

Aṅguttaranikāyaṭṭhakathāya

Dukādinipātānaṃ Atthavaṇṇanābhūtā

Bhadantasāriputtattherena katā

Sāratthamañjūsā nāma

Aṅguttaraṭṭikā

(Dutiyo bhāgo)

Buddhavasse 2552

Marammavasse 1370

AD. 2008

Romanized from Myanmar version published in 1961

© Buddhasāsana Society

Ṭikā Series 19

First published in 2008 by Ministry of Religious Affairs

Yangon, Myanmar

THE PĀLI ALPHABET IN BURMESE AND ROMAN CHARACTERS

VOWELS

အ a အာ ā ဣ i ဤ ī ဥ u ဦ ū ဧ e ဩ o

CONSONANTS WITH VOWEL “A”

က ka ခ kha ဂ ga ဃ gha င ṅa
 ဇ ca ဆ cha ဇ ja ဈ jha ဠ ña
 ဋ ta ဌ tha ဒ da ဝ dha ဏ ṇa
 တ ta ထ tha ဒ da ဓ dha န na
 ပ pa ဖ pha ဗ ba ဘ bha မ ma
 ယ ya ရ ra လ la ဝ va သ sa ဟ ha ဠ la ၊ ṁ

VOWELS IN COMBINATION

ာ = ā ဲ = i ဳ = ī ဴ = u ဵ = ū ံ = e ့ = o
 က ka ကာ kā ကိ ki ကိ kī ကု ku ကု kū ကေ ke ကေ ko
 ခ kha ခါ khā ခိ khi ခိ khī ခု khu ခု khū ခေ khe ခေါ kho ...

CONJUNCT-CONSONANTS

ကက kka	ယ န္ဂha	ဣ န္ဓha	ဈ dhya	ဠ pla	အ lla
ကွ kkha	ဇ cca	ဇာ ṇḍa	ဇ dhva	ဥ pba	ဣ lya
ကျ kya	ဆ ccha	ဣ ṇṇa	ဣ nta	ဣ bbha	ဣ lha
ကြ kri	ဇ jja	ဣ ṇha	န ntva	ဣ bya	ဣ vha
ကလ kla	ဈ jjha	ဣ tta	ဣ ntha	ဣ bra	ဣ sta
ကွ kva	ည ṇṇha	ဣ ttha	န nda	ဥ mpa	ဣ stra
ဈ khya	ဥ ṇha	ဣ tva	ဣ ndra	ဥ mpha	ဣ sna
ဥ khva	ဥ ṇca	ဣ tya	န ndha	ဥ mba	ဣ sya
ဥ gga	ဆ ṇcha	ကြ tra	န nna	ဣ mbha	ဣ ssa
ဣ ggha	ဥ ṇja	ဒ dda	ဣ nya	ဥ mma	ဣ sma
ဣ gya	ဥ ṇjha	ဒ ddha	န nha	ဣ mya	ဣ sva
ဣ gra	ဣ tta	ဣ dya	ဥ ppa	ဣ mha	ဣ hma
ဣ ṅka	ဣ ttha	ဣ dra	ဥ ppha	ဣ yya	ဣ hva
ဣ ṅkha	ဣ dda	ဣ dva	ဣ pya	ဣ yha	ဣ lha
ဣ ṅga					

၁ ၂ ၃ ၄ ၅ ၆ ၇ ၈ ၉ ၁၀
 1 2 3 4 5 6 7 8 9 0

Aṅguttaraṭīkā

Dutiyabhāga

Mātikā

Piṭṭhaṅka

Dukanipāta

1. Paṭhamapaṇṇāsaka 1. Kammakāraṇavagga

1. Vajjasuttavaṇṇanā	...	...	1
2. Padhānasuttavaṇṇanā	...	...	2
3. Tapanīyasuttavaṇṇanā	...	...	3
5. Upaṇṇātasuttavaṇṇanā	...	...	4
6. Saṇṇojanasuttavaṇṇanā	...	...	4
7. Kaṇhasuttavaṇṇanā	...	...	5
8. Sukkasuttavaṇṇanā	...	...	6
9. Cariyasuttavaṇṇanā	...	...	8
10. Vassūpanāyikasuttavaṇṇanā	...	...	9

2. Adhikaraṇavaggavaṇṇanā	...	...	9
---------------------------	-----	-----	---

3. Bālavaggavaṇṇanā	...	...	26
---------------------	-----	-----	----

4. Samacittavaggavaṇṇanā	...	...	28
--------------------------	-----	-----	----

5. Parisavaggavaṇṇanā	...	...	39
-----------------------	-----	-----	----

2. Dutiyapaṇṇāsaka

(6) 1. Puggalavaggavaṇṇanā	...	...	45
----------------------------	-----	-----	----

(7) 2. Sukhavaggavaṇṇanā	...	...	46
--------------------------	-----	-----	----

(8) 3. Sanimittavaggavaṇṇanā	...	...	48
------------------------------	-----	-----	----

(9) 4. Dhammavaggavaṇṇanā	...	...	48
---------------------------	-----	-----	----

(10) 5. Bālavaggavaṇṇanā	...	...	50
--------------------------	-----	-----	----

Mātikā

Piṭṭhaṅka

3. Tatiyapaṇṇāsaka

(11) 1. Āsāduppajahavaggavaṇṇanā	...	55
(12) 2. Āyācanavaggavaṇṇanā	...	57
(13) 3. Dānavaggavaṇṇanā	...	58
(14) 4. Santhāravaggavaṇṇanā	...	58
(15) 5. Samāpattivaggavaṇṇanā	...	59
1. Kodhapeyyāla	...	65
2. Akusalapeyyāla	...	66
3. Vinayapeyyāla	...	66

Tikanipāta

1. Paṭhamapaṇṇāsaka 1. Bālavagga

1. Bhayasuttavaṇṇanā	...	75
2. Lakkhaṇasuttavaṇṇanā	...	75
3-4. Cintīsuttādivaṇṇanā	...	76
5-10. Ayonisosuttādivaṇṇanā	...	76

2. Rathakāravagga

1. Ñātasuttavaṇṇanā	...	77
2. Sāraṇīyasuttavaṇṇanā	...	78
3. Āsaṁsasuttavaṇṇanā	...	78
4. Cakkavattisuttavaṇṇanā	...	81
5. Sacetanasuttavaṇṇanā	...	83
6. Apaṇṇakasuttavaṇṇanā	...	84
7. Attabyābādhasuttavaṇṇanā	...	88
8. Devalokasuttavaṇṇanā	...	88
9. Paṭhamapāpaṇikasuttavaṇṇanā	...	88
10. Dutiyapāpaṇikasuttavaṇṇanā	...	89

Mātikā

Piṭṭhaṅka

3. Puggalavagga

1. Samiddhasuttavaṇṇanā	...	...	90
2. Gilānasuttavaṇṇanā	...	...	90
3. Saṅkhārasuttavaṇṇanā	...	...	91
4. Bahukārasuttavaṇṇanā	...	...	92
5. Vajirūpamasuttavaṇṇanā	...	...	92
6. Sevitabbasuttavaṇṇanā	...	...	93
7. Jigucchitabbasuttavaṇṇanā	...	...	94
8. Gūthabhāṇīsuttavaṇṇanā	...	...	94
9. Andhasuttavaṇṇanā	...	...	95
10. Avakujjasuttavaṇṇanā	...	...	96

4. Devadūtavagga

1. Sabrahmakasuttavaṇṇanā	...	...	97
2. Ānandasuttavaṇṇanā	...	...	98
3. Sāriputtasuttavaṇṇanā	...	...	99
4. Nidānasuttavaṇṇanā	...	...	100
5. Hatthakasuttavaṇṇanā	...	...	110
6. Devadūtasuttavaṇṇanā	...	...	111
7. Catumahārājasuttavaṇṇanā	...	...	117
9. Sukhumālasuttavaṇṇanā	...	...	118
10. Ādhipateyyasuttavaṇṇanā	...	...	120

5. Cūlavagga

1. Sammukhībhāvasuttavaṇṇanā	...	...	121
2. Tiṭṭhānasuttavaṇṇanā	...	...	121
3. Atthavasasuttavaṇṇanā	...	...	122
4. Kathāpavattisuttavaṇṇanā	...	...	123

Mātikā		Piṭṭhaṅka	
5. Paṇḍitasuttavaṇṇanā	...	...	123
6. Sīlavantasuttavaṇṇanā	...	...	124
7. Saṅkhatalakkhaṇasuttavaṇṇanā	...	...	124
8. Asaṅkhatalakkhaṇasuttavaṇṇanā	...	...	125
9. Pabbatarājasuttavaṇṇanā	...	...	125
10. Ātappakaraṇīyasuttavaṇṇanā	...	...	125
11. Mahācorasuttavaṇṇanā	...	...	126

2. Dutiyapaṇṇāsaka

(6) 1. Brāhmaṇavagga

1. Paṭhamadvebrāhmaṇasuttavaṇṇanā	...	...	127
2. Dutiyadvebrāhmaṇasuttavaṇṇanā	...	...	127
3. Aññatarabrāhmaṇasuttādivaṇṇanā	...	...	128
5. Nibbutasuttavaṇṇanā	...	...	128
6. Palokasuttavaṇṇanā	...	...	128
7. Vacchagottasuttavaṇṇanā	...	...	129
8. Tikaṇṇasuttavaṇṇanā	...	...	130
9. Jāṇussoṇisuttavaṇṇanā	...	...	138
10. Saṅgāravasuttavaṇṇanā	...	...	138

(7) 2. Mahāvagga

1. Tithhāyatanasuttavaṇṇanā	...	...	142
2. Bhayasuttavaṇṇanā	...	...	149
3. Venāgapurasuttavaṇṇanā	...	...	150
4. Sarabhasuttavaṇṇanā	...	...	160
5. Kesamuttisuttavaṇṇanā	...	...	165
6. Sālasuttavaṇṇanā	...	...	167
7. Kathāvatthusuttavaṇṇanā	...	...	167

Mātikā		Piṭṭhaṅka	
8. Aññatitthiyasuttavaṇṇanā	...	...	169
9. Akusalamūlasuttavaṇṇanā	...	...	170
10. Uposathasuttavaṇṇanā	...	...	172

(8) 3. Ānandavagga

1. Chandasuttavaṇṇanā	...	...	180
2. Ājīvakasuttavaṇṇanā	...	...	181
3. Mahānāmasakkasuttavaṇṇanā	...	...	181
4. Nigaṇṭhasuttavaṇṇanā	...	...	181
5. Nivesakasuttavaṇṇanā	...	...	182
6. Paṭhamabhavasuttādivaṇṇanā	...	...	183
8. Sīlapabbatasuttavaṇṇanā	...	...	183
9. Gandhajātasuttavaṇṇanā	...	...	183
10. Cūḷanikāsuttavaṇṇanā	...	...	183

(9) 4. Samaṇavagga

1. Samaṇasuttādivaṇṇanā	...	...	185
6. Paṭhamasikkhāsuttavaṇṇanā	...	...	186
7. Dutiyasikkhāsuttādivaṇṇanā	...	...	188
11. Saṅkavāsuttavaṇṇanā	...	...	191

(10) 5. Loṇakapallavagga

1. Accāyikasuttavaṇṇanā	...	...	192
2. Pavivekasuttavaṇṇanā	...	...	192
3. Saradasuttavaṇṇanā	...	...	193
4. Parisāsuttavaṇṇanā	...	...	193
5. Paṭhama-ājāṇīyasuttādivaṇṇanā	...	...	195
8. Potthakasuttavaṇṇanā	...	...	196
9. Loṇakapallasuttavaṇṇanā	...	...	197

Mātikā		Piṭṭhaṅka	
10. Paṃsudhovakasuttavaṇṇanā	...	...	198
11. Nimittasuttavaṇṇanā	...	...	201

3. Tatiyapaṇṇāsaka

(11) 1. Sambodhavagga

1. Pubbevasambodhasuttādivaṇṇanā	...	...	202
4. Samaṇabrāhmaṇasuttādivaṇṇanā	...	...	203
10. Dutīyanidānasuttavaṇṇanā	...	...	203

(12) 2. Āpāyikavagga

1. Āpāyikasuttavaṇṇanā	...	...	203
2. Dullabhasuttavaṇṇanā	...	...	204
3. Appameyyasuttavaṇṇanā	...	...	204
4. Āneñjasuttavaṇṇanā	...	...	205
5. Vipattisampadāsuttavaṇṇanā	...	...	206
6. Apaṇṇakasuttādivaṇṇanā	...	...	207
8. Paṭhamasoceyyasuttavaṇṇanā	...	...	207
9. Dutīyasoceyyasuttavaṇṇanā	...	...	207
10. Moneyyasuttavaṇṇanā	...	...	207

(13) 3. Kusināravagga

1. Kusinārasuttādivaṇṇanā	...	...	209
3. Gotamakacetiyaṣuttavaṇṇanā	...	...	209
4. Bharaṇḍukālāmasuttavaṇṇanā	...	...	211
5. Hatthakasuttavaṇṇanā	...	...	212
6. Kaṭuvīyaṣuttādivaṇṇanā	...	...	214
8. Dutīya-anuruddhasuttavaṇṇanā	...	...	215

Mātikā		Piṭṭhaṅka	
9. Paṭicchannasuttavaṇṇanā	...	...	215
10. Lekhasuttavaṇṇanā	...	...	215

(14) 4. Yodhājīvaṇṇanā

1. Yodhājīvasuttavaṇṇanā	...	...	216
2. Parisāsuttavaṇṇanā	...	...	216
4. Uppādāsuttavaṇṇanā	...	...	217
5. Kesakambalasuttādivaṇṇanā	...	...	218
11. Paṭhamamoranivāpasuttādivaṇṇanā	...	...	218

(16) 6. Acelakavaggavaṇṇanā	...	...	219
------------------------------------	-----	-----	-----

Peyyālavaggavaṇṇanā	...	...	220
----------------------------	-----	-----	-----

Catukkanipāta

1. Paṭhamapaṇṇāsaka 1. Bhaṇḍagāmaṇṇavagga

1. Anubuddhasuttādivaṇṇanā	...	...	221
3. Paṭhamakhatasuttādivaṇṇanā	...	...	222
5. Anusotasuttavaṇṇanā	...	...	222
6. Appassutasuttavaṇṇanā	...	...	223
7. Sobhanasuttavaṇṇanā	...	...	225
8. Vesārajjasuttavaṇṇanā	...	...	226
9. Taṇhuppādasuttavaṇṇanā	...	...	228
10. Yogasuttavaṇṇanā	...	...	229

2. Caravagga

1. Carasuttavaṇṇanā	...	...	231
2. Sīlasuttavaṇṇanā	...	...	233
3. Padhānasuttavaṇṇanā	...	...	238
4. Saṁvarasuttavaṇṇanā	...	...	238

Mātikā

Piṭṭhaṅka

5. Paññattisuttavaṇṇanā	...	...	239
6. Sokhummasuttavaṇṇanā	...	...	241
7. Paṭhama-agatisuttādivaṇṇanā	...	...	241

3. Uruvelavagga

1. Paṭhama-uruvelasuttavaṇṇanā	...	...	242
2. Dutiya-uruvelasuttavaṇṇanā	...	...	245
3. Lokasuttavaṇṇanā	...	...	249
4. Kālakārāmasuttavaṇṇanā	...	...	253
5. Brahmacarīyasuttavaṇṇanā	...	...	255
6. Kuhasuttavaṇṇanā	...	...	261
7. Santuṭṭhisuttavaṇṇanā	...	...	262
8. Ariyavaṃsasuttavaṇṇanā	...	...	264
9. Dhammapadasuttavaṇṇanā	...	...	277
10. Paribbājakasuttavaṇṇanā	...	...	277

4. Cakkavagga

1. Cakkasuttavaṇṇanā	...	...	280
2. Saṅgahasuttavaṇṇanā	...	...	280
3. Sīhasuttavaṇṇanā	...	...	282
4. Aggapasādasuttavaṇṇanā	...	...	285
5. Vassakārasuttavaṇṇanā	...	...	291
6. Doṇasuttavaṇṇanā	...	...	291
7. Aparihānīyasuttavaṇṇanā	...	...	293
8. Patilīnasuttavaṇṇanā	...	...	294
9. Ujjayasuttavaṇṇanā	...	...	297
10. Udāyisuttavaṇṇanā	...	...	299

Mātikā

Piṭṭhaṅka

5. Rohitassavagga

1. Samādhībhāvanāsuttavaṇṇanā	...	...	299
2. Pañhabyākaraṇasuttādivaṇṇanā	...	...	301
5. Rohitassasuttādivaṇṇanā	...	...	302
7. Suvidūrasuttavaṇṇanā	...	...	303
8. Visākhassuttavaṇṇanā	...	...	303
9. Vipallāsasuttavaṇṇanā	...	...	304
10. Upakkilesasuttavaṇṇanā	...	...	305

2. Dutiyapaṇṇāsaka

(6) 1. Puññābhisandavagga

1. Paṭhamapuññābhisandasuttavaṇṇanā	...	...	306
2. Dutiyapuññābhisandasuttavaṇṇanā	...	...	306
3. Paṭhamasamvāsasuttādivaṇṇanā	...	...	306
5. Samajīvīsuttādivaṇṇanā	...	...	308
7. Suppavāsāsuttādivaṇṇanā	...	...	308

(7) 2. Pattakammavagga

1. Pattakammasuttādivaṇṇanā	...	...	308
5. Rūpasuttavaṇṇanā	...	...	309
7. Ahirājasuttavaṇṇanā	...	...	311
8. Devadattasuttavaṇṇanā	...	...	312
9. Padhānasuttavaṇṇanā	...	...	312
10. Adhammikasuttavaṇṇanā	...	...	312

(8) 3. Apaṇṇakavagga

1. Padhānasuttādivaṇṇanā	...	...	313
3. Sappurisasuttādivaṇṇanā	...	...	314

Mātikā

Piṭṭhaṅka

6. Kusinārasuttavaṇṇanā	...	...	314
7. Acinteyyasuttavaṇṇanā	...	...	315
8. Dakkhiṇasuttavaṇṇanā	...	...	315
9. Vaṇijjasuttavaṇṇanā	...	...	316

(9) 4. Macalavagga

1-5. Pāṇātipātasuttādivaṇṇanā	...	...	316
7. Puttasuttavaṇṇanā	...	...	317
8. Saṃyojanasuttādivaṇṇanā	...	...	319

(10) 5. Asuravagga

1. Asurasuttādivaṇṇanā	...	...	319
3. Dutiyasamādhisuttavaṇṇanā	...	...	320
4. Tatiyasamādhisuttavaṇṇanā	...	...	320
5. Chavālātasuttādivaṇṇanā	...	...	320
7. Khippanisantisuttādivaṇṇanā	...	...	321

3. Tatiyapaṇṇāsaka

(11) 1. Valāhakavagga

1-2. Valāhakasuttadvayaṇṇanā	...	...	322
3. Kumbhasuttavaṇṇanā	...	...	323
4. Udakarahadasuttavaṇṇanā	...	...	323
5. Ambasuttādivaṇṇanā	...	...	323
7. Mūsikasuttavaṇṇanā	...	...	324
8. Balibaddasuttavaṇṇanā	...	...	324
9. Rukkkhasuttavaṇṇanā	...	...	324
10. Āsīvisasuttavaṇṇanā	...	...	325

Mātikā

Piṭṭhaṅka

(12) 2. Ekasivagga

1. Kesisuttādivaṇṇanā	...	...	325
8. Saṁvejanīyasuttādivaṇṇanā	...	...	326

(13) 3. Bhayavagga

1. Attānuvādasuttavaṇṇanā	...	...	326
2. Ūmibhayasuttavaṇṇanā	...	...	326
3. Paṭhamanānākaraṇasuttavaṇṇanā	...	...	328
4. Dutīyanānākaraṇasuttādivaṇṇanā	...	...	330
7. Paṭhamatathāgata-accharīyasuttavaṇṇanā	...	...	331
8. Dutīyatathāgata-accharīyasuttavaṇṇanā	...	...	332
9. Ānanda-accharīyasuttādivaṇṇanā	...	...	333

(14) 4. Puggalavagga

1. Saṁyojanasuttavaṇṇanā	...	...	333
2. Paṭibhānasuttavaṇṇanā	...	...	334
3. Ugghaṭitaññūsuttādivaṇṇanā	...	...	334
5. Sāvajjasuttādivaṇṇanā	...	...	335
9. Dhammakathikasuttādivaṇṇanā	...	...	336

(15) 5. Ābhāvagga

1. Ābhāsuttādivaṇṇanā	...	...	336
7. Dutīyakālasuttādivaṇṇanā	...	...	336

4. Catutthapaṇṇāsaka

(16) 1. Indriyavagga

1. Indriyasuttādivaṇṇanā	...	...	337
6. Kappasuttādivaṇṇanā	...	...	337

Mātikā		Piṭṭhaṅka	
9. Bhikkhunīsuttavaṇṇanā	...	...	338
10. Sugatavinayasuttavaṇṇanā	...	...	338

(17) 2. Paṭipadāvagga

1. Saṁkhittasuttavaṇṇanā	...	...	339
2. Vitthārasuttavaṇṇanā	...	...	340
3. Asubhasuttavaṇṇanā	...	...	340
4. Paṭhamakhamasuttādivaṇṇanā	...	...	342
7. Mahāmoggallānasuttādivaṇṇanā	...	...	342
9. Sasaṅkhārasuttavaṇṇanā	...	...	343
10. Yuganaddhasuttavaṇṇanā	...	...	344

(18) 3. Sañcetaniyavagga

1. Cetanāsuttavaṇṇanā	...	...	345
2. Vibhattisuttavaṇṇanā	...	...	347
3. Mahākoṭṭhikasuttādivaṇṇanā	...	...	351
5. Upavāṇasuttādivaṇṇanā	...	...	351
7. Rāhulasuttavaṇṇanā	...	...	351
8. Jambālīsuttavaṇṇanā	...	...	352
9. Nibbānasuttavaṇṇanā	...	...	353
10. Mahāpadesasuttavaṇṇanā	...	...	354

(19) 4. Brāhmaṇavagga

1. Yodhājīvasuttavaṇṇanā	...	...	357
4. Abhayasuttavaṇṇanā	...	...	357
5. Brāhmaṇasaccasuttavaṇṇanā	...	...	358
6. Ummaggasuttavaṇṇanā	...	...	359
7. Vassakārasuttavaṇṇanā	...	...	359
8. Upakasuttavaṇṇanā	...	...	360

Mātikā		Piṭṭhaṅka	
9. Sacchikaraṇīyasuttavaṇṇanā	...	...	361
10. Uposathasuttavaṇṇanā	...	...	361

(20) 5. Mahāvagga

1. Sotānugatasuttavaṇṇanā	...	...	361
2. Thānasuttavaṇṇanā	...	...	362
3. Bhaddiyasuttavaṇṇanā	...	...	364
4. Sāmugiyasuttavaṇṇanā	...	...	364
5. Vappasuttavaṇṇanā	...	...	364
6. Sālhasuttavaṇṇanā	...	...	366
7. Mallikādevīsuttavaṇṇanā	...	...	368
8. Attantapasuttavaṇṇanā	...	...	369
9. Taṇhāsuttādivaṇṇanā	...	...	382

5. Pañcamapaṇṇāsaka

(21) 1. Sappurisavagga

1. Sikkhāpadasuttādivaṇṇanā	...	...	386
-----------------------------	-----	-----	-----

(23) 3. Duccaritavaggavaṇṇanā	...	...	386
--------------------------------------	-----	-----	-----

(24) 4. Kammavagga

1. Saṁkhittasuttavaṇṇanā	...	...	387
2. Vitthārasuttavaṇṇanā	...	...	388
3. Soṇakāyanasuttādivaṇṇanā	...	...	388
10. Samaṇasuttādivaṇṇanā	...	...	389

(25) 5. Āpattibhayavagga

1. Saṁghabhedakasuttavaṇṇanā	...	...	393
2. Āpattibhayasuttādivaṇṇanā	...	...	393

Mātikā		Piṭṭhaṅka	
4. Seyyāsuttādivaṇṇanā	...	...	394
8. Paṭhamavohārasuttavaṇṇanā	...	...	395

(26) 6. Abhiññāvagga

1. Abhiññāsuttādivaṇṇanā	...	...	395
4. Mālukyaputtasuttādivaṇṇanā	...	...	396

Aṅguttaraṭṭikāya dutiyabhāge mātikā niṭṭhitā.

Suttantapiṭaka

Dukādinipāta

Anguttaraṭīkā

Namo tassa Bhagavato Arahato Sammāsambuddhassa.

Dukanipāta

1. Paṭhamapaṇṇāsaka

1. Kammakāraṇavagga 1. Vajjasuttavaṇṇanā

1. Dukanipātassa paṭhame **pahārasādhanatthanti** daṇḍappahārassa sukhassiddhi-attham. Kaṇḍito nibbattaṃ kaṇḍiyaṃ¹, āraṇālaṃ, yaṃ bilaṅgāntipi vuccati, taṃ yattha siṅcati, sā kaṇḍiya-ukkhaliḥ bilaṅgathālikā, taṃsadiṣaṃ kāraṇaṃ **bilaṅgathālikam**. **Sisakaṭṭhāraṃ** uppāṭetvāti ayogulappavesappamaṇaṃ chiddaṃ katvā. **Sanḥhamuṇḍakammakāraṇanti** saṅkhaṃ viya muṇḍakaraṇaṃ kammakāraṇaṃ. **Rāhumukhakammakāraṇanti** rāhumukhavatasūriyasadisakammakāraṇaṃ.

Jotimālikanti jotimālavantaṃ kammakāraṇaṃ. **Hatthapajjotikanti** hatthassa pajjotanakammakāraṇaṃ. **Erakavattakammakāraṇanti** erakavattasadiṣe sarīrato cammavatte uppāṭanānakammakāraṇaṃ. **Cīrakavāsikakammakāraṇanti** sarīrato uppāṭitavattacīrakehi nivāsāpanakammakāraṇaṃ. Taṃ karontā yathā gīvato paṭṭhāya vaddhe kantitvā kaṭṭiyaṃ ṭhapenti, evaṃ gopphakato paṭṭhāya kantitvāpi kaṭṭiyameva ṭhapenti. Aṭṭhakathāyaṃ

1. Kaṇḍikaṃ (Ka)

pana “kaṭṭito paṭṭhaya kantitvā gopphakesu ṭhapenti”ti vuttaṃ,
eṇeyyakakammakāraṇanti eṇimigasadisakammakāraṇaṃ. **Ayavalayāni**
datvāti ayavalayāni paṭimuñcitvā. **Ayasūlāni koṭṭenti**ti kapparaḷaṇṇukakoṭṭisu
 ayasūlāni pavesenti. **Tanti** taṃ tathākatakammakāraṇaṃ sattam.

Baḷisamaṃsikanti balisehi maṃsuppāṇanakammakāraṇaṃ.
Kahāpaṇikanti kahāpaṇamattaso chindanakammakāraṇaṃ. **Koṭṭenti**ti
 chindanti. **Khārāpatacchikanti** tacchetvā khārāpasiñcanakammakāraṇaṃ.
Palighaparivattikanti palighassa viya parivattanakammakāraṇaṃ.
Ekābaddham karonti ayasūlassa koṭṭanena. **Palālapīṭhakanti** palālapīṭhassa
 viya sarīrassa saṃvellanakammakāraṇaṃ. **Kāraṇikāti** ghātanakārakā.
Palālavatṭim viya katvāti yathā palālapīṭhaṃ karontā palālaṃ vatṭim katvā
 saṃvellanavasena puna veṭhenti, evaṃ karontīti attho. **Chātakasunakhehīti**
 khuddakehi koleyyakasunakhehi. Te hi balavantā javayogā sūrā ca honti.
Sahassabhaṇḍikanti saḥassatthavikaṃ.

Yāhanti yaṃ ahaṃ. **Yanti** ca kāraṇavacanāṃ. Tenāha “yena ahan”ti.
Chinnamūlaketi taṇhāmūlassa ucchinnattā sañchinnamūlake.

Vajjasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Padhānasuttavaṇṇanā

2. Dutiye **ubhatobyūḷhasaṅgāmapavesanasadisanti** yuddhatthāya
 ubhatorāsikatacaturaṅginisenāmajjhappavesanasadisam. **Dānañca yuddhañca**
samānamāhūti ettha kathaṃ paṇīdamubhayaṃ samānaṃ?
 Jīvitavināsaḥhīruko hi yujjhitaṃ na sakkoti, bhogakkhayabhīruko dānaṃ
 dātum na sakkoti. “Jīvitañca rakkhissāmi, yujjhissāmi”ti hi vadanto na
 yujjhati, jīvite pana ālayaṃ vissajjetvā “hatthapādādicchedo vā hotu
 maraṇaṃ vā, gaṇhissāmetaṃ issariyaṃ”ti ussahantova yujjhati. “Bhoge ca
 rakkhissāmi, dānañca dassāmi”ti vacantopi na dadāti, bhogesu pana ālayaṃ
 vissajjetvā “mahādānaṃ dassāmi”ti ussahantova deti.

Evam dānañca yuddhañca samam hoti. Kiñca bhiyyo—**appāpi santā bahuke jinanti**, yathā ca yuddhe appakāpi vīrapurisā bahuke bhīrapurise jinanti, evam saddhādisampanno appakampi dānam dadanto bahuvidham lobhadosa-issāmacchariyadiṭṭhivicikicchādibhedam tappaṭipakkhām abhibhavati, bahuñca dānavipākam adhigacchati. Evampi dānañca yuddhañca samānam. Tenāha “**appampi ce saddahāno dadāti, teneva so hoti sukhī paratthā**”ti.

Agārassa hitam kasigorakkhādi agāriyam, tam natthi etthāti **anagāriyam**, pabbajjāti āha “**agārassa -pa- anagāriyam pabbajjan**”ti. **Sabbūpadhipaṭinissaggatthāyāti** ettha cattāro upadhī kāmupadhi khandhupadhi kilesupadhi abhisāṅkhārūpadhīti. Kāmāpi hi “yam pañca kāmagaṇe paṭicca uppajjati sukham somanassam, ayaṁ kāmānam assādo”ti¹ evam vuttassa sukhassa, tadassādanimitassa vā dukkhassa adhiṭṭhānabhāvato upadhīyati ettha sukhanti iminā vacanattthena “upadhī”ti vuccanti. Khandhāpi khandhamūlakassa dukkhassa adhiṭṭhānabhāvato, kilesāpi apāyadukkhassa adhiṭṭhānabhāvato, abhisāṅkhārāpi bhavadukkhassa adhiṭṭhānabhāvato “upadhī”ti vuccanti. Sabbesam upadhīnam paṭinissaggo pahānam etthāti sabbūpadhipaṭinissaggam, nibbānam. Tenāha “**sabbesam khandhūpadhi -pa- nibbānassa atthāyā**”ti.

Padhānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Tapanīyasuttavaṇṇanā

3. Tatiye **tapanīyāti** ettha kattu-atthe anīyasaddoti āha “**tapantīti tapanīyā**”ti. **Tapantīti** vibādhenti, viheṭhentīti attho. Tapanam vā dukkham, diṭṭhe ceva dhamme abhisamparāyañca tassa uppādanena ceva anubalappadānena ca hitāti **tapanīyā**. Atha vā tapanti tenāti tapanam anutāpo, vippaṭisāroti attho. Tassa hetubhāvato hitāti **tapanīyā**. **Anusocatīti** vippaṭisārī hutvā katākataṁ anugamma socati. Socanam hi katattā ca hoti akatattā ca. Tathā ceva pāḷiyam vibhattam. Nandayakkhādīnam vatthūni pākāṭānīti tāni

1. Am 2. 213 piṭṭhe.

adassetvā dvebhātikavatthum dassento “**te kirā**”ti-ādimāha. Tattha **teti** dve bhātaro. **Puna kiṃ maggasīti** puna kiṃ icchasi.

Tapanīyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Upaṇṇātasuttavaṇṇanā

5. Pañcame **imaṃ hi dhammadvayanti** kusalesu dhammesu asantuṭṭhitā padhānasmim̐ anosakkanasaṅkhātāṃ dhammadvayaṃ. **Imināti** “asantuṭṭhitā kusalesu dhammesū”ti vacanena. **Imaṃ dīpetīti** “yāva so uppajjati, na tāvāhaṃ santuṭṭho aho sin”ti etaṃ pariyantaṃ katvā vakkhamānatthaṃ dīpeti. **Padhānasminti** vīriyārambhe. **Imamatthanti** “padhānasmim̐ cā”ti-ādinā vuttamatthaṃ. Vīriyappavāhe vattamāne antarā eva paṭigamanam̐ nivattanam̐ paṭivānam̐, tadassa atthīti paṭivānī, na paṭivānī appaṭivānī, tassa bhāvo **appaṭivānitā**, anosakkanāti āha “**appaṭivānitāti appaṭikkamanā anosakkanā**”ti. Tattha **anosakkanāti** appaṭinivatti.

Āgamanīyapaṭipadāti samathavipassanāsaṅkhātā pubbabhāgapaṭipatti. Sā hi āgacchanti visesamadhigacchanti etāya, āgacchati vā visesādhigamo etāyāti āgamanīyā, sā eva paṭipajjitabbato paṭipadāti āgamanīyapaṭipadā. **Appaṭivānapadhānanti** osakkanārahitappadhānam̐, antarā anosakkitvā katavīriyanti attho.

Upaṇṇātasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Saṇṇojanasuttavaṇṇanā

6. Chaṭṭhe saṃyojanānam̐ hitā paccayabhāvenāti **saṇṇojaniyā**, tebhūmakā dhammā. Tenāha “**dasannaṃ saṃyojanānan**”ti-ādi. Saṃyojaniye dhamme assādato anupassati sīlenāti assādānupassī, tassa bhāvo **assādānupassitā**. **Nibbidānupassitāti** etthāpi ese va nayo. **Ukkaṇṭhanavasena**ti saṃyojaniyesu tebhūmakadhammesu nibbindanavasena. Jananam̐ **jāti**, khandhānam̐ pātubhāvoti āha “**jātiyāti khandhanibbattito**”ti, khandhānam̐ tattha tattha bhava aparāparam̐ nibbattitoti attho.

Khandhaparipāko ekabhavapariyāpannānaṃ khandhānaṃ purāṇabhāvo. Ekabhavapariyāpannajīvitindriyappabandhavicchedavasena khandhānaṃ bhedo idha maraṇanti āha “**maraṇenāti khandhabhedato**”ti. **Antonijjhānaṃ** cittasantāpo. **Paridevo** nāma ñāti byasanādīhi phuṭṭhassa vācāvippalāpo. So ca sokasamuṭṭhānoti āha “**tannissitalālappitalakkhaṇehi paridevehī**”ti. **Lālappitaṃ** vācāvippalāpo, so ca atthato saddoyeva.

Dukkanti idha kāyikaṃ dukkhaṃ adhippetanti āha “**kāyapaṭipīlanadukkhehi**”ti. **Manovighātadomanassehī**ti manaso vighātakarehi domanassehi. Byāpādasampayogena manaso vihananarasam hi domanassaṃ. Bhuso āyāso **upāyāso** yathā “bhusamādānaṃ upādānaṃ”ti, so ca atthato ñābhi byasanādīhi phuṭṭhassa adhimattacetodukkhappabhāvito dosoyeva. Kāyacittānaṃ hi āyāsanavasena dosasseva pavatti-ākāro upāyāsoti vuccati saṅkhārakkhandhapariyāpanno. Taṃ cuddasahi akusalacetasikehi añño eko cetasikadhammoti eke. Yaṃ visādoti ca vadanti.

Saññojanasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Kaṇhasuttavaṇṇanā

7. Sattame yathā “kaṇhā gāvī”ti-ādīsu kālavaṇṇena samannāgatā “kaṇhā”ti vuccati, na evaṃ kālavaṇṇatāya dhammā “kaṇhā”ti vuccanti, atha kho kaṇhābhijātini bhatti hetu appabhassarabhāvakaraṇato vā “kaṇhā”ti vuccantīti dassento “**na kālavaṇṇatāyā**”ti-ādīmāha. **Kaṇhatāyāti** kaṇhābhijātītāya. **Kaṇhābhijātīti** ca apāyā vuccanti manussesu ca dobhaggiyaṃ. **Sarasenāti** sabhāvena. Na hiriyati na lajjatīti ahiriko, puggalo, cittaṃ, taṃsampayuttadhammasamudāyo vā, tassa bhāvo ahirikkanti vattabbe ekassa ka-kārassa lopaṃ katvā **ahirikanti vuttanti** āha “**ahirikanti ahirikabhāvo**”ti. Na ottappatīti anottāpī, puggalo, yathāvuttadhammasamudāyo vā, tassa bhāvo **anottappanti** āha “**anottāpibhāvo**”ti.

Kaṇhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Sukkasuttavaṇṇanā

8. Aṭṭhame “sukkam vatthan”ti-ādīsu viya na vaṇṇasukkatāya dhammānaṃ sukkatā, atha kho sukkābhijātihetuto pabhassarabhāvakaraṇato cāti dassento **“na vaṇṇasukkatāyā”**ti-ādimāha. **Sukkatāyā**ti sukkābhijātītāya. Hirī pāpadhamme gūthaṃ viya passantī jigucchatīti āha **“pāpato jigucchanalakkhaṇā hirī”**ti. Ottappaṃ te uṇhaṃ viya passantaṃ tato bhāyatīti vuttaṃ **“bhāyanalakkhaṇaṃ ottappaṃ”**ti. Idañca hirottappaṃ aññamaññavippayogī pāpato vimukhabhūtañca, tasmā nesaṃ idaṃ nānakaraṇaṃ—ajjhattasamuṭṭhānā hirī, bahiddhāsamuṭṭhānaṃ ottappaṃ. Attādhipati hirī, lokādhipati ottappaṃ. Lajjāsabhāvasaṇṭhitā hirī, bhayasabhāvasaṇṭhitaṃ ottappaṃ. Sappatissavalakkhaṇā hirī, vajjabhīrukabhayaḍassāvilakkhaṇaṃ ottappanti.

Tattha ajjhattasamuṭṭhānaṃ hiriṃ catūhi kāraṇehi samuṭṭhāpeti jātiṃ paccavekkhitvā, vayaṃ, sūrabhāvaṃ, bāhusaccaṃ paccavekkhitvā. Kathaṃ? “Pāpakaraṇaṃ nāmetaṃ na jātisampannānaṃ kammaṃ, hīnajaccānaṃ kevaṭṭādīnaṃ kammaṃ, mādisassa jātisampannassa idaṃ kātuṃ na yuttan”ti evaṃ tāva jātiṃ paccavekkhitvā pāpaṃ akaronto hiriṃ samuṭṭhāpeti. Tathā “pāpakaraṇaṃ nāmetaṃ daharehi kattabbaṃ kammaṃ, mādisassa vaye ṭhitassa idaṃ kātuṃ na yuttan”ti evaṃ vayaṃ paccavekkhitvā pāpaṃ akaronto hiriṃ samuṭṭhāpeti. Tathā “pāpakaraṇaṃ nāmetaṃ dubbalajātikānaṃ kammaṃ, mādisassa sūrabhāvasampannassa idaṃ kātuṃ na yuttan”ti evaṃ sūrabhāvaṃ paccavekkhitvā pāpaṃ akaronto hiriṃ samuṭṭhāpeti. Tathā “pāpakammaṃ nāmetaṃ andhabālānaṃ kammaṃ, na paṇḍitānaṃ, mādisassa paṇḍitassa bahussutassa idaṃ kātuṃ na yuttan”ti evaṃ bāhusaccaṃ paccavekkhitvā pāpaṃ akaronto hiriṃ samuṭṭhāpeti. Evaṃ ajjhattasamuṭṭhānaṃ hiriṃ catūhi kāraṇehi samuṭṭhāpeti, samuṭṭhāpento ca hiriṃ nissāya pāpakammaṃ na karoti.

Kathaṃ bahiddhāsamuṭṭhānaṃ ottappaṃ? “Sace tvaṃ vāpakammaṃ parissasi, catūsu parisāsu garahappatto bhavissasi, tato taṃ sīlavanto sabrahmacārī vivajjissanti”ti paccavekkhitvā bahiddhāsamuṭṭhānaṃ ottappaṃ nissāya pāpakammaṃ na karoti. Evaṃ bahiddhāsamuṭṭhānaṃ ottappaṃ.

Kathaṃ attādhīpati hiri? Idhekacco kulaputto attānaṃ adhipatiṃ jeṭṭhakaṃ katvā “mādisassa saddhāpabbajitassa bahussutassa dhutadharassa na yuttaṃ pāpakammaṃ kātun”ti pāpaṃ na karoti. Evaṃ attādhīpati hiri. Tenāha bhagavā “so attānaṃyeva adhipatiṃ karitvā akusalaṃ pajahati, kusalaṃ bhāveti, sāvajjaṃ pajahati, anavajjaṃ bhāveti, suddhaṃ attānaṃ pariharatī”ti¹.

Kathaṃ lokādhīpati ottappaṃ? Idhekacco kulaputto lokaṃ adhipatiṃ jeṭṭhakaṃ katvā “sace kho tvaṃ pāpakammaṃ kareyyāsi, sabrahmacārino tāva taṃ jānissanti, mahiddhikā mahānubhāvā loka ca samaṇabrāhmaṇā devatā ca, tasmā te na yuttaṃ pāpaṃ kātun”ti pāpakammaṃ na karoti. Yathāha “mahā kho paṇāyaṃ lokasannivāso, mahantasmim kho pana lokasannivāse santi samaṇabrāhmaṇā iddhimanto dibbacakkhukā paracittaviduno, te dūratopi passanti, āsannāpi na dissanti, cetasāpi cittaṃ jānanti, tepi maṃ evaṃ jānissanti ‘passatha bho imaṃ kulaputtaṃ, saddhā agārasmā anagāriyaṃ pabbajito samāno vokiṇṇo viharati pāpakehi akusalehi dhammehi’ti. Santi devatā iddhimantiniyo dibbacakkhukā paracittaviduniyo, tā dūratopi passanti, āsannāpi na dissanti, cetasāpi cittaṃ jānanti, tāpi maṃ jānissanti ‘passatha bho imaṃ kulaputtaṃ, saddhā agārasmā anagāriyaṃ pabbajito samāno vokiṇṇo viharati pāpakehi akusalehi dhammehi’ti -pa-. So lokaṃyeva adhipatiṃ karitvā akusalaṃ -pa- pariharatī”ti¹. Evaṃ lokādhīpati ottappaṃ.

Lajjāsabhāvasaṇṭhitāti ettha **lajjā**ti lajjanākāro, tena sabhāvena saṇṭhitā hiri. **Bhayanti** apāyabhayaṃ, tena sabhāvena saṇṭhitaṃ ottappaṃ. Tadubhayaṃ pāpaparivajjane pākaṭaṃ hoti. Tattha yathā dvīsu ayogulesu eko sītalo bhavyeṃ gūthamakkhito, eko uṇho āditto. Tesu yathā sītalaṃ gūthamakkhitattā jigucchanto viññujātiko na gaṇhāti, itaraṃ dāhabhayena, evaṃ paṇḍito lajjāya jigucchanto pāpaṃ na karoti, ottappena apāyabhayaabhīto pāpaṃ na karoti, evaṃ **lajjāsabhāvasaṇṭhitā hiri**, **bhayasabhāvasaṇṭhitaṃ ottappaṃ**.

1. Am 1. 146 piṭṭhe.

Kathaṃ sappatissavalakkhaṇā hirī, vajjabhīrukabhayaḍassāvilakkhaṇaṃ ottappaṃ? Ekacco hi jātimahattapaccavekkhaṇā satthumahattapaccavekkhaṇā dāyajjamahattapaccavekkhaṇā sabrahmacārimahattapaccavekkhaṇāti evaṃ catūhi kāraṇehi tattha gāravena sappatissavalakkhaṇaṃ hiriṃ samuṭṭhāpetvā pāpaṃ na karoti. Ekacco attānuvādabhayaṃ parānuvādabhayaṃ daṇḍabhayaṃ duggatibhayanti evaṃ catūhi kāraṇehi vajjato bhāyanto vajjabhīrukabhayaḍassāvilakkhaṇaṃ ottappaṃ paccupaṭṭhāpetvā pāpakammaṃ na karoti. Ettha ca ajjhattasamuṭṭhanāditā hirottappānaṃ tatta tattha pākaṭabhāvena vuttā, na pana nesaṃ kadāci aññaṃaññaṃvippayogo. Na hi lajjanaṃ nibbhayaṃ, pāpabhayaṃ vā alajjanaṃ atthīti. Evamettha vitthārato atthavaṇṇanā veditabbā.

Sukkasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Cariyasuttavaṇṇanā

9. Navame **lokanti** sattalokaṃ. **Sandhārentīti** ācārasandhāraṇavasena dhārenti. **Ṭhapentīti** mariyādāyaṃ ṭhapenti. **Rakkhantīti** ācārasandhāraṇena mariyādāyaṃ ṭhapetvā rakkhanti. **Garucittikāravasena na paññāyethāti** garuṃ katvā citte karaṇavasena na paññāyetha, ayamācāro na labbheyya. **Mātucchāti vāti** ettha **īti**-saddo ādyattho. Tena mātulānīti vā ācariyabhariyāti vā garūnaṃ dārāti vāti ime saṅgaṇhāti. Tattha mātu bhaginī **mātucchā**. Mātulabhariyā **mātulānī**. **Garūnaṃ dārā** mahāpitucūlapitujettahabātu-ādīnaṃ garuṭṭhāniyānaṃ bhariyā. **Yathā ajeḷakāti**-ādīsu ayaṃ saṅkhepattho—yathā ajeḷakādayo tiracchānā hirottapparahitā mātāti saññaṃ akatvā bhinnamariyādā sabbattha sambhedena vattanti, evamayaṃ manussaloko yadi lokapālādhammā na bhaveyyuṃ, sabbattha sambhedena vatteyya. Yasmā panime lokapālakadhammā lokaṃ pālenti, tasmā natthi sambhedoti.

Cariyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Vassūpanāyikasuttavaṇṇanā

10. Dasame **apaññattā**ti ananuññatā, avihitā vā. **Vasseti** vassārattaṃ sandhāya vadati, **utuvasseti** hemantaṃ sandhāya. **Ekindriyaṃ jīvaṃ viheṭṭentā**ti rukkkhalatādīsu jīvasaññitāya evamāhaṃsu. **Ekindriyanti** ca kāyindriyaṃ atthīti maññamānā vadanti. **Samghātaṃ āpādentā**ti vināsaṃ āpādentā. **Samkasāyissantī**ti appossukkā nibaddhavāsaṃ vasissanti. **Aparajjugatāya āsālhiyā upagantabbā**ti ettha aparajju gatāya assāti aparajjugatā, tassā aparajjugatāya atikkantāya, aparasmaṃ divaseti attho, tasmā āsālhipuṇṇamāya anantare pāṭipadadivase upagantabbāti evamettha attho daṭṭhabbo. **Māsagatāya āsālhiyā upagantabbā**ti māsō gatāya assāti māsagatā, tassā māsagatāya atikkantāya, māsē paripuṇṇeti attho, tasmā āsālhipuṇṇamato parāya puṇṇamāya anantare pāṭipadadivase upagantabbāti attho daṭṭhabbo.

Vassūpanāyikasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Kammakāraṇavaggavaṇṇanāya līnatthappakāsanā niṭṭhitā.

2. Adhikaraṇavaggavaṇṇanā

11. Dutiyavaggassa paṭhame appaṭisaṅkhāne na kampaṭīti **paṭisaṅkhānabalaṃ**, upaparikkhanapaññāyetaṃ nāmaṃ. Vīriyasīsenā satta bojjaṅge bhāventassa uppannaṃ balaṃ **bhāvanābalaṃ**. Vīriyupatthambhena hi kusalabhāvanā balavatī thirā uppajjati, tathā uppannā balavatī kusalabhāvanā balavanto satta bojjaṅgātipi vuccanti. Atthato vīriyasambojjaṅgasīsenā satta bojjaṅgā honti. Vuttampi cetā—“tattha katammaṃ bhāvanābalaṃ? Yā kusalānaṃ dhammānaṃ āsevanā bhavanā bahulīkamaṃ, idaṃ vuccati bhāvanābalaṃ. Sattapi bojjaṅgā bhāvanābalaṃ”¹.

Akampiyaṭṭhenāti paṭipakkhehi akampanīyaṭṭhena. **Durabhibhavanaṭṭhenā**ti duratibhavanīyaṭṭhena. **Anajjhomaddanaṭṭhenā**ti adhibhavitvā anavamaddanaṭṭhena.

1. Abhi 1. 126 piṭṭhe.

Etānīti etāni yathāvuttāni dvepi balāni. **Etadaggaṃ nāgatanti** “etadaggaṃ bhikkhave dvinnaṃ balānaṃ yadidaṃ bhāvanābalan”ti evamettha etadaggaṃ nāgatanti attho.

12. Dutiye vivekaṃ nissitanti **vivekanissitaṃ**, yathā vā vivekavasena pavattaṃ jhānaṃ “vivekajan”ti vuttaṃ, evaṃ vivekavasena pavatto satisambojjhaṅgo “vivekanissito”ti daṭṭhabbo. Nissayaṭṭho ca vipassanāmaggaṇaṃ vasena maggaphalānaṃ veditabbo, asatipi vā pubbāparabhāve “paṭiccasamuppādo”ti ettha paccayena samuppādanāṃ viya avinābhāvidhammabyāpārā nissayanabhāvanā sambhavantīti. “Tadaṅgasamucchedanissaraṇavivekanissitaṃ”ti vatvā paṭippassaddhivivekanissitassa avacanaṃ “satisambojjhaṅgaṃ bhāvetī”ti-ādinā idha bhāvetabbānaṃ sambojjhaṅgaṇaṃ vuttattā. Bhāvitambojjhaṅgassa hi sacchikātabbā balambojjhaṅgā, tesāṃ kiccaṃ paṭippassaddhiviveko. **Ajjhāsayatoti** “nibbānaṃ sacchikarissāmī”ti pavatta-ajjhāsayato. Yādipi hi vipassanākkhaṇe saṅkhārārammaṇaṃ cittaṃ, saṅkhāresu pana ādīnavam disvā tappaṭipakkhe nibbāne ninnaṭāya ajjhāsayato nissaraṇavivekanissito hoti uṇhābhībhūtaṃ puggalassa sītaninnacittatā viya.

Pañcavidhavivekanissitampīti eke”ti vatvā tattha yathāvuttavivekattayato aññaṃ vivekadvayaṃ uddharitvā dassetuṃ **“te hī”**ti-ādi vuttaṃ, tattha jhānakkhaṇe tāva kiccato vikkhambhanavivekanissitaṃ, vipassanākkhaṇe ajjhāsayato paṭippassaddhivivekanissitaṃ bhāvetīti vattabbaṃ “evāhaṃ anuttaraṃ vimokkhaṃ upasampajja viharissāmī”ti tattha ninnajjhāsayatāya. Tenāha **“tasmā tesāṃ matenā”**ti-ādi. Heṭṭhā kasiṇajjhānaggahaṇena āruppānampi gahaṇaṃ daṭṭhabbaṃ, tasmā “etesāṃ jhānānaṃ”ti imināpi tesāṃ saṅgaho veditabbo. Yasmā pahānavinayo viya virāganirodhāpi idhāhippetavivekena atthato nibbisitṭhā, tasmā vuttaṃ **“esa nayo virāganissitanti-ādisū”**ti. Tenāha **“vivekatthā eva hi virāgādayo”**ti.

Vossagga-saddo pariccāgattho pakkhandanattho cāti vossaggassa duvidhatā vuttā. Vossajjanañhi pahānaṃ vissatṭhabhāvena nirodhanapakkhandaṃ

ca. Tasmā vipassanākkhaṇe tadaṅgavasena, maggakkhaṇe samucchadavasena paṭipakkhassa pahānaṃ vossaggo, tathā vipassanākkhaṇe tanninnabhāvena, maggakkhaṇe ārammaṇakaraṇena vissaṭṭhasabhāvatā vossaggoti veditabbaṃ. Tenevāha **“tattha pariccāgavossaggo”**ti-ādi. **Ayaṃ satisambojjhaṅgoti** ayaṃ missakavasena vutto satisambojjhaṅgo. **Yathāvuttena pakārenā**ti tadaṅgappahānasamucchadappahānappakārena tanninnatadārammaṇappakārena ca. Pubbe vossaggavacanasseva atthassa vuttatā āha **“sakalena vacanenā”**ti. **Pariṇamantanti** vipassanākkhaṇe tadaṅgatanninnappakārena pariṇamantaṃ. **Pariṇatanti** maggakkhaṇe samucchadatadārammaṇappakārena pariṇataṃ. Pariṇāmo nāma idha paripākoti āha **“paripaccantaṃ paripakkañcā”**ti. Paripāko ca āsevanalābhena laddhasāmatthiyassa kilese pariccajituṃ nibbānaṃ pakkhandituṃ tikkhavisadabhāvo. Tenāha **“ayañhi”**ti-ādi. **Esa nayo**ti yvāyaṃ nayo **“vivekanissitaṃ”**ti-ādinā satisambojjhaṅge vutto, sesesu dhammavicayasambojjhaṅgādīsupi eseva nayo, evaṃ tattha netabbanti attho.

“Vivekanissitaṃ”ti-ādisu labbhamānamatthaṃ sāmāññato dassetvā idāni idhādhippetaṃmatthaṃ dassento **“idha panā”**ti-ādimāha. Tattha **sabbasaṅkhatehi**ti sabbehi paccayasamuppannadhammehi. **Sabbesanti** saṅkhataḍḍhammānaṃ. **Vivekaṃ ārammaṇaṃ katvā**ti nibbānasaṅkhātāṃ vivekaṃ ārammaṇaṃ katvā. **Tañca khoti** tadeva satisambojjhaṅgaṃ.

13. Tatiye **cittekaggaṭṭhāyā**ti cittasamādhānatthāya, diṭṭhadhamme sukhavihārāyāti attho. Cittekaggaṭṭhāyā hi diṭṭhadhammasukhavihāro vutto. Sukkhavipassakakhiṇāsavānaṃ vasena hetāṃ vuttaṃ. Te hi samāpajjitvā **“ekaggacittā sukhaṃ divasaṃ viharissāmā”**ti icceva kaṣiṇaparikkammaṃ katvā aṭṭha samāpattiyo nibbattenti.

Vipassanāpāḍakatthāyāti-ādisu pana sekkhaputhujjanaṃ **“samāpattito vuṭṭhāya samāhiteṇa cittaṇa vipassāmā”**ti nibbattentā vipassanāpāḍakatthāya bhāventi.

Ye pana aṭṭha samāpattiyo nibbattetvā abhiññāpāḍakajjhānaṃ samāpajjitvā samāpattito vuṭṭhāya **“ekopi hutvā bahudhā hoti”**ti¹

1. Dī 1. 73; Ma 1. 98; Saṃ 1. 342; Saṃ 1. 247, 251 piṭṭhesu.

vuttanayā abhiññāyo patthentā nibbattenti, te **abhiññāpadakatthāya** bhāventi. Ye aṭṭha samāpattiyo nibbattetvā nirodhasamāpattiṃ samāpajjitvā “sattāhaṃ acittā hutvā diṭṭheva dhamme nirodhaṃ nibbānaṃ patvā sukhaṃ viharissāmā”ti nibbattenti, te **nirodhapādakatthāya** bhāventi. Ye pana aṭṭha samāpattiyo nibbattetvā “aparihīnajjhānā brahmaloke uppajjissāmā”ti nibbattenti, te **bhavavisesatthāya** bhāventi.

Yuttaṃ tāva cittkekaggatāya bhavavisesatthatā vāya vipassanāpādakatthatāpi catukkajjhānasādhāraṇāti tesāṃ vasena “cattāri jhānāni”ti vacanaṃ, abhiññāpādakatthatā pana nirodhapādakatthatā ca catutthasseva jhānassa āveṇikā, sā kathaṃ catukkajjhānasādhāraṇā vuttāti? Paramparādhiṭṭhānabhāvato. Padaṭṭhānapadaṭṭhānampi hi padaṭṭhānanti vuccati kāraṇakāraṇanti yathā “tiṇchi bhattaṃ siddhaṃ”ti.

14. Catutthe **sasakassa uppatanaṃ viya hotīti**

pathavijigucchanasasakassa uppatanaṃ viya hoti. Tatthāyaṃ atthasallāpikā upamā—pathavī kira sasakaṃ āha “he sasakā”ti. Sasako āha “ko eso”ti. Kasmā mameva upari sabba-iriyāpathe kappento uccārapassāvaṃ karonto maṃ na jānāsīti. Suṭṭhu tayā ahaṃ diṭṭho, mayā akkantaṭṭhānaṃ hi aṅgulaggehi phuṭṭhaṭṭhānaṃ viya hoti, vissatṭha-udakaṃ appamattakaṃ, karīsaṃ kaṭakaphalamattaṃ, hatthi-assādīhi pana akkantaṭṭhānampi mahantaṃ, passāvopi nesaṃ ghaṭamatto, uccāropi pacchimatto hoti, alaṃ mayhaṃ tayāti uppatitvā aññasmiṃ ṭhāne patito. Tato naṃ pathavī āha “aho dūraṃ gatopi nanu mayhamyeva upari patitosi”ti. So puna taṃ jigucchanto uppatitvā aññattha patito. Evaṃ vassasahassampi uppatitvā patamāno sasako neva pathaviyā antaṃ pāpuṇituṃ sakkoti. **Na koṭinti** na pubbakoṭiṃ. **Itaresanti** vipaṇcitaññuneyyapadaparamānaṃ.

15. Pañcame samathehi adhikarīyati vūpasammatīti adhikaraṇaṃ. Aṭṭhārasa bhedakaravatthūni nissāya uppanno vivādoyeva **vivādādhikaraṇaṃ**. “Idha bhikkhū bhikkhuṃ anuvadanti sīlavipattiyā vā”ti-ādinā¹

1. Vi 4. 212 piṭṭhe.

catasso vipattiyo nissāya uppanno anuvādayeva **anuvādādhikaraṇaṃ**. Pañcapi āpattikkhandhā **āpattādhikaraṇaṃ**. “Sattapi āpattikkhandhā āpattādhikaraṇaṃ”¹ti vacanato āpattiyeva **āpattādhikaraṇaṃ**. “Yā saṃghassa kiccayatā karaṇīyatā apalokanakammaṃ ñattikammaṃ ñattidutiyakammaṃ ñatticatutthakammaṃ”¹ti evamāgataṃ catubbidham saṃghakiccaṃ **kiccādhikaraṇanti** veditabbaṃ. Sesamettha uttānameva.

16. Chaṭṭhe **apākaṭaṇāmoti** “selo, kūṭadanto”¹ti-ādinā anabhiññāto. **Yena vā karaṇenā**ti hetumhi idaṃ karaṇavacanāṃ. Hetu-attho hi kiriyākāraṇaṃ, na karaṇaṃ viya kiriyattho, tasmā nānappakāraguṇavisesādhigamatthā idha upasaṅkamanakiriyāti “annena vasati, ajjhenena vasati”¹ti-ādīsu viya hetu-atthamevetarṃ karaṇavacanāṃ yuttaṃ, na karaṇatthaṃ tassa ayujjamānattāti vuttaṃ “yena vā karaṇenā”¹ti. Avibhāgato satataṃ pavattitaniratisayasāduvipulāmatarasasaddhammaphalatāya sādupalaniccaphalitamahārukkheṇa bhagavā upamito. Sādupalūpabhogādhippāyaggahaṇeneva hi rukkhassa sādupalatā gahitāti. **Upasaṅkamī**ti upasaṅkanto. Sampattakāmatāya hi kiñci ṭhānaṃ gacchanto taṃtaṃpadesātikkamanena upasaṅkami, upasaṅkantoti ca vattabbataṃ labhati. Tenāha “**gatoti vuttaṃ hotī**”¹ti, upagatoti attho. **Upasaṅkamitvāti** pubbakālakiriyānidhesoti āha “**upasaṅkamanapariyosānadīpanaṃ**”¹ti. **Tatoti** yaṃ ṭhānaṃ patto “upasaṅkamī”¹ti vutto, tato upagataṭṭhānato.

Yathā khamanīyādīni pucchantoti yathā bhagavā “kacci te brāhmaṇa khamanīyaṃ, kacci yāpanīyaṃ”¹ti-ādinā khamanīyādīni pucchanto tena brāhmaṇena saddhiṃ samappavattamodo ahosi pubbabhāsītāya, evaṃ sopi brāhmaṇo tadanukaraṇena bhagavatā saddhiṃ samappavattamodo ahoṣīti yojanā. Taṃ pana samappavattamodataṃ upamāya dassetuṃ “**sītodakaṃ viyā**”¹ti-ādi vuttaṃ. Tattha **sammoditanti** saṃsanditaṃ. **Ekībhāvanti** sammodanakiriyāya samānataṃ. **Khamanīyanti** “idaṃ catucakkaṃ navadvāraṃ sarīrayantaṃ dukkhabahulatāya sabhāvato dussahaṃ, kacci khamituṃ

1. Vi 4. 212 piṭṭhe.

sakkuṇeyyan”ti pucchati. **Yāpanīyanti** āhārādippaṭibaddhavuttikaṃ cirappabandhasaṅkhātāya yāpanāya **kacci** yāpetum sakkuṇeyyaṃ. Sīsarogādi-ābādhābhāvena **kacci appābādham**. Dukkhaḥjīvikābhāvena **kacci appātāṅkaṃ**. Taṃtaṃkiccakaraṇe uṭṭhānasukhatāya **kacci lahuṭṭhānaṃ**. Tadanurūpabalayogato **kacci balaṃ**. Sukhavihārasambhāvena **kacci phāsuvihāro** atthīti sabbattha kacci-saddaṃ yojetvā attho veditabbo.

Balappattā pīti **pītiyeva**. Taruṇapīti **pāmojjaṃ**. Sammodaṃ janeti karotīti sammodanikaṃ, tadeva **sammodanīyaṃ**. Sammoditabbato sammodanīyanti imaṃ pana atthaṃ dassetuṃ “**sammoditum yuttaabhāvato**”ti āha. **Saritabbabhāvatoti** anussaritabbabhāvato. “Saraṇīyan”ti vattabbe dīghaṃ katvā “**sāraṇīyan**”ti vuttaṃ. **Suyyamānasukhatoti** āpāthagatamadhurataṃ āha, **anussariyamānasukhatoti** vimaddaramaṇīyataṃ. **Byañjanaparisuddhatāyāti** sabhāvaniruttibhāvena tassā kathāya vacanacāturīyamāha. **Atthaparisuddhatāyāti** atthassa nirupakkilesataṃ. **Anekehi pariyāyehīti** anekehi kāraṇehi.

Abhidūra-accāsannappaṭikkhepena nātidūraṃ naccāsannaṃ nāma gahitaṃ, taṃ pana avakaṃsato ubhinnaṃ pasāritahatthāsamghaṭṭanena daṭṭhabbaṃ. **Gīvaṃ pasāretvāti** gīvaṃ parivaṭṭanavasena pasāretvā.

Etadavocāti etaṃ “ko nu kho bhante hetū”ti-ādipucchāvacanāṃ avoca. Teneva “etadavocā”ti padaṃ uddharitvā **duvidhā hi pucchāti**-ādinā pucchāvibhāgaṃ dasseti. Tattha agāre niyutto agāriko, tassa pucchā **agārikapucchā**. Agārikato añño anagāriko pabbajjūpagato, tassa pucchā **anagārikapucchā**. Kiñcāpi aññattha “janako hetu, paggāhako paccayo. Assādhāraṇo hetu, sādhāraṇo paccayo. Sabhāgo hetu, asabhāgo paccayo. Pubbakāliko hetu, sahapavatto paccayo”ti-ādinā hetupaccaya vibhajja vuccanti, idha pana “cattāro kho bhikkhave mahābhūtā hetucattāro mahābhūtā paccayo rūpakkhandhassa paññāpanāyā”ti-ādīsu¹viya hetupaccayasaddā samānatthāti dassento “**ubhayampetaṃ kāraṇavevacanamevā**”ti āha. **Visamacariyāti** bhāvanapūmsakaniddeso.

1. Ma 3. 67 piṭṭhe.

Abhikkantāti atikkantā, vigatāti atthoti āha “**khaye dissatī**”ti. Tathā hi “nikkhanto paṭhamo yāmo”ti upari vuttaṃ. **Abhikkantataroti** ativiya kantataro manoramo, tādiso ca sundaro bhaddako nāma hotīti āha “**sundare dissatī**”ti. **Koti** devanāgayakkhagandhabbādīsu ko katamo. **Meti** mama. **Pādānī**ti pāde. **Iddhiyā**ti imāya evarūpāya deviddhiyā. **Yasasā**ti iminā edisena parivārena paricchena ca. **Jalanti** vijjotamāno. **Abhikkantenā**ti ativiya kantena kamanīyena abhirūpena. **Vaṇṇenā**ti chavivaṇṇena sarīravaṇṇanibhāya. **Sabbā obhāsayaṃ disā**ti dasa disā pabhāsento, cando viya sūriyo viya ca ekobhāsaṃ ekālokaṃ karontoti gāthāya attho. **Abhirūpeti** ulārarūpe sampannarūpe.

“Coro coro, sappo sappo”ti-ādīsu **bhaye āmeditaṃ**. “Vijjha vijjha, pahara paharā”ti-ādīsu **kodhe**. “Sādhū sādhū”ti-ādīsu¹ **pasamsāyaṃ**. “Gaccha gaccha, lunāhi lunāhi”ti-ādīsu **turite**. “Āgaccha āgacchā”ti-ādīsu **koṭūhale**. “Buddho buddhoti cintento”ti-ādīsu² **acchare**. “Abhikkamathāyasmanto, abhikkamathāyasmanto”ti-ādīsu **hāse**. “Kahaṃ ekaputtaka, kahaṃ ekaputtakā”ti-ādīsu³ **soke**. “Aho sukhaṃ aho sukhaṃ”ti-ādīsu⁴ **pasāde**. **Ca**-saddo avuttasamuccayatto. Tena garahā-asammānādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. Tattha “pāpo pāpo”ti-ādīsu **garahāyaṃ**. “Abhirūpaka abhirūpaka”ti-ādīsu **asammāne** daṭṭhabbaṃ.

Nayidaṃ āmedītavasena dvikkhattuṃ vuttaṃ, atha kho atthadvayavasenāti dassento “**atha vā**”ti-ādimāha. “Abhikkantan”ti vacanaṃ apekkhitvā napumsakavasena vuttaṃ, taṃ pana bhagavato vacanaṃ dhammassa desanāti katvā tathā vuttaṃ “**bhoto gotamassa dhammadesanā**”ti. Dutiyapadepe eseva nayo. **Dosanāsanatoti** rāgādikilesavidhamanato. **Guṇādhigamanatoti** sīlādiguṇānaṃ sampāpanato. Ye guṇe desanā adhigameti, tesu padhānabhūte tāva dassetuṃ “**saddhājānanato paññājānanato**”ti vuttaṃ. Saddhāpamukhā hi lokiyā guṇā, paññāpamukhā

1. Ma 1. 267; Saṃ 1. 389; Saṃ 2. 29; Saṃ 3. 374 piṭṭhesu.

2. Khu 4. 310 piṭṭhe.

3. Ma 2. 309; Saṃ 1. 323 piṭṭhesu.

4. Khu 1. 98 99; Dī 3. 183; Vi 4. 339, 340 piṭṭhesu.

lokuttarā. Sīlādi-atthasampattiya **sāttthato**, sabhāvaniruttisampattiya **sabyañjanato**. Suviññeyyasaddappayogatāya **uttānapadato**, saṇhasukhumabhāvena duviññeyyatthātāya **gambhīratthato**. Siniddhamudumadhurasaddappayogatāya **kaṇṇasukhato**, vipulavisuddha pemaṇiyatthātāya **hadayaṅgamato**. Mānātimānavidhamanena **anattukkaṁsanato**, thambhasārambhanimmaddanena **aparavambhanato**. Hitādhippāyappavattiya paresaṁ rāgapariḷāhādivūpasamanena **karuṇāsītalato**, kilesandhakāraavidhamanena **paññāvadātato**. Karavīkarutamañjutāya **āpātharamaṇīyato**, pubbāparāviruddha-suvisuddhatthātāya **vimaddakkhamato**. Āpātharamaṇīyatāya eva **suyyamānasukhato**, vimaddakkhamatāya hitajjhāsayaṇṇapavattitatāya ca **vīmaṁsiyamānahitato**. **Evamādīhīti ādi**-saddena saṁsāracakkanivattanato, saddhammacakkappavattanato, micchāvādavigamanato, sammāvādapatiṭṭhāpanato, akusalamūlasamuddharaṇato, kusalamūlasaṁropanato, apāyadvārapidhānato, saggamokkhadvāravivaraṇato, pariyuṭṭhānavūpasamanato anusayasamugghātanatoti evamādīnaṁ saṅgaho daṭṭhabbo.

Adhomukhaṭṭhapitanti kenaci adhomukhaṁ ṭhapitaṁ. **Heṭṭhāmukhajātanti** sabhāveneva heṭṭhāmujotaṁ. **Uparimukhanti** uddhammukhaṁ. **Ugghāṭeyyāti** vivaṭaṁ kareyya. **Hatthe gahetvāti** “puratthābhimukho uttarābhimukho vā gacchā”ti-ādīni avatvā hatthe gahetvā “nissandehaṁ esa maggo, evaṁ gaccheyyā”ti vadeyya. **Kāḷapakkhacātuddasīti** kāḷapakkhe cātuddasī.

Nikkujjitaṁ ādheyyassa anādhārabhūtaṁ bhājanaṁ ādhārabhāvāpādanavasena **ukkujeyya**. **Heṭṭhāmukhajātātāya** **saddhammavimukhaṁ**, adhomukhaṭṭhapitatāya **asaddhamme patitanti** evaṁ padadvayaṁ yathārahaṁ yojetabbaṁ, na yathā saṅkhyāṁ. Kāmaṁ kāmaccandādayopi paṭicchādakā nīvaraṇabhāvato, micchā diṭṭhi pana savisesaṁ paṭicchādikā satte micchābhinivesanavasenaṇāti āha **“micchādiṭṭhigahanapaṭicchannan”**ti. Tenāha bhagavā **“micchādiṭṭhiparamāhaṁ bhikkhave vajjaṁ vadāmi”**ti¹. Sabbo apāyagāmi maggo **kummaggo** “kucchito maggo”ti katvā. Sammādiṭṭhi-ādīnaṁ ujupaṭipakkhatāya micchādiṭṭhi-ādāyo aṭṭha micchattadhammā **micchāmaggo**. Teneva hi tadubhayappaṭipakkhataṁ sandhāya **“saggamokkhamaggaṁ āvikarontenā”**ti vuttaṁ. Sappi-ādisannissayo

1. Am 1. 35 piṭṭhe.

padīpo na tathā ujjalo, yathā telasannissayoti **telapajjota**ggahaṇaṃ. **Etehi pariyāyehīti** etehi nikkujjitukkujjanappaṭicchannavivaraṇādi-upamopamitabbākārehi.

Pasannakāraṇti pasannehi kātabbaṃ sakkāraṃ. **Saraṇanti** paṭisaraṇaṃ. Tenāha “**parāyaṇaṇ**”ti. Parāyaṇabhāvo ca anathanisedhanena atthasamapaṭipādanena ca hotīti āha “**aghassa tātā hitassa ca vidhātā**”ti. **Aghassāti** dukkhatoti vadanti, pāpatoti pana attho yutto. Nissakke cetam sāmivacanaṃ. Ettha ca nāyaṃ gami-saddo nī-saddādayo viya dvikammako, tasmā yathā “ajaṃ gāmaṃ netī”ti vuccati, evaṃ “bhagavantaṃ saraṇaṃ gacchāmi”ti vattum na sakkā. “Saraṇanti gacchāmi”ti pana vattabbaṃ. Iti-saddo cettha luttaniddiṭṭho. Tassacāyamattho—gamanañca tadadhippāyena bhajanaṃ jānaṇaṃ vāti dassento “**iti iminā adhippāyena**”ti-ādimāha. Tattha **bhajāmīti**-ādīsu purimassa purimassa pacchimaṃ pacchimaṃ atthavacanaṃ. **Bhajanaṃ** vā saraṇādhippāyena upasaṅkamaṇaṃ. **Sevanaṃ** santikāvaccaratā. **Payirupāsanaṃ** vattappaṭivattakaraṇena upaṭṭhānanti evaṃ sabbathāpi anaññasaraṇataṃyeva dīpeti. “Gacchāmi”ti padassa bujjhāmīti ayamattho kathaṃ labbhatīti āha “**yesaṃ hī**”ti-ādi.

Adhigatamagge sacchikatanirodheti padadvayenapi phalaṭṭhā eva dassitā, na maggaṭṭhāti te dassento “**yathānusiṭṭhaṃ paṭipajjamāne cā**”ti āha. Nanu ca kalyāṇaputhujjanopi yathānusiṭṭhaṃ paṭipajjatīti vuccatīti? Kiñcāpi vuccati, nippariyāyena pana maggaṭṭhā eva tathā vattabbā, na itare sampattaniyāṃmokkamaṇābhāvato. Tathā hi te eva vuttā “**apāyesu apatamāne dhāretī**”ti. Sammattaniyāṃmokkamaṇena hi apāyavinimuttisambhavo. **Akkhāyatīti** ettha **iti**-saddo ādyattho, pakārattho vā. Tena “yāvatā bhikkhave dhammā saṅkhatā vā asaṅkhatā vā, virāgo tesaṃ aggamakkhāyatī”ti¹ suttapadaṃ saṅgaṇhāti, “**vitthāro**”ti vā iminā. Ettha ca ariyamaggo niyyānikatāya, nibbānaṃ tassa tadatthasiddhihetutāyāti ubhayameva nippariyāyena dhammoti vutto. Nibbānaṃ hi āramaṇapaccayabhūtaṃ labhitvā ariyamaggo tadatthasiddhiyā saṃvattati, tathāpi yasmā ariyaphalānaṃ “tāya saddhāya avūpasantāyā”ti-ādivacanato

1. Khu 1. 254; Am 1. 343 piṭṭhesu.

maggena samucchinnānaṃ kilesānaṃ paṭippassaddhippahānakiccatāya niyyānānugūṇatāya niyyānapariyosānatāya ca¹. Pariyattidhammassa pana niyyānikadhammasamadhigamahetutāyāti iminā pariyāyena vuttanayena dhammabhāvo labbhati eva. Svāyamattho pāṭhāruḷho evāti dassento “**na kevalan**”ti-ādimāha.

Kāmarāgo bhavarāgoti evamādibhedo sabbopi rāgo virajjati pahīyati etenāti **rāgavirāgoti maggo kathito**. Ejāsāṅkhātāya taṇhāya antonijjhānalakkhaṇassa sokassa ca taduppattiyaṃ sabbaso parikkhīṇattā **anejamasokanti phalaṃ kathitaṃ. Appaṭikūlanti** avirodhadīpanato kenaci aviruddhaṃ, iṭṭhaṃ paṇṭanti vā attho. Paṇṇarūpena pavattitattā, pakaṭṭhaguṇavibhāvanato vā **paṇṇaṃ**. Sabbadhammakhandhā kathitāti yojanā.

Diṭṭhisīlasamghātenāti “yāyaṃ diṭṭhi ariyā niyyānikā niyyāti takkarassa sammā dukkhakkhayāya, tathārūpāya diṭṭhiyā diṭṭhisāmaññagato viharatī”ti² evaṃ vuttāya diṭṭhiyā, “yāni tāni sīlāni akhaṇḍāni acchiddāni asabalāni akammāsāni bhujissāni viññuppasatthāni aparāmaṭṭhāni samādhisaṃvattanikāni, tathārūpehi sīlehi sīlasāmaññagato viharatī”ti³ ca evaṃ vuttānaṃ sīlānaṃca saṃhatabhāvena, diṭṭhisīlasāmaññenāti attho. **Samhatoti** ghaṭito, sametoti attho, ariyapuggalā hi yattha katthaci dūre ṭhitāpi attano guṇasāmaggiyā samhatā eva. **Aṭṭha ca puggala dhammasā teti** te purisayugavasena cattāropi puggalavasena aṭṭheva ariyadhammassa pacchakkhadassāvitāya dhammasā. Tīṇi vatthūni saraṇanti gamanena tikkhattuṃ gamanena ca **tīṇi saraṇagamanāni. Paṭivedesīti** attano hadayagataṃ vācāya pavedesi.

Saraṇagamanassa visayappabhedaphalasaṃkilesabhedānaṃ viya kattuvibhāvanā tattha kosallāya hotīti saraṇagamanesu atthakosallatthaṃ “**saraṇaṃ, saraṇagamaṇaṃ, yo ca saraṇaṃ gacchati, saraṇagamanappabhedo, saraṇagamanaphalaṃ, saṃkilesa, bhedoti ayaṃ vidhi**

1. Niyyānānugūṇatā niyyānapariyosānatā ca (Ka)

2. Dī 3. 204, 237; Ma 1. 397; Ma 3. 39 piṭṭhesu.

3. Dī 3. 203; Ma 3. 397; Ma 3. 39; Am 2. 256; Vi 5. 168 piṭṭhesu.

vedītabbo”ti vuttaṃ tena vinā saraṇagamanasseva asambhavato. Kasmā panettha vodānaṃ na gahitaṃ, nanu vodānavibhāvanāpi tattha kosallāya hotīti? Saccametaṃ, taṃ pana saṃkilesaggahaṇena atthato dīpitaṃ hotīti na gahitaṃ. Yāni hi nesaṃ saṃkilesakāraṇāni aññāṇādīni, tesāṃ sabbenā sabbaṃ anuppannānaṃ anuppādanena, uppannānaṃca pahānena vodānaṃ hotīti.

Himsatthassa dhātusaddassa vasenetaṃ padaṃ daṭṭhabbanti **“himsatīti saraṇaṃ”**ti vatvā taṃ pana himsanaṃ kesāṃ, kathaṃ, kassa vāti codanaṃ sodhento **“saraṇagatānaṃ”**ti-ādimāha. Tattha **bhayanti** vaṭṭabhayaṃ. **Santāsanti** cittutrāsaṃ. Teneva cetasikadukkhassa gahitattā **dukkhanti** kāyikaṃ dukkhaṃ. **Duggatiparikilesanti** duggatipariyāpannaṃ sabbampi dukkhaṃ. Tayidaṃ sabbaṃ parato **phalakathāya**¹ āvi bhavissati. **Etanti** saraṇanti padaṃ. Evaṃ avisesato saraṇasaddassa padatthaṃ dassetvā idāni visesato dassetuṃ **“atha vā”**ti-ādi vuttaṃ. **Hite pavattanena**ti “samppannasīlā bhikkhave viharathā”ti-ādinā² atthe niyojanena. **Ahitā nivattanena**ti “pāṇātipāhassa kho pāpako vipāko atisamparāyaṇa”ti-ādinā ādīnavadassanādimukhena anattatho nivattanena. **Bhayaṃ himsatīti** hitāhitesu appavattippavattihetukaṃ byasanaṃ appavattikaraṇena vināseti buddho. **Bhavaṃkāntārā uttāraṇena** maggasāṅkhāto dhammo. Itaro assāsādānena sattānaṃ bhayaṃ himsatīti yojanā. **Kārānanti** dānavasena pūjāvasena ca upanītānaṃ sakkārānaṃ. **Vipulaphalappaṭilābhakaraṇena** sattānaṃ bhayaṃ himsati saṃgho anuttaradakkhiṇeyyabhāvatoti adhippāyo. **Imināpi pariyāyena**ti imināpi vibhajitvā vuttana kāraṇena.

“Sammāsambuddho bhagavā, svakkhāto dhammo, suppaṭipanno saṃgho”ti evaṃ pavatto tattha ratanattaye pasādo tappasādo, tadeva ratanattayaṃ garu etassāti taggaru, tabbhāvo taggarutā, tappasādo ca taggarutā ca tappasādataggarutā. Tāhi **tappasādataggarutāhi**. Vidhutadiṭṭhivicikicchāsammoha-assaddhiyāditāya **viḥatakiḷeso**. Tadeva ratanattayaṃ parāyaṇaṃ gati tāṇaṃ leṇanti evaṃ pavattiyā **tapparāyaṇatākārappavatto**

1. Am-Ṭīha 2. 19 piṭṭhe.

2. Ma 1. 39, 43 piṭṭhesu.

cittuppādo saraṇagamanam saraṇanti gacchati etenāti. **Tamśamaṅgī**ti tena yathāvuttacittuppādena samannāgato. **Evam upetī**ti evam bhajati sevati payirupāsati, evam vā jānāti bujḥatīti evamattho veditabbo.

Ettha ca pasādaggahaṇena lokiyasaraṇagamanamāha. Tam hi pasādappadhānam¹. Garutāgahaṇena lokuttaram. Ariyā hi ratanattayaguṇābhiññatāya pāsāṇacchattam viya garum katvā passanti, tasmā tappasādena vikkhambhanavasena vihatakiḥeso, taggarutāya samucchadavasenāti yojetabbam agāravakaraṇahetūnam samucchindanato. Tapparāyaṇatā panettha taggatikatāti tāya catubbidhampi vakkhamānam saraṇagamanam gahitanti daṭṭhabbam. Avisesena vā pasādagarutā jotitāti pasādaggahaṇena aveccappasādassa itarassa ca gahaṇam, tathā garutāgahaṇenāti ubhayenapi ubhayam saraṇagamanam yojetabbam.

Maggakkhaṇe ijjhatīti yojanā. **Nibbānārammaṇam hutvā**ti etena atthato catusaccādhigamo eva lokuttarasaraṇagamananti dasseti. Tattha hi nibbānadhammo sacchikiriyābhisamayavasena, maggadhammo bhāvanābhisamayavasena paṭivijjhiyamānoyeva saraṇagamanattam sādheti, buddhaguṇā pana sāvakagocarabhūtā pariññābhisamayavasena, tathā ariyasamhaguṇā. Tenāha “**kiccato sakalepi ratanattaye ijjhatī**”ti. Ijjhantaṇca saheva ijjhati, na lokiyam viya paṭipāṭiyā asammohappaṭivedhena paṭividdhattāti adhippāyo. Ye pana vadanti “na saraṇagamanam nibbānārammaṇam hutvā pavattati, maggassa adhigatattā pana adhigatameva hoti ekaccānam tevijjādīnam lokiyavijjādayo viyā”ti, tesam lokiyameva saraṇagamanam siyā, na lokuttaram, taṇca ayuttam duvidhassapi icchitabbattā.

Tanti lokiyasaraṇagamanam. **Saddhāpaṭilābho** “sammāsambuddho bhagavā”ti-ādinā. **Saddhāmūlikā**ti yathāvuttasaddhāpubbaṅgamā. **Sammādiṭṭhi** buddhasubuddhataṁ, dhammasudhammataṁ, samḥasuppaṭipattiṇca lokiyāvabodhavaseneva sammāñāyena dassanato. **Saddhāmūlikā ca sammādiṭṭhi**ti etena saddhūpanissayā yathāvuttalakḥhaṇā paññā lokiyasaraṇagamananti dasseti. Tenāha “**diṭṭhi jukammanti vuccatī**”ti. Diṭṭhiyeva attano paccayehi uju karīyatīti

1. Pasādappadhānam ñāṇappadhānam (Ka)

katvā, diṭṭhi vā uju karīyati etenāti **diṭṭhijukammaṃ**, tathāpavatto cittuppādo. Evañca katvā “tapparāyaṇatākārappavatto cittuppādo”ti idañca vacanaṃ samatthitaṃ hoti, saddhāpubbaṅgamasammādiṭṭhiggahaṇaṃ pana cittuppādassa tappadhānatāyāti daṭṭhabbaṃ. **Saddhāpaṭilābho**ti iminā mātādihi ussāhitadāraḥkādināṃ viya ñāṇavippayuttaṃ saraṇagamaṇaṃ dasseti, **sammādiṭṭhī**ti iminā ñāṇasampayuttaṃ saraṇagamaṇaṃ.

Tayidaṃ lokiyaṃ saraṇagamaṇaṃ. Attā sanṇiyyātīyati appīyati pariccajīyati etenāti **attasanniyātanāṃ**, yathāvuttaṃ diṭṭhijukammaṃ. Taṃ ratanattayaṃ parāyaṇaṃ paṭisaraṇaṃ etassāti tapparāyaṇo, puggalo, cittuppādo vā, tassa bhāvo **tapparāyaṇatā**, yathāvuttaṃ diṭṭhijukammameva. Saraṇanti adhippāyena sissabhāvaṃ antevāsikabhāvaṃ upagacchati etenāti **sissabhāvūpagamaṇaṃ**. Saraṇagamaṇādhippāyeneva paṇipatati etenāti **paṇipāto**. Sabbattha yathāvuttadiṭṭhijukammavaseneva attho veditabbo. **Attapariccajananti** saṃsāradukkhanissaraṇatthaṃ attano attabhāvassa pariccajanaṃ. Esa nayo sesesupi. **Buddhādīnaṃ** **īyevāti** avadhāraṇaṃ attasanniyātanādīsupi tattha tattha vattabbaṃ. Evaṃ hi tadanñānivattanaṃ kataṃ hoti.

Evaṃ attasanniyātanādīni ekena pakārena dassetvā idāni aparehipi pakārehi dassetuṃ “**apicā**”ti-ādi āraddhaṃ. Tena pariyāyantarehipi attasanniyātanāṃ katameva hoti atthassa abhinnattāti dasseti. **Āḷavakādīnanti ādi**-saddena sātāgirihemavatādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. Nanu cete āḷavakādayo maggeneva āgatasaraṇagamaṇā, kathaṃ tesāṃ tapparāyaṇatāsaraṇagamaṇaṃ vuttanti? Maggenāgatasaraṇagamaṇehi “so ahaṃ vicarissāmi -pa- sudhammataṃ¹. Te mayaṃ vicarissāma, gāmā gāmaṃ nagā nagaṃ -pa- sudhammatan”ti² ca tehi tapparāyaṇatākārassa paveditattā tathā vuttaṃ.

So panesa ñāti -pa- vassenāti ettha ñātivasena, bhayasena, ācariyavasena, dakkhiṇeyyavasenaṃ paccekāṃ “vasenā”ti padaṃ yojetabbaṃ. Tattha **ñātivassenāti** ñātibhāvavasena. Evaṃ

1. Saṃ 1. 127; Khu 1. 307 piṭṭhesu.

2. Khu 1. 305 piṭṭhe Suttanipāte.

sesesupi. **Dakkhiṇeyyapaṇipātenā**ti dakkhiṇeyyatāhetukena paṇipatanenāti attho. **Itarehīti** ñātibhāvādivasappavattehi tīhi paṇipātehi. **Itarehīti**-ādinā saṅkhepato vuttamatthaṃ vitthārato dassetuṃ “**tasmā**”ti-ādi vuttaṃ. **Vandatīti** paṇipātassa lakkhaṇavacanaṃ. **Evarūpanti** diṭṭhadhammikaṃ sandhāya vadati. Samparāyikaṃ hi niyyānikaṃ vā aniyyānikaṃ vā anusāsaniṃ paccāsīsanto dakkhiṇeyyapaṇipātameva karotīti adhippāyo. **Saraṇagamanappabhedoti** saraṇagamanavibhāgo.

Ariyamaggo eva lokuttaraṃ saraṇagamananti āha “**cattāri sāmāññaphalāni vipākaphalaṃ**”ti. **Sabbadukkhakkhayoti** sakalassa vaṭṭadukkhassa anuppādanirodho. **Etanti** “cattāri ariyasaccāni, sammappaññāya passatī”ti¹ evaṃ vuttaṃ ariyasaccānaṃ dassanaṃ.

Niccato anupagamanādivasenāti niccanti aggahaṇādivasena. **Aṭṭhānanti** hetuppaṭikkhepo. **Anavakāsoti** paccayappaṭikkhepo. Ubhayenapi kāraṇameva paṭikkhipati. **Yanti** yena kāraṇena. **Diṭṭhisampannoti** maggadiṭṭhiyā samannāgato sotāpanno. **Kaṇci saṅkhāranti** catubhūmakesu saṅkhatasaṅkhāresu ekasaṅkhārampi. **Niccato upagaccheyyāti** niccoti gaṇheyya. **Sukhato upagaccheyyāti** “ekantasukhī attā hoti arogo paraṃ maraṇā”ti² evaṃ attadiṭṭhivasena sukhato gāhaṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ diṭṭhivippayuttacittena pana ariyasāvako pariāhavūpasamanatthaṃ mattahatthiparibhāsito viya cakkhabrāhmaṇo ukkārabhūmiṃ kaṇci saṅkhāraṃ sukhato upagacchati. Atthavāre kaṣiṇādipaññattisaṅghatthaṃ “saṅkhāraṃ”ti avatvā “**kaṇci dhamman**”ti vuttaṃ. Imesupi ṭhānesu catubhūmakavaseneva paricchedo veditabbo tebhūmakavaseneva vā. Yaṃ yaṃ hi puthujjano gāhavasena gaṇhāti, tato tato ariyasāvako gāhaṃ vinivētheti.

Mātaranti-ādīsu janikā **mātā**, janako **pitā**, manussabhūto khīṇāsavo **arahāti** adhippeto. Kiṃ pana ariyasāvako aññaṃ jīvitā voropeyyāti? Etampi aṭṭhānaṃ, puthujjanabhāvassa pana mahāsāvajjabhāvadassanatthaṃ ariyabhāvassa ca phaladassanatthaṃ evaṃ vuttaṃ. **Paduṭṭhacittoti** vadhakacittena paduṭṭhacitto. **Lohitaṃ uppādeyyāti**

1. Khu 1. 42 piṭṭhe Dhammapade.

2. Dī 1. 29 piṭṭhe.

jīvamānakasarīre khuddakamakkhikāya pivanamattampi lohitaṃ uppādeyya. **Sam̐ghaṃ bhindeyyāti** samānasaṃvāsakaṃ samānasīmāyaṃ ṭhitaṃ sam̐ghaṃ “kammena uddesena voharanto anussāvanena salākaggāhenā”¹ti evaṃ vuttehi pañcahi kāraṇehi bhindeyya. **Aññaṃ satthāraṇti** aññaṃ titthakaraṃ “ayaṃ me satthā”ti evaṃ gaṇheyyāti **netam̐ ṭhānaṃ vijjatīti** attho.

Na te gamissanti apāyanti te buddhaṃ saraṇaṃ gatā tannimittam̐ apāyaṃ na gamissanti, devakāyaṃ pana paripūressanti attho. **Dasahi ṭhānehīti** dasahi kāraṇehi. **Adhigaṇhanti** adhibhavanti.

Velāmasuttādivasenāti ettha “karīsassa catutthabhāgappamāṇanaṃ caturāsīsahassasaṅkhānaṃ suvaṇṇapātirūpiyapātikaṃsapātīnaṃ yathākkamaṃ rūpiyasuvaṇṇahiraññapūrānaṃ sabbālaṅkārappaṭimaṇḍitānaṃ caturāsītiyā hatthisahassānaṃ caturāsītiyā assasahassānaṃ caturāsīkiyā rathasahassānaṃ caturāsītiyā dhenusahassānaṃ caturāsītiyā kaññāsahassānaṃ caturāsītiyā pallaṅkasahassānaṃ caturāsītiyā vatthakoṭisahassānaṃ aparimāṇassa ca khajjabhojjādibhedassa āhārassa pariccajanavasena sattamāsādhikāni satta saṃvaccharāni niraṇṭaraṃ pavattavelāmaṃ mahādānato ekassa sotāpannassa dinnadānaṃ mahapphalataraṃ, tato sataṃ sotāpannānaṃ dinnadānato ekassa sakadāgāmino, tato ekassa anāgāmino, tato ekassa arahato, tato ekassa paccekabuddhassa, tato sammāsambuddhassa, tato buddhappamukhassa saṃghassa dinnadānaṃ mahapphalataraṃ, tato cātuddisaṃ saṃghaṃ uddissa viharakaraṇaṃ, tato saraṇagamaṇaṃ mahapphalataraṃ”ti imamatthaṃ pakāsentassa **velāmasuttassa**² vasena. Vuttaṃ hetam̐ “yaṃ gahapati velāmo brāhmaṇo dānaṃ adāsi mahādānaṃ, yo ekaṃ diṭṭhisampannaṃ bhojeyya, idaṃ tato mahapphalataraṃ”ti-ādi³. **Velāmasuttādīti ādi-saddena aggappasādasuttādīnaṃ**⁴ saṅgho datṭhabbo.

Aññaṇaṃ vatthuttayassa guṇānaṃ ajānaṇaṃ tattha sammoho, “buddho nu kho, na nu kho”ti-ādinā vicikicchā **samsayo. Micchāññaṇaṃ** tassa guṇānaṃ aguṇabhavaparikkappaṇena viparītaggāho. **Ādi-saddena**

1. Vi 5. 349 piṭṭhe.

3. Am̐ 3. 196 piṭṭhe.

2. Am̐ 3. 195 piṭṭhe.

4. Am̐ 1. 343; Khu 1. 254 piṭṭhesu.

anādarāgāravādīnaṃ saṅgaho. **Na mahājutikanti** na ujjalaṃ, aparisuddhaṃ apariyodātanti attho. **Na mahāvipphāraṇti** anuḷāraṃ. **Sāvajjoti** diṭṭhitaṇhādivasena sadoso. Lokiyaṃ saraṇagamaṇaṃ sikkhāsamādānaṃ viya aggahitakālaparicchedaṃ jīvitapariyantameva hoti, tasmā tassa khandhabhedena bhedoti āha “**anavajjo kālakiriyāyā**”ti. **Soti** anavajjo saraṇagamaṇabhedo. Satipi anavajjatte itṭhaphalopi na hotīti āha “**aphalo**”ti. Kasmā? **Avipākattā**. Na hi taṃ akusalanti.

Ko upāsakoti sarūpapucchā, tasmā “kiṃ lakkhaṇo upāsako”ti vuttaṃ hoti. **Kasmāti** hetupucchā. Tena kena pavattinimittena upāsakasaddo tasmim puggale niruḷhoti dasseti. Tenāha “**kasmā upāsakoti vuccati**”ti. Saddassa abhidheyye pavattinimittaṃ tadatthassa tabbhāvakāraṇaṃ. **Kimassa sīlanti** kīdisaṃ assa upāsakassa sīlaṃ, kittakena sīlenāyaṃ sīlasampanno nāma hotīti attho **ko ājīvoti** ko assa sammā-ājīvo. So pana micchājīvassa parivajjanena hotīti sopi vibhajjīyatīti. **Kā vipattīti** kā sīlassa, ājīvassa vā vipatti. Anantarassa hi vidhi vā paṭisedho vāti. **Kā sampattīti** etthāpi eseva nayo.

Yo kocīti khattiyādīsu yo koci. Tena saraṇagamaṇamevetthakāraṇaṃ, na jāti-ādivisesoti dasseti. **Upāsanatoti** teneva saraṇagamaṇena tattha ca sakkaccakiriyāya ādaragāravabahumānādiyogena payirupāsanato.

Veramaṇiyoti veraṃ vuccati pāṇātipātādidussīlyaṃ, tassa maṇanato hananato vināsanato veramaṇiyo, pañca viratiyo viratippadhānattā tassa sīlassa. Tenevāha “**paṭivirato hoti**”ti.

Micchāvaṇijjāti na sammāvaṇijjā ayuttavaṇijjā asāruppavaṇijjā **pahāyāti** akaraṇeneva pajahitvā. **Dhammenāti** dhammato anapetena tena aññampi adhammikaṃ jīvikaṃ paṭikkhipati. **Samenāti** avisamena. Tena kāyavisamādiduccaritaṃ vajjetvā kāyasamādinā sucaritena ājīvaṃ dasseti. **Satthavaṇijjāti** āyudhabhaṇḍaṃ¹ katvā vā kāretvā vā

1. Āvudhabhaṇḍaṃ (Ka)

yathākataṃ vā paṭilabhitvā tassa vikkayo. **Sattavaṇijjā**ti manussavikkayo. **Maṃsavaṇijjā**ti sūnakārādayo viya migasūkarādiḷe posetvā maṃsaṃ sampādetvā vikkayo. **Majjavaṇijjā**ti yaṃ kiṇci majjaṃ yojetvā tassa vikkayo. **Visavaṇijjā**ti visaṃ yojetvā visaṃ gahetvā vā tassa vikkayo. Tattha satthavaṇijjā paroparodhanimittatāya akaraṇīyā vuttā, sattavaṇijjā abhujiṣṣabhāvakaraṇato, maṃsaviṣavaṇijjā vadhahetuto, majjavaṇijjā pamādaṭṭhānato.

Tassevāti pañcaveramaṇilakkhaṇassa sīlassa ceva pañcamicchavaṇijjālakkhaṇassa ājīvassa ca. **Vipattī**ti bhedo pakopo ca. **Yāyā**ti yāya paṭipattiyā. **Caṇḍā**loti upāsakacaṇḍālo. **Malanti** upāsakamalaṃ. **Paṭikuṭṭhoti** upāsakanihīno. Buddhādīsu kammakammaphalesu ca saddhāvīpariyāyo assaddhiyaṃ micchādhimokkha, yathāguttena assaddhiyena samannāgato **assaddho**. Yathāvuttasīlavipattī-ājīvavipattivasena **dussīlo**, “iminā diṭṭhādīnā idaṃ nāma maṅgalaṃ hotī”ti evaṃ bālaṇaparīkappitakotūhalasaṅkhātēna diṭṭhasutamutamaṅgalena samannāgato **kotūhalamaṅgaliko**. **Maṅgalaṃ pacceṭṭī**ti diṭṭhamaṅgalādiḷbhedaṃ maṅgalameva pattiyaṇāti. **No kammanti** kammassakataṃ no pattiyaṇāti. **Ito bahiddhā**ti ito sabbaññubuddhasāsanato bahiddhā bāhīrakasamaye. **Dakkhiṇeyyaṃ pariyesatī**ti duppaṭipannaṃ dakkhiṇārahasaṇṇī gavesati. **Pubbakāraṃ karotī**ti dānaṃ mānaṇādikāṃ kusalakiriyaṃ paṭhamataraṃ karoti. Ettha ca dakkhiṇeyyapariyesanapubbakāre ekaṃ katvā pañca dhammā veditabbā.

Vipattiyaṃ vuttavīpariyāyena **sampatti** veditabbā. Ayaṃ pana viṣeso—catunnampi paṛisaṇaṃ ratījanaṇaṭṭhena upāsakova ratanaṃ **upāsakaratanāṃ**. Guṇasobhākittisaddasugandhātāhi upāsakova padumaṃ **upāsakapadumaṃ**. Tathā **upāsakapuṇḍarīko**.

Ādimhīti ādi-atthe. **Koṭiyanti** pariyaṇtakotiyaṃ. **Vihāraggeṇā**ti ovarakakoṭṭhāseṇa, “imaṣmiṃ gabbhe vasaṇtānaṃ idaṃ nāma phalaṃ pāpuṇāti”ti-ādinā taṃ taṃ vasaṇaṭṭhānaḷkoṭṭhāseṇāti attho. **Ajjatanti** ajja icceva attho¹.

1. Ajjatagganti vā ajjadagganti vā ajja icceva attho (Ka)

Pāṇehi upetanti iminā tassa saraṇagamanassa āpāṇakoṭikataṃ dassento “**yāva me jīvitaṃ pavattati**”ti-ādīni vatvā puna jīvitenapi taṃ vatthuttayaṃ paṭipūjento saraṇagamanam rakkhāmīti uppannam tassa brāhmaṇassa adhippāyaṃ vibhāvento “**ahañhi**”ti-ādimāha. **Pāṇehi upetanti** hi yāva me pāṇā dharanti, tāva saraṇam upetaṃ. Upento ca na vācāmatteṇa na ekavāraṃ cittuppādamatteṇa, atha kho pāṇānaṃ pariccajanavasenaṃ yāvajīvaṃ upetanti evamettha attho veditabbo.

17-19. Sattame **jāṇussoṇīti** netam tassa mātāpitūhi kataṃ nāmaṃ, apica kho ṭhānantarappaṭilābhaladdhanti dassento āha “**jāṇussoṇīti ṭhānantaraṃ kirā**”ti-ādi. **Ekaṃ ṭhānantaranti** ekaṃ purohitaṭṭhanaṃ. Uṇhīsa-ādikakudhabhaṇḍehi saddhiṃ laddham tathā cassa raññā dinnanti vadanti. Tenāha “**rañño santike ca laddhajāṇussoṇisakkārattā**”ti. Sesamettha uttānameva. Aṭṭhamanavamesu natthi vattabbaṃ.

20-21. Dasame **dinnikkhittanti** duṭṭhu nikkhittaṃ padapaccābhaṭṭhaṃ katvā manasiṭhapitaṃ. Pajjati ñāyati attho etenāti **padam**, atthaṃ byañjayati pakāsetīti **byañjanaṃ**, padameva. Tenevāha “**uppaṭipāṭiyā -pa- byañjananti vuccati**”ti. Padasamudāyabyatirekena visum pāḷi nāma natthīti āha “**ubhayametaṃ pāḷiyāva nāman**”ti. Pakaṭṭhānaṃ hi vacanappabandhānaṃ āḷiveva pāḷīti vuccati. Sesamettha ekādasamaṃ ca uttānatthameva.

Adhikaraṇavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Bālavaggavaṇṇanā

22-24. Tatiyassa paṭhamadutiyatatiyāni uttānatthāneva.

25. Catutthe **netabboti** aññato āharitvā bodhetabbo, ñāpetabboti attho.

27. Chaṭṭhe **no cepi paṭicchādetvā karontīti** pāṇātipātādīni karonto sacepi appaṭicchādetvā karonti. **Paṭicchhannamevāti** viññūhi

garahitabbabhāvato paṭicchādanārahattā paṭicchannamevāti vuccati. Avīci-
ādayo padesavisesā tatthūpapannā sattā ca nirayaggahaṇena gahitāti āha
“**nirayoti sahokāsakā khandhā**”ti. Tiracchānayoni nāma visum padesaviseso
natthīti āha “**tiracchānayoniyaṃ khandhāva labbhanti**”ti.

31. Dasame attho phalaṃ tadadhīnavuttitāya vaso etassāti **atthavaso**,
hetūti āha “**atthavaseti kāraṇāni**”ti. **Araññavanapatthānīti**
araññalakkhaṇappattāni vanapatthāni. Vanapattha-saddo hi saṇḍabhūte
rukkhasamūhepi vattatīti araññaggahaṇaṃ. Vanīyati vivekakāmehi bhajīyati,
vanute vā te attasampattiyā vasanattāya yācanto viya hotīti vanam,
paṭiṭṭhahanti ettha vivekakāmā yathādhīppetavisesādhigamenāti pattham,
vanesu pattham gahanaṭṭhāne senāsanam **vanapattham**. **Kiñcāpīti**
anujānanasambhāvanatthe nipāto. Kim anujānāti? Nippariyāyato
araññabhāvaṃ gāmato bahi araññanti. Tenāha “**nippariyāyenā**”ti-ādi. Kim
sambhāveti? Araññakaṇḍanipphādakattam. Yaṃ hi
āraññakaṇḍanipphādakam, tam visesato araññanti vattabbanti. Tenāha “**yaṃ
tam pañcadhanusatikan**”ti-ādi. **Nikkhamitvā bahi indakhīlāti** indakhīlato
bahi nikkhamitvā, tato bahi paṭṭhāyāti attho. **Bahi indakhīlāti** vā yattha dve
tīṇi indakhīlāni, tattha bahiddhā indakhīlato paṭṭhāya. Yattha tam natthi,
tadaraṭṭhānato paṭṭhāyāti vadanti. **Gāmantanti** gāmasamīpaṃ.
Anupacāraṭṭhānanti niccakicavasena na upacaritabbaṭṭhānam. Tenāha
“**yattha na kasīyati na vapīyati**”ti.

Attano ca diṭṭhadhammasukhavihāranti etena satthā attano
vivekābhiratiṃ pakāseti. Tattha diṭṭhadhammo nāma ayaṃ paccakkho
attabhāvo, sukhavihāro nāma catunnam iriyāpathavihārānam phāsutā.
Ekakassa hi araññe antamaso uccārapassāvakkiccam upādāya sabbe
iriyāpathā phāsukā honti, tasmā diṭṭhadhamme sukhavihāraṃ
diṭṭhadhammasukhavihāranti evaṃ vā ettha attho daṭṭhabbo.

Pacchimañca janataṃ anukampamānoti kathaṃ araññavāsena pacchimā
janatā anukampitā hoti? Saddhāpabbajitā hi kulaputtā bhagavato

araññavāsaṃ disvā “bhagavāpi nāma araññasenāsanāni na muñcati, yassa nevatthi pariññātabbaṃ na pahātabbaṃ na bhāvetabbaṃ na sacchikātabbaṃ, kimaṅgaṃ pana mayan”ti cintetvā tattha vasitabbameva maññissanti, evaṃ khippameva dukkhassantakarā bhavissanti. Evaṃ pacchimā janatā anukampitā hoti. Etamatthaṃ dassento āha “**pacchime mama sāvake anukampanto**”ti.

32. Ekādasame vijjam bhajantīti **vijjābhāgiyā**, vijjābhāge vijjakoṭṭhāse vattantītipi **vijjābhāgiyā**. **Paḍaṃ pacchindatīti** maggacittassa patiṭṭhaṃ upacchindati, maggacittaṃ patiṭṭhāpetuṃ na detīti attho. **Ubbatṭetvāti** samucchadavasena samūlaṃ uddharitvā. **Aṭṭhasu ṭhānesūti** buddhādīsu aṭṭhasu ṭhānesu. **Rāgassa khayavirāgenāti** rāgassa khayasaṅkhātena virāgena, rāgassa anuppattidhammatāpādanenāti vuttaṃ hoti.

Bālavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Samacittavaggavaṇṇanā

33. Catutthassa paṭhame bhavanti ettha patiṭṭhahantīti bhūmi, asappurisānaṃ bhūmi **asappurisabhūmi**. **Sappurisabhūmiyampi** eseṃ nayo. Kataṃ na jānātīti **akataññū**, asamatthasamāsoyaṃ gamakattā “asūriyapassāti”ādīsu viya. Tenāha “**kataṃ na jānātī**”ti. **Akatavedīti** etthāpi eseṃ nayo. **Pākaṭaṃ katvā na jānātīti** “idañcidaṇca mayhaṃ iminā katan”ti saṅghamajjhagaṇamajjhādīsu pākaṭaṃ katvā na jānāti, na pakāsetīti vuttaṃ hoti. **Upaṇñātanti** thomaṇāvasena upagantvā ñātaṃ. Tenāha “**vaṇṇitan**”ti-ādi.

34. Dutiye vassasataparimāṇamāyu assāti **vassasatāyuko**, vassasatāyukattaṇca vassasatāyukakāle jātasseva hoti, naññassāti āha “**vassasatāyukakāle jāto**”ti. Vassasataṃ jīvati sīlenāti **vassasatajīvī**. **Vassasatanti** ca accantasamyoge upayogavacanaṃ. Tenāha “**sakalaṃ vassasataṃ jivanto**”ti. Mātāpitūnaṃ mātāva bahūpakāratarāti tassāyeṃva padhānabhāvena paṭikātabbattā dakkhiṇaṃ aṃsakūṭaṃ vadanti. **Hadayalohitaṃ** pāyetvāti khīraṃ

sandhāya vadati. Lohitaṃ hi khīrabhāvena pariṇāmaṃ gacchati. **Tyāssāti** te assa. Sesamettha uttānameva.

35. Tatiye **tenupasaṅkamīti** ettha yenādhippāyena so brāhmaṇo bhagavantam upasaṅkami, taṃ pākaṭam katvā dassetuṃ “**so hi brāhmaṇo**”ti-ādimāha. **Virajjhanapañhanti** yaṃ pañham puṭṭho virajjhivā kathesi, aviparītam katvā sampādetuṃ na sakkoti, tādisaṃ pañhanti attho. **Ubhatokoṭikam pañhanti** utohi koṭhi yuttaṃ pañham. “Kimvādi bhavaṃ gotamo”ti hi puṭṭho “kiriyaṇādimhī”ti vā vadeyya “akiriyaṇādimhī”ti vā, tasmā imassa pañhassa vissajjane “kiriyaṇādimhī”ti ekā koṭi “akiriyaṇādimhī”ti dutiyāti koṭidvayayutto ayaṃ pañho. **Uggilitunti** dve koṭiyo mocetvā kathetuṃ asakkonto bahi nīharituṃ atthato apanetuṃ na sakkhissati. Dve koṭiyo mocento hi taṃ bahi nīharati nāma. **Niggilitunti** pucchāya dosaṃ datvā hāretuṃ asakkonto pavesetuṃ na sakkhissati. Tattha dosaṃ datvā hārento hi gilitvā viya adassanaṃ gamento paveseti nāma. **Kimladdhikoti** kimdiṭṭhiko. Vadanti etenāti vādo, diṭṭhi. Ko vādo etassāti **kimvādi**. **Kimakkhāyīti** kimabhidhāyī, kīdisī dhammakathā. Tenāha **kimnāma -pa- pucchati**”ti. Sesamettha uttānameva.

36. Catutthe dakkhiṇaṃ arahantīti **dakkhiṇeyyā**. Āhunaṃ vuccati dānaṃ, taṃ arahantīti **āhuneyyā**.

37. Pañcame kathamayaṃ migāramātā nāma jātāti āha “**sā hī**”ti-ādi. **Sabbajetṭhakassa puttassāti** attano puttesu sabbapaṭhamam jātassa puttassa. **Ayyakasetṭhinova samānanāmakattāti** migāraseṭṭhinā eva sadisaṇāmakattā. Tassā kira sabbajetṭhassa puttassa nāmaggaṇadivase ayyakassa migāraseṭṭhisseva nāmaṃ akaṃsu. **Anibaddhavāso hutvāti** ekasmiṃmyeva vihāre nibaddhavāso ahutvā. **Dhuvaparibhogānīti** niyataparibhogāni. Nanu bhagavā kadāci cārikampi pakkamati, kathaṃ tāni senāsanāni dhuvaparibhogena paribhuñjīti āha “**utuvassaṃ cārikaṃ caritvāpi**”ti-ādi. Tattha **utuvassanti** hemantagimhe sandhāya vadati. **Maggam ṭhapetvāti** therassa āgamanamaggaṃ ṭhapetvā. **Uṇhavalāhakāti**

uṇha-utuno paccayabhūtameghamālāsamuṭṭhāpakā devaputtā. Tesam kira tathācittuppadasamakārameva yathicchitam ṭhānam uṇham pharamānā valāhakamālā nātibahalā ito cito natam chādentī vidhāvati. Esa nayo **sīta-valāhakavassavalāhakāsu. Abbhavalāhakā** pana devatā sītuṇhavasseyhi vinā kevalam abbhapaṭalasseva samuṭṭhāpakā veditabbā, kevalam vā vātasseyha. Teneva devatā vātavalāhakā.

Ettha ca yaṃ vassāne ca sisire ca abbhāṃ uppajjati, taṃ utusamuṭṭhānam pākatikameva. Yaṃ pana abbhāmiyeva ati-abbhāṃ sattāhampi candasūriye chādetvā ekandhakāram karoti, yañca cittavesākhamāsesu abbhāṃ, taṃ devatānubhāvena uppannam abbhanti veditabbam. Yo ca tasmim tasmim utumhi uttaradakkhiṇādipakativāto hoti, ayaṃ utusamuṭṭhāno. Vātepi vanarukkhakkhandhādippadālano ativāto nāma atthi, ayañceva, yo ca aññopi akālavāto, ayañca devatānubhāvena nibbatto. Yaṃ gimhāne uṇham, taṃ utusamuṭṭhānikam pākatikameva. Yaṃ pana uṇhepi ati-uṇham sītakāle ca uppannam uṇham, taṃ devatānubhāvena nibbattam. Yaṃ vassāne ca hemante ca sītam hoti, taṃ utusamuṭṭhānameva. Yaṃ pana sītepi atisītam, gimhe ca uppannam sītam, taṃ devatānubhāvena nibbattam. Yaṃ vassike cattāro māsē vassam, taṃ utusamuṭṭhānameva, yaṃ pana vasseyyeva ativassam, yañca cittavesākhamāsesu vassam, taṃ devatānubhāvena nibbattam.

Tatridam vatthu—eko kira vassavalāhakadevaputto tagarakūṭavāsikhīṇāsavattatherassa santikam gantvā vanditvā aṭṭhāsi. Thero “kosi tvan”ti pucchi. Aham bhante vassavalāhako devaputtoti. Tumhākam kira cittaṇa devo vassatīti. Āma bhanteti. Passitukāmā mayanti. Temissatha bhanteti. Meghasīsam vā gajjitam vā na paññāyati, katham temissāmāti. Bhante amhākam cittaṇa devo vassati, tumhe paṇṇasālam pavisathāti. Sādhū devaputtāti pāde dhovitvā paṇṇasālam pāvisi. Devaputto tasmim pavisanteyeva ekam gītam gāyitvā hattham ukkhipi, samantā tiyojanaṭṭhānam ekamegham ahosi. Thero aḍḍhatinto paṇṇasālam pavitṭhoti.

Kāmaṃ heṭṭhā vuttāpi devatā cātumahārājikāva, tā pana tana tena viśesena vatvā idāni tadanñe paṭhamabhūmike kāmācaradeve sāmāññato gaṇhanto “**cātumahārājikā**”ti āha. Dhataṭṭhvirūḷhakavirūpakkhakuvera-saṅkhātā cattāro mahārājāno etesanti **cātumahārājikā**, te sinerussa pabbatassa vemajjhe honti. Tesu pabbataṭṭhakāpi atthi ākāsaṭṭhakāpi. Tesam paramparā cakkavālapabbataṃ pattā. Khiḍḍāpadosikā manopadosikā candimā devaputto sūriyo devaputtoti ete sabbepi cātumahārājikadevalokaṭṭhā eva.

Tāvatiṃsāti tāvatiṃsanaṃ devānaṃ nāmaṃ, tepi atthi pabbataṭṭhakā, atthi ākāsaṭṭhakā, tesam paramparā cakkavālapabbataṃ pattā. Tathā **yāmādīnaṃ**. Ekadevalokepi hi devānaṃ paramparā cakkavālapabbataṃ appattā nāma natthi. Tattha maghena māṇavena saddhiṃ macalagāme kālaṃ katvā tettiṃsa sahapuññakārino ettha nibbattāti taṃ saha-caritaṃ ṭhānaṃ tettiṃsaṃ, tadeva tāvatiṃsaṃ, taṃ nivāso etesanti tāvatiṃsāti vadanti. Yasmā pana sesacakkavālesupi chakāmāvacaradevalokā atthi. Vuttampi cetam “sahassaṃ cātumahārājikānaṃ sahaṃsaṃ tāvatiṃsānaṃ”ti¹. Tasmā nāmapaṇṇattiyevassā tassa devalokassāti veditabbā. Dukkato yātā apayātāti **yāmā**. Attano sirisampattiyā tusaṃ itā gatāti **tusitā**. Nimmāne rati etesanti **nimmānaratino**. **Vasavattī devatāti** paranimmitavasavattino devā. Paranimmitesu bhogesu vasaṃ vattenti **paranimmitavasavattino**.

Brūhito parivuddho tehi tehi jhānādīhi viṣiṭṭhehi guṇehīti brahmā, vaṇṇavantatāya ceva dīghāyukatāya ca brahmapārisajjādīhi mahanto brahmāti **mahābrahmā**. Tassa parisāyaṃ bhavā paricārikāti **brahmapārisajjā**. Tasseva purohitaṭṭhāne ṭhitāti **brahmapurohitā**. Ābhassarehi parittā ābhā etesanti **parittābhā**. Appamāṇā ābhā etesanti **appamāṇābhā**. Dīpikāya acci viya etesaṃ sarīrato ābhā chijjitvā chijjitvā patantī viya sarati vissaratīti **ābhassarā**, yathāvuttappabhāya ābhāsanasilā vā **ābhassarā**. **Subhāti** sobhanā pabhā. **Subhāti** hi ekagghanā niccalā sarīrābhā

1. Am 1. 228 piṭṭhe.

vuccati, sā parittā subhā etesanti **parittasubhā**. Appamāṇā subhā etesanti **appamāṇasubhā**. Subhena okiṇṇā vikiṇṇā, subhena sarīrappabhāvaṇṇena ekagghanā suvaṇṇamañjūsāya ṭhapitasampajjalitakañcanapiṇḍasassirikāti **subhakiṇṇā**. Tattha sobhanāya pabhāya kiṇṇā subhakiṇṇāti vattabbe bhā-saddassa rassattaṃ antimaṇa-kārassa hakāraṇca katvā “**subhakiṇhā**”ti vuttaṃ. Vipulaphalā **vehapphalā**. **Vipulaphalāti** ca vipulasantasukhavaṇṇādiphalā. Appakena kālena attano ṭhānaṃ na vijahantīti **avihā**. Kenaci na tapanīyāti **atappā**. Akicchena sukhena passitabbā manuññārūpatāyāti **sudassā**. Suparisuddhadassanatāya sammā passanti sīlenāti **sudassī**. Ukkatṭhasampattīhi yogato natthi etesaṃ kaniṭṭhā sampattīti **akaniṭṭhā**.

Kāyasakkhīhīti nāmakāyena desanāya sampaṭicchana vasena sakkhibhūtehi. **Halāhalanti** kolāhalam. **Mahaggatacittēnāti** catutthajjhānapādakena abhiññācittēna.

Nanu ca “ajjhantanti kāmabhavo, bahiddhāti rūpārūpabhavo”ti ca ayuttametaṃ. Yasmiṃ hi bhavē sattā bahutaraṃ kālaṃ vasanti, so nesaṃ ajjhantaṃ. Yasmiṃca appataraṃ kālaṃ vasanti, so nesaṃ bahiddhāti vattum yuttaṃ. Rūpārūpabhavo ca sattā cirataraṃ vasanti, appataraṃ kāmabhavo, tasmā “ajjhantanti kāmabhavo, bahiddhāti rūpārūpabhavo”ti kasmā vuttanti āha “**kiñcāpī**”ti-ādi. **Catutthameva koṭṭhāsanti** vivaṭṭatṭhāyisaṅkhātāṃ catutthaṃ asaṅkhyeyyakappaṃ. **Itaresūti** samvattasaṃvattatṭhāyivivaṭṭasaṅkhātesu tīsu asaṅkhyeyyakappesu. **Ālayoti** saṅgo. **Patthanāti** “kathaṃ nāma tatrūpapannā bhavissāmā”ti abhipatthanā. **Abhilāsoti** tatrūpapajjitukāmatā. **Tasmāti**-ādinā yathāvuttamatthaṃ nigameti.

Etthāyaṃ adhippāyo—kassacipi kilesassa avikkhambhitattā kena cipi pakārena vikkhambhanamattenapi avimutto¹ kāmabhavo ajjhattaggahaṇassa attānaṃ adhikicca uddissa pavattaggāhassa visesapaccayoti ajjhantaṃ nāma. Tattha bandhanaṃ ajjhattasaṃyojanaṃ, tena saṃyutto **ajjhattasaṃyojano**. Tabbipariyāyato **bahiddhāsaṃyojanoti**.

1. Adhimutto (Ka)

Chandarāgavaseneva ajjhattasaṃyojanaṃ bahiddhāsaṃyojanañca puggalaṃ dassetvā idāni orambhāgiya-uddhambhāgiyasaṃyojanavasenapi dassetuṃ “**orambhāgiyāni vā**”ti-ādimāha. Oraṃ vuccati kāmādhātu, paṭisandhiyā paccayabhāvena taṃ oraṃ bhajantīti **orambhāgiyāni**. Tattha ca kammunā vipākaṃ sattena ca dukkhaṃ saṃyojenti **saṃyojanāni**, sakkāyadiṭṭhivicikicchāsīlabbataparāmāsakāmarāgapaṭighā. Uddhaṃ vuccati rūpārūpadhātu, vuttanayenetaṃ uddhaṃ bhajantīti **uddhambhāgiyāni**, saṃyojanāni. Rūparāgarūparāgamānuddhaccāvijjā. Atha vā orambhāgo vuccati kāmādhātu rūpārūpabhavato heṭṭhābhūtattā, tatrūpapattiyā paccayabhāvato orambhāgassa hitānīti **orambhāgiyāni** yathā “vacchāyogo duhako”ti¹. Uddhambhāgo nāma mahaggatabhāvo, tassa hitāni **uddhambhāgiyāni**. Pādesu baddhapāsāṇo viya pañcorambhāgiyasaṃyojanāni heṭṭhā ākaḍḍhamānākārāni honti. Hatthehi gahitarukkhāsākhā viya pañcuddhambhāgiyasaṃyojanāni upari ākaḍḍhamānākārāni. Yesaṃ hi sakkāyadiṭṭhi-ādīni appahīnāni, te bhavaggepi nibbatte etāni ākaḍḍhitvā kāmabhāveyyeva pārenti, tasmā etāni pañca gacchantāṃ vārenti, gataṃ puna ānenti. Rūparāgādīni pañca gacchantāṃ na vārenti, āgantuṃ pana na denti.

Asamucchinnesu orambhāgiyasaṃyojanesu laddhapaccayesu uddhambhāgiyāni saṃyojanāni agaṇanūpagāni hontīti labbhamānānampi puthujjanānaṃ vasena avibhajitvā ariyānaṃ yogavasena vibhajitukāmo “**ubhayampi cetan**”ti-ādimāha. Tattha **vaṭṭanissitamahājanassāti** puthujjane sandhāya vadati. **Dvedhā paricchinnoti** kāmasugatirūpārūpabhavavasena dvīhi pakārehi paricchinno.

Vacchakasālopamaṃ uttānatthameva. Opammasaṃsandane pana kassaci kilesassa avikkhambhitattā kathañci pi avimutto kāmabhavo ajjhattaggahaṇassa visesapaccayattā imesaṃ sattānaṃ abbhantarattāthena **anto** nāma. Rūpārūpabhavo tabbipariyāyato **bahi** nāma. Tathā hi yassa orambhāgiyāni saṃyojanāni appahīnāni, so ajjhattasaṃyojano vutto. Yassa tāni pahīnāni, so bahiddhāsaṃyojano, tasmā anto asamucchindabandhanatāya bahi ca pavattamānabhavaṅgasantānatāya **antobaddho**

1. Vacchiyogo rūpakoti (Ka)

bahisayito nāma. Nirantarappavattabhavaṅgasantānavasena hi sayitagohāro. Kāmaṃ nesaṃ bahibandhanampi asamucchinnaṃ, antobandhanassa pana mūlatāya evaṃ vuttaṃ. Tenāha “**saṃyojanaṃ pana tesam kāmāvacarūpanibaddhamevā**”ti. Iminā nayena sesattayepi attho veditabbo.

Ettāvatā ca kirāti kira-saddo arucisaṃsūcanattho. Tenettha ācariyavādassa attano aruccanabhāvaṃ dīpeti. “Sīlavā”ti anāmaṭṭhavisesasāmaññato sīlasaṅkhepena gahitaṃ, tañca catubbidhanti ācariyatthero “**catupārisuddhisīlaṃ uddisitvā**”ti āha. **Tatthāti** catupārisuddhisīlesu. **Jeṭṭhakasīlanti** padhānasīlaṃ. **Ubhayatthāti** uddesaniddhesesu, niddese viya uddeseṇi pātimokkhasaṃvarova therena vutto “sīlavā”ti vuttattāti adhippāyo. Sīlaggaḥaṇaṃ hi pāliyaṃ pātimokkhasaṃvaravaseneva āgataṃ. Tenāha “**pātimokkhasaṃvaroyevā**”ti-ādi. Tattha avadhāraṇena itaresaṃ tiṇṇaṃ ekadesena pātimokkhanatogadhabhāvaṃ dīpeti. Tathā hi anolokiyolokane ājīvaḥetu ca sikkhāpadavītikkame gilānapaccayassa apaccavekkhitaparibhoge ca āpatti vihitāti. **Tīṇi**ti indriyasaṃvarasīlādīni. **Sīlanti vuttatṭhānaṃ nāma atthāti** sīlapariyāyena tesam katthaci sutte gahitaṭṭhānaṃ nāma kiṃ atthi yathā “pātimokkhasaṃvaro”ti. Ācariyassa sammudhatāya appaṭikkhipanto upacārena pucchanto viya vadati. Tenāha “**ananujānanto**”ti. **Chadvārarakkhāmattakamevāti** tassa sallahukabhāvamāha cittādhiṭṭhānabhāvamattena paṭipākatikabhāvāpattito. Itaradvayepi eseva nayo. **Paccayūppattimattakanti** phalena hetuṃ dasseti. Uppādanahetukā hi paccayānaṃ uppatti. **Idamatthanti** idaṃ payojanaṃ imassa paccayassa paribhuñjanti adhippāyo. **Nippariyāyenāti** iminā indriyasaṃvarādīni tīṇi padhānassa sīlassa paripālanavasena¹ pavattiyā pariyāyasīlāni nāmāti dasseti. Idāni pātimokkhasaṃvarasseva padhānabhāvaṃ byatirekato anvayato ca upamāya vibhāvetuṃ “**yassā**”ti-ādimāha. Tattha **so** pātimokkhasaṃvaro. **Sesāni** indriyasaṃvarādīni.

1. Paripālanaparisodhanavasena (Saṃ-Ṭī 2. 458 piṭṭhe.)

Pātimokkhasaṃvarasaṃvutoti yo hi naṃ pāti rakkhati, taṃ mikkheti moceti āpāyikādīhi dukkhehīti pātimokkhanti laddhanāmena sikkhāpadasīlena pihitakāyavacīdvāro. So pana yasmā evaṃbhūto tena samannāgato nāma hoti, tasmā vuttaṃ “**pātimokkhasaṃvarena samannāgato**”ti.

Aparo nayo—kilesānaṃ balavabhāvato, pāpakiriyāya ca sukarabhāvato, puññakiriyāya ca dukkarabhāvato bahukkhattum apāyesu patanasīloti pāti, puthujjano. Aniccatāya vā bhavādīsu kammavegakkhitto ghaṭiyantaṃ viya anavaṭṭhānena paribbhamanato gamanato gamanasīloti pāti, maraṇavasena tamhi tamhi sattanikāye attabhāvassa pātanasiḷo vā pāti, sattasantāno, cittameva vā. Taṃ pātim saṃsāradukkhato mikkhetīti **pātimokkhaṃ**. Cittassa hi vimokkhena satto vimuttoti vuccati. Vuttaṃ hi “cittavodānā visujjhantī”ti¹, “anupādāya āsavehi cittaṃ vimuttan”ti² ca.

Atha vā avijjādinā hetunā saṃsāre patati gacchati pavattatīti pāti, “avijjānīvaraṇānaṃ sattānaṃ taṇhāsaṃyojanānaṃ sandhāvataṃ saṃsaratānaṃ”ti³ hi vuttaṃ, tassa pātino sattassa taṇhādisaṃkilesattayato mikkho etenāti **pātimokkho**. “Kaṇṭhekāḷo”ti-ādīnaṃ viyassa samāsaiddhi veditabbā.

Atha vā pāteti vinipāteti dukkheti pāti, cittaṃ. Vuttaṃ hi—

“Cittena nīyate loko, cittena parikassatī”ti⁴.

Tassa pātino mikkho etenāti **pātimokkho**, patati vā etena apāyadukkhe saṃsāradukkhe cāti pāti, taṇhādisaṃkilesa. Vuttaṃ hi—

“Taṇhā janeti purisaṃ⁵, taṇhādutiyo puriso”ti⁶ ca ādi.

Tato pātito mikkhoti **pātimokkho**.

1. Saṃ 1. 123 piṭṭhe.

3. Saṃ 1. 387 piṭṭhe.

5. Saṃ 1. 35 piṭṭhe.

2. Vi 3. 24 piṭṭhe.

4. Saṃ 1. 36 piṭṭhe.

6. Khu 1. 201, 268; Am 1. 316 piṭṭhesu.

Atha vā patati etthāti pāti¹, cha ajjhattikabāhirāni āyatanāni. Vuttaṃ hi—

“Chasu loko samuppanno, chasu kubbati santavan”ti².

Tato cha-ajjhattikabāhirāyatanasaṅkhātato pātito mokkhoti **pātimokkho**.

Atha vā pāto vinipāto assa atthīti pātī, saṃsāro. Tato mokkhoti **pātimokkho**.

Atha vā sabbalokādhipatibhāvato dhammissaro bhagavā “patī”ti vuccati, muccati etenāti mokkho, patino mokkho patimokkho tena paññattattāti, patimokkho eva **pātimokkho**. Sabbaguṇānaṃ vā mūlabhāvato uttamaṭṭhena pati ca so yathāvuttaṭṭhena mokkho cāti patimokkho, patimokkho eva **pātimokkho**. Tathā hi vuttaṃ “pātimokkhanti ādimetaṃ mukhametaṃ pamukhametan”ti³ vitthāro.

Atha vā pa-iti pakāre, atīti accantatthe nipāto, tasmā pakārehi accantaṃ mokkhetīti **pātimokkho**. Idaṃ hi sīlaṃ sayāṃ tadaṅgavasena, samādhisahitaṃ paññāsahitaṃ vikkhambhanavasena, samucchedavasena ca accantaṃ mokkheti mocetīti **pātimokkho**. Pati pati mokkhoti vā patimokkho, tamhā tamhā vītikkamadosato paccekaṃ mokkhoti attho. Patimokkho eva **pātimokkho**. Mokkho vā nibbānaṃ, tassa mokkhassa patibimbabhūto patimokkho. Sīlasaṃvaro hi sūriyassa aruṇuggamaṇaṃ viya nibbānassa udayabhūto tappaṭibhāgo viya yathārahaṃ kilesanibbāpanato patimokkhaṃ, patimokkhaṃ yeva **pātimokkhaṃ**.

Atha vā mokkhaṃ pati vattati, mokkhābhimukhanti vā patimokkhaṃ, patimokkhameva **pātimokkhanti** evamettha pātimokkhasaddassa attho veditabbo.

Ācāragocarasaṃpannoti kāyikavācasika-avītikkamasaṅkhātena ācārena, navesiyādigocarātādisaṅkhātena gocarena sampanno,

1. Pātīni (Ka)

2. Saṃ 1. 38; Khu 1. 304 piṭṭhesu.

3. Vi 3. 141 piṭṭhe.

sampanna-ācāragocaroti attho. **Appamattakesū**ti parittakesu anāpattigamanīyesu. “Dukkaṭṭadubbhāsitaṃ mattesū”ti apare. **Vajjesū**ti gārayhesu. Te pana ekantato akusalasabhāvā hontīti āha “**akusaladhammesū**”ti. **Bhayadassī**ti bhayato dassanasīlo, paramāṇumattampi vajjaṃ sineruppaṃ māṇaṃ viya katvā bhāyanasīlo. **Sammā ādiyitvā**ti sammadeva sakkaccaṃ sabbasova ādiyitvā. **Sikkhāpadesū**ti niddhāraṇe bhumanti samudāyato avayavaniddhāraṇaṃ dassento “**sikkhāpadesu taṃ taṃ sikkhāpadaṃ samādiyitvā sikkhatī**”ti atthamāha, sikkhāpadameva hi samādātabbaṃ sikkhitabbañcāti adhippāyo. **Yaṃ kiñci yikkhāpadesū**ti sikkhakoṭṭhāsesu mūlapaññatti-anupaññattisabbatthapaññattipadesapaññatti-ādibhedāṃ yaṃ kiñci sikkhitabbaṃ. Yaṃ paṭipajjitabbaṃ pūretabbaṃ sīlaṃ, taṃ pana dvāravasena duvidhamevāti āha “**kāyikaṃ vā vācasikaṃ vā**”ti. Imasmiṃ atthavikappe **sikkhāpadesū**ti ādhāre bhummaṃ sikkhābhāgesu kāssaci viṣuṃ aggahaṇato. Tenāha “**taṃ sabbaṃ**”ti.

Aññataraṃ devaghaṭanti aññataraṃ devanikāyaṃ. **Āgāmī hotīti** paṭisandhivasena āgamanasīlo hoti. **Āgantā**ti etthāpi eseṇa nayo. **Iminā aṅgenā**ti iminā kāraṇena.

Sukkhavipassako yebhuyyena catudhātuvavatthānamukhena kammaṭṭhānābhinivesī hotīti āha “**sukkhavipassakassa dhātukammaṭṭhānikabhikkhuno**”ti. Vuttamevatthaṃ sampiṇḍetvā nigamento “**paṭhamena aṅgenā**”ti-ādimāha.

Cittassa sukhumabhāvo idha sukhamattabhāvamāpannena daṭṭhabboti āha “**sabbāpi hi tā**”ti-ādi. **Tantivasenā**ti kevalaṃ tantiṭṭhapanavasena, na pana therassa kassaci maggassa vā phalassa vā uppādanatthāya, nāpi sammāpaṭipattiyaṃ yojanatthāyāti adhippāyo.

38. Chaṭṭhe **mahākaccā**noti gihikāle ujjenirañño purohitaputto abhirūpo dassanīyo pāsādiko suvaṇṇavaṇṇo ca. Varaṇā nāma rukkho, tassa avidūre bhavattā nagarampi varaṇasaddena vuccatīti āha “**varaṇā nāma ekaṃ nagaraṃ**”ti. Dvandapadassa paccekāṃ abhisambandho

hotīti hetusaddaṃ paccekāṃ yojetvā dassento “**kāmarāgābhinivesahetū**”ti-
ādimāha. Hetusaddena sambandhe sati yo attho sambhavati, taṃ dassetuṃ
“**idaṃ vuttaṃ hotī**”ti-ādimāha. Tattha **kāmarāgena-abhiniviṭṭhattā**ti etena
kāmarāgābhinivesahetūti imassa atthaṃ dīpeti, tathā **vinibaddhattā**ti-ādihi
kāmarāgavinibaddhahetūti-ādīnaṃ. **Tato mukhoti** tadabhimukho. **Mānanti**
ālhakādimānabhaṇḍaṃ. Sesamettha uttānameva.

39. Sattame **madhurāyanti** uttaramadhurāyaṃ. **Gundāvaneti**
kaṇhagundāvane, kālappipalivaneti attho. **Jarājīṇṇeti** jarāya jīṇṇe, na byādhi-
ādīnaṃ vasena jīṇṇasadiṣe nāpi akālikena jarāya abhibhūte. **Vayovuddheti**
jīṇṇattā eva cassa vayovuddhippattiyā vuddhena sīlādivuddhiyā.
Jātimahallaketi jātiyā mahantatāya cirarattatāya mahallake, na
bhogaparivārādīhīti attho. **Addhagateti** ettha **addha**-saddo dīghakālavācīti
āha “**dīghakāladdhānaṃ atikkante**”ti. **Vayoti** purimapadalopenāyaṃ
niddesoti āha “**pacchimavayan**”ti, vassasatassa tatiyakotṭhāsasaṅkhātāṃ
pacchimavayaṃ anuppatteti attho.

Bhavati ettha phalaṃ tadāyattavuttitāyāti **bhūmi**, kāraṇanti āya “**yena**
kāraṇenā”ti-ādi. **Paripakkoti** pariṇato, vuddhibhāvaṃ pattoti attho.
Moghajīṇṇoti anto thirakaraṇānaṃ dhammānaṃ abhāvena tucchajīṇṇo
nāma. Bāladāraṇakopi daharoti vuccatīti tato visesanatthaṃ “**yuvā**”ti vuttaṃ.
Atikkantaṭṭhamavayā eva sattā sabhāvena palitasirā hontīti ṭṭhamavaye
ṭṭhibhāvaṃ dassetuṃ “**susukāḷakeso**”ti vuttaṃ. **Bhadrenāti** laddhakena.
Ekacco hi daharopi samāno kāṇo vā hoti kuṇi-ādīnaṃ vā aññataro, so na
bhadrena yobbanena samannāgato nāma hoti. Yo pana abhirūpo hoti
dassanīyo pāsādiko sabbasampattisampanno yaṃ yadeva alaṅkāraparihāraṃ
icchatī, tena tena alaṅkato devaputto viya caratī, ayaṃ bhadrena yobbanena
samannāgato nāma hoti. Tenevāha “**yena yobbanena samannāgato**”ti-ādi.

Yamhi saccaṇca dhammo cāti yamhi puggale soḷasahākārehi
paṭividdhattā catubbidhaṃ saccaṃ, ñāṇena sacchikatattā
navavidhalokuttarammo ca atthi.

Ahiṃsāti desanāmettametaṃ, yamhi pana catubbidhāpi appamaññābhāvanā atthīti attho. **Samāmo damoti** sīlañceva indriyasamvaro ca. **Vantamaloti** maggañāṇena nīhaṭamalo. **Dhīroti** dhitisampanno. **Theroti** so imehi thirabhāvakāraṇehi samannāgatattā theroti pavuccatīti attho.

40. Atthame “**corā balavanto hontī**”ti padaṃ uddharitvā yehi kāraṇehi te balavanto hontī, tesam sabbhāvaṃ dassento “**pakkhasampannā**”ti-ādimāha. Tattha **nivāsaṭṭhānasampannatā** giriduggādisabbhāvato. **Atiyātuntī** anto yātuṃ, gantuṃ pavisituntī attho. Taṃ pana antopavisanaṃ kenaci kāraṇena bahigatassa hotīti āha “**bahiddhā janapadacārikam caritvā**”ti-ādi. **Niyyātuntī** bahi nikkhamituṃ. Tañca bahinikkhamanaṃ bahiddhākaraṇīye sati sambhavatīti āha “**corā janapadam vilumpantī**”ti-ādi. **Anusaññātuntī** anusañcarituṃ. Sesamettha uttānameva.

41. Navame **micchāpaṭipattādhikaraṇahetū**ti ettha **adhi-saddo** anattakoti āha “**micchāpaṭipattiyā karaṇahetū**”ti. **Na ārādhakoti** na sampādako na paripūrako. Ñāyati paṭivijjhanavasena nibbānaṃ gacchatīti ñāyo, so eva taṃsamaṅginaṃ vaṭṭadukkhapātato dhāraṇaṭṭhena dhammoti **ñāyo dhammo**, ariyamaggo. So panettha saha vipassanāya adhippetoti āha “**sahavipassanakam maggan**”ti. **Ārādhanam** nāma samsiddhi, sā pana yasmā sampādanena paripūraṇena icchitā, tasmā vuttaṃ “**sampādetum pūretun**”ti.

42. Dasame **duggahitehī**ti atthato byañjanato ca duṭṭhu gahitehi, ūnādhikaviparītapadapaccābhaṭṭhādivasena vilometvā gahitehīti attho. **Uppaṭipāṭiyā gahitehī**ti idaṃ pana nidassanamattaṃ duggahassa ūnādhikādivasenapi sambhavato. Tenevāha “**attano duggahitasuttantānamyeva atthañca pāliñca uttaritaram katvā dassenti**”ti.

Samacittavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Parisavaggavaṇṇanā

43. Pañcamassa paṭhame **uddhaccena samannāgatā**ti akappiye kappiyasaññitāya, kappiye akappiyasaññitāya, avajje vajjasaññitāya, vajje

avajjasāññitāya uddhaccappakatikā. Ye hi vinaye apakataññuno samkilesavodānīyesu dhammesu na kusalā sakiñcanakārino vippaṭisārabahulā, tesam anuppannañca uddhaccam uppajjati, uppannañca bhiyyobhāvaṃ vepullaṃ āpajjati. Sārābhāvena tucchattā naḷo viyāti **naḷo**, mānoti āha “**unnaḷāti uggatanaḷā**”ti. Tenāha “**uṭṭhitatucchamānā**”ti. Māno hi seyyassa seyyoti sadisoti ca pavattiyā visesato tuccho. **Cāpallenāti** capalabhāvena, taṇhālolluppenāti attho. **Mukhakhārāti** mukhena pharusā, pharusavādinoti attho.

Vikiṇṇavācāti viṣṭavacanā samphappalāpitāya apariyantavacanā. Tenāha “**asamīyatavacanā**”ti-ādi. **Viṣṭhasatinoti** sativirahitā paccayavekallena vijjamānāyapi satiyā satikiccam kātum asamatthatāya evaṃ vuttā. Na sampajānantīti **asampajānā**, tamīyoganivattiyam cāyam akāro “ahetukā dhammā¹, abhikkhuko āvāso”ti-ādīsu² viyāti āha “**nippaṇṇā**”ti, paññārahitāti attho. Pāliyam **vibbhantacittāti** ubbhantacittā. Samādhivirahena laddhokāseṇa uddhaccena tesam samādhivirahānam cittam nānārammaṇesu paribbhamati vanamakkato viya vanasākhāsu. **Pākatindriyāti** samīvarābhāvena gihikāle viya vivaṭa-indriyā. Tenāha “**pakatiyā ṭhitehi**”ti-ādi. **Vivaṭehīti** samīvutehi.

44. Dutiye **bhaṇḍanam vuccati kalahassa pubbabhāgoti** kalahassa hetubhūtā paribhāsā tamīsadisī ca anīṭṭhakiriyā bhaṇḍanam nāma. **Kalahajātāti** hatthaparāmāsādivasena matthakappatto kalaho jāto etesanti kalahajātāti evamettha attho daṭṭhabbo. **Viruddhavādanti** “ayam dhammo, nāyam dhammo”ti-ādīnā³ viruddhavādabhūtam pivādam. Mukhasannissitatāya vācā⁴ idha “mukhan”ti adhippetāti āha “**dubbhāsītā vācā mukhasattiyoti vuccantī**”ti. Catubbidhampi samīghakammam sīmāparicchinnehi pakatattehi bhikkhūhi ekato kattabbattā **ekakammam** nāma. Pañcavidhopi pātimokkhuddeso ekato uddisittabbattā **ekuddeso** nāma. Paññattam pana sikkhāpadam sabbehipi lajjīpuggalehi samam sikkhitabbabhāvato **samasikkhatā**

1. Abhi 1. 4 piṭṭhe.

3. Vi 4. 211, 213 piṭṭhesu.

2. Vi 4. 84 piṭṭhe.

4. Mukhasannissitā vācā (Ka)

nāma. Pāḷiyaṃ **khīrodakībhūtā**ti yathā khīrañca udakañca aññamaññaṃ saṃsandati, visum na hoti, ekattaṃ viya upeti. Satipi hi ubhayesaṃ kalāpānaṃ paramatthato bhede pacurajanehi pana duviññeyyanānattaṃ khīrodakaṃ samoditaṃ accantameva saṃsaṭṭhaṃ viya hutvā tiṭṭhati, evaṃ sāmaggivasena ekattūpagatacittuppādā viyāti khīrodakībhūtāti evamettha attho daṭṭhabbo. **Mettācakkhūhī**ti mettācittaṃ paccupaṭṭhapetvā olokanacakkhūhi. Tāni hi piyabhāvadīpanato “piyacakkhūnī”ti vuccanti.

45. Tatiye **aggavatī**ti ettha **agga**-saddo uttamapariyāyo, tena visiṭṭhassa puggalassa, visiṭṭhāya vā paṭipattiyā gahaṇaṃ idhādhippetanti āha “**aggavatīti uttamapuggalavati**”ti-ādi. Avigatataṇhatāya taṃ taṃ parikkhārajātaṃ bahuṃ lanti ādiyantīti bahulā, bahulā eva **bāhulikā** yathā “venayiko”ti¹. Te pana yasmā paccayabahubhāvāya yuttappayuttā nāma honti, tasmā āha “**cīvarādibāhullāya paṭipannā**”ti. Sikkhāya ādaragāravābhāvato sithilaṃ adaḥhaṃ gaṇhantīti **sāthalikā**ti vuttaṃ. **Sithilanti** ca bhāvanapumsakaniddeso, sithilasaddena vā samānatthassa sāthalasaddassa vasena sāthalikāti padasiddhi veditabbā. **Avagamanatṭhenā**ti adhogamanatṭhena, orambhāgiyabhāvenāti attho. **Upadhiviveketi** sabbūpadhipaṭinissaggaṭāya upadhivivitte. **Oropitadhurā**ti ujjhittussāhā. **Duvidhampi vīriyanti** kāyikaṃ cetasañca vīriyaṃ.

46. Catutthe **idaṃ dukkhanti** dukkhassa ariyasaccassa paccakkhato aggahitabhāvadassanattaṃ vuttaṃ. **Ettakameva dukkhanti** tassa paricchiṇṇa aggahitabhāvadassanattaṃ. **Ito uddhaṃ dukkhaṃ natthī**ti anavasesetvā aggahitabhāvadassanattaṃ. **Yathāsabhāvato nappajānantī**ti sarasalakkaṇappaṭivedhena asammohato nappaṭivijjhanti. Asammohappaṭivedho ca yathā tasmiṃ ñāṇe pavatte pacchā dukkhassa rūpādiparicchede sammoho na hoti, tathā pavatti. **Accantakkhayoti** accantakkhayanimittaṃ nibbānaṃ. **Asamuppatī**ti etthāpi eseva nayo. Yaṃ nibbānaṃ maggassa ārammaṇapaccayaṭṭhena kāraṇabhūtaṃ āgamma tadubhayampi nirujjhati, taṃ tesāṃ asamuppatti nibbānaṃ dukkhanirodhoti vuccati.

1. Am 3. 20; Vi 1. 3; Ma 1. 193 piṭṭhesu.

47. Pañcame visesanassa paranipātena “**parisākasato**”ti vuttanti āha “**kasatāparisā**”ti-ādi. “Kasatāparisā”ti hi vattabbe “parisākasato”ti vuttaṃ. **Parisāmaṇḍoti** etthāpi eseṇa nayo. Sesamettha uttānameva.

48. Chaṭṭhe **gambhīrā**ti agādhā dukkhogāḷhā. **Pāḷivasenā**ti iminā yo dhammapaṭisambhidāya visayo gambhīrabhāvo, tamāha. Dhammapaṭivedhassa hi dukkarabhāvato dhammassa pāḷiyā dukkhogāḷhatāya gambhīrabhāvo. “**Pāḷivasena gambhīrā**”ti vatvā “**sallasuttasadisā**”ti vuttaṃ tassa “animittamanaññātan”ti-ādinā¹ pāḷivasena gambhīratāya labbhanato. Tathā hi tattha tā gāthā duviññeyyarūpā tiṭṭhanti. Duviññeyyaṃ hi ñāṇena dukkhogāḷhanti katvā “gambhīran”ti vuccati. Pubbāparampettha kāsāñci gāthānaṃ duviññeyyatāya dukkhogāḷhameva, tasmātaṃ “pāḷivasena gambhīrā”ti vuttaṃ. Imināya nayena “**atthavasena gambhīrā**”ti etthāpi attho vedītabbo. **Mahāvedallasuttassa**² atthavasena gambhīratā suviññeyyāva. Lokam uttaratīti lokuttaro, navavidho appamāṇadhammo. So atthabhūto etesaṃ atthīti **lokuttarā**. Tenāha “**lokuttara-atthadīpakā**”ti.

Sattasuññaṃ dhammamattamevāti sattena attanā suññaṃ kevalaṃ dhammamattameva. **Uggahetabbaṃ pariyāpuṇitabbanti** liṅgavacanavipallāsena vuttanti āha “**uggahetabbe ca pariyāpuṇitabbe cā**”ti. Kavino kammaṃ kavitaṃ. Yaṃ panassa kammaṃ, taṃ tena katanti vuccatīti āha “**kavitāti kavīhi katā**”ti. **Itaranti** kāveyyāti padaṃ, kābyanti vuttaṃ hoti. **Kābyanti** ca kavinā vuttanti attho. Tenāha “**tasseva vevacanan**”ti. **Vicitra-akkharā**ti vicittākārakkharā viññāpanīyā. **Sāsanato bahibhūtā**ti na sāsanāvacarā. **Tesaṃ sāvakehī**ti buddhānaṃ sāvakāti apaññātānaṃ yesaṃ kesañci sāvakehi. **Na ceva aññamaññaṃ paṭipucchintī**ti ye vācenti, ye ca suṇanti, te aññamaññaṃ atthādīṃ nappaṭipucchanti, kevalaṃ vācanasavanamatteneva parituṭṭhā honti. **Cārikaṃ na vicarantī**ti asukasmiṃ ṭhāne atthādīṃ jānantā atthīti pucchanaatthāya cārikaṃ na gacchanti tādisassa puggalassa abhāvato tassa ca pubbāparavirodhato. **Kathaṃ ropetabbanti** kena pakārena nikkhipitabbaṃ. Attho nāma sabhāvato anāsandhito

1. Khu 1. 371 piṭṭhe Suttanipāte.

2. Ma 1. 365 piṭṭhe.

sambandhato pubbāparato ādipariyosānato ca ñāto sammāñāto hotīti āha “**ko attho**”ti-ādi. **Anuttānīkatanti** akkharasannivesādinā anuttānīkatam.

Kaṅkhāyāti saṁsayassa.

49. Sattame kilesehi āmasitabbato āmisam, cattāro paccayā. Tadeva garu garukātabbam etesam, na dhammoti **āmisagarū**. Tenāha “**lokuttaradhammam lāmakato gahetvā ʘhitaparisā**”ti. Ubhato bhāgato vimuttoti **ubhatobhāgavimutto**. **Dvīhi bhāgehi** dve vāre vimutto. **Paññāya vimuttoti** samathasannissayena vinā aggamaggapaññāya vimutto. Tenāha “**sukkhavipassakakhīṇāsavo**”ti. **Kāyenāti** nāmakāyena. **Jhānaphassam phusitvāti** aṭṭhasamāpattisaññitam jhānaphassam adhigamavasena phusitvā. Pacchā nirodham nibbānam yathā ālocitam¹ nāmakāyena sacchikarotīti **kāyasakkhī**. Na tu vimutto ekaccānam āsavānam aparikkhīṇattā. **Diṭṭhantam pattoti** diṭṭhassa anto anantaro kālo diṭṭhanto, dassanasāṅkhātassa sotāpattimaggañāṇassa anantaram pattoti attho. Paṭhamaphalato paṭṭhāya hi yāva aggamaggā diṭṭhippatto. Tenāha “**ime dvepi chasu ʘhānesu labbhanti**”ti.

Saddahanto vimuttoti etena sabbathā avimuttassa saddhāmattena vimuttabhāvadassanena saddhāvimuttassa sekkhabhāvameva vibhāveti. **Saddhāvimuttoti** vā saddhāya avimuttoti attho. **Chasu ʘhānesūti** paṭhamaphalato paṭṭhāya chasu ʘhānesu. **Dhammam anussaratīti** paṭhamamaggapaññāsāṅkhātam dhammam anussarati. **Saddham anussaratīti** etthāpi eseva nayo. Ubhopi hete sotāpattimaggaṭṭhāyeva. **Imam kasmā gaṇhantīti** evam ekantapāsaṁsesu ariyesu gayhamānesu imam ekantaninditam lāmakam dussīlam tasmā gaṇhanti. Sabbesu sabbathā sadisesu labbhamānopi viseso na paññāyati, visabhāge pana sati eva paññāyati paṭabhāvena viya cittapaṭassāti āha “**ekaccesu panā**”ti-ādi. **Ganthitāti** avabaddhā. **Mucchitāti** muccham sammoham āpannā. **Chandarāga-apakaḍḍhanāyāti** chandarāgassa apanayanattham. **Nissaraṇapaññāyāti** tato nissaraṇāvahāya paññāya virahitā.

1. Yathā kāyo cittam (Ka)

Paññādhurenāti vipassanābhinivesena. **Abhiniviṭṭhoti** vipassanāmaggaṃ otiṇṇo. **Tasmim̐ khaṇeti** sotāpattimaggakkhaṇe. **Dhammānusārī nāma** paññāsaṅkhātena dhammena ariyamaggasotassa anussaraṇato. **Kāyasakkhī** nāma nāmakāyena sacchikātabbassa nibbānassa sacchikaraṇato. Vikkhambhanasamucchedānaṃ vasena **dvikkhattum̐**. Arūpajjhānehi rūpakāyato, aggamaggena sesakāyatoti **dvīhi bhāgehi**, nissakkavacanañcetam̐. Diṭṭhantaṃ patto, diṭṭhattā vā pattoti **diṭṭhippatto**. Tattha **diṭṭhantaṃ pattoti** dassanasāṅkhātassa sotāpattimaggañāṇassa anantaraṃ pattoti attho. **Diṭṭhattā**ti catusaccadassanasāṅkhātāya paññāya nirodhassa diṭṭhattā. Jhānaphassarahitāya sātisaṃyāya paññāya eva vimuttoti **paññāvimutto**. Sesam̐ vuttanayattā suviññeyyameva.

50. Aṭṭhame na samāti **visamā**. Kāyakammādīnaṃ visamattā tato eva tattha pakkhalanaṃ sulabhanti āha “**sapakkkhalanaṭṭhenā**”ti.

Nippakkkhalanaṭṭhenāti pakkhalanā bhāvena. **Uddhammā**ti dhammato apetāni. **Ubbinayā**ti etthāpi eseva nayo.

51. Navame **adhammikā**ti adhamme niyuttā. Tenāha “**niddhammā**”ti, dhammarahitāti attho.

52. Dasame **gaṇhantī**ti pavattenti. **Na ceva aññamaññaṃ saññāpentī** mūlato paṭṭhāya taṃ adhikaraṇaṃ yathā vūpasammati, evaṃ aññamaññaṃ itarītare na sammā jānāpentī. Saññāpanatthaṃ sannipāte sati tattha yuttapattakaraṇena saññattiyā bhavitabbaṃ, te pana saññāpanatthaṃ na sannipatanti. **Na pekkhāpentī**ti taṃ adhikaraṇaṃ mūlato paṭṭhāya aññamaññaṃ na pekkhāpentī. Asaññattiyeva attanā gahitapakkhassa balaṃ etesanti **asaññattibalā**. **Na tathā mantentī**ti sandiṭṭhiparāmāsī-ādhānaggāhiduppaṭinissaggibhāvena tathā na mantenti. Tenāha “**thāmasā**”ti-ādi. **Uttānatthoyeva** kaṇhapakkhe vuttappaṭipakkhena gahetabbattā.

Parisavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paṭhamo paṇṇāsako niṭṭhito.

2. Dutiyapaṇṇāsaka

(6) 1. Puggalavaggavaṇṇanā

53. Dutiyapaṇṇāsakassa paṭhame hitaggahaṇena mettā vuttā hoti, na karuṇā, anukampāgahaṇena pana karuṇāti **cakkavattinā saddhim gahitattā** “lokānukampāyā”ti na vuttaṃ. Nippariyāyato lokānukampā nāma sammāsambuddhādhiṇāti. **Dveti** manussadevasampattivasena dve sampattiyo. Tā dve, nibbānasampatti cāti **tisso**.

54. Dutiye bahuso loka na ciṇṇā na pavattā manussāti **āciṇṇamanussā**. Kadācideva hi nesaṃ loka nibbatti abhūtapubbā bhūtāti **abbhutamanussā**.

55. Tatiye **dasasu cakkavāḷasahassesu anutāpaṃ karoti** tassa ekabuddhakhettabhāvato.

56. Catutthe **thūpassa yuttāti** dhātuyo pakkhipitvā thūpakaraṇassa yuttā.

57. Pañcame **attano ānubhāvenāti** sayambhuñāṇena. **Buddhāti** buddhavanto.

58. Chaṭṭhe **pahīnattā na bhāyatīti** attasinehābhāvato na bhāyati. Sakkāyadiṭṭhiggahaṇaṇcettha nidassanamattaṃ, attasinehassa paṭighassa tadekaṭṭhasammohassa ca vasena bhāyanaṃ hotīti tesampi pahīnattā na bhāyati, aññathā sotāpannādīnaṃ abhayena¹ bhavitabbaṃ siyā. **Sakkāyadiṭṭhiyā balavattāti** ettha ahaṃkārasammohanatādīnampi balavattāti vattabbaṃ.

59. Sattame **assājānīyoti** likhanti, **usabhājānīyoti** pana pāḥhoti.

61. Navame **tatthāti** antarāpaṇe. **Ekoti** dvīsu kinnaresu eko. Ambilikāphalaṇca addasāti ānetvā sambandho. **Ambilikāphalanti**

1. Bhayena (Ka)

tintiṇīphalanti vadanti, caturambilanti apare. **Dve attheti** pāliyaṃ vutte dve atthe.

62. Dasame yathā-āraddhe kicce vattamāne antarā eva paṭigamanam paṭivānaṃ, natthi etassa paṭivānanti **appaṭivāno**. Tattha asaṃkocappatto. Tenāha “**anukkaṇṭhito**”ti-ādi.

63. Ekādasame **sannivāsanti** saḥavāsaṃ. Yathā asappurisā saha vasantā aññaṃaṇṇaṃ agāravena anādariyaṃ karonti, tappatikkhepena sappurisānaṃ sagāravappaṭipattidassanaparamidaṃ suttaṃ daṭṭhabbaṃ.

64. Dvādasame dvīsupi **pakkhesūti** vivādāpannānaṃ bhikkhūnaṃ dvīsupi pakkhesu. **Saṃsaramānāti** pavattamānā. **Diṭṭhipaḷāsoti** diṭṭhisannissayo paḷāso yugaggāho. **Āghātentoti** āhananto bādhento. **Anabhirādhanavasenāti** yassa uppajjati, tassa tadaññesaṇca atthassa anabhirādhanavasena. **Sabbampetanti** vacīsaṃsārobhi sabbampetaṃ. Attano citte parisāya ca citteti ānetvā sambandho.

Puggalavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

(7) 2. Sukhavaggavaṇṇanā

65. Dutiyaṃ paṭhame **sabbakāmanipphattimūlakam sukhanti** anavasesa-upabhogaparibhogavatthunipphattihetukam kāmasukham. **Pabbajjāmūlakam sukhanti** pabbajjāhetukam pavivekasukham.

66. Dutiye **kāmeti** pañca kāmaguṇe, sabbepi vā tebhūmake dhamme. Vuttaṃ hetuṃ “sabbepi tebhūmakā dhammā kamaṇīyaṭṭhena kāmā”ti¹. **Nekkhammaṃ vuccati pabbajjā** gharabandhanato nikkhantattā. Nibbānameva vā—

“Pabbajjā paṭhamaṃ jhānaṃ, nibbānaṇca vipassanā.
Sabbepi kusalā dhammā, nekkhammanti pavuccare”ti²—

hi vuttaṃ.

1. Khu 7. 1, 2 piṭṭhesu.

2. Itivuttaka-Ṭṭha 331 piṭṭhe.

67. Tatiye upadhī vuccanti pañcupādānakkhandhā, tannissitaṃ sukhāṃ **upadhisukhaṃ**. Tappaṭipakkhato **nirupadhisukhaṃ lokuttarasukhaṃ**.

68. Catutthe vaṭṭapariyāpannaṃ sukhāṃ **vaṭṭasukhaṃ**.
Nibbānārammaṇaṃ sukhāṃ **vivaṭṭasukhaṃ**.

69. Pañcame **saṃkilesanti** saṃkiliṭṭhaṃ. Tenāha “**vaṭṭagāmisukhaṃ**”ti.
Vivaṭṭasukhanti maggaphalasahagataṃ sukhāṃ.

70. Chaṭṭhe ariyānameva sukhāṃ **ariyasukhaṃ**, ariyañca taṃ
sukhañcātipi **ariyasukhaṃ**. Anariyānameva sukhāṃ **anariyasukhaṃ**,
anariyañca taṃ sukhañcātipi **anariyasukhaṃ**.

71. Sattame **tanti** cetasikasukhaṃ.

72. Aṭṭhame saha pītiyā vattatīti **sappītikaṃ**, pītisahagataṃ sukhāṃ.
Sabhāvato virāgato ca natthi etassa pītīti **nippītikaṃ sukhāṃ**. Aṭṭhakathāyaṃ
panettha jhānasukhameva uddhaṭaṃ, tathā ca “lokiyasappītikasukhato
lokiyanippītikasukhaṃ aggaṃ”ti vuttaṃ. Lokiyaniippītikampi hi aggaṃ
labbhatevāti bhūmantaraṃ bhinditvā aggabhāvo veditabbo.

73. Navame sātāsabhāvameva sukhāṃ **sātasukhaṃ**, na upekkhāsukhaṃ
viya asātāsabhāvaṃ. Kāmaṃ cettha kāyaviññāṇasahagatampi
sātasukhameva, aṭṭhakathāyaṃ pana “tīsu jhānesu sukhaṃ”teva vuttaṃ.

74. Dasame samādhisampayuttaṃ sukhāṃ **samādhisukhaṃ**.
Nasamādhisampayuttaṃ sukhāṃ **asamādhisukhaṃ**.

75. Ekādasame suttantakathā esāti “**sappītikaṃ jhānavayan**”ti vuttaṃ.

77. Terasame rūpajjhānaṃ rūpaṃ uttarapadalopena, taṃ ārammaṇaṃ
tassāti **rūpārammaṇaṃ**. Catutthajjhānaggahaṇaṃ pana yadassa paṭiyogī, tena
samānayogakkhamadassanaparaṃ. **Yaṃ kiñci rūpanti** yaṃ kiñci
ruppanalakkhaṇaṃ rūpaṃ. Tappaṭikkhepena **arūpaṃ** veditabbaṃ.

Sukhavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

(8) 3. Sanimittavaggavaṇṇanā

78-79. Tatiyassa paṭhame nimīyati ettha phalaṃ avasesapaccayeti pakkhipīyati viyāti **nimittam**, kāraṇanti āha “**sanimittāti sakāraṇā**”ti. **Dutiyādīsūti** dutiyasuttādīsū. **Eseva nayoti** iminā nidānādipadānampi kāraṇapariyāyameva dīpeti. Nidadāti phalanti **nidānam**, hinoti phalaṃ patiṭṭhāti etenāti **hetu**, saṅkharoti phalanti **saṅkhāro**, paṭicca etasmā phalaṃ etīti **paccayo**, ruppati niruppati phalaṃ etthāti **rūpanti** evaṃ nidānādipadānampi hetupariyāyatā veditabbā.

84. Sattame **paccayabhūtāyāti** sahaṇātādipaccayabhūtāya.

87. Dasame samecca sambhuyya paccayehi katoti saṅkhato saṅkhato dhammo ārammaṇaṃ etesanti **saṅkhatārammaṇā**. **Maggakkhaṇe honti nāma** pahīyanti katvā. **Nāhesunti** ettha “vuccanti”ti ajjhāharitabbam. **Yāva arahattā desanā desitā** taṃtaṃsuttapariyosāne “na honti”ti vuttattā.

Sanimittavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

(9) 4. Dhammavaggavaṇṇanā

88. Catutthassa paṭhame **phalasamādhīti** catūsupi ariyaphalesu samādhi. Tathā **phalapaññā** veditabbā.

89. Dutīye sampayuttadhamme pariggaṇhātīti **paggāho**. Na vikkhipatīti **avikkhepo**.

90. Tatiye namanatṭhena **nāmaṃ**. Ruppanatṭhena **rūpaṃ**. Sammasanacārassa adhippetattā “**cattāro arūpakkhanda**”tveva vuttaṃ. Tenāha “**dhammakotṭhāsaparicchedaññaṃ nāma kathitan**”ti.

91. Catutthe vijānanaṭṭhena **vijjā**. Vimuccanaṭṭhena **vimutti**.

92. Pañcame bhavo nāma sassataṃ sadā bhāvato, sassatavasena uppajjanadiṭṭhi **bhavadiṭṭhi**. Vibhavo nāma ucchedo vināsanatṭhena, vibhavavasena uppajjanadiṭṭhi **vibhavadiṭṭhi**. **Uttānatthāneva** heṭṭhā vuttanayattā.

95. Aṭṭhame dukkhaṃ vaco etasmiṃ vippaṭikūlagāhimhi vipaccanīkasāte anādare puggaleti dubbaco, tassa kammaṃ dovacassaṃ, tassa dubbacassa puggalassa anādariyavasena pavattā cetanā. Tassa bhāvo **dovacassatā**. **Tassa bhāvoti** ca tassa yathāvuttassa dovacassassa atthibhāvo, atthato dovacassameva. Vitthārato panesā “tattha katamā dovacassatā? Sahadhammike vuccamāne dovacassāyan”ti **abhidhamme**¹ āgatā. Sā atthato saṅkhārakkhandho hoti. Catunnaṃ vā khandhānaṃ etenākārena pavattānaṃ etaṃ adhivacananti vadanti.

Pāpayogato pāpā assaddhādayo puggalā etassa mittāti pāpamitto, tassa bhāvo **pāpamittatā**. Vitthārato panesā “tattha katamā pāpamittatā? Ye te puggalā assaddhā dussilā appassutā maccharino duppaññā. Yā tesaṃ sevanā nisevanā saṃsevanā bhajanā sambhajanā bhatti sambhatti taṃsampavaṅkatā”ti¹ evaṃ āgatā. Sāpi atthato dovacassatā viya daṭṭhabbā. Yāya hi cetanāya puggalā pāpasampavaṅko nāma hoti, sā cetanā cattāropi vā arūpino khandhā tadākārappavattā **pāpamittatā**.

96. Navame sukhaṃ vaco etasmiṃ padakkhiṇagāhimhi anulomasāte sādare puggaleti **subbacoti**-ādinā, kalyāṇā saddhādayo puggalā etassa mittāti **kalyāṇamittoti**-ādinā vuttavipariyāyena attho veditabbo.

97. Dasame pathaviḍhātu-ādayo sukhadhātikāmadhātu-ādayo ca etāsveva antogadhāti etāsu kosalle dassite tāsupi kāsallaṃ dassitameva hotīti “**aṭṭhārasa dhātuyo**”ti vuttaṃ. **Dhātūti jānananti** iminā aṭṭhārasannaṃ dhātūnaṃ sabhāvaparicchedikā savanadhāraṇasammasanappaṭivedhapaññā vuttā. Tattha dhātūnaṃ savanadhāraṇapaññā sutamayā, itarā bhavanāmayā. Tatthāpi sammasanapaññā

1. Abhi 3. 258 piṭṭhe.

lokiyā. Vipassanā hi sā, itarā lokuttarā. Lakkhaṇādivasena aniccādivasena ca manasikaraṇaṃ manasikāro, tattha kosallaṃ **manasikārakusalatā**.

Ātthārasannaṃyeva dhātūnaṃ sammasanappaṭivedhapaccavekkhaṇapaññā manasikārakusalatā, sā ādimajjhapariyosānavasena tidhā bhinnā. Tathā hi sammasanapaññā tassā ādi, paṭivedhapaññā majjihe, paccavekkhaṇapaññā pariyosānaṃ.

98. Ekādasame āpattiyova āpattikkhandhā, tā pana antarāpattīnaṃ aggahaṇena pañca, tāsāṃ gahaṇena satta hontīti āha **“pañcannañca sattannañca āpattikkhandhānaṃ”**ti. **Jānananti** “imā āpattiyo, ettakā āpattiyo, evañca tāsāṃ apajjanaṃ hotī”ti jānanaṃ. Evaṃ tippakārena jānanaapaññā hi āpattikusalatā nāma. Āpattito vuṭṭhāpanappayogatāya kammabhūtā vācā kammavācā, tathābhūtā anussāvanavācā. “Imāya kammavācāya ito āpattito vuṭṭhānaṃ hoti, hontañca paṭhame, tatiye vā anussāvane yya-kāraṃ patte, ‘saṃvarissāmi’ti vā pade pariyosite hotī”ti evaṃ taṃtaṃāpattīhi vuṭṭhānaparicchedajānanaapaññā **āpattivuṭṭhānakusalatā**. **Vuṭṭhānanti** ca yathāpannāya āpattiyā yathā tathā anantarāyatāpādanaṃ. Evaṃ vuṭṭhānaggahaṇeneva desanāyapi saṅgaho siddho hoti.

Dhammavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

(10) 5. Bālavaggavaṇṇanā

99. Pañcamassa paṭhame **anāgataṃ bhāraṃ vahaṭīti** attano asampattaṃ bhāraṃ vahati, atherova samāno therehi vahitabbaṃ bījanaggāhadhammajjhesaṇādibhāraṃ vahaṭīti evamettha attho daṭṭhabbo. **Ātthakathāyaṃ**¹ pana yasmā sammajjanādinavavidhaṃ pubbakiccaṃ āṇatteneva kātappaṃ, pātimokkhañca āṇatteneva uddisitappaṃ, tasmā taṃ sabbaṃ vinā āṇattiyā karonto anāgataṃ bhāraṃ vahati nāmāti dassetuṃ **“sammajjanīpadīpo”**ti-ādi vuttaṃ. Yaṃ hi “anujānāmi bhikkhave uposathāgāraṃ sammajjitun”ti-ādinā nayena **pāliyaṃ**² āgataṃ. Ātthakathāsu ca—

1. Vi-Ṭṭha 3. 341 piṭṭhe.

2. Vi 3. 158 piṭṭhe.

“Sammajjanī padīpo ca, udakaṃ āsanena ca.

Uposathassa etāni, ‘pubbakaraṇan’ti vuccati.

Chandapārisuddhi-utukkhānaṃ, bhikkhugaṇanā ca ovādo.

Uposathassa etāni, ‘pubbakiccan’ti vuccatī”ti¹—

evaṃ dvīhi nāmehi navavidhaṃ pubbakiccaṃ dassitaṃ, taṃ akatvā uposathaṃ kātuṃ na vaṭṭati. Tasmā “anujānāmi bhikkhave therena bhikkhunā navāṃ bhikkhuṃ āṇāpetuṃ”ti² vacanato therena āṇattena agilānena bhikkhunā uposathāgāraṃ sammajjitabbaṃ, pāṇīyaṃ paribhojanīyaṃ upaṭṭhapetabbaṃ, āsanaṃ paññāpetabbaṃ, padīpo kātabbo, akaronto dukkaṭaṃ āpajjati.

Therenapi patirūpaṃ ṇatvā āṇāpetabbaṃ, āṇāpentenapi yaṃ kiñci kammaṃ karonto vā sadā kālameva eko vā bhāranittheraṇako vā sarabhāṇakadhammakathikādīsu vā aññataro na uposathāgārasammajjanatthaṃ āṇāpetabbo, avasesā pana vārena āṇāpetabbā. Sace āṇatto sammajjanim tāvakālikampi na labhati, sākhaḥhaṅgaṃ kappiyaṃ kāretvā sammajjitabbaṃ, tampi alabhantassa laddhakappiyaṃ hoti. Padīpakaraṇepi vuttanayeneva āṇāpetabbo, āṇāpentena ca “amukasmim nāma okāse telaṃ vā kapallikā vā atthi, taṃ gahetvā karohī”ti vattabbo. Sace telādīni natthi, pariyesitabbāni. Pariyesitvā alabhantassa laddhakappiyaṃ hoti. Apica kapāle aggi jāletabbo. Āsanapaññāpanāṇattiyampi vuttanayeneva āṇāpetabbo, āṇattena ca sace uposathāgāre āsanāni natthi, saṃghikāvāsato āharitvā paññāpetvā puna āgaritabbāni, āsanesu asati kaṭasārakepi taṭṭikāyopi paññāpetuṃ vaṭṭati, tāsopi asati sākhaḥhaṅgāni kappiyaṃ kāretvā paññāpetabbāni. Kappiyakāraṇaṃ alabhantassa laddhakappiyaṃ hoti.

Chandapārisuddhīti ettha uposathakaraṇatthaṃ sannipatite saṃghe bahi uposathaṃ katvā āgatena sannipātaṭṭhānaṃ gantvā kāyasāmaggiṃ adentena chando dātabbo. Yopi gilāno vā kiccappasuto vā, tena pārisuddhiṃ dentena chando dātabbo. Kathaṃ dātabbo? Ekassa

1. Vi-Ṭṭha 3. 344 piṭṭhe.

2. Vi 3. 158 piṭṭhe.

bhikkhuno santike “chandaṃ dammi, chandaṃ me hara, chandaṃ me ārocehi”ti ayamatto kāyena vā vācāya vā ubhayena vā viññāpetabbo. Evaṃ dinno hoti chando. Akatūposathena pana gilānena vā kiccappasutena vā pārisuddhi dātabbā. Kathaṃ dātabbā? Ekassa bhikkhuno santike “pārisuddhiṃ dammi, pārisuddhiṃ me hara, pārisuddhiṃ me ārocehi”ti ayamatto kāyena vā vācāya vā ubhayena vā viññāpetabbo. Evaṃ dinnā hoti pārisuddhi. Taṃ pana dentena chandopi dātabbo. Vuttaṃ hetuṃ Bhagavatā “anujānāmi bhikkhave tadahuposathe pārisuddhiṃ dentena chandampi dātum, santi saṃghassa karaṇīyaṃ”ti¹. Tattha pārisuddhidānaṃ saṃghassapi attanopi uposathakaraṇaṃ sampādeti, na avasesaṃ saṃghakiccaṃ. Chandadānaṃ saṃghasseva uposathakaraṇaṃ sesakiccaṃ sampādeti, attano pana uposatho akato yeva hoti, tasmā pārisuddhiṃ dentena chandopi dātabbo.

Utukkhānanti “hemantādīnaṃ utūnaṃ ettakaṃ atikkantaṃ, ettakaṃ avasiṭṭhaṃ”ti evaṃ utūnaṃ ācikkhanaṃ. **Bhikkhugaṇanāti** “ettakā bhikkhū uposathagge sannipatitā”ti bhikkhūnaṃ gaṇanā. Idampi ubhayaṃ katvā uposatho katabbo. **Ovādoti** bhikkhunovādo. Na hi bhikkhūnihi yācitaṃ ovādaṃ anārocetvā uposathaṃ kātum vaṭṭati. Bhikkhuniyo hi “sve uposatho”ti āgantvā “ayaṃ uposatho cātuddaso, pannaraso”ti pucchitvā puna uposathadivase āgantvā “bhikkhunisaṃgho ayya bhikkhusaṃghassa pāde vandati, ovādūpasaṅkamaṇaṃ yācati, labhatu kira ayya bhikkhunisaṃgho ovādūpasaṅkamaṇaṃ”ti evaṃ ovādaṃ yācanti. Taṃ ṭhapetvā bālagilānagamiye añño sacepi āraññaṃ hoti, appaṭiggahetuṃ na labhati, tasmā yena so paṭiggahito, tena bhikkhunā uposathagge pātimokkhu desako bhikkhu evaṃ vattabbo “bhikkhunisaṃgho bhante bhikkhusaṃghassa pāde vandati, ovādūpasaṅkamaṇaṃ yācati, labhatu kira bhante bhikkhunisaṃgho ovādūpasaṅkamaṇaṃ”ti.

Pātimokkhu desakena vattabbaṃ “atthi koci bhikkhu bhikkhunovādako sammato”ti. Sace hoti koci bhikkhu bhikkhunovādako sammato, tato tena so vattabbo “itthannāmaṃ

1. Vi 3. 164 piṭṭhe.

bhikkhu bhikkhunovādako sammato, haṃ bhikkhunisaṃgho upasaṅkamatū”ti. Sace natthi, tato tena pucchitabbaṃ “ko āyasmā ussahati bhikkhuniyo ovaditun”ti. Sace koci ussahati, sopi ca aṭṭhahi aṅgehi samannāgato, taṃ tattheva sammannitvā ovādappaṭiggāhako vattabbo “itthannāmo bhikkhu bhikkhunovādako sammato, taṃ bhikkhunisaṃgho upasaṅkamatū”ti. Sace pana na koci ussahati, pātimokkhuddesakena vattabbaṃ “natthi koci bhikkhu bhikkhunovādako sammato, pāsādikena bhikkhunisaṃgho sampādetū”ti. Ettāvata hi sikkhattayasaṅgahitaṃ sakalaṃ sāsanaṃ ārocitaṃ hoti. Tena bhikkhunā “sādhū”ti sampāṭicchitvā pāṭipade bhikkhunīnaṃ ārocetabbaṃ. Pātimokkhampi “na bhikkhave anajjhīṭṭhena pātimokkhaṃ uddisitabbaṃ, yo uddiseyya, āpatti dukkaṭassā”ti¹ vacanato anāṇatthena na uddisitabbaṃ. “Therādheyyaṃ pātimokkhaṃ”ti² hi vacanato saṃghatthero vā pātimokkhaṃ uddiseyya, “anujānāmi bhikkhave yo tattha bhikkhu byatto paṭibalo, tassādheyyaṃ pātimokkhaṃ”ti² vacanato navakataro vā therena āṇatto. Dutiyādīni uttānatthāneva.

109. Ekādasame **na kukkuccāyitabbaṃ kukkuccāyatīti** na kukkuccāyituṃ yuttakaṃ kukkuccāyati. Sūkaramaṃsaṃ labhitvā “acchamaṃsaṃ”ti kukkuccāyati, “sūkaramaṃsaṃ”ti jānantopi “acchamaṃsaṃ”ti kukkuccāyati, na paribhuñjatīti vuttaṃ hoti. Evaṃ migamaṃsaṃ “dīpimaṃsaṃ”ti, kāle santeyeva “kālo natthī”ti, appavāretvā “pavāritomhi”ti, patte rajasmim apatiteyeva “patitan”ti, attānaṃ uddissa macchamaṃse akateyeva “maṃ uddissa katan”ti kukkuccāyati. **Kukkuccāyitabbaṃ na kukkuccāyatīti** kukkuccāyituṃ yuttaṃ na kukkuccāyati. Acchamaṃsaṃ labhitvā “sūkaramaṃsaṃ”ti na kukkuccāyati, “acchamaṃsaṃ”ti jānantopi “sūkaramaṃsaṃ”ti na kukkuccāyati, madditvā vītikkaṃmatīti vuttaṃ hoti. Evaṃ dīpimaṃsaṃ migamaṃsanti -pa- attānaṃ uddissa macchamaṃse kate “maṃ uddissa katan”ti na kukkuccāyatīti evamettha attho daṭṭhabbo. Aṭṭhakathāyaṃ pana “na kukkuccāyitabbanti saṃghabhogassa apaṭṭhapanāṃ avicāraṇaṃ na kukkuccāyitabbaṃ nāma, taṃ kukkuccāyati. Kukkuccāyitabbanti tasseva paṭhapanāṃ vicāraṇaṃ, taṃ na kukkuccāyatī”ti ettakameva vuttaṃ.

1. Vi 3. 155 piṭṭhe.

2. Vi 3. 156 piṭṭhe.

tattha **saṃghabhogassā**ti saṃghassa catupaccayaparibhogatthāya dinnakhattavattthutaḷākādikassa, tato uppannadhaññahiraññādikassa ca saṃghassa bhogassa. **Apaṭṭhapananti** asaṃvidahanam. Tenāha “**avicāraṇan**”ti, **tassevā**ti yathāvuttasseva saṃghabhogassa.

Bālavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Dutiyapaṇṇāsako niṭṭhito.

3. Tatiyapaṇṇāsaka

(11) 1. Āsāduppajahavaggavaṇṇanā

119. Tatiyapaṇṇāsakassa paṭhame dukkheṇa pajahitabbāti **duppajahā**. **Duccajāti**-ādīsupi eseṇa nayo. Dvinnam āsānam duccajabhāvo katham jānitabboti paṭhamam tāva lābhāsāya duccajabhāvaṃ vibhāveti “**lābhāsāya**”ti-ādinā. **Ubhatobyūḷhanti** yuddhatthāya ubhato sannipatitam. **Pakkhandantīti** anuppavisanti. **Jīvitāsāya duppajahattāti**-ādinā jīvitāsāya duccajabhāvaṃ vibhāveti.

120. Dutiye **dullabhāti** na sulabhā. **Ṇaṃ demīti saññaṃ karotīti** evaṃ saññaṃ karonto viya hotīti attho. Ettha ca “pubbakārīti paṭhamam upakārassa kārako. Kataññū katavedīti tena katham ñatvā pacchā kārako. Tesu pubbakārī ‘ṇaṃ demī’ti saññaṃ karoti pacchā kārako ‘ṇaṃ jīrāpemi’ti saññaṃ karotī”ti ettakameva idha vuttam. Puggalapaṇṇattisaṃvaṇṇanāyaṃ¹ pana—

“Pubbakārīti paṭhamameva kārako. Katavedīti katham vedeti, viditam pākātam karoti. Te agāriyānagāriyehi dīpetabbā. Agārikesu hi mātāpitaro pubbakārino nāma, puttadhītaro pana mātāpitaro paṭijaggantā abhivādanādīni tesam kurumānā katavedino nāma. Anagāriyesu ācariyupajjhāyā pubbakārino nāma, antevāsikasaddhivihārikā ācariyupajjhāye paṭijaggantā abhivādanādīni ca tesam kurumānā katavedino nāma. Tesam āvibhāvattāya upajjhāyaposakasoṇattherādīnam vatthūni kathetabbāni.

Aparo nayo—parena akateyeva upakāre attani katham upakāram anapekkhi tvā kārako pubbakārī seyyathāpi mātāpitaro ceva ācariyupajjhāyā ca. So dullabho sattānam taṇhābhībhūtattā. Parena katassa upakārassa

anurūpappavattiṃ attani kataṃ upakāraṃ upakārato jānanto vediyanto kataññukatavedī seyyathāpi mātāpitu-ācariyupajjhāyesu sammāpaṭipanno. Sopi dullabho sattānaṃ avijjābhūhūtattā. Apica akāraṇavacchalo pubbakārī, sakāraṇavacchalo kataññukatavedī. ‘Karissati me’ti evamādikāraṇanirapekkhakiriyo pubbakārī, ‘karissati me’ti evamādikāraṇasāpekkhakiriyo kataññukatavedī. Tamojotiparāyaṇo pubbakārī, jotijotiparāyaṇo kataññukatavedī. Desetā pubbakārī, paṭipajjitā kataññukatavedī. Sadevake loke arahamā sammāsambuddho pubbakārī, ariyasāvako kataññukatavedī”ti vuttaṃ.

Tattha kāraṇena vinā pavattahitacitto **akāraṇavacchalo**. Anāgatamhi payojanaṃ apekkhamāno “karissati me”ti-ādinā cittaṇa paṭhamam gahitaṃ tādisaṃ kataṃ upādāya kataññū eva nāma hoti, na pubbakārīti adhippāyena **“karissati meti evamādikāraṇasāpekkhakiriyo kataññū katavedī”**ti vuttaṃ. **Tamojotiparāyaṇo** puññaphalāni anu-ajīvanto eva puññāni karotīti **“pubbakārī”**ti vutto. Puññaphalaṃ upajīvanto hi kataññupakkhe tiṭṭheti.

121. Tatiye **tittoti** suhito pariyosito niṭṭhitakiccatāya nirussukko. Guṇapāripūriyā hi paripuṇṇo yāvadattho idha titto vutto. **Tappetā**ti aññesampi tittikaro. **Paccekabuddho ca tathāgatasāvako ca khīṇāsavo tittoti** ettha paccekabuddho navalokuttaradhammehi sayam titto paripuṇṇo, aññaṃ pana tappetum na sakkoti. Tassa hi dhammakathāya abhisamayo na hoti, sāvakanāṃ pana dhammakathāya aparimāṇānaṃ devamanussānaṃ abhisamayo hoti. Evaṃ santēpi yasmā te dhammaṃ desetā na attano vacanaṃ katvā kathenti, buddhānaṃ vacanaṃ katvā kathenti, sotum nisinnaparisāpi “ayaṃ bhikkhu na attanā paṭividdham dhammaṃ katheti”ti cittikāraṃ karoti. Iti so cittikāro buddhānaṃyeva hoti. Evaṃ tattha sammāsambuddhova tappetā nāma. Yathā hi “asukassa nāma idaṇcīdaṇca dethā”ti raññā

āṇatte kiñcāpi ānetvā¹ denti, atha kho rājāva tattha dāyako. Yehipi laddhaṃ hoti, te “raññā amhākaṃ ṭhānantaraṃ dinnam, issariyavibhavo dinno”tveva gaṇhanti, na “rājapurisehi”ti evaṃsampaḍamidam veditabbaṃ.

122. Catutthe **duttappayā**ti atappayā, na sakkā kenaci tappetuṃ. Yo hi upaṭṭhākakulaṃ vā ñātikulaṃ vā nissāya vasamāno cīvare jiṇṇe tehi dinnam cīvaraṃ nikkhipati, na paribhuñjati. Punappunaṃ dinnampi gahetvā nikkhipateva. Yo ca teneva nayena laddhaṃ laddhaṃ vissajjeti, parassa deti, punappunaṃ laddhampi tatheva karoti. Ime dve puggalā sakaṭehipi paccaye upanentena tappetuṃ na sakkāti duttappayā.

123. Pañcame **na vissajjeti**ti attano akatvā parassa na deti, atireke pana sati na nikkhipati, parassa deti. Tenevāha “**sabbaṃyeva paresaṃ na deti**”ti-ādi. Idam vuttaṃ hoti “yo bhikkhu upaṭṭhākakulā vā ñātikulā vā jiṇṇacīvaro sāṭakaṃ labhitvā cīvaraṃ katvā paribhuñjati na nikkhipati, aggaḷaṃ datvā pārupantopi punapi diyyamāne sahasā nappaṭiggaṇhāti. Yo ca laddhaṃ laddhaṃ attanā paribhuñjati, paresaṃ na deti. Ime dvepi sukkena sakkā tappetunti sutappayā”ti.

124. 127. Chaṭṭhasattamādīni uttānatthāneva.

Āsāduppajahavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

(12) 2. Āyācanavaggavaṇṇanā

131. **Saddo bhikkhū**ti saddhāya samannāgato bhikkhu. Yo bhikkhu sārīputtamoggallānehi sadisabhāvaṃ pattheti, so yehi guṇehi sārīputtamoggallānā etadagge ṭhapitā, te guṇe attano abhikaṇkheyyāti āha “**yādiso sārīputtatthero paññāyā**”ti-ādi. **Ito uttari patthento micchā pattheyyāti** sārīputtamoggallānānaṃ ye paññādayo guṇā upalabbhanti, tato uttari patthento micchā pattheyya. Aggasāvakaḡaṇaparamā hi sāvakaḡaṇamariyādā. Tesam

sāvakaḡaṇānaṃ yadidaṃ aggasāvakagūṇā, na tato paraṃ sāvakaḡaṇā nāma atthi. Tenevāha “**yaṃ natthi, tassa patthitattā**”ti. Sesamettha uttānameva.

135. Pañcame yassa gūṇā khatā upahatā ca, so **khato upahato** nāma hotīti āha “**gūṇānaṃ khatattā**”ti-ādi. **Khatattāti** chinnattā. **Upahatattāti** naṭṭhattā. Tenāha “**chinnagūṇaṃ naṭṭhagūṇanti attho**”ti. Apuññassa pasavo nāma atthato paṭilābhoti āha “**pasavatīti paṭilabhatī**”ti, attano santāne uppādetīti attho. **Ananupavisitvāti** ñāṇena anogāhetvā. Sesamettha chaṭṭhādīni ca suviññeyyāneva.

Āyācanavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

(13) 3. Dānavaggavaṇṇanā

142. Tatiyassa paṭhame dīyatīti **dānaṃ**, deyyadhammassetaṃ adhivacanaṃ. Dīyati anenāti vā **dānaṃ**, pariccāgacetanāyetaṃ adhivacanaṃ. Ayaṃ duvidhopi attho idhāmiṭṭhoti āha “**diyyanakavasena dānāni**”ti-ādi. Tattha **diyyanakavasena**ti dātabbavasena. **Amatapattipāṭipadanti** amatappattihetubhūtaṃ sammāpāṭipadaṃ.

143-151. Dutiyādīni ca suviññeyyāneva.

Dānavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

(14) 4. Santhāravaggavaṇṇanā

152. Catutthassa paṭhame āmisassa ca dhammassa ca alābhena attano parassa ca antare sambhavantassa chiddassa vivarassa bhedassa santharaṇaṃ¹ pidhanaṃ saṅgaṇhanaṃ santhāro². Ayaṃ hi lokasannivāso alabbhamānena āmisena dhammena cāti dvīhi chiddo. Tassa taṃ chiddaṃ yathā na

1. Sandharaṇaṃ (Ka)

2. Sandhāro (Ka)

paññāyati, evaṃ pīṭhassa viya paccattharaṇena āmisena dhammena ca santharaṇaṃ saṅgaṇhanaṃ santhāroti vuccati. Ettha ca āmisena saṅgaho **āmisasanthāro** nāma. Taṃ karontena mātāpitūnaṃ bhikkhugatikassa veyyāvaccakarassa rañño corānañca aggaṃ aggahetvāpi dātuṃ vaṭṭati. Āmasitvā dinnehi rājāno ca corā ca anattampi karonti, jīvitakkhayampi pāpenti. Anāmasitvā dinnena attamanā honti, coranāgavatthu-ādīni cettha vatthūni kathetabbāni. Tāni samantapāsādikāya **vinayaṭṭhakathāya**¹ vitthāritāni. Sakkaccaṃ uddesadānaṃ pāḷivaṇṇanā dhammakathākathananti evaṃ dhammena saṅgaho **dhammasanthāro** nāma.

153-163. Dutiyādīni uttānatthāneva.

Santhāravaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

(15) 5. Samāpattivaggavaṇṇanā

164. Pañcamassa paṭhame “ito pubbe parikammaṃ pavattaṃ, ito paraṃ bhavaṅgaṃ majjhe samāpattī”ti evaṃ saha parikammena appanāparicchedappajānanā paññā **samāpattikusalatā**. Vuṭṭhāne kusalabhāvo **vuṭṭhānakusalatā**. Pageva vuṭṭhānaparicchedakaññāṇanti evamettha attho daṭṭhabbo.

165. Dutīye ujuno bhāvo **ajjavaraṃ**, ajimhatā akuṭilatā avaṅkatāti attho. **Abhidhamme**²pi vuttaṃ “tattha katamo ajjavo? Yā ajjavatā ajimhatā akuṭilatā avaṅkatā, ayaṃ vuccati ajjavo”ti. **Anajjavañca** ajjavappaṭikkhepena veditabbaṃ. Gomuttavaṅkatā candalekhāvaṅkatā naṅgalakoṭivaṅkatāti hi tayo anajjavā. Ekacco hi bhikkhu paṭhamavaye majjhimapacchimavaye ca ekavīsatiyā anesaṇāsu chasu ca agocaresu carati, ayaṃ gomuttavaṅkatā nāma ādito paṭṭhāya yāva pariyosānā paṭipattiyā vaṅkabhāvato. Eko paṭhamavaye pacchimavaye ca catupārisuddhisīlaṃ pūreti, lajjī kukkuccako sikkhākāmo hoti, majjhimavaye purimasadiso, ayaṃ candalekhāvaṅkatā nāma paṭipattiyā

1. Vi-Ṭṭha 2. 68 piṭṭhe.

2. Abhi 1. 260 piṭṭhe.

majjhaṭṭhāne vaṅkabhāvāpattito. Eko paṭhamavayepi majjhimavayepi catupārisuddhisīlaṃ pūreti, lajjī kukkuccako sikkhākāmo hoti, pacchimavaye purimasadiso, ayaṃ naṅgalakoṭṭivaṅkatā nāma pariyosāne vaṅkabhāvāpattito. Eko sabbampetaṃ vaṅkataṃ pahāya tīsu vayesu pesalo lajjī kukkuccako sikkhākāmo hoti, tassa yo so ujubhāvo, idaṃ ajjavaṃ nāma sabbattha ujubhāvasiddhito.

Maddavanti ettha “lajjavan”tipi paṭhanti. Evaṃ panettha attho—“tattha katamo lajjavo? Yo hiriyati hiriyitabbena hiriyati pāpakānaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ samāpattiyā, ayaṃ vuccati lajjavo”ti evaṃ vutto lajjibhāvo lajjavaṃ nāma. Idaṃ panettha nibbacanaṃ—lajjatīti lajjo, hirimā, tassa bhāgo lajjavaṃ, hirīti attho. Lajjā etassa atthīti lajjī yathā “mālī māyī”ti, tassa bhāvo lajjibhāvo, sā eva lajjā.

166. Tatiye **adhivāsanakhantī**ti ettha adhvāsanam vuccati khamanaṃ. Taṃ hi paresaṃ dukkaṭaṃ duruttaṇca paṭivirodhākaraṇena attano upari āropetvā vāsanato “adhivāsanam”ti vuccati. Adhvāsanalakkaṇā khanti adhvāsanakhanti. Sucisīlatā **soraccaṃ**. Sā hi sobhanakammaratatā. Suṭṭhu vā pāpato oratabhāvo viratatāti āha “**suratabhāvo**”ti. Teneva **abhidhammepi**¹—

“Tattha katamaṃ soraccaṃ? Yo kāyiko avītikkamo vācasiko avītikkamo kāyikavācasiko avītikkamo, idaṃ vuccati soraccaṃ, sabbopi sīlasamvaro soraccaṃ”ti—

āgato.

167. Catutthe sakhilo vuccati saṇhavāco, tassa bhavo **sākhalyaṃ**, saṇhavācatā. tenāha “**saṇhavācāvasena sammodamānabhāvo**”ti. Saṇhavācāvasena hi sammodamānassa puggalassa bhāvo nāma saṇhavācatā. Teneva **abhidhamme**¹—

“Tattha katamaṃ sākhalyaṃ? Yā sā vācā aṇḍakā kakkasā parakaṭukā parābhisajjanī kodhasāmantā asamādhisaṃvattanikā,

1. Abhi 1. 260 piṭṭhe.

tathārūpiṃ vācam pahāya yā sā vācā nelā kaṇṇasukhā pemaṇīyā
hadayaṅgamā porī bahujanakantā bahujamanāpā, tathārūpiṃ vācam
bhāsītā hoti, yā tattha saṇhavācatā sakhilavācatā apharusavācatā, idaṃ
vuccati sākalyān”ti vuttam.

Tattha **aṇḍakā**ti sadose savaṇe rukkhe niyyāsapiṇḍo, ahicchattādīni vā
uṭṭhitāni aṇḍakānīti vadanti, pheggurukkhassa pana kuthitassa aṇḍāni viya
uṭṭhitā cuṇṇapiṇḍiyo vā gaṇṭhiyo¹ vā aṇḍakā. Idha pana
byāpajjanakakkasādisabhāvato kaṇṭakappaṭibhāgena² vācā aṇḍakāti vuttā.
Padumaṇālaṃ viya sotaṃ ghaṃsayamānā pavisaṇṭi **kakkasā** daṭṭhabbā.
Kodhena nibbattā tassa parivārabhūtā **kodhasāmantā**. Pure saṃvaddhanārī
porī. Sā viya sukumārā mudukā vācā porī viyāti porī. **Saṇhavācatā**ti-ādinā
taṃ vācam pavattamānaṃ dasseti.

168. Pañcame “**avihiṃsāti karuṇāpubbabbhāgo**”ti ettakameva idha
vuttam, dīghanikāyaṭṭhakathāya **saṅgītisuttavaṇṇanāyaṃ**³ pana “avihiṃsāti
karuṇāpi karuṇāpubbabbhāgopi”ti vuttam. **Abhidhammepi**⁴ “tattha katamā
avihiṃsā? Yā sattesu karuṇā karuṇāyanā karuṇāyitattaṃ karuṇācetovimutti,
ayaṃ vuccati avihiṃsā”ti āgataṃ. Etthāpi hi yā kāci “karuṇā”ti vuttā,
karuṇācetovimutti pana appanāpattāva.

Sucisaddato bhāve yakāraṃ ikārassa ca ukārādesaṃ katvā ayaṃ
niddesoti āha “**socabyaṃ sucibhāvo**”ti. Ettha ca **socabyanti** sīlavasena
sucibhāvoti vuttam. Dīghanikāyaṭṭhakathāya **saṅgītisuttavaṇṇanāyaṃ**³ pana
“soceyyanti mettāya ca mettāpubbabbhāgassa ca vasena sucibhāvo”ti vuttam.
Teneva **abhidhammepi** “tattha katamaṃ socabyaṃ? Yā sattesu metti
mettāyanā mettāyitattaṃ mettācetovimutti, idaṃ vuccati socabyan”ti
niddeso kato. Etthāpi hi “metti”ti-ādinā yā kāci mettā vuttā,
mettācetovimutti pana appanāpattāva.

1. Taṇḍuyo (Ka) Mūlaṭṭi 1. 185 piṭṭhe passitabbaṃ.

3. Dī-Ṭṭha 3. 164 piṭṭhe.

2. Aṇḍakappakatibhāvena (Ka)

4. Abhi 2. 89 piṭṭhe.

169-171. Chaṭṭhasattama-aṭṭhamāni heṭṭhā vuttanayāneva.

172. Navame kāmāṃ sampayuttadhammesu thirabhāvopi balaṭṭho eva, paṭipakkhehi pana akampanīyataṃ sātisayaṃ balaṭṭhoti vuttaṃ “**muṭṭhassacce akampanenā**”ti-ādi.

173. Dasame paccanīkadhammasamanato **samatho**, samādhīti āha “**samathoti cittekaggatā**”ti. Aniccādinā vividhenākārena dassanato passanato **vipassanā**, paññāti āha “**saṅkhārapariggāhakaññāṇa**”ti.

174. Ekādasame **dussīlyanti** samādinnaṃ sīlassa bhedakaro vītikkamo. **Diṭṭhivipattīti** “atthi dinnan”ti-ādinayappavattāya sammādiṭṭhiyā dūsikā micchādiṭṭhīti āha “**diṭṭhivipattīti micchādiṭṭhī**”ti.

175. Dvādasame **sīlasampadā**ti sabbabhāvato tassa anūnatāpatti paripuṇṇabhāvo sīlasampadā. Paripūraṇattho hettha sampadāsaddo tenevāha “**paripuṇṇasīlatā**”ti. **Diṭṭhisampadā**ti atthikadiṭṭhi-ādisammādiṭṭhipāripūribhāvena pavattaṃ ñāṇaṃ. Tañca kammassakatāsammādiṭṭhi-ādivasena pañcavidhaṃ hotīti āha “**tena kammassakatā**”ti.

176. Terasame **sīlavisuddhī**ti visuddhiṃ pāpetuṃ samatthaṃ sīlaṃ cittavisuddhi-ādi-uparivisuddhiyā paccayo bhavituṃ samatthaṃ visuddhasīnti vuttaṃ hoti. Suvisuddhameva hi sīlaṃ tassā padaṭṭhānaṃ hoti. Tenāha “**sīlavisuddhīti visuddhisampāpakam sīla**”ti. Etthāpi **visuddhisampāpakanti** cittavisuddhi-ādi-uparivisuddhiyā sampāpakanti attho daṭṭhabbo. **Abhidhamme**¹ panāyaṃ “tattha katamā sīlavisuddhi? Kāyiko avītikkamo vācasiko avītikkamo kāyikavācasiko avītikkamo, ayaṃ vuccati sīlavisuddhī”ti evaṃ vibhattā.

Diṭṭhivisuddhīti visuddhiṃ pāpetuṃ samatthaṃ dassanaññāṇaṃ dassanavisuddhi, panamatthavisuddhiṃ nibbānañca pāpetuṃ upanetuṃ samatthaṃ kammassakataññāṇādi sammādassananti attho. Tenāha “**visuddhisampāpikā -pa- pañcavidhāpi vā sammādiṭṭhī**”ti. Etthāpi **visuddhisampāpikā**ti ñāṇadassanavisuddhiyā

1. Abhi 1. 264 piṭṭhe.

dassananibbānasaṅkhātāya paramatthavisuddhiyā ca sampāpikāti evamattho daṭṭhabbo. **Abhidhamme**¹ panāyaṃ “tattha katamā diṭṭhivisuddhi? Kammassakatañāṇaṃ saccānulomikaṃ ñāṇaṃ maggassa maggasamaṅgissa ñāṇaṃ phalasamaṅgissa ñāṇaṃ”ti evaṃ vuttaṃ.

Ettha ca idaṃ sakusalakammaṃ no sakaṃ, idaṃ pana kammaṃ sakanti evaṃ byatirekato anvayato ca kammassakatajānanañāṇaṃ **kammassakatañāṇaṃ**. Tividhaduccaritaṃ hi attanā katampi parena katampi no sakakammaṃ nāma hoti atthabhañjanato, sucaritaṃ sakakammaṃ nāma atthajanato. Vipassanāñāṇaṃ pana vacīsaccañca anulometi, paramatthasaccañca na vilometi **saccānulomikañāṇanti** vuttaṃ. Vipassanāñāṇaṃ hi lakkhaṇāni paṭivijjhanatthaṃ ārambhakāle “aniccaṃ dukkhaṃ anattā”ti pavattaṃ vacīsaccañca anulometi, tatheva paṭivijjhanato paramatthasaccaṃ nibbānañca na vilometi na virādheti ekanteneva sampāpanato.

177. Cuddasame **diṭṭhivisuddhī**ti paṭhamamaggasammādiṭṭhi vuttā. **Yathādiṭṭhissa ca padhānanti** taṃsampayuttameva vīriyaṃ. Teneva **Dīghanikāyaṭṭhakathā yaṃ**² “diṭṭhivisuddhīti ñāṇadassanaṃ kathitaṃ. Yathādiṭṭhissa ca padhānanti taṃ sampayuttameva vīriyaṃ”ti vuttaṃ. Ettha hi **ñāṇadassananti** ñāṇabhūtaṃ dassanaṃ. Tena dassanamaggaṃ vadati. **Taṃsampayuttameva vīriyanti** paṭhamamaggasampayuttavīriyamāha. Apica **diṭṭhivisuddhī**ti sabbāpi maggasammādiṭṭhi. **Yathādiṭṭhissa ca padhānanti** taṃsampayuttameva vīriyaṃ. Teneva **dīghanikāyaṭṭhakathāyaṃ**² “apica purimapaḍaṇa catumaggañāṇaṃ, pacchimapaḍaṇa taṃsampayuttaṃ vīriyaṃ”ti vuttaṃ.

Atha vā **diṭṭhivisuddhī**ti kammassakatañāṇādisaṅkhātā sabbāpi sammādiṭṭhi vuttā. **Yathādiṭṭhissa ca padhānanti** yo cetasiko vīriyārambho -pa- sammāvāyāmoti. Ayameva pāḷiyā sameti. **Abhidhamme**¹ hi diṭṭhivisuddhi kho panāti yā paññā pajānanā -pa- amoho dhammavicayo sammādiṭṭhi. Yathādiṭṭhissa ca padhānanti yo cetasiko vīriyārambho -pa- sammāvāyāmo”ti evamayaṃ duko vibhatto. Teneva **Abhidhammaṭṭhakathāyaṃ**³ “yā paññā pajānanāti-ādīhi heṭṭhā vuttāni kammasa katañāṇādīneva cattāri ñāṇāni vibhattāni. ‘Yo cetasiko

1. Abhi 1. 264 piṭṭhe.

2. Dī-Ṭṭha 3. 166 piṭṭhe.

3. Abhi-Ṭṭha 1. 434 piṭṭhe.

vīriyārambho'ti-ādīhi padehi niddiṭṭhaṃ vīriyaṃ gahitaṃ paññāya lokiyaṭṭhāne lokiyaṃ, lokuttaraṭṭhāne lokuttaraṃ"ti vuttaṃ.

Idhāpi visuddhisampāpikā catummaggasammādiṭṭhi, pañcavidhāpi vā sammādiṭṭhi diṭṭhivisuddhīti adhippāyena **"diṭṭhivisuddhīti visuddhisampāpikā sammādiṭṭhiyevā"**ti vuttaṃ.

Heṭṭhimamaggasampayuttaṃ vīriyanti idaṃ pana "yathādiṭṭhissa ca padhānanti paṭhamamaggasampayuttaṃ vīriyanti vuttan"ti adhippāyena vadati. Ettha ca taṃtaṃbhāṇakānaṃ matabhedenāyaṃ vaṇṇanābhedoti na aṭṭhakathāvacanānaṃ aññamaññavirodho saṅkitabbo. Atha yathādiṭṭhissa ca padhānanti heṭṭhimamaggasampayuttameva vīriyaṃ kasmā vuttanti āha **"taṃ hi tassā diṭṭhiyā anurūpattā"**ti-ādī. Tattha **tassā diṭṭhiyāti** heṭṭhimamaggasampayuttāya diṭṭhiyā. **Yathādiṭṭhissāti** anurūpadiṭṭhissa kalyāṇadiṭṭhissa nibbattitappakāradiṭṭhissa vā nibbattetabbapadhānānurūpadiṭṭhissa yathādiṭṭhippavattakiriyassa vāti evampettha atthaṃ saṃvaṇṇayanti.

178. Pannarasame samattaṃ tussanaṃ titti santuṭṭhi, natthi etassa santuṭṭhīti asantuṭṭhi, asantuṭṭhissa bhāvo **asantuṭṭhitā**. Yā kusalānaṃ dhammānaṃ bhāvanāya asantuṭṭhassa bhiyyokamyatā, tassā etaṃ adhivacanaṃ. Tāya hi samaṅgibhūto puggalo sīlaṃ pūretvā jhānaṃ uppādeti, jhānaṃ labhitvā vipassanaṃ ārabhati, āradhavi-passako arahattaṃ aggahetvā antarā vosānaṃ nāpajjati, "alamettāvatā katamettāvatā"ti saṅkocaṃ na pāpuṇāti. Tenāha **"aññatra arahattamaggā kusalesu dhammesu asantuṭṭhibhāvo"**ti. Tatra **aññatra arahattamaggāti** arahattamaggasampattaṃ vināti attho. "Appaṭivānitā ca padhānasmin"ti idaṃ heṭṭhā vuttanayattā uttānatthamevāti na vibhattaṃ.

179. Soḷasame muṭṭhā naṭṭhā sati etassāti muṭṭhassati, tassa bhāvo **muṭṭhassaccanti** āha **"muṭṭhassaccanti muṭṭhassatibhāvo"**ti. **Muṭṭhassatibhāvoti** ca satippaṭipakkho dhammo, na satiyā abhāvamattaṃ. **Asampajaññanti** "tattha katamaṃ asampajaññaṃ? Yaṃ aññāṇaṃ adassanaṃ -pa- avijjālāṅghī moho akusalamūlan"ti¹ evaṃ vuttā avijjāyeva. Tathā hi vijjāpaṭipakkho avijjā vijjāya pahātabbato, evaṃ sampajaññappaṭipakkho

1. Abhi 1. 162 piṭṭhe.

asampajaññaṃ. Yasmā pana sampajaññaṃappaṭipakkhe sati tassa vasena ñāṇassa abhāvo hoti, tasmā vuttam **“aññañabhāvo”**ti.

180. Sattarasame **apilāpanalakkhaṇa satī**ti uduke lābu viya yena cittaṃ ārammaṇe pilavitvā viya tiṭṭhati, na ogāhati, taṃ pilāpanaṃ. Na pilāpanaṃ apilāpanaṃ, taṃ lakkhaṇaṃ sabhāvo etissāti apilāpanalakkhaṇa.

Samāpattivaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Tatīyapaṇṇāsako niṭṭhito.

1. Kodhapeyyāla

181. Ito paresu kodhavaggādīsū **upanandhanalakkhaṇo**ti kujjhanavasena **“akkocchi maṃ avadhi maṃ”**¹ti ādinā cittapariyonandhanalakkhaṇo. Pubbakālikaṃ kodhaṃ upanayhati bandhati, kujjhanākāraṃ pabandhati ghaṭeti. Āghātavattunā cittaṃ bandhanti viya hotīti aparakālo kodho upanāho. Suṭṭhu kataṃ kāraṇaṃ upakāro sukatakāraṇaṃ, tassa pubbakāritālakkhaṇassa guṇassa makkhanaṃ udakapuñchaniyā viya sarīrānugatassa udakassa puñchanaṃ vināsaṇaṃ lakkhaṇametassāti **sukatakāraṇamakkhanalakkhaṇo**. Tathā hi so paresaṃ guṇānaṃ makkhanaṭṭhena makkhoti vuccati. Bahussutepi puggale ajjhotthariṃsu, **“īdisassa ca bahussutassa aniyatā gahitā, tava ca mama ca ko viseso”**ti-ādinā nayena uppajjamāno yugaggāhī palāsoti āha **“yugaggāhalakkhaṇo palāso”**ti. Tattha yugaggāho nāma samadhuraggāho, asamampi attanā samaṃ katvā gaṇhanaṃ. Palāsati **palāso**, paresaṃ guṇe ḍaṃsivā dantehi viya chinditvā attano guṇehi same karotīti attho.

Usūyanalakkhaṇati paresaṃ sakkārādīni khiyyanalakkhaṇa. Maccherassa bhāvo **macchariyaṃ**. Tañca āvāsamacchariyādivasena pañcavidhanti āha **“pañcamaccherabhāvo macchariyaṃ”**ti. **Maccharāyanalakkhaṇa**ti attano

1. Khu 1. 13 piṭṭhe Dhammapade.

sampattiyaṃ parehi sādhaṇabhāve asahanalakkhaṇaṃ.

Katappaṭicchādanalakkhaṇāti katapāpappaṭicchādanalakkhaṇā.

Kerāṭikabhāvena uppajjamānaṃ sāṭheyanti āha “**kerāṭikalakkhaṇaṃ sāṭheyān**”ti. Aññathā attano pavedanapuggalo kerāṭiko nekatikavāṇijoti vadanti kerāṭiko hi puggalo ānandamaccho viya hoti.

187. **Yathābhataṃ nikkhitto evaṃ nirayeti** yathā ābhataṃ kañci āharitvā ṭhapito, evaṃ attano kammunā nikkhitto niraye ṭhapitoyevāti attho.

2. Akusalapeyyāla

191.200. Dukkassa vaḍḍhi etesanti **dukkhavaḍḍhikā**. Ye hi dukkhaṃ vaḍḍhenti, punappunaṃ uppādentī, dukkhassa vaḍḍhi tesam atthīti evaṃ vuttaṃ. **Sukhavaḍḍhikā**ti etthāpi eseṇa nayo.

3. Vinayaṭṭhāla

201. **Atthavaseti** vuddhiviseṇa ānisaṃsaviseṇa. Tesam pana sikkhāpadapaññattikāraṇattā āha “**dve kāraṇāni sandhāyā**”ti atthoyeva vā **atthavaso**, dve atthe dve kāraṇānīti vuttaṃ hoti. Atha vā attho phalaṃ tadadhīnavuttitāya vaso etassāti **atthavaso**, kāraṇanti evampettha attho daṭṭhabbo. Yathā “anabhijjhā dhammapadan”ti vutte anabhijjhā eko dhammakotṭhāsoti attho hoti, evamidhāpi **sikkhāpadanti** sikkhākotṭhāso sikkhāya eko padesoti ayamettha attho daṭṭhabboti āha “**sikkhāpadam paññattanti sikkhākotṭhāso ṭhapito**”ti.

Samāghasutṭhu nāma samāghassa sutṭhubhāvo “sutṭhu devā”ti¹ āgataṭṭhāne viya “sutṭhu bhante”ti vacanasamāṭicchanaṭṭhāvo. Tenāha “**saṃghasutṭhutāyāti saṃghassa sutṭhubhāvāyā**”ti-ādi. **Dummaṅkūnaṃ puggalānaṃ niggaḥāyāti** dummaṅkū nāma dussīlapuggalā. Ye maṅkutaṃ āpādiyamānāpi dukkhena āpajjanti, vītikkamaṃ karontā vā katvā

1. Vi-Ṭṭha 1. 188 piṭṭhe.

vā na lajjanti, tesam niggaḥatthāya. Te hi sikkhāpade asati “kiṃ tumhehi diṭṭhiṃ, kiṃ sutam, kiṃ amhehi katham, katarasmim vatthusmim katamam āpattim ropetvā amhe niggaḥathā”ti saṅgham viheṭhessanti, sikkhāpade pana sati tesam saṅgho sikkhāpadam dassetvā dhammena vinayena satthusāsanena niggaḥessati. Tena vuttam “dummaṅkūnam puggalānam niggaḥāyā”ti.

Pesalānam bhikkhūnam phāsuvihārāyāti pesalānam piyasīlānam bhikkhūnam phāsuvihāratthāya. Piyasīlā hi bhikkhū kattabbākattabbaṃ sāvajjānavajjam velam mariyādam ajānantā sikkhattayapāripūriyā ghaṭamānā kilamanti, ubbālā honti, kattabbākattabbaṃ pana sāvajjānavajjam velam mariyādañca ṇatvā sikkhattayapāripūriyā ghaṭentā na kilamanti, na ubbālā honti. Tena tesam sikkhāpadapaññāpanā phāsuvihārāya saṃvattati. Yo vā dummaṅkūnam puggalānam niggaḥo, sveva etesam phāsuvihāro. Dussīlapuggale nissāya hi uposatho na tiṭṭhati¹, pavāraṇā na tiṭṭhati¹, saṅghakammāni nappavattanti, sāmaggi na hoti, bhikkhū anekaggā uddesaparipucchakammaṭṭhānādīni anuyuñjitum na sakkonti. Dussīlesu pana niggaḥitesu sabbopi ayam upaddavo na hoti, tato pesalā bhikkhū phāsu viharanti. Evaṃ “pesalānam bhikkhūnam phāsuvihārāyā”ti ettha dvidhā attho veditabbo.

“Na vo aham cunda diṭṭhadhammikanāmyeva āsavānam saṃvarāya dhammam desemi”ti² ettha vivādamūlabhūtā kilesā āsavāti āgatā.

“Yena devūpapatyassa, gandhabbo vā vihaṅgamo.

Yakkhattam yena gaccheyyam, manussattañca abbaje.

Te mayham āsavā khīṇā, viddhastā vinaḷikatā”ti³—

ettha tebhūmakam kammam avasesā ca akusalā dhammā. Idha pana parūpavādavipparisāravadhabandhanādayo ceva apāyadukkhabhūtā ca nānappakārā upaddavā āsavāti āha “**diṭṭhadhamme imasmim yeva attabhāve vīttikamapaccayā paṭiladdhabbānan**”ti-ādi. Yadi hi bhagavā sikkhāpadam na paññāpeyya, tato asaddhammapparisēvana-adinnādānapāṇātipātādi hetu ye uppajjeyyum parūpavādādayo diṭṭhadhammikā nānappakārā anattā, ye ca

1. Tiṭṭhati (Ka)

2. Dī 3. 107 piṭṭhe.

3. Am 1. 348 piṭṭhe.

tannimittameva nirayādīsu nibbattassa pañcavidhabandhanakammakāraṇādivasena mahādukkhānubhavanappakārā anattā, te sandhāya idaṃ vuttaṃ “**diṭṭhadhammikānaṃ āsavānaṃ saṃvarāya samparāyikānaṃ āsavānaṃ paṭighātāyā**”ti. Diṭṭhadhammo vuccati paccakkho attabhāvo, tattha bhavā **diṭṭhadhammikā**. Samparetabbato pecca gantabbato samparāyo, paraloko, tattha bhavā **samparāyikā**.

Akusalaverānanti paṇātipātādipaṇcaduccaritānaṃ. Tāni verakāraṇattā “verāni”ti vuccanti, puggalesu pana uppajjamānāni verāni. **Te evavā dukkhadhammā**ti heṭṭhā vuttā vadhabandhanādayo. **Tesaṃ pakkhupacchedanattāyā**ti tesaṃ pāpicchānaṃ pakkhupacchedāya gaṇabhojanasadisāṃ sikkhāpadaṃ paññattaṃ. **Paṇḍitamanussānanti** lokiyaparikkhakajanānaṃ. Te hi sikkhāpadapaññattiyā sati sikkhāpadapaññattiṃ ñatvā vā yathāpaññattaṃ paṭipajjamāne bhikkhū disvā vā “yāni vata loka mahājanassa rajjanadussanamuyhanatṭhānāni, tehi ime samaṇā sakyaputtiyā ārakā viharanti, dukkaraṃ vata karonti, bhāriyaṃ vata karonti”ti pasādaṃ āpajjanti vinayapiṭake potthakaṃ disvā micchādiṭṭhikatavedibrahmaṇo viya. **Uparūparipasādabhāvāyā**ti bhiyyo bhiyyo pasāduppādanatthaṃ. Yepi hi sāsane pasannā kulaputtā, tepi sikkhāpadapaññattiṃ vā ñatvā yathāpaññattaṃ paṭipajjamāne bhikkhū vā disvā “aho ayyā dukkarakārino, ye yāvajīvaṃ ekabhattaṃ brahmacariyaṃ vinayasamvaraṃ anupārenti”ti bhiyyo bhiyo pasīdanti.

Saddhammassa ciraṭṭhitatthanti pariyattisaddhammo paṭipattisaddhammo adhigamasaddhammoti tividhassapi saddhammassa ciraṭṭhitatthaṃ. Tattha piṭakattayasaṅgahitaṃ sabbampi buddhavacanaṃ **pariyattisaddhammo** nāma. Terasa dhutaguṇā cuddasa khandhakavattāni dve asīti mahāvattāni sīlasamādhivipassanāti ayaṃ **paṭipattisaddhammo** nāma. Cattāro ariyamaggā cattāri ca sāmāññaphalāni nibbānañcāti ayaṃ **adhigamasaddhammo** nāma. So sabbo yasmā sikkhā padapaññattiyā sati bhikkhū sikkhāpadañca tassa vibhaṅgañca tadatthajotanatthaṃ aññañca budhavacanaṃ pariāpuṇanti, yathāpaññattañca paṭipajjamānā paṭipattiṃ pūretvā paṭipattiyā adhigantabbaṃ lokuttaradhammaṃ adhigacchanti, tasmā sikkhāpadapaññattiyā ciraṭṭhitiko hoti.

Pañcavidhassapi vinayassāti tadaṅgavinayādivasena pañcappakārassa vinayassa. **Vinayaṭṭhakathāyaṃ**¹ pana sikkhāpadapaññattiyā sati saṃvaravinayo ca pahānavinayo ca samathavinayo ca paññattivinayo cāti catubbidhopi vinayo anuggahito hoti upattambhito supatthambhito. Tena vuttaṃ “**vinayānuggahāyā**”ti. Tattha **saṃvaravinayoti** silasaṃvaro satisaṃvaro ñāṇasaṃvaro khantisaṃvaro vīriyasaṃvaroti pañcavidhopi saṃvaro yathāsakaṃ saṃvaritabbānaṃ vinetabbānañca kāyaduccaritādīnaṃ saṃvaraṇato saṃvaro, vinayanato vinayoti vuccati. **Pahānavinayoti** tadaṅgappahānaṃ vikkhambhanappahānaṃ samucchedappahānaṃ paṭippassaddhippahānaṃ nissaraṇappahānanti pañcavidhampi pahānaṃ yasmā cāgaṭṭhena pahānaṃ, vinayanaṭṭhena vinayo, tasmā pahānavinayoti vuccati. **Samathavinayoti** satta adhikaraṇasamathā. **Paññattivinayoti** sikkhāpadameva. Sikkhāpadapaññattiyā hi vijjamānāya eva sikkhāpadasambhavato sikkhāpadasaṅkhato paññattivinayoti sikkhāpadapaññattiyā anuggahito hoti.

202-230. **Bhikkhūnaṃ pañcāti**

nidānapārājikasamghādisesāniyatavitthāruddesavasena pañca bhikkhūnaṃ uddesā. **Bhikkhunīnaṃ cattāro**ti bhikkhūnaṃ vuttasu aniyatuddesaṃ ṭhapetvā avasesā cattāro.

Ehibhikkhūpasampadāti “ehi bhikkhū”ti vacanamattena paññatta-upasampadā. Bhagavā hi ehibhikkhubhāvāya upanissayasampannaṃ puggalaṃ disvā rattapaṃsukūlantarato suvaṇṇavaṇṇaṃ dakkhiṇahatthaṃ nīharitvā brahmaghosaṃ nicchārento “ehi bhikkhū, cara brahmacariyaṃ sammā dukkhassa antakiriyāyā”ti vadati. Tassa saheva bhagavato vacanena gihiliṅgaṃ antaradhāyati, pabbajjā ca upasampadā ca ruhati, bhaṇḍu kāsāvavasano hoti ekaṃ nivāsetvā ekaṃ pārupitvā ekaṃ aṃse ṭhapetvā vāma-aṃsakūṭe āsattanīluppalavaṇṇamattikāpatto.

“Ticīvaraṇca patto ca, vāsi sūci ca bandhanaṃ.

Parissāvanena aṭṭhete, yuttayogassa bhikkhuno”ti²—

1. Vi-Ṭṭha 1. 190 piṭṭhe.

2. Dī-Ṭṭha 1. 184; Ma-Ṭṭha 2. 116; Ma-Ṭṭha 3. 231; Ma-Ṭṭha 2. 380; Vi-Ṭṭha 1. 205; Apadāna-Ṭṭha 1. 76; Buddhavaṃsa-Ṭṭha 333; Jātaka-Ṭṭha 1. 78; Mahāniddeśa-Ṭṭha 409 piṭṭhesu.

evaṃ vuttehi aṭṭhahi parikkhārehi sarīre paṭimukkehiyeva vassasatikatthero viya iriyāpathasampanno buddhācariyako buddhupajjhāyako sammāsambuddhaṃ vandamānoyeva tiṭṭhahi.

Saraṇagamanūpasampadāti “buddhaṃ saraṇaṃ gacchāmī”ti-ādinā nayena tikkhattuṃ vācaṃ bhinditvā vuttehi tīhi saraṇagamanehi anuññāta-upasampadā. **Ovādūpasampadā**ti ovādappaṭiggahaṇa-upasampadā. Sā ca “tasmātiha te kassapa evaṃ sikkhitabbaṃ ‘tibbaṃ me hirottappaṃ, paccupaṭṭhitaṃ bhavissati thesesu navesu majjhimesū’ti. Evaṃ hi te kassapa sikkhitabbaṃ. Tasmātiha te kassapa evaṃ sikkhitabbaṃ ‘yaṃ kiñci dhammaṃ suṇissāmi kusalūpasamhitaṃ sabbaṃ taṃ aṭṭhiṃ katvā manasi karitvā sabbacetasaṃ samannāharitvā ohitasoto dhammaṃ suṇissāmi’ti, evaṃ hi te kassapa sikkhitabbaṃ. Tasmātiha te kassapa evaṃ sikkhitabbaṃ ‘sātasahagatā ca me kāyagatāsati na vijahissatī’ti, evaṃ hi te kassapa sikkhitabbaṃ”ti¹ iminā ovādappaṭiggahaṇena mahākassapattherassa anuññātapasampadā.

Pañhabyākaraṇūpasampadā nāma sopākassa anuññāta-upasampadā. Bhagavā kira pubbārāme anucaṅkamantaṃ sopākasāmaṇeraṃ “uddhumātakasaññāti vā sopāka rūpasaññāti vā ime dhammā nānatthā nānābyañjanā, udāhu ekatthā byañjanaṃeva nāna”ti dasa asubhanissite pañhe pucchi. So byākāsi. Bhagavā tassa sādhuṅkāraṃ datvā “kativassosi tvaṃ sopākā”ti pucchi. Sattavassohaṃ bhagavāti. Sopāka tvaṃ mama sabbaññutaññāṇena saddhiṃ saṃsanditvā pañhe byākāsīti āraddhacitto upasampadaṃ anujāni. Ayaṃ pañhabyākaraṇūpasampadā.

Ñatticatuttha-upasampadā nāma bhikkhūnaṃ etarahi upasampadā. **Garudhammūpasampadā**ti garudhammappaṭiggahaṇena upasampadā. Sā ca mahāpajāpatiyā aṭṭhagarudhammappaṭiggahaṇena anuññātā. **Ubhatosaṃghe upasampadā** nāma bhikkhunīyā bhikkhunisaṃghato ñatticatutthena, bhikkhusaṃghato ñatti catutthenāti imehi dvīhi kammehi anuññātā aṭṭhavācīkūpasampadā. **Dūtena upasampadā** nāma aḍḍhakāsiyā gaṇikāya anuññātā upasampadā.

1. Saṃ 1. 420 piṭṭhe.

Ñattikammaṇṇava ṭhānāni gacchatīti katamāni nava ṭhānāni gacchati? Osāraṇaṃ, nissāraṇaṃ, uposatho, pavāraṇā, sammuti, dānaṃ, paṭiggahaṃ, paccukkaḍḍhanaṃ, kammalakkhaṇaññeva navamanti evaṃ vuttāni nava ṭhānāni gacchati. Tattha “suṇātu me bhante saṃgho, itthannāmo itthannāmassa āyasmato upasampadāpekkho, anusitṭho so mayā, yadi saṃghassa pattakallaṃ, itthannāmo āgaccheyya, āgacchāhīti vattabbo”¹ti evaṃ upasampadāpekkhassa osāraṇā **osāraṇā** nāma.

“Suṇantu me āyasmantā, ayaṃ itthannāmo bhikkhu dhammakathiko, imassa neva suttaṃ āgacchati, no suttavibhaṅgo, so atthaṃ asallakkhetvā byañjanacchāyāya atthaṃ paṭibāhati. Yādāyasmantānaṃ pattakallaṃ, itthannāmaṃ bhikkhuṃ vuṭṭhāpetvā avasesā imaṃ adhikaraṇaṃ vūpasameyyāma”²ti evaṃ ubbāhikavinicchaye dhammakathikassa bhikkhuno nissāraṇā **nissāraṇā** nāma.

“Suṇātu me bhante saṃgho, ajjuposatho pannaraso. Yadi saṃghassa pattakallaṃ, saṃgho uposathaṃ kareyyā”³ti evaṃ uposathakammavasena ṭhapitā ñatti **uposatho** nāma.

“Suṇātu me bhante saṃgho, ajja pavāraṇā pannarasī. Yadi saṃghassa pattakallaṃ, saṃgho pavāreyyā”⁴ti evaṃ pavāraṇākammavasena ṭhapitā ñatti **pavāraṇā** nāma.

“Suṇātu me bhante saṃgho, itthannāmo itthannāmassa āyasmato upasampadāpekkho. Yadi saṃghassa pattakallaṃ, ahaṃ itthannāmaṃ anusāseyyan”⁵ti, “yadi saṃghassa pattakallaṃ, itthannāmo itthannāmaṃ anusāseyyā”⁶ti, “yadi saṃghassa pattakallaṃ, ahaṃ itthannāmaṃ antarāyike dhamme puccheyyan”⁷ti, “yadisāṃghassa pattakallaṃ, itthannāmo itthannāmaṃ antarāyike dhamme puccheyyā”⁸ti, “yadi saṃghassa pattakallaṃ, ahaṃ itthannāmaṃ vinayaṃ puccheyyan”⁹ti, “yadi saṃghassa pattakallaṃ, itthannāmo itthannānaṃ vinayaṃ puccheyyā”¹⁰ti, “yadi saṃghassa pattakallaṃ, ahaṃ itthannāmena vinayaṃ puṭṭho vissajjeyyan”¹¹ti, “yadi saṃghassa pattakallaṃ, itthannāmo itthannāmena vinayaṃ

1. Vi 3. 131 piṭṭhe.

puṭṭho vissajjeyyā”ti evaṃ attānaṃ vā paraṃ vā sammannitum ṭhapitā utti **sammuti** nāma.

“Suṇātu me bhante saṃgho, idaṃ cīvaraṃ itthannāmassa bhikkhuno nissaggiyaṃ saṃghassa nissatṭhaṃ. Yadi saṃghassa pattakallaṃ, saṃgho imaṃ cīvaraṃ itthannāmassa bhikkhuno dadeyyā”ti, “yadāyasmantānaṃ pattakallaṃ, āyasmantā imaṃ cīvaraṃ itthannāmassa bhikkhuno dadeyyūn”ti evaṃ nissatṭhacīvarapattādīnaṃ dānaṃ **dānaṃ** nāma.

“Suṇātu me bhante saṃgho, ayaṃ itthannāmo bhikkhu āpattiṃ sarati vivarati uttāniṃ karoti deseti. Yadi saṃghassa pattakallaṃ ahaṃ itthannāmassa bhikkhuno āpattiṃ paṭiggaṇheyyaṃ”ti, “yadāyasmantānaṃ pattakallaṃ, ahaṃ itthannāmassa bhikkhuno āpattiṃ paṭiggaṇheyyaṃ”ti, tena vattabbo “passasī”ti. Āma passāmīti. “Āyatiṃ saṃvareyyāsī”ti evaṃ āpattipāṭiggaho **paṭiggaho** nāma.

“Suṇantu me āyasmantā āvāsikā, yadāyasmantānaṃ pattakallaṃ, idāni uposathaṃ kareyyāma, pātimokkhaṃ uddiseyyāma, āgame kāle pavāreyyāmā”ti, te ce bhikkhave bhikkhū bhaṇḍanakāraḥ kalahakāraḥ saṃghe adhikaraṇakāraḥ taṃ kālaṃ anuvaseyyum, āvāsikena bhikkhunā byattena paṭibalena āvāsikā bhikkhū ñāpetabbā “suṇantu me āyasmantā āvāsikā, yadāyasmantānaṃ pattakallaṃ, idāni uposathaṃ kareyyāma, pātimokkhaṃ uddiseyyāma, āgame juṇhe pavāreyyāmā”ti evaṃ katā pavāraṇā **paccukkadḍhanā** nāma.

Sabbeheva ekajjhaṃ sannipatitabbaṃ, sannipatitvā byattena bhikkhunā paṭibalena saṃgho ñāpetabbo “suṇātu me bhante saṃgho, amhākaṃ bhaṇḍana-jātānaṃ kalahajātānaṃ vivādāpannānaṃ viharataṃ bahu assāmaṇakaṃ ajjhāciṇṇaṃ bhāsita-parikkantaṃ. Sace mayaṃ imāhi āpattihi aññamaññaṃ kāressāma, siyāpi taṃ adhikaraṇaṃ kakkhaḷattāya vāḷattāya bhedāya saṃvatteyya. Yadi saṃghassa pattakallaṃ, saṃgho imaṃ adhikaraṇaṃ tiṇavatthārakena vūpasameyya ṭhapetvā thullavajjaṃ ṭhapetvā gihipaṭisaṃyuttan”ti evaṃ tiṇavatthārakasamathe katā sabbapaṭhamā sabbasaṅgāhikañatti **kammalakkhaṇaṃ** nāma.

Ñattidutiyakammaṃ satta ṭhānāni gacchatīti katamāni satta ṭhānāni gacchati? Osāraṇaṃ, nissāraṇaṃ, sammuti, dānaṃ, uddharaṇaṃ, desanaṃ, kammalakkhaṇaññeva sattamanti evaṃ vuttāni satta ṭhānāni gacchati. Tattha vaḍḍhassa licchavino pattanikkujjanavasena khandhake vuttā **nissāraṇā**, tasseva patta-ukkujjanavasena vuttā **osāraṇā** ca veditabbā. Sīmāsammuti ticīvarena avippavāsasammuti santhatasammuti bhattuddesaka senāsanaggāhāpaka bhaṇḍāgārika cīvarappaṭiggāhaka cīvarabhājaka yāgubhājaka phalabhājaka khajjabhājaka-appamattakavissajjaka sāṭṭiyaggāhāpaka pattaggāhāpaka ārāmikapesakasāmaṇerapesakasammutīti etāsaṃ sammutīnaṃ vasena **sammuti** veditabbā. Kathinacīvaradāna-matakacīvaradānavasena **dānaṃ** veditabbaṃ. kathinuddhāraṇavasena **uddhāro** veditabbo. Kuṭivattuvihāravattuhadesanāvasena **desanā** veditabbā. Yā pana tiṇavattthāraṇasamathe sabbasaṅgāhikañattiṇca ekekasmim pakkhe ekekaṃ ñattiṇcāti tissopi ñattiyo ṭhapetvā puna ekasmim pakkhe ekā, ekasmim pakkhe ekāti dvepi ñattidutiyakammavācā vuttā, tāsāṃ vasena **kammalakkhaṇaṃ** veditabbaṃ.

Ñatticatutthakammaṃ satta ṭhānāni gacchatīti katamāni sattaṭhānāni gacchati? Osāraṇaṃ, nissāraṇaṃ, sammuti, dānaṃ, niggahaṃ, samanubhāsaṇaṃ, kammalakkhaṇaññeva sattamanti evaṃ vuttāni satta ṭhānāni gacchati. Tattha tajjanīyakammādīnaṃ sattannaṃkammānaṃ vasena **nissāraṇā**, tesāmyeva ca kammānaṃpaṭippassambhanavasena **osāraṇā** veditabbā. Bhikkhunovādakasammutivasena **sammuti** veditabbā. Parivāsadānaṃnattadānavasena **dānaṃ** veditabbaṃ. Mūlāyapaṭikassanakammavasena **niggaho** veditabbo. Ukkhittānuvattakā, aṭṭha yāvattatīyakā, ariṭṭho, caṇḍakālī ca imete yāvattatīyakāti imāsaṃ ekādasannaṃ samanubhāsaṇānaṃ vasena **samanubhāsaṇā** veditabbā. Upasampadakamma-abbhānakammavasena **kammalakkhaṇaṃ** veditabbaṃ.

Dhammasammukhatāti-ādīsu yena dhammena yena vinayena yena satthusāsanena saṃgho kammaṃ karoti, ayaṃ **dhammasammukhatā vinayasammukhatā satthusāsanasammukhatā**. Tattha **dhammoti** bhūtavatthu. **Vinayoti** codanā ceva sāraṇā ca. **Satthusāsaṇaṃ** nāma ñattisampadā ceva anusāvanasampadā ca. Yāvatikā bhikkhū kammappattā, te āgatā honti,

chandārahānaṃ chando āhaṭo hoti, sammukhībhūtā nappaṭikkosanti, ayaṃ
saṃghasammukhatā. Yassa saṃgho kammaṃ karoti, tassa sammukhībhāvo
puggalasammukhatā. Sesamettha vuttanayattā uttānatthameva.

Iti manorathapūraṇiyā aṅguttaranikāyaṭṭhakathāya

Dukanipātavaṇṇanāya anuttānatthadīpanā samattā.

Tikanipāta

1. Paṭhamapaṇṇāsaka

1. Bālavagga 1. Bhayasuttavaṇṇanā

1. Tikanipātassa paṭhame **bhayanti** bhīti cetaso byadhoti āha “**cittutrāso**”ti. **Upaddavoti** antarāyo. Tassa pana vikkhepakāraṇattā vuttaṃ “**anekaggatākāro**”ti. **Upasaggoti** upasajjanaṃ, devatopapīḷādinā appaṭikāravighātāpatti. Sā pana yasmā paṭikārābhāvena vihaññamānassa kiñci kātuṃ asamatthassa oṣīdanakāraṇaṃ, tasmā vuttaṃ “**tattha tattha lagganākāro**”ti. **Yathāvutte divase anāgacchantesūti** vañcetvā āgantuṃ niyamitadivase anāgacchantesu. **Dvāre aggim datvāti** bahi anikkhamanattāya dvāre aggim datvā.

Nālehi channapaṭicchannāti nālehi tiṇacchadanasaṅkhepena upari chādetvā tehiyeva dārukuṭikaniyāmena paritopi chādītā. **Eseva nayoti** iminā tiṇehi channataṃ sesasambhārānaṃ rukkkhamayatañca atidisati.

Viveputteti antabhāvopalakkaṇaṃ. Te hi nippitikā avinītā asmyatā yaṃ kiñci kārino¹. Sesamettha uttānameva.

Bhayasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Lakkhaṇasuttavaṇṇanā

2. Dutīye lakkhīyati bālo ayanti ñāyati etenāti lakkhaṇaṃ, kammaṃ lakkhaṇametassāti **kammalakkhaṇoti** āha “**kāyadvārādipavattaṃ kamman**”ti-ādi. Apadīyanti dosā etena rakkhīyanti, lūyanti chijjanti vāti apadānaṃ, sattānaṃ sammā, micchā vā pavattappayogo. Tena sobhatīti

1. Nakārino (Ka)

apadanasobhanī. Tenāha “**paññā nāmā**”ti-ādi. **Attano caritenevāti** attano cariyāya eva. Sesamettha uttānameva.

Lakkhaṇasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3-4. Cintīsuttādivaṇṇanā

3-4. Tatiye **etehīti** duccintitacintitādīhi. Etena lakkhaṇasaddassa saraṇatthathamāha. **Tānevāti** lakkhaṇāni eva. **Assāti** bālassa. Bālo ayanti nimīyati sañjānīyati etehīti **bālanimittāni**. Apadānaṃ vuccati vikhyātaṃ kammaṃ, duccintitacintitādīni ca bāle vikhyātāni asādhāraṇabhāvena. Tasmā “**bālassa apadānāni**”ti. Abhiijhādīhi duṭṭhaṃ dūsitāṃ cintitāṃ duccintitāṃ, taṃ cintetīti **duccintitacintī**. Lobhādīhi duṭṭhaṃ bhāsitaṃ musāvādādīṃ bhāsatīti **dubbhāsitabhāsī**. Tesāmyeva vasena kattabbato dukkaṭakammaṃ paṇātipātādīṃ karotīti **dukkatakkammakārī**. Tenāha “**cintayanto**”ti-ādi. **Vuttānusārenāti** “bālo ayan”ti-ādinā vuttassa atthavacanassa “paṇḍito ayanti etehi lakkhīyati”ti-ādinā anussaraṇena. **Manosucaritādīnaṃ vasenāti** “cintayanto anabhiijhābyāpādasammādasanavasena sucintitameva cintetī”ti-ādinā manosucaritādīnaṃ tiṇṇaṃ sucaritānaṃ vasena yojetabbāni. Catutthaṃ vuttanayattā uttānatthameva.

Cintīsuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

5-10. Ayonisosuttādivaṇṇanā

5-10. Pañcame **kati nu kho anussatiṭṭhānāni**ti-ādi chakke āvibhavissatīti. **Evaṃ cintitanti** ayoniso cintitāṃ. **Apañhameva pañhanti** kathesīti apañhameva pañho ayanti maññaṃāno vissajjesi. **Dasavidhaṃ byañjanabuddhiṃ** aparihāpetvāti—

“Sithilaṃ dhanitaṅca dīgharassaṃ,
Garukaṃ lahukaṅca niggahītaṃ.
Sambandhaṃ vavatthitaṃ vimuttaṃ,
Dasadhā byañjanabuddhiyā pabhedo”ti¹—

evaṃ vuttaṃ dasavidhaṃ byañjanabuddhiṃ aparihāpetvā.

Tattha ṭhānakaraṇāni sithilāni katvā uccāretabbaṃ akkharaṃ **sithilaṃ**, tāniyeva dhanitāni asithilāni katvā uccāretabbaṃ akkharaṃ **dhanitaṃ**. Dvimattakālaṃ **dīghaṃ**, ekamattakālaṃ **rassaṃ**. **Garukanti** dīghameva, yaṃ vā “āyasmato buddharakkhitattherassā”ti saṃyogaparaṃ katvā vuccati, **lahukanti** rassameva, yaṃ vā “āyasmato buddharakkhitattherassā”ti evaṃ visāmyogaparaṃ katvā vuccati. **Niggahītanti** yaṃ karaṇāni niggahetvā avissajjetvā avivaṭeṇa mukhena sānunaṣikaṃ katvā vattabbaṃ. **Sambandhanti** yaṃ parapadena sambandhitvā “tuṇhassā”ti vuccati. **Vavatthitanti** yaṃ parapadena asambandhaṃ katvā vicchiditvā “tuṇhī assā”ti vuccati. **Vimuttanti** yaṃ karaṇāni aniggahetvā vissajjetvā vivaṭeṇa mukhena sānunaṣikaṃ akatvā vuccati. **Dasadhā byañjanabuddhiyā pabhedoti** evaṃ sithilādivasena byañjanabuddhiyā akkharuppādakacittassa dasappakāreṇa pabhedo. Sabbāni hi akkharāni cittasamuṭṭhānāni yathādhippetatthabyañjanato byañjanāni ca.

“**Aṭṭhānaṃ vo etaṃ āvuso sārīputtā**”ti-ādi pañcake āvibhavissati. “**Kati nu kho ānanda anussatiṭṭhānāni**”ti-ādi pana chakke āvi bhavissati. Chaṭṭhādīsu natthi vattabbaṃ.

Ayonisosuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Bālavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Rathakāravagga 1. Nātasuttavaṇṇanā

11. Dutiyaṃ paṭhame nātoyeva paññātoti āha “**nāto paññāto**”ti. Kassa ananulomiketi āha “**sāsanassā**”ti, sāsanassa ananulomike appatirūpeti attho. Idāni ananulomikasaddassa nibbacaṇaṃ dassento “**na anulometīti ananulomikaṇ**”ti

1. Dī-Ṭṭha 1. 159; Ma-Ṭṭha 2. 108; Vi-Ṭṭha 4. 247; Vinayaśaṅgaha-Ṭṭha 397 piṭṭhesu.

āha. **Sāsanassāti** vā sāsananti attho. Sāsanam na anulometīti ananulomikanti evamettha sambandho daṭṭhabbo. **Sabhāgavisabhāganti** līngato sabhāgavisabhāgaṃ. **“Piyapuggale”**ti āhāti līngasabhāgehi avisesetvā āha. **Ummādaṃ pāpuṇīti** so kira sīlam adhiṭṭhāya pihitadvāragabbhe sayanapiṭṭhe nisīditvā bhariyaṃ ārabha mettāṃ bhāvento mettāmukhena uppannena rāgena andhīkato bhariyāya santikaṃ gantukāmo dvāraṃ asallakkhetvā bhittim bhinditvāpi nikkhamitukāmatāya bhittim paharanto sabbarattim bhittiyuddhamakāsi. Sesamettha suviññeyyameva.

Ñātasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Sāraṇīyasuttavaṇṇanā

12. Dutiye **catupārisuddhisīlampi pabbajjānissitamevāti** iminā pabbajjūpagatasamanantameva catupārisuddhisīlampi samādinnameva hotīti dasseti. **Maggasannissitāneva hontīti** maggādhigamatthāya paṭipajjitabbattā kaṣiṇaparikkammāḍiṇi maggasannissitāneva hontī, tasmā maggaggahaṇeneva tesampi gahaṇaṃ veditabbaṃ tehi vinā maggādhigamassa asambhavatoti adhippāyo.

Aggamaggādhigamena asammohappaṭivedhassa sikhāpattattā maggadhammesu viya phaladhammesupi sātisayo asammohoti **“sayam abhiññā”**ti vuttaṃ, sāmāṃ jānitvāti attho. Tathā jānanā panassa sacchikaraṇaṃ attapaccakkhākiriyaṃ **“sacchikatvā”**ti vuttaṃ. Tenāha **“attanāva abhivisiṭṭhāya paññāya paccakkham katvā”**ti. Tathā sacchikiriyaṃ cassa attani paṭilābhoti **“upasampajjā”**ti vuttanti āha **“paṭilābhitvā”**ti.

Sāraṇīyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Āsaṃsasuttavaṇṇanā

13. Tatiye **santoti** ettha **santa-saddo** “dīghaṃ santassa yojanan”ti-ādisu¹ kilantabhāve āgato. “Ayañca vitakko ayañca

1. Khu 1. 22 piṭṭhe Dhammapade.

vicāro santā honti samitā”ti-ādīsu¹ niruddhabhāve. “Adhigato kho myāyaṃ dhammo gambhīro duddaso duranubodho santo paṇīto”ti-ādīsu² santaññāgocaratāyaṃ. “Upasantassa sadā satimato”ti-ādīsu³ kilesavūpasame. “Santo have sabbhi pavedayanti”ti-ādīsu⁴ sādhusu. “Pañcime bhikkhave mahācorā santo saṃvijjamānā”ti-ādīsu⁵ atthibhāve. Idhāpi atthibhāveveyevāti āha “**santoti atthi upalabbhanti**”ti. Tattha **atthī** lokasaṅketavasena saṃvijjanti. Atthibhāvo hettha puggalasambandhena vuttattā lokasamaññāvaseneva veditabbo, na paramatthavasena. Atthīti cetam nipātapadam daṭṭhabbam “atthi imasmim kāye kesā”ti-ādīsu⁶ viya.

Saṃvijjamānāti upalabbhamānā. Yaṃ hi saṃvijjati, taṃ upalabbhati. Tenāha “**saṃvijjamānāti tasseva vevacanan**”ti. **Anāsoti** patthanārahito. Tenāha “**apatthano**”ti. Āsaṃsati patthetīti **āsaṃso**. Veṇuvettādivilīvehi suppadibhājanakārakā **vilīvakārakā**. Migamacchādīnaṃ nisādanato **nesādā**, māgavikamacchabandhādayo. Rathesu cammena nahanakaraṇato **rathakārā**, cammakārā. **Pu**-iti karīsassa nāmaṃ, taṃ kusenti apanentīti **pukkusā**, pupphacchaḍḍakā.

Dubbaṇṇoti virūpo. **Okotimako**ti ārohābhāvena heṭṭhimako, rassakāyoti attho. Tenāha “**lakuṇḍako**”ti. Lakuviya ghaṭikā viya ḍeti pavattatīti hi **lakuṇḍako**, rasso. Kaṇati nimīlatīti **kāṇo**. Taṃ panassa nimīlanam ekena akkhiṇā dvīhipi cāti āha “**ekakkhikāṇo vā ubhayakkhikāṇo vā**”ti. Kuṇanam kuṇo, hatthavekallam. Taṃ etassa atthīti **kuṇī**. **Khañjo** vuccati pādavikalo. Heṭṭhimakāyasaṅkhāto sarīrassa pakkho padeso hato assāti **pakkhahato**. Tenāha “**pīṭhasappī**”ti. Padīpe padīpane etabbam netabbanti **padīpeyyam**, telādi-upakaraṇam.

Āsaṃ na karotīti rajjābhiseke kaniṭṭho patthanam na karoti jeṭṭhe sati kaniṭṭhassa anadhikārattā. Abhisekam arahatīti abhisekāraho, **na abhisekāraho** kāṇakuṇi-ādidosasamannāgato.

1. Abhi 2. 268 piṭṭhe.

2. Dī 2. 32; Ma 1. 224; Ma 2. 291; Saṃ 1. 138; Vi 3. 5, 7, 8 piṭṭhesu.

3. Khu 1. 111 piṭṭhe Udāne.

4. Khu 1. 36 piṭṭhe Dhammapade.

5. Vi 1. 114 piṭṭhe.

6. Ma 1. 72 piṭṭhe.

Sīlassa duṭṭhu nāma natthi, tasmā abhāvattho idha du-saddoti āha “**nissīlo**”ti. “Pāpaṃ pāpena sukaraṃ”ti-ādīsu¹ viya pāpa-saddo nihīnapariyāyoti āha “**lāmakadhammo**”ti. Sīlavipattiya vā **dussīlo**, diṭṭhivipattiya **pāpadhammo**. Kāyavācāsaṃvarabhedena vā **dussīlo**, manosaṃvarabhedena, satisaṃvarādibhedena vā **pāpadhammo**, asuddhappayogatāya **dussīlo**, asuddhāsayaṭāya **pāpadhammo**. Kusalasīlavirahena **dussīlo**, akusalasīlasamannāgamena **pāpadhammo**. **Asucīhi**ti aparisuddhehi. **Saṅkāhi saritabbasamācāro**ti “imassa maññe idaṃ kamman”ti evaṃ parehi saṅkāya saritabbasamācāro. Tenāha “**kiñcidevā**”ti-ādi. **Atthanāyeva vā saṅkāhi saritabbasamācāro**ti etenapi kammaśādhanaṃyeva saṅkassarasaddassa dasseti. Atthano saṅkāya paresaṃ samācārakiriyaṃ sarati āsaṅkati vidhāvatīti **saṅkassarasamācāro**ti evamettha kattusādhanaṭāpi daṭṭhabbā. Tassa hi dve tayo jane kathente disvā “mama dosaṃ maññe kathenti”ti tesaṃ samācāraṃ saṅkāya sarati dhāvati.

Evaṃpaṭiñṇoti salākaggahaṇādīsu “kittakā vihāre samaṇā”ti gaṇanāya āraddhāya “ahampi samaṇo ahampi samaṇo”ti paṭiñṇaṃ datvā salākaggahaṇādīni tarotīti samaṇo ahanti evaṃsamaṇappaṭiñṇo. **Sumbhakapattadhareti** mattikāpattadhare. **Pūtinā kammenāti** saṃkiliṭṭhakammena, nigguṇatāya vā guṇasāravirahitattā **antopūti**. Kasambukacavaro jāto saṅjāto assāti **kasambujāto**ti āha “**saṅjātarāgādikacavaro**”ti. Atha vā kasambu vuccati tintakuṇapakasaṭaṃ udakaṃ, imasmiṃ ca sāsane dussīlo nāma jigucchantīyattā tintakuṇapa-udakasadiṣo, tasmā kasambu viya jāto **kasambujāto**. **Lokuttaradhamma-upanissayassa natthitāyāti** yattha paṭiṭṭhena sakkā bhaveyya arahattaṃ laddhuṃ, tassā paṭiṭṭhāya bhinnattā vuttaṃ. **Mahāsīlasmiṃ paripūrakātāyāti** yattha paṭiṭṭhena sakkā bhaveyya arahattaṃ pāpuṇitum, tasmīṃ paripūrakāritāya.

Āsaṃsasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Khu 1. 150; Vi 4. 360 piṭṭhesu.

4. Cakkavattisuttavaṇṇanā

14. Catutthe **catūhi saṅgahavatthūhī**ti dānapiyavacana-atthacariyāsamānattatāsāṅkhātehi catūhi saṅgahakāraṇehi. **Cakkaṃ vatteti**ti āṇācakkam pavatteti. **Cakkanti** vā idha ratanacakkam veditabbam. Ayaṃ hi cakkasaddo sampattiyam, lakkaṇa, rathaṇa, iriyāpathe, dāne, ratanadhammakhuracakkādīsu ca dissati. “Cattārimāni bhikkhave cakkāni, yehi samannāgatānaṃ devamanussānaṃ”ti-ādīsu¹ hi sampattiyam dissati. “Pādatalesu cakkāni jātāni”ti ettha² lakkaṇa. “Cakkaṃva vahatho padan”ti ettha³ rathaṇa. “Catucakkam navadvāraṇ”ti ettha⁴ iriyāpathe. “Dadam bhuñja mā ca pamādo, cakkam vattaya sabbapāṇinan”ti ettha⁵ dāne. “Dibbam cakkaratanaṃ pāturahosī”ti ettha⁶ ratanacakke. “Mayā pavattitam cakkan”ti ettha⁷ dhammacakke. “Icchāhatassa posassa, cakkam bhamati matthake”ti ettha⁸ khuracakke. “Khurapariyantena cakkenā”ti ettha⁹ paharaṇacakke. “Asanivicakkan”ti ettha¹⁰ asanimaṇḍale. Idha panāyam ratanacakke daṭṭhabbo.

Kittāvatā panāyam cakkavattī nāma hoti? Ekaṅguladvaṅgulamattampi cakkaratanaṃ ākāsaṃ abbhuggantvā pavattati. Sabbacakkavattīnaṃ hi nisinnāsanato utṭhahitvā cakkaratanasamīpaṃ gantvā hatthisoṇḍasadisapanāḷim suvaṇṇabhiṅgāraṃ ukkhipitvā udakena abbhukkiritvā “abhivijjātu bhavaṃ cakkaratanaṃ”ti vacanasamanantameva vehāsaṃ abbhuggantvā cakkaratanaṃ pavattatīti. Yassa pavattisamakārameva so rājā cakkavattī nāma hoti.

Dhammoti dasakusalakammaphadhammo, dasavidham vā cakkavattivattam. Dasavidhe vā kusalahamme arahite vā rājadhamme niyuttoti **dhammiko**. Tena ca dhammena sakalalokaṃ rañjetīti **dhammarājā**. Dhammena vā laddharajjattā **dhammarājā**. Cakkavattī hi dhammena ñāyena rajjam adhigacchati, na adhammena. **Dasavidhena cakkavattivattenā**ti dasappabhedena cakkavattīnaṃ vattena.

1. Am 1. 341 piṭṭhe.	2. Di 2. 14; Di 3. 121 piṭṭhesu.	3. Khu 1. 13 piṭṭhe.
4. Sam 1. 15 piṭṭhe.	5. Khu 5. 173 piṭṭhe.	6. Di 2. 141 piṭṭhe.
7. Khu 1. 368 piṭṭhe.	8. Khu 5. 132 piṭṭhe.	9. Di 1.49 piṭṭhe.
10. Di 3. 36 piṭṭhe.		

kiṃ pana taṃ dasavidhaṃ cakkavattivattanti? Vuccate—

“Katamaṃ pana taṃ deva ariyaṃ cakkavattivattanti. Tena hi tvaṃ tāta dhammaṃyeva nissāya dhammaṃ sakkaronto dhammaṃ garuṃ karonto mammaṃ mānento dhammaṃ pūjento dhammaṃ apacāyamāno dhammaddhajo dhammaketu dhammādhipateyyo dhammikaṃ rakkhāvaraṇaguttiṃ saṃvidahassu antojanasmiṃ balakāyasmim khattiyesu anuyantesu brāhmaṇagahapatikesu negamajānapadesu samaṇabrāhmaṇesu migapakkhīsu. Mā ca te tāta vijite adhammakāro pavattittha. Ye ca te tāta vijite adhanā assu, tesaṃ dhanamanuppadeyyāsi. Ye ca te tāta vijite samaṇabrāhmaṇā madappamādā paṭiviratā khantisoracce nivīṭṭhā ekamattānaṃ damenti, ekamattānaṃ samenti, ekamattānaṃ parinibbāpenti. Te kālena kālaṃ upasaṅkamtivā paripuccheyyāsi pariggaṇheyyāsi ‘kiṃ bhante kusalaṃ kiṃ akusalaṃ, kiṃ sāvajjaṃ kiṃ anavajjaṃ, kiṃ sevitabbaṃ kiṃ na sevitabbaṃ, kiṃ me kariyamānaṃ dīgharattaṃ ahitāya dukkhāya assa, kiṃ vā pana me kariyamānaṃ dīgharattaṃ hitāya sukhāya assā’ti. Tesāṃ sutvā yaṃ akusalaṃ, taṃ abhinivajjeyyāsi, yaṃ kusalaṃ, taṃ samādāya vatteyyāsi. Idaṃ kho tāta taṃ ariyaṃ cakkavattivattan”ti—

evaṃ **cakkavattisutte**¹ āgatanayena antojanasmiṃ balakāye ekaṃ, khattiyesu ekaṃ, anuyantesu ekaṃ, brāhmaṇagahapatikesu ekaṃ, negamajānapadesu ekaṃ, samaṇabrāhmaṇesu ekaṃ, migapakkhīsu ekaṃ, adhammakārappaṭikkhepo ekaṃ, adhanānaṃ dhanānuppādānaṃ ekaṃ, samaṇabrāhmaṇe upasaṅkamtivā pañhapucchanāṃ ekanti evamevaṃ taṃ cakkavattivattaṃ dasavidhaṃ hoti. Gaha patike pana pakkhijāte ca visum katvā gaṇhantassa dvādasavidhaṃ hoti.

Aññathā vattitum adento so dhammo adhiṭṭhānaṃ etassāti tadadhiṭṭhānaṃ. Tena **tadadhiṭṭhānena cetasā. Sakkarontoti** ādarakiriyaḥvasena karonto. Tenāha “**yathā**”ti-ādi. **Garuṃkarontoti** pāsāṇacchattaṃ viya garukaraṇavasena garuṃ karonto.

1. Dī 3. 50 piṭṭhe.

Tenevāha “**tasmim̐ gāravuppattiyā**”ti. **Dhammādhipatibhūtāgatabhāvenā**ti iminā yathāvuttadhammassa jeṭṭhakabhāvena purimataraṃ attabhāvesu sakkaccaṃ samupacitabhāvaṃ dasseti. **Dhammavaseneva ca sabbakiriyānaṃ karaṇenā**ti etena ṭhānanisajjādīsu yathāvuttadhammaninnaṇaṇapabbhārabhāvaṃ dasseti. **Assā**ti rakkhāvaraṇaguttiyā. **Paraṃ rakkhantoti** aññaṃ diṭṭhadhammikādi-anatthato rakkhanto. Teneva pararakkhasāadhanena khanti-ādiguṇena attānaṃ tato eva rakkhati. **Mettacittatā**ti mettacittatāya. **Nivāsanapā rupanagehādīni** sītunhādippaṭibāhanena **āvaraṇaṃ**.

Antojanasminti abbhantarabhūte puttadārādijane. **Sīlasaṃvare patiṭṭhāpentoti** iminā rakkhaṃ dasseti. **Vatthagandhamālādīni cassa dadamānoti** iminā āvaraṇaṃ, itarena guttiṃ. **Sampadānenapīti pi**-saddena sīlasaṃvaresu patiṭṭhāpanādīnaṃ sampiṇḍeti. Esa nayo paresupi pisaddaggahaṇe. Nigamo nivāso etesanti **negamā**. Evaṃ **jānapadā**ti āha “**tathā nigamavāsino**”ti-ādi.

Rakkhāvaraṇaguttiyā kāyakammādīsu saṃvidahanaṃ ṭhapanāṃ nāma tadupadesoyevāti vuttaṃ “**kathetvā**”ti. **Etesūti** pāliyaṃ vuttesu samaṇādīsu. **Paṭivattetuṃ na sakkā** khīṇānaṃ kilesānaṃ puna anuppajjanato. Sesamettha suviññeyyameva.

Cakkavattisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Sacetanasuttavaṇṇanā

15. Pañcame isayo patanti sannipatanti etthāti **isipatananti** āha **buddhapaccekabuddhasaṅkhātānaṃ**”ti-ādi. **Sabbūpakaraṇāni sajjetvā**ti sabbāni rukkhassa chedanatacchanādisāadhanāni upakaraṇāni raññā āṇattadivaseyeva sajjetvā. Nānā karīyati etenāti **nānākaraṇaṃ**, nānābhāvoti āha “**nānattan**”ti. **Nesanti** saralopenāyaṃ niddesoti āha “**na esan**”ti. Tathā **atthesanti** etthāpīti āha “**atthi esan**”ti. Pavattanatthaṃ abhisāṅkharaṇaṃ **abhisāṅkhāro**, tassa **gati** vegasā pavatti. Taṃ sandhāyāha “**payogassa gamanan**”ti.

Sagaṇḍāti khuddānakhuddakagaṇḍā. Tenāha “**uṇṇatoṇataṭṭhānayuttā**”ti. **Sakasāvā**ti sakasaṭṭā. Tenāha “**pūṭisārenā**”ti-ādi. **Evaṃ guṇapatanena patitā**ti yathā taṃ cakkam nābhi-aranemīnam sadosatāya na paḥiṭṭhāsi, evamekacce puggalā kāyavaṅkādivasena sadosatāya guṇapatanena patitā sakaṭṭhāne na tiṭṭhanti. Ettha ca pharusavācādayopi apāyagamanīyā sotāpattimaggeneva pahīyantīti daṭṭhabbā.

Sacetasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Apanṇakasuttavaṇṇanā

16. Chaṭṭhe virajjhanakiriyā nāma pacchā samādātabbatāya apanṇakappayogasamādānā viya hoti, avirajjhanakiriyā pana pacchā asamādātabbatāya anūnāti taṃsamaṅgipuggalo apanṇako, tassa bhāvo **apanṇakatā**ti āha “**apanṇakapaṭipadanti aviraddhapāṭipadan**”ti-ādi. Yasmā sā adhippetatthasādhanena ekaṃsikā vaṭṭato niyyānāvahā, tattha ca yuttīyuttā¹ asārāpagatā aviruddhatāya apaccanīkā anulomikā anudhammabhūtā ca, tasmā vuttam **“ekaṃsapaṭipadan”**ti-ādi. **Na takkaggāhena vā nayaggāhena vā**ti takkaggāhena vā paṭipanno na hoti nayaggāhena vā apanṇakapaṭipadam paṭipanno. Tattha **takkaggāhena vā**ti ācariyam alabhitvā “evaṃ me sugati, nibbānam vā bhavissati”ti attano takkaggahaṇamattena. **Nayaggāhenā**ti paccakkhato adisvā nayato anumānato gahaṇena. **Evaṃ gahetvā paṭipannoti** takkamattena, nayaggāhena vā paṭipanno. Paṇḍitasatthavāho viya sampattīhi na parihāyatīti yojanā.

Yaṃ sandhāya vuttanti parihānaṃca aparihānaṃca sandhāya **jātake**² vutaṃ. Ayaṃ panettha gāthāya atthayojanā—**apanṇakam ṭhānam** aviraddhakāraṇam niyyānikakāraṇam **eke** bodhisattappamukhā paṇḍitamanussā gaṇhimsu. Ye pana te bālasatthavāhaputtappamukhā **takkikā āhu**, te **dutiyam**

1. Atthayuttīyuttā (?)

2. Khu 5. 1 piṭṭhe.

sāparādham anekamsikam ṭhānam aniyyanikam kāraṇam aggahesum, te kaṇhapaṭipadam paṭipannā. Tattha sukkapaṭipadā aparihānīpaṭipadā, kaṇhapaṭipadā parihānīpaṭipadā, tasmā ye sukkapaṭipadam paṭipannā, te aparihīnā sotthibhāvaṃ pattā. Ye pana kaṇhapaṭipadam paṭipannā, te parihīnā anayabyasanam āpannāti imamattham bhagavā anāthapiṇḍikassa gahapatino vatvā uttari idamāha “**tadaññāya medhāvī, taṃ gaṇhe ya’dapaṇṇakan**”ti.

Tattha **etadaññāya medhāvī**ti medhāti laddhanāmāya visuddhāya uttamāya paññāya samannāgato kulaputto etaṃ apaṇṇakam ṭhānam dutiyañcāhi dvīsu atakkaggāhatakkaggāhasaṅkhātesu ṭhānesu guṇadosam vuddhihāniṃ atthānattham ñatvāti attho. **Taṃ gaṇhe ya’dapaṇṇakanti** yaṃ apaṇṇatam ekamsikam suttapaṭipadā-aparihānīyapaṭipadāsaṅkhātam niyyānikakāraṇam, tadeva gaṇheyya. Kasmā? Ekamsikādibhāvatoyeva¹. Itaram pana na gaṇheyya. Kasmā? Anekamsikādibhāvatoyeva².

Yavanti tāya sattā amissitāpi samānajātītāya missitā viya hontīti **yoni**. Sā pana atthato aṇḍādi-uppattiṭṭhānavisiṭṭho khandhānam bhāvaso pavattivisesoti āha “**khandhakoṭṭhāso yoni nāmā**”ti. **Kāraṇam yoni nāma**, yonīti³ taṃ taṃ phalaṃ anupacitañāṇasambhārehi duravagādhābhedaṭṭāya missitam viya hotīti. Yato ekatthanayena so evāyanti bālānam micchāgāho. **Passāvamaggo yoni nāma** yavanti tāya sattā yonisambandhena missitā hontīti. **Maggahitā** anuṭṭhānena, punappunam āsevanāya **paripunṇā**.

“**Cakkhutopi**”ti-ādimhi pana cakkhuviññāṇādivīthīsu tadanugatamanoviññāṇavīthīsu ca kiñcāpi kusalādīnam pavatti atthi, kāmāsavādayo eva pana vaṇato yūsam viya paggharanaka-asucibhāvena sandanti, tasmā te eva “**āsavā**”ti vuccanti. Tattha hi paggharanaka-asucimhi āsavasaddo niruḥhoti. **Dhammato yāva gotrabhūti** tato param maggaphalesu appavattanato vuttam. Ete hi ārammaṇakaraṇavasena dhamme gacchantā tato param na gacchanti. Nanu tato param bhavaṅgādīnīpi gacchantīti ce? Na, tesampi pubbe ālambitesu

1. Ekamsakāribhāvatoyeva (Ka) Jātaka-Ṭṭha 1. 121 piṭṭhe pana passitabbam.

2. Anekamsakāribhāvatoyeva (Ka)

3. Yavati (?)

lokiyadhammesu sāsavabhāvena antogadhattā tato paratābhāvato. Ettha ca gotrabhuvacanena gotrabhuvodānaphalasamāpattipurecārikaparikammāni vuttānīti veditabbāni. Paṭhamamaggapurecārikameva vā gotrabhu avadhinidassanabhāvena gahitaṃ, tato paraṃ pana maggaphalasamānatāya aññesu maggesu maggavīthiyaṃ samāpattivīthiyaṃ nirodhānantarañca pavattamānesu phalesu nibbāne ca āsavānaṃ pavatti nivāritāti veditabbaṃ. **Savantīti** gacchanti, ārammaṇakaraṇavasena pavattantīti attho. Avadhi-attho ā-kāro, avadhi ca mariyādābhividhibhedato duvidho. Tattha mariyādaṃ kiriyaṃ bahi katvā pavattati yathā “āpāṭaliputtaṃ vuṭṭho devo”ti. Abhividhi pana kiriyaṃ byāpetvā pavattati yathā “ābhavaggaṃ bhagavato yaso pavattati”ti. Abhividhi-attho cāyamā-kāro idha gahitoti vuttaṃ “**antokaraṇattho**”ti.

Madirādayoti ādi-saddena sindhavakādāmbarikāpotikādīnaṃ¹ saṅgho daṭṭhabbo. **Cirapārīvāsiyaṭṭho** ciraparivuṭṭhatā purāṇabhāvo. **Avijjānāhosīti-ādīti** ettha ādi-saddena “purimā bhikkhave koṭi na paññāyati bhavataṇhāyā”ti idaṃ **suttaṃ**² saṅgahitaṃ. Avijjāsavasavāsavānaṃ ciraparivuṭṭhatāya dassitāya tabbhāvabhāvino kāmāsavassa cirapativuṭṭhatā dassitāva hoti. Aññesu ca yathāvutte dhamme okāsañca ārammaṇaṃ katvā pavattamānesu mānādīsu vijjamānesu attattaniyādiggāhavasena abhiyāpanaṃ madakaraṇavasena āsavaśadisatā ca etesaṃyeva na aññesanti etesveva āsavaśaddo niruḥhoti daṭṭhabbo. **Āyataṃ** anādikālikattā. **Pasavantīti** phalanti. Na hi kiñci saṃsāradukkhaṃ atthi, yaṃ āsavehi vinā uppajjeyya. **Purimāni cetthāti** etesu catūsu atthavikappesu purimāni tīṇi. **Yatthāti** yesu suttābhidhammappadesesu. **Tattha yujjanti** kilesesuyeva yathāvuttassa atthattayassa sambhavato. **Pacchimaṃ kammepīti** pacchimaṃ “āyataṃ vā saṃsāradukkhaṃ savanti pasavanti”ti vuttanibbacanaṃ kammepi yujjati dukkhappasavanassa kilesakammasādhāraṇattā.

Diṭṭhadhammā vuccanti paccakkhabhūtā khandhā, diṭṭhadhamme bhavā **diṭṭhadhammikā**. **Vivādamūlabhūtāti** vivādassa mūlakāraṇabhūtā kodhūpanāhamakkhapalāsa-
issāmacchariyamāyāsāṭheyyathambhasārambhamānātimānā. **Yena devūpa**

1. Sītukādampaṭikāpotikādīnaṃ (Ka)

2. Am 3. 348 piṭṭhe.

patyassāti yena kammakilesappakārena āsavena devesu upapatti nibbatti assa mayhanti sambandho. **Gandhabbo vā vihaṅgamo** ākāśacārī assanti¹ vibhattim vipariṇāmetvā yojetabbaṃ. Ettha ca yakkhagandhabbavinimuttā sabbā devatā devaggahaṇena gahitā. Naḷo vuccati mūlaṃ, tasmā **vinaḷīkatāti** vigatanaḷā vigatamūlā katāti attho. **Avasesā ca akusalā dhammā** akusalakammato avasesā akusalā dhammā āsavāti āgatāti sambandho.

Paṭighātāyāti paṭisedhanāya. **Parūpavāda -pa- upaddavāti** idaṃ yadi bhagavā sikkhāpadaṃ na paññāpeyya, tato asaddhammappaṭisevana-adinnādānapāṇātipātādi hetu ye uppajjeyyūṃ parūpavādādayo diṭṭhadhammikā nānappakārā anattā, ye ca tannimittameva nirayādīsu nibbattassa pañcavidhabandhanakammakāraṇādivasena mahādukkhānubhavādippakārā anattā, te sandhāya vuttaṃ.

Te paneteti ete kāmarāgādikilesatebhūmakakammaparūpavādādi-uppaddavappakārā āsavā. **Yathāti** yasmiṃ vinayādipāḷippadese. **Yathāti** yena duvidhādippakārena avasesesu suttantesu tidhā āgatāti sambandho. Nirayaṃ gamentīti **nirayagāminiyā**. **Chakkanipāteti** chakkanipāte āhuneyyasutte². Tattha hi āsavā chadhā āgatā.

Sarasabhedoti khaṇikanirodho. **Khīṇākāroti** accantāya khīṇatā. Āsavā khīyanti pahīyanti etenāti **āsavakkhayo**, maggo. Āsavānaṃ khayante uppajjanato **āsavakkhayo**, phalaṃ. Āsavakkhayena pattabbato āsavā khīyanti etthāti **āsavakkhayo**, nibbānaṃ. **Visuddhimagge**³ vitthārito, tasmā tattha, taṃsaṃvaṇṇanāya ca vuttanayena vedītabbo.

Tathāti iminā visuddhimagge vitthāritataṃ upasaṃharati. Kusalappavattim āvaranti nivārentīti **āvaraṇīyā**. **Purimappavattivasenāti** niddokkamanato pubbe kammaṭṭhānassa pavattivasena. **Ṭhapetvāti** hatthagataṃ kiñca ṭhapento viya kammaṭṭhānaṃ satisampajaññavasena ṭhapetvā kammaṭṭhānameva manasikaronto niddaṃ okkamati, jhānasamāpanno viya yathāparicchinneneva

1. Ahanti (Ka)

2. Am 2. 340 piṭṭhe.

3. Visuddhi 2. 139, 140 piṭṭhesu.

kālena pabujjhamāno kammaṭṭhānaṃ ṭhapitaṭṭhāne gaṇhantoyeva pabujjhatināma. Tena vuttaṃ “**tasmā -pa- nāma hoti**”ti. **Mūlakammaṭṭhāneti** ādito paṭṭhāya parihariyamānakammaṭṭhāne. **Pariggahakammaṭṭhānavasenāti** sayanaṃ upagacchantena pariggahamānakammaṭṭhānamanasikāravasena. So pana dhātumanasikāravasena icchitabboti dassetuṃ “**ayaṃ hī**”ti-ādi vuttaṃ.

Apaṇṇakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Attabyābādhasuttavaṇṇanā

17. Sattame byābādhanam dukkhāpananti āha “**attabyābādhaṃyāti attadukkhāyā**”ti. Maggaphalacittuppādāpi kāyasucaritādisaṅgaho evāti āha “**avāritānevā**”ti.

Attabyābādhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Devalokasuttavaṇṇanā

18. Atṭhame itīti **padasandhibyañjanasiliṭṭhatāti** purimapaḍānaṃ pacchimapaḍehi atthato sahitatāya byañjanānaṃ vākyānaṃ siliṭṭhatāya dīpane nipāto.

Devalokasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Paṭhamapāpaṇikasuttavaṇṇanā

19. Navame **ugghāṭetvāti** āsanadvārañceva bhaṇḍapasibbake ca vivaritvā. **Nādhitṭhāti** taṃtaṃkayavikkaye attanā voyogaṃ nāpajjati. **Divākāleti** majjhanhikasamaye. **Assāmiko hoti** tīsupi kālesu laddhabbalābhassa alabhanato. Apativātābādham **rattiṭṭhānam**. Chāyudakasampannam **divāṭṭhānam**. **Vipassanāpi vaṭṭati** vipassanākammikoyeva. Tenapi hi navadhā indriyānaṃ tikkhattaṃ āpādentena samādhinimittaṃ gahetabbaṃ, vipassanānimittaṃ samāhitākārasallakkhaṇāya.

Paṭhamapāpaṇikasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Dutiyapāṇikasuttavaṇṇanā

20. Dasame **visiṭṭhadhuro**ti visiṭṭhadhurasampaggāho vīriyasampanno. Ñānavīriyāyattā hi atthasiddhiyo. Tenāha “**uttamadhuro**”ti-ādi. **Vikkāyikabhaṇḍanti** vikkayetabbabhaṇḍam. **Nikkhattadhanenāti**¹ nidahitvā ṭhapitadhanavasena. **Vaḷañjanakavasena**ti divase divase dānūpabhogavasena vaḷañji tabbadhanavasena. **Upabhogaparibhogabhaṇḍenāti** upabhogaparibhogūpakaraṇena. **Nipatantīti** nipātentī, attano dhanaggahena nipātavuttike karontī. Tenāha “**nimantentī**”ti.

Ñānathāmenāti ñāṇassa thirabhāvena. **Ñānaparakkamenāti** ñāṇasahitena vīriyena. Diṭṭhadhammikasamparāyikaparamatthabhedam hi yena sutena ijjhati, tam sutam nāma. Ukkatṭhaniddesena dassento “**ekanikāya -pa-bahussutā**”ti āha. **Āgatoti** suppvattibhāvena svāgato. Tenāha “**paguṇo pavattito**”ti. Abhidhamme āgatā kusalādikkhandhādibhedabhinnā dhammā suttantapiṭakepi otarantīti² “**dhammadharāti suttantapiṭakadharā**”icceva vuttam. Na hi ābhidhammikabhāvena vinā nipariyāyato suttantapiṭakāññutā sambhavati. **Dvemātikāro**ti bhikkhubhikkhunimātikāvasena dvemātikādharāti vadanti, “vinayābhidhammamātikādharā”ti yuttam. **Paripucchatīti** sabbabhāgena pucchitabbam pucchati. Tenāha “**atthānattham kāraṇākāraṇam pucchati**”ti. **Pariggaṇhātīti** vicāreti.

Na evam attho **daṭṭhabboti** evam desanānukkamena attho na gahetabbo. Añño hi desanākkamo veneyyajjhāsayaavasena pavattanato, añño paṭipattikkamo. **Heṭṭhimena vā paricchedoti** sīlasamādhipaññāsāṅkhātesu tīsu bhāgesu katthaci heṭṭhimanayena desanāya paricchedam veditabbam sīlena, katthaci uparimena bhāgena paññāya, katthaci dvīhipi bhāgehi sīlapaññāvasena. Idha pana sutte uparimena bhāgena paricchedo veditabboti vatvā tam dassento “**tasmā**”ti-ādimāha. Yasmā vā bhagavā veneyyajjhāsayaavasena paṭhamam kalyāṇamittam dassento arahattam pavedetvā “tayidam arahattam imāya āraddhavīriyatāya hotī”ti dassento vīriyārambham pavedetvā “svāyam viriyārambho iminā

1. Nikkhittavasenaṭi (Ka)

2. Ovadantīti (Ka)

kalyāṇamittasannissayena bhavatī”ti dassento nissayasampattiṃ pavedeti
heṭṭhā dassitanidassanānurūpanti daṭṭhabbā.

Dutiyapāpaṇikasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Rathakāravaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Puggalavagga 1. Samiddhasuttavaṇṇanā

21. Tatiyassa paṭhame **ruccatī**ti kāyasakkhi-ādīsu puggalesu ativiya
sundaratarapaṇītatarabhāvena te cittassa abhiruci-uppādako katamoti
pucchati. **Saddhindriyaṃ dhuraṃ ahoṣi** saddhādhuraṃ maggavuṭṭhānanti
katvā, sesindriyāni pana kathanti āha “**sesānī**”ti-ādi. **Paṭividdhamaggovā**ti
tīhi pi therehi attano attano paṭividdha arahattamaggo eva kathito, tasmā na
sukaraṃ ekaṃsena byākātum “ayaṃ -pa- paṇītataro cā”ti.
Bhummantareneva kathesi “tīsupi puggalesu aggamaggaṭṭhova paṇītataro”ti.

Samiddhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Gilānasuttavaṇṇanā

22. Dutīye **hitānī**ti bhabyāni. **Vuddhikarānī**ti ārogyādivuddhikarāni.
Anucchavikanti upaṭṭhānakiriyāya anurūpaṃ. **Vātāpamārarogenā**¹
vātārogena ca apamārarogenā ca, vātānidānena vā apamārarogenā.
Niṭṭhappattagilānoti “iminā rogena na cirasseva marissatī”ti niṭṭham pattho
gilāno. **Khipitakaṃ** nāma vamaṭhurogo. **Kacchū**ti thullakacchu-ābādho.
Tiṇapupphakajaro visamavātasamphassajarogo. **Yesanti** yesaṃ rogānaṃ.
Paṭijagganenāti paṭikāramattena. **Phāsukanti** byādhivūpasamanena sarīrassa
phāsubhāvo. Byādhinidānasamuṭṭhānājanānena **paṇḍito**, paṭikārakiriyāya
yuttakāritāya **dakkho**, uṭṭhānavīriyasampattiyā **analaso**.

1. Vātāpamārādīnā rogenāti (Aṭṭhakathāyaṃ)

Padaparamo puggalo kathito sammattaniyāmokkamanassa ayoggabhāvato. Alabhantova tathāvatappaveditaṃ dhammavinayaṃ savanāya okkamati niyāmaṃ kusalesu dhammesu sammattaṃ paccekabodhiṃ. **Yanti**¹ yato. **Ovādaṃ labhitvāti** ābhisamācārikavattaṃ ovādamattaṃ. Ettakopi hi tassa hitāvahoti. **Tannissitovāti** vipaṇcitaññunissihova hoti. **Punappunaṃ desetabbova** sammattaniyāmokkamanassa yoggabhāvato.

Gilānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Saṅkhārasuttavaṇṇanā

23. Tatiye vividhehi ākārehi ābādhanato byābādhova byābajjhaṃ, kāyikaṃ cetasaikaṃ dukkhaṃ. Saha byābajjhena vattatīti **sabyābajjhaṃ**. Tenāha “**sadukkhā**”ti. **Cetanārāsinti** pubbacetanādirāsinaṃ. Cetanaṃ punappunaṃ pavattento “**rāsinaṃ karoti piṇḍaṃ karoti**”ti ca vutto. **Sadukkhanti** nirantaradukkhāṃ. Tenāha “**sābādhāṃ nirassādaṃ**”ti. **Atthīti** ujukaṃ dukkhavedanā natthīti avattabbattā vuttaṃ. Anīṭṭhasabhāvattā anīṭṭhārammaṇattā ca dukkhapakkhikāva sā daṭṭhabbā. Na hi akusalavipākā iṭṭhā nāma atthi, kusalavipākā pana upekkhāvedanā tattha appāvasarā. **Aṭṭhakathāyaṃ** pana nirayassa dukkhabahulattā dukkhassa ca tattha balavatāya sā abboharikaṭṭhāne ṭhitāti vuttaṃ. **Upamaṃ katvā āhaṭo** viseso viya sāmāññassa yathā ayopiṇḍirohino viya rūpānanti. **Paṭibhāga-upamāti** paṭibimba-upamā.

Te aggahetvāti heṭṭhimabrahmaloke aggahetvā. **Vomissakasukhadukkhanti** vimissakasukhadukkhāṃ pītimissakabhāvato. **Kammanti** pāpakammaṃ. Kammāsīsenā phalaṃ vadati. Kāmañcetta “abyābajjhaṃ lokaṃ upapajjati”ti āgataṃ, “abyābajjhā phassā phusanti”ti pana vacanena lokuttaraphassāpi saṅgayhantīti “**tīṇi sucaritāni lokiyalokuttaramissakāni kathitāni**”ti vuttaṃ.

Saṅkhārasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Idaṃ padaṃ pālīyaṃ aṭṭhakathāyaṃ na dissati.

4. Bahukārasuttavaṇṇanā

24. Catutthe **avassayaṃ gatoti** vaṭṭadukkhaparimuttiyā avassayo mayhanti saraṇagamanakkamena upagato hoti. **Satantikanti** sapariyattidhammaṃ. **Aggahitasaraṇapubbassāti** aggahitapubbasaraṇassa. **Akatābhinivesassa vasena vuttanti** tasmim attabhāve na kato saraṇagamanābhiniveso yenāti akatābhiniveso, tassa vasena vuttaṃ. Kāmaṃ pubbepi saraṇadāyako ācariyo vutto, pabbajjādāyakopi saraṇadāyakova. Pubbe pana upāsakabhāvāpādakavasena saraṇadāyako adhippeto. Idam pana gahitapabbajjassa saraṇagamanam. Pabbajjā hi savisesaṃ saraṇagamananti pabbajjādāyako puna vutto. **Eteti** pabbajjādāyakādayo. **Duvidhena paricchinnāti** lokiyadhammasampāpako lokuttaradhammasampāpakoti dvippakārena paricchinnā, katābhinivesa-akatābhinivesavasena vā. **Uparīti** paṭhamamaggato upari. **Neva sakkotīti** ācariyena katassa upakārassa mahānubhāvattā tassa patikāraṃ nāma kātuṃ na sakkoti.

Bahukārasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Vajirūpamasuttavaṇṇanā

25. Pañcame **aru-**iti purāṇaṃ duṭṭhavaṇaṃ vuccati. Ka-kāro padasandhikaroti arukūpamaṃ cittaṃ etassāti **arukūpamacitto** appamattakassapi dukkhassa asahanato. Sesapadadvayepi eseva nayo. **Ittarakālobhāsenāti** parittameva kālo ñāṇobhāsavirahena. **Lagatīti** kodhāsaṅgavasena kuppanto puggalo sammukhā, “kiṃ vadasī”ti-ādinā parammukhā ca upanayhanavasena lagati, na taṇhāsaṅgavasena. **Kuppatīti** kujjhati. **Byāpajjatīti** vipannacitto hoti. **Thaddhabhāvaṃ āpajjati** īsakampi muduttābhāvato. **duṭṭhārukoti** maṃsalohitānaṃ duṭṭhabhāvena pakatibhāvaṃ jahitvā ṭhito duṭṭhavaṇo. “Duṭṭhārutā”tipi paṭhanti, tatthāpi tākāro padasandhikaro.

Tassāti duṭṭhārukassa. **Savananti** asucivisandanaṃ. **Uddhumātassa viyāti** kodhena uddham uddham dhumātakassa viya kodhūpāyāsassa avissajjanato.

Caṇḍikatassāti kupitassa. Ettha ca kiñcāpi heṭṭhimamaggavajjhāpi kilesā tehi anuppattidhammataṃ āpāditattā samucchinna, tathāpi tasmim̐ santāne aggamaggassa anuppannattā tattha appahīnāpi kilesā atthevāti katvā tesam̐ nāṇānam̐ vijjūpamatā vuttā, na tehi maggehi pahīnānam̐ kilesānam̐ atthibhāvatoti daṭṭhabbam̐.

Vajirūpamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Sevitabbasuttavaṇṇanā

26. Chaṭṭhe **upasaṅkamitabboti** kālena kālaṃ upasaṅkamitabbo. **Allīyitabboti** chāyāya viya vinā bhāvanāya nillīyitabbo. **Punappunam̐ upāsītabboti** abhiñhaso upanīṣīditabbo. **Anuddayāti** mettāpubbabhāgo. **Upasaṅkamitum̐ vaṭṭatīti** “etassa sīlena abhivuddhi bhavissatī”ti upakārattham̐ upasevanādi vaṭṭati.

Na paṭihaññissatīti “apehi, kiṃ etenā”ti paṭikkhepābhāvato piyasīlattā na paṭihaññissati. **Phāsu bhavissatīti** dvīsu hi sīlavantesu ekena sīlassa vaṇṇe kathite itaro anumodati. Tena tesam̐ kathā phāsu ceva hoti pavattinī ca. Ekasmim̐ pana dussīle satī dussīlassa sīlakathā dukkathā, neva sīlakathā hoti, na phāsu hoti na pavattinī. Dussīlassa hi sīlakathā aphāsu bhavissati. Sīlakathāya vuttamattham̐ samādhipaññākathāsupi atidisati “**samādhipaññākathāsupi ese va nayo**”ti. Dve hi samādhilābhino samādhikatham̐ sappaññā ca paññākatham̐ kathentā rattim̐ vā divasam̐ vā atikkamantampi na jānanti.

Tattha tattha paññāya anuggahessāmīti tasmim̐ tasmim̐ anuggahetabbe paññāya sodhetabbe vadḍhetabbe ca adhikasīlam̐ nissāya uppannapaññāya anuggahessāmīti attho. Tañca anuggaṇhanam̐ sīlassa asappāyānupakāradhamme vajjetvā tappaṭipakkhasevanena hotīti āha “**sīlassa asappāye**”ti-ādi. Sīlassa asappāyānupakāradhammā nāma anācārāgocarādayo, tappaṭipakkhato upakāradhammā veditabbā. **Tasmim̐**

tasmim̐ ṭhāneti taṁtaṁsikkhākoṭṭhāsapadaṭṭhāne. **Anuggaṇhāti nāmāti** abhinnaṁ asaṁkiliṭṭhaṁ katvā anuggaṇhāti nāma. **Khāraparissāvaneti** rajakānaṁ ūsakhārādikhāraparissāvanapaṭe. **Hāyatīti** silādinā parihāyati. **Seṭṭhaṁ puggalanti** silādiguṇehi seṭṭhaṁ uttaritaraṁ uttamaṁ puggalaṁ.

Sevitabbasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Jigucchitabbasuttavaṇṇanā

27. Sattame **abbhuggacchatīti** ettha atisaddāpekkhāya “nan”ti sāmi-atthe upayogavacananti āha “**assā**”ti “taṁ kho pana bhavantaṁ”ti-ādīsu viya. **Pāpako kitti-saddoti** lāmakabhāvena kathetabbasaddo. **Gūthakūpo viya dussīlyanti** etena dussīlassa gūthasadisattameva dasseti. **Vacananti** aniṭṭhavacanaṁ. **Purimanayenevāti** “gūthakūpo viya dussīlyan”ti-ādinā pubbe vuttanayena. **Sucimittoti** silācārasuddhiyā sucimittō. Saha ayanti pavattantīti **sahāyāti** āha “**sahagāmino**”ti.

Jigucchitabbasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Gūthabhāṇīsuttavaṇṇanā

28. Aṭṭhame **gūthabhāṇīti** gūthasadisavacanattā gūthabhāṇī. Yathā hi gūthaṁ nāma mahājanassa aniṭṭhaṁ hoti, evameva imassa puggalassa vacanaṁ devamanussānaṁ aniṭṭhaṁ hoti. **Duggandhakathanti** kilesāsucisaṁkiliṭṭhatāya gūthaṁ viya duggandhavāyanakathaṁ¹. **Pupphabhāṇīti** supupphasadisavacanattā pupphabhāṇī. Yathā hi phullāni vassikāni vā adhimuttikāni vā mahājanassa iṭṭhāni kantāni honti, evameva imassa puggalassa vacanaṁ devamanussānaṁ iṭṭhaṁ hoti kantaṁ. **Pupphāni viyāti** campakasumanādisugandhapupphāni viya. **Sugandhakathanti** sucigandhavāyanakathaṁ kilesaduggandhābhāvato. **Madhubhāṇīti** ettha “mudubhāṇī”tipi paṭhanti. Ubhāyatthāpi hi madhuravacanoti attho. Yathā

1. Vissagandhavāyanakathaṁ (Ka)

hi catumadhuraṃ nāma madhuraṃ paṇītaṃ, evameva imassa puggalassa vacanaṃ devamanussānaṃ madhuraṃ hoti. **Madhurakathanti** kaṇṇasukhatāya pemaṇiyatāya ca saddato atthato ca madhurasabhāvakathaṃ. **Attahetu vāti** attano vā hatthapādādicchedanatarāṇahetu. **Parahetu vāti** etthāpi eseva nayo. Tenāha “attano vā”ti-ādi.

“Nelaṅgoti kho bhante sīlānametaṃ adhivacanan”ti **sutte**¹ āgatattā vuttaṃ “**ettha vuttasīlaṃ viyā**”ti. **Pūreti** guṇānaṃ pāripūriyaṃ. **Sukumārāti** apharusatāya mudukā komalā. **Purassāti** ettha **pura**-saddo tannivāsivācako daṭṭhabbo “gāmo āgato”ti-ādīsu viya. Tenāha “**nagaravāsīnaṃ**”ti. Manam appāyati vaḍḍhetīti **manāpā**. Tenāha “**cittavuddhikarā**”ti.

Gūthabhāṇīsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Andhasuttavaṇṇanā

29. Navame **andhoti**-ādīsu pālīpadesu paṭhamo diṭṭhadhammikabhoga-saṃharaṇapaṇṇācakkhuno ca samparāyikatthasāadhanapaṇṇācakkhuno ca abhāvā “andho”ti vuccati dutiyopi, tatiyo pana dvinnampi bhāvā “dvicakkhū”ti vuccati. **Paṇṇācakkhūti** āyakosallabhūtā paṇṇācakkhu. Tenāha “**phātiṃ kareyyā**”ti. **Adhamuttameti** adhame ceva uttame ca. **Paṭipakkhavasenāti** paṭipakkhassa atthitāvasena. **Sukkasappaṭibhāgāti** sukkadhammehi pahāyakehi sappaṭibhāgāti jāneyya. **Kaṇhāsappaṭibhāgāti** kaṇhadhammehi pahātabbehi sappaṭibhāgāti jāneyya.

Tathājātikāti yādisehi saputtadāraparijanasañāti mittabandhavaggaṃ attānaṃ sukheti pīṇeti, tādisā bhogāpi na santi. **Puñṇāni ca na karotīti** samaṇabrāhmaṇakapaṇaddhikayācakānaṃ santappanavasena puñṇāni na karoti. **Ubhayatthāti** ubhayasmiṃ loke, ubhayasmiṃ vā attheti viggahoti dassento “**idhaloke**”ti-ādimāha. **Ubhayenāti** vuttamatthaṃ yojetvā dassetuṃ “**kathan**”ti-ādi vuttaṃ. **Yasmim ṭhāneti**

1. Sam 2. 482 piṭṭhe.

yasmiṃyeva ṭhāne. **Na socatī**ti sokahetūnaṃ tattha abhāvato na socati.

Andhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Avakujjasuttavaṇṇanā

30. Dasame **avakujjapaṇṇō**ti nikkujjapaṇṇō. Tenāha **“adhomukhapaṇṇō”**ti. **Pubbapaṭṭhānā**ti paṭhamārambho. **Sanniṭṭhānanti** kathāpariyosānaṃ. **Appanā**ti desanāya niṭṭhāpanaṃ. Aneke vā anusandhiyoti yojetabbaṃ. **Samādhi vā**ti-ādīsu lokuttaradhammā paramatthato sāsanaṃ tadatthopādakasaṃmādhī tassa ādīti vutto, tadāsannattā vipassanā, tassa mūlabhāvena ekadesattā maggo.

Sāsanassa pāripūrisuddhiyo nāma satthārā desitaniyāmeneva siddhā, tā panettha kathentassa vasena gahetabbāti dassetuṃ **“anūnaṃ katvā desentī”**ti, **“niggaṇṭhiṃ katvā desentī”**ti ca vuttaṃ. Tattha **nijjaṇṭanti** niggumbaṃ anākulāṃ. **Niggaṇṭhanti** gaṇṭhiṭṭhānarahitaṃ suviññeyyaṃ katvā.

Ākiṇṇānīti ākiritvā saṃkiritvā ṭhapitānīti attho. Tenāha **“pakkhittānī”**ti. **Ucchaṅgo viya ucchaṅgapaṇṇō puggalo daṭṭhabboti** ucchaṅgasadisapaṇṇatāya ucchaṅgapaṇṇō. Evaṃ paṇṇā viya puggalopi ucchaṅgo viya hoti tasmīṃ dhammānaṃ aciraṭṭhānatoti adhippāyena vuttaṃ. Yathā ca ucchaṅgasadisā paṇṇā, evaṃ nikkujjakumbhasadisā paṇṇā evāti daṭṭhabbā.

Samvidahanapaṇṇāyāti “evaṃ kate idaṃ nāma bhavissatī”ti evaṃ taṃtaṃ atthakiccaṃ saṃvidhātumsamatthatāya vicāraṇapaṇṇāya rahito. **Seyyoti seṭṭho pāsaṃso. Pubbabhāgapaṭipadanti** cittavisuddhi-ādikāṃ ariyamaggassa adhigamāya pubbabhāgapaṭipattiṃ.

Avakujjasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Puggalavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Devadūtavagga 1. Sabrahmakasuttavaṇṇanā

31. Catutthassa paṭhame **sabrahmakānī**ti saseṭṭhakāni. **Yesanti** yesaṃ kulānaṃ. **Puttānanti** puttehi. Pūjitasaddayogena hi idaṃ karaṇatthe sāmivacanaṃ. **Tenāti** āhārādinaṃ. **Paṭijaggitā gopitāti** yathākālaṃ tassa tassa dātabbassa dānena veyyāvaccassa ca karaṇena paṭijaggitā ceva uppannānatthappaharaṇena gopitā ca honti. **Tesanti** mātāpitūnaṃ. **Brahmādibhāvasādhanatthanti** tesaṃ guṇānaṃ atthitāya loke brahmā nāma vuccati, ācariyo nāma vuccati, āhuneyyo nāma vuccati, te mātāpitūnaṃ puttakaṃ paṭilabhaṇtīti dassanavasena nesaṃ brahmādibhāvasādhanatthaṃ “bahukārā”¹ti¹ vatvā taṃ tesaṃ bahukārataṃ nānakārato dassetuṃ “**āpādakā**”ti-ādi vuttaṃ. Mātāpitāro hi puttānaṃ jīvitassa āpādakā, sarīrassa posakā, ācārasamācārānaṃ sikkhāpakā, sakalassapi imassa lokassa dassetāro. Tenāha “**puttānaṃ hī**”ti-ādi. Itthārammaṇaṃ tāva te dassentu, anitthārammaṇaṃ kathanti? Tampi dassetabbameva vajjanīyabhāvajānāpanatthaṃ.

Avijahitā hontīti tāsāṃ bhāvanāya brahmānaṃ brahmaloke uppannattā avijahitā honti bhāvanā. **Lobhanīyavayasmim** paṭhamayobbane ativiya mudubhāvappattadassanatthaṃ **satavihataggahaṇaṃ**. **Pāṭiyekanti** visuṃ. **Iminā karaṇenāti** iminā yathāvuttena puttesu pavattitehi atikkamena mettādisamuppattisaṅkhātena karaṇena.

Tharusippanti asisattikuntakalāpādi-āyudhasippaṃ. **Muddāgaṇanāti** aṅgulisaṃkocanādinā hatthamuddāya gaṇanā. **Ādisaddena** pāṇādinaṃ² saṅgaho. **Pacchācariyā nāma** mātāpitūnaṃ santike uggahitagahaṭṭhavattasseva puggalassa yathāsakaṃ hatthācariyādīnaṃ sippaggāhāpananti katvā sabbapaṭhamāṃ ācariyā nāmāti yojetabbaṃ. Ānīya hutāṃ **āhutaṃ**. Pakārehi hutāṃ **pāhutaṃ**. **Abhisāṅkhatanti** tasseeva vevacanaṃ.

Namo kareyyāti sāyaṃ pātāṃ upaṭṭhānaṃ gantvā “idaṃ mayhaṃ uttamapuññakkhettaṃ”ti namakkāraṃ kareyya. **Tāya naṃ pāricariyāyāti** ettha **nanti** nipātamattaṃ, yathāvuttapāricaraṇenāti attho. Atha vā

1. Bahupakārāti (Ka)

2. Pāṭhanādīnaṃ (?)

pāricariyāyāti bharaṇakiccekaraṇakulavaṃsappatitṭhāpanādinā pañcavidha-upatṭhānena. Vuttaṃ hetam—

“Pañcahi kho gahapatiputta ṭhānehi puttana puratthimā disā mātāpitāro paccupaṭṭhātabbā ‘bhato ne bharissāmi, kiccam nesaṃ karissāmi, kulavaṃsaṃ ṭhappessāmi, dāyajjaṃ paṭipajjāmi, atha vā pana petānaṃ kālakatānaṃ dakkhiṇaṃ anuppadassāmi’ti. Imehi kho gahapatiputta pañcahi ṭhānehi puttana puratthimā disā mātāpitāro paccupaṭṭhitā pañcahi ṭhānehi puttaṃ anukampanti, pāpā nivārenti, kalyāṇe nivesenti, sippaṃ sikkhāpentī, patirūpena dārena saṃyojenti, samaye dāyajjaṃ niyyādentī”ti¹.

Apica yo mātāpitāro tīsu vatthūsu abhippasanne katvā sīlesu vā patiṭṭhāpetvā pabbajjāya vā niyojetvā upaṭṭhahati, ayaṃ mātāpitūpaṭṭhākānaṃ aggoti veditabbo. Sā paṇāyaṃ pāricariyā puttassa ubhayalokahitasukkhāvahāti taṃ dassetuṃ **“idheva naṃ paṃsaṃsanti, pecca sagge pamodati”**ti vuttaṃ. **Paṃsaṃsanti**ti “ayaṃ puggalo mattheyyo petteyyo saggasaṃvattaniyaṃ paṭipadaṃ pūreti”ti idheva naṃ paṃsaṃsanti. **Āmodati** ādito paṭṭhāya modappattiya. **Pamodati** nānappakāramodasampavattiya.

Sabrahmakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Ānandasuttavaṇṇanā

32. Dutīye **tathājātikoti** tathāsabhāvo. **Cittekaggatālābhoti** cittekaggatāya adhigamo. Rūpameva kilesuppattiya kāraṇabhāvato **rūpanimittam**. Esa nayo sesesupī. **Sassatādinimittanti** sassatucchedabhāvanimittam. **Puggalanimittanti** puggalābhinivesananimittam. **Dhammanimittanti** dhammārammaṇasaṅkhātāṃ nimittam. “Siyā nu kho bhante”ti therena puṭṭho bhagavā “siyā”ti avoca lokuttarasamādhippaṭilābhaṃ sandhāya. So hi nibbānaṃ santaṃ paṇṇanti ca passati. Tenāha **“idhānandā”**ti-ādi.

1. Dī 3. 154 piṭṭhe.

Nibbānaṃ santanti samāpattiṃ appetvāti nibbānaṃ santanti ābhujitvā phalasamāpattiṃ appetvā. **Divasampīti**-ādinā asaṅkhatāya dhātuyā accantasantapaṇitādibhāvaṃ dasseti. **Aṭṭhavidheti** “santaṃ paṇītaṃ sabbasaṅkhārasamatho sabbūpadhipaṇinissaggo taṇhakkhayo virāgo nirodho nibbānaṃ”ti evaṃ aṭṭhavidhe ābhogasaññite samannāhāre. Niddhāraṇe cetam bhummaṃ. **Imasmim̐ ṭhāne -pa- labbhantevā**ti “idhānanda bhikkhuno evaṃ hoti”ti āgate imasmim̐ suttappadese ekopi ābhogasamannāhāro cepi sabbe aṭṭhapi ābhogasamannāhārā labbhanteva samannāharataṃ atthāvahattā.

Ñāṇena jānitvāti vipassanāñāsahitena magañāṇena jānitvā. **Parāni ca oparāni ca** cakkhādini āyatanāni. **Santatāyā**ti paṭippassaddhitāya. **Kāyaduccaritādīdhūmavirahitoti** kāyaduccaritādi eva santāpanaṭṭhena dhūmo, tena virahito. **Anīghoti** apāpo. **Jātijarāgahaṇeneva byādhimaraṇampi gahitamevā**ti tabbhāvabhāvatoti vuttaṃ.

Ānandasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Sāriputtasuttavaṇṇanā

33. Tatiye “sāriputta mayā saṅkhittena desitaṃ dhammaṃ tādisenapi na sukaraṃ viññātun”ti iminā adhippāyeneva vadanto therassa ñāṇaṃ sabbamatikkamaṃ. **Aññātāro ca dullabhā**ti hi iminā sāmāññavacanena sāriputtattherampi antogadhaṃ katvā dassento tenapi attano desanāya duppaṭividdhabhāvaṃ dasseti.

Sammāti hetunā kāraṇena. Tenāha “**upāyenā**”ti-ādi. **Mānābhisamayā**ti mānassa dassanābhisamayā. Pahānābhisamayoti ca dassanābhisamayoti ca pariññābhisamayoti vutto. Arahattamaggo hi pariññākiccasiddhiyā kiccavasena mānaṃ passati, asammohappaṭivedhavasenāti vuttaṃ hoti, ayamassa dassanābhisamayoti. Tena daṭṭho pana pahānābhisamayoti ca. Dassanābhisamayena hi pariññābhisamayameva pahīyati. Diṭṭhavisena diṭṭhasattānaṃ jīvitaṃ viya ayamassa

pahānābhisamayo. **Aṭṭhakathāyaṃ** pana pahānābhisamayassa dassanābhisamayanānantariyakattā “pahānābhisamayena” icceva vuttaṃ. Pahānābhisamaye hi gahite dassanābhisamayo gahitova hoti.

Antamakāsi dukkhassāti arahattamaggena mānassa pahīnattā ye ime “kāyabandhanassa anto jīrati¹, haritantaṃ vā”ti² evaṃ vutta-
antimamariyādanto ca “antamidam bhikkhave jīvikānaṃ”ti³ evaṃ
vuttalāmakanto ca “sakkāyo eko anto”ti⁴ evaṃ vuttakoṭṭhāsanto ca
“esevanto dukkhassa sapaccayasāṅkhāyā”ti⁵ evaṃ vuttakoṭṭhāsanto cāti
cattāro antā, tesu sabbasseva vaṭṭadukkhassa aduṃ catutthakoṭṭisaṅkhātāṃ
antamakāsi, paricchedam parivaṭumaṃ akāsi, antimasamudayamattāvasesaṃ
dukkhamasīti vuttaṃ hoti. Tenāha “**vaṭṭadukkhassa antamakāsi**”ti.

Nanu ca “pahānaṃ”ti imassa niddese nibbānaṃ āgataṃ, idha
paṭippassaddhippahānasāṅkhātāṃ arahattaphalaṃ vuttaṃ, tasmā
niddesenāyaṃ vaṇṇanā virujjhatīti āha “**niddese panā**”ti-ādi. **Tattha tāni
padāni āgatāni**ti tasmim niddese “pahānaṃ vūpasamaṃ paṭinissaggaṃ”ti-
ādīni⁶ padāni āgatāni.

Dhammatakkapurejavanti iminā tasmim catutthajjhānavimokkhe ṭhatvā
jhānaṅgaṇi vipassitvā adhigataṃ arahattavimokkhaṃ vadati.
Arahattavimokkhassa hi maggasampayuttasammāsaṅkappasaṅkhāto
dhammatakkopurejavo hoti.

Sāriputtasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Nidānisuttavaṇṇanā

34. Catutthe **piṇḍakaraṇatthāyā**ti āyūhanavasena rāsikaraṇatthāya.
Abhinnāniti ekadesenapi akhaṇḍitāni. Bhinnakālato paṭṭhāya hi bījaṃ
bījakiccāya na upakappati. **Apūṭinī**ti udakatemaṇa pūtibhāvaṃ na
upagatāni. Pūtibījaṃ hi bījatthāya na upakappati. Tenāha “**pūtibhāvena
abījattaṃ appattāni**”ti. **Na vātena na ca ātapena**

1. Vi 4. 277 piṭṭhe.

3. Saṃ 2. 76; Khu 1. 255 piṭṭhe.

5. Ma 3. 310 piṭṭhe.

2. Ma 1. 246 piṭṭhe.

4. Saṃ 2. 128 piṭṭhe.

6. Khu 8. 157 piṭṭhe.

hatānīti vātena ca ātapena ca na hatāni, nirojatarū na pāpitāni. Nirojatarū hi kasaṭabījatarū bijatthāya na upakappati. **Sārādānī**¹ taṇḍulasārassa ādānato sārādāni. Nissāratarū hi bijatarū bijatthāya na upakappati. Tenāha “**gahitasārānī**”ti, paṭiṭṭhitasārānīti attho. **Sannicayabhāvena sukkatarū** **sayitānī**ti cattāro māse koṭṭhapakkhittaniyāmeneva sukkasayitāni.

Kammavibhattīti kammavibhāgo. Diṭṭhadhammo vuccati paccakkhabhūto paccuppanno attabhāvo, tattha veditabbaphalarū kammatarū **diṭṭhadhammavedanīyatarū**. Paccuppannabhavato anantaratarū veditabbaphalarū kammatarū **upapajjavedanīyatarū**. **Aparapariyāyavedanīyanti** diṭṭhadhammānantarabhavato aññasmiṃ attabhāvapariyāye attabhāvaparivatte veditabbaphalarū kammatarū. Paṭipakkhehi anabhibhūtātāya paccayavisesena paṭiladdhavisēsātāya ca balavabhāvappattā tādissassa pubbābhisaṅkhārassa vasena sātisayā hutvā pavattā paṭhamajavanacetanā tasmiṃyeva attabhāve phaladāyini **diṭṭhadhammavedanīyakammatarū nāma**. Sā hi vuttākārena balavatī javanasantāne guṇavisesayuttesu upakārānupakāravasappavattiyā āyevanālābhena appavipākatāya ca paṭhamajavanacetanā itaradvayatarū viya pavattasantānuparamāpe kkarū okāsalābhāpekkhaṇca kammatarū na hotīti idheva pupphamattatarū viya pavattivipākamattatarū phalarū deti. **Tathā asakkontanti** kammassa vipākadānatarū nāma upadhippayogādipaccayantarasamavāyeneva hotīti tadabhāvato tasmiṃyeva attabhāve vipākatarū dātum asakkontatarū. **Ahosikammanti** ahosi eva kammatarū, na tassa vipāko ahosi atthi bhavissati cāti evatarū veditabbatarū kammatarū.

Atthasādhikāti dānādīpāṇātipātādi-atthassa nipphādikā. Kā pana sāti āha “**sattamajavanacetanā**”ti. Sā hi sannīṭṭhāpakacetanā vuttanayena paṭiladdhavisēsā purimajavanacetanāhi laddhāsevanā ca samānā anantarattabhāve vipākadāyini **upapajjavedanīyakammatarū nāma**. **Purima-upamāyayevā**ti migaluddakopamāyayeva.

Sati saṃsārappavattiyāti iminā asati saṃsārappavattiyatarū ahosikammappakkhe tiṭṭhati vipaccanokāsassa abhāvatoti dīpeti. **Yatarū**

1. Sārādānānīti (Ka)

garukanti yaṃ akusalaṃ mahāsāvajjaṃ, kusalañca mahānubhāvaṃ kammaṃ. Kusalaṃ vā hi hotu akusalaṃ vā, yaṃ garukaṃ mātughātādikammaṃ vā mahaggatakammaṃ vā, tadeva paṭhamam vipaccati. Tenāha “**kusalākusalesu panā**”ti-ādi. **Yaṃ bahulanti** yaṃ bahulaṃ abhiñhaso kataṃ samāsevitam. Tenāha “**kusalākusalesu pana yaṃ bahulaṃ hoti**”ti-ādi. **Yadāsannam nāma** maraṇakāle anussaritam kammaṃ, āsannakāle kate pana vattabbameva natthīti āha “**yaṃ pana kusalākusalesu āsannamarape**”ti-ādi. **Anussaritunti** paribhyattabhāvena anussarituṃ.

Tesaṃ abhāveti tesaṃ yaṃgarukādīnaṃ tiṇṇaṃ kammānaṃ abhāve. **Yattha katthaci vipākaṃ deti**ti paṭisandhijanakavasena vipākaṃ deti. Paṭisandhijanakavasena hi garukādikammacatukkaṃ vuttaṃ. Tattha garukaṃ sabbapaṭhamam vipaccati, garuke asati bahulīkataṃ, tasmim asati yadāsannam, tasmim asati “kaṭattā vā panā”ti vuttaṃ purimajātisu katakammaṃ vipaccati. Bahulāsannapubbakatesu ca balābalaṃ jānitabbaṃ. Pāpato pāpantaram kalyāṇaṃ, kalyāṇato kalyāṇantaram pāpaṃca bahulīkataṃ. Tato mahatova¹ pubbakatādi-appaṃca bahulānussaraṇena vipaṭisārādijananato, paṭipakkhassa aparipuṇṇatāya āradhaviṇṇaṇassa kammaṃ kammasesassa vā aparapariyāyavedanīyassa aparikkhīṇatāya santatiyā pariṇāmaṇissatoti tehi tehi kāraṇehi āyūhitaphalaṃ paṭhamam vipaccati. **Mahānāradaḥkassapajātaka**² videharaṇṇo senāpati alāto, bijako dāso, rājakaṇṇā rucā ca ettha nidassanam. Tathā hi vuttaṃ bhagavatā—

“Tatrānanda yvāyaṃ puggalo idha pāṇātipātī -pa- micchādiṭṭhi. Kāyassa bhedaṃ paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjati, pubbe vāssa taṃ kataṃ hoti pāpakammaṃ dukkhavedanīyaṃ, pacchā vāssa taṃ kataṃ hoti pāpakammaṃ dukkhavedanīyaṃ maraṇakāle vāssa hoti micchādiṭṭhi samattā samādinna, tena so kāyassa bhedaṃ paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjati”ti—

1. Mahatāva (?)

2. Khu 6. 257 piṭṭhe.

ādi. Sabbaṃ **mahākammavibhaṅgasuttaṃ**¹ vitthāretabbaṃ. Kiṃ bahunā. Yaṃ taṃ Tathāgatassa mahākammavibhaṅgañāṇaṃ, tassevāyaṃ visayo, yadidaṃ tassa tassa kammassa tena tena kāraṇena pubbāparavipākatā samatthīyati.

Idāni janakādikammacatukkaṃ vibhajanto **“janakaṃ nāmā”**ti-ādimāha. **Pavattiṃ na janetī**ti pavattivipākaṃ na janeti. Paṭhamanaye janakakammassa paṭisandhivipākamattasseva vuttattā tassa pavattivipākadāyakattampi anujānanto **“aparo nayo”**ti-ādimāha. Tattha paṭisandhidānādivasena vipākasantānassa nibbattaṃ **janakaṃ**. Sukhadukkhasantānassa nāmarūpappabandhassa vā cirataraṃ pavattihetubhūtaṃ **upatthambhakaṃ**. Tenāha **“sukhadukkhaṃ upatthambheti, addhānaṃ pavattetī”**ti. Upapīlakaṃ sukhadukkhapappabandhe pavattamāne saṇikaṃ saṇikaṃ hāpeti. Tenāha **“sukhadukkhaṃ pīleti bādheti, addhānaṃ pavattitum na detī”**ti.

Vātakāḷako mahallako core ghātetum na sakkotīti so kira mahallakakāle ekappahārena sīsaṃ chinditum na sakkoti, dve tayo vāre paharanto manusse kilameti, tasmā te evamāhaṃsu. **Anulomikaṃ khantiṃ paṭilabhitvā**ti sotāpattimagassa orato anulomikaṃ khantiṃ labhitvā. **Taruṇavacchāya gāviyā madditvā jīvitakkhayaṃ pāpitoti** ekā kira yakkhinī dhenuvesena āgantvā ure paharitvā māresi, taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. Nagare bhavo **nāgariyo**.

Ghātetvāti upacchinditvā. Kammassa upacchindanaṃ nāma tassa vipākappaṭibāhanamevāti āha **“tassa vipākaṃ paṭibāhitvā”**ti. Tañca attano vipākuppattiyā okāsakaraṇanti vuttaṃ **“attano vipākassa okāsaṃ karotī”**ti. Vipaccanāya katokāsaṃ kammaṃ vipakkameva nāma hotīti āha **“evaṃ pana kammena kate okāse taṃ vipākaṃ uppannaṃ nāma vuccatī”**ti. Upapīlakaṃ aññassa vipākaṃ upacchindati, na sayam attano vipākaṃ deti. Upaghātaṃ pana dubbalakammaṃ upacchinditvā attano vipākaṃ uppādetīti ayametesam viseso. Kiñci bahvābādhatādipaccayūpasannipātena vipākassa vibādhaṃ upapīlakaṃ, tathā vipākasseva upacchedakaṃ. Upaghātakakammaṃ pana upaghātetvā attano vipākassa okāsakaraṇena

1. Ma 3. 257 piṭṭhe.

vipaccane sati janakameva siyā. Janakādibhāvo nāma vipākam pati icchitabbo, na kammam patīti vipākasappa upaghātakatā yuttā viya dissati, vīmaṁsitabbaṁ.

Aparo nayo—yasmim kamme kate paṭisandhiyam pavatte ca vipākakaṭattārūpanam uppatti hoti, tam **janakam**. Yasmim pana kate aññena janitassa iṭṭhassa vā aniṭṭhassa vā phalassa vibādhakavicchedakapaccayānuppattiyā upabrūhanapaccayuppattiyā janakasāmatthiyānurūpanam parisuddhiciratarappabandhā hoti, tam **upatthambhakam**. Janakena nibbattitam kusalaphalam vā akusalaphalam vā yena paccanīkabhūtena roga dhātuvisamatādinimittatāya vibādhayati, tam **upapīlakam**. Yena pana kammunā janakasāmatthiyavasena ciratarappabandhārahampi samānam phalam vicchedakapaccayuppattiyā upahāññati vicchijjati, tam **upaghātakanti** ayamettha sāro.

Tattha keci dutiyassa kusalabhāvam itthattamāgatassa appābādhadīghāyukatāsamvattanavasena, pacchimānam dvinnam akusalabhāvam bahvābādha-appāyukatāsamvattanavasena vaṇṇenti. Tathā ca vuttam majjhimanikāye **cūlakammavibhaṅgasuttavaṇṇanāyam**¹—

“Cattāri hi kammāni upapīlakam upacchedakam janakam upatthambhakanti. Balavakammena hi nibbattam pavatte upapīlakam āgantvā atthato evam vadati nāma ‘sacāham paṭhamataram jāneyyam, na te idha nibbattitum dadeyyam, catūsuyeva tam apāyesu nibbattāpeyyam. Hotu, tvaṁ yattha katthaci nibbatta, aham upapīlakakammam nāma, tam pīletvā nirojam niyūsam kasaṭam karissāmī’ti. Tato paṭṭhāya tam tādisam karoti. Kim karoti? Parissāyam upaneti, bhoge vināseti.

Tattha dārakassa mātukucchiyam nibbattakālato paṭṭhāya mātu assādo vā sukham vā na hoti², mātāpitūnam pīlāva uppajjati. Evam parissāyam upaneti. Dārakassa pana mātukucchimhi nibbattakālato paṭṭhāya gehe bhogā udakam patvā loṇam viya rājādīnam vasena nassanti,

1. Ma-Ṭṭha 4. 177 piṭṭhe.

2. Assāso vā passāso vā sukham na hoti (Ka)

kumbhadohanadhenuyo khīraṃ na denti, sūratā¹ goṇā caṇḍā honti, kāṇā honti, khañjā honti, gomaṇḍale rogo patati, dāsādayo vacanaṃ na karonti, vāpitaṃ sassaraṃ na jāyati, gehagataṃ gehe, araṇṇagataṃ araṇṇe nassati, anupubbena ghāsacchādanamattaṃ dullabhaṃ hoti, gabbhaparihāro na hoti, vijātakāle mātu thaṇṇaṃ chijjati, dārako parihāraṃ alabhanto pīlito nirojo niyūso kasaṭo hoti. Idaṃ upapīlakakammaṃ nāma.

Dīghāyukakammena pana nibbattassa upacchedakakammaṃ āgantvā āyuraṃ chindati. Yathā hi puriso aṭṭhasabhagamaanā katvā saraṃ khippeyya, tamaṇṇo dhanuto muttamattaṃ muggarena paharitvā tattheva pāteyya, evaṃ dīghāyukakammena nibbattassa upacchedakakammaṃ āyuraṃ chindati. Kiṃ karoti? Corānaṃ aṭaviṃ paveseti, vālamacchodakaṃ otāreti, aṇṇataraṃ vā pana saparissayaṭhānaṃ upaneti. Idaṃ upacchedakakammaṃ nāma. ‘Upaghātakaṇ’tipi etasseva nāmaṃ. Paṭisandhinibbattaṃ pana kammaṃ janakakammaṃ nāma. Appabhogakulādīsu nibbattassa bhogasampadādikaraṇena upatthambhakakammaṃ upatthambhakakammaṃ nāma.

Parittakammenapi nibbattaṃ etaṃ pavatte paṇātipātādiviratikammaṃ āgantvā atthato evaṃ vadati nāma ‘sacāhaṃ paṭhamataraṃ jāneyyāṃ, na te idha nibbattitum dadeyyāṃ, devalokeyeva taṃ nibbattāpeyyāṃ, hotu, tvaṃ yattha katthaci nibbatta, ahaṃ upatthambhakakammaṃ nāma upatthambhaṃ te karissāmī’ti upatthambhaṃ karoti. Kiṃ karoti? Parissayaṃ nāseti, bhoge uppādeti.

Tattha dārakassa mātukucchiyaṃ nibbattakālato paṭṭhāya mātāpitūnaṃ sukhaveva sātameva hoti. Yepi pakatiyā manussāmanussaparissayā honti, te sabbe apagacchanti. Evaṃ parissayaṃ nāseti. Dārakassa pana mātukucchimhi nibbattakālato paṭṭhāya gehe bhogānaṃ pamāṇaṃ na hoti, nidhikumbhiyo puratopi pacchatopi gehaṃ pariṭṭamānā pavisanti.

mātāpitaro parehi ṭhapitadhanassapi lammukhībhāvaṃ gacchanti,
 dhenuyo bahukhīrā honti, goṇā sukhasilā honti, vappaṭṭhāne sassāni
 sampajjanti, vaḍḍhiyā vā sampayuttaṃ, tāvakālikāṃ vā dinnāṃ dhanāṃ
 acoditā sayameva āharitvā denti, dāsādayo subbacā¹ honti, kammantā
 na parihāyanti, dārako gabbhato paṭṭhāya parihāraṃ labhati,
 komārikavejjā sannihitāva honti. Gahapatikule jāto seṭṭhiṭṭhānaṃ,
 amaccakulādīsu jāto senāpatiṭṭhānādīni labhati. Evaṃ bhoge uppādeti.
 So aparissayo sabhogo ciraṃ jīvati. idaṃ upatthambhakakammaṃ
 nāma. Imesu catūsu purimāni dve akusalāneva, janakaṃ kusalampi
 akusalampi, upatthambhakaṃ kusalamevā”ti.

Ettha vibādhūpaghātā nāma kusalavipākamhi na yuttāti adhippāyena
 “dve akusalāneva”ti vuttaṃ. Devadattādīnaṃ pana nāgādīnaṃ ito
 anuppadinnayāpanakapetānañca narakādīsu
 akusalavipākūpatthambhanūpapīlanūpaghātakāni santīti² catunnampi
 kusalākusalabhāvo na virujjhati. Evañca katvā yā bahūsu ānantariyesu
 katesu ekena gahitappaṭṭisandhikassa itaresaṃ tassa anubalappadāyitā vuttā,
 sāpi samatthikā hoti.

Suttantapariyāyena ekādasa kammāni vibhajitvā idāni
 abhidhammapariyāpannaṃ dassento **“atthekaccāni pāpakāni
 kammāsamādānāni”**ti-ādinā **vibhaṅgapālini**³ dasseti. Tattha
gatisampattipaṭibālāhānīti gatisampattiyā paṭibāhitāni nivāritāni paṭisedhitāni.
 Sesapadesupi eseva nayo. Tattha ca **gatisampattī**ti sampannagati devaloko ca
 manussaloko ca. **Gativipattī**ti vipannagati cattāro apāyā. **Upadhisampattī**ti
 attabhāvasamiddhi. **Upadhivipattī**ti hīna-attabhāvatā. **Kālasampattī**ti
 surājasumanussakālasaṅkhāto sampanna kālo. **Kālavipattī**ti
 durājadummanussakālasaṅkhāto vipannakalo. **Payogasampattī**ti
 sammāpayogo. **Payogavipattī**ti micchāpayogo.

1. subbatā (Ka)

2. Na santīti (Ka)

3. Abhi 2.351 piṭṭhe.

Idāni yathāvuttapāḷiyā atthaṃ dassento **“tatthā”**ti-ādimāha. Tattha **aniṭṭhārammaṇānubhavanārahe kamme vijjamāneyevāti** iminā **aniṭṭhārammaṇānubhavananimittakassa pāpakammassa sabbhāvaṃ dasseti.** **Taṃ kammani** taṃ pāpakaṃ kammaṃ. Ekaccassa hi **aniṭṭhārammaṇānubhavananimittaṃ bahupāpakammaṃ vijjamānampi** gativipattiyaṃ ṭhitasseva vipaccati. Yadi pana so ekena kalyāṇakammena gatisampattiyaṃ devesu vā manussesu vā nibbatteyya, tādise ṭhāne akusalassa vāro natthi, ekantaṃ kusalassevāti taṃ kammaṃ gatisampattiṭṭhānaṃ na vipaccati. **Patibāhitaṃ hutvāti** bādhitāṃ hutvā. **Attabhāvasamiddhiyanti** sarīrasampattiyaṃ. **Kiliṭṭhakammassāti** hatthimeṇḍa-assabandhakagopālakādīkammassa. **Palāyitabbayuttakāleti** hatthi-ādipaccatthikasamāgamakāle. **Lañjaṃdetūti** evaṃ me bādhatāṃ paresaṃ vase na hotūti deti. **Corikayuttakāleti** pakkhabalādīnaṃ labbha mānakāle. **Antarakappeti** pariyosānappatte antarakappe.

Abhidhammanayena soḷasa kammāni vibhajitvā **paṭisambhidāmaggapariyāyena**¹ dvādasa kammāni vibhajitvā dassetuṃ **“aparāṇipī”**ti-ādimāha. Tattha atītabhavesu katassa kammassa atītabhavesuyeva vipakkavipākaṃ gahetvā **“ahosi kammaṃ ahosi kammavipāko”**ti vuttanti āha **“yaṃ kammaṃ atīte āyūhitaṃ”**ti-ādi. **Vipākavāranti** vipaccanāvasaraṃ vipākavāraṃ. **“Vipākavāraṃ labhati”**ti iminā vuttamevatthaṃ **“paṭisandhiṃ janesī”**ti-ādinā vibhāveti. Tattha **paṭisandhiṃ janesīti** iminā ca paṭisandhidāyakaṃ kammassa pavattivipākadāyitāpi vuttā hoti. Pavattivipākasappa pana dāyakaṃ rūpajanakasīsenā vadati. Tasseva atītassa kammassa diṭṭhādharmavedanīyassa upapajjavedanīyassa ca paccayavekallena atītavesuyeva avipakkavipākāṇa, atīteyeva parinibbutassa diṭṭhadhammavedanīya-upapajjavedanīya-aparapariyāyavedanīyassa kammassa avipakkavipākāṇa gahetvā **“ahosi kammaṃ nāhosi kammavipāko”**tipi vuttanti āha **“yaṃ pana vipākavāraṃ na labhī”**ti-ādi.

Atītasseva kammassa avipakkavipākassa paccuppannabhava paccayasampattiyaṃ vipaccamānaṃ vipākāṃ gahetvā **“ahosi kammaṃ atthi kammavipāko”**ti vuttanti āha **“yaṃ pana atīte āyūhitaṃ”**ti-ādi. Atītasseva

1. Khu 9. 271 piṭṭhe.

kammasa atikkantavipākakālassa ca paccuppannabhavā parinibbāyantassa ca avipaccamānavipākam gahetvā “ahosi kammaṃ natthi kammavipāko”ti vuttanti āha **“aladdhavipākavāraṃ”**ti-ādi. Atītasappa kammasa vipākārahassa avipakkavipākassa anāgatabhave paccayasampattiya vipaccitabbam vipākam gahetvā “ahosi kammaṃ bhavissati kammavipāko”ti vuttanti dassento **“yaṃ pana atīte āyūhitaṃ”**ti-ādimāha. Atītasappa kammasa atikkantavipākakālassa ca anāgatabhave parinibbāyitabbassa avipaccitabbavipākāṇa gahetvā “ahosi kammaṃ na bhavissati kammavipāko”ti vuccanti āha **“yaṃ anāgate vipākavāraṃ na labhissati”**ti-ādi. Evaṃ tava atītakammaṃ atītapaccuppannānāgatavipākāvipākavasena chadhā dassitaṃ.

Idāni paccuppannabhavā katassa diṭṭhadhammavedanīyassa idheva vipaccamānam vipākam gahetvā “atthi kammaṃ atthi kammavipāko”ti vuttanti dassento **“yaṃ pana etarahi āyūhitaṃ”**ti-ādimāha. **Yaṃ pana etarahi vipāka vāraṃ na labhatī**ti-ādinā tasappa paccuppannassa kamassa paccayavekallena idha avipaccamānaṇa diṭṭheva dhamme parinibbāyantassa idha avipaccamānaṇa vipākam gahetvā “atthi kammaṃ natthi kammavipāko”ti vuttanti dasseti. Paccuppannasappa kammasa upapajjavedanīyassa aparapariyāyavedanīyassa ca anāgatabhave vipaccitabbavipākam gahetvā “atthi kammaṃ bhavissati kammavipāko”ti vuttanti āha **“yaṃ pana etarahi āyūhitaṃ anāgate vipākavāraṃ labhissati”**ti-ādi. Paccuppannasappa kammasa upapajjavedanīyassa paccayavekallena anāgatabhave avipaccitabbāṇa anāgatabhave parinibbāyitabbassa aparapariyāyavedanīyassa avipaccitabbāṇa vipākam gahetvā “atthi kammaṃ na bhavissati kammavipāko”ti vuttanti āha **“yaṃ pana vipākavāraṃ na labhissati”**ti-ādi.

Evaṇa paccuppannakammaṃ paccuppannānāgatavipākāvipākavasena catudhā dassetvā idāni anāgatabhave katassa kammasa anāgate vipaccitabbavipākam gahetvā “bhavissati kammaṃ bhavissati kammavipāko”ti vuttanti dassento **“yaṃ panānāgate āyūhissati”**ti-ādimāha. Tasappa anāgatassa kammasa paccayavekallena avipaccitabbāṇa anāgatabhave parinibbāyitabbassa avipaccitabbāṇa vipākam gahetvā “bhavissati kammaṃ na bhavissati kammavipāko”ti vuttanti āha **“yaṃ pana vipākavāraṃ na**

labhissatī”ti-ādi. Evaṃ anāgatakammaṃ anāgatavipākāvipākavasena dvidhā dassitaṃ. **Evanti**-ādinā yathāvuttadvādasakammāni nigameti.

Idāni sabbesu yathāvuttappabhedesu kammesu yāni abhidhammanayena vibhattāni soḷasa kammāni, yāni ca paṭisambhidāmaggapariyāyena vibhattāni dvādasā kammāni, tāni sabbāni suttantikapariyāyena vibhatesu ekādasavidhesuyeva kammesu antogadhāni, tāni ca diṭṭhadhammavedanīya-upapajjavedanīya-aparapariyāyavedanīyesu tīsuyeva antogadhānīti dassento **“iti imāni cevā”**ti-ādimāha. Tattha **attano ṭhānā osakkivāti** attano yathāvuttadvādasasoḷasappabhedasaṅkhātṭhānato parihāpetvā, taṃ taṃ pabhedam hitvāti vuttaṃ hoti. **Ekādasā kammāniyeva bhavantīti** taṃsabhāvānaṃyeva kammānaṃ dvādasadhā soḷasadhā ca vibhajitvā vuttattā evamāha. Yasmā ekādasadhā vuttakammāni diṭṭhadhammavedanīyāni vā siyuraṃ upapajjavedanīyāni vā aparapariyāyavedanīyāni vā, tasmā vuttaṃ **“ūpiyeva kammāni hontī”**ti.

Tesaṃ saṅkamanam natthīti tesaṃ diṭṭhadhammavedanīyādīnaṃ saṅkamanam natthi, saṅkamanam upapajjavedanīyādibhāvāpatti. Tenāha **“yathāṭhāneyeva tiṭṭhanti”**ti, attano diṭṭhadhammavedanīyādiṭṭhāneyeva tiṭṭhanti attho. Diṭṭhadhammavedanīyameva hi paṭhamajavanacetanā, upapajjavedanīyameva sattamajavanacetanā, majjhe pañca aparapariyāyavedanīyamevāti natthi tesaṃ aññamaññaṃ saṅgaho, tasmā attano attano diṭṭhadhammavedanīyādisabhāveyeva tiṭṭhanti. Teneva bhagavatā **“diṭṭhe vā dhamme, upapajja vā, apare vā pariyāye”**ti tayo vikappā dassitā. Tenevāha **“diṭṭhadhammavedanīyam kamman”**ti-ādi. Tattha **“diṭṭhe vā dhamme”ti satthā na vadeyyāti** asati niyāme na vadeyya. Yasmā pana tesaṃ saṅkamanam natthi, niyatasabhāvā hi tāni, tasmā satthā **“diṭṭhe vā dhamme”**ti-ādimavoca.

Sukkapakkheti “alobho nidānam kammānam samudayāyā”ti-ādinā āgate kusalapakkhe. **Niruddheti** ariyamaggādhigamena anuppādanīrodhena niruddhe. **Tālavatthu viya katanti** yathā tāle chinne ṭhitaṭṭhāne kiñci na hoti, evaṃ kamme pahīne kiñci na hotīti attho. **Tālavatthūti** vā matthakacchinno tālo vutto pattaphalamakulasūci-ādinam abhāvato. Tato eva so **avirulidhammo**. Evaṃ pahīnakammo sattasantāno.

Tenāha “**matthakacchinnatālo viyā**”ti. Anu-abhāvaṃ kataṃ pacchato dhammappavattiyā abhāvato. Tenāha “**yathā**”ti-ādi. Appavattikatakālo viyāti bījānaṃ sabbaso appavattiyā katakālo viya. **Chinnamūlakānanti** kilesamūlassa sabbaso chinnattā chinnamūlakānaṃ. Kilesā hi khandhānaṃ mūlāni.

Vedanīyanti veditabbaṃ. **Aññaṃ vatthu natthi**ti aññaṃ adhiṭṭhānaṃ natthi. Sugatisaññitāpi heṭṭhimantena saṅkhāraddukkhatto anapagatatā duggatiyo evāti vuttaṃ “sabbā duggatiyo”ti, evaṃ vā ettha attho daṭṭhabbo. Lobho etassa kāraṇabhūto atthi **lotam**, lobhanimittaṃ kammaṃ. Tathā **dosanti** etthāpi. Tenāha “**lobhadosasīsena lobhajañca dosajañca kammameva niddiṭṭhan**”ti. **Vaṭṭavivaṭṭanti** vaṭṭaṇca vivaṭṭaṇca.

Nidānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Hatthakasuttavaṇṇanā

35. Pañcame **āḷaviyanti** āḷaviraṭṭhe, na āḷavinagare. Tenāha “**āḷaviyanti** **Āḷaviraṭṭhe**”ti. **Athāti** avicchedatthe nipāto. Tattha bhagavato nisajjāya avicchinnāya evāti attho. Tenāha “**evan**”ti-ādi. **Hatthato hatthaṃ gatattāti** āḷavakassa yakkhassa hatthato sammāsambuddhassa hatthaṃ, tato rājapurisānaṃ hatthaṃ gatattā.

Māghassāti māghamāsassa. Evaṃ **phaggunassāti** etthāpi. **Khurantarehi kaddamo uggantvā tiṭṭhatīti** kaddamo khurantarehi uggantvā tiṭṭhati. **Catūhi disāhi vāyanto vāto verambhoti vuccati** verambhavātasadisattā.

Pañcadvārakāyanti pañcadvārānusārena pavattaṃ viññāṇakāyaṃ. **Khobhayamānāti** kilesakhobhavasena khobhayamānā cittaṃ saṅkhotam karontā. **Cetasikāti** manodvārikacittasannissitā. Tenāha “**manodvāram khobhayamānā**”ti. **So rāgoti** taṃsadiso rāgo. Bhavati hi taṃsadise tabbohāro yathā “sā eva tittirikā, tāni eva osadhāni”ti. Yādiso hi ekassa puggalassa uppajjanakarāgo, tādiso eva tato aññaṃ rāgabhāvasāmaññato. Tena vuttaṃ

“**tathārūpo rāgo**”ti-ādi. Icchitālābhena rajanīyesu vā niruddhesu vatthūsu domanassuppattiyā dosapariḷāhānaṃ sambhavo veditabbo.

Na **limpati** anupalittacittattā. **Sītibhūto** nibbutasabbapariḷāhattā. **Āsattiyo vuccanti taṇhāyo** tattha tattha āsañjanaṭṭhena. **Darathanti** pariḷāhajātaṃ. **Cetasoti** sāmivacanaṃ.

Hatthakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Devadūtasuttavaṇṇanā

36. Chaṭṭhe **devadūtānī**ti līṅgavipallāsaṃ katvā vuttanti āha “**devadūtā**”ti, ubhayalīṅgaṃ vā etaṃ padaṃ, tasmā napūmsakalīṅgavasena pāḷiyāṃ vuttassa pullīṅgavasena atthadassanaṃ kataṃ. **Devoti maccūti**¹ abhibhavanaṭṭhena sattānaṃ attano vase vattāpanato maccurājā “devo”ti vuccati. Yathā hi devo pakatisatte abhibhavati, evaṃ maccu sabbasatte abhibhavati, tasmā devo viyāti devo. **Tassa dūtā**”ti vatvā idānissa dūte tesāṃ dūtabhāvaṇṇa vibhāvetuṃ “**jiṇṇabyādhimatāhi**”ti-ādi vuttaṃ. Tena codanatthena devassa dūtā viyāti devadūtāti dasseti. “Ahaṃ asukaṃ pamaddituṃ āgamiṣāmi, tuvaṃ tassa kese gahetvā mā vissajjehi”ti maccudevassa āṇākarā dūtā viyāti hi dūtāti vuccanti.

Idāni saddhātappaṭṭhena devā viya dūtāti devadūtāti dassento “**devā viya dūtā**”ti-ādimāha. Tattha **alaṅkatappaṭiyattāyā**ti idaṃ attano dibbānubhāvaṃ āvikatvā ṭhitāyāti dassanatthaṃ vuttaṃ. **Devatāya byākaraṇasadisameva hoti** na cirasseva jarābyādhimaraṇassa sambhavato. **Visuddhidevānanti** khīṇāsavabrahmānaṃ. Te hi carimabhava bodhisattānaṃ jiṇṇādibhedāṃ dassenti, tasmā antimabhavikabodhisattānaṃ visuddhidevehi upaṭṭhāpitabhāvaṃ upādāya tadaññesampi tehi anupaṭṭhāpitānampi tathā voharitabbatā pariyāyasiddhāti veditabbā.

1. Devo vuccati maccūti (Ka)

Disvāvāti visuddhidevehi dassite disvāva. Tatoyeva hi te visuddhidevānaṃ dūtā vuttā.

Kasmā āraddhanti kevalaṃ devadūte eva sarūpato adassetvāti adhippāyo. Devānaṃ dūtānaṃ dassanūpāyattā tathā vuttanti dassento “**devadūtā -pa- samanuyuñjati**”ti āha. Tattha **devadūtā -pa- dassanatthanti** devadūtānaṃ anuyuñjanaṭṭhānūpagassa kammaṣa dassanatthaṃ.

Ekacce therāti andhakādike viññāṇavādino ca sandhāya vadati. Nerayike niraye pārenti tato niggantuṃ appadānavasena rakkhantīti **nirayapālā**. Atha vā nirayapālatāya¹ nerayikānaṃ nirayadukkhena pariyaṇaddhāya alaṃ samatthāti **nirayapālā**. Tanti “natthi nirayapālā”ti vacanaṃ. **Paṭisedhitamevāti** “atthi nirayesu nirayapālā atthi ca kāraṇikā”ti-ādinā nayena **abhidhamme**² paṭisedhitameva. Yadi nirayapālā nāma na siyūṃ, kammakāraṇāpi na bhavēyya. Sati hi kāraṇike kammakāraṇāya bhavitabbanti adhippāyo. Tenāha “**yathā hī**”ti-ādi. Etthāha “kiṃ panete nirayapālā nerayikā, udāhu anerayikā”ti. Kiṃ cettha—yadi tāva nerayikā nirayasamvattaniyena kammena nibbattā, sayampi nirayadukkhāṃ paccanubhaveyyūṃ, tathā sati aññesaṃ nerayikānaṃ ghātanāya asamatthā siyūṃ, “ime nerayikā ime nirayapālā”ti vavatthānaṇca na siyā. Ye ca ye ghātenti, tehi samānarūpabalappamāṇehi itaresaṃ bhayasantāsā na siyūṃ. Atha anerayikā, nesaṃ tattha kathaṃ sambhavotim? Vuccate—anerayikā nirayapālā anirayagatisamvattaniyakammanibbattito. Nirayūpapattisamvattaniyakammato hi aññeneva kammunā te nibbattanti rakkhasajātikattā. Tathā hi vadanti sabbatthivādino—

“Kodhā kurūrakammantā, pāpābhirucino tathā.

Dukkhitesu ca nandanti, jāyanti yamarakkhasā”ti³.

Tattha yadeke vadanti “yātanādukkhāṃ paṭisaṃvedeyyūṃ, atha vā aññamaññaṃ ghāteyyūṃ”ti-ādi, tayidaṃ asāraṃ⁴ nirayapālānaṃ

1. Nirayavāsaṃ (Ka), nirayapātānaṃ (?) Anuṭṭi 3. 149 piṭṭhe passitabbaṃ.

2. Abhi 4. 430 piṭṭhe.

3. Majjhimāgamaṭṭikāya devadūtasuttavaṇṇanāyampi.

4. Ākāsaromaṭṭhanaṃ (Anuṭṭi 3. 149 piṭṭhe.)

nerayikabhāvasseva abhāvato. Yadipi anerayikā nirayapālā, ayomayāya pana ādittāya sampajjalitāya sajotibhūtāya nirayabhūmiyā parikkamamānā¹ katham dāhadukkham nānubhavantīti? Kammānubhāvato. Yathā hi iddhimanto cetovasippattā Mahāmoggallānādayo nerayike anukampantā iddhibalena nirayabhūmiṃ upagatā dāhadukkhena na bādhīyanti, evaṃsampadamidaṃ daṭṭhabbāṃ.

Iddhivisayassa acinteyyabhāvatoti ce? Idampi taṃsamānaṃ kammavipākassa acinteyyabhāvato. Tathārūpena hi kammunā te nibbattā yathā nirayadukkhena abādhitā eva hutvā nerayike ghātentī, na cettakena bāhiraṃvisayābhāvo yujjati iṭṭhāniṭṭhatāya paccekam dvārapurisesupi vibhattasabhāvattā. Tathā hi ekaccassa dvārassa purisassa ca iṭṭham ekaccassa aniṭṭham, ekaccassa ca aniṭṭham ekaccassa iṭṭham hoti. Evañca katvā yadeke vadanti “natthi kammavasena tejasā parūpatāpanan”ti-ādi, tadapāhataṃ hoti². Yaṃ pana vadanti “anerayikānaṃ tesam katham tattha sambhavo”ti niraye nerayikānaṃ yātanāsabbhāvabhāvato. Nerayikasattayātanāyoggaṃ hi attabhāvaṃ nibbattentaṃ kammaṃ tādisanikantivinaṃmitaṃ nirayaṭṭhāne eva nibbatteti. Te hi³ nerayikehi adhikatarabalārohapariṇāhā ativiya bhayānakadassanā kurūratapayogā ca honti. Eteneva tattha nerayikānaṃ vibādhakakākasunakhādīnampi nibbattiyā atthibhāvo saṃvaṇṇitoti daṭṭhabbo.

Kathamāññagatikehi aññagatikabādhananti⁴ ca na vattabbāṃ aññatthāpi tathā dassanato. Yaṃ paneke vadanti “asattasabhāvā eva niraye nirayapālā niraye sunakhādayo cā”ti, tampetesam matimattaṃ aññattha tathā adassanato. Na hi kāci atthi tādīsī dhammappavatti, yā asattasabhāvā, sampatisattehi appayojitā ca atthakiccaṃ sādhentī diṭṭhapubbā. Petānaṃ pānīyanivāraṇānaṃ daṇḍādihattāhānañca purisānaṃ sabbhāve asattabhāve ca visesakāraṇaṃ natthīti (tādīsānaṃ sabbhāvekim⁵ pāpakānaṃ vattabbāṃ.)⁶ Supinopaghātopi atthakiccasamatthatāya appamāṇaṃ

1. Parivattamānā (Ka)

3. Te ca (Anuṭṭi 3. 150 piṭṭhe.)

5. Ko (Ka)

2. Tadapāyaṃ na hoti (Ka)

4. Aññagatikavibādhāti (Ka)

6. () Etthantare pāṭho Anuṭṭi 3. 150 piṭṭhe natthi.

dassanādimattenapi tadatthasiddhito. Tathā hi supine āhārūpabhogādinā na atthasiddhi, iddhinimmānarūpaṃ panettha laddhapharihāraṃ iddhivisayassa acinteyyabhāvato. Idhāpi kammavipākassa acinteyyabhāvatoti ce? Taṃ na, asiddhattā. Nerayikānaṃ kammavipāko nirayapālāti siddhametaṃ, vuttanayena pālito ca tesaṃ sattabhāvo eva siddho. Sakkā hi vattum sattasaṅkhātā nirayapālasaṇṇitā dhammappavatti sābhisandhikaparūpaghāti atthakiccasabbhāvato ojāhārādi rakkhasasantati viya. Abhisandhipubbakatā cettha na sakkā paṭikkhipitum tathā tathā abhisandhiyā ghātanato. Tato eva na saṃghātapabbatehi anekantikātā. Ye pana vadanti “bhūtavisesā eva te vaṇṇasaṇṭhānādivisesavanto bheravākārā narakapālāti samaṇṇaṃ labhanti”ti, tadasiddhaṃ ujukameva pāliyaṃ “atthi niraye nirayapālā”ti vādassa patiṭṭhāpitattā.

Apica yathā ariyavinaye narakapālānaṃ bhūtamattatā asiddhā, tathā paṇṇattimattavādinopi¹ bhūtamattatā asiddhā sabbaso rūpadhammānaṃ atthibhāvasseva appaṭijānanato. Na hi tassa bhūtāni nāma paramatthato santi. Yadi paramatthaṃ gahetvā voharati, atha kasmā cakkhurūpādīni paṭikkhipatīti? Tiṭṭhatesā anavaṭṭhitatakkānaṃ appahīnavipallāsānaṃ vādavīmaṃsā. Evaṃ attheva niraye nirayapālāti niṭṭhamettha gantabbaṃ. Sati ca nesaṃ sabbhāve asatipi bāhire visaye narake viya desādiniyamo hotīti vādo na sijjhati, sati eva pana bāhire visaye desādiniyamoti daṭṭhabbaṃ.

Devadūtasarāpanavasena satte yathūpacite puñṇakamme yamehi niyametīti yamo, tassa yamassa vemānikapetānaṃ rājabhāvato raṇṇo. Tenāha “**yamarāja nāma vemānikapetarāja**”ti. **Kammavipākanti** akusalakammavipākāṃ. Vemānikapetā hi kaṇhasukkavasena missakaṃ kammaṃ katvā vinipātikadevatā viya sukkena kammunā paṭisandhim gaṇhanti. Tathā hi maggaphalabhāginopi honti, pavattiyaṃ pana kammānurūpaṃ kadāci puñṇaphalaṃ, kadāci apuñṇaphalaṃ paccanubhavanti. Yesaṃ pana ariyamaggo uppajjati, tesaṃ maggādhigamato paṭṭhāya puñṇaphalameva uppajjatīti daṭṭhabbaṃ. Apuñṇaphalaṃ pubbe viya kaṭukaṃ na hoti, manussattabhāve

ṭhitānaṃ viya mudukameva hotīti apare. **Dhammiko rājāti** ettha tassa dhammikabhāvo dhammadevaputtassa viya uppattiniyato dhammavasena¹ veditabbo. **Dvāresūti** Avīcimahānarakassa catūsu dvāresu. **Khīṇāsavā brāhmaṇā nāma** ukkaṭṭhaniddesena.

Anuyogavattanti anuyoge kate vattitabbavattam. **Āropentoti** kārāpento, attano puccham uddissa paṭivacanam dāpento pucchati. Parassa hi adhippāyam nātum icchanto tadupagam payogam karonto pucchati nāma. **Laddhinti** gāham. **Paṭiṭṭhāpentoti** tattha niccakālam² kārāpento. **Kāraṇam pucchantoti** yuttim pucchanto. **Samanubhāsatīti** yathānuyuttamattham vibhūtam katvā katheti.

Jiṇṇanti jarāpattiyā jiṇṇam. Ekacco daharakālato paṭṭhāya paṇḍurogādina abhibhūtakāyatāya jiṇṇasadiso hoti, ayam na tathā jarāpattiyā jiṇṇoti dasseti. **Gopānasī viya vaṅkanti** vaṅkagopānasī viya vaṅkam. Na hi vaṅkabhāvassa nidassanattham avaṅkagopānasī gayhati. **Bhagganti** bhaggasarīram kaṭiyam bhaggakāyattā. Tenāha “**imināpissa vaṅkabhāvameva dīpeti**”ti. **Daṇḍapaṭisaraṇanti** ṭhānagamanesu daṇḍo paṭisaraṇam etassāti daṇḍapaṭisaraṇam tena vinā vattitum asamatthattā. Tenāha “**daṇḍadutiyan**”ti. **Jarāturanti** jarāya patthatasamkilantakāyam. Sabbaso kimihataṃ viya mahākhallāṭam sīsamassāti **mahākhallāṭasīsam**. **Sañjātavalinti** samantato jātavalikam. **Jarādhammoti** jarāpakatiko. Tenāha “**jarāsabhāvo**”ti. Sabhāvo ca nāma tejodhātuyā uṇhatā viya na kadāci vigacchatīti āha “**aparimutto jarāyā**”ti-ādi.

Atthato evam vadati nāma, vācāya avadantopi atthāpattito evam vadanto viya hoti viññūnanti attho. **Taruṇo ahosiṃ** yobbanena samannāgato. **Ūrūnam** balaṃ etassa atthīti **ūrubalī**. Tena dūrepi gamanāgamanalaṅghanādisamatthataṃ dasseti, **bāhubalīti** pana iminā hattheti kātābbakiccasamatthataṃ, **javaggahaṇena** vegasā pavattisamatthataṃ. **Antarahitāti** naṭṭhā. Ettha ca **na kho panāhanti**-ādi jarāya devadūtabhāvadassanam. Tenāha “**tenesa devadūto nāma jāto**”ti.

1. Uppattiniyamitadhammavasena (Ka)

2. Niccalam (Ka)

Ābādhassa atthitāya **ābādhikaṃ**. Vividhaṃ dukkhaṃ ādahaṭṭi¹ byādhi, visesena vā ādhiyati etenāti byādhi, byādhi saṃjāto etassāti **byādhitaṃ**. Esa nayo **dukkhitaṃ** etthāpi.

Dutiyam devadūtanti etthāpi vuttanayeneva attho veditabbo. **Byādhinā abhihatoti** byādhinā bādhito, upaddutoti attho.

Viparibhinnavaṇṇoti viparibhinnanīlavaṇṇo. Taṃ hi yattha yattha gahitapubbakaṃ, tattha tattha paṇḍuvaṇṇaṃ, maṃsussadaṭṭhāne rattavaṇṇaṃ, yebhuyyena ca nīlasāṭakapārutaṃ viya hoti. Tena vuttaṃ “viparibhinnanīlavaṇṇo”ti.

“**Ko labhati, ko na labhati**”ti nirayupagasseva vasaṇāyaṃ vicāraṇāti “**yena tāva bahu pāpaṃ katan**”ti-ādi āraddhaṃ. **Bahu pāpaṃ katanti** bahuso pāpaṃ katan. Tena pāpassa bahulīkaraṇamāha. **Bahūti** vā mahantaṃ. Mahatthopi hi bahusaddo dissati “bahu vata katan assa”ti-ādīsu, garukanti vuttaṃ hoti. So garukaṃ bahulaṃ vā pāpaṃ katvā ṭhito niraye nibbattatiyeva, na yamapurisehi yamassa santikaṃ nīyatīti. **Parittanti** paṇāparittatāya kālaparittatāya ca parittaṃ. Purimasmiṃ atthe agarūti attho, dutiyasmiṃ abahulanti. Yathāvuttamatthaṃ upamāya vibhāvetuṃ “**yathā hī**”ti-ādi vuttaṃ. **Kattabbameva karontīti** daṇḍameva karonti. **Anuvijjitvāti** vīmaṃsitvā. **Vinicchayaṭṭhānanti** aṭṭakaraṇaṭṭhānaṃ. **Parittapāpakammāti** dubbalapāpakammā. **Attano dhammatāyāti** parehi asāriyamānepi attano dhammatāya saranti. Te hi pāpakammasa dubbalabhāvato katūpacitassa ca okāsārahakusalakammasa balavabhāvato attano dhammatāyapi saranti. **Sāriyamānāpīti** “idaṃ nāma tayā katan puñṇakammaṃ”ti parehi sāriyamānāpi.

Ākāśacetiyaṃ giriśikhare abbhokāse vivaṭaṅgaṇe katacetiyaṃ. **Rattapaṭenāti** rattavaṇṇena paṭena **pūjesi** paṭakaṃ katvā. **Aggi jālasaddanti** paṭapaṭāyantaṃ narake aggi jālasaddaṃ sutvāva. **Attanā pūjita paṭaṃ anussārīti** tadā paṭākāya vāṭappahārasadde nimittassa gahitattā “mayā tadā ākāśacetiye pūjitarattapaṭasaddo viyā”ti attano pūjita paṭaṃ anussari.

1. Ādadhātīti (Ka)

Sumanapupphakumbhenāti kumbhaparimāṇena sumanapuppharāsinā. “Dasādhikam nāḷisahassakumbhan”ti keci, “pañca-ambañan”ti apare. **Tihipi** na sarati balavatā pāpakammena byāmohito. **Tuṇhī aho**sīti “kammāraho ayan”ti tattha paṭikāram apassanto tuṇhī ahosi.

Ekapakkhacchadanamattāhīti majjhimappamāṇassa gehassa ekacchadanappamāṇehi. **Suttāhatam karitvā**ti kālasuttam pātetvā. Yathā ratho sabbaso pajjalito hoti ayomayo, evam yugādayopissa pajjalitā sajotibhūtā eva hontīti āha “**saddhim -pa- rathe yojetvā**”ti. **Mahākūṭāgārappamāṇanti** sattabhūmakamahākūṭāgārappamāṇam.

Vibhattoti sattānam sādharmaṇena pāpakammunā vibhatto. **Hīnam kāyanti** hīnam sattanikāyam, hīnam vā attabhāvam. **Upādāneti** catubbidhe upādāne. Atthato pana taṇhādīṭṭhiggāhoti āha “**taṇhādīṭṭhiggahane**”ti. Sambhavati jarāmarañam etenāti **sambhavo**, upādānanti āha “**jātiyā ca marañassa ca kāraṇabhūte**”ti. **Anupādāti** anupādāya. Tenāha “**anupādiyitvā**”ti. **Sakalavaṭṭadukkham atikkantā**ti carimacittanīrodhena vaṭṭadukkhasa kilesānampi asambhavato sabbam vaṭṭadukkham atikkantā.

Devadūtasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Catumahārājasuttavaṇṇanā

37. Sattame amā saha vattanti tasmim tasmim kicceti **amaccā**, sahitā. Parisati bhavāti **pārisajjā**, parivāraṭṭhāniyā parisāpariyāpannā. Tenāha “**paricārikadevatā**”ti¹. **Tātāti** ālapanam. **Evanti** “kacci bahū manussā”ti-ādinā vuttākārena. **Aṭṭha vāreti** ekasmim aḍḍhamāse catukkhattum, tathā itarasminti evam aṭṭha vāre. **Adhiṭṭhahantī**ti adhiṭṭhanti. **Paṭijāgarontī**ti paṭi paṭi jāgaronti. Puññam karontā hi sattā jāgaronti nāma kātabbakiccappasutattā, itare pana supanti nāma sahitaparahitavimuttattā. Cātuddasi-uposathassa anugamanam viya pannarasi-uposathassa paccugamanam na labbhati divasābhāvato.

1. Parivāradevatāti (Ka)

Tatoti tato tato. **Taṃ upanissāyāti** tā tā gāmanigamarājadhāniyo upanissāya. **Adhivatthāti** āramavanarukkhādīsu adhivatthā devatā. **Teti** te devā. **Sandhāya kathetīti** bhagavā katheti. **Vuttanti** aṭṭhakathāyaṃ vuttaṃ.

Niccaṃ nibaddhaṃ uposatho saṃvacchare saṃvacchare paṭi paṭi haritabbato pavattetabbato **pāṭihāriyapakkho nāma. Guṇaṅgehīti** uposathaṅgehi.

Vutthavāsoti vusitabrahmacariyavāso. **Kattabbakiccanti** dukkhādīsu pariññātādikiccaṃ. **Otāretvāti** chaḍḍetvā. **Parikkhīṇabhavasamyojanoti** sabbaso khīṇabhavabandhano. **Kāraṇena jānitvāti** vipassanāpaññāsahitāya maggapaññāya cattāri ariyasaccāni jānitvā.

Jānantoti “arahantānaṃ anukaraṇappaṭipatti esā, yadidaṃ sammadeva uposathānuṭṭhānaṃ”ti evaṃ uposathakamassa guṇaṃ jānanto. **Evarūpenāti** yādiso bhagavato uposathabhāvo vihitto, evarūpena arahantānukaraṇena uposathakammena. **Sakkā** pahitatto vipassanaṃ ussukkāpetvā khīṇāsavasampattiṃ pāpuṇitum. **Aṭṭhamariṃ uttānatthameva** sattame vuttanayattā.

Catumahārājasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Sukhumālasuttavaṇṇanā

39. Navame **niddukkhoti** kāyikacetasikadukkhavirahito. Sadukkhe hi savighāte sukhumālattā anavaśarā, tasmā sukhito niddukkhatāya sukhumālo nāma. Yāvassa sukhumālattā paramukkamsagatāti āha “**paramasukhumālo**”ti. Ativiya sukhumālotti attho. Antamatītaṃ **accantaṃ**. Sabbadā sukhumālotti āha “**satataniddukkho**”ti. **Cariyakāleti** bodhicariyāya caraṇakāle. **Tenāti** bodhisattena. Aññattha pana **padumanti** rattaṃ kamalaṃ. **Puṇḍarīkanti** setaṃ vuccati. **Itarāti** itarapokkharāṇiyo. “**Bodhisattassa kirā**”ti-ādikaṃ

pokkharāṇīnaṃ¹ uppattidassanaṃ. **Kuddālakammakāreti** khaṇake. **Pokkharāṇiṭṭhānānīti** pokkharāṇikhaṇanayoggaṭṭhānāni. **Gaṇhāpesīti** khaṇāpesi. Pokkharāṇisaddo cettha tādise jalāsaye niruḷho daṭṭhabbo paṅkajādisaddā viya. Sopānabāhukānaṃ matthakaṭṭhānaṃ **uṇhīsanti** adhippetam. **Udakasecananālikāti** udakacchaṭāvissajjananāliyantāni². **Pañcavidhāti** vaṇṇavasena jātivasena ca.

Kho panassāti nipātamattaṃ. Kāsika-saddo ativiya saṇhe sukhume mahagghavatthe niruḷho, aññasmimpi tathājātike ruḷhivasena pavattatīti daṭṭhabbam. Tenāha “**akāsikaṃ³ candanan**”ti. Hemante vāso hemantaṃ, hemantaṃ arahatīti **hemantiko**, pāsādo. “**Itaresupi eseva nayo**”ti vatvā tadeva nesaṃ arahataṃ dassetuṃ “**tattha hemantiko**”ti-ādi vuttaṃ. **Sajālānīti** sajālavātapānāni, **udakayantānīti** udakadhārāvissandanakayantāni. **Pāsādamatthaketi** pāsādassa upari-ākāsatale. **Bandhitvāti** payojitayante sukkhamahimsacammaṃ bandhitvā. **Yantaṃ parivattetvāti** yathāpayojitaṃ yantaṃ pāsāṇāropanatthañceva puna tesaṃ vissajjanatthañca parivattetvā. **Tasmim̐ vissajjenti**ti chadanapiṭṭhe baddhasukkhamaḥimsacamme vissajjenti.

Sahassathāmanti purisasahassabalaṃ, purisasahassena vahitabbabhāravahaṃ. **Pallaṅke nisinnovāti** ratanamayapallaṅke yathānisinno eva. **Uppatanākārapattanti** uppatitvā ṭhitaṃ viya. **Jiyaṃ pothentassāti** jiyāghātaṃ karontassa. **Jiyappahārasaddoti** jiyāghātasaddo. **Yante baddhanti** yantabaddhaṃ katvā ṭhapitaṃ. **Saddantareti** thāmamajjhimassa purisassa saddasavanaṭṭhāne. Gāvutassa catuttho bhāgo kosotipi vuccati dvisahassadaṇḍappamāṇaṭṭhānaṃ.

Sabbatṭhānānīti mahāpurisassa tāni tāni sabbāni vasanaṭṭhānāni. **Sikhābaddhoti** purisasabhāvasseva visesato dassanametaṃ. Na **uppilāvitabhāvatthanti** uppilāvitabhāvasaṅkhātaṃ atthaṃ na kathesīti attho. Tassa hi bodhimūleyeva setughāto. **Tenevāti**

1. Pokkharāṇiyam (ka) 2. Udakadhārāvissajjananāliyantāni (?) 3. Kāsikaṃ (Ka)

appamādalakkhaṇassa dīpanato eva. **Attānaṃ atikkamitvā**ti attano jarāpattiṃ acintetvā aṭṭiyati. **Na panesa maggena pahīno** tadā maggassa anadhigatattā. **Sikkhaṃ paṭikkhipitvā**ti yathāsamādinnaṃ sikkhaṃ pahāya.

Aviparītabyādhi-ādisabhāvāvāti ekantena byādhi-ādisabhāvā eva. **Evaṃ jigucchāvihārenā**ti evaṃ sakalasseva vaṭṭadukkhassa jigucchanavīhārena viharantassa. **Evaṃ jigucchananti** evaṃ parassa jigucchanāṃ. **Paraṃ ajigucchamaṇoti** karuṇāyanena evaṃ paraṃ ajigucchanto. **Abhibhosmīti** abhibhavitā asmi. **Ussāho ahūti** caturaṅgasamannāgataṃ vīriyameva catubbidhasammappadhānavīriyaṇca ahosi, yena maggabrahmacariyaparāyaṇo jāto.

Sukhumālasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Ādhipateyyasuttavaṇṇanā

40. Dasame abhibhavitvā pavattanaṭṭhena adhipati yaṃ kiñci jeṭṭhakaṃ na kārakaṃ attānaṃ adhipatīti katvā attā eva adhipati, tato āgataṃ **attādhīpateyyaṃ**. Tenāha “attānaṃ”ti-ādi. **Lokanti** sattalokaṃ. So ca kho iddhiyādiguṇavisesayutto adhippeto adhipatibhāvassa adhippetattā. **Navavidhaṃ lokuttaradhammanti** ukkaṭṭhaniddhesena vuttaṃ. **Iti bhavoti** evaṃ sampattibhavo, tattha evaṃ abhivuddhīti. **Sampattibhavassa hetūti** taṃtaṃsampattibhavassa tattha ca abhivuddhiyā hetu. Jātinimittassa kammabhavassa katūpacitattā **jāti antopaviṭṭhā**. **Jārādīsūpi** eseṇa nayo hetusiddhiyā phalasiddhito.

Asallīnanti na saṅkocappattaṃ. **Upaṭṭhitāti** kāyādisabhāvasallakkhaṇavasena upaṭṭhitā. **Asammutṭhā** sammosaḃbhāvato. **Asāraddhoti** sārāmbhassa sārāmbhahetūnaṃ vikkhambhanena asāraddho. **Ekaggaṃ** anekaggabhāvassa dūrasamussāpitattā. **Nimmalaṃ katvā**ti rāgādimalānaṃ apanayanena malarahitaṃ katvā. **Gopāyatīti** saṃkilesānatthato rakkhati. **Ayanti** evaṃpaṭipanno bhikkhu. **Suddhamattānaṃ pariharati** asuddhabhāvassa kilesassapi abhāvato.

Atikkamitvā maññasīti asakkhiṃ katvā maññasī. Tāya taṇhāya nibbattoti tammayo, taṇhāvasiko. Tassa bhāvo tammayatā, tassā **tammayatāya** abhāvena. **Na hāyati** paññādiguṇavepullappattiyā.

Ādhipateyyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Devadūtavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Cūlavagga 1. Sammukhībhāvasuttavaṇṇanā

41. Pañcamassa paṭhame sammukho bhavati yena so sammukhībhāvo, purato vijjamānatā, tasmā **sammukhībhāvā**. **Puññakammanti** dānasāṅkhātariṃ puññakammaṃ. **Dve dhammā sulabhā** bāhirattā yathāsakaṃ paccayasamavāyena labbhanato. **Saddhā pana dullabhā** pacurajanassa anavaṭṭhitakiccattā. Tenevāha “**puthujjanassā**”ti-ādi.

Sammukhībhāvasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Tiṭṭhānasuttavaṇṇanā

42. Dutiye macchariyameva malaṃ macchariyamalaṃ, cittassa malīnasabhāvāpādanato vigataṃ macchariyamalaṃ catthāti **vigatamacchariyamalaṃ**. Gedhābhāvena koci kiñci dentopi tattha āsattiṃ na vissajjeti, ayaṃ pana na tādīsoti āha “**vissatṭhacāgo**”ti. **Malīnahatthova** cittavisuddhiyā abhāvato. **Dhotahatthova** dhotahatthena kātabbakiccasāadhanato. Tena vuttaṃ “citte suddhe visujjhanti, iti vuttaṃ mahesinā”ti. **Yācituṃ yutto** yācakānaṃ manorathapūraṇato. **Yācayogo** payogāsahehi yācakehi suṭṭhu yuttabhāvato. Taṃsamaṅgī eva tattha rato nāma, na cittamattenevāti āha “**dānaṃ -pa- rato nāma hotī**”ti.

“**Uccā bhante**”ti vatvā ayaṃ maṃ uccato vadatīti cinteyyāti puna “**nāti-uccā tumhe**”ti āha, sarīrenāti adhippāyo. **Mecakavaṇṇassāti** nilobhāsassa. **Pucchīti** bhikkhū pucchi. **Bhūmiyaṃ lekhaṃ** likhanto acchīti

paṭhamam mañce nipajjitvā uṭṭhāya bhūmiyam lekham likhanto acchi
 “akhīṇāsavoti maññanā hotū”ti. Tathā hi rājā khīṇāsavassa nāma -pa-
 nivatti. **Dhajapaggahitāvāti** paggahitadhajāva. **Silācetiyaṭṭhānanti**
 thūpārāmassa ca mahācetiyaassa ca antare silāya katacetiyaṭṭhānam. **Cetiya-**
-pa- aṭṭhāsi sāvakassa taṁ kuṭāgāranti katvā.

Pacchābhāgenāti dhammakathikassa therassa piṭṭhipassena. **Gonasoti**
 maṇḍalasappo. Dhammassavanantarāya bahūnam
 saggamaggappaṭilābhantarāyo bhaveyyāti adhippāyena
 “**dhammassavanantarāyam na karissāmī**”ti cintesi. **Visaṁ vikkhambhetvāti**
 vipassanātejena visavegam vikkhambhetvā. **Gāthāsahassanti**
 gāthāsahassavantaṁ. **Paṭṭhānagāthāyāti** paṭṭhāpanagāthāya, ādigāthāyāti
 attho. **Paṭṭhāna -pa- avasānagātham eva vavatthapesi**, na dvinnam antare
 vuttam kilantakāyattā. **Sarabhānam** sāyanhadhammakathā. **Paggaṇhātīti**
 paccakkham karontī gaṇhāti, sakkaccaṁ suṇātīti attho.
 Dhammakathanadivase dhammakathikānam akilamanattham saddhā upāsakā
 siniddhabhojanam madhupānakañca denti sarassa madhurabhāvāya
 sappimadhukatelādiñca bhesajjam. Tenāha “**ariyavaṁsam kathessāmī**”ti-ādi.
Catūhi dāṭhāhi daṁsitvāti dalhadatṭhabhāvadassanam. **Carissāmīti**
 sammānessāmī, sakkaccaṁ suṇissāmīti attho. **Nimmathetvāti** nimmadditvā,
 apanetvāti attho.

Ṭiṭṭhānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Atthavasasuttavaṇṇanā

43. Tatiye attho nāma phalam, taṁ etassa vasoti **atthavaso**, hetu, attho
 etassa atthīti attho, so evāti āha “**tayo atthe tīṇi kāraṇāni**”ti. Dhammadesanā
 nāma ukkaṭṭhaniddesena catunnam ariyasaccānam pakāsanāti āha
 “**catusaccadhammam pakāsetī**”ti. **Aṭṭhakatham** ñāṇena paṭisamvedīti
 pālīpadānam attham vivaraṇaṇāṇena paṭi paṭi samvedanasīlo “ayam imassa
 bhāsita attho”ti. Etena atthapaṭisambhidābyāpāramāha. **Pālīdhammam**
paṭisamvedīti pālīgatim pālīm padavivaraṇam paṭi paṭi samvedanasīlo. Etena
 dhammapaṭisambhidābyāpāramāha.

Atthavasasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Kathāpavattisuttavaṇṇanā

44. Catutthe **pavattinī**ti yāva adhippetatthanigamanā avicchedena pavattinī. Paṭighātābhāvena **appaṭihatā**. **Niyyānikā** sappāṭihīrakā.

Kathāpavattisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Paṇḍitasuttavaṇṇanā

45. Pañcame **paṇḍitapaññattānī**ti paṇḍitehi paṭhamam paññattāni. **Kathitānī**ti seyyaso kathitāni. **Mahāpurisehī**ti buddhabodhisattehi. **Karuṇā**ti karuṇācetovimutti vuttā. **Pubbabhāgoti** tassa upacāro. **Damoti indriyasamvaro** “manacchatṭhānam indriyānam damanan”ti katvā. **Attadamananti** cittadamanam. **Puṇṇovāde**¹ “sakkhissasi kho tvaṃ puṇṇa iminā damūpasamenā”ti āgatattā **damoti vuttā khantipi**. **Ālavake** ālavakasutte “saccā damā cāga”ti² evam **vuttā paññāpi** imasmim sutte “damo”ti vattum vaṭṭati. **Rakkhanam gopanam paṭijaggananti** mātāpitūnam manussāmanussakatūpaddavato rakkhanam, byādhi-ādi-anatthato gopanam, ghāsacchādanādīhi veyyāvaccakaraṇena paṭijagganam. **Santo nāma** sabbakilesadarathapariḷāhūpasamena upasantakāyavacīsamācārātāya ca. **Uttamaṭṭhena santānanti** mattheyyatādīhi seṭṭhaṭṭhena santānam.

Idha imesamyeva tiṇṇam ṭhānānam karaṇenāti imasmim sutte āgatānam tiṇṇam ṭhānānam karaṇena nibbattanena. **Etāni -pa- karaṇānī**ti mātupaṭṭhānam pitupaṭṭhānanti etāni dve uttamapurisānam karaṇāni. Uttamakiccakaraṇena hi mātāpitu-upaṭṭhākā “uttamapurisā”ti vuttā. Tenāha “mātāpitu -pa- vutto”ti. Anupaddavabhāvena³, **khemam**.

Paṇḍitasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Ma 3. 313 piṭṭhe.

2. Sam 1. 217; Khu 1. 307 piṭṭhesu.

3. Anupaddutabhāvena (Ka)

6. Sīlavantasuttavaṇṇanā

46. Chaṭṭhe **lokiyalokuttaramissakanti** ettha “manussā puññaṃ pasavanti”ti avisesena vuttattā bhāvanāmayassapi puññaṃsa saṅgaṇhanato lokuttarassapi sambhavo daṭṭhabbo.

Sīlavantasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Saṅkhatalakkhaṇasuttavaṇṇanā

47. Sattame samecca sambhūya paccayehi kataṃ **saṅkhataṃ**. **Nimittānī**ti sañjānanassa nimittāni. Hetupaccayasamavāye uppajjanam **uppādo**, attalābho. **Vayoti** bhaṅgo. **Ṭhitassāti** uppādakkhaṇato uddham ṭhitikkhaṇapattassa. Sā panassa avatthā uppādāvatthāya bhinnāti katvā aññathattham jarāti ca vuttā. Yasmā dhammo uppajjamāno eva bhijjati, tathā sati uppādabhaṅgā samānakkhaṇā siyumu, na ca tam yujjati, tasmā uppādāvatthāya bhinnā bhaṅgābhimukhāvatthā jarāti veditabbā. Ye pana “saṅkhārānaṃ ṭhiti natthi”ti vadanti, tesam tam micchā. Yathā hi tasseva dhammassa uppādāvatthāya bhinnā bhaṅgāvatthā icchitā, aññathā “aññaṃ uppajjati, aññaṃ nirujjhati”ti āpajjati, evam uppajjamānassa bhaṅgabhimukhā dhammā icchitabbā. Sā ca ṭhitikkhaṇo. Na hi uppajjamāno bhijjatīti sakkā viññātunti.

Saṅkhatanti tebhūmakā dhammā paccayasamuppannattā. Yadi evam maggaphaladhammā kathanti āha “**maggaphalāni panā**”ti-ādi. Lakkhaṇakathā hi yāvadeva sammasanattā. **Uppādakkhaṇe uppādo**, na ṭhānabhaṅgakkhaṇesu. Kasmā? Uppāda-uppādakkhaṇānaṃ aññamaññaṃ paricchinnaṭṭā. Yathā hi upādasaṅkhātena vikārena uppādakkhaṇo paricchinno, evam uppādakkhaṇenapi uppādo paricchinno. sesadvayepi eseva nayo. Dhammappavattimattatāyapi kālassa lokasamaññāvaseneva vuttam. **Lakkhaṇam na saṅkhataṃ, saṅkhataṃ na lakkhaṇanti** nesaṃ bhedadassanaṃ. Avatthāvato hi avatthā bhinnāvāti. **Paricchinnanti** ettha uppādavayehi tāva saṅkhataṃ paricchinnaṃ hotu, jarāya pana tam katham paricchinnanti vuccati? Na vuccati paricchedo pubbantāparantamattena, atha kho sabhāvabhedenāti nāyaṃ doso. **Saṅkhataṃ** dhammajātaṃ **paricchinnaṃ** tabbantaṃ

dhammajātaṃ saṅkhatanti paññāyati evaṃ tesaṃ abhāvena nibbānametanti lakkhitabbato sañjānitabbato. Idāni “**yathā hī**”ti-ādinaṃ yathāvuttamatthaṃ upamāhi vibhāveti.

Saṅkhatalakkhaṇasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Asaṅkhatalakkhaṇasuttavaṇṇanā

48. Aṭṭhame **asaṅkhatassā**ti vuttanayena na saṅkhatassa. Tenāha “**paccayehī**”ti-ādi. Yathā uppādādīnaṃ bhāvena saṅkhatadhammajātaṃ saṅkhatanti paññāyati, evaṃ tesaṃ abhāvena nibbānaṃ asaṅkhatanti paññāyati.

Asaṅkhatalakkhaṇasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Pabbatarājasuttavaṇṇanā

49. Navame idha **sāla**-saddo rukkhasāmaññapariyāyo, na rukkhavisesapariyāyoti āha “**mahāsālāti mahārukkhā**”ti. **Kulajetṭhakanti** tasmim kule jetṭhabhūtaṃ sāmibhūtaṃ. **Sīlāmayo** na paṇsumayo missako ca. Gāmaṃ gāmūpacāraṇa ṭhapetvā sabbaṃ araññanti āha “**araññasminti agāmakatṭhāne**”ti. Mahanto pabbato seloti yojanā.

Pabbatarājasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Ātappakaraṇīyasuttavaṇṇanā

50. Dasame **sarīrasambhavānanti** sarīre sambhūtānaṃ. **dukkhānanti** anitṭhānaṃ. **Bahalānanti** nirantarappavattiyā aviraḷānaṃ. **Tāpanavasenā**ti dukkhāpanavasena. **Tibbānanti** kurūrānaṃ. Tāsaṃ yathāvuttānaṃ adhivāsanāya pahātabbadukkhavedanānaṃ pajahanaṃ nāma khamanamevāti āha “**khamanatthāyā**”ti. **Āṇāpetvāti** “ātappaṃ karaṇīyaṃ”ti buddhānaṃ vidhāya. **Lokiyalokuttaramissakā kathitā** sasambhārānaṃ maggadhammānaṃ kathitattā.

Ātappakaraṇīyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

11. Mahācorasuttavaṇṇanā

51. Ekādasame mahābalavacoro **mahācoroti** āha “**mahanto balavacoro**”ti. **Balavacoroti** ca mahāthāmatāya mahāparivāratāya mahācoriyakammasamatthatāya ca veditabbo. Mahataṃ gāmanigamānaṃ viluppanaṃ **mahāvilopo**. **Taṃ taṃ kāraṇaṃ pakkhipitvā**ti taṃ taṃ akaraṇameva kāraṇaṃ katvā tappaṭibaddhāya kathāya pakkhipitvā. **Atthaṃ kathayissantī**ti tassa tassa atthañca kathayissantī. **Harantā**ti apanentā pariharantā. **Dasavattukāyā**ti “sassato loko”ti¹ ādidasavattthusannissitāya. **Antaṃ gahetvā ṭhitadiṭṭhiyā**ti tameva sassatādi-antaṃ gahetvā avissajjetvā ṭhitadiṭṭhiyā.

Mahācorasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Cūlavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paṭhamapaṇṇāsako niṭṭhito.

1. Ma 1. 212 piṭṭhe.

2. Dutiyapaṇṇāsaka

(6) 1. Brāhmaṇavagga

1. Paṭhamadvebrāhmaṇasuttavaṇṇanā

52. Brāhmaṇavaggassa paṭhame **jarājjiṇṇāti** jarāvasena jiṇṇā, na byādhi-
ādīnaṃ vasena jiṇṇasadisattā jiṇṇā. **Vayovuddhāti** vayo vuddhippattiyā
vuddhā, na sīlādivuddhiyā. **Jātimahallakāti** jātiyā mahantatāya
cirarattaññutāya jātimahallakā. **Tayo addhe atikkantāti** paṭhamo majjhimo
pacchimoti tayo addhe atītā. **Tatiyaṃ vayaṃ anuppattāti** tato eva
pacchimaṃ vayaṃ anuppattā. **Akatabhayaparittāṇāti** ettha **bhayaparittāṇanti**
duggatibhayato parittāyakaṃ puññaṃ, taṃ akataṃ etehi
akatabhayaparittāṇā. **Patitṭhākammanti** sugatisaṅkhātappatitṭhāvahaṃ
kammaṃ. **Upasaṃhariyati** sampāpiyati. “Upanīyati”ti vuttaṃ, kiṃ kena
upanīyati āha “**ayaṃ hi jātiyā jaraṃ upanīyati**”ti-ādi. **Ayanti** loko. Jāto na
jātabhāveneva tiṭṭhati, atha kho tato paraṃ jaraṃ pāpiyati, jarāya byādhiṃ
pāpiyati. Evaṃ parato paraṃ dukkhameva upanīyati.

Tāyanatṭhenāti rakkhanatṭhena. **Nilīyanatṭhenāti** nilīnatṭhānabhāvena.
Patitṭhānatṭhenāti patiṭṭhānabhāvena. **Avassayanatṭhenāti**
avassayitabbabhāvena. **Uttamagativasenāti** paramagatibhāvena.

Paṭhamadvebrāhmaṇasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Dutiyadvebrāhmaṇasuttavaṇṇanā

53. Dutīye bhajitabbaṭṭhena paresaṃ bhājitabbaṭṭhena **bhājanam**,
bhaṇḍakaṃ.

Dutiyadvebrāhmaṇasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Aññatarabrāhmaṇasuttādivaṇṇanā

54.55. Tatiye yesaṃ rāgādīnaṃ appahānena purisassa attabyābādhādīnaṃ sambhavo, pahānena asambhavoti evaṃ rāgādīnaṃ pahāyako ariyadhammo mahānubhāvatāya mahānisamsatāya ca samaṃ passitabboti **sandiṭṭhiko**. Iminā nayena sesesu padesupi yathārahaṃ nīharitvā vattabbo. Saddattho pana **visuddhimaggasamvaṇṇanāsu**¹ vuttanayena veditabbo. Catutthaṃ uttānatthameva.

Aññatarabrāhmaṇasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Nibbutasuttavaṇṇanā

56. Pañcame na **kālantare pattabbanti** yadā saccappaṭivedho, tadā eva laddhabbattā na kālantare pattabbaṃ. Maggaññāṇena upanetabbattā upaneyyaṃ. Upaneyyameva **opaneyyikanti** āha “**paṭipattiyā upagantabban**”ti.

Nibbutasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Palokasuttavaṇṇanā

57. Chaṭṭhe **ācariyapācariyānanti** ācariyānampi ācariyānaṃ. **Nirantaraphuṭo nerayikasattehi** nirayagāmikammassa kārakānaṃ bahubhāvā. **Ubhayampetanti** yathāvuttaṃ atthadvayaṃ. **Ghananivāsanti** gāmānaṃ ghanasannivāsataṃ. **Ekanteneva adhammoti** ayonisomanasikārahetukattā anattahetutāya ca niyameneva adhammo. **Na adhammarāgoti adhippetoti** paraparikkhāresu rāgo viya na mahāsāvajjoti katvā vuttaṃ. Tathā hi sakasakaparikkhāraṇi rāgo visamalobho viya na ekantato apāyupattijanako. Paraparikkhāresu uppajjamānassa mahāsāvajjatāya **adhammarāgatā**. **Lobhassa samakālo nāma natthi** kāyaduccaritādīnaṃ viya ayonisomanasikārasamuṭṭhānattā. **Esāti** eso pāpadhammo. **Samalobho** visamalakkhaṇābhāvato. Tato hi taṃsamuṭṭhāno payogo

1. Visuddhi-Ṭī 1. 267 piṭṭhe.

micchācāroti na vuccati. **Avatthupaṭisevanasaṅkhātenā**ti yaṃ
lokiyasādhusamanuññātaṃ rāgassa vatthuṭṭhānaṃ, tato aññasmiṃ
vatthusmiṃ paṭisevanasaṅkhātena.

Vividhasassānanti sālivihi-ādinānappakārasassānaṃ. **Dussassanti**
paccayadūsenā dūsitāṃ sassāṃ. **Sampajjamāneti** nipphajjanato pageva
gabbhaparivuddhikāle¹. **Pāṇakā**ti sakabhāḍipāṇakā. **Patantī**ti sassānaṃ
matthake patanti. **Salākāmatameva sampajjatī**ti vaddhitvā gabbhaṃ
gaheṭuṃ asamatthaṃ sampajjati. **Teti vāla-amanussā**. **Laddhokāsā**ti
yakkhādhpatihi anuññātattā laddhokāsā.

Palokasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Vacchagottasuttavaṇṇanā

58. Sattame **mahāvīpākanti** ulāraphalaṃ bahuvipākāṃ. **Dhammo nāma**
kathitakathā “atthaṃ dahati vidahatī”ti katvā. **Anudhammo nāma**
paṭikathanāṃ “taṃ anugato dhammo”ti katvā. Saha dhammenāti
sahadhammo, so eva **sahadhammiko**. Dhamma-saddo cettha
kāraṇapariyāyoti āha “**sakāraṇo**”ti. **Vādassā**ti vacanassa. **Anupāto** anupacchā
pavatti.

Paripantho tiṭṭhatīti **pāripanthiko**. Panthe ṭhatvā paresāṃ sāpateyyaṃ
chindanato **pantadūhanacoro**. Yadi paccavekkhaṇañānaṃ, kathaṃ taṃ
asekkhanti āha “**asekkhassa pavattattā**”ti. **Itarānī**ti silakkhandhādīni.
Sayampīti pi-saddo “asekkhassa pavattā cā”ti imamatthaṃ sampiṇḍeti.

Nibbisevanoti visevanarahito vigatavilomabhāvo. **Na upaparikkhantī**
na vicārenti. Jātiṃ nibbattiṃ yāti upagacchatīti **jātiyo**, jātoti attho. Tenāha
“**yattha katthaci kulajāte**”ti.

Kevalīti kevalavā, pāripūrimāti attho. Tenāha “**paripunṇabhāvena**
yutto”ti. **Etam** kevalīti padaṃ. **Abhiññāpāranti** abhijānassa pāraṃ.
Pariyantaṃ gatattā **pāragū**. Esa nayo sesapadesupī.

1. Gabbhapisuddhikāle (Ka)

Khettavinicchayasavanenāti “imehi sīlādiguṇasampannā sadevake loke puññassa khettaṃ, tadañño na khettaṃ”ti evaṃ khettavinicchayasavanena rahitā.

Vacchagottasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Tikaṇṇasuttavaṇṇanā

59. Aṭṭhame **durāsada**ti durupasaṅkamanā. **Garahā muccissatī**ti mayi evaṃ kathente samaṇo gotamo kiñci kathessati, evaṃ me vacanamattampi na laddhanti ayaṃ garahā muccissatīti. **Paṇḍitā**ti paṇḍiccena samannāgatā. **Dhīrā**ti dhitisampannā. **Byattā**ti paravādamaddanasamatthena veyyattiyena samannāgatā. **Bahussutā**ti bāhusaccavanto. **Vādinoti** vādimaggakusalā. **Sammatā**ti bahunō janassa sādhusammatā. **Paṇḍitādi-ākārāparicchedanti** tesāṃ tevijjānaṃ paṇḍitākārādi-ākārāparicchedaṃ. Ākārasaddo kāraṇāpariyāyo, paricchedasaddo parimāṇatthoti āha “**ettakena kāraṇenā**”ti.

Yathāti yenākārena, yena kāraṇenāti attho. Tenāha “**yathāti kāraṇavacanan**”ti. “**Dvīhipi pakkhehi**”ti vatvā te pakkhe sarūpato dassento “**mātito ca pitito cā**”ti āha. Tesāṃ pakkhānaṃ vasenassa sujātataṃ dassetuṃ “**yassa mātā**”ti-ādi vuttaṃ. Janakajanikābhāvena vināpi loke mātāpitusaṃmaññā dissati, idha pana sā orasaputtavaseneva icchitāti dassetuṃ “**saṃsuddhagahaṇiko**”ti vuttaṃ. Gabbhaṃ gaṇhāti dhāretīti **gahaṇī**, gabbhāsayaṣaṇṇito mātukucchippadeso. Yathābhuttassa āhārassa vipācānavasena gaṇhanato ahaḍḍanato¹ **gahaṇī**, kammajatejodhātu.

Pitā ca mātā ca pitaro, pitūnaṃ pitaro pitāmahā, tesāṃ yugo **pitāmahayugo**, tasmā “yāva sattamā pitāmahayugā pitāmahadvandā”ti evamettha attho daṭṭhabbo. **Aṭṭhakathāyaṃ** pana dvandaṃ aggahetvā “yuganti āyuppanāṇaṃ vuccatī”ti vuttaṃ. **Yuga**-saddassa ca atthakathā dassitā

1. Chādanato (Ka)

“**pitāmahoyeva pitāmahayugan**”ti. Pubbapurisāti purisaggahaṇaṇcetttha ukkaṭṭhaniddesavasena katanti daṭṭhabbāṃ. Evaṃ hi “mātito”ti pālīvacanaṃ samatthitaṃ hoti. **Akkhittoti** akkhepo. **Anavakkhittoti** saddhathālipākādīsū¹ anavakkhitto na chaḍḍito. **Jātivādenāti** hetumhi karaṇavacananti dassetuṃ “**kena kāraṇenā**”ti-ādi vuttaṃ. Ettha ca “ubhato -pa- pitāmahayugā”ti etena brāhmaṇassa yonidosābhāvo dassito saṃsuddhagahaṇikatākittanato. “Akkhitto”ti iminā kiriyāparādhābhāvo. Saṃsuddhajātikāpi hi sattā kiriyāparādhena khepaṃ pāpuṇanti. “Anupakkuṭṭho”ti iminā ayuttasaṃsaggābhāvo. Ayuttasaṃsaggaṃ hi paṭicca sattā suddhajātikā kiriyāparādharahitāpi akkosāṃ labhanti.

Tanti garahāvacanāṃ. **Mante parivattetīti** vede sajjhāyati, pariyāpuṇātīti attho. **Mante dhāretīti** yathā-adhīte² mante asammūṭṭhe katvā hadaye ṭhapeti.

Oṭṭhapahatakaraṇavasenāti atthāvadhāraṇavasena.

Sanighaṇḍukeṭubhānanti ettha vacanīyavācakahāvena atthaṃ saddaṇca khaṇḍati bhindati vibhajja dassetīti nikhaṇḍu, so eva idha kha-kārassa gha-kāraṃ katvā “**nighaṇḍū**”ti vutto. Kiṭati gameti kiriyādivibhāgaṃ, taṃ vā anavasesapariyādānato gamento pūretīti **keṭutaṃ**. **Vevacanappakāsakanti** pariyāyasaddadīpakāṃ, ekekassa attassa anekapariyāyavacanavibhāvakanti attho. Nidassanamattañcetaṃ anekesampi akkānaṃ ekasaddavacanīyatāvibhāvanavasenapi tassa ganthassa pavattattā. Vacībhedaḍḍilakkhaṇā kiriyā kappīyati vikappīyati etenāti kiriyākappo, so pana vaṇṇapadasambandhapadatthādivibhāgato bahukappoti āha “**kiriyākappavikappo**”ti. Idañca mūlakiriyākappagantaṃ sandhāya vuttaṃ. So hi mahāvisayo satahassaparimāṇo namācariyādīppakaraṇaṃ³. Tānakaraṇādivibhāgato nibbacaṇavibhāgato ca akkharā pabhedīyanti etetīti **akkharappabhedo**, sikkhāniruttiyo. **Etesanti** catunnaṃ vedānaṃ.

1. Sabbathālipākādīsū (Ka)

2. Yathāṭṭhite (Ka)

3. Nayacariyādīpakaraṇaṃ (Dī-Tī 1. 291 piṭṭhe)

Padanti catubbidham, pañcavidham vā padam, tam padam kāyatīti **padako**, teyeva vā vede padaso kāyatīti **padako**. **Tadavasesanti** vuttāvasesam vākyam. Ettāvatā saddabyākaraṇam vatvā puna “byākaraṇan”ti atthabyākaraṇamāha. Tam tam saddam tadatthañca byākaroti byācikkhati etenāti **byākaraṇam**, saddasattham. Āyatim hitam tena loko na yatati na ihatīti **lokāyatam**. Tam hi gantham nissāya sattā puññakiriyāya cittampi uppādentī.

Asīti mahāsāvakāti aññāsikoṇḍañño, vappo, bhaddiyo, mahānāmo, assaji, nāḷako, yaso, vimalo, subāhu, puṇṇaji, gavampati, uruvelakassapo, nadīkassapo, gayākassapo, sārīputto, mahāmoggallāno, mahākassapo, mahākaccāno, mahākoṭṭhiko, mahākappino, mahācundo, anuruddho, kaṅkhārevato, ānando, nandako, bhagu, nandiyo, kimilo, bhaddiyo, rāhulo, sīvali, upāli, babbo upaseno, khadiravanīyarevato, puṇṇo mantāniputto, puṇṇo sunāparantako, soṇo kuṭikaṇṇo, soṇo koḷiviso, rādho, subhūti, aṅgulimālo, vakkali, kāludāyī, mahā-udāyī, pilindavaccho, sobhito, kumārakassapo, raṭṭhapālo, vaṅgīso, sobhiyo, selo, upavāṇo, megghiyo, sāgato, nāgito, lakūṇḍakabhaddiyo, piṇḍolo bhāradvāja, mahāpanthako, cūḷapanthako, bākulo, kuṇḍadhāno, dārucīriyo, yasojo, ajito, tissametteyyo, puṇṇako, mettagu, dhotako, upasīvo, nando, hemako, todeyyo, kappo, jatukaṇṇī bhadravudho, udayo, posalo, mogharājā, piṅgiyoti ete asīti mahāsāvakā nāma.

Kasmā panete eva therā “mahāsāvakā”ti vuccantīti? Abhinīhārassa mahantabhāvato. Tathā hi dve aggasāvakāpi mahāsāvakesu anthogadhā. Te hi sāvakapāramiññaṇassa matthakappattiyā sāvakesu aggadhammādhigamena aggaṭṭhāne ṭhitāpi abhinīhāramahantatāsāmaññena “mahāsāvakā”tipi vuccanti, itare pana pakatisāvakehi sātisayam mahābhinīhārā. Tathā hi te padumattarassa bhagavato kāle katapaṇidhānā, tato eva sātisayam abhiññāsamāpattisu vasino pabhinnappaṭisambhidā ca. Kāmaṃ sabbepi arahanto sīlavisuddhi-ādike sampādetvā

catūsu satipaṭṭhānesu suppatiṭṭhitacittā satta bojjhaṅge yathābhūtaṃ
bhāvetvā maggappaṭipāṭiyā anavaśesato kilese khepetvā aggaphale
patiṭṭhahanti, tathāpi yathā saddhāvimuttato diṭṭhippattassa, paññāvimuttato
ca ubhatobhāgavimuttassa pubbabhāgabhāvanāvisesasiddho
maggabhāvanāviseso, evaṃ abhinīhāramahantattapubbayogamahantattāhi
sasantāne sātisaṃyassa guṇavisesaṃ nippāditattā sīlādīhi guṇehi mahantā
sāvakaṃ mahāsāvakaṃ. Tesūyeva pana ye bodhipakkhiyadhammesu
pāmoḁkhabhāvena dhurabhūtānaṃ sammādiṭṭhisāṅkappādīnaṃ sātisaṃyāṃ
kiccānubhāvanipphattiyā kāraṇabhūtāya tajjābhinihārābhinihaṭāya
sakkaccaṃ nirantaraṃ cirakālasambhāvitāya sammāpaṭipattiyā
yathākkamaṃ paññāya samādhismiṃca ukkaṭṭhapāramippattiyā savisesaṃ
sabbaguṇehi aggabhāve ṭhitā, te sārīputtamoggallānā. Itare aṭṭhasattati therā
sāvakaṃ pāramiyā matthake sabbasāvakaṇaṃ aggabhāvena aṭṭhitattā
“mahāsāvakaṃ”icceva vuccanti. Pakatisāvakaṃ pana
abhinīhāramahantattābhāvato pubbayogamahantattābhāvato ca
“satthusāvakaṃ”icceva vuccanti. Te pana aggasāvakaṃ viya mahāsāvakaṃ viya
ca na parimitā, atha kho anekasatā anekasahassā.

Vayatīti **vayo**, ādimajjhapariyosānesu kattaci aparikilamanto¹
avitthāyanto te ganthe santāneti paṇetīti attho. Dve paṭisedhā pakatiṃ
gamentīti dassetuṃ “**avayo na hotī**”ti vatvā tattha avayaṃ dassetuṃ “**avayo
nāma -pa- na sakkotī**”ti vuttaṃ.

Idhāti imasmiṃ sutte. **Etanti** “vivicca kāmehi”ti-ādivaṇaṃ.
Tatīyavijjādhigamāya paṭipattikkamo **visuddhimagge**² sātisaṃyāṃ vitthārito,
tathā idha avattukāmatāya **bhayabheravasuttā**dīsu³ viya saṅkhepato ca
vattukāmatāya “**dvinnāṃ vijjānaṃ**”icceva vuttaṃ.

Vijjāti pubbenivāsappaṭicchādakassa mohakkhandhassa vijjanaṭṭhenapi⁴
vijjā. **Moho paṭicchādaṭṭhena tamoti vuccati** tamo viyāti katvā. Kātabbato
karaṇaṃ, obhāsova karaṇaṃ **obhāsakaraṇaṃ**, attano paccayehi
obhāsabhāvena nibbattetabbaṭṭhenāti attho. **Ayaṃ**

1. Aparikkhalattā (Ka) Dī-Ṭī 1. 292 piṭṭhe passitabbaṃ.

3. Ma 1. 20 piṭṭhe.

2. Visuddhi 1. 134 piṭṭhe.

4. Vijānanaṭṭhenapi (Ka)

atthoti ayameva adhippetattho. **Pasaṃsāvacananti** tasseva atthassa thomaṇāvacanaṃ paṭipakkhavidhamanapavattivisesānaṃ bodhanato. **Yojanāti** pasaṃsāvasena vuttapadānaṃ atthadassanavasena vuttapadassa ca yojanā. **Avijjā vihatāti** etena vijjanaṭṭhena vijjāti ayampi attho dīpitoti daṭṭhabbaṃ. **Yasmā vijjā uppannāti** etena vijjāpaṭipakkhā avijjā, paṭipakkhatā cassā pahātabbabbhāvena vijjāya ca pahāyakabhāvenāti dasseti. **Itarasmimpi padadvayeti** “tamo vihato, āloko uppanno”ti padadvayepi. **Eseva nayoti** yathāvuttayojanaṃ atidisati. Tatthāyaṃ yojanā—evaṃ adhigatavijjassa tamo vihato viddhasto. Kasmā? Yasmā āloko uppanno ñāṇāloko pātubhūtoti. **Pesitattassāti** yathādhippetatthasiddhippattinṃ vissatṭhacittassa, paṭhamavijjādhigamāya pesitacittassāti vuttaṃ hoti.

Vipassanāpādakanti iminā tassa jhānacittassa nibbedhabhāgiyatamāha. Vipassanā tividhā vipassakapuggalabhedena. Mahābodhisattānaṃ hi paccekabodhisattānaṃca vipassanā cintāmayāñāṇasaṃvaddhitattā¹ sayambhuññābhūtā, itaresaṃ sutamayañāṇasaṃvaddhitattā paropadesasambhūtā. Sā “ṭhapetvā nevasaññānāsaññāyatanam avasesarūpārūpajjhānānaṃ aññatarato vuṭṭhāyā”ti-ādinā anekadhā arūpamukhavasena catudhātuvavatthāne vuttānaṃ tesam tesam dhātupariggahamukhānaṃ aññataramukhavasena ca anekadhāva **visuddhimagge**² nānāyato vibhāvitā. Mahābodhisattānaṃ pana catuvīsatiakoṭisatasahassamukhena pabhedagamanato nānāyamaṃ sabbaññūtaññāṇasannissayassa ariyamaggañāṇassa adhiṭṭhānabhūtaṃ pubbabhāgañāṇagabbhaṃ gaṇhāpentaṃ paripākaṃ gacchantam paramagambhīraṃ saṇhasukhumataram anaññasādhāraṇam vipassanāñāṇam hoti, yaṃ aṭṭhakathāsu “mahāvajirañāṇan”ti vuccati. Yassa ca pavattivibhāgena catuvīsatiakoṭisatasahassappabhedassa pādakabhāvena samāpajjiyamānā catuvīsatiakoṭisatasahassasaṅkhā devasikaṃ satthu vaḷaṇjanakasamāpattiyo vuccanti, svāyaṃ buddhānaṃ vipassanācāro paramatthamañjūsāyaṃ **visuddhimaggasaṃvaṇṇanāyaṃ**³ dassito, atthikehi tato gahetabboti. Idha pana sāvakānaṃ vipassanācāraṃ sandhāya “vipassanāpādakan”ti vuttaṃ.

1. Cintāmayāñāṇasaṃvaddhitā (Ka)

2. Visuddhi 1. 342 piṭṭhe.

3. Visuddhi-Ṭī 1. 260 piṭṭhe.

Kāmaṃ heṭṭhimamaggañāṇānīpi āsavānaṃ khepanañāṇāni eva, anavasesato pana tesāṃ khepanaṃ aggamaggañāṇenevāti āha “**arahattamaggañāṇatthāyā**”ti. **Āsavavināsanatoti** āsavānaṃ nissesaṃ samucchindanato. Āsavānaṃ khaye ñāṇaṃ āsavakkhayañāṇanti dassento “**tatra cetamā ñāṇaṃ**”ti vatvā “**khaye**”ti ādhāre bhummaṃ, na visayeti dassento “**tattha pariyāpannattā**”ti āha. **Abhinīharatī**ti abhimukhaṃ nīharati, yathā maggābhisamayo hoti, savanaṃ tadabhimukhaṃ pavatteti. **Idaṃ dukkhanti** dukkhassa ariyasaccassa tadā bhikkhunā paccakkhato gahitabhāvadassanaṃ. **Ettakaṃ dukkhanti** tassa paricchijja gahitabhāvadassanaṃ. **Na ito bhiyyoti** tassa anavasesato gahitabhāvadassanaṃ. Tenāha “**sabbampi dukkhasaccan**”ti-ādi. **Sarasalakkhaṇapaṭivedhenāti** sabhāvasaṅkhātassa lakkhaṇassa asammohato paṭivijjhanena. Asammohapaṭivedhoti ca yathā tasmimā ñāṇe pavatte pacchā dukkhasaccassa sarūpādiparicchede sammoho na hoti, tathā pavatti. Tenevāha “**yathābhūtaṃ pajānātī**”ti. Dukkhaṃ samudeti etasmāti **dukkhasamudayo**. **Yaṃ tñānaṃ patvāti** yaṃ nibbānaṃ maggassa ārammaṇapaccayaṭṭhena kāraṇabhūtaṃ āgama. **Patvāti** ca tadubhayavato puggalassa pavattiyāti katvā vuttaṃ. **Patvāti** vā pāpuṇanahetu. **Appavattinti** appavattinimittaṃ. Te vā na pavattanti etthāti appavatti, nibbānaṃ. **Tassāti** dukkhanirodhassa. **Sampāpakanti** sacchikiriyāvasena sammadeva pāpakam.

Kilesavasenati āsavaṇākhātakilesavasena. Yasmā āsavānaṃ dukkhasaccapariyāyo tappariyāpannattā sesasaccānañca taṃsamudayādipariyāyo¹ atthi, tasmā vuttaṃ “**pariyāyato**”ti. Dassento saccānīti yojanā. Āsavānañcettha gahaṇaṃ “āsavānaṃ khayañāṇāyā”ti āraddhattā. Tathā hi “kāmasavāpi cittaṃ vimuccatī”ti-ādinā āsavavimuttisīseneva sabbakilesavimutti vuttā. “**Idaṃ dukkhanti yathābhūtaṃ pajānātī**”ti-ādinā missakamaggo idha kathitoti “**saha vipassanāya koṭippattaṃ maggaṃ kathesī**”ti vuttaṃ. **Jānato** passatoti iminā pariññāsacchikiriyābhāvanābhisamayā vuttā. **Vimuccatī**ti iminā pahānābhisamayo vuttoti āha “**iminā maggakkhaṇaṃ dassetī**”ti.

1. Taṃsamuṭṭhānādipariyāyo (Ka)

Jānato passatoti vā hetuniddeso. Yaṃ jānanahetu kāmāsavāpi cittaṃ vimuccatīti yojanā. Dhammānaṃ hi samānakālikānampi paccayapaccayuppannatā sahaajātakotiyaṃ labbhati. Bhavāsavaggahaṇeneva ettha bhavarāgassa viya bhavadiṭṭhiyāpi samavarodhoti diṭṭhāsavassapi saṅgaho daṭṭhabbo.

Khīṇā jātīti-ādīhi padehi. **Tassāti** paccavekkhaṇāñāssa. **Bhūminti** pavattiṭṭhānaṃ. Yenādhippāyena “katamā panassā”ti-ādinā codanā katā, taṃ vivaranto “**na tāvassā**”ti-ādimāha. Tattha **na tāvassa atītā jāti khīṇā** maggabhāvanāyāti adhippāyo. Tattha kāraṇamāha “**pubbeva khīṇattā**”ti. Na anāgatā assa jāti khīṇāti yojanā. **Na anāgatāti** ca anāgatabhāvasāmaññaṃ gahetvā lesena codeti. Tenāha “**anāgate vāyāmābhāvato**”ti. Anāgataviseso panettha adhippeto, tassa khepane vāyāmo labbhateva. Tenāha “**yā pana maggassā**”ti-ādi. **Ekacatupañcavokārabhavesūti** bhavattayaggahaṇaṃ vuttanayena anavasesato jātiyā khīṇabhāvadassanattamaṃ. **Tanti** yathāvuttaṃ jātīm. **Soti** khīṇāsavo bhikkhu.

Brahmacariyavāso nāma idha maggabrahmacariyassa nibbattanamevāti āha “**parivutthan**”ti. Sammādiṭṭhiyā catūsu saccesu pariññādikiccasāadhanavasena pavattamānāya sammāsaṅkappādīnampi dukkhasacce pariññābhisamayānuguṇā pavatti, itaresu ca saccesu nesaṃ pahānābhisamayādivasena pavatti pākaṭā eva. Tena vuttaṃ “**catūsu saccesu catūhi maggehi pariññāpahānasacchikiriyābhāvanābhisamayavasena**”ti. **Puthujjanakalyāṇakādayoti ādi**-saddena sattasekhaṃ saṅgaṇhāti.

Itthattāyāti ime pakārā itthaṃ, tabbhāvo itthattaṃ, tadatthanti vuttaṃ hoti. Te pana pakārā ariyamaggabyāpārabhūtā¹ pariññādayo idhādhippetāti āha “**evamsoḷasavidhakiccabhāvāyā**”ti. Te hi maggaṃ paccavekkhato maggānubhāvena pākaṭā hutvā upaṭṭhahanti, pariññādīsu ca pahānameva padhānaṃ tadatthattā itaresanti āha “**kilesakkhayāyavā**”ti. Pahīnakilesapaccavekkhaṇavasena vā etaṃ vuttaṃ. Dutiyavikappe

1. Ariyapuggalabyāpārabhūtā (Ka)

itthattāyāti nissakke sampadānavacananti āha “**itthabhāvato**”ti. **Aparanti** anāgataṃ. Ime pana carimakattabhāvasaṅkhātā pañcakkhandhā. **Pariññātā tiṭṭhanti**ti etena tesam appatiṭṭhataṃ dasseti. Apariññāmūlakā hi patiṭṭhā. Yathāha “kabalīkāre ce bhikkhave āhāre atthi rāgo, atthi nandī, atthi taṇhā, patiṭṭhitaṃ tattha viññāṇaṃ virūḷhaṃ”ti-ādi¹. Tenevāha “**chinnamūlakā rukkhā viyā**”ti-ādi.

Yassāti puthujjanassa. Tassa hi sīlaṃ kadāci vaḍḍhati, kadāci hāyati. Sekkhāpi pana sīlesu paripūrakārinova, asekkhesu vattabbameva natthi. Tenāha “**khīṇāsavassā**”ti-ādi. **Vasippattanti** vasībhāvappattaṃ. **Sutṭhu samāhitanti** aggaphalasamādhinā sammadeva samāhitaṃ. **Dhitisampannanti** aggaphaladhitiyā samannāgataṃ. **Maccumjahitvā ṭhitanti** āyatim punabbhavābhāvato vuttaṃ. Kathaṃ punabbhavābhāvoti āha “**sabbe pāpadhamme pajahitvā ṭhitan**”ti. Sabbassapi ñe yyadhammassa catusaccantogadhattā vuttaṃ “**buddhanti catusaccabuddhan**”ti. **Buddhasāvakaṃ**ti sāvakabuddhā namassanti², pageva itarā pajā. Itarā hi pajā sāvakepi namassanti. Iti ettakena ṭhānena sammāsambuddhassa vasena gāthānaṃ atthaṃ vatvā idāni sāvakassapi vasena atthaṃ yojetvā dassetuṃ “**atha vā**”ti-ādi vuttaṃ. **Sāvakopi gotamo** mukhanibbattena sampattena sambandhena, yato sabbepi ariyasāvakaṃ bhagavato orasaputtāti vuccantīti.

Nivussatīti **nivāso**, nivuttho khandhasantānoti āha “**nivutthakkhandhaparamparan**”ti. **Aveti, avedīti** pāṭhadvayenapi pubbenivāsañāṇassa kiccasiddhaṃyeva dasseti. Ekattakāya-ekattasaññibhāvasāmaññato vehapphalāpi ettheva saṅghaṃ gacchantīti “**chakāmāvacare nava brahmaloke**”iceva vuttaṃ. Itare pana apacurabhāvato na vuttā. Ekaccānaṃ avisayabhāvato ca avacanaṃ datṭhabbaṃ. Jāti khīyati etenāti **jātikkhayo**, arahattanti āha “**arahattaṃ patto**”ti. “Abhiññāyā”ti vattabbe yakāralopena “abhiññā”ti niddeso katoti āha “**jānitvā**”ti. **Kiccavosānenāti** catūhi maggehi kattabbassa soḷayavidhassa kiccassa pariyosānena. **Vositoti** pariyosito, niṭṭhitoti attho. **Moneyyena samannāgatoti** kāyamoneyyādīhi samannāgato.

1. Sam 1. 325; Abhi 4. 114; Khu 7. 19 piṭṭhesu. 2. Sāvakaṃ buddhaṃ namassanti (Ka)

Lapitaṃ lapatīti **lapitalāpano**. **Attapaccakkhato** ñatvāti iminā tesāṃ vijjānaṃ paṭiladdhabhāvaṃ dīpeti.

Tikaṇṇasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Jāṇussoṇisuttavaṇṇanā

60. Navame **deyyadhammasetaṃ nāmaṃ** yāgaṃ karontena dātabbadeyyadhamāṃ sandhāya vadati tadaññassa pāḷiyaṃ deyyadhammaggaḥeneva gahitattā. **Matakabhattanti** mataka uddissa dātabbabbhattaṃ, pitupiṇḍanti vuttaṃ hoti. **Varapurisānanti** visiṭṭhapurisānaṃ, uttamapurisānanti attho. **Sabbametaṃ dānanti** yathāvuttabhedaṃ paññasaddhādīdānaṃ.

Jāṇussoṇisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Saṅgāraṇasuttavaṇṇanā

61. Dasame jiṇṇānaṃ hatthisālādīnaṃ paṭisaṅkharaṇaṃ puna pākātikakaraṇaṃ jiṇṇapaṭisaṅkharaṇaṃ, tassa kāraṇo **jiṇṇapaṭisaṅkharaṇakāraṇo**. **Bāhirasamayeti** satthusāsanato bāhire aññatitthiyasamaye. **Sabbacatukkenāti**-ādīsu sabbesu dvipadacatuppadādibhedesu pāṇesu ekekasmiṃ cattāro cattāro pāṇe vadhitvā yajitabbaṃ yaññaṃ sabbacatukkaṃ nāma. Sesesupi iminā nayena attho veditabbo. **Yassa vā tassa vāti** nissakke sāmivacananti āha “**yasmā vā tasmā vā**”ti. **Evamassāyanti** ettha **assūti** nipātamattanti āha “**evaṃ santepi ayan**”ti.

Vaḍḍhentoti paṭṭhapento. Maggabrahmacariyassa ogadhaṃ mūlaṃ paṭiṭṭhābhūtaṃ **brahmacariyogadhaṃ**. Tenāha “**arahattamaggasaṅkhātassā**”ti-ādi. Ukkatṭhaniddesena cettha arahattamaggasseva gahaṇaṃ katanti daṭṭhabbaṃ. **Uttamaṃ paṭiṭṭhābhūtaṃ** ārammaṇūpanissayaabhāvena.

Apphehi veyyāvaccakarādīhi attho etissāti **appaṭṭhā** ttha-kārassa tṭha-kāraṃ katvā. Tenāha “**yattha bahū**”ti-ādi. **Yatthāti** yassaṃ

paṭipadāyaṃ. Appo samārambho etassāti **appasamārambho**. **Pāsaṃsāti** pasaṃsārahā. **Etamīveva kathāpessāmīti** eteneva brāhmaṇena kathāpessāmi.

Soppenāti niddāya. **Pamādenāti** jāgariyādīsu ananuyuñjanato sativippavāsallakkhaṇena pamādena. **Paccanīkapaṭiharaṇavasena**ti paṭipakkhāpanayanavasena. Tathā hi bhagavato ca sāsanaṃ ca paṭipakkhā titthiyā, tesam haraṇato paṭihāriyaṃ. Te hi diṭṭhiharaṇavasena diṭṭhippakāsane asaṃmatthabhāvena ca iddhi-ādesanānusāsanihi haritā apanītā hontīti. “Paṭi”ti vā ayaṃ saddo “pacchā”ti etassa atthaṃ bodheti “tasmim paṭipaviṭṭhasmim, añño āgañchi brāhmaṇo”ti-ādīsu¹ viya, tasmā samāhite citte vigatūpakkilese katakiccena pacchā haritabbam pavattetabbanti paṭihāriyaṃ, attano vā upakkilesesu catutthajjhānamaggehi haritesu pacchāharaṇam paṭihāriyaṃ, iddhi-ādesanānusāsaniyo ca vigatūpakkilesena katakiccena ca sattahitattham puna pavattetabbā, haritesu ca attano upakkilesesu parasattānam upakkilesaharaṇāni hontīti paṭihāriyāni bhavanti, paṭihāriyameva **pāṭihāriyaṃ**. Paṭihāriye vā iddhi-ādesanānusāsanisamudāye bhavaṃ ekekaṃ **pāṭihāriyanti** vuccati. Paṭihāriyaṃ vā catutthajjhānam maggo ca paṭipakkhaharaṇato, tattha jātam nimittabhūte, tato vā āgatanti **pāṭihāriyaṃ**.

Āgatanimittenāti āgatākārasallakkhaṇavasena. Esa nayo sesesupi. **Eko rājāti** dakkhiṇamadhurādhipati eko paṇḍurājā. **Evampi te manoti** iminā ākārena tava mano pavattoti attho. Kena pakārena pavattoti āha “**somanassito vā**”ti-ādi. Sāmaññajotanaṃ visese avatiṭṭhatīti adhippāyenevaṃ vuttaṃ. “Evaṃ tava mano”ti idaṃca manaso somanassitatādīmattadassanaṃ, na pana yena so somanassito vā domanassito vā, taṃdassanaṃ. Somanassaggahaṇena cettha tadekaṭṭhā rāgādayo saddhādayo ca dassito honti, domanassaggahaṇena dosādayo. **Dutiyaṃ** “itthampi te mano”ti padaṃ. **Itipīti** ettha **iti**-saddo nidassanattho

1. Khu 1. 429; Khu 8. 1 piṭṭhesu.

“atthīti kho kaccāna ayameko anto”¹ti-ādīsu¹ viya. Tenāha “**imañca imañca attham cintayamānan**”ti. Pi-saddo vuttatthasampiṇḍanattho.

Kathentānam sutvāti kathentānam saddam sutvā. **Tassa vasenā**ti tassa vitakkitassa vasena. **Aṭṭakārakenā**ti vinicchayakārakena.

Na ariyānanti ariyānam maggaphalacittam na jānātīti attho. Tam hi tena anadhigatattā cetopariyañāṇenapi na sakkā viññātum, aññam pana cittam jānātiyeva. **Heṭṭhimo uparimassa cittam na jānātīti**-ādīnapi maggaphalacittameva sandhāya vuttānīti veditabbāni. Sotāpannādayopi hi attanā adhigatameva maggaphalam parehi uppāditam sammā cetopariyañāṇena jānitum sakkonti, na attanā anadhigatam. Sabbepi ariyā attano phalam samāpajjanti adhigatattāti dassento “**etesu cā**”ti-ādimāha. Yadi ariyā attanā adhigataphalam samāpajjanti, uparimāpi heṭṭhimam phalam samāpajjanti adhigatattā lokiyasamāpattiyo viyāti kassaci āsaṅkā siyā, tannivattanatthamāha “**uparimo heṭṭhimam na samāpajjati**”ti.

Uparimoti sakadāgāmi-ādi-ariyapuggalo. **Heṭṭhimanti** sotāpattiphalādirim. **Na samāpajjati**ti satipi adhigatatte na samāpajjati. Kasmāti ce. Kāraṇamāha “**tesaṇhi**”ti-ādi, tesam sakadāgāmi-ādīnam heṭṭhimā heṭṭhimā phalasamāpatti tesu tesuyeva heṭṭhimesu ariya puggalesu pavattati, na uparimesūti attho. Iminā heṭṭhimam phalacittam uparimassa na uppajjati dasseti. Kasmāti ce? Puggalantarabhāvūpagamanena paṭippassaddhattā. Etena uparimo ariyo heṭṭhimam phalasamāpattim samāpajjati attanā adhigatattā yathā tam lokiyasamāpattinti evam pavatto hetu byaticāritoti daṭṭhabbam. Na hi lokiyajjhānesu puggalantarabhāvūpagamanam nāma atthi visesābhāvato, idha pana asamugghāṭitakammakilesanirodhanena puthujjanehi viya sotāpannassa sotāpannādihi sakadāgāmi-ādīnam puggala ntarabhāvūpagamanam atthi. Yato heṭṭhimā heṭṭhimā phaladhammā uparūparimaggaḍḍhammehi nivattitā paṭipakkhehi viya abhubhūtā appavattidhammatāmyeva āpannā. Teneva vuttam “**paṭippassaddhattā**”ti.

1. Sam 1. 258; Sam 2. 110 piṭṭhesu.

Apica kusalakiriyappavatti nāma aññā¹, vipākappavatti ca aññāti¹ anantaraphalattā ca lokuttarakusalānaṃ heṭṭhimato uparimo bhavantaragato viya hoti. Taṃtaṃphalavaseneva hi ariyānaṃ sotāpannādināmalābho. Te sace aññaphalasamaṅginopi honti, sotāpannādināmampi tesāṃ avavatthitaṃ siyā. Tassa tassa vā ariyassa taṃ taṃ phalaṃ sadisanti katvā na uparimassa heṭṭhimaphalasamaṅgitāya lesopi sambhavati, kuto tassā samāpajjananti daṭṭhabbaṃ. Heṭṭhimā ca sotāpannādayo uparimaṃ sakadāgāmiphalaḍḍhiṃ na samāpajjanti anadhigatattā. Na hi anadhigataṃ samāpattiṃ samāpajjitum sakkā, tasmā sabbepi ariyā attanoyeva phalaṃ samāpajjantīti niṭṭhamettha gantabbaṃ.

Pavattentāti pavattakā hutvā, pavattanavasenāti attho. **Evanti** yathānusiṭṭhāya anusāsaniyā vidhivasena paṭisedhavasena ca pavattitākāraparāmasanaṃ. Sā ca sammāvitakkā nāma micchāvitakkānañca pavatti-ākāradassanavasena pavattati. Tattha ānisaṃsassa ādinavassa ca vibhāvanatthaṃ **aniccasaññameva**, na niccasaññanti attho. Paṭiyoginivattanatthaṃ hi eva-kāraggahaṇaṃ. Idhāpi evasaddaggahaṇassa attho payojanañca vuttanayeneva veditabbaṃ. **Idaṃ**-gahaṇepi eseva nayo. **Pañcakāmaguṇarāganti** nidassanamattaṃ daṭṭhabbaṃ tadaññārāgassa dosādīnañca pahānassa icchitattā tappahānassa ca tadaññārāgādikhepassa upāyabhāvato. Tathā vuttaṃ duṭṭhalohitavimocanassa pubbaduṭṭhamāṃsakhepanūpāyatā viya. **Lokuttaradhammamevāti** avadhāraṇaṃ paṭikkhepabhāvato sāvajjadhammanivattanaparaṃ daṭṭhabbaṃ tassa adhigamūpāyānisaṃsabhūtānaṃ tadaññesaṃ anavajjadhammānaṃ nānantariyabhāvato.

Cintāmaṇikavijjāsarikkhakatanti iminā “cintāmaṇī”ti evaṃladdhanāmā loke ekā vijjā atthi, yāya paresaṃ cittaṃ vijānantīti dīpeti. “Tassā kira vijjāya sādako puggalo tādisa desakāle mantaṃ parijappitvā yassa cittaṃ jānitukāmo, tassa diṭṭhahatthādivisesasañjānanamukhena² cittācāraṃ anuminanto katheti”ti keci, apare “vācaṃ niccharāpetvā tattha akkharasallakkhaṇavasenā”ti vadanti.

1. Aññānīpi (Ka)

2. Diṭṭhahatthādivisesasañjānanamūkhena (Ka)

Idaṇca pana sabbanti “bhavaṃ gotamo anekavihitam iddhividham paccanubhoti”ti-ādinayappavattam sabbampi.

Saṅgāravasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Brāhmaṇavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

(7) 2. Mahāvagga

1. Titthāyatanasuttavaṇṇanā

62. Dutiyassa paṭhame **tittham nāma dvāsaṭṭhi diṭṭhiyo** tabbinimuttassa kassaci diṭṭhivipphanditassa abhāvato. Ettha hi sattā taranti uppilavanti ummujjanimumjjanam karonti, tasmā “**titthan**”ti vuccati. Pāragamanasaṅkhātāṃ hi taraṇam diṭṭhigatikāṇam natthi, tattheva aparāparam nimujjanummujjanavasena pilavanameva tesam taraṇam nāma. **Uppādakāti** pūraṇakassapādayo. Titthe jātā **titthiyā**, yathāvuttam vā diṭṭhigatasāṅkhātāṃ tittham etesaṃ atthīti titthikā, titthikā eva **titthiyā**. **Manorameti** sādupalabharitatāya abhayadisatāya ca manorame. **Imesuyeva tisu thānesūti** yathāvuttesu titthāyatanesu.

Yo yathā jānāti, tassa tathā vuccatīti iminā puggalajjhāsayavasena tathā vuttanti dasseti. **Puggala**-saddo ca tissannampi pakatīnam sādharmaṇo, tasmā purisaggahaṇena tato visesaṇam yathā “aṭṭhapurisapuggalā”ti. **Paṭisaṃviditaṃ karotīti** kevalam jānāvasena viditaṃ karoti. **Anubhavati vāti** vipākalakkhaṇappattaṃ anubhavati. **Pubbekatahetūti** antogadhāvadharmaṇam padanti āha “**pubbekatakammapaccayenevā**”ti. **Imināti** “sabbam taṃ pubbekatahetū”ti iminā vacanena. **Kamma vedananti** kusalākusalakammasahajaṃ vedanaṃ. **Kiriyavedananti** “neva kusalākusalā na ca kammavipākā”ti evaṃ vuttam kiriyacittasahajaṃ vedanaṃ. Na kevalaṇca te kammakiriyavedanā eva paṭikkhipanti, atha kho sāsane loka ca pākaṭe vātābādhādiroge ca paṭikkhipanti evāti dassetuṃ “**ye vā ime**”ti-ādimāha. Tattha **pittasamuṭṭhānāti** pittavikārādhikasambhūtā. Anantaradvayepi eeva nayo. **Sannipātikāti** pittādīnam

tiṇṇampi vikārānaṃ sannipātato jātā. **Utupariṇāmajāti** sītādi-utuno vipariṇāmato visamaparivuttito jātā. **Visamaparihārajāti** asappāyāhārayogapaṭisevanavasena kāyassa visamaṃ pariharaṇato jātā. **Opakkamikā**ti upakkamato nibbattā. **Kammavipākajāti** kammassa vipākabhūtakkhandhato jātā. Virodhipaccayasamuṭṭhānā dhātūnaṃ vikārāvattā, tampaccayā vā dukkhā vedanā ābādhanaṭṭhena **ābādho**, so eva rujjanaṭṭhena **rogo**. Tattha “yo yāpyalakkhaṇo¹, so rogo, itaro ābādho”ti vadanti. Sabbesañca nesaṃ taṃtaṃdhātūnaṃ visamaṃ āsannakāraṇaṃ, na tathā itarāni. Tatthāpi ca pakopāvattā dhātuyo āsannakāraṇaṃ, na tathā parapaccayāvattāti daṭṭhabbaṃ. **Aṭṭhamāṇyeva** kammavipākajaṃ ābādhaṃ **sampaṭicchanti** “sabbam taṃ pubbekatahetū”ti vipallāsaggāhena. “**Pubbe**”ti purātanasseva kammassa gahitattā upapajjavedanīyampi te paṭikkhipantīti vuttaṃ “**dve paṭibāhitvā**”ti. **Sampaṭicchantī**ti anujānanti.

Attanā katamūlakenāti sāhatthikakammahetu. **Ānattimūlakenā**ti parassa āṇāpanavasena katakammahetu. **Imā**ti tisso vedanā. **Sabbe paṭibāhantī**ti sabbe roge paṭisedhenti sabbesampi tesaṃ ekena issareneva nimmitattā tabbhāvībhāvāsambhavato. Esa nayo sesesupi. **Sabbam paṭibāhantī**ti hetupaccayapaṭisedhanato sabbam nisedhenti.

Mātikam nikkhipitvāti tiṇṇampi vedānaṃ asārabhāvadassanattamaṃ uddesaṃ katvā. **Tanti** taṃ mātikam. **Vibhajitvā dassetunti** dosadassanavaseneva vibhāgato dassetuṃ. **Laddhipaṭiṭṭhāpanatthanti** attano laddhiyā paṭijānāpanattham. **Laddhito laddhiṃ saṅkamantī**ti mūlaladdhito aññaladdhiṃ upagacchanti paṭijānanti. **Pubbekatahetuyeva paṭisaṃvedetī**ti kammavedanampi vipākavedanaṃ katvā vadanti. Diṭṭhigatikā hi byāmūlḥacittā kammantaravipākantarādīni āloḥenti, asaṅkarato saññāpetuṃ na sakkonti. Yathā ca akusalakamme, evaṃ kusalakammepīti dassetuṃ “**evaṃ pāṇātipātā**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **evanti** yathā pubbekatahetu eva pāṇātipātino nāma honti, na idāni sayamkatakāraṇā, evaṃ pāṇātipātā viramaṇampi pubbekatahetu evāti vicāriyamāno pubbekatavādo akiriyaavādo eva sampajjati.

1. Yappalakkhaṇo (Ka)

Kattukamyatāchando na taṇhāchando. **Kattukamyatāti** kātumicchā. **Paccattapurisakāro**ti tena tena purisena kattabbakiccam na hoti pubbekatahetu eva sijjhanato. **Ubhayampi taṃ esa na labbhatī**ti kattabbakaraṇaṃ sucaritapūraṇaṃ, akattabba-akaraṇaṃ duccharitaviratīti idaṃ ubhayampi esa na labhati¹. **Samaṇāpi hi pubbekatakāraṇāyeva** hontīti pubbekatakāraṇāyeva samaṇāpi honti, na idāni saṃvarasamādānādinā. **Assamaṇāpi pubbekatakāraṇāyevāti** pubbekatakāraṇāyeva assamaṇāpi honti, na saṃvarabhedenā.

Yathā pubbekatavāde chandavāyāmānaṃ asambhavato paccattapurisakārānaṃ abhāvo, evaṃ issaranimmānavādepī issareneva sabbassa nimmitabhāvānujānanatoti vuttaṃ “**pubbekatavāde vuttanayeneva veditabbo**”ti. Esa nayo ahetukavādepīti āha “**tathā ahetukavādepī**”ti.

Imesanti-ādinā imesaṃ titthāyatanānaṃ tucchāsārātāya thusakoṭṭanena kuṇḍakamattassapi alābho viya paramatthalesassapi abhāvo, tathā khajjopanakobhāsato tejaso phuliṅgamattassapi abhāvo viya andhavenīkassapi maggassa appaṭilābho viya saddamatthaṃ nissāya micchābhāgena vipallatthatāya **daddarajātake**² sasakasadisatā ca vibhāvitā hoti. **Sārabhāvanti** silāsāradisampattiyā sārasambhāvaṃ. **Niyyānikabhāvanti** ekanteneva vaṭṭato niyyānāvahabhāvaṃ. **Aniggahitoti** na niggahetabbo. Tenāha “**niggahetuṃ asakkuṇeyyo**”ti. **Asaṃkiliṭṭhoti** saṃkilesavirahito. Tenāha “**nikkilesa**”ti-ādi. **Anupavajjoti** dhammato na upavaditabbo. **Appaṭikuṭṭho** nāma appaṭisedhanaṃ vā siyā anakkosanaṃ vāti tadubhayaṃ dassento “**appaṭibāhito anupakkuṭṭho**”ti āha.

Tassa dhammassāti “ayaṃ kho pana bhikkhave”ti-ādinā uddhaṭassa dhammassa. **Pañhaṃ pucchitvāti** kathetukamyatāvasena pañhaṃ pucchitvā. **Yathāpaṭipāṭiyāti** mātikāya yathānikkhittappaṭipāṭiyā. **Dhātuyoti** sabhāvadhāraṇaṭṭhena dhātuyo. Tā pana yasmā taṇhādiṭṭhikappanāparikappita attā subhā sukkhasassatādi pakati ādidhuvādi jīvādikāyādakā

1. Na labbhati (Ka)

2. Khu 5. 43 piṭṭhe.

viya na icchāsabhāvā diṭṭhi-ādirahitehi vimuccamāna-
 udumbarapupphādilokavohāravatthūni viya ca vācāvattumattā, atha kho
 saccaparamatthabhūti āha “**sabhāvā**”ti, saccasabhāvāti attho. Attano
 sabhāvaṃ dhārentīti hi dhātuyo. **Nijjīvanissattabhāvappakāsakoti**
 bāhiraparikkappitajīvābhāvappakāsako
 lokiyamahājanasaṃkappitasattābhāvappakāsako ca. **Ākaratṭhenāti**
 uppajjanaṭṭhānabhāvena. Uppattiṭṭhānampi hi ākaro āyatananti vuccati yathā
 “kambojo assānaṃ āyatanan”ti. **Manopavicārāti** taṃ taṃ ārammaṇaṃ
 upecca manaso vividhacaraṇākāro. Kehi katthāti āha
 “**vitakkavicārapādehi**”ti-ādi. **Aṭṭhārasasu ṭhānesūti** cha somanassaṭṭhaniyāni,
 cha domanassaṭṭhaniyāni, cha upekkhāṭṭhaniyānīti evaṃ aṭṭhārasasu ṭhānesu.

Patitṭhādhātūti sesabhūtatayassa ceva sabbūpādārūpānaṃ
 patiṭṭhāsabhāvā dhātu. Iminā nayena **ābandhanadhātūti**-ādīsūpi attho
 veditabbo. Apica kakkhaḷabhāvasiddho sahaajātadhammānaṃ ādhārabhāvo
patiṭṭhā bhāvo. Dravabhāvasiddhaṃ sampiṇḍanaṃ **ābandhanam**.
 Uṇhabhāvasiddhaṃ mudutāpakkatāvahaṃ **paripācanam**.
 Thaddhabhāvāvahaṃ uddhumātanaṃ **vitthambhanam**. Rūpavivitto
 rūpapariyanto ākāso ti yesaṃ so paricchedo, tehi so asamphuṭṭhovāti vuttaṃ
 “**ākāsadhātūti asamphuṭṭhadhātū**”ti. Sañjānanavidhurā ārammaṇūpaladdhi
viñānanadhātu. **Vitthāratopi kathetum vaṭṭati** saṅkhepantogadhattā
 vitthārassa. **Saṅkhepato kathetum na vaṭṭati** kathetabbassa atthassa
 anavaśesapariyādānābhāvato. Tenāha “**vitthāratova vaṭṭati**”ti. **Ubhayathāti**
 saṅkhepato vitthārato ca.

Anipphannāpi ākāsadhātu bhūtāni upādāya gahetabbatāmattena
 “**upādārūpan**”teva vuccati. **Diṭṭhānevāti** sallakkhetabbāni
 upādārūpabhāvasāmaññato. **Tena sahaajātā vedanā vedanākkhandho**
 samudāye pavattavohārassa avayavepi dissanato yathā “vatthekadesa daḍḍhe
 vattham daḍḍhan”ti. “**Phasso ca cetanā ca saṅkhārakkhandho**”ti vuttaṃ
 mahābhūmakattā tesam tappadhānattā ca saṅkhārakkhandhassa.
Arūpakkhandhā nāmaṃ ārammaṇābhimukhaṃ namanato
 nāmādhīnaggahaṇato ca. **Rūpakkhandho rūpaṃ** paribhūtaṃ ruppanaṭṭhena.
Paccayanti nissayabhūtaṃ paccayaṃ. Vibhāgena **dvācattālīsa**.

ekāsīti cittāni “sammasanacāroyan”ti katvā. **Anukkamena paṭipajjamānoti** evaṃ kaṅkhāvitarāṇavisuddhiyaṃ t̥hito uparimena tissannaṃ visuddhīnaṃ sampādanavasena visuddhibhāvanaṃ ussukkāpento.

Phassāyatananti phassassa uppattiṭṭhānaṃ. **Suvaṇṇādīnanti** suvaṇṇamaṇivajirādīnaṃ. Ākiṇṇaṃ viya hutvā uppajjanti etthāti **ākaro**. Yathā cakkhu vipākaphassassa visesapaccayo, na tathā itaresanti katvā vuttaṃ “**dve cakkhuvīññāṇāni**”ti-ādi. Esa nayo sesavāresupi. Dvattimsāya vipākaphassesu dvipaṇcaviññāṇasahagataphasse t̥hapetvā sesā **dvāvīsati vipākaphassā** veditabbā. **Diṭṭhameva hoti** tena samānayogakkhamattā¹. “**Saṅkhepato tāvā**”ti saṅkhepakathaṃ ārabhitvāpi vitthārakathāpettha vuttanayattā suviññeyyāvāti vuttaṃ “**heṭṭhā -pa- veditabban**”ti.

Somanassassa uppattiṭṭhānabhūtaṃ **somanassaṭṭhāniyaṃ**. Tenāha “**somanassassa kāraṇabhūtan**”ti. **Upavicaratīti** upecca pavattati. Sabhāvato saṅkappato ca somanassādi-uppattihetukā somanassaṭṭhāniyāditāti āha “**iṭṭhaṃ vā hotū**”ti-ādi. **Catutthaṃ diṭṭhamevahoti** tadavinābhāvato.

Ariyasaccānīti purimapade uttarapadalopenāyaṃ niddesoti āha “**ariyabhāvakarānī**”ti-ādi. **Visuddhimagge**² **pakāsitaṃ**, tasmā na idha pakāsetabbanti adhippāyo. **Sukhāvabodhanatthanti** desiyamānāya vaṭṭakatāya sukhena avabodhanatthaṃ. Tenāha “**yassa hī**”ti-ādi. **Dvādasapadanti** avijjādihi padehi dvādasapadaṃ. **Paccayavaṭṭanti** paccayappabandhaṃ, **kathetukāmo hoti** paccayākāramukhena saccāni dassetukāmatāya. **Gabbhāvakkantivaṭṭanti** gabbhokkantimukhena vipākavaṭṭaṃ dasseti “gabbhassāvakkanti hoti”ti-ādinā. Kasmā panettha gabbhāvakkantivaseneva vaṭṭaṃ dassitanti āha “**gabbhāvakkantivaṭṭasmiṃ hī**”ti-ādi. **Gabbhāvakkantivaṭṭasminti** mātukucchimhi nibbattanavasena pavattadhammappabandhe. **Dassiteti** desanāvasena dassite. Purimā dve yoniyo itarāhi

1. Samānayogakkhematto (Ka)

2. Visuddhi 2. 126 piṭṭhe.

oḷārikatāya paribyattatarāti vuttaṃ “**gabbhāvakkanti -pa- avabodhetumpi**”ti.

Paccayamattanti channaṃ dhātūnaṃ sādharmaṇaṃ paccayabhāvamattaṃ, na tehi bhāgaso nipphādiyamānaṃ paccayavisesaṃ “kuto panetaṃ channaṃ dhātūnaṃ”ti avibhāgena vuttatā. Tenāha “**idaṃ vuttaṃ hoti**”ti-ādi. **Na mātu na pitu** tāsāṃ dhātūnaṃ imassa sattassa bāhirabhāvato. **Gabbhassāti** ettha gabbhati attabhāvabhāvena vattatīti gabbho, kalalādi-avattho dhammappabandho. Tannissitattā pana sattasantāno gabbhoti vutto yathā mañcanissitā “mañcā ukkuṭṭhiṃ karonti”ti. Tannissayabhāvato mātukucchi gabbhoti vuccati “gabbhe vasati māṇavo”ti-ādīsu¹. Gabbho viyāti vā gabbho. Yathā hi nivāsaṭṭhānatāya sattānaṃ ovarako “gabbho”ti vuccati, evaṃ gabbhaseyyakānaṃ sattānaṃ yāva abhijāti nivāsaṭṭhānatāya mātukucchi “gabbho”ti vuccati. Idha pana paṭhamāṃ vutta-attheneva gabbhoti veditabbo. Tenāha “**gabbho ca nāmā**”ti-ādi.

Nirati-atthena nirayo ca so yathāvuttena atthena gabbho cāti **nirayagabbho**. Esa nayo sesapadesupi. Ayaṃ pana viseso—devamanujādayo viya uddhaṃ dīghā ahutvā tiriyaṃ añcitā dīghāti tiracchānā. Te eva khandhakoṭṭhāsabhāvena yoni ca so vuttanayena gabbho cāti **tiracchānayonigabbho**. Pakatṭhato sukhato apetaṃ apagamo petabhāvo, taṃ pattānaṃ² visayoti **pettivisayo**, petayoni. Manassa ussannatāya sūrabhāvādiguṇehi upacitamānasatāya ukkatṭhaguṇacittatāya **manussā**. Dibbanti kāmaguṇādihi kīḷanti laḷanti jotantīti **devā**. **Gabbhasaddo** vuttanayo eva. **Nānappakāro**ti yathāvuttena tadanantarabhedenā ca nānappakārako. **Manussagabbho adhippeto** supākaṭatāya paccakkhabhāvato. **Okkanti** mātukucchiṃ okkamitvā viya uppatitvāti katvā. Nibbattaṇaṃ **nibbatti**. **Pātubhāvo** uppatippakāsako ca.

Sannipāto nāma avekallajātihīnavekalleti³ dassetuṃ “**idha mātāpitāro**”ti-ādi vuttaṃ. **Idhāti** imasmiṃ sattaloke.

1. Khu 5. 353 piṭṭhe Jātake.

2. Taṃ petānaṃ (Ka)

3. Sannipāto nāma samodhānaṃ, taṃ vekallāvekallehi (?)

Sannipatitāti samodhānabhāvato sannipatitā samāgatā saṁsiliṭṭhā. **Utunī**ti utumatī sañjātapupphā. Idañca utusamayaṁ sandhāya vuttaṁ, na lokasamaññākarajassa¹ lagganadivasamattaṁ. Mātugāmassa hi yasmim gabbhāsayasaññite okāse dārako nibbattati, tattha mahatī lohitapīlakā saṇṭhahitvā aggahitapubbā eva bhijjitvā paggharati, vatthu suddhaṁ hoti paggharitalohitattā anāmayattā ca. Visuddhe vatthumhi mātāpitūsu ekavāraṁ sannipatitesu yāva satta divasāni khattameva hoti. Suddhaṁ vatthu nahānato²

parampi katipayāni divasāni gabbhasaṇṭhahanatāya khattameva hoti parittassa lohitalessa vijjamānattā. Tasmim samaye hatthagāhaveṇiggāhadinā aṅgaparāmasanenapi dārako nibbattatiyeva. Itthisantānapi hi sattapi dhātū labbhanteva. Tathā hi **pārikāya nābhiparāmasanena**³ sāmassa bodhisattassa, **diṭṭhamaṅgalikāya nābhiparāmasanena**⁴ maṇḍabyassa nibbatti ahoṣi. Gandhanato uppannagatiyā nimittūpaṭṭhānena sūcanato dīpanato gandhoti laddhanāmena bhavagāmikammunā abbati pavattatīti **gandhabbo**, tattha uppajjamānakasatto. **Paccupaṭṭhito hotīti** na mātāpitūnaṁ sannipātāṁ olokayamāno samīpe ṭhito paccupaṭṭhito nāma hoti, kammayantayantito pana eko satto tasmim okāse nibbattanako hotīti ayamettha adhippāyo. Tadā hi tatrūpagasatto tatrūpapatti-āvahantakammasaṅkhātēna pellakayantena tathatthāya pellito upanīto viya hoti.

Viññāṇapaccayā nāmarūpanti ettha viññāṇassa paccayabhāvena gahitattā **“tayo arūpino khandhā”**ti vuttaṁ. Idha pana viññāṇaṁ paccayabhāvena aggahetvā gabbhokkantiyā eva paccayabhāvena gahitattā **“viññāṇakkhandhampi pakkhipitvā”**ti vuttaṁ. Idha pana manussagabbhassa okkantiyā adhippetattā **“gabbhaseyyakānaṁ paṭisandhikkhaṇe”**ti vuttaṁ.

Taṇhāya samudayasaccabhāvena gahitattā **“ṭhapetvā taṇhan”**ti vuttaṁ. **Tasseva pabhāvikā**ti tasseva yathāvuttassa dukkhasaccassa uppādikā.

1. Na lokasamaññācārassa (Ka) Sārattha-Ṭī 2. 13 piṭṭhe passitabbari.

2. Suddhavatthussa tato (mūlapaṇṇāsake mahātaṇhāsāṅkhayasuttaṭīkāyaṁ)

3. Jātaka-Ṭīha 6. 91 piṭṭhe.

4. Jātaka-Ṭīha 4. 378; Ma-Ṭīha 3. 54; Cariyāpiṭaka-Ṭīha 151 piṭṭhesu.

Dukkhanirodhoti ettha dukkhaggahaṇena taṇhāpi gahitāti āha “**tesaṃ dvinnampi -pa- dukkhanirodho**”ti. Avisesena hi tebhūmakavaṭṭaṃ idha dukkhanti adhippetāṃ. Atha vā dukkhassa anuppattinirodho tabbhāvikāya taṇhāya anuppattinirodhena vinā na hotīti vuttaṃ “**tesaṃ dvinnampi -pa- dukkhanirodho**”ti. **Anuppattinirodhoti** ca anuppattinirodhanimittāṃ nibbānaṃ dasseti.

“**Tattha vuttanayeneva veditabban**”ti vatvā ubhayattha pāliyā pavatti-ākārabhedāṃ dassetuṃ “**ayaṃ pana viseso**”ti āha. **Tatthāti** visuddhimagge. **Idhāti** imasmiṃ sutte. **Avijjāya tvevāti** avijjāya tu eva. **Asesavirāganirodhāti** ettha accantameva saṅkhāre virajjati etenāti virāgo, maggo, tasmā virāgasāṅkhātena maggena asesanirodhā asesetvā nirodhā samucchindanāti evamettha attho daṭṭhabbo.

Sakalassāti anavasesassa. **Kevalassāti** vā suddhassa, paraparikkappitasattaṭṭhādivirahitassāti attho. **Khīṇākāropi vuccati** “nirujjhanam nirodho”ti iminā atthena. **Arahattampi nirodhoti vuccati** nirodhante uppannattā. **Nibbānampi nirodhoti vuccati** avijjādīnaṃ nirodhassa nimittabhāvato avijjādayo nirujjhanti etthāti nirodhoti katvā. **Khīṇākārādassanavasena**ti avijjādīnaṃ anuppattinirodhena nirujjhanākārādassanavasena. **Nibbānameva sandhāya**, na pana arahattanti adhippāyo. Sabhāvadhammānaṃ niggaho nāma yathāvuttadhammaparicchedato ūnādhikabhāvappakāsanena atamsabhāvavibhāvaneneva hotīti āha “**niggaṇhanto hī**”ti-ādi.

Titthāyatanaśuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Bhayasuttavaṇṇanā

63. Dutiye **parittātuṃ samatthabhāvenāti** uppannabhayaṭo rakkhituṃ samatthabhāvena. Natthi ettha mātāputtaṃ aññamaññaṃ tātūtuṃ samatthanti amātāputtāni, tāniyeva **amātāputtikāni**. Tenāha “**natthi etthā**”ti-ādi. **Yanti** bhummatthe upayogavacananti āha “**yasmim samaye**”ti. **Mātāpi puttaṃ passituṃ na labhati**, parittātuṃ na samatthanti

adhippāyo. **Puttopi mātaranti** etthāpi eśeva nayo. Cittutrāsoyeva bhayaṃ **cittu trāsabhayaṃ**. Iminā ottappabhayādiṃ nivatteti. Aṭaviggahaṇena aṭavivāsino vuttā “sabbo gāmo āgato”ti-ādīsu viyāti āha “**aṭavīti cettha aṭavivāsino corā veditabbā**”ti. Teti aṭavivāsino corā. **Etam vuttanti** “aṭavisāṅkopo”ti idaṃ vuttam. Thānagamanādi-iriyāpathacakkasamaṅgino iriyāpathacakkasamārulhā nāma hontīti āha “**iriyāpathacakkampi vaṭṭatī**”ti. Iriyāpathoyeva pavattanaṭṭhena cakkanti **iriyāpathacakkaṃ**.

Pariyāyantīti parito tena tena disābhāgena gacchanti. Tenāha “**ito cito ca gacchantī**”ti. Mādupemena gantum avisahitvā attano santikaṃ **āgacchantam**. Attasinehassa balavabhāvato mātarampi anapekkhitvā “attānaṃyeva rakhissāmi”ti **gacchantam**. **Ekasmim thāne nilīnanti** vuttanayeneva gantvā ekasmim kheme padese nisinnam. **Kulle vāti-ādīsu** kūlam paratīram vahati pāpetīti **kullo**, taraṇatthāya veḷunaḷādīhi kalāpaṃ katvā baddho. Pattharitvā baddho pana **uḷumpo**. Cāṭi-ādi **mattikābhājanam**. **Vuyhamānanti** udakogheṇa adhosotaṃ nīyamānam.

Yathāvuttāni tiṇi bhayāni samātāputtikāniyeva assutavato puthujjanassa vasena amātāputtikāni dassitānīti āha “**evam pariyāyato amātāputtikāni bhayāni dassetvā**”ti.

Bhayaśuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Venāgapurasuttavaṇṇanā

64. Tatiye **evam nāmake janapadeti** yattha namaggahaṇena kosalasaddassa ruḷhīsaddataṃ dasseti. Tathā hi kosalā nāma jānapadino rājakumārā, tesam nivāso ekopi janapado ruḷhīsaddena “kosalā”ti vuccati. Akkharacintakā hi īdisesu thānesu yutte viya salīṅgavacanāni¹ icchanti. Ayamettha ruḷhī yathā aññatthāpi “kurūsu viharati, aṅgesu viharatī”ti ca. Tabbisesane pana janapadasadde jātisadde

1. Pāṇinī 1. 2. 51 suttam passitabbam.

ekavacanameva yathā “kosalesu janapade”ti. **Cārikanti** caraṇaṃ. Caraṇaṃ vā cāro, so eva **cārikā**. Tayidaṃ maggagamaṇaṃ idhādhippetam, na cuṇṇikagamaṇamattanti āha “**addhānagamaṇaṃ gacchanto**”ti. Taṃ vibhāgena dassetuṃ “**cārikā ca nāmesā**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **dūrepī**ti dūrepi nātidūrepi. **Sahasā** gamaṇanti sīghagamaṇaṃ.

Mahākassapapaccuggamaṇādīsūti ādi-saddena ālavakādīnaṃ atthāya gamaṇaṃ saṅgaṇhāti. Bhagavā hi mahākassapaṭṭheraṃ paccuggacchanto muhuttaṇa tigāvutamaggamagamāsi. Ālavakassatthāya tiṃsayojanaṃ, tathā aṅgulimālassa, pukkusātissa pana pañcacattālīsayaṇaṃ, mahākappinassa vīsayaṇasataṃ, dhaniyassatthāta sattayaṇasatāni, dhammasenāpatino saddhivihārikassa vanavāsissa tissasāmaṇerassa tigāvutādhikaṃ vīsayaṇasataṃ agamāsi. **Imaṃ sandhāyāti** imaṃ aturitacārikaṃ sandhāya.

Upalabhiṃsūti ettha savanavasena upalabhiṃsūti imamatthaṃ dassento “**sotadvāra -pa- jāniṃsū**”ti āha. Sabbampi vākyaṃ avadhāraṇaphalattā antogadhāvadhāraṇanti āha “**padapūraṇamatte vā nipāto**”ti.

Avadhāraṇatthenāti pana iminā iṭṭhatthato vadhāraṇatthaṃ kho-saddaggaṇanti dasseti. **Assosīti** padaṃ kho-sadde gahite tena phullitamaṇḍitavibhūsaṃ viya hontaṃ pūritaṃ nāma hoti, tena ca purimapacchimapaḍāni saṃsiliṭṭhāni nāma honti, na tasmīṃ aggahiteti āha “**padapūraṇena byañjanasiliṭṭhatāmattamevā**”ti. **Mattasaddo** visesanivatti-attho. Tenassa anattantaratīpanatā dassitā hoti, **evasaddena** pana byañjanasiliṭṭhatāya ekantikatā.

Samitapāpattāti accantaṃ anavasesato savāsaṇaṃ samitapāpattā. Evaṃ hi bāhirakavītarāgasekkhāsekkhapāpasamaṇato bhagavato pāpasamaṇaṃ viśesaṃ hoti. Tenassa yathābhūtaguṇādhigatameṇaṃ nāmaṃ yadidaṃ samaṇoti dīpeti. Anekatthattā nipātānaṃ idha anussavattho adhippetoti āha “**khalūti anussavatthe nipāto**”ti. **Ālapanamattanti** piyālapavacanamatthaṃ. Piyasamudāhārā hete “bho”ti vā “āvuso”ti vā “devānaṃ piyā”ti vā. **Gotthavasenāti** ettha gaṃ tāyatīti gottaṃ. Gotamoti hi pavattamānaṃ vacanaṃ buddhiṇca tāyati ekaṃsīkavisayatāya rakkhatīti gottaṃ. Yathā hi buddhi ārammaṇabhūtena

atthena vinā na vattati, tathā abhidhānaṃ abhidheyyabhūtena, tasmā so gottasaṅkhāto attho tāni tāyati rakkhatīti vuccati. Ko pana soti? Aññakulaparamparāsādhāraṇaṃ tassa kulassa ādipurisasamudāgataṃ taṃkulapariyāpannasādhāraṇaṃ sāmāññarūpanti daṭṭhabbaṃ. Ettha ca **samaṇoti** iminā parikkhakajanehi bhagavato bahumatabhāvo dassito samitapāpatākittanato. **Gotamoti** iminā lokiyajanehi uccākulasambhūtā dīpitā tena uditoditavipulakhattiyakulavibhāvanato. Sabbakhattiyānaṃ hi ādibhūtamahāsammatamahārājato paṭṭhāya asambhinnaṃ ulāratamaṃ sakyaarājakulaṃ.

Kenaci pārijuṇṇenāti nātipārijuṇṇabhogapārijuṇṇādinā kenacipi pārijuṇṇena pārihāniyā **anabhibhūto** anajjhotthaḥo. Tathā hi tassa kulassa na kiñci pārijuṇṇaṃ lokanāthassa abhijātiyaṃ, atha kho vaḍḍhiyeva. Abhinikkhamane ca tatopi samiddhatamabhāvo loka pākaḥo paññātoti. **Sakyakulā pabbajitoti** idaṃ vacanaṃ bhagavato saddhāpabbajitabhāvadīpanaṃ¹ vuttaṃ mahantaṃ nātiparivaṭṭaṃ mahantañca bhogakkhandaṃ pahāya pabbajitabhāvasiddhito.

Itthambhūtākhyānattheti itthaṃ evaṃpakāro bhūto jātoti evaṃ kathanatthe. **Upayogavacananti** “abbhuggato”ti ettha abhi-saddo itthambhūtākhyānatthajotako, tena yogato “taṃ kho pana bhavantaṃ”ti idaṃ sāmi-atthe upayogavacanaṃ. Tenāha “**tassa kho pana bhoḥo gotamassāti attho**”ti. **Kalyāṇaguṇasamannāgatoti** kalyāṇehi guṇehi yutto, tannissito tabbisayatāyāti adhippāyo. **Seṭṭhoti** etthāpi eseva nayo. Kittetabbato kitti, sa eva saddanīyato saddoti āha “**kittisaddoti kittiyeva**”ti. Abhitthavanavasena pavatto saddo **thutighoso**. **Sadevakaṃ lokaṃ ajjhottharivā uggaḥoti** anaññasādhāraṇe guṇe ārabba pavattattā sadevakaṃ lokaṃ ajjhottharivā abhibhavitvā uggaḥo.

So bhagavāti yo so samatimsa pāramiyo pūretvā sabbakilese bhañjitvā anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambuddho devānaṃ

1. Saddhāpabbajitabhāvadīpanattham (Sārattha-Ṭī 1. 214 piṭṭhe)

atidevo sakkānaṃ atisakko brahmānaṃ atibrahmā lokanātho
bhāgyavantatādīhi kāraṇehi sadevake loke “bhagavā”ti patthaṭṭakittisaddo, so
bhagavā. “Bhagavā”ti ca idaṃ satthu nāmakittanaṃ. Tenāha āyasmā
dhammasenāpati “bhagavāti netarā nāmaṃ mātarākatan”ti-ādi¹. Parato pana
bhagavāti guṇakittanaṃ. Yathā kammaṭṭhānikena “arahan”ti-ādīsu navasu
ṭhānesu paccekāṃ **iti**-saddaṃ yojetvā buddhaguṇā anussarīyanti, evaṃ
buddhaguṇasaṃkittanenaṇapīti dassento “**itipi arahāṃ itipi sammāsambuddho**
-pa- itipi bhagavā”ti āha. “Itipetaṃ bhūtaṃ itipetaṃ tacchan”ti-ādīsu² viya
idha **iti**-saddo āsannapaccakkhakaṇaṭṭho, **pi**-saddo sampiṇḍanaṭṭho, tena ca
tesaṃ guṇānaṃ bahubhāvo dīpito, tāni ca saṃkittentena viññunā cittassa
sammukhībhūtāneva katvā saṃkittetabbānīti dassento “**iminā ca iminā ca**
kāraṇenāti vuttaṃ hoti”ti āha. Evaṃ nirūpetvā kittento yo kitteti, tassa
bhagavati ativiya abhippasādo hoti.

Ārakattāti suvidūrattā. **Arīnanti** kilesārīnaṃ. **Arānanti** saṃsāracakkassa
arānaṃ. **Hatattā**ti viddhamāsitattā. **Paccayādīnanti** cīvarādipaccayānañceva
pūjāvisesānañca. **Tatoti** visuddhimaggato³. Yathā ca visuddhimaggato, evaṃ
taṃsaṃvaṇṇanātopi⁴ nesaṃ vitthāro gaṇetabbo.

Imaṃ lokanti nayidaṃ mahājanassa sammukhamattaṃ sandhāya
vuttaṃ, atha kho anavasesaṃ pariyādāyāti dassetuṃ “**sadevakan**”ti-ādi
vuttaṃ. Tenāha “**idāni vattabbaṃ nidasseti**”ti. **Pajātattā**ti yathāsakaṃ
kammakilesehi nibbattattā. **Pañcakāmāvacaradevaggahaṇaṃ** pārisesanayena
itaresaṃ padantarena gahitattā. **Sadevakanti** ca avayavena viggaho
samudāyo samāsatto. **Chaṭṭhakāmāvacaradevaggahaṇaṃ** paccāsattinayena.
Tattha hi so jāto tannivāsī ca. **Sabrahmakavacanena**
brahmakāyikā dibrahmaggaṇanti etthāpi eseva nayo.
Paccatthikasamaṇabrāhmaṇaggahaṇanti nidassanamattametāṃ
apaccatthikānaṃ samitabāhitapāpānañca samaṇabrāhmaṇānaṃ
samaṇabrāhmaṇavacanena gahitattā. Kāmaṃ “sadevakan”ti-ādivisesanānaṃ
vasena sattavisayo lokasaddoti viññāyati

1. Khu 7. 162 piṭṭhe.

2. Dī 1. 3 piṭṭhe.

3. Visuddhi 1. 192 piṭṭhe.

4. Visuddhi-Tī 1. 224, 225 piṭṭhesu.

tulyayogagisayattā tesam, “salomako sapakkhako”ti-ādīsu pana atulyayogepi
ayanam samāso labbhatīti byabhicāradassanato pajāgahaṇanti āha
“**pajāvacanena sattalokaggahaṇan**”ti.

Arūpino sattā attano āneñjavihārena viharantā dibbantīti devāti imam
nibbacanam labhantīti āha “**sadevakaggahaṇena arūpāvacaraloko gahito**”ti.
Tenāha “ākāsānañcāyatanūpagānam devānam saḥabyatan”ti¹.

Samārakaggahaṇena chakāmāvacaradevaloko gahito tassa savisesam
mārassa vase vattanato. **Sabrahmakaggahaṇena rūpībrahmaloko gahito**
arūpībrahmalokassa gahitattā. **Catuparisavasenāti**
khattiyādicatuparisavasena. Itarā pana catasso parisā samārakādiggahaṇena
gahitā evāti. **Avasesasattaloko** nāgagaruḷādibhedo. **Tihākārehīti**
devamārabrahmasahitatāsankhātehi tihi pakārehi. **Tīsu padesūti**
“sadevakan”ti-ādīsu tīsu padesu. **Tena tenākārenāti** sadevakattādinā tena
tena pakārena. **Tedhātukameva pariyādinnanti** porāṇā āhūti yojanā.

Abhiññāti yakāralopenāyam niddeso, abhijānitvāti ayamettha atthoti āha
“**abhiññāya adhikena ñāṇena ñātvā**”ti. **Anumānādipaṭikkhepoti** anumāna-
atthāpatti-ādippaṭikkhepo ekappamāṇattā. Sabbattha appaṭihatañāṇacāratāya
hi sabbapaccakkhā buddhā bhagavanto.

Anuttaram vivakasukhanti phalasamāpattisukham. Tena vimissāpi²
kadāci bhagavato dhammadesanā hotīti “**hitvāpi**”ti **pi-saddaggahaṇam**.
Bhagavā hi dhammam desento yasmim khaṇe parisā sādhuḥkāram vā deti,
yathāsutam vā dhammam paccavekkhati, tam khaṇam pubbabhāgena
paricchinditvā phalasamāpattim samāpajjati, yathāparicchedaṇca samāpattito
vuṭṭhāya tṭhitatṭhānato paṭṭhāya dhammam deseti. **Appam vā bahum vā**
desentoti ugghaṭitaññussa vasena appam vā, vipaṇcitaññussa neyyassa vā
vasena bahum vā desento. Dhammassa kalyāṇatā ca niyyānikatā ca sabbaso
anavajjabhāvenevāti āha “**anavajjameva katvā**”ti.

1. Am 1. 270 piṭṭhe.

2. Vithimissāpi (Sārattha-Ṭī 1. 323 piṭṭhe)

Desakāyattena āṇādividhinā atisaṃjanam pabodhanam desanāti sā pariyattidhammavasena veditabbāti āha “**desanāya tāva cātuppādikagāthāyapī**”ti-ādi. Nidānanigamanānīpi satthu desanāya anuvidhānato tadantogadhāni evāti āha “**nidānam ādi, idamavocāti pariyosānam**”ti.

Sāsītābbapuggalagatena yathāparādhādisāsītābbabhāvena anusāsanam tādāṅavinayādivasena vinayanam sāsānanti tam paṭipattidhammavasena veditābanti āha “**sīlasamādhivipassanā**”ti-ādi. **Kusalānanti** anavajjadharmānam sīlasamathavipassanānam sīladiṭṭhīnañca ādibhāvo tam mūlikattā uttarimanussadhammānam. Ariyamaggassa antadvayavigamena majjhimāpaṭipadābhāvo viya sammāpaṭipattiyā ārabha nibbattīnam vemajjhatāpi majjhabhāvoti vuttam “**atthi bhikkhave -pa-majjhimam nāma**”ti. **Phalam pariyosānam nāma** sa-upādisesatāvasena. **Nibbānam pariyosānam nāma** anupādisesatāvasena. Idāni tesam dvinnampi sāsānassa pariyosānam āgamena dassetum “**tasmātiha tvam**”ti-ādi vuttam. “Sātham sabyañjanam”ti-ādivacanato dhammadesanāya ādimajjhāpariyosānam adhippetanti āha “**idha -pa- adhippetam**”ti. Tasmim tasmim atthe kathāvadhisaddappabandho gāthāvasena suttavasena ca vavatthito pariyattidhammo, so idha desanāti vutto, tassa pana attho visesato sīlādi evāti āha “**bhagavā hi dhammam desento -pa- dasseti**”ti. Tattha **sīlam dassetvāti** sīlaggahaṇena sasambhāram sīlam gahitam, tathā maggaggahaṇena sasambhāro maggoti tadubhayavasena anavasesato pariyatti-attham pariyādāya tiṭṭhati. **Tenāti** sīlādidassanena. Atthavasena hi idha desanāya ādikalyāṇādibhāvo adhippeto. **Kathikasaṇṭhitīti** kathikassa saṇṭhānam kathanavasena samavattṭhānam.

Na so sātham deseti niyyānatthavirahato tassā desanāya. **Ekabyañjanādiyuttā vāti** sithilādibhedesu byañjanesu ekappa-kāreṇeva dvippakāreṇeva vā byañjanena yuttā damiḷabhāsā viya. Vivaṭakaraṇatāya oṭṭhe aphaṣṭetvā uccāretabbato **sabbanīroṭṭhabyañjanā vā** kirātabhāsā viya. Sabbasseva¹ vissajjanīyayuttatāya

1. Sabbattheva (Sārattha-Tī 1.327 piṭṭhe)

sabbavissatṭhabyañjanā vā yavanabhāsā viya. Sabbasseva sānusāratāya **sabbaniggahitabyañjanā vā** pārasikādi¹milakkhabhāsā viya. Sabbāpesā byañjanekadesavaseneva pavattiyā aparipuṇṇabyañjanāti katvā “**abyañjanā**”ti vuttā.

Ṭhānakaraṇāni sithilāni katvā uccāretabbaṃ akkharaṃ pañcasu vaggesu paṭhamatatiyanti evamādi **sithilaṃ**. Tāni asithilāni katvā uccāretabbaṃ akkharaṃ vaggesu dutiyacatutthanti evamādi **dhanitaṃ**. Dvimattakālaṃ **dīghaṃ**. Ekamattakālaṃ **rassaṃ**. Tadeva lahukaṃ **lahukameva**. Saṃyogaparaṃ dīghaṃ **garukaṃ**. Ṭhānakaraṇāni niggahetvā uccāretabbaṃ **niggahitaṃ**. Parena sambandhaṃ katvā uccāretabbaṃ **sambandhaṃ**. Tathā na sambandhaṃ **vavatthitaṃ**. Ṭhānakaraṇāni vissatṭhāni katvā uccāretabbaṃ **vimuttaṃ**. **Dasadhā byañjanabuddhiyā pabhedoti** evaṃ sithilādivasena byañjanabuddhiyā akkharuppadakacittassa dasappakārena pabhedo. Sabbāni hi akkharāni cittasamuṭṭhānāni yathādhippetatṭhabyañjanato byañjanāni ca.

Amakkhetvāti amilecchetvā avināsetvā, ahāpetvāti attho. Bhagavā yamatthaṃ nāpetuṃ ekagāthaṃ ekavākyampi deseti, tamatthaṃ tāya desanāya parimaṇḍalapadabyañjanāya eva desetīti āha “**paripuṇṇabyañjanameva katvā dhammaṃ deseti**”ti. Idha **kevalasaddo** anavasesavācako, na avomissatādivācakoti āha “**sakalādhivacanan**”ti. **Paripuṇṇanti** sabbaso puṇṇaṃ. Taṃ pana kiñci ūnaṃ vā adhikaṃ vā na hotīti “**anūnādhikavacanan**”ti vuttaṃ. Tattha yadatthaṃ desitaṃ, tassa sādhaḥkattā anūnatā veditabbā, tabbidhurassa pana asādhaḥkattā anadhikātā. **Sakalanti** sabbabhāgavantaṃ. **Paripuṇṇamevāti** sabbaso paripuṇṇameva. Tenāha “**ekadesanāpi aparipuṇṇā natthi**”ti. **Aparisuddhā desanā nāma hoti** taṇhāsankilesattā. Lokāmiṣaṃ cīvarādayo paccayā, tattha agadhitacittatāya **lokāmiṣanirapekkho**. **Hitapharaṇenāti** hitūpasamharaṇena. **Mettābhāvanāya muduhadayoti** mettābhāvanāya karuṇāya vā muduhadayo. **Ullumpanasabhāvasaṇṭhitenāti** sakalasaṃkilesato vaṭṭadukkhato ca uddharaṇākārāvaṭṭhitena cittena, karuṇādhippāyenāti attho. **Tasmāti**

1. Pādasikādi (Sārattha-Ṭī 1. 327 piṭṭhe)

yasmā sikkhattayasaṅgahaṃ sakalaṃ sāsanaṃ idha brahmacariyanti adhippetam, tasmā. **Brahmacariyanti** iminā samānādhikaraṇāni sabbapadāni yojetvā atthaṃ dassento “**so dhammaṃ deseti -pa- pakāsetīti evamettha attho daṭṭhabbo**”ti āha.

Sundaranti bhaddakaṃ. Bhaddakatā ca passantassa hitasukhāvahabhāvena veditabbāti āha “**atthāvahaṃ sukhāvahan**”ti. Tattha **atthāvahanti** diṭṭhadhammikasamparāyikaparamatthasamhitahitāvahaṃ. **Sukhāvahanti** yathāvuttatividhasukhāvahaṃ. **Tathānurūpananti** tādisānaṃ. Yādisehi pana guṇehi bhagavā samannāgato, tehi catuppamāṇikassa lokassa sabbathāpi accantappasādanīyo tesam yathābhūtasabhāvattāti dassento “**yathārūpo**”ti-ādimāha. Tattha **yathābhūta -pa- arahatanti** iminā dhammappamāṇalūkhappamāṇānaṃ sattānaṃ bhagavato pasādāvahatā dassitā, itarena itaresaṃ. **Dassanamattampi sādhu hotīti** ettha kosiya vatthu kathetabbaṃ. **Ubhatopakkhikāti** micchādiṭṭhisammādiṭṭhivasena ubhayapakkhikā. **Kerāṭikāti** saṭhā.

Anekathattā nipātānaṃ **yāvañcidanti** nipātasamudāyo adhimattappamāṇaparicchedaṃ dīpetīti āha “**adhimattappamāṇapariccheda-vacanametā**”ti. **Adhimattavippasannānīti** adhikappamāṇena vippasannāni. **Vippasannānīti** ca pakati-ākāraṃ atikkamitvā vippasannānīti attho. Nanu ca cakkhādīnaṃ indriyānaṃ manoviññeyyattā kathaṃ tena tesam vippasannatā viññāyatīti āha “**tassa hī**”ti-ādi. **Tassāti** brāhmaṇassa. **Tesanti** cakkhādīnaṃ pañcannaṃ indriyānaṃ. Evampi manindriyena patiṭṭhitokāsassa adiṭṭhattā kathaṃ manindriyassa vippasannatā tena viññāyatīti āha “**yasmā panā**”ti-ādi. Nayaggāhapaññā hesā tassa brahmaṇassa. **Mane vippasanneyeva hoti** pasannacittasamuṭṭhitarūpasampadāhi eva cakkhādīnaṃ patiṭṭhitokāsassa pasannatāsambhavato.

Jambonadasuvaṇṇaṃ rattavaṇṇameva hotīti āha “**surattavaṇṇassā**”ti. **Jambonadasuvaṇṇassa ghaṭikāti** jambonadasuvaṇṇapiṇḍaṃ. Iminā **nekkhanti** nekkhappamāṇajambonadasuvaṇṇena kataṃ akatabhaṇḍaṃ vuttanti dasseti. **Nekkhanti** vā atirekapañcasuvaṇṇena katapilandhanaṃ katabhaṇḍaṃ vuttaṃ. Taṃ hi ghaṭṭanamajjanakkhamaṃ hotīti. **Suvaṇṇanti** ca

pañcadharaṇassa samaññā, tasmā pañcavīsati dharaṇahiraññavicitaṃ ābharaṇaṃ idha nekkhanti adhippetam. **Jambonadanti** mahājambusākhāya pavattanadiyaṃ nibbattaṃ. Taṃ kira ratanaṃ rattam. Suvannaṅkāre¹ mahājambuphalarase vā pathaviyaṃ pavittthe suvaṇṇaṅkurā utthahanti, tena suvaṇṇena katapilandhanantipi attho. **Suparikammakatanti** suṭṭhu kataparikkammaṃ. **Sampahaṭṭhanti** sammā pahatṭhaṃ ghaṭṭanādivasena sukataparikkammaṃ. Tenāha “**suvannaṅkāra -pa- suparimajjitanti attho**”ti.

Vālarūpānīti āharimāni vālarūpāni. “Akappiyarūpākulo akappiyamañco pallaṅko”ti sārasamāse. **Ratanacitranti**² bhitticchēdādivasena ratanacitraṃ. Rukkhatūlalātātūlapoṭakitūlānaṃ vasena **tiṇṇaṃ tūlānaṃ**. Uddalomiyaṃ **kecīti** sārasamāsācariyā uttaravihārino ca. Tathā ekantalomiyaṃ. **Koseyyakattissamayanti** koseyyakasaṭamayam. **Ajinacammehīti** ajinamigacammehi. Tāni kira cammāni sukhumatarāni. Tasmā dupaṭṭatipaṭṭāni katvā sibbanti. Tena vuttaṃ “**ajinappaveṇī**”ti-ādi.

Nikāmalābhīti yathicchitalābhī. Tenāha “**icchiticchitalābhī**”ti **vipulalābhīti** ulāralābhī. Kasiranti hi parittaṃ vuccati, tappaṭikkhepena **akasiraṃ** ulāraṃ. Tenāha “**mahantalābhī**”ti-ādi.

Laddhā ca na kappantīti sāmāññena paṭisiddhattā sabbathā na kappatīti kassaci āsaṅkā siyā, tannivattanatthaṃ “**kiñci kiñci kappatī**”ti-ādimāha. Tattha **suddhakoseyyanti** ratanaparisisbhanarahitaṃ. Ettha ca “suddhakoseyyam pana vaṭṭatī”ti **vinaye**³ vuttattā idhāpi ettakameva vuttaṃ. **Dīghanikāyaṭṭhakathāyaṃ**⁴ pana “ṭhapetvā tūlikaṃ sabbāneva gonakādīni ratanaparisisbbitāni na vaṭṭantī”ti vuttaṃ. Tattha “ṭhapetvā tūlikaṃ”ti etena ratanasibbanarahitāpi tūlikā na vaṭṭatīti dīpeti. **vacanatoti** etena **vinaye**⁵ vuttabhāvaṃ dasseti. **Ekena vidhānenāti** yathāvuttameva vidhānaṃ sandhāya vadati. Yadi evaṃ kasmā bhagavatā “laddhā ca na kappantī”ti sāmāññena paṭisedho katoti āha “**akappiyam pana upādāyā**”ti-ādi.

Pallaṅkanti ettha **pari-**saddo samantatoti etasmim atthe vattati, tasmā vāmūruṃ dakkhiṇūruṅca samaṃ ṭhapetvā ubho pāde aññamaññasambandhe

1. Taṃ kira ṭhānaṃ rattasuvannaṅkārehi (ka)

2. Vānacittanti (Aṭṭhakathāyaṃ)

3. Vi-Ṭṭha 3. 369 piṭṭhe.

4. Dī-Ṭṭha 1. 83 piṭṭhe.

5. Vi 4. 295 piṭṭhe.

katvā nisajjā pallaṅkanti āha “**samantato ūrubaddhāsanā**”ti. Ūrūnaṃ bandhanavasena nisajjā. **Pallaṅkaṃ ābhujitvā**ti ca yatā pallaṅkavasena nisajjā hoti, evaṃ ubho pāde ābhuje samīñjite katvāti attho. Taṃ pana ubhinnaṃ pādānaṃ tathā sambandhatākaraṇanti āha “**bandhitvā**”ti. **Ujūṃ kāyaṃ paṇidhāyā**ti uparimaṃ sarīraṃ ujukaṃ ṭhapetvā aṭṭhārasa piṭṭhikaṇṭake koṭiyā koṭim paṭipādetvā. Evaṃ hi nisinnassa cammamāṃsanhārūni na paṇamanti. Athassa yā tesaṃ paṇamanapaccayā khaṇe khaṇe vedanā uppajjeyyūṃ, tā na uppajjanti. Tāsu anuppajjamānāsu cittaṃ ekaggaṃ hoti, kammaṭṭhānaṃ na paripatati, vuddhiṃ phātim gacchati. Tenāha “**aṭṭhārasa piṭṭhikaṇṭake**”ti-ādi. **Ujūṃ kāyaṃ ṭhapetvā**ti uparimaṃ kāyaṃ ujukaṃ ṭhapetvā, ayameva vā pāṭho. Heṭṭhimakāyassa hi anujukaṭṭhapanāṃ nisajjāvacaneneva bodhitanti. **Ujūṃ kāyanti** ettha **kāya-**saddo uparimakāyavisayo.

Parimukhanti ettha **pari-**saddo abhisaddena samānatthoti āha “**kammaṭṭhānābhimukhaṇ**”ti, bahiddhā puthuttārammaṇato nivāretvā kammaṭṭhānaṃyeva purakkhitvāti attho. Ettha yathā “vanantaññeva pavisāmi”ti-ādinā bhāvanānurūpaṃ senāsaṇaṃ dassitaṃ, evaṃ “nisīdāmi”ti iminā alīnānuddhaccapakkiyo santo iriyāpathodassito, “pallaṅkaṃ ābhujitvā”ti iminā nisajjāya daḷhabhāvo, “parimukhaṃ satim upaṭṭhapetvā”ti iminā ārammaṇapariggahūpāyo. **Pariggahitaniyyānanti** sabbathā gahitāsammaṃsaṃ pariccattasammaṃsaṃ satim katvā, paramasatīnepakkaṃ upaṭṭhapetvāti attho. **Parīti pariggahaṭṭho** “pariṇāyikā”ti-ādīsu¹ viya. **Mukhanti niyyānaṭṭho** “suññatavimokkhaṇ”ti-ādīsu²viya. Paṭipakkhato niggamanaṭṭho hi niyyānaṭṭho.

Cattāri rūpāvacarajjhānāni dibbabhāvāvahattā dibbavihārā nāma hotīti tadāsannappavattacaṅkamopi tadupacārato dibbo nāma hotīti āha “**cattāri hi rūpajjhānāni**”ti-ādi. **Samāpajjitvā caṅkamantassāti** idaṇca caṅkamantassa antarantarā samāpattiṃ samāpajjitvā uttāyuttāyā caṅkamaṇaṃ sandhāya vuttaṃ. Na hi samāpattiṃ samāpajjitvā avuṭṭhitena sakkā caṅkamituṃ. **Samāpattito vuṭṭhāya caṅkamantassapi caṅkamoti** idaṃ pana samāpattito vuṭṭhahitvā antarantarā samāpajjitvā caṅkamantassa vasena vuttaṃ. **Dvīsu**

1. Abhi 1. 20 piṭṭhe.

2. Khu 9. 231 piṭṭhe.

vihāresūti brāhmavihāre ariyavihāre ca. Mettājhānādayo hitūpasamhāradivasena pavattiyā brahmabhūtā seṭṭhabhūtā viharāti **brahmavihārā**. Anaññasādhāraṇattā pana ariyānaṃ viharāti **ariyavihārā**, catassopi phalasamāpattiyo. Idha pana arahattaphalasamāpattiyeva āgatā.

Paccavekkhaṇāya phalasamāpatti kathitā samāpattiṃ samāpajjitvā vuṭṭhitassa paccavekkhaṇāsambhavato. **Caṅkamādayoti** phalasamāpattiṃ samāpannassapi samāpattito vuṭṭhitassapi caṅkamattāhānānisajjādayo. **Ariyacaṅkamādayo honti** na pana paccavekkhantassāti adhippāyo.

Venāgapurasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Sarabhasuttavaṇṇanā

65. Catutthe gijjhā ettha santīti vijjhaṃ, kūṭaṃ. Taṃ etassāti gijjhakūṭo. Gijjho viyāti vā gijjhaṃ, kūṭaṃ. Taṃ etassāti gijjhakūṭo, pabbato. Tasmim **gijjhakūṭe**. Tenāha “**gijjhā vā**”ti-ādi. **Acirapakkantoti** ettha na desantarapakkamaṇaṃ adhippetam, atha kho sāsana-pakkamananti dassento “**imasmim sāsane pabbajitvā**”ti-ādimāha, teneva hi “**imasmā dhammavinayā**”ti vuttaṃ. Labbhatīti lābho, catunnaṃ paccayānametaṃ adhivacanaṃ. Sakkaccaṃ katabbo dātabboti sakkāro. Paccayā eva hi paṇītapāṇītā sundarasundarā abhisankharitvā katā sakkārāti vuccanti. Sakkāroti vā sundarakāro, parehi attano gāravakiriya pupphādīhi vā pūjā. Lābho ca sakkāro ca lābhasakkārā, te natṭhā pahīnā etesanti **natṭhalābhasakkārā**.

Mahālābhasakkāro uppajjīti tadā kira bhagavato mahālābhasakkāro uppajji yathā taṃ¹ cattāro asaṅkheyye pūritadānapāramisañcayassa. Sabbadisāsu hi yamakamahāmegho vuṭṭhahitvā mahogho viya sabbapāramiyo “ekasmim attabhāve vipākaṃ dassāmā”ti sampiṇḍitā viya lābhasakkāramahoghaṃ nibbattayimsu. Tato tato annapānayānavatthamālāgandhavilepanādīhatthā khattiyabrāhmaṇādayo āgantvā “kahaṃ

buddho, kahaṃ bhagavā, kahaṃ devadevo narāsabho purisasīho”ti
 bhagavantam pariyesanti, sakaṭasatehipi paccaye āharitvā okāsam
 alabhamānā samantā gāvutappamāṇampi sakaṭadhurena sakaṭadhuram
 āhacca tiṭṭhanti ceva anubandhanti ca andhakavindabrāhmaṇo¹ viya. Yathā
 ca bhagavato, evaṃ bhikkhusaṃghassapi. Vuttampi cetam—

“Tena kho pana samayena bhagavā sakkato hoti garukato mānito
 pūjito apacito lābhī
 cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānapaccayabhesajjaparikkhārānaṃ,
 bhikkhusaṃghopi sakkato hoti -pa- parikkhārānaṃ”ti².

Tathā—

“Yāvātā kho pana cunda etarahi saṃgho vā gaṇo vā loke uppanno,
 nāhaṃ cunda aññaṃ ekaṃ saṃghampi samanupassāmi
 evaṃlābhaggayasaggappattaṃ yatharivāyaṃ cunda bhikkhusaṃgho”ti³.

Svāyaṃ bhagavato ca saṃghassa ca uppanno lābhasakkāro ekato hutvā
 dvinnam mahānadīnaṃ udakaṃ viya appameyyo ahosi, bhagavato pana
 bhikkhusaṃghassa ca uppanno lābhasakkāro dhammassapi uppannoyeva.
 Dhammadharānaṃ hi kato sakkāro dhammassa kato nāma hoti. Tena vuttaṃ
 “**tiṇṇaṃ ratanānaṃ mahālābhasakkāro uppajjī**”ti.

Vuttamatthaṃ pāḷiyā nidassento “**yathāhā**”ti-ādimāha. Tattha **sakkatoti**
 sakkārappatto. Yassa hi cattāro paccaye sakkatvā su-abhisankhate
 paṇītapāṇīte upaneti, so sakkato. **Garukatoti** garubhāvaHetūnaṃ
 uttamaguṇānaṃ matthakappattiyā anaññasādhāraṇena garukārena
 sabbadevamanussehi pāsāṇacchattaṃ viya garukato. Yasmiṃ hi garubhāvaṃ
 paccupaṭṭhapetvā paccaye denti, so garukato. **Mānitoti** sammāpaṭipattiyā
 mānito manena piyāyito. Tāya hi viññūnaṃ manāpatā. **Pūjitoti**
 mānanādipūjāya ceva catupaccayapūjāya ca pūjito. Yassa hi sabbametaṃ
 pūjanaṇa karonti, so pūjito. **Apacitoti** nīcavuttikaraṇena apacito. Satthāraṃ
 hi disvā manussā hatthikkhandhādīhi otaranti, maggaṃ denti, aṃsakūṭato
 sāṭakaṃ apanenti,

1. Andhakaviṇḍhabrahmaṇo (Ka) 2. Khu 1. 128 piṭṭhe Udāne. 3. Dī 3. 104 piṭṭhe.

āsanato vuṭṭhahanti, vandantīti evaṃ so tehi apacito nāma hoti.

Avaṇṇaṃ pattharivāti avaṇṇaṃ tattha tattha saṃkittanavasena pattharivā. **āvaṭṭanimāyanti** āvaṭṭetvā gahaṇamāyaṃ. **Āvaṭṭeti** purimākārato nivatteti attano vase vatteti etāyāti āvaṭṭanī, māyā, taṃ āvaṭṭanimāyaṃ **osāretvā** parijappetvāti attho. **Koṭito paṭṭhāyāti** antimakoṭito paṭṭhāya. Thaddhakāyena pharusavācāya tiṇṇaṃ ratanānaṃ avaṇṇakathanāṃ anattāhāvahattā visasinṇcanasadisā hotīti āha “**visaṃ siñcitvā**”ti. **Aññātoti** aññāto. Tenāha “**ññāto**”ti-ādi.

Kāyaṅganti kāyameva aṅgaṃ, kāyassa vā aṅgaṃ, sīsādi. **Vācaṅganti** “hotu, sādhu”ti evamādivācāya avayavaṃ. **Ekakenāti** asahāyena. **Imassa panatthassāti** “cariyaṃ caraṇakāle”ti-ādinā vuttassa. **Yato yato garu dhuranti** yasmaṃ yasmaṃ ṭhāne dhuraṃ garu bhārikaṃ hoti, aññe balibaddā ukkhipitum na sakkonti. **Yato gambhīravattanīti** vatthanti etthāti vattanī, dummaggassetam nāmaṃ, yasmaṃ ṭhāne udakacikkhallamahantatāya vā visamacchinnataṭabhāvena vā maggo gambhīro hotīti attho. **Tadāssu kaṇhaṃ yuñjentīti assūti** nipātamattaṃ, tadā kaṇhaṃ yuñjentīti attho. Yadā dhurañca garu hoti maggo ca gambhīro, tadā aññe balibadde apanetvā kaṇhameva yuñjentīti vuttaṃ hoti. **Svāssu** taṃ **vahate dhuranti** etthāpi **assūti** nipātamattameva, so taṃ dhuraṃ vahatīti attho.

Gehavetananti gehe nivuṭṭhabhāvahetu dātabbaṃ. **Kāḷako nāma nāmenāti** añjanavaṇṇo kiresa, tenassa “kāḷako”ti nāmaṃ akaṃsu. **Kāḷakaṃ upasaṅkamitvā āhāti** kāḷako kira ekadivasaṃ cintesi “mayhaṃ mātā duggatā maṃ puttattṭhāne ṭhapetvā dukkhena poseti, yannūnāhaṃ bhatim katvā imaṃ duggatabhāvato moceyyan”ti. So tato paṭṭhāya bhatim upadhārento vicarati. Atha tasmiṃ divase gāmagorūpehi saddhiṃ tattha samīpe carati¹. Sattavāhaputtopi gosuttavittako, so “atthi nu kho etesaṃ gunnaṃ antare sakaṭāni uttāretum

1. Samena sevati (Ka) Jātaka-Ṭṭha 1. 210 piṭṭhe passitabbaṃ.

samattho usabhājānīyo”ti upadhārayamāno bodhisattaṃ disvā “ayaṃ ājānīyo sakkhissati mayhaṃ sakaṭāni uttāretun”ti aññāsi. Tena taṃ upasaṅkamitvā evamāha. **So aññesaṃ -pa- gehameva agamāsīti** tadā kira gāmadārakā “kiṃ nāmetaṃ kālakassa gale”ti tassa santikaṃ āgacchanti. So te anubandhitvā dūratova palāpento mātu santikaṃ gato. Taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ.

Sāyanhasamayanti sāyanhakāle. Bhummatthe etaṃ upayogavacanāṃ. Na hettha accantasāmyogo sambhavati. **Paṭisallānā vuṭṭhitoti** ettha tehi tehi saddhivihārika-antevāsika-upāsaka-upāsikādisattehi ceva rūpārammaṇādisaṅkhārehi ca paṭinivattetvā apasakkitvā nilīyanāṃ vivecanaṃ kāyacittehi tato vivittatāya paṭisallānāṃ kāyaviveko cittaviveko ca. Yo tato duvidhavivekato vuṭṭhito bhavaṅgappattiyā sabrahmacārīhi samāgamena ca apeto, so paṭisallānā vuṭṭhito nāma hoti. Ayaṃ pana yasmā paṭisallānānaṃ uttamato phalasamāpattito vuṭṭhāsi, tasmā “**phalasamāpattito**”ti vuttaṃ. **Kāyasakkhino bhavissāmāti** nāmakāyena desanāsampaṭicchana vasena sakkhibhūtā bhavissāma. Nanu ca “paññatte āsane nisīdī”ti idaṃ kasmā vuttaṃ. Titthiyā hi bhagavato paṭipakkhā, te kasmā tassa āsanaṃ paññāpentīti āha “**tathāgato hī**”ti-ādi.

Viggāhikakathanti viggāhasaṃvattanikaṃ sārambhakathaṃ. **Āyāceyyāsīti** vacībhedāṃ katvā yāceyyāsi. **Pattheyyāsīti** manasā āsiseyyāsi. **Piheyysīti** tasseva vevacanaṃ. **Nittejatarā āpannoti** tejahāniyā nittajabhāvaṃ āpanno, nittejabhūtoti attho. Tato eva bhikkhu-ādayopi sammukhā oloketuṃ asamatthatāya **pattakkhandho**, patitakkhandhoti attho. Tenāha “**onataḡīvo**”ti. **Dassitadhammesūti** vuttakhammesu. Vacanamattameva hi tesaṃ, na pana dassanaṃ tādisasseva dhammassa abhāvato. bhagavato eva vā “ime dhammā anabhisambuddhā”ti parassa vacanavasena **dassitadhammesu**. **Paṭicarissatīti**¹ paṭicchādanavase carissati pavattissati², paṭicchādanattho eva vā **carati** saddo anekatthattā dhātūnanti āha “**paṭicchādessatī**”ti.

1. Paṭicaratīti (Ka)

2. Carati pavattati (Ka)

aññena vā aññanti pana paṭicchādanākāradassananti āha “**aññena vā vacanenā**”ti-ādi.

Tattha **aññam vacananti** yaṃ samanuyuñjantena bhagavatā parassa dosavibhāvanam vacanam vuttam, tam tato aññeneva vacanena paṭicchādeti. “Āpattiṃ āpannosī”ti codakena vuttavacanam viya “ko āpanno kiṃ āpanno, kismiṃ āpanno, kaṃ bhaṇatha, kiṃ bhaṇathā”ti-ādivacanena aññam āgantukakatham āharanto “tvaṃ itthannāmaṃ āpattiṃ āpannosī”ti vuṭṭho “pāṭaliputtam gatomhī”ti vatvā puna “na tava Pāṭaliputtagamanam pucchāma, āpattiṃ pucchāma”ti vutte tato rājagaham gatomhi. Rājagaham vā yāhi brāhmaṇageham vā, āpattiṃ āpannosīti. “Tattha me sūkaramamsam laddhan”ti-ādini vadanto viya samanuyuñjakena vuttavacanato aññam āgantukakatham āharanto apanāmessati, vikkhepaṃ gamayissati. Appatītā honti tena atuṭṭhā asomanassikāti **apaccayo**, domanassassetam adhivacanam. Neva attano, na paresam hitam abhirādhayatīti **anabhiraddhi**, domanassameva. Tenevāha “**apaccayena domanassam vuttan**”ti.

Yassa kho pana te atthāya dhammo desitoti ettha **dhamma**-saddena catusaccadhammo vuttoti āha “**yassa maggassa vā phalassa vā atthāyā**”ti. Catusaccadhammo hi maggaphalādhigamattāya desīyati. **Na niggacchatīti** na pavatteti. **Nanti** nam dhammam. Idāni “yassa kho pana te atthāya dhammo desito”ti ettha dhammasaddena paṭipattidhammo dassito, na pana catusaccadhammoti adhippāyena atthavikappam dassento “**atha vā**”ti-ādimāha. **Pañca dhammāti** gambhīrañāṇacariyabhūtānam khandhādīnam uggahasavanadhāraṇaparicayayonisomanasikāre sandhāyāha. **Takkarassa sammā dukkhakkhayāyāti** ettha **sammāsaddo** ubyayatthāpi yojetabbo “sammā takkarassa sammā dukkhakkhayāyā”ti. Yo hi sammā dhammam paṭipajjati, tasseva sammā dukkhakkhayo hotīti. Yo pana vuttanayena takkaro, tassa niyyānam atthato dhammasseva niyyānanti tappaṭikkhepena “**so dhammo -pa- na niyyāti na niggacchatī**”ti āha.

Yadi tiracchānasīhassa nādo sabbatiracchāna-ekaccamanussāmanussanādato seṭṭhattā seṭṭhanādo, kimaṅgam pana tathāgatasīhassa

nādoti āha “**sīhanādanti seṭṭhanādan**”ti. Yadi vā tiracchānasīhanādassa seṭṭhanādātā nibbhayatāya appaṭisattutāya icchitā, tathāgatasīhanādasappa ayamatto sātisayoti āha “**abhītanādaṃ appaṭinādan**”ti. “Aṭṭhānametaṃ anavakāso”ti adinā¹ hi yo attho vutto, tassa bhūtatāya ayaṃ nādo **seṭṭhanādo** nāma hoti uttamanādo. Bhūtattho hi uttamattohoti. Imamattham pana vadantassa bhagavato aññato bhayaṃ vā āsaṅkā vā natthīti **abhītanādo** nāma hoti. Abhūtaṃ hi vadato kutoci bhayaṃ vā āsaṅkā vā siyā, evaṃ pana vadantaṃ bhagavantaṃ koci uṭṭahitvā paṭibāhitaṃ samatto nāma natthīti ayaṃ nādo **appaṭinādo** nāma hoti.

Samantato niggaṇṇhanavasena todanaṃ vijjhaṇaṃ **sannitodakaṃ**, sammā vā nitudanti piḷenti etenāti **sannitodakaṃ**. **Vācāyāti** ca paccatte karaṇavacanā². Tenāha “**vacanapatodenā**”ti. **Sañjambharikaṃsūti** samantato sambharitaṃ akaṃsu, sabbe paribbājakā vācātodanehi tudimsūti attho. Tenāha “**sambharitaṃ -pa- vijjhimsū**”ti. **Siṅgālakamye vāti** siṅgārameva, “segālakamye vā”tipi pāṭho. **Tassevāti** siṅgālaravasseva. Atha vā **bheraṇḍakamye vāti** bhedaṇḍasakuṇisadisamye vāti attho. Bhedaṇḍaṃ nāma eko pakkhī dvimukho, tassa kira saddo ativiya virūpo amanāpo. Tenāha “**apica bhinnassaraṃ amanāpasaddaṃ nadati**”ti. Sesamettha uttānameva.

Sarabhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Kesamuttisuttavaṇṇanā

66. Pañcame kesamuttaṃ nivāso etesanti **Kesamuttiyāti** āha “**Kesamuttanigamavāsino**”ti. **Aṭṭhavidhapānakānīti** ambapānādi-aṭṭhavidhāni pānāni.

“Mā anussavenā”ti-ādīsu pana eko daharakālato paṭṭhāya evaṃ anussavo atthi, evaṃ cirakālakatāya anussutiyā labbhamānaṃ

1. Ma 3. 110; Am 1. 28 piṭṭhesu.

2. Vācāti ca karaṇatthe paccattavacanā (?) Saṃ-Ṭī 2. 197 piṭṭhepi passitabbaṃ.

kathamidaṃ aññathā siyā, tasmā bhūtametanti anussavena gaṇhāti, kathā gahaṇaṃ paṭikkhipanto **“mā anussavenā”**ti āha. Anu anu savanaṃ **anussavo**. Aparo “amhākaṃ pitupitāmahādivuddhānaṃ upadesaparamparāya idamābhataṃ, evaṃ paramparābhatakathaṃ nāma na aññathā siyā tasmā bhūtametan”ti gaṇhāti, taṃ paṭikkhipanto **“mā paramparāyā”**ti āha. Eko kenaci kismiñci vuttamatte “evaṃ kira etan”ti gaṇhāti, taṃ nisedhento **“mā itikirāyā”**ti āha. Piṭakaṃ gantho sampadīyati etassāti piṭakasampadānaṃ, ganthassa uggaṇhanako. Tena piṭaka-uggaṇhanakabhāvena ekacco tādisaṃ ganthaṃ paguṇaṃ katvā tena taṃ samentaṃ sameti, tasmā “bhūtametan”ti gaṇhāti, taṃ sandhāyesa paṭikkhepo **“mā piṭakasampadānenā”**ti, attano uggaḥagantasampattiyā mā gaṇhitthāti vuttaṃ hoti. **Sametanti**¹ saṃgataṃ.

Koci kañci vitakkento “evameva tena bhavitabban”ti kevalaṃ attano saṅkappavasena “bhūtamidan”ti gaṇhāti, taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ **“mā takkahetū”**ti. Añño “imāha yuttiyā bhūtamidan”ti kevalaṃ anumānato² nayaggāhena gaṇhāti, taṃ paṭikkhipanto **“mā nayahetū”**ti āha. Kassaci “evametaṃ siyā”ti parikappentassa ekaṃ kāraṇaṃ upaṭṭhāti, so “atthetan”ti attano parikappitākārena gaṇhāti, taṃ paṭisedhento **“mā ākāraparivitakkenā”**ti āha. Aparassa cintayato yathāparikappitaṃ kañci atthaṃ “evametaṃ na aññathā”ti abhinivisantassa ekā diṭṭhi uppajjati, yā yassa taṃ kāraṇaṃ nijjhāyantassa paccakkhaṃ viya nirūpetvā cintentassa khamati, so “atthetan”ti diṭṭhinijjhānakkhantiyā gaṇhāti, taṃ sandhāyāha **“mā diṭṭhinijjhānakkhantiyā”**ti.

Akusalaverassāti pāṇātipātādipaṇcavidhaṃ veraṃ sandhāya vadati, kodho nāma cetaso dukkhanti āha **“kodhacittassa abhāvenā”**ti. **Kilesassāti** cittaṃ vibādhentassa upatāpentassa uddhaccakukkuccādikilesassa. Sesamettha uttānameva.

Kesamuttisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Idaṃ padaṃ pāḷiyaṃ aṭṭhakathāyaṇca natthi.

2. Anunayato (Ka)

6. Sālhasuttavaṇṇanā

67. Chaṭṭhe pāto asitabbabhojanam pātarāsaṃ, bhuttaṃ pātarāsaṃ etesanti **bhuttaṃpātarāsaṃ**. **Dāsā** nāma antojātā vā dhanakkītā vā karamarānītā vā sayam vā dāsabyam upagatā. Bhattavetanabhatā **kammakārā** nāma.

Nicchātoti ettha chātaṃ vuccati taṇhā jighacchāhetutāya, sā assa natthīti nicchāto. Tenāha “**nittanḥo**”ti. **Abbhantare santāpakarānam kilesānanti** attano santāne darathapariḷāhajananena santāpanakilesānam. Antotāpanakilesānam abhāvā sīto sītalo bhūto jātoti **sītibhūto**. Tenāha “**sītālībhūto**”ti. Maggaphalanibbānasukhāni vā paṭisaṃvedetīti **sukhappaṭisaṃvedī**. Sesam suviññeyyameva.

Sālhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Kathāvatthusuttavaṇṇanā

68. Sattame **kathāvatthūnīti** kathāya pavattiṭṭhānāni. Yasmā tehi vinā kathā na pavattati, tasmā “**kathākāraṇānī**”ti vuttam. Atati satati satataṃ gacchati pavattatīti **addhā**, kāloti āha “**atītamaddhānam nāma kālopi vattatī**”ti. Dhammapavattimattatāya hi paramatthato avijjamānopi kālo tasseva dhammassa pavatti-avatthāvisesaṃ upādāya teneva vohārena atītoti-ādinā voharīyati, atītādibhedo ca nāmāyam nipariyāyato dhammānamyeva hoti, na kālassāti āha “**khandhāpi vattantī**”ti. Yathāvuttamattham itaresu dvīsu atidisati “**anāgatapaccuppannesupi eseva nayo**”ti. **Atītamaddhānanti-**ādīsu ca dve pariyāyā suttantapariyāyo abhidhammapariyāyo ca. Suttantapariyāyena paṭisandhito pubbe atīto addhā nāma, cutito pacchā anāgato addhā nāma, saha cutipaṭisaddhīhi tadantaram paccuppanno addhā nāma. Abhidhammapariyāyena tīsu khaṇesu uppādato pubbe atīto addhā nāma, uppādato uddham anāgato

addhā nāma, khaṇattayaṃ paccuppanno addhā nāma. Tatthāyaṃ suttantadesanāti suttantapariyāyeneva atītādivisayaṃ kathaṃ dassento “**atīte kassapo nāmā**”ti-ādimāha.

Ekamseneva byākātabbo vissajjetabboti **ekamsabyākaraṇīyo**. “Cakkhu aniccan”ti pañhe uttarapadāvadadhāraṇaṃ sandhāya “**ekamseneva byākātabban**”ti vuttaṃ niccatāya lesassapi tattha abhāvato, purimapadāvadadhāraṇe pana vibhajjabyākaraṇīyatāya. Tenāha “**aniccaṃ nāma cakkhūti puṭṭhena paṇā**”ti-ādi. Cakkhusote visesatthasāmaññatthānaṃ asādhāraṇabhāvato dvinnāṃ tesaṃ sadisacodanā paṭicchannamukheneva byākaraṇīyā paṭikkhepavasena anuññātavasena ca vissajjitabboti āha “**yathā cakkhu, tathā sotaṃ -pa- ayaṃ paṭi pucchābyākaraṇīyo pañho**”ti. **Taṃ jīvaṃ taṃ sarīraṃ**ti jīvasarīraṇaṃ anaññatāpañhe yassa yena anaññatā coditā, so eva paramatthato nupalabbhatīti ca jhānattayassa metteyyatākittanasadisoti abyākātabbatāya **ṭhapanīyo** vutto. Evarūpo hi pañho tidhā avissajjanīyattā byākaraṇaṃ akatvā ṭhapetabbo.

Tiṭṭhati ettha phalaṃ tadāyattavuttitāyāti **ṭhānaṃ**, kāraṇanti āha “**kāraṇākāraṇe**”ti. **Yuttena kāraṇenā**ti anurūpena kāraṇena. **Pahotīti** niggaṇhitum samattho hoti. **Sassatavādibhāvameva dīpetīti** attanā gahite ucchedavāde dosaṃ disvā attanopi sassatavādibhāvameva dīpeti. **Puggalavādimhīti** iminā gacchakuttiyavādim dasseti. Pañhaṃ pucchantehi paṭipajjitabbā paṭipadā pañhapucchanakānaṃ vattaṃ.

Paṭicaratīti paṭicchādanavasena carati pavattati. Paṭicchādanatto eva vā carati-saddo anekatthattā dhātūnanti āha “**paṭicchādeti**”ti. **Aññenaññanti** pana paṭicchādanākāradassananti āha “**aññena vacanenā**”ti-ādi. Tattha **aññena vacanenā**ti yaṃ codakena cuditaḥkassa dosavibhāvanaṃ vacanaṃ vuttaṃ, taṃ tato aññena vacanena paṭicchādeti. Yo hi “āpattiṃ āpannosī”ti vutte “ko āpanno, kiṃ āpanno kismiṃ āpanno, kaṃ bhaṇatha, kiṃ bhaṇathā”ti vadati. “Evarūpaṃ kiñcitayā diṭṭhan”ti vutte “na suṇāmi”ti sotaṃ vā upaneti, ayaṃ

aññenaññaṃ paṭicarati nāma. “Ko āpanno”ti-ādinā hi codanaṃ avissajjetvāva vikkhepāpajjanaṃ aññenaññaṃ paṭicaraanāṃ, bahiddhā kathāpanāmanaṃ vissajjetvāti ayametesāṃ viseso. Tenevāha “**āgantukakathaṃ otārento**”ti-ādi. Tattha **apanāmetīti** vikkhepeti. **Tatrāti** tasmim bahiddhākathāya apanāmane.

Upanisīdati phalaṃ etthāti kāraṇaṃ upanīsā, upecca nissayatīti vā upanīsā, saha upanīsāyāti **sa-upanīsoti** āha “**sa-upanissayo sapaccayo**”ti.

Ohitasototi anaññavihitattā dhammassavanāya apanāmitasoto. Tato eva tadatthaṃ **ṭhapitasoto**. **Kusaladhammanti** ariyamaggo adhippetoti āha “**ariyamagga**”ti.

Kathāvatthusuttaṇṇānā niṭṭhitā.

8. Aññatitthiyasuttavaṇṇanā

69. Aṭṭhame bhagavā mūlaṃ karaṇaṃ etesaṃ yāthāvato adhigamāyāti **bhagavarimūlakā**. Tenāha “bhagavantañhi nissāya mayaṃ ime dhamme ājānāma paṭivijjhāmā”ti. **Amhākaṃ dhammāti** tehi attanā adhigantabbatāya vuttaṃ. Sevittabbāsevitabbānaṃ hi yāthāvato adhigamaññāṇāni adhigacchanakasambandhīni, tāni ca sammāsambuddhamūlakāni anaññavisayattā. Tenāha “**pubbe kassapasammāsambuddhenā**”ti-ādi. **Ime dhammāti** ime ñāṇadhammā. **Ājānāmāti** abhimukhaṃ paccakkhato jānāma. **Paṭivijjhāmāti** tasseva vevacanaṃ, adhigacchāmāti attho. Bhagavā netā etesanti **bhagavarinnettikā**. **Netāti** sevittabbadhamme veneyyasantānaṃ pāpetā. **Vinetāti** asevitabbadhamme veneyyasantānato apanetā. Tadaṅgavinayādivasena vā **vinetā**. Atha vā yathā alamariyāñāṇadassanaviseso hoti, evaṃ visesato **netā**. **Anunetāti** “ime dhammā sevittabbā, ime na sevittabbā”ti ubhayasampāpanāpanayanatthaṃ paññāpetā. Tenāha “**yathāsabhāvato**”ti-ādi.

Paṭisaranti etthāti paṭisaraṇaṃ, bhagavā paṭisaraṇaṃ etesanti **bhagavaṃpaṭisaraṇā**. Āpāthaṃ upagacchantā hi bhagavā paṭisaraṇaṃ samosaraṇaṭṭhānaṃ. Tenāha “**catubhūmakadhammā**”ti-ādi. Paṭisarati sabhāvasampaṭivedhavasena paccekaṃ upagacchatīti vā paṭisaraṇaṃ, bhagavā paṭisaraṇaṃ etesanti **bhagavaṃpaṭisaraṇā**. Paṭisarati paṭivijjhatīti vā paṭisaraṇaṃ, tasmā paṭivijjhanavasena bhagavā paṭisaraṇaṃ etesanti **bhagavaṃpaṭisaraṇā**. Tenāha “**apicā**”ti-ādi. **Paṭivedhavasenā**ti paṭivijjhitabbatāvasena. Asatipi mukhe atthato evaṃ vadanto viya hotīti āha “**phasso āgacchati ‘aham bhagavā kinnāmo’**”ti” Phasso ñāṇassa āpāthaṃ āgacchantoyeva hi attano “**aham kinnāmo**”ti nāmaṃ pucchanto viya, bhagavā cassa nāmaṃ karonto viya hoti.

Paṭibhātūti ettha paṭisaddāpekkhāya “bhagavantā”ti upayogavacanāṃ, attho pana sāmivavanavaseneva veditabboti dassento āha “**bhagavato**”ti. **Paṭibhātū**ti ca bhāgo hotu. Bhagavato hi esa bhāgo, yadidaṃ dhammassa desanā, amhākaṃ pana bhāgo savananti adhippāyo. Evaṃ hi saddalakkhaṇena sameti. Keci pana **paṭibhātū**ti padassa dissatūti atthaṃ vadanti, ñāṇena dissatu, desīyatūti vā attho. **Upaṭṭhātū**ti ñāṇassa paccupatiṭṭhatu. Pāliyaṃ **ko adhippayāsoti** ettha ko adhippayogoti attho.

Lokavajjavasenāti lokiyajanehi pakatiyā garahitabbavajjavasena. **Vipākavajjavasenā**ti vipākassa apāyasamvattanikavajjavasena. **Kathanti-**ādinā ubhayavajjavasenapi appasāvajjatāya visayaṃ dasseti. Sesamettha suviññeyyameva.

Aññatitthiyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Akusalamūlasuttavaṇṇanā

70. Navame lubbhatīti **lobho**. Dussatīti **doso**. Muyhatīti **moho**. Lobhādīni panetāni asahajātānaṃ pāṇātipāyādīnaṃ kesañci akusalānaṃ upanissayapaccayaṭṭhena, satajātānaṃ adinnādānādīnaṃ

kesaṇci sampayuttā hutvā uppādakaṭṭhena, sayam ca akusalānīti sāvajjadukkhavipākāṭṭhenāti āha “**akusalānaṃ mūlāni, akusalāni ca tāni mūlāni**”ti. Vuttampi cetam “ratto kho āvuso rāgena abhibhūto pariyādinnaṇaṃ pāṇampi hanatī”ti-ādi. **Yadapīti** līṅgavipallāsena vuttanti āha “**yopi bhikkhave lobho**”ti. **Tadapīti** etthāpi eseṇa nayoti āha “**sopi akusalamūlan**”ti. Vināpi līṅgavipallāsena atthayojanaṃ dassento “**akusalamūlaṃ vā**”ti-ādimāha. **Sabbatthāti** “yadapi bhikkhave doso, tadapi akusalamūlan”ti-ādīsu. **Abhisankharotīti** ettha **āyūhatīti** atthaṃ vatvā taṇca āyūhanaṃ paccayasamavāyasiddhito sampiṇḍanaṃ rāsikaraṇaṃ viya hotīti āha “**sampiṇḍeti rāsiraṃ karotī**”ti.

Pāliyaṃ “vadhenā”ti-ādīsu **vadhenāti** māraṇena vā pothanena vā. **Vadhasaddo** hi himsanattho viheṭhanatthoca hoti. **Bandhanenāti** addubandhanādinā. **Jāniyāti** dhanajāniyā, “sataṃ gaṇhatha, sahaṃsaṃ gaṇhathā”ti evaṃ pavattitadaṇḍenāti attho. **Garahāyāti** pañcasikhamuṇḍakakaraṇaṃ gomayasiñcanaṃ gīvāya kuraṇḍakabandhananti evamādīni katvā garahapāpanena. Tattha **pañcasikhamuṇḍakakaraṇaṃ** nāma kākapakkhakaraṇaṃ. **Gomayasiñcanaṃ** sīsena kaṇodakāvasēcanaṃ. **Kuraṇḍakabandhanaṃ** gaddulabandhanaṃ.

Kālasimā na vadatīti yuttakāle na vadati, vattabbakālassa pubbe vā pacchā vā ayuttakāle vattā hoti. **Abhūtavādīti** yaṃ natthi, tassa vattā. Tenāha “**bhūtaṃ na vadatī**”ti. **Atthaṃ na vadatīti** kāraṇaṃ na vadati, akāraṇanissitaṃ nipphalaṃ vattā hoti. **Dhammaṃ na vadatīti** sabhāvaṃ na vadati, asabhāvaṃ vattā ayathāvādīti attho. **Vinayaṃ na vadatīti** saṃvaravinayaṃ na vadati, na saṃvaravinayappaṭisaṃyuttassa vattā hoti, attano suṇantassa ca na saṃvaravinayāvahassa vattāti attho.

Atacchanti abhūtatthaṃ. Tenāha “**itaraṃ tasseva vevacanan**”ti. Atha vā **abhūtanti** asantaṃ avijjamānaṃ. **Atacchanti** atathākāraṃ.

Puñṇakammato eti uppajjatīti ayo, vaḍḍhi. Tappaṭikkhepena **anayo**, avaḍḍhīti āha “**anayaṃ āpajjatīti avaḍḍhiṃ āpajjati**”ti. **Māluvāsipāṭikā** nāma dīghasaṇṭhānaṃ māluvāpakkam, māluvāphalapoṭṭhalikāti

attho. **Phalitāyāti** ātapena sussitvā bhinnāya. **Vaṭarukkhādīnaṃ mūleti** vaṭarukkhādīnaṃ samīpe. **Sakabhāvena saṇṭhātuṃ na sakkontīti** kasmā na sakkonti? Bhavanavināsabhayā. Rukkhamūle patitamāluvābījato hi latā uppajjitvā rukkhaṃ abhiruhati, sā mahāpattā ceva bahupattā ca mahākolirapattasaṇṭhānehi¹ tato ca mahantatarehi sākhaṇṇapantarehi pattehi samannāgatā. Atha naṃ rukkhaṃ mūlato paṭṭhāya vinandhamānā sabbaviṭṭapāni sañchādetvā mahantaṃ bhāraṃ janetvā tiṭṭhati, sā vāte vāyante deve vā vassante oghanaheṭṭhāgatā olambandanatubhūtaṃ ghanabhāvaṃ janetvā tassa rukkhasa sabbasākhaṃ bhijjati, bhūmiyaṃ nipātetī. Tato tasmīṃ rukkhe patiṭṭhitavimānaṃ bhijjati vinassati. Iti tā devatāyo bhavanavināsabhayā sakabhāvena saṇṭhātuṃ na sakkonti. Ettha ca yaṃ sākhaṭṭhakavimānaṃ hoti, taṃ sākhaṇṇaṃ bhijjamānāsu tattha tattheva bhijjitvā sabbasākhaṇṇaṃ bhinnāsu sabbam bhijjati, rukkhaṭṭhakavimānaṃ pana yāva rukkhasa mūlamattampi tiṭṭhati, tāva na nassatīti veditabbaṃ. **Tattha tattha palujjitvāti** tattha tattha bhijjitvā. Sesamettha suviññeyyameva.

Akusalamūlasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Uposathasuttavaṇṇanā

71. Dasame **tadahūti** ettha tasmīṃ ahanīti atthoti āha “**tasmīṃ ahu uposathe**”ti. Upavasanti etthāti **uposatho**, uposathadivaso. **Upavasantīti** ca sīlena vā anasanena vā khīrasāyanādividhinā vā upetā hutvā vasantīti attho. Uposathadivase hi sāsānikā sīlena, bāhirakā sabbaso āhārassa abhuñjanena khīrasāyanamadhusāyanādividhinā vā upetā hutvā viharanti. So panesa uposathadivaso aṭṭhamicātuddasipannarasibhedena tividho, tasmā sesadvayanivāraṇatthaṃ “**pannarasika-uposathadivase**”ti vuttaṃ. **Vavassaggattheti** vacasāyatthe. **Divasaddo** divāsaddo viya divasapariyāyo, tassa visesanabhāvena vuccamāno divāsaddo savisesena dīpetīti āha “**divasassa**

1. Mahākovīlārapattasaṇṭhānehi (?)

divā, majjhanhike kāleti attho”ti. **Paṭicchāpetvā**ti sampāṭicchanaṃ kāretvā. **Vipākaphalenā**ti sadisaphalena. **Na mahapphalo** hoti manoduccaritadussīlyena upakkiliṭṭhabhāvato. **Vipākānisaṃsenā**ti udrayaphalena. **Vipākobhāsenā**ti paṭipakkhavigamajanitena sabhāvasaṅkhātena vipākobhāsenā. **Na mahā-obhāso** aparisuddhabhāvato. **Vipākavipphārassā**ti vipākavepullassa.

Nāhaṃ kvacanīti-ādivacanassa micchābhinivedavasena pavattattā “idaṃ tassa musāvādasmiṃ vadāmi”ti pāḷiyaṃ vuttaṃ, catukoṭīkasuññatādassanavasena pavattaṃ pana ariyadassanamevāti na tattha musāvādo. Vuttaṃ hetam—

“Puna caparaṃ bhikkhave ariyasāvako iti paṭisañcikkhati ‘nāhaṃ kvacani, kassaci kiñcanatasmiṃ, na ca mama kvacani, kismiñci kiñcanatatthī’ti”adi¹.

Ettha hi catukoṭīkasuññatā kathitā. Kathaṃ? Ariyo² hi **nāhaṃ kvacanī**ti kvaci attānaṃ na passati, **kassaci kiñcanatasmiṃ**ti attano attānaṃ kassaci parassa kiñcanabhāve upanetabbaṃ na passati, bhātīṭṭhāne bhātaraṃ, sahāyaṭṭhāne sahāyaṃ, parikkhāraṭṭhāne parikkhāraṃ maññitvā upanetabbaṃ na passatīti attho. **Na ca mama kvacanī**ti ettha **mama-saddaṃ** tāva ṭhapetvā kvacani parassa ca attānaṃ kvaci na passatīti ayamattho. Idāni mama-saddaṃ āharitvā “**mama kismiñci kiñcanatatthī**”ti so parassa attānaṃ “mama kismiñci kiñcanabhāvena atthī”ti na passati, attano bhātikaṭṭhāne bhātaraṃ, sahāyaṭṭhāne sahāyaṃ, parikkhāraṭṭhāne parikkhāraṃ kismiñci ṭhāne parassa attānaṃ iminā kiñcanabhāvena upanetabbaṃ na passatīti attho. Evamayaṃ yasmā neva katthaci attānaṃ passati, na taṃ parassa kiñcanabhāve upanetabbaṃ passati. Na katthaci parassa attānaṃ passati, na parassa attānaṃ attano kiñcanabhāve upanetabbaṃ passati, tasmā ayaṃ suññatā catukoṭīkāti veditabbā.

Yasmā pana micchādiṭṭhikānaṃ yāthāvadassanassa asambhavato yathāvuttacatukoṭīkasuññatādassanaṃ na sambhavati, tasmā “natthi mātā, natthi

1. Ma 3. 50 piṭṭhe.

2. Visuddhi 2. 291; Ma-Ṭṭha 4. 43 piṭṭhesupi passitabbaṃ.

pitā”ti-ādivacanam¹ viya micchāgāhavasena “nāhaṃ kvacanī”ti-ādi vuttanti yutto cettha musāvādasambhavo. **Katthacīti** thāne, kāle vā. Atha “nipphalo”ti kasmā vuttaṃ. “Na mahapphalo”ti saddena hi mahapphalābhāvova jotito, na pana sabbathā phalābhāvoti āha “**byañjana**meva hi **ettha sāvasesan**”ti-ādi. **Sesapadesupīti** “na mahānisamso”ti-ādīsupi.

Aṭṭhahi kāraṇehīti—

“Atha kho bhante sakko devānamindo devānaṃ tāvatimsānaṃ bhagavato aṭṭha yathābhucce vaṇṇe payirudāhāsi ‘taṃ kiṃ maññanti bhonto devā tāvatimsā, yāvañca so bhagavā bahujanahitāya paṭipanno bahujanasukhāya lokānukampāya atthāya hitāya sukhāya devamanussānaṃ, evaṃ bahujanahitāya paṭipannaṃ bahujanasukhāya lokānukampāya atthāya hitāya sukhāya devamanussānaṃ imināpaṅgena samannāgataṃ satthāraṃ neva atītaṃse samanupassāmi, na panetaraḥi aññatra tena bhagavatā”ti—

ādinā **mahāgovindasutte**² vitthāritehi bahujanahitāya paṭipannādīti buddhānubhāvadīpakehi aṭṭhahi kāraṇehi. Atha “navahi kāraṇehī”ti avatvā “aṭṭhahi kāraṇehī”ti kasmā vuttanti āha “**ettha hi -pa- sabbe lokiyalokuttarā buddhaguṇāsaṅgahitā**”ti. Idaṃ vuttaṃ hoti—imasmim sutte “itipi so bhagavā”ti iminā vacanena avisesato sabbepi lokiyalokuttarā buddhaguṇā dīpitā, tasmā tena dīpitaguṇe sandhāya “aṭṭhahi kāraṇehī”ti vuttanti. **Arahanti-ādīhi pāṭiyekkguṇāva niddiṭṭhāti** arahanti-ādīhi ekekehi padehi ekeke guṇāva niddiṭṭhāti attho.

Sahatantikanti pāliddhammasahitaṃ. **Purimanayeneva yojanā kātābbāti** “kiliṭṭhasmim hi kāye pasādhanaṃ pasādhetvā nakkhattaṃ kīḷamānā na sobhantī”ti-ādinā nayena yojanā kātābbāti attho.

1. Dī 1. 51 piṭṭhe.

2. Dī 2. 179 piṭṭhe.

Saṁghassa anussaraṇaṃ nāma tassa guṇānussaraṇamevāti āha “**aṭṭhannaṃ ariyapuggalānaṃ guṇe anussarati**”ti. **Dve tayo vāre gāhāpitaṃ usumanti** dve tayo vāre uddhanaṃ āropetvā sedanavasena gāhāpitaṃ usumaṃ. **Purimanayeneva yojanā kātabbāti** “kiliṭṭhasmiṃ hi vatthe pasādhanaṃ pasādhetvā nakkhattaṃ kīḷamānā na sobhanti”ti-ādinā nayena yojanā kātabbā.

Pahīnakālato paṭṭhāya -pa- viratāvāti etena pahānahetukā idhādhippetā viratīti dasseti. Kammakkhayakaraṇāṇena hi pāṇātipātadussīlyassa pahīnattā arahanto accantameva tato paṭiviratāti vuccati samucchadavasena pahānaviratīnaṃ adhippetattā. Kiñcāpi pahānaviramaṇānaṃ purimapacchimakālataṃ natthi, maggadhammaṇaṃ pana sammādiṭṭhi-ādīnaṃ sammāvācādīnaṃ paccayapaccayuppannabhāve apekkhite saha-jātānaṃ pi paccayapaccayuppannabhāvena gahaṇaṃ purimapacchimbhāveneva hotīti gahaṇappavatti-ākārasena paccayabhūtesu sammādiṭṭhi-ādīsu pahāyakkadhammesu¹ pahānakiriyāya purimakālavohāro, paccayuppannāsu ca viratīsu viramaṇakiriyāya aparakālavohāro ca hotīti pahānaṃ vā samucchadavasena, virati paṭippassaddhivasena yojetabbā.

Atha vā pāṇo atipātīyati etenāti **pāṇātipāto**, pāṇaghātahetubhūto dhammasamūho. Ko pana so? Ahirikānottappadosamohavihimsādayo kilesā. Te hi arahanto ariyamaggena pahāya samugghātetvā pāṇātipātadussīlyato accantameva paṭiviratāti vuccanti kilesesu pahīnesu kilesanimittassa kammaṃ anuppajjanato. **Adinnādānaṃ pahāyāti**-ādisupi eseva nayo. **Viratāvāti** avadhāraṇena tassā viratiyā kālādivasena aparīyantaṃ dasseti. Yathā hi aññe samādinnaviratikāpi anavaṭṭhitacittatāya lābhajīvītādi hetu samādānaṃ bhindanti, na evaṃ arahanto, arahanto pana sabbaso pahīnapāṇātipātattā accantaviratā evāti.

Daṇḍanasāṅkhātassa paraviheṭṭhanassa ca parivajjanabhāvadīpanattham daṇḍasatthānaṃ nikkhepavacananti āha “**parūpaghātathāyā**”ti ādi. **Lajjīti** ettha

1. Upakārakammesu (Ka)

vuttalajjāya ottappampi vuttamevāti daṭṭhabbāṃ. Na hi pāpajigucchanapāputtāsarahitaṃ, pāpabhayaṃ vā alajjanaṃ atthīti. Dhammagarutāya vā arahantānaṃ dhammassa ca attā dhīnattā attādhīpatibhūtā lajjāva vuttā, na pana lokādhīpati ottappaṃ. “**Dayaṃ mettacittataṃ āpannā**”ti kasmā vuttaṃ, nanu dayā-saddo “adayāpanno”ti-ādīsu karuṇāya pavattatīti? Saccametaṃ, ayaṃ pana dayā-saddo anurakkhaṇatthaṃ antonītaṃ katvā pavattamāno mettāya karuṇāya ca pavattatīti idha mettāya pavattamāno vutto. Mijjati siniyhatīti mettā, mettā etassa atthīti mettaṃ, mettaṃ cittaṃ etassāti mettacitto, tassa bhāvo **mettacittatā**, mettā-icceva attho.

Sabbapāṇabhūtahitānukampīti etena tassā viratīyā pavattavasena apariyantataṃ dasseti. **Pāṇabhūte**ti pāṇajāte. **Anukampakā**ti karuṇāyanakā. Yasmā pana mettā karuṇāya visesapaccayo hoti tasmā vuttaṃ “**tāya eva dayāpannatāyā**”ti. Evaṃ yehi dhammehi pāṇātipātā virati sampajjati, tehi lajjāmettākaruṇādhammehi samaṅgibhāvo dassito.

Parapariggahitassa ādānanti parasantakassa ādānaṃ. Theno vuccati coro, tassa bhāvo **theyyam**, kāmañcetha “lajjī dayāpanno”ti na vuttaṃ, adhikāravasena pana atthato vuttamevāti daṭṭhabbāṃ. Yathā hi lajjādayo pāṇātipātappahānassa visesapaccayā, evaṃ adinnādānappahānassapīti tasmā sāpi pāli ānetvā vattabbā. Esa nayo ito paresupi. Atha vā **sucibhūtenā**ti etena hirottappādīhi samannāgamo, ahirikādīnañca pahānaṃ vuttamevāti “lajjī”ti-ādi na vuttanti daṭṭhabbāṃ.

Asetṭhacariyanti asetṭhānaṃ hīnānaṃ, asetṭhaṃ vā lāmakāṃ cariyaṃ, nihīnavuttiṃ methunanti attho. **Brahmaṃ setṭhaṃ ācāra**nti methunaviratimāha. **Ārācārī methunā**ti etena “idhekacco na heva kho mātuḡāmena saddhiṃ dvayaṃdvayasamāpattiṃ samāpajjati, apica kho mātuḡāmassa ucchādanaparimaddananhāpanasambāhanaṃ sādīyati, so taṃ assādeti, taṃ nikāmeti, tena ca vittiṃ āpajjati”ti-ādina¹ vuttā sattavidhamethunasamyogāpi paṭivirati dassitāti daṭṭhabbāṃ.

1. Am 2. 438 piṭṭhe.

“Saccato thetato”ti-ādīsu¹ viya **theta**-saddo thirapariyāyo, thirabhāvo ca saccavāditāya **ṭhitakathattā** kathāvasena veditabboti āha “**ṭhitakathāti attho**”ti. Na **ṭhitakathoti** yathā haliddirāgādayo anavaṭṭhitasabhāvatāya na **ṭhitā**, evaṃ na **ṭhitā** kathā yassa so na **ṭhitakathoti** haliddirāgādayo yathā kathāya upamā honti, evaṃ yojetabbaṃ. Esa nayo “**pāsāṇalekhaviyā**”ti-ādīsūpi. Saddhā ayati pavattati etthāti saddhāyā, saddhāyā eva **saddhāyikā** yathā venayikā. Saddhāya vā ayitabbā **saddhāyikā**, saddheyyāti attho. **Vattabbataṃ āpajjati** visamvādanatoti adhippāyo.

Ekam bhattam ekabhattam, tam etesamatthi **ekabhattikā**, ekasmiṃ divase ekavārameva bhuñjanakā. Tayidaṃ rattibhojanenapi siyāti āha “**rattūparatā**”ti. Evampi sāyanhabhojanenapi² siyūṃ ekabhattikāti tadāsaṅkānivattanattham “**viratā vikālabhojanā**”ti vuttam. Aruṇuggamanato paṭṭhāya yāva majjhinhikā ayam buddhānam ariyānam āciṇṇasamāciṇṇo bhojanassa kālo nāma, tadanñho vikālo. Aṭṭhakathāyam pana dutiyapadena rattibhojanassa paṭikkhattattā aparāṇho “vikālo”ti vutto.

Saṅkhepato “sabbapāpassa karaṇam”ti-ādinayappavattam³ bhagavato sāsanaṃ sacchandarāgappavattito naccādīnam dassanaṃ na anulometīti āha “**sāsanassa ananulomattā**”ti. Attanā payojiyamānam parehi payojāpīyamānañca naccam naccabhāvasāmāññato pālīyam ekeneva naccasaddena gahitaṃ, tathā gītavāditasaddā cāti āha “**naccananaccāpanādivasenā**”ti. **Ādi**-saddena gāyanagāyāpanavādanavādāpanāni saṅgaṇhāti. Dassanena cettha savanampi saṅgahitaṃ virūpekasesanayena. Ālocanasabhāvatāya vā pañcannaṃ viññāṇānam savanakiriyāyapi dassanasāṅkhepasabbhāvato **dassanā**-icceva vuttam. Avisūkabhūtaṃ gītassa savanaṃ kadāci vaṭṭatīti āha “**visūkabhūtam dassanam**”ti. Tathā hi vuttam paramatthajotikāya **khuddakapāṭhaṭṭhakathāya**⁴ “dhammūpasamhitaṃ gītaṃ vaṭṭati, gītūpasamhito dhammo na vaṭṭatī”ti.

1. Ma 1. 10 piṭṭhe.

3. Dī 2. 42; Khu 1. 41 piṭṭhesu.

2. Aparāṇhabhojipi (Dī-Ṭī 1. 123 piṭṭhe)

4. Khuddakapāṭha-Ṭīha 26 piṭṭhe.

Yaṃ kiñcīti ganthitaṃ vā aganthitaṃ vā yaṃ kiñci **pupphaṃ**. **Gandhajātanti** gandhajātiyaṃ. Tassāpi “yaṃ kiñcī”ti vacanato dhūpitassapi adhūpitassapi yassa kassaci vilepanādi na vaṭṭatīti dasseti. **Uccāti** uccasaddena samānattham ekaṃ saddantaram. Seti etthāti **sayanam**. Uccāsayanam mahāsayanañca samaṇasārupparahitaṃ adhippetanti āha “**pamāṇāṭikkantaṃ akappiyattharaṇaṃ**”ti, āsandādi-āsanañcettha sayanena saṅgahitanti daṭṭhabbam. Yasmā pana ādhāre paṭikkhitte tadādhāraṅkiriyaṃ paṭikkhittāva hoti, tasmā “uccāsayanamahāsayanā” icceva vuttaṃ. Atthato pana tadupabhogabhūtanisajjānīpajjanehi virati dassitāti daṭṭhabbā. Atha vā “uccāsayanāsanamahāsayanāsanā”ti etasmim atthe ekasesanayena ayaṃ niddeśo kato yathā “nāmarūpapaccayā saḷāyatanan”ti¹. Āsanakiriyaṃpubbakattā vā sayanakiriyaṃ sayanaggahaṇeneva āsanampi saṅgahitanti veditabbam.

“**Kīvā**”ti ayaṃ nipāto “kittakan”ti imassa attham bodhetīti āha “**kīvamahapphaloti kittakaṃ mahapphalo**”ti. **Sesapadesūti** “kīvamahānisaṃso”ti-ādīsu. **Ratta-saddo** ratanapariyāyoti āha “**pahūtarattaratanānanti pahūtena rattasaṅkhātena ratanena samannāgatānan**”ti. Pāliyaṃ pana “pahūtasattaratanānan”tipi pāṭho dissati. **Bheritalasadisam katvāti** bheritalam viya samam katvā. **Tato ekaṃ bhāgaṃ na agghatīti** yathāvuttaṃ cakkavattirajjam tato seḷasabhāgato ekaṃ bhāgaṃ na agghati. **Tato bahutaram hotīti** cakkavattirajjasirito bahutaram hoti.

Cātumahārājikānanti-ādīsu **cātumahārājikā** nāma sinerupabbatassa vemajjhe honti, tesu bahū pabbataṭṭhāpi ākāsaṭṭhāpi tesam paramparā cakkavāḷapabbatam pattā, khiḍḍāpadosikā manopadosikā sītavalāhakā uḥhavalāhakā candimā devaputto sūriyo devaputtoti ete sabbe cātumahārājikadevalokaṭṭhakā eva. Tettimsa janā tattha uppannāti **tāvatimsā**. Apica **tāvatimsāti** tesam devānam nānamevāti vuttaṃ. Tepi atthi pabbataṭṭhakā, atthi ākāsaṭṭhakā, tesam paramparā cakkavāḷapabbatam pattā, tathā yāmādīnam.

1. Ma 1. 109; Saṃ 1. 24 piṭṭhesu.

Ekadevalokepi hi devānaṃ paramparā cakkavālapabbataṃ appattā nāma natthi. Tattha dibbasukhaṃ yātā payātā sampattāti **Yāmā**. Tuṭṭhā pahaṭṭhāti **Tusitā**. Pakatipaṭiyattārammaṇato atirekena ramitukāmakāle yathārucite bhoge nimminivā nimminivā ramantīti **Nimmānarati**. Cittācāraṃ ñatvā parehi nimmitesu bhogesu vasaṃ vattentīti **Paranimmitavasavattī**.

Tattha cātumahārājikānaṃ devānaṃ manussagaṇanāya navutivassasatasahassāni āyuppaṃaṇaṃ. Tāvatisānaṃ devānaṃ tisso ca vassakoṭīyo saṭṭhi ca vassasatasahassāni. Yāmānaṃ devānaṃ cuddasa ca vassakoṭīyo cattāri ca vassasatasahassāni. Tusitānaṃ devānaṃ sattapaññāsa ca vassakoṭīyo saṭṭhi ca vassasatasahassāni. Nimmānaratīnaṃ devānaṃ dve ca vassakoṭīsatāni tisso ca vassakoṭīyo cattāri ca vassasatasahassāni. Paranimmitavasavattīnaṃ devānaṃ nava ca vassakoṭīsatāni ekavīsa koṭīyo ca saṭṭhi ca vassasatasahassāni.

Muṭṭhihatthapādaketi pādatalato yāva aṭaniyā heṭṭhimanto, tāva muṭṭhiratanappamāṇapādake. Tañca kho majjhimassa purisassa hatthena, yassidāni vaḍḍhakīhatthoti samaññā. Silasamādānato paṭṭhāya aññaṃ kiñci akatvā dhammassavanena vā kammaṭṭhānamanasikārena vā vītināmetabbanti āha “**taṃ pana upavasantena -pa- vicāretabban**”ti.

Vācaṃ bhinditvā uposathaṅgāni samādātabbānīti “imañca rattiṃ imañca divasaṃ”ti kālaparicchedaṃ katvā “uposathaṅgavasena aṭṭha sikkhāpadāni samādiyāmi”ti ekato katvā puna paccekaṃ “pāṇātipātā veramaṇisikkhāpadaṃ samādiyāmi -pa- uccāsayanamahāsayanā veramaṇisikkhāpadaṃ samādiyāmi”ti evaṃ vacībhedaṃ katvā yathāpālī samādātabbāni. Pālīṃ ajānantena pana attano bhāsāya paccekaṃ vā “buddhapaññattaṃ uposathaṃ adhiṭṭhāmi”ti ekato adhiṭṭhānavasena vā samādātabbāni, aññaṃ alabhantena adhiṭṭhātabbāni. Upāsakasīlaṃ hi attanā samādiyantenapi samādinnaṃ parasantike samādiyantenapi, ekajjhaṃ samādinnaṃpi samādinnaṃeva hoti paccekaṃ samādinnaṃpi. Taṃ pana ekajjhaṃ samādiyato ekāyeva virati ekā cetanā hoti. Sā pana sabbaviraticetanānaṃ kiccakārīti tenapi sabbasikkhāpadāni samādinnaṃeva. Paccekaṃ samādiyato pana nānaviraticetanāyo yathāsakaṃ kiccavasena uppajjanti, sabbasamādāne

pana vacībhedo kātabboyeva. **Parūparodhapatisaṃyuttā**
paravihiṃsāsāṃyuttā.

Nanu ca “maṇin”ti vutte veḷuriyampi saṅgahitameva, kimatthaṃ pana veḷuriyanti āha “**veḷuriyanti -pa- dasseti**”ti. “Maṇin”ti vatvāva “veḷuriyan”ti iminā jātimaṇibhāvaṃ dassetiyo jetabbam. **Ekavassikaveḷuvaṇṇanti** jātito ekavassātikkantaveḷuvaṇṇam. **Laddhakanti** sundaram. **Candappabhā tāraṇāva sabbeti** yathā candappabhāya kalam sabbe tāraṇā nānubhavantīti ayamettha atthoti āha “**candappabhāti sāmi-atthe paccattan**”ti.

Uposathasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Mahāvaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

(8) 3. Ānandavagga

1. Channasuttavaṇṇanā

72. Tatiyassa paṭhame **channaparibbājako**ti na naggaparibbājako. **Bāhirakasamayam luñcitvā harantoti** bāhirakānam samayam nisedhetvā āpanno.

Paññācakkhussa vibandhanato andham karotīti **andhakaraṇoti** āha “**yassa rāgo uppajjati**”ti-ādi. **Acakkhukaraṇoti** asamatthasamāsoyam “asūriyapassāni mukhānī”ti-ādīsu viyāti āha “**paññācakkhum na karotīti acakkhukaraṇoti**”ti. **Paññānirodhikoti** anuppannāya lokiyalokuttarāya paññāya uppajjitum na deti, lokiyapaññam pana aṭṭhasamāpattipañcābhīṇāvasena uppannampi samucchinditvā khipatīti paññānirodhikoti evampettha attho daṭṭhabbo. Anuppannānuppāda-uppannaparihāninimittatāya hi paññam nirodhetīti paññānirodhiko. Vihanahi vibādhatīti **vighāto**, dukkhanti āha “**dukkhasaṅkhātassa vighātassā**”ti. **Kilesanibbānanti** iminā asaṅkhatanibbānameva vadati. Asaṅkhatam hi nibbānam nāma, tam paccakkham kātuṃ na detīti **anibbānasaṃvattaniko**. **Lokuttaramissako kathito** pubbabhāgiyassapi ariyamaggassa kathitattā.

Channasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Ājīvakasuttavaṇṇanā

73. Dutiye **na aññātukāmoti** na ājānitukāmoyevāti attho. Tenāha “**pariggaṇhanattham pana āgato**”ti, paññāya paricchinditvā upaparikkhitvā gaṇhanatthanti attho. **Kāraṇāpadesoti** kāraṇaniddeso. Sesamettha uttānameva.

Ājīvakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Mahānāmasakkasuttavaṇṇanā

74. Tatiye gilānassa bhāvo **gelaññanti** āha “**gilānabhāvato**”ti. **Dīpetīti** desanākkameneva paññāpeti. Paṭhamam hi sekhasīlasamādhipaññāyo vatvā pacchā asekkasīlādīni vadanto imamattham dīpeti.

Mahānāmasakkasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Nigaṇṭhasuttavaṇṇanā

75. Catutthe **haṃsavatṭakacchannena**ti haṃsavatṭakapariicchannena, haṃsamaṇḍalākārenāti attho. Natthi etassa parisesanti **aparisesam**. Tenāha “**appamattakampi asesetvā**”ti. Aparisesadhammajānanato vā aparisesasaṅkhātānāññadassanaṃ paṭijjānātīti evampettha attho daṭṭhabbo. **Satatanti** niccaṃ. **Samitanti** tasseva vevacananti āha “**satataṃ samitanti sabbakālaṃ nirantaran**”ti. Atha vā niccaṭṭhena **satata**-saddena abhiṇṇhappavatti jotitā siyāti “**samitan**”ti vuttaṃ. Tena nirantarappavattim dassetīti āha “**sabbakālaṃ nirantaran**”ti.

Visuddhisampāpanatthāyāti rāgādīhi malehi abhiṇṇhāvisamalobhādīhi ca upakkiliṭṭhacittānaṃ sattānaṃ visuddhipāpanatthāya. **Samatikkamanatthāyāti** sokassa ca paridevassa ca pahānatthāya. **Attham gamanatthāyāti** kāyikadukkassa ca cetasikadomanassassa cāti imesaṃ dvinnam atthaṅgamanāya, nirodhāyāti attho. Ñāyati nicchayena kamati nibbānaṃ, tam

vā ñāyati paṭivijjhati etenāti **ñāyo**, ariyamaggoti āha “**maggassa adhigamanatthāyā**”ti. **Apaccayanibbānassa sacchikaraṇatthāyāti** paccayarahitattā apaccayassa asaṅkhatassa taṇhāvānavirahitattā nibbānanti laddhanāmassa amatassa sacchikiriyāya, attapaccakkhatāyāti vuttaṃ hoti. **Phusitva phusitvāti** patvā patvā. Sesamettha suviññeyameva.

Nigaṇṭhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Nivesakasuttavaṇṇanā

76. Pañcame kiccakaraṇīyesu sahabhāvaṭṭhena amā hontīti **amaccā**. “Ayaṃ ajjhattiko”ti evaṃ jānanti, ñāyanti vāti **ñāti**. **Sassusasurapakkhikāti** sassusasurā ca tappakkhiko ca sassusasurapakkhikā. Lohitena sambaddhāti **sālohitā**. Pitupakkhikā vā **ñāti**, mātupakkhikā **sālohitā**. Mātupitupakkhikā vā **ñāti**, sassusasurapakkhikā **sālohitā**. Avecca ratanassa guṇe yāthāvato ñatvā pasādo **aveccappasādo**. So pana yasmā maggenāgatattā kenaci akampanīyo ca appadhamāsiyo ca hoti, tasmā evaṃ vuttaṃ “**acalappasādo**”ti. **Bhāvaññathattanti** sabhāvassa aññathattaṃ.

Visatiyā koṭṭhāsesūti kesādimatthaluṅgapariyantesu. **Dvādasasu koṭṭhāsesūti** pittādimuttapariyantesu. **Catūsu koṭṭhāsesūti** “yena ca santappati, yena ca jīriyati, yena ca paridayhati, yena ca asitapītakhāyitasāyitaṃ sammā pariṇāmaṃ gacchatī”ti¹ evaṃ vuttesu catūsu koṭṭhāsesu. **Chasu koṭṭhāsesūti** “uddhaṅgamā vātā adhogaṃ vātā, kucchisayā vātā, koṭṭhāsāyā vātā, aṅgamaṅgānusārino vātā, assāso passāso”ti² evaṃ vuttesu chasu koṭṭhāsesu. **Vitthambhanam** sesabhūtatayasantambhitatāpādanam, “upakīlanam”ti eke. Sesam suviññeyameva.

Nivesakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Ma 1. 245 piṭṭhe.

2. Ma 1. 246 piṭṭhe.

6. Paṭhamabhavasuttādivaṇṇanā

77-78. Chaṭṭhe **abhisāṅkhāraviññāṇanti** kammasaḥajātaṃ viññāṇaṃ.
Sesamettha suviññeyyameva. Sattame natthi vattabbaṃ.

Paṭhamabhavasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Sīlabbatasuttavaṇṇanā

79. Aṭṭhame **dukkarakārikānuyogoti** dukkarakiriyaṃ anuyogo.
Upaṭṭhānena sāranti upaṭṭhānākārena sāraṃ. “**idaṃ varan**”ti-ādinā
upaṭṭhānākāraṃ vibhāveti. **Etthāti** etasmim satthāro pucchite pañhe.

Sīlabbatasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Gandhajātasuttavaṇṇanā

80. Navame mūle, mūlassa vā gandho **mūlagandhoti** āha “**mūlavatthuto gandho**”ti. Mūlaṃ vatthu etassāti **mūlavatthuko**. Idāni mūlaṃ gandhayogato gandhoti imamatthaṃ dassento “**gandhasampannaṃ vā mūlameva mūlagandho**”ti āha. Pacchimoyevettha attavikappo yuttataroti dassetuṃ “**tassa hi gandho**”ti-ādimāha. **Vassikapupphādīnanti** sumanapupphādīnaṃ.

Gandhajātasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Cūḷanikāsuttavaṇṇanā

81. Dasame **aruṇavatisuttanta-aṭṭhuppattiyanti** “bhūtapubbaṃ
bhikkhave rājā ahoṣi aruṇavā nāma. Rañño kho pana bhikkhave aruṇavato
aruṇavatī nāma rājamānī ahoṣi. Aruṇavatim kho pana bhikkhave rājadhāniṃ
sikhī bhagavā araham sammāsambuddho upanissāya vihāsi.

Sikhissa kho pana bhikkhave bhagavato arahato sammāsambuddhassa Abhibhūsambhavaṃ nāma sāvakayugaṃ ahosi aggaṃ bhaddayugaṃ. Atha kho bhikkhave sikhī bhagavā araham sammāsambuddho abhibhum bhikkhum āmañesi¹ti-ādinā **brahmasaṃhyutte**¹ āgatassa aruṇavatisuttantassa aṭṭhuppattiyam. **Atippagoti** ativiya pago, ativiya pātoti attho, na tāva kulesu bhattam niṭṭhātīti vuttam hoti.

Ujjhāyantīti avajjhāyanti, heṭṭhā katvā cintenti, lāmakato cintenti. **Anekavihitam iddhivikubbanam katvāti** “pakativannaṃ vijahitvā nāgavaṇṇam vā dasseti, supaṇṇavaṇṇam vā dasseti”ti-ādinā² nayena āgataṃ anekappakāram iddhivikubbanam katvā. **Sahassilokadhātuntī** cakkavālasahassam. **Gāthādvayam abhāsīti** thero kira “katham desitā kho dhammadesanā sabbesam piyā manāpā”ti cintetvā “sabbepi pāsaṇḍā sabbe devamanussā attano attano samaye purisakāram vaṇṇayanti, vīriyassa avaṇṇavādī nāma natthi, vīriyappaṭisaṃyuttaṃ katvā desessāmi. Evamassa dhammadesanā sabbesam piyā bhavissati manāpā”ti ñatvā tisu piṭakesu vicinitvā “ārambhatha nikkamathā”ti³ idam gāthādvayam abhāsi.

Kim āloko ayanti kassa nu kho ayam ālokoti. **Vicinantānanti** cintentānam. **Sabbeti** lokadhātuyam sabbe devā ca manussā ca. **Osāṭāya parisāyāti** dhammassavanattham samosaṭāya parimitaparicchinnāya parisāya. **Atthopi nesam pākaṭo ahosīti** na kevalam te saddameva assosum, atha kho atthopi tesam pakatisavanūpacāre viya pākaṭo ahosi. Tena sahasam lokadhātum viññāpetīti adhippāyo.

Pariharantīti sinerum dakkhiṇato katvā parivattenti. **Virocamānāti** attano jutiya dibbamānā, sobhamānā vā. **Tāva sahasadhā lokoti**⁴ yattako candimasūriyehi obhāsiyamāno lokadhātusaṅkhāto ekeko loko, tatthakena pamāṇena sahasadhā loko⁴, iminā cakkavālena saddhim cakkavālasahassanti attho. **Kasmā panesā ānītāti** esā cūḷanikā

1. Saṃ 1. 157 piṭṭhe.

3. Saṃ 1. 158 piṭṭhe.

2. Khu 9. 388 piṭṭhe Paṭisambhidāmagge.

4. Sahassadhātulokoti (Ka)

lokadhātu kasmā bhagavatā ānītā, desitāti attho. **Majjhimikāya lokadhātuyā paricchedadassanattanti** dvisahassilokadhātuyā parimāṇadassanattam.

Sahassilokadhātuyā sahassī dvisahassilokadhātu, sā cakkavāḷagaṇanāya dasasatasahassacakkavāḷaparimāṇā. Tenāha “**sahassacakkavāḷāni sahasabhāgena¹ gaṇetvā**”ti-ādi. Kampanadevatūpasāṅkamanādinā jātacakkavāḷena saha yogakkhamam ṭhānam **jātikkhettam**. Tatthakāya eva jātikkhettabhāvo dhammatāvaseneva veditabbo, “pariggahavasena”ti keci. Sabbesampi buddhānam evam jātikkhettam tannivāsīnamyeva ca devatānam dhammābhisamayoti vadanti. **Paṭisandhiggahaṇā**dinam sattannamyeva gahaṇam nidassanamattam mahābhinihārādikālepi tassa pakampanassa labbhanato.

Sahassam sahasadhā katvā gaṇitam majjhimikanti-ādinā majjhimikāya lokadhātuyā sahasam tisahassilokadhātu, sāyeva ca mahāsahassilokadhātūti dasseti. Saraseneva āṇāpavattanam **āṇākkhettam**, yaṁ ekajjham samvattati vivaṭṭati ca. **Āṇā pharatīti²** tannivāsīdevatānam sirasā sampaṭicchana vattati, tañca kho kevalam buddhānubhāveneva, adhippāyavasena ca pana “yāvatā pana ākaṅkheyyā”ti³ vacanato buddhānam avisayo nāma natthi, visayakkhettassa pamāṇaparinchedo nāma natthi. **Visamoti** sūriyuggamanādinam visamabhāvato visamo. Tenevāha “**ekasmim ṭhāne sūriyo uggato hoti**”ti-ādi. Sesamettha suviññeyyameva.

Cūḷanikāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Ānandavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

(9) 4. Samaṇavagga

1. Samaṇasuttādivaṇṇanā

82-86. Catutthassa paṭhame sammā ādānam gahaṇam **samādānanti** āha “**samādānam vuccati gahaṇam**”ti. Adhikam viṣiṭṭham sīlanti **adhisīlam**.

1. Dvisahassabhāgena (Ka)

2. Āṇāpavattīti (Ka)

3. Am 1. 299 piṭṭhe.

Lokiyasīlassa adhisīlabhāvo pariyāyenāti nippariyāyameva taṃ dassetuṃ “**apica sabbampi lokiyasīlan**”ti-ādi vuttaṃ. **Sikkhitabbatoti** āsevitabbato. Pañcapi dasapi vā sīlāni sīlaṃ nāma, pātimokkhasaṃvaro adhisīlaṃ nāma anavasesakāyikacetasikaṃvarabhāvato maggasīlassa padaṭṭhānabhāvato ca. Aṭṭha samāpattiyo cittāṃ, vipassanāpāḍakajjhānaṃ adhicittaṃ maggasaṃmādhissa adhiṭṭhānabhāvato. Kammassakataññaṃ paññā, vipassanā adhipaññā maggapaññāya adhiṭṭhānabhāvato. Apica nibbānaṃ patthayantena samādinnaṃ pañcasīlaṃ dasasīlampi adhisīlameva nibbānādhigamassa paccayabhāvato. Nibbānaṃ patthayantena samāpannā aṭṭha samāpattiyopi adhicittameva.

Kalyāṇakārī kalyāṇaṃ, pāpakārī ca pāpakaṃ.
Anubhoti dvayametāṃ, anubandhaṃ hi kāraṇanti—

evaṃ atīte anāgate ca vaṭṭamūlakadukkhasallakkheṇavasena saṃvegavatthutāya vimutti-ākaṅkhāya paccayabhūtā kammassakatapaññāpi adhipaññāti vadanti. Dutiyatatiyacatutthapañcamāni uttānatthāneva.

Samaṇasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Paṭhamasikkhāsuttavaṇṇanā

87. Chaṭṭhe **samattakārī**ti anūnena paripūrena ākārena samannāgato. Sikkhāpadānaṃ khuddānukhuddakattaṃ apekkhāsiddhanti āha “**tatrāpi saṃghādisesaṃ khuddakaṃ**”ti-ādi. **Aṅguttaramahānikāyavaḷaṇṇanaka-ācariyā**ti aṅguttaranikāyaṃ pariharantā ācariyā, aṅguttarabhāṇakāti vuttaṃ hoti. **Lokavajjaṃ nāpajjati** lokavajjasikkhāpadānaṃ vītikkamasādhakassa kilesagahanassa sabbaso pahīnattā. **Paṇṇattivajjameva āpajjati** paṇṇattivītikkamaṃ vā ajānatopi āpattisambhavato. **Cittena āpajjanto rūpiyappaṭiggahaṇaṃ āpajjatīti** upanikkhittasādiyane āpajjati.

Brahmacariyassa ādibhūtāni ādibrahmacariyāni, tāni eva **ādibrahmacariyakāni** yathā “vinayo eva venayiko”ti āha “**maggabrahmacariyassa**”ti-ādi. **Cattāri mahāsīlasikkhāpadāni**ti cattāri pārājikāni

sandhāya vadati. Paṭipakkhadhammānaṃ anavasesato savanato paggharaṇato soto, ariya maggoti āha “**sotasāṅkhātena maggenā**”ti. Vinipātetī virūpaṃ sadukkhaṃ sa-upāyāsaṃ nipātetīti vinipāto, apāyadukkhe khipanako. **Dhammoti** sabhāvo. Nāssa vinipāto dhammoti **avinipātadhammo**, na attānaṃ apāyesu vinipātanasabhāvoti vuttaṃ hoti. Kasmā? Ye dhammā apāyagamanīyā, tesaṃ pahīnattā. Tenāha “**avinipātadhammoti catūsu apāyesu apatanasabhāvo**”ti. Tattha **apatanasabhāvoti** anuppajjanasabhāvo. **Sotāpattimaggaṇiyāmena niyatoti** uparimaggādhigamassa avassambhāvībhāvato niyato. Tenevāha “**sambodhiparāyaṇo**”ti. Heṭṭhimantato sattamabhavato upari anuppajjanadhammatāya vā **niyato**. Sambujjhatīti sambodhi, ariyamaggo. So pana paṭhamamaggassa adhigatattā avasiṭṭho ca adhigantabbabhāvena icchitabboti uparimaggattayasāṅkhātā sambodhi paraṃ ayanam parā gati assāti **sambodhiparāyaṇo**. Tenāha “**uparimaggattayasambodhiparāyaṇo**”ti.

Tanubhāvāti pariyuṭṭhānamandatāya ca kadāci karahaci uppattiyā ca tanubhāvena. Tanuttaṃ hi dvīhi kāraṇehi veditabbaṃ adhiccuppattiyā ca pariyuṭṭhānamandatāya ca. Sakadāgāmissa hi vaṭṭānusārimahājanassa viya kilesā abhiṇhaṃ na uppajjanti, kadāci karahaci uppajjanti viraḷākārā hutvā viraḷavāpīte khetto āṅkurā viya. Uppajjamānāpi ca vaṭṭānusārimahājanasseva maddantā pharantā chādentā andhakāraṃ karontā na uppajjanti, mandamandā uppannanti tanukākārā hutvā abbhapaṭalamiva makkhikāpattamiva ca. Tattha keci therā bhaṇanti “sakadāgāmissa kilesā kiñcāpi cirena uppajjanti, bahalāva uppajjanti. Tathā hissa puttā ca dhītaro ca dissantī”ti. Etaṃ pana appamāṇam. Puttadhītaro hi aṅgapaccaṅgaparāmasanamattenapi hontīti. Dvīhiyeva kāraṇehissa kilesānaṃ tanuttaṃ veditabbaṃ adhiccuppattiyā ca pariyuṭṭhānamandatāya cāti.

Heṭṭhābhāgiyānanti ettha **heṭṭhāti** mahaggatabhūmito heṭṭhā, kāmabhūmiyanti attho. Tesaṃ paccayabhāvena heṭṭhābhāgassa hitāti heṭṭhābhāgiyā, tesaṃ heṭṭhābhāgiyānaṃ, heṭṭhābhāgassa kāmabhavassa paccayabhāvena gahitānanti attho. Saṃyojenti bandhanti

kandhagatibhavādīhi kandhagatibhavādayo, kammaṃ vā phalenāti **saṃyojanānīti** āha “**saṃyojanānanti bandhanānan**”ti.

Asamucchinnarāgādikassa hi etarahi kandhādīnaṃ āyatīṃ kandhādīhi sambandho, samucchinnarāgādikassa pana taṃ natthi, katānampi kammānaṃ asamatthabhāvāpattito rāgādīnaṃ anvayato byabhirekato ca saṃyojanaṭṭho siddho. **Parikkheyaṇīti** samucchedena.

Opapātikoti upapātikayoniko upapatane sādhuṃkāri.

Sesayonipaṭikkhepavacanametāṃ. Tena gabbhavāsadukkhābhāvamāha.

Tattha parinibbāyīti iminā sesadukkhābhāvaṃ. Tattha parinibbāyitā cassa kāmaloṃ kandhabhijassa apunāgamanavasenevāti dassetuṃ

“**anāvattidhammo**”ti vuttaṃ. **Upariyevāti** brahmalokeyeva.

Anāvattidhammoti tato brahmalokā punappunaṃ paṭisandhivasena na āvattanadhammo. Tenāha “**yonigativasena anāgamanadhammo**”ti.

Padesaṃ padesakārī ārādhetīti sīlakkhandhādīnaṃ pāripūriyā ekadesabhūtaṃ heṭṭhimamaggattayaṃ padeso, taṃ karonto padesaṃ ekadesabhūtaṃ heṭṭhimaṃ phalattayameva ārādheti, nipphādetī attho.

Tenāha “**padesakārī puggalo nāma sotāpanno**”ti-ādi. **Paripūraṃ paripūrakārīti** sīlakkhandhādīhi saddhindriyādīhi ca parito pūraṇena paripūrasaṅkhātāṃ arahattamaggaṃ karonto nibbattento paripūraṃ arahattaphalaṃ ārādheti, nipphādetīti attho. Tenāha “**paripūrakārī nāma arahā**”ti-ādi.

Paṭhamasikkhāsuttavaṇṇanā nīṭṭhitā.

7. Dutiyasikkhāsuttādivaṇṇanā

88-91. Sattame **kulā kulaṃ gamanakoti** kulato kulaṃ gacchanto. **Dve vā tayo vā bhaveti** devamanussavasena dve vā tayo vā bhave.

Missakabhāvavasena hetāṃ vuttaṃ. Desanāmattameva cetāṃ “**dve vā tīṇi vā**”ti. Yāva chaṭṭhabhavā saṃsarantopi kolaṃkolova hoti. Tenevāha “**ayaṇhi dve vā bhave -pa- evamettha vikappo daṭṭhabbo**”ti. Uḷārakulavacano vā ettha kulasaddo, kulato kulaṃ

gacchatīti **kolaṃkolo**. Sotāpattiphalasacchikiriyaṭo paṭṭhāya hi nīcakule uppatti nāma natthi, mahābhogakulesu eva nibbattatīti attho. Kevalo hi kulasaddo mahākulameva vadati “kulaputto”ti-ādīsu viya. **Ekabījī**ti ettha khandhabījaṃ nāma kathitaṃ, **khandhabījanti** ca paṭisandhiviññāṇaṃ vuccati. Yassa hi sotāpānassa ekaṃ khandhabījaṃ atthi ekaṃ bhavaggahaṇaṃ, so ekabījī nāma. Tenāha “**ekasseva bhavassa bījaṃ etassa atthīti ekabījī**”ti. “**Mānusakāṃ bhavan**”ti idaṃ panettha desanāmetameva, “devabhavaṃ nibbattetī”tipi pana vattum vaṭṭatiyeva.

Uddhamvāhibhāvena uddhamassa taṇhāsotaṃ vaṭṭasotaṃ vāti **uddhamāsoto**, uddham vā gantvā paṭilabhitabbato uddhamassa maggasotanti **uddhamāsoto**. Paṭisandhivasena akaniṭṭhabhavaṃ gacchatīti **akaniṭṭhagāmī**. **Yattha katthacīti** avihādīsu yattha katthaci. **Sappayogenāti** vipassanāñāṇābhisaṅkhārāsāṅkhātena payogena saha, mahatā vipassanāpayogenāti attho. **Upahaccāti** etassa upagantvāti attho. Tena vemajjhātikkamo kālakiriyaṭapagamanañca saṅgahitaṃ hoti, tasmā āyuvemajjhaṃ atikkamitvā parinibbāyanto upahaccaparinibbāyī nāma hotīti āha “**yo pana kappasahassāyukesu aviheṣū**”ti-ādi. **So tividho hotīti** ñāṇassa tikkhamajjhamudubhāvena tividho hoti. Tenāha “**kappasahassāyukesū**”ti-ādi.

Saddhādhurena abhinivisitvāti “sace saddhāya sakkā nibbattetum, nibbattessāmi lokuttaramaggaṃ”ti evaṃ saddhādhuravasena abhinivisitvā vipassanaṃ paṭṭhapetvā. **Paññādhurena abhinivīṭṭhoti** “sace paññāya sakkā, nibbattessāmi lokuttaramaggaṃ”ti evaṃ paññādhuraṃ katvā abhinivīṭṭho. Yathāvuttameva aṭṭhavidhattaṃ kolaṃkolasattakkhattuparamesu atidisanto “**tathā kolaṃkolā sattakkhattuparamā cā**”ti āha, vuttanayeneva aṭṭha kolaṃkolā, aṭṭha sattakkhattuparamāti vuttaṃ hoti.

Tattha sattakkhattum paramā bhavūpapatti attabhāvaggahaṇaṃ assa tato paramaṃ aṭṭhamāṃ bhavaṃ nādiyatīti **sattakkhattuparamo**. Bhagavato gahitaṇāmaseneva cetāni ariyāya jātiyā jātānaṃ tesaṃ nāmāni jātāni kumārānaṃ mātāpitūhi gahitaṇāmāni viya. Ettakaṃ hi ṭhānaṃ

gato ekabījī nāma hoti, ettakaṃ kolaṃkolo, ettakaṃ sattakkhattuparamoti bhagavatā etesaṃ nāmaṃ gahitaṃ. Niyamato pana ayaṃ ekabījī, ayaṃ kolaṃkolo, ayaṃ sattakkhattuparamoti natthi. Ko pana nesaṃ etaṃ pabhedam niyametīti? Keci tāva therā “pubbahetu niyametī”ti vadanti, keci paṭhamamaggo, keci upari tayo maggā, keci tiṇṇaṃ maggānaṃ vipassanāti.

Tattha “pubbahetu niyametī”ti vāde paṭhamamaggassa upanissayo kato nāma hoti, “upari tayo maggā nirupanissayā uppannā”ti vacanaṃ āpajjati. “Paṭhamamaggo niyametī”ti vāde upari tiṇṇaṃ maggānaṃ niratthakathā āpajjati. “Upari tayo maggā niyametī”ti vāde paṭhamamagge anuppanneyeva upari tayo maggā uppannāti āpajjati. “Tiṇṇaṃ maggānaṃ vipassanā niyametī”ti vādo pana yujjati. Sace hi upari tiṇṇaṃ maggānaṃ vipassanā balavatī hoti, ekabījī nāma hoti, tato mandatarāya kolaṃkolo, tato mandatarāya sattakkhattuparamoti.

Ekacco hi sotāpanno paṭṭajjhāsayo hoti vaṭṭābhirato, punappunaṃ vaṭṭasmiṃyeva carati sandissati. Anāthapiṇḍiko seṭṭhi, visākhā upāsikā, cūḷarathamahārathā devaputtā, anekavaṇṇo devaputto, sakko devarājā, nāgadatto devaputtoti ime hi ettakā janā vaṭṭajjhāsayaṃ vaṭṭābhiratā ādito paṭṭhāya cha devaloke sodhetvā akaniṭṭhe ṭhatvā parinibbāyissanti, ime idha na gahitā. Na kevalaṅcimeva, yopi manussesuyeva sattakkhattuṃ saṃsaritvā arahattaṃ pāpuṇāti, yopi devaloke nibbatto devesuyeva sattakkhattuṃ aparāparaṃ saṃsaritvā arahattaṃ pāpuṇāti, imepi idha na gahitā, kālena deve, kālena manusse saṃsaritvā pana arahattaṃ pāpuṇantova idha gahito, tasmā “sattakkhattuparamo”ti idaṃ idhaṭṭhakavokiṇṇabhavūpapattikasukkhavipassakassa nāmaṃ kathitanti veditabbaṃ.

“Sakideva imaṃ lokaṃ āgantvā”ti¹ vacanato pañcasu sakadāgāmīsu cattāro vajjetvā ekova gahito. Ekacco hi idha sakadāgāmiphalaṃ patvā idheva parinibbāyati, ekacco idha patvā devaloke

1. Abhi 3. 119 piṭṭhe.

parinibbāyati, ekacco devaloke patvā tattheva parinibbāyati, ekacco devaloke patvā idhūpapajjitvā parinibbāyati. Ime cattāropi idha na gahitā. Yo pana idha patvā devaloke yāvatāyukaṃ vasitvā puna idhūpapajjitvā parinibbāyissati, ayaṃ ekova idha gahitoti veditabbo.

Idāni tassa pabhedanā dassento “**tīsu pana vimokkhesū**”ti-ādimāha. Imassa pana sakadāgāmino ekabījīnā saddhiṃ kiṃ nānākaraṇanti? Ekabījissa ekāva paṭisandhi, sakadāgāmiṃ dve paṭisandhiyo, idaṃ tesāṃ nānākaraṇaṃ. Suññatavimokkhena vimuttakhīṇāsavo paṭipadāvasena catubbidho hoti, tathā animitta-appaṇihitavimokkhehīti evaṃ dvādasa arahantā hontīti āha”**yathā pana sakadāgāmino, tattheva arahanto dvādasa veditabbā**”ti. Aṭṭhamanavamadasamāni uttānatthāneva.

Dutiyasikkhāsuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

11. Saṅkavāsuttavaṇṇanā

92. Ekādasame viharapaṭibaddhanavakammādi bhāraṃ harati pavattetīti **bhārahāro**. Tenevāha “**nave āvāse samuṭṭhāpeti, purāṇe paṭijaggatī**”ti. Sikkhitabbato sikkhā, pajjitabbato, pajjanti etehīti vā padāni, sikkhāyeva padāni **sikkhāpadāni**ti āha “**sikkhāsaṅkhātehi padehi**”ti. **Dassetī** paccakkhato dasseti, hatthāmalakaṃ viya pākaṭe vibhūte katvā vibhāveti. **Gaṇhāpetī**ti te dhamme manasā anupakkhite diṭṭhiyā suppaṭividdhe kārento uggaṇhāpeti. **Samussāhetī**ti samādhimhi ussāhaṃ janeti. **Paṭiladdhaguṇehī**ti tāya desanāya tannissayapaccattapurisakārena ca tesāṃ paṭividdhaguṇehi. **Vodāpetī**ti tesāṃ cittasantānaṃ assaddhiyādikilesamalāpagamanena pabhassaraṃ karoti. **Sanhaṃ sanhaṃ kathetī**ti ativiya sukhumaṃ katvā katheti.

Accayaṇaṃ sādhumariyādaṃ madditvā vītikkamaṇaṃ **accayoti** āha “**aparādhō**”ti. Acceti atikkamati etenāti vā **accayo**, vītikkamassa pavattanako akusaladhammo. So eva aparajjhati etenāti **aparādhō**. So hi aparajjhantaṃ purisaṃ adhibhavitvā pavattati. Tenāha

“**atikkamma adhibhavitvā pavatto**”ti. **Paṭiggaṇhātū**ti adhivāsanavasena sampāṭicchātūti atthoti āha “**khamatū**”ti. Sadevakena lokena nissaraṇanti araṇīyato **ariyo**, tathāgatoti āha “**ariyassa vinayeti buddhassa bhagavato sāsane**”ti. **Puggalādhiṭṭhānaṃ karontoti** kāmaṃ “vuddhi hesā”ti dhammādhiṭṭhānavasena vākyam āraddham, tathāpi desanam pana puggalādhiṭṭhānaṃ karonto “saṃvaram āpajjati”ti āhāti yojanā.

Saṅkavāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Samaṇavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

(10) 5. Loṇakapallavagga

1. Accāyikasuttavaṇṇanā

93. Pañcamassa paṭhame **atipātikānī**ti sīgham pavattetabbāni. **Karaṇīyānī**ti ettha avassake anīyasaddo daṭṭhabboti āha “**avassakiccānī**”ti. **Nikkhantasetañkurānī**ti bījato nikkhantasetañkurāni. Sesamettha uttānameva.

Accāyikasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Pavivekasuttavaṇṇanā

94. Dutiye sāṇehi vākehi nibbattitāni **sāṇāni**. Missasāṇāni **masāṇāni** na bhaṅgāni. **Erakatiṇādīnī**ti **ādi**-saddena akkamakacikadalivākādīnaṃ saṅgaho. Erakādīhi katāni hi chavāni lāmakāni dussānīti “**chavadussānī**”ti vattabbataṃ labhanti. **Kuṇḍakanti** tanutaraṃ taṇḍulappakaraṇam¹. **Pañca dussīlyānī**ti pāṇatipātādīni pañca. **Cattāro āsavā**ti kāmāsavādayo cattāro āsavā. **Sīlaggappatto**ti sīlena, sīlassa vā aggappatto.

Pavivekasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Taṇḍulasakalam (Dī-Tī 1. 353 piṭṭhe)

3. Saradasuttavaṇṇanā

95. Tatiye **viddheti** dūrībhūte. Dūrabhāvo ca ākāsaṣa
valāhakavigamena hotīti āha “**valāhakavigamena dūrībhūte**”ti. Teneva hi
“viddhe vigatavalāhake”ti vuttaṃ. **Nabhaṃ abbhussakkamānoti** ākāsaṃ
abhilaṅghanto. Iminā taruṇasūriyabhāvo dassito. Nātidūrodite hi ādicce
taruṇasūriyasamaññā. **Duvidhamevassa saṃyojanaṃ natthīti** orambhāviya-
uddhambhāgiyavasena duvidhampi saṃyojanaṃ assa paṭhamajjhānalābhino
ariyasāvakassa natthi. Kasmā paṇassa uddhambhāgiyasaṃyojanampi natthīti
vuttaṃ. Orambhāgiyasaṃyojanānameva hettha pahānaṃ vuttanti āha
“**itarampī**”ti-ādi, itaraṃ uddhambhāgiyasaṃyojanaṃ puna imaṃ lokaṃ
paṭisandhivasena ānetuṃ asamaṭṭhatāya natthīti vuttanti attho. Jhānalābhino
hi sabbepe ariyā brahmalokūpapannā heṭṭhā na uppajjanti, uddhaṃ uddhaṃ
uppajjantāpi vehapphalaṃ akaniṭṭhaṃ bhavaggaṇca patvā na punaṇñattha
jāyanti, tattha tattheva arahattaṃ patvā parinibbāyanti. Tenevāha “**imasmim
sutte jhānānāgāmī nāma kathito**”ti. Jhānavasena hi heṭṭhā na āgacchatīti
jhānānāgāmī.

Saradasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Parisāsuttavaṇṇanā

96. Catutthe **paccayabāhullikā**ti cīvarādibāhullāya paṭipannā.
Avitatanṇhatāya hi taṃ taṃ parikkhārajātaṃ bahuṃ lanti ādiyantīti bahulā, te
eva **bāhulikā** yathā “venayiko”ti¹. Te paccayabāhullāya yuttappayuttā hontīti
cīvarādibāhullāya paṭipannā nāma hontī. Sikkhāya agāravabhāvato sithilaṃ
agāḷhaṃ² gaṇhantīti **sāthalikā**. **Sithilanti** ca bhāvanapūṃsakaniddeso.
Sithilasaddena samānatthassa sathalasaddassa vasena sāthalikāti padasiddhi
veditabbā. **Avagamanatṭhena**ti adhogamanatṭhena, orambhāgiyabhāvenāti
attho. **Nikkhattadhurā**ti oropitadhurā ujjitussāhā. **Upadhiviveko** nibbānaṃ.
Duvidhampi vīriyanti kāyikaṃ cetasaṅkaṇca vīriyaṃ.

1. Ma 1. 193; Am 3. 20; Vi 1. 3 piṭṭhesu.

2. Adalḥaṃ (Ka)

Bhaṇḍanaṃ jātaṃ etesanti **bhaṇḍanajātā**. Visesanassa paranipātavasena cetanaṃ vuttaṃ. Aṭṭhakathāyaṃ pana visesanassa pubbanipātavaseneva atthaṃ dassento “**jātabhaṇḍanā**”ti āha. Kalaho jāto etesanti **kalahajātā**ti etthāpi eseva nayo. **Kalahassa pubbabhāgoti** kalahassa hetubhūtā paṭibhāgā taṃsadiṣi ca anīṭṭhakiriyā. **Hatthaparāmāsādivasenā**ti kujjhitvā aññaṃaññaṃ hatthe gahetvā palapana-acchindanādivasena. “Ayaṃ dhammo, nāyaṃ dhammo”ti-ādinā vuruddhavādabhūtaṃ vivādaṃ āpannāti **vivādāpannā**. Tenāha “**viruddhavādaṃ āpannā**”ti. Mukhasannissitatāya vācā idha “mukhaṇ”ti adhippetāti āha “**pharusā vācā mukhasattiyo**”ti.

Satipi ubhayesaṃ kalāpānaṃ paramatthato bhede pacurajanehi pana duviññeyyanānattaṃ khīrodakasammoditaṃ accantametaṃ saṃsaṭṭhaṃ viya hutvā tiṭṭhatīti āha “**khīrodakaṃ viya bhūtā**”ti, yathā khīraṇca udakaṇca aññaṃaññaṃ saṃsandati, visuṇṇaṃ na hoti, ekattaṃ viya upeti, evaṃ sāmaggivasena ekattūpagatacittuppādāti attho. Mettacittaṃ paccupaṭṭhāpetvā olokaṇaṃ cakkhūni viya cakkhūni nāmaṃti āha “**upasantehi mettacakkhūhi**”ti. Piyabhāvadāpakāni hi cakkhūni **piyacakkhūni**. **Pamuditassa pīti jāyatīti** pamodapaccayabalavapītimāha. **Pañcavaṇṇā pīti uppajjati**ti khuddikādibhedena pañcappakārā pīti uppajjati. **Pītimanassā**ti tāya pītiyā pīṇitamanassa, passaddhi-āvahehi uḷārehi pītivegehi tintacittassāti attho. **Vigatadaratho**ti kilesapariḷāhānaṃ dūrībhāvena vūpasantadaratho.

Kena udakena dārīto pabbatappadesoti katvā āha “**kandaro nāmā**”ti-ādi. Udakassa yathāninnaṃ pavattiyā nadinibbattanabhāvena “**nadikuñjo**”tipi vuccati. Sāvaṭṭā nadiyo **padarā**. **Aṭṭha māseti** hemantagimha-utuvasena aṭṭha māse. Khuddakā udakavāhiniyo sākha viyāti **sākha**. Khuddakasobbhā **kusubbhā**¹ okārassa ukāraṃ katvā. Yattha upari unnatappadesato udakaṃ āgantvā tiṭṭhati ceva sandati ca,

1. Khuddakasombhā kusumbhā (Ka)

te kusubbhā khuddaka-āvāṭā. **Khuddakanadiyoti** pabbatapādādito nikkhantā khuddakā nadiyo.

Parisāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Paṭhama-ājanīyasuttādivaṇṇanā

97-99. Pañcame **anucchavikoti** rañño paribhuñjanayoggo.

Hatthapādādi-aṅgasamatāyāti hatthapādādi-avayavasamatāya, rañño vā senāya aṅgabhūtattā **rañño aṅganti** vuccati. Ānetvā hunitabbanti āhunam, āhutīti atthato ekanti āha “**āhutisaṅkhātaṃ piṇḍapātaṃ**”ti. Dūratopi ānetvā sīlavantesu dātabbassetam adhivacanam. **Piṇḍapātanti** ca nidassanamattam. Ānetvā hunitabbānam hi cīvarādīnam catunnam paccayānametaṃ adhivacanam āhunanti. Tam arahatīti **āhuneyyo**. **Paṭiggahetum yuttoti** tassa mahapphalabhāvakaraṇato paṭiggaṇhitum anucchaviko.

Pāhunakabhattassāti disavidisato āgatānam piyamanāpānam ñātimittānam atthāya sakkāre paṭiyattassa āgantukabhattassa. Tam hi ṭhapetvā te tathārūpe pāhunake saṅghasseva dātum yuttam, saṅghova tam paṭiggahetum yutto. Saṅghasadiso hi pāhunako natthi. Tathā hesa ekasmiṃ buddhantare vītivatte dissati, kadāci asaṅkhyeyyepi kappe vītivatte. Abbokiṇṇaṇca piyamanāpatādikarehi dhammehi samannāgato. Evaṃ pāhunamassa dātum yuttam, pāhunaṇca paṭiggahetum yuttoti **pāhuneyyo**. Ayam hettha adhippāyo “ñātimittā vippavuṭṭhā na cirasseva samāgacchanti, anavaṭṭhitā ca tesu piyamanāpatā, na evamariyasamgho, tasmā saṅghova pāhuneyyo”ti.

Dakkhanti etāya sattā yathādhippetāhi sampattīhi vaḍḍhantīti dakkhiṇā, paralokam saddahitvā dānam. Tam dakkhiṇam arahati, dakkhiṇāya vā hito yasmā mahapphalakaraṇatāya visodhetīti **dakkhiṇeyyo**.

Puññatthikehi añjali karaṇīyo etthāti **añjalikaraṇīyo**. Ubho hatthe sirasi patiṭṭhapetvā sabbalokena kayiramānam añjalikammaṃ

arahatīti vā **añjalikaraṇīyo**. Tenāha “**añjalipaggahaṇassa anucchaviko**”ti.

Yadipi pāḷiyam “anuttaran”ti vuttam, natthi ito uttaram visiṭṭhanti hi anuttaram, samampissa pana natthīti dassento “**asadisan**”ti āha. Khittam vuttam bījam mahapphalabhāvakaraṇena tāyati rakkhati, khipanti vapanti ettha bījānīti vā khettaṃ, kedārādi, khettaṃ viya khettaṃ, puññānam khettaṃ **puññakkhettaṃ**. Yathā hi rañño vā amaccassa vā sālīnam vā yavānam vā viruhanaṭṭhānam “rañño sālikkhettaṃ yavakkhettaṃ”ti vuccati, evaṃ saṃgho sabbalokassa puññānam viruhanaṭṭhānam. Saṃgham nissāya hi lokassa nānappakārahitasukhasamvattanikāni puññāni viruhanti, tasmā saṃgho **anuttaram puññakkhettaṃ lokassa**. Sesam suviññeyyameva. Chaṭṭhasattamāni uttānatthāneva.

Paṭhama-ājānīyasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Potthakasuttavaṇṇanā

100. Aṭṭhame **navoti** navavāyimo. Tenāha “**karaṇam upādāya vuccatī**”ti. **Vākamayavatthanti** sāṇādivākasāṭakam. **Dubbaṇṇoti** vivaṇṇo. **Dukkhasamphassoti** kharasamphasso. Appam agghatīti **appaggho**. Atibahum agghanto kahāpaṇagghanako hoti. **Paribhogamajjhimoti** paribhogakālavasena majjhimō. So hi navabhāvaṃ atikkamitvā jīṇṇabhāvaṃ appatto majjhe paribhogakālepi dubbaṇṇo ca dukkhasamphasso ca appagghoyeva hoti. Atibahum agghadhantā aḍḍham agghati, jīṇṇakāle pana aḍḍhamāsakam vā kākaṇikam vā agghati. **Ukkhaliparipuñchananti** kāḷukkhali paripuñchanam. **Navotipi** upasampadāya pañcavassakālato heṭṭhā jātīyā saṭṭhivassepi navoyeva. **Dubbaṇṇatāyāti** sarīravaṇṇenapi guṇavaṇṇenapi dubbaṇṇatāya. Dussīlassa hi parisamajjhe nittejatāya sarīravaṇṇopi na sampajjati, guṇavaṇṇena vattabbameva natthi. Aṭṭhakathāyaṃ pana sarīravaṇṇena dubbaṇṇatāpi guṇavaṇṇassa abhāvena dubbaṇṇatāyāti vuttam.

Ye kho panassāti ye kho pana tassa upaṭṭhākā vā ñātimittādayo vā etaṃ puggalam sevanti. **Tesanti** tesam puggalānam cha sathāre

sevantānaṃ micchādiṭṭhikānaṃ viya, devadatte sevantānaṃ kokālikādīnaṃ viya cataṃ sevanāṃ dīgharattaṃ ahitāya dukkhāya hoti. **Majjhimoti** pañcavassakālato paṭṭhāya yāva navavassakālā majjhimo nāma. **Theroti** dasavassato paṭṭhāya thero nāma. **Evamāhaṃsūti** evaṃ vadanti. **Kim nu kho tuyhanti** tuyhaṃ bālassa bhaṇitena ko atthoti vuttaṃ hoti. **Tathārūpanti** tathājātikāṃ tathāsabhāvaṃ ukkhepanīyakammasa kāraṇabhūtaṃ.

Tīhi kappāsa-aṃsūhi suttaṃ kantitvā katavatthanti tayo kappāsa-aṃsū gahetvā kantitasuttēna vāyitaṃ sukhumavattham, taṃ navavāyimaṃ anagghaṃ hoti, paribhogamajjhimaṃ vīsampi tiṃsampi sahaṣṣāni agghati, jīṇṇakāle aṭṭhapi dasapi sahaṣṣāni agghati.

Tesaṃ taṃ hotīti tesaṃ sammāsambuddhādayo sevantā viya taṃ sevanāṃ dīgharattaṃ hitāya sukhāya hoti. Sammāsambuddhaṃ hi ekaṃ nissāya yāvajjakālā muccanakasattānaṃ pamāṇaṃ natthi, tathā sārīputtattheramahāmoggallānatthere avasese ca asīti mahāsāvake nissāya saggagatasattānaṃ pamāṇaṃ natthi, yāvajjakālā tesaṃ diṭṭhānugatiṃ paṭipannasattānampi pamāṇaṃ natthiyeva. **Ādheyyaṃ gacchatīti** tassa mahātherassa taṃ atthanissitaṃ vacanaṃ yathā gandhakaraṇḍake kāsikavattham ādhātābbataṃ ṭhapetābbataṃ gacchati, evaṃ uttamaṅge sirasmiṃ hadaye ca ādhātābbataṃ ṭhapetābbataṃ gacchati.

Potthakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Loṇakapallasuttavaṇṇanā

101. Navame **yathā yathā kammaṃ karotīti** yena yena pakārena paṇaghātādīpāpakammaṃ karoti. **Vipākam paṭisaṃvediyatevāti** avadhāraṇena kammāsiddhiyaṃ tabbipākassa appavatti nāma natthīti dīpeti. Tenevāha “**na hi sakkā**”ti-ādi. **Evaṃ santanti** bhummatthe upayogavacananti āha “**evaṃ sante**”ti. **Abhisankhāraviññāṇanirodhenāti** kammaviññāṇassa āyatiṃ anuppattidhammatāpajjanena.

“Ayampi kho kāyo evaṁdhammo evaṁbhāvī evaṁanatīto”ti-ādinā kāyassa asubhāniccādi-ākāra-anupassanā kāyabhāvanāti āha
“kāyānupassanāsaṅkhātāya tāya bhāvanāyā”ti. Rāgādīnanti ādi-saddena dosamohānaṁ saṅgaho daṭṭhabbo. “Rāgo kho āvuso pamāṇakaraṇo, doso pamāṇakaraṇo, moho pamāṇakaraṇo, te khīṇāsavassa bhikkhuno pahīnā ucchinnamūlā tālāvatthukatā anabhāvaṁkatā āyatim anuppādadhammā”ti¹ hi vuttaṁ.

Yathā hi pabbatapāde pūtipaṇṇassa udakaṁ nāma hoti, kāḷavaṇṇaṁ olokentānaṁ byāmasataṁ gambhīraṁ viya khāyati, yaṭṭhiṁ vā rajjuṁ vā gahetvā minantassa piṭṭhipādoddharaṇamattampi na hoti, evameva ekaccassa yāva rāgādayo nuppajjanti, tāva taṁ puggalaṁ sañjānitum na sakkā hoti, sotāpanno viya sakadāgāmī viya anāgāmī viya ca khāyati. Yadā panassa rāgādayo uppajjanti, tadā ratto duṭṭho mūḷhoti paññāyati. Iti te rāgādayo “ettako ayan”ti puggalassa pamāṇaṁ dassentāva uppajjantīti pamāṇakaraṇā nāma vuttā.

Jāpetunti jinadhanam kātum. **Soti** rājā, mahāmatto vā. **Assāti** añjalim paggahetvā yācantassa. Sesamettha uttānameva.

Loṇakapallasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Paṁsudhovaḥasuttavaṇṇanā

102. Dasame **anīhatadosanti** anapanītathūlakāḷakam.
Anapanītakasāvanti anapagatasukhumakāḷakam. **Pahaṭamattanti** āhaṭamattam.

Dasakusalakammapathavasena uppannam cittam cittameva, vipassanāpādaka-aṭṭhasamāpatticittam vipassanācittaṅca tato cittato adhikam cittanti **adhicittanti** āha **“adhicittanti samathavipassanācittan”ti.**
Anuyuttassāti anuppannassa uppādanavasena uppannassa paṭibhūhanavasena anu anu yuttassa, tattha yuttappayuttassāti attho. Ettha ca purebhattam piṇḍāya caritvā pacchābhattam

1. Ma 1. 372 piṭṭhe.

piṇḍapātappaṭikkanto nisīdanam ādāya “asukasmim rukkhamaṇe vā vanasaṇḍe vā pabbhāre vā samaṇadhammam karissāmī”ti nikkhamantopi tattha gantvā hatthehi vā pādehi vā nisajjaṭṭhānato tiṇapaṇṇāni apantenti adhiccittam anuyuttoyeva. Nisīditvā pana hatthapāde dhovitvā mūlakammaṭṭhānam gahetvā bhāvanam anuyuñjanto bhāvanāya appanam appattāyapi adhiccittamanuyuttoyeva tadatthenapi tamsaddavohārato.

Cittasampannoti dhammacittassa samannāgatattā sampannācitto.

Paṇḍitajātikoti paṇḍitasabhāvo.

Kāme ārabbhāti vatthukāme ārabbhā. Kāmarāgasāṅkhātēna vā kāmena paṭisaṃyutto vitakko **kāma vitakko**. Byāpajjati cittaṃ etenāti **byāpādo**, doso. Vihimsanti etāya satte, cihimsanam vā tesam etanti **vihiṃsā**, paresam viheṭhanākāreṇa pavattassa karuṇāpaṭipakkhassa pāpadhammassetaṃ adhivacanam. **Ñātake ārabbhā uppanno vitakkoti** ñātake ārabbhā gehassitapemavasena uppanno vitakko. **Janapadamārabbhā uppanno vitakkoti** etthāpi ese va nayo. **Aho vata maṃ -pa- uppanno vitakkoti** “aho vata maṃ pare na avajāneyyūṃ, na heṭṭhā katvā maññeyyūṃ, pāsāṇacchattaṃ viya garuṃ kareyyūṃ”ti evaṃ uppannavitakko.

Dasavipassanupakkilesavitakkāti obhāsādidasavipassanupakkilese ārabbhā uppannavitakkā.

Avasiṭṭhā dhammavitakkā etassāti **avasīṭṭhadhammavitakko**, vipassanāsamādhī. **Na ekaggabhāvappatto** na ekaggataṃ patto. Ekaṃ udetīti hi **ekodi**, paṭipakkhehi anabhibhūtatā aggaṃ seṭṭham hutvā udetīti attho. Seṭṭhopi hi loka ekoti vuccati, ekasmim ārammaṇe samādhānavasena pavattacittassetam adhivacanam. Ekodissa bhāvo **ekodibhāvo**, ekaggabhāvetam adhivacanam.

Niyakajjhantanti attasantānassetam adhivacanam. **Gocarajjhantanti** idha nibbānam adhippetam. Tenāha “**ekasmim nibbānagocareyeva tiṭṭhati**”ti. **Suṭṭhu nisīdatīti** samādhipaṭipakkhe kilese sannisīdento suṭṭhu nisīdati. **Ekaggaṃ hotīti** abyaggabhāvappattiyā ekaggaṃ hoti. **Sammā ādhiyatīti** yathā ārammaṇe suṭṭhu appitam hoti, evaṃ sammā sammadeva ādhiyati.

Abhiññā sacchikaraṇīyassāti ettha “abhiññāya sacchikaraṇīyassā”ti vattabbe “abhiññā”ti ya-kāralopena pana puna kālakiriyāniddeṣo katoti āha “**abhiññānitvā paccakkhaṃ kātābassā**”ti. Abhiññāya iddhividhādīñāṇena sacchikiriyāya iddhividhapaccanubhavanādikaṃ **abhiññāsacchikaraṇīyanti** evaṃ vā ettha attho daṭṭhabbo. **Sakkhibhabbatā pāpuṇātī**ti ettha pana yassa paccakkhaṃ atthi, so sakkhī, sakkhino bhabbatā sakkhibhabbatā, sakkhibhavananti vuttaṃ hoti. Sakkhī ca so bhabbo cāti sakkhibhabbo. Ayaṃ hi iddhividhādīnaṃ bhabbo tattha ca sakkhīti sakkhibhabbo, tassa bhāvo sakkhibhabbatā, taṃ pāpuṇātīti attho.

Abhiññāpādakajjhānādibhedeti ettha abhiññāpādā ca abhiññāpādakajjhānaṃ ca abhiññāpādakajjhānāni. **Ādi-**saddena arahattaṃ ca arahattassa vipassanā ca saṅgahitāti daṭṭhabbaṃ. Teneva **majjhimanikāyaṭṭhakathāyaṃ**¹—

“Sati sati-āyataneti sati satikāraṇe. Kiñcettha kāraṇaṃ? Abhiññā vā abhiññāpādakajjhānaṃ vā, avasāne pana arahattaṃ vā kāraṇaṃ arahattassa vipassanā vāti veditabbaṃ”ti vuttaṃ.

Yaṃ hi taṃ tatra tatra sakkhibhabbatāsaṅkhātāṃ iddhividhapaccanubhavanādi, tassa abhiññā kāraṇaṃ. Atha² iddhividhapaccanubhavanādi abhiññā, evaṃ sati abhiññāpādakajjhānaṃ kāraṇaṃ. Avasāne chaṭṭhābhiññāya pana arahattaṃ, arahattassa vipassanā vā kāraṇaṃ. Arahattaṃ hi “kudāssu nāmātaṃ tadāyatanāṃ upasampajja viharissāmi, yadariyā etarahi upasampajja viharantī”ti³ anuttaresu vimokkhesu pihaṃ upaṭṭhapetvā abhiññā nibbattentassa kāraṇaṃ. Idaṃ sādharmaṇaṃ na hoti, sādharmaṇavasena pana arahattassa vipassanā kāraṇaṃ. Imasmiṃ hi sutte arahattaphalavasena chaṭṭhābhiññā vuttā. Tenevāha “**āsavānaṃ khayāti-ādi cettha phalasamāpattivasena vuttanti veditabbaṃ**”ti.

Pāmsudhovaśasuttavaṇṇanā nīṭhitā.

1. Ma-Ṭṭha 3. 141 piṭṭhe.

2. Idha (Ka) majjhimaṇṇāsake mahāvaccasuttaṭīkāyaṃ passitabbaṃ.

3. Ma 1. 378; Ma 3. 261 piṭṭhesu.

11. Nimittasuttavaṇṇanā

103. Ekādasame yehi phalaṃ nimīyati, uppajjanaṭṭhāne pakkhipamānaṃ viya hoti, tāni **nimittāni**. Tenāha “**tīṇi kāraṇāni**”ti. **Kālena kālanti** ettha **kālenā**ti bhummatthe karaṇavacanāṃ. **Kālanti** ca upayogavacananti āha “**kāle kāle**”ti. **Manasi kātabbā**ti citte kātabbā, uppādetabbāti attho. Upalakkhitasamādhānākāro samādhiyeva idha samādhinimittanti āha “**ekaggatā hi idha samādhinimittanti vuttā**”ti. **Ṭhānaṃ taṃ cittaṃ kosajjāya saṃvatteyyā**ti ettha ṭhānaṃ atthīti vacanaseso. Taṃ bhāvanācittaṃ kosajjāya saṃvatteyya, tassa saṃvattanassa kāraṇaṃ atthīti attho. **Taṃ** vā manasikaraṇaṃ **cittaṃ kosajjāya saṃvatteyya**, etassa ṭhānaṃ kāraṇaṃ atthīti attho. Tenāha “**kāraṇaṃ vijjati**”ti-ādi. **Ñāṇajavanti** saṅkhāresu aniccādivasena pavattamānaṃ paññājavam.

Yaṃ kiñci suvaṇṇatāpanayogga-aṅgārabhājanaṃ idha “**ukkā**”ti adhippetanti āha “**aṅgārapallan**”ti. **Sajjeyyā**ti yathā tattha pakkhittaṃ suvaṇṇaṃ tappati, evaṃ paṭiyādiyeyya. **Ālimpeyyā**ti ādiyeyya, jaleyyāti attho. Tenāha “**tattha aṅgāre -pa- gāhāpeyyā**”ti. **Mūsāya vā pakkhipeyyā**ti tattake¹ vā pakkhipeyya. **Upadhāretī**ti sallakkheti.

Nimittasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Loṇakapallavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Dutiyapaṇṇāsako niṭṭhito.

1. Vattake (Ka) āvaṭṭaniyaṃ (?)

3. Tatiyapaṇṇāsaka

(11) 1. Sambodhavagga

1. Pubbevasambodhasuttādivaṇṇanā

104-106. Tatiyassa paṭhame **sambodhito pubbevā**ti sambodho vuccati catūsu maggesu ñāṇaṃ “sāmaṃ sammā bujji etenā”ti katvā, tato pubbeyevevāti attho. Tenāha “**ariyamaggappattito aparabhāgeyevā**”ti. **Bodhisattasseva satoti** ettha yathā udakato uggantvā ṭhitam paripākagataṃ padumaṃ sūriyarasmisamphassena avassaṃ bujjhissatīti bujjhanakapadumanti vuccati, evaṃ buddhānaṃ santike byākaraṇassa laddhattā avassaṃ anantarāyena pāramiyo pūretvā bujjhissatīti bujjhanakasattoti **bodhisatto**. Tenāha “**bujjhanakasattasseva -pa-ārabhantasseva sato**”ti. Yā vā esā catumaggañāṇasaṅkhātā bodhi “taṃ bodhiṃ kudāssu nāmāhaṃ pāpuṇissāmī”ti patthayamāno paṭipajjatīti bodhiyaṃ satto āsattotipi **bodhisatto**. Tenāha “**sambodhiyā vā sattasseva laggasseva sato**”ti.

Atha vā bodhīti ñāṇaṃ “bujjhati etenā”ti katvā, bodhimā satto **bodhisatto** purimapade uttarapadalopaṃ katvā yathā “ñāṇasatto”ti, ñāṇavā paññavā paṇḍito sattoti attho. Buddhānaṃ hi pādamūle abhinīhārato paṭṭhāya paṇḍitova so satto, na andhabāloti bodhisatto. Evaṃ guṇavato uppannānāmasena bodhisattasseva sato. Assākhīyatīti **assādo**, sukhaṃ. Tañca sātākāralakkhaṇanti āha “**assādoti madhurākāro**”ti. Chandarāgo vinīyati ceva pahīyati ca etthāti **nibbānaṃ “chandarāgavinayo chandarāgappahānañcā”ti vuccati**. Tenāha “**nibbānan**”ti-ādi. Tattha **āgammā**ti idaṃ yo jano rāgaṃ vineti pajatati ca, tassa ārammaṇakaraṇaṃ sandhāya vuttaṃ. Dutiyatatiyāni uttānatthāneva.

Pubbevasambodhasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Samaṇabrāhmaṇasuttādivaṇṇanā

107-112. Catutthe **sāmaññanti** ariyamaggo, tena araṇīyato upagantabbato **sāmaññatthaṃ**, ariyaphalanti āha “**sāmaññatthanti catubbidhaṃ ariyaphalaṃ**”ti. **Brahmaññatthanti** etthāpi eseva nayo. Tenāha “**ītaṃ tasseva vevacanaṃ**”ti. Ariyamaggasaṅkhātāṃ sāmaññameva vā araṇīyato **sāmaññatthanti** āha “**sāmaññatthena vā cattāro maggā**”ti. Pañcamādīni uttānatthāneva.

Samaṇabrāhmaṇasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Dutīyanidānasuttavaṇṇanā

113. Dasame **vivaṭṭagāmikammānanti** vivaṭṭūpanissayakammānaṃ. **Tadabhinivatteti** ettha **taṃ**-saddena paccāmasanassa vipākassa parāmāsoti āha “**taṃ abhinivatteti**”ti, taṃ vipākāṃ abhibhavitvā nivatteti attho. Idāni na kevalaṃ vipākasseva parāmāso taṃ-saddena, atha kho chandarāgaṭṭhāniyānaṃ dhammānaṃ tabbipākassa ca parāmāso daṭṭhabboti āha “**yadā vā tenā**”ti-ādi. **Te ceva dhammeti** te chandarāgaṭṭhāniye dhamme. **Nibbijhitvā passatī** kilese nibbijhitvā vibhūtaṃ pākāṃ katvā passatī.

Dutīyanidānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Sambodhavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

(12) 2. Āpāyikavagga

1. Āpāyikasuttavaṇṇanā

114. Dutiyassa paṭhame apāyesu nibbattanasīlatāya apāyūpagā **āpāyikā**ti āha “**apāyaṃ gacchissantīti āpāyikā**”ti. Aññe brahmacārino sunivatthe supārute sumbhakapattadhare gāmanigamarājadhānīsu piṇḍāya caritvā jīvikāṃ kappente disvā sayampi tādīsena

ākārena tathāpaṭipajjanato “ahaṃ brahmacārī”ti paṭiññāṃ dento viya hotīti āha “**brahmacāripaṭiññoti brahmacāripaṭirūpako**”ti. “Ahampi bhikkhū”ti vatvā uposathaṅgādīni pavisanto pana brahmacāripaṭiñño hotiyeva, tathā saṃghikaṃ lābhaṃ gaṇhanto. Tenāha “**tesaṃ vā -pa- evaṃpaṭiñño**”ti. **Akkhosatīti** “assamaṇosi, samaṇapaṭiññosī”ti-ādinā akkosati. **Paribhāsati** “so tvaṃ ‘hotu, muṇḍakasamaṇo ahan’ti maññasi, idāni te assamaṇabhāvaṃ āropessāmi”ti-ādinā vadanto paribhāsati.

Kilesakāmopi assādiyamāno vatthukāmantogadhoyeva, kilesakāmavasena ca tesaṃ assādanaṃ siyāti āha “**kilesakāmena vatthukāme sevantassā**”ti. **Kilesakāmenāti** karaṇatthe karaṇavacanaṃ. **Natthi dosoti** assādetvā visayaparibhoge natthi ādīnava, tappaccayā na koci antarāyoti adhippāyo. **Pātabbataṃ**¹ **āpajjati**ti paribhuñjanakataṃ upagacchati. Paribhogattho hi ayaṃ pā-saddo, kattusādhano ca tabba-saddo, yathā, ruci paribhuñjati attho. **Pivitabbataṃ paribhuñjitabbatanti** etthāpi kattivaseneva attho veditabbo.

Āpāyikasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Dullabhasuttavaṇṇanā

115. Dutiye parena katassa upakārassa anurūpappavatti attani kataṃ upakāraṃ upakārato jānanto vediyaṃto **kataññū katavedīti** āha “**iminā mayhaṃ katan**”ti-ādi.

Dullabhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Appameyyasuttavaṇṇanā

116. Tatiye **sukhena metabboti** yathā parittassa udakassa sukhena pamāṇaṃ gayhati, evameva “uddhato”ti-ādinā yathāvuttehi

1. Pātabyataṃ (Pāliyaṃ)

aguṇaṅgehi samannāgatassa sukhena pamāṇaṃ gayhatīti sukhena metabbo. **Dukkhena metabboti** yathā mahāsamuddassa dukkhena pamāṇaṃ gayhati, evameva “anuddhato”ti-ādinā dassitehi guṇaṅgehi samannāgatassa dukkhena pamāṇaṃ gayhati, “anāgāmī nu kho khīṇāsavo nu kho”ti vattabbataṃ gacchati, tenesa dukkhena metabbo. **Pametuṃ na sakkotīti** yathā ākāsaṃ na sakkā pamāṇaṃ gahetuṃ, evaṃ khīṇāsavassa, tenesa pametuṃ na sakkāti **appameyyo**.

Sārābhāvena tucchattā naḷo viya naḷo, mānoti āha “**unnaḷoti uggatanaḷo**”ti, uṭṭhitatucchamānoti vuttaṃ hoti. Tenāha “**tucchamānaṃ ukkhipitvā ṭhitoti attho**”ti. Mano hi seyyassa seyyoti sadisoti ca pavattiyā visesato tuccho. **Cāpallenāti** capalabhāvena, taṇhāloluppenāti attho. **Mukharoti** mukhena pharuso, pharusavācoti attho. **Vikiṇṇavācoti** viṣaṭavacano samphappalāpitāya apariyantavacano. Tenāha “**asaññatavacano**”ti, divasampi niratthakavacanaṃ palāpīti vuttaṃ hoti. **Cittekaggatārahitoti** upacārappanāsamādhirahito caṇḍasote baddhanāvā viya anavaṭṭhitakiriyo. **Bhantacittoti** anavaṭṭhitacitto paṇṇārulhavālamigasadisō. **Vivaṭindriyoti** samvarābhāvena gihikāle viya asaṃvutacakkhādi-indriyo.

Appameyyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Āneñjasuttavaṇṇanā

117. Catutthe saha byayati gacchatīti sahabyo, sahapavattanako. Tassa bhāvo **sahabyatā**, sahapavattīti āha “**sahabhāvaṃ upapajjati**”ti. “Yāvatakaṃ tesam devānaṃ āyuppanānaṃ, taṃ sabbaṃ khepetvā nirayampi gacchatī”ti-ādivacanato arūpabhavato cutassa apāyūpapatti vuttā viya dissatīti tannivattanattham bhagavato adhippāyaṃ vivaranto “sandhāyabhāsitaṃ vacanaṃ”ti dīpeti “**nirayādīhi avippamuttattā**”ti-ādinā. Na hi tassa upacārajjhānato balavataṃ akusalaṃ atthīti. Iminā tato cavantānaṃ upacārajjhānameva paṭisandhijanaṃ kammanti dīpeti.

Adhikaṃ payasati payujjati etenāti **adhippayāso**, savisesaṃ itikattabbakiriya. Tenāha “**adhikappayogo**”ti. Sesamettha uttānameva.

Āneñjasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Vipattisampadāsuttavaṇṇanā

118. Pañcame **dinnanti** deyyadhammasīsenā dānaṃ vuttanti āha “**dinnassa phalābhāvaṃ sandhāya vadatī**”ti. Dinnaṃ pana annādivatthum kathaṃ paṭikkhipati. Esa nayo “**yiṭṭhaṃ hutan**”ti etthāpi. **Mahāyāgoti** sabbasādhāraṇaṃ mahādānaṃ. **Pahēṇakasakkāro**¹ pāhunakānaṃ kātabbasakkāro. **Phalanti** ānisaṃsaphalaṃ nissandaphalaṃ. **Vipākoti** sadisaphalaṃ. **Paraloke** **ṭhitassa ayaṃ loko natthīti** paraloke **ṭhitassa** kammunā laddhabbo ayaṃ loko na hoti. **Idhaloke** **ṭhitassapi paraloko natthīti** idhaloke **ṭhitassa** kammunā laddhabbo paraloko na hoti. Tattha kāraṇamāha “**sabbe tattha tattheva ucchijjanti**”ti. Ime sattā yattha yattha bhavayonigati-ādīsu **ṭhitā**, tattha tattheva ucchijjanti, dvayavināsenā vinassanti.

Phalābhāvavāsenāti mātāpitūsu sammāpaṭipattimicchāpaṭipattīnaṃ phalassa abhāvavāsenā “**natthi mātā, natthi pitā**”ti vadati, na mātāpitūnaṃ, nāpi tesu sammāpaṭipattimicchāpaṭipattīnaṃ abhāvavāsenā tesam lokapaccakkhattā. Pubbuḷakassa viya imesaṃ sattānaṃ uppādo nāma kevalo, na ca vanapubbakoti dassanattamaṃ “**natthi sattā opapātikā**”ti vuttanti āha “**cavitvā uppajjanakā sattā nāma natthīti vadatī**”ti. **Sayaṃ abhiññā sacchikatvā pavedentīti** ye imaṃca lokaṃ paraṃca lokaṃ abhivisiṭṭhāya paññāya sayaṃ pacakkhaṃ katvā pavedenti, te natthīti sabbaññubuddhānaṃ abhāvaṃ dīpeti.

Vivattisampadāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Payonakasakkāroti (Ka)

6. Apaṇṇakasuttādivaṇṇanā

119-120. Chaṭṭhe **chahi talehi samannāgato pāsakoti** catūsu passesu cattāri talāni, dvīsu koṭṭisu dve talānīti evaṃ chahi talehi samannāgato pāsakakīlāpasutānaṃ maṇisadiso pāsakaviseso. Sattamaṃ uttānameva.

Apaṇṇakasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Paṭhamasoceyyasuttavaṇṇanā

121. Aṭṭhame **sucibhāvoti** kilesāsucivigamena suddhabhāvo asaṃkiliṭṭhabhāvo, atthato kāyasucaritādīni.

Paṭhamasoceyyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Dutiyasoceyyasuttavaṇṇanā

112. Navame samucchedavasena pahīnasabbakāyaduccaritatāya kāye, kāyena vā suci **kāyasuci**. Tenāha “**kāyadvāre**”ti-ādi. **Soceyyasampannanti** paṭippassaddhakilesattā parisuddhāya soceyyasampattiyā upetaṃ. Ninhātā aggamaggasalilena vikkhālītā pāpā etenāti **ninhātapāpako**, khīṇāsavo. Tenāha “**khīṇāsavova kathito**”ti.

Dutiyasoceyyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Moneyyasuttavaṇṇanā

123. Dasame munino bhāvā **moneyyāni**, yehi dhammehi ubhayahitamunanato muni nāma hoti, te munibhāvakarā moneyyā paṭipadā dhammā eva vuttā. Munino vā etāni **moneyyāni**, yathāvuttadhammā eva. Tattha yasmā kāyena akattabbassa akaraṇaṃ, kattabbassa ca

karaṇaṃ, “atthi imasmim̐ kāye kesā”ti-ādinā¹ kāyasaṅkhātassa ārammaṇassa jānaṇaṃ, kāyassa ca samudayato atthaṅgamato assādato ādinavato nissaraṇato ca yāthāvato pari jānanaṭā, tathā pari jānana vasena pana pavatto vipassanāmaggo, tena ca kāye chandarāgassa pajahanaṃ, kāyasaṅkhāraṃ nirodhetvā pattabbasamāpatti vā, sabbe ete kāyamukhena pavattā moneyyappaṭipadā dhammā **kāyamoneyyaṃ nāma**. Tasmā tamatthaṃ dassetuṃ “katamaṃ kāyamoneyyaṃ? Tividhakāyaduccaritassa pahānaṃ kāyamoneyyaṃ, tividhakāyasucaritampi kāya moneyyaṃ”ti-ādinā² pāḷi āgatā. Idhāpi teneva pāḷinayena atthaṃ dassento

“tividhakāyaduccaritappahānaṃ kāyamoneyyaṃ nāma”ti-ādimāha.

Idāni “katamaṃ vacimoneyyaṃ? Catubbidhavaduccaritassa pahānaṃ vacimoneyyaṃ, catubbidhaṃ vacisucaritaṃ, vācārammaṇe ñāṇaṃ, vācāpariññā, pariññāsahagato maggo, vācāya chandarāgassa pahānaṃ, vacisaṅkhāranirodho dutiyajjhānasamāpatti cacimoneyyaṃ”ti imāya pāḷiyā² vuttamatthaṃ atidīpento **“vacimoneyyepi ese va nayo”**ti-ādimāha. Tattha copanavācañceva saddavācañca ārabha pavattā paññā **vācārammaṇe ñāṇaṃ**. Tassā vācāya samudayādito pari jānanaṃ **vācāpariññā**.

“Katamaṃ manomoneyyaṃ? Tividhamanoduccaritassa pahānaṃ manomoneyyaṃ, tividhaṃ manoduccaritaṃ, manārammaṇe ñāṇaṃ, manapariññā, pariññāsahagato maggo, manasmim̐ chandarāgassa pahānaṃ, cittasaṅkhāranirodho saññāvedayitanirodhasamāpatti manomoneyyaṃ”ti imāya pāḷiyā² āgatanayena atthaṃ vibhāvento **“manomoneyyepi iminā va naya na atthaṃ ñatvā”**ti-ādimāha. Tattha ca ekāsī tividhaṃ lokiyacittaṃ ārabha pavattañāṇaṃ **manārammaṇe ñāṇaṃ**. Tassa samudayādito pari jānanaṃ **manapariññā**ti ayaṃ viseso.

Moneyyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Āpāyikavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Dī 2. 233; Ma 1. 72; Saṃ 2. 329; Khu 1. 2 piṭṭhesu.

2. Khu 7. 44 piṭṭhe.

(13) 3. Kusināravagga

1. Kusinārasuttādivaṇṇanā

124-125. Tatiyassa paṭhame **taṇhāgedhena gathitoti** taṇhābandhanena baddho. **Taṇhāmucchanāyāti** taṇhāya vasena mucchāpattiyā. **Mucchitoti** mucchaṃ mohaṃ pamādaṃ āpanno. **Ajjhopannoti** adhi-opanno. Taṇhāya adhibhavitvā ajjhotthaṭṭho gilitvā pariniṭṭhapetvā viya ṭhito. Tenāha “**ajjhopannoti taṇhāya gilitvā pariniṭṭhapetvā pavatto**”ti. **Anādīnavadassāvīti** gathitādibhāvena paribhoge ādīnavamattampi na passati. **Nissaraṇapaṇṇoti** ayamatto āhāraparibhogeti tattha payojanaparicchedikā “yāvadeva imassa kāyassa ṭhitiyā”ti-ādinā¹ pavattā āhārapaṭibaddhachandarāganissaraṇabhūtā paṇṇā assa atthīti nissaraṇapaṇṇo. Sesamettha uttānameva. Dutīye natthi vattabbaṃ.

Kusinārasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Gotamakacetiyaṣuttavaṇṇanā

126. Tatiye **sambahulāti** pañcasatamattā. Pañcasatā kira brāhmaṇā tiṇṇaṃ vedānaṃ pāragū aparabhāge bhagavato dhammadeśanaṃ sutvā kāmesu ādīnaṃ nekkhamme ca ānisaṃsaṃ passamānā bhagavato santike pabbajitvā na cirasseva sabbaṃ buddhavadānaṃ uggaṇhitvā pariyattim nissāya mānaṃ uppādesuṃ “yaṃ yaṃ bhagavā katheti, taṃ taṃ mayaṃ khippameva jānāma. Bhagavā hi itthilīṅgādīni tīṇi līṅgāni, nāmādīni cattāri padāni, paṭhamādayo satta vibhattiyo muñcitvā na kiñci katheti, evaṃ kathite ca amhākaṃ paṇṭhipadaṃ nāma natthī”ti, te bhagavati agāravā hutvā tato paṭṭhāya bhagavato upaṭṭhānampi dhammassavanampi abhiṇhaṃ na gacchanti. Te sandhāya vuttaṃ “**sambahulā kira brāhmaṇapabbajitā -pa-dhammassavanaṃ na gacchantī**”ti. **Mukhapaṭiṇṇaṃ gahetvāti** “saccaṃ kira tumhe bhikkhave”ti-ādinā tamatthaṃ paṭipucchitvā “saccaṃ bhagavā”ti tehi bhikkhūhi vuttaṃ paṭivacanaṃ gahetvā. Taṃ hi attano mukheneva paṭiṇṇātattā “mukhapaṭiṇṇā”ti vuccati.

1. Ma 1. 12; Ma 2. 18; Ma 3. 54; Saṃ 2. 323; Aṃ 2. 341; Aṃ 3. 15 piṭṭhesu.

Neva āgataṭṭhānaṃ na gataṭṭhānaṃ addasaṃsu. Kasmā? Aññāṇato. Te kira tassa suttassa atthaṃ na jānimsu. Tesāṃ hi tasmim̐ samaye vicitrānayaṃ desanāvīlāsayuttampi taṃ suttaṃ ghanaputhulena dussapaṭṭena mukhaṃ baddhaṃ¹ katvā purato ṭhapitamanuññabhojanaṃ viya ahosi. Nanu ca bhagavā attanā desitaṃ dhammaṃ pare ñāpetuṃ kappasatasahassādhikāni cattāri asaṅkhyeyyāni pāramiyo pūretvā sabbaññutaṃ patto, so kasmā yathā tena jānanti, tathā desetīti? Tesāṃ mānabhañjanatthaṃ. Bhagavā hi “abhabbā ime imaṃ mānakhilaṃ anupahacca maggaṃ vā phalaṃ vā sacchikātun”ti tesāṃ sutapariyattiṃ nissāya uppannaṃ aṭṭhuppattiṃ katvā desanākusalo mānabhañjanatthaṃ “sabbadhammamūlapariyāyan”ti-ādinā **mūlapariyāyasuttaṃ**² abhāsi.

Sammāsambuddho “mayhaṃ kathā niyyāti”ti mukhasampattameva katheti cintayimsūti idaṃ aṅguttarabhāṇakānaṃ vaḷaṇṇjanakatantinihārena vuttaṃ. Majjhimabhāṇakā pana evaṃ vadanti—evaṃ mānabhañjanatthaṃ desitañca pana taṃ suttaṃ sutvā te bhikkhū “taṃyeva kira pathaviṃ diṭṭhigatiko sañjānāti, sekhopi arahāpi tathāgatopi abhijānāti, kiṃ nāmidam̐ kathaṃ nāmidan”ti cintentā “pubbe mayaṃ bhagavatā kathitaṃ yaṃkiñci khippameva jānāma, idāni paṇimassa mūlapariyāyassa antaṃ vā koṭiṃ vā na jānāma na passāma, aho buddhā nāma appameyyā atulā”ti uddhatadāṭhā viya sappā nimmadā hutvā buddhūpaṭṭhānañca dhammassavanañca sakkaccaṃ agamaṃsu. Tena samayena dhammasabhāyaṃ sannisinā bhikkhū “aho buddhānaṃ ānubhāvo, te nāma brāhmaṇapabbajitā tathā mānamadamattā bhagavatā mūlapariyāyadesanāya nihataṃānā katā”ti kathaṃ samuṭṭhāpesuṃ. Taṃ sutvā bhagavā “na bhikkhave idāneva, pubbepi ahaṃ evaṃ ime mānapaggahitasīse carante nihataṃāne akāsin”ti vatvā atītaṃ āharanto “bhūtapubbaṃ bhikkhave aññataro disāpāmokkho brāhmaṇo bārāṇasiyaṃ paṭivasati tiṇṇaṃ vedānaṃ pāragū sanighaṇṭukeṭubhānaṃ sākkharappabhedānaṃ itiyāsapañcamānaṃ padako veyyākaraṇo lokāyatamahāpurisalakkhaṇesu anavayo, so pañcamattāni māṇavakasatāni mante vāceti. Paṇḍitamāṇavakā bahuñca gaṇhanti lahuñca, suṭṭhu ca upadhārentī”ti-ādinā³ jātakaṃ kathesi.

1. Mukhe bandhaṃ (Ma-Ṭṭha 1. 58 piṭṭhe.)

2. Ma 1. 1 piṭṭhe.

3. Jātaka-Ṭṭha 2. 237 piṭṭhe.

Taṃ sutvā te bhikkhū “pubbepi mayāṃ māneneva upahatā”ti bhiyyoso mattāya nihatamānā hutvā attano upakāraḥkammaṭṭhānaparāyaṇā ahesuṃ. Tato bhagavā ekaṃ samayaṃ janapadacārikaṃ caranto vesālim patvā gotamake cetiye viharanto imesaṃ pañcasatānaṃ bhikkhūnaṃ nānaparipākaṃ viditvā idaṃ gotamakasuttaṃ kathesi. Idañca suttaṃ sutvā te pañcasatā bhikkhū tasmim yeva āsane saha paṭisambhidāhi arahattaṃ pāpuṇimsūti.

Abhiññāyāti kusalādibhedāṃ khandhādibhedāñca desetabbaṃ dhammaṃ, veneyyānañca āsayānusayacariyādhimutti-ādibhedāṃ, tassa ca nesaṃ desetabbappakāraṃ yāthāvato abhijānitvāti attho. **Ime pañcakkhandhā dvādasāyatanānīti**-ādi panettha nidassanamattaṃ vuttanti veditabbaṃ. **Sappaccayanti** sakāraṇaṃ, veneyyānaṃ ajjhāsayena vā pucchāya vā aṭṭhuppattiyā vāsanimittaṃ hetūdāharaṇasahitañcāti attho. Rāgādīnaṃ paṭiharaṇaṃpaṭihāriyaṃ, tadeva pāṭihāriyaṃ, saha pāṭihāriyenāti **sappāṭihāriyaṃ**. Rāgādippaṭisedhanavaseneva hi satthā dhammaṃ deseti. Teneha “**paccanīkapaṭiharaṇena sappāṭihāriyameva katvā**”ti. Apare pana “yathārahaṃ iddhi-ādesanānusāsaniṃpāṭihāriyasahitaṃ”ti vadanti anusāsaniṃpāṭihāriyarahitā desanā natthīti katvā. Sesamettha uttānameva.

Gotamakacetiyaṃsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Bharaṇḍukālāmasuttavaṇṇanā

127. Catutthe **āḷarakālāmakāle**ti āḷarakālāmānaṃ dharamānakāle. **Pariññanti** pahānapariññaṃ. Sā hi samatikkamo, na itarā. Tenāha “**pariññā nāma samatikkamo**”ti. Ettha ca paṭhamo satthā rūpāvacarasamāpattilābhī daṭṭhabbo, dutiyo arūpāvacarasamāpattilābhī, tatiyo sammāsambuddho daṭṭhabbo. Vuttaṃ hetam **Puggalapaññattiyaṃ**¹—

1. Abhi 3. 142 piṭṭhe.

“Yvāyaṃ satthā kāmānaṃ pariññaṃ paññāpeti, na rūpānaṃ pariññaṃ paññāpeti, na vedanānaṃ pariññaṃ paññāpeti, rūpāvacarasamāpattiyaṃ lābhī satthā tena daṭṭhabbo. Yvāyaṃ satthā kāmānañca pariññaṃ paññāpeti, rūpānañca pariññaṃ paññāpeti, na vedanānaṃ pariññaṃ paññāpeti, arūpāvacarasamāpattiyaṃ lābhī satthā tena daṭṭhabbo. Yvāyaṃ satthā kāmānañca pariññaṃ paññāpeti, rūpānañca pariññaṃ paññāpeti, vedanānañca pariññaṃ paññāpeti, sammāsambuddho satthā tena daṭṭhabbo”ti.

Tattha titthiya samayaṃ jānantā kādhānaṃ pariññaṃ paññāpeyyuṃ paṭhamajjhānaṃ vadamānā. Rūpānaṃ pariññaṃ paññāpeyyuṃ arūparāgaṃ vadamānā. Vedanāpariññaṃ paññāpeyyuṃ asaññārāgaṃ vadamānā. Te pana “idaṃ nāma paṭhamajjhānaṃ, ayaṃ rūpabhavo, ayaṃ asaññābhavo”tipi na jānanti. Te paññāpetuṃ asakkontāpi kevalaṃ “paññāpemā”ti vadanti. Tathāgato pana kāmānaṃ pariññaṃ anāgāmimaggena paññāpeti, rūpavedanānaṃ arahatthamaggena. Evamettha dve janā bāhirakā, eko sammāsambuddhoti imasmim loke tayo satthāro nāma.

Bharaṇḍukālāmasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Hatthakasuttavaṇṇanā

128. Pañcame **abhikkantā**ti atikkantā, vigatāti atthoti āha “**khaye dissatī**”ti. Teneva hi “**nikkhanto paṭhamo yāmo**”ti anantaraṃ vuttaṃ. **Abhikkantataroti** ativiya kantataro. Tādiso ca sundaro bhaddako nāma hotīti āha “**sundare dissatī**”ti. **Koti** devanāgayakkhagandhabbādīsu ko katamo. **Meti** mama. **Pādānī**ti pāde. **Iddhiyāti** imāya evarūpāya deviddhiyā. **Yasasāti** iminā edisena parivārena paricchadena. **Jalanti** vijjotamāno. **Abhikkantenāti** ativiya kantena kamañiyena abhirūpena. **Vaṇṇenāti** chavivaṇṇena sarīravaṇṇanibhāya. **Sabbā obhāsayaṃ disāti** dasa disā pabhāsento, cando viya sūriyo viya ca ekobhāsaṃ ekālokaṃ karontoti gāthāya attho. **Abhirūpeti** ulārarūpe sampannarūpe. **Abbhanumodaneti**

sampahaṃsane. **Idha panāti** “atikkantāya rattiyā”ti etasmiṃ pade. **Tenāti** sundarapariyāyattā. Khaye vā idha abhikkantasaddo daṭṭhabbo, tena “abhikkantāya parikkhīṇāya rattiyā”ti vuttaṃ hoti.

Rūpāyatanādīsūti ādisaddena akkharādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. **Suvaṇṇavaṇṇoti** suvaṇṇacchavīti ayamettha atthoti āha “**chaviyan**”ti. Tathā hi vuttaṃ “kañcanasannibhattaco”ti¹. **Saññūlāhāti** sambandhitā, ganthitāti attho. **Vaṇṇāti** guṇavaṇṇāti āha “**thutiyā**”ti, thomanāyanti attho. **Kulavaggeti** khattiyādikulakoṭṭhāse. Tattha “accho vippasanno”ti-ādinā vaṇṇitabbatṭhena **vaṇṇo**, chavi. Vaṇṇanaṭṭhena abhitthavaṭṭhena **vaṇṇo**, thuti. Aññaṃaṇñaṃ asaṅkarato vaṇṇetabbato ṭhapetabbato **vaṇṇo**, khattiyādikulavaggo. Vaṇṇīyati ṇāpīyati etenāti **vaṇṇo**, ṇāpakakāraṇaṃ. Vaṇṇanato thūlarassādibhāvena upaṭṭhānato **vaṇṇo**, saṇṭhānaṃ. Mahantaṃ khuddakaṃ majjhimanti vaṇṇetabbato pamitabbato **vaṇṇo**, pamāṇaṃ. Vaṇṇīyati cakkhunā passīyatīti **vaṇṇo**, rūpāyatananti evaṃ tasmiṃ tasmiṃ atthe vaṇṇasaddassa pavatti veditabbā. **Soti** vaṇṇasaddo **chaviyā daṭṭhabbo** rūpāyatane gayhamānassapi chavimukheneva gahetabbato. Chavigatā pana vaṇṇadhātu va “suvaṇṇavaṇṇo”ti ettha vaṇṇaggahaṇena gahitāti apare.

Kevalaparipuṇṇanti ekadesampi asesetvā niravasesatova paripuṇṇanti ayamettha atthoti āha “**anavasesatā attho**”ti. **Kevalakappāti** **kappa**-saddo nipāto padapūraṇamattaṃ, “kevalaṃ” icceva attho. Kevalasaddo ca bahulavācīti āha “**yebhuyyatā attho**”ti. Keci pana “īsakaṃ asamattaṃ² kevalaṃ kevalakappaṃ”ti vadanti. Anavasesattho ettha kevalasaddo siyā, anattantarena pana kappasaddena padavaḍḍhanaṃ kataṃ “kevalā eva kevalakappā”ti. Tathā vā³ kappanīyattā pañṇapetabbattā kevalakappā. **Abyāmissatā** vijātiyena asaṅkaro suddhatā. **Anatirekatā** taṃparamatā⁴ visesābhāvo.

1. Ma 2. 351; Khu 1. 367 piṭṭhesu.

2. Imassa pana sādhippāyo attho moggallānabyākhyāyaṃ catutthakaṇḍe (120) suttabyākhyāto gahetabbo.

3. Atha vā (pāthikavagge āṭānāṭiyasuttaṭīkāya)

4. Gammakattā (Ka) Saṃ-Ṭī 1. 43 piṭṭhe passitabbaṃ.

Kevalakappanti kevalaṃ daḷhaṃ katvāti attho. Kevalaṃ vuccati nibbānaṃ sabbasaṅkhatavivittattā, taṃ etassa adhigataṃ¹ atthīti **kevalī**, sacchikatanirodho khīṇāsavo.

Kappa-saddo panāyaṃ sa-upasaggo anupasaggo cāti adhippāyena okappaniyapade labbhamānaṃ okappasaddamattaṃ nidasseti, aññathā kappasaddassa atthuddhāre okappaniyapadaṃ anidassanameva siyā. **Samaṇakappehīti** vinayasiddhehi samaṇavohārehi. **Niccakappanti** niccakālaṃ. **Paññatthīti** nāmaṃ. Nāmaṃ hetuṃ tassa āyasmato, yadidaṃ kappoti. **Kappitakesamassūti** katthariyā cheditakesamassu. **Dvaṅgulakappoti** majjhanhikavelāya vītikantāya dvaṅgulabhāvikappo. **Lesoti** apadeso. Anavasesaṃ pharituṃ samatthassa obhāsassa kenaci kāraṇena ekadesapharaṇampi siyā, ayaṃ pana sabbasseva pharātīti dassetuṃ samantatto kappasaddo gahitoti āha “**anavasesaṃ samantato**”ti.

Ābhāya pharitvāti vatthamālālaṅkārasarīrasamuṭṭhitāya ābhāya pharitvā. Devatānaṃ hi sarīrobhāsaṃ dvādasayojanamattaṃ ṭhānaṃ tato bhiyyopi pharitvā tiṭṭhati, tathā vatthābharaṇādisamuṭṭhitā pabhā.

Hatthakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Kaṭuviyasuttādivaṇṇanā

129. Chaṭṭhe gāvīnaṃ kayavikkayaavasena yogo etthāti goyogo, kayavikkayaṃ karonto gāvīhi yujjanti etthāti vā goyogo, gāvīnaṃ vikkayaṭṭhānaṃ. Tattha jāto pilakkharukkho **goyogapilakkho**, tasmim. Samīpatthe cetāṃ bhumavacanaṃ. Tenāha “**gāvīnaṃ vikkayaṭṭhane utṭhitapilakkhassa santike**”ti. Ritto assādo etassāti **rittassādo**. Tenāha “**jhānasukhābhāvena rittassādan**”ti. Sesametta uttānameva.

Kaṭuviyasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Adhimattaṃ (Ka)

8. Dutiya-anuruddhasuttavaṇṇanā

131. Aṭṭhame **idaṃ te mānasminti** ettha **manasminti** paccatte bhumma vacanam. Idanti ca liṅgavipallāsena napumsakaniddeso katoti āha “**ayaṃ te navavidhena vaḍḍhitamāno**”ti. Sesesupi ese va nayo.

Dutiya-anuruddhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Paṭicchannasuttavaṇṇanā

132. Navame **asādhāraṇasikkhāpadanti** bhikkhunīnaṃ asādhāraṇaṃ bhikkhūnaṃ yeva paññattasikkhāpadaṃ. **Sādhāraṇasikkhāpadanti** bhikkhūnaṃ bhikkhunīnaṃ sādhāraṇaṃ ubhatopaññattasikkhāpadaṃ.

Paṭicchannasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Lekhasuttavaṇṇanā

133. Dasame **thiraṭṭhānatoti**¹ thiraṭṭhānatova. Pāsāṇe lekhasadisā parāparādhanihattā kodhalekhā yassa so pāsāṇalekhūpamasamannāgato **pāsāṇalekhūpamoti** vutto. Evaṃ itarepi. **anusetīti** appahīnatāya anuseti. **Na khippaṃ lujjati**ti na antarā nassati kammaṭṭhānena nassanato. **Evameva**ti evaṃ tassapi puggalassa kodho na antarā punadivase vā aparadivase vā niṭṭhiti, addhaniyo pana hoti, maraṇena niṭṭhātīti attho. **Kakkhaḷenā**ti atikakkhaḷena mammacchedakena thaddhavacanena. **Saṃsandatīti** ekībhavati. **Sammodatīti** nirantaro hotīti evamettha attho daṭṭhabbo.

Atha vā **sandhiyatīti** ṭhānagamanādīsu kāyakiriyāsu kāyena samodhānaṃ gacchati, tilataṇḍulā viya missībhāvaṃ upetīti attho. **Saṃsandatīti** cittakiriyāsu cittaṇa samodhānaṃ gacchati, khīrodakaṃ viya ekībhāvaṃ upetīti attho. **Sammodatīti** uddesaparipucchādīsu

1. Idaṃ padaṃ pāliyaṃ aṭṭhakathāyaṇa natthi.

vacīkiriyaṣu vācāya samodhānaṃ gacchati, vippavāsāgatovi piyasahāyako viya piyatarabhāvaṃ upetīti attho. Apica kiccakaraṇīyesu tehi saddhiṃ āditova ekakiriyaḃbhāvaṃ upagacchanto **sandhiyati**, yāva majjhā pavattanto **samsandati**, yāva pariyosānā anivattanto **sammodatīti** veditabbo.

Lekhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Kusināravaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

(14) 4. Yodhājīvavagga

1. Yodhājīvasuttavaṇṇanā

134. Catutthasā paṭhame yujjhanaṃ yodho, so ājīvo etassāti **yodhājīvo**. Yuddhamupajīvatīti vā etasmiṃ atthe **yodhājīvoti** niruttinayena padasiddhi veditabbā. Tenāha “**yuddhaṃ upajīvatīti yodhājīvo**”ti. Saha -pa- passatīti pubbabhāge vipassanāpaññāya sammasanavasena, maggakkhaṇe abhisamayavasena attapaccakkhena ñāṇena passati.

Yodhojīvasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Parisāsuttavaṇṇanā

135. Dutiye **appaṭipucchitvā vinītāti** “taṃ kiṃ maññatha bhikkhave rūpaṃ niccaṃ vā aniccaṃ vā”ti-ādinā appaṭipucchitvā kevalaṃ dhammadesanāvaseneva vinītaparisā. **Dubbinītaparisāti** dukkhena vinītaparisā. **Pucchitvā vinītāti** “taṃ kiṃ maññatha bhikkhave”ti-ādinā pucchitvā anumattiggahaṇavasena vinītā. **Suvinītaparisāti** sukhena vinītaparisā. Anumatiggahaṇavasena vinayanaṃ hi na dukkaraṃ hoti.

Parisāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Uppādāsuttavaṇṇanā

137. Catutthe **uppādā vā tathāgatānanti** tathāgatānaṃ uppādepi veneyyapuggalānaṃ maggaphaluppatti viya saṅkhārānaṃ aniccādisabhāvo na tathāgatuppādāyatto, atha kho tathāgatānaṃ uppādepi anuppādepi hotiyevāti vuttaṃ hoti. **Ṭhitāva sā dhātūti** ṭhito eva so aniccasabhāvo byabhicārābhāvato na kadāci saṅkhārā aniccā na hoti. Kāmaṃ asaṅkhatā viya dhātu na nicco so sabhāvo, tathāpi sabbakālikoyevāti adhippāyo.

Aparo nayo—**ṭhitāva sā dhātūti** “sabbe saṅkhārā aniccā”ti esā dhātu esa sabhāvo tathāgatānaṃ uppādato pubbe uddhañca appaṭivijjhiyamāno na tathāgatehi uppādito, atha kho sabbakālaṃ sabbe saṅkhārā aniccā, ṭhitāva sā dhātu, kevalaṃ pana sayambhuññaṇena abhisambujjhanato “ayaṃ dhammo tathāgatena abhisambuddho”ti pavedanato ca tathāgato dhammassāmīti vuccati apubbassa tassa uppādanato. Tena vuttaṃ “**ṭhitāva sā dhātū**”ti.

Abhisambujjhatīti ñāṇena abhisambujjhati. **Abhisametīti** ñāṇena abhisamāgacchati. **Ācikkhatīti** katheti. **Desetīti** dasseti. **Paññāpetīti** jānāpeti. **Paṭṭhapetīti** ñāṇamukhe ṭhapeti. **Vivaratīti** vivaritvā dasseti. **Vibhajati** vibhāgato dasseti. **Uttānīkarotīti** pākāṭaṃ karoti.

Atha vā **abhisambujjhatīti** paccakkhakaraṇena abhimukhaṃ bujjhati, yāthāvato paṭivijjhati. Tato eva **abhisameti** abhimukhaṃ samāgacchati. Ādito kathento **ācikkhati**, uddisatīti attho. Tameva uddesaṃ pariyosāpento **deseti**. Yathā-uddiṭṭhamatthaṃ nidassanavasena pakārehi ñāpento **paññāpeti**. Pakārehi etamatthaṃ paṭiṭṭhapento **paṭṭhapeti**. Yathā-uddiṭṭhaṃ paṭinidassanavasena **vivaratīti vibhajati**. Vivaṭaṃ vibhattaṃca atthaṃ hetūdāharaṇadassanehi pākāṭaṃ karonto **uttānīkaroti**.

Uppādāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Kesakambalasuttādivaṇṇanā

138-143. Pañcame **tantāvutānaṃ vatthānanti** idaṃ “yāni kānicī”ti iminā samānādhikaraṇanti āha “**paccatte sāmivacanan**”ti. **Vāyitānanti** vītānaṃ. **Lāmakoti** nihīno, **makkhali moghapurisoti** ettha **makkhalī**ti tassa nāmaṃ. Taṃ kira sakaddamāya bhūmiyā telaghaṭaṃ gahetvā gacchantāṃ “tāta mā khalī”ti sāmiko āha. So pamādena khalitvā patitvā sāmikassa bhayena palāyituṃ āraddho. Sāmiko upadhāvitvā naṃ dussakaṇṇe aggahesi, sātakaṃ chaḍḍetvā acelako hutvā palāyi. So paṇṇena vā tiṇena vā paṭicchādetumpi ajānanto jātārūpeneva ekaṃ gāmaṃ pāvisi. Manussā taṃ disvā “ayaṃ samaṇo arahā appiccho, natthi iminā sadiso”ti pūvabhaddhānā gahetvā upasaṅkamanti. So “mayhaṃ sātakaṃ anivatthabhāvena idaṃ uppannaṃ”ti tato paṭṭhāya sātakaṃ labhitvāpi na nivāsesi, tadeva ca pabbajjaṃ aggahesi. Tassa santike aññepi aññepīti pañcasatā manussā pabbajjimsu. Taṃ sandhāyāha “makkhali moghapuriso”ti. Chaṭṭhādāni uttānattāni eva.

Kesakambalasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

11. Paṭhamamoranivāpasuttādivaṇṇanā

144-146. Ekādasame akuppadhammatāya khayavayasaṅkhātāṃ antaṃ atītāti accantā, evaṃ¹ aparihāyanasabhāvattā accantā niṭṭhā assāti **accantaniṭṭho**. Tenāha “**antaṃ atikkantaniṭṭho**”ti-ādi. Na hi paṭividdhassa lokuttaradhammassa dassanaṃ kuppanaṃ nāma atthi. **Dhuvaniṭṭhoti** satataniṭṭho. Accantameva catūhi yogehi khemo etassa atthīti **accantayogakkhemī**, nīccayogakkhemīti attho. Maggabrahmacariyassa vusitattā tassa avihāyanasabhāvattā accantaṃ brahmacārīti **accantabrahmacārī**, nīccabrahmacārīti attho. **Pariyosānanti** brahmacariyapariyosānaṃ

1. Sā eva (Ka)

vaṭṭadukkhapariyosānañca. Accantaṃ pariyosānamassāti **accantapariyosāno**.
Dvādasama terasamāni uttānatthāneva.

Paṭhamamoranivāpasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Yodhājīvavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

147-156. Maṅgalavaggo uttānatthoyeva.

Tatiyapaṇṇāsako niṭṭhito.

(16) 6. Acelakavaggavaṇṇanā

157-163. Ito paresu pana suttapadesu “**gālḥā**”ti vuttamatthaṃ vivaranto “**kakkhaḷā**”ti āha. Kakkhaḷacāro cassā na lūkhasabhāvo, atha kho taṇhāvasena thiraggahaṇanti āha “**lobhavasena thiraggahaṇā**”ti. **Agālḥā paṭipadā**ti vā kāmānaṃ ogāhanaṃ paṭipatti, kāmasukhānuyogoti attho. **Nijjhāmā paṭipadā**ti kāyassa nijjhāpanavasena khepanavasena pavattā paṭipatti, attakilamathānuyogoti attho. **Nicceloti** nissaṭṭhacelo sabbena sabbaṃ paṭikkhittacelo. Naggiyavatasamādānena **naggo**. **Ṭhitakova uccāraṃ karotī**ti-ādi nidassanamattaṃ vamtivā mukhavikkhālānādi-ācārassapi tena vissaṭṭhattā. **Jivhāya hatthaṃ apalekhati** avalekhati udakena adhovanato. Dutiyavikappepi eseva nayo. “Ehi bhadante”ti vutte upagamanasaṅkhāto vidhi ehibhadanto, taṃ caratīti ehibhadantiko, tappaṭikkhepena **na ehibhadantiko**. **Na karoti** “samaṇena nāma parassa vacanakarena na bhavitabban”ti adhippāyena.

Puretaranti taṃ ṭhānaṃ attano upagamanato puretaraṃ. Taṃ kira so “bhikkhunā nāma yādicchakā eva bhikkhā gahetabbā”ti adhippāyena na gaṇhāti. **Uddissa kataṃ** mama nimittabhāvena bahū khuddakā pāṇā saṃghātaṃ āpāditāti na gaṇhāti. **Nimantanā na sādīyati** evaṃ tesāṃ vacanāṃ kataṃ bhavissatīti. Kumbhizādīsipi so sattasaññīti āha “**kumbhikaḷo piyo**”ti-ādi. **Kabaḷantarāyo hotīti** uṭṭhitassa dvinnampi kabaḷantarāyo hoti. Gāmasabhāgādivasena saṅgama kittenti etissāti **saṅkitti**, yathāsaṃhatataṇḍulādīsaṅcayo. **Mānusakānīti** veyyāvaccakarā manussā.

Surāpānamevāti majjalakkhaṇappattāya surāya pānameva.
 Surāgahaṇenevettha merayampi saṅgahitaṃ. **Ekāgārameva** uñchatīti
ekāgāriko. Ekālopaneveva vattatīti **ekālopiko**. Dīyati etāyāti **datti**, dvatti-
 ālopamattaggāhi khuddakaṃ bhikkhādānabhājanaṃ. Tenāha
“khuddakapātī”ti. Abhuñjanavasena eko aho etassa atthīti ekāhiko, āhāro,
 taṃ **ekāhikaṃ**. So pana atthato ekadivasam laṅghako hotīti āha
“ekadivasantarikaṃ”ti. **Dvāhikanti**-ādīsupi eseve nayo. Ekāhaṃ abhuñjitvā
 ekāhaṃ bhuñjanaṃ **ekāhavāro**, taṃ ekāhikameva atthato. Dvīhaṃ
 abhuñjitvā dvīhaṃ bhuñjanaṃ **dvīhavāro**. Sesapadadvayepi eseve nayo.
 Ukkattho pana pariyāyabhattabhojaniko dvīhaṃ abhuñjitvā ekāhameva
 bhuñjati. Sesadvayepi eseve nayo.

Micchāvāyāmaseneveva ukkuṭikavatānuyogoti āha
“ukkuṭikavīriyamanuyutto”ti. **Attakilamathānuyoganti** attano
 kilamathānuyogaṃ, sarīradukkhakāraṇanti attho. Sarīrapariyāyo hi idha
 attasaddo “attantapo”ti-ādīsu¹ viya. **Dve anteti** ubho koṭiyo, ubho
 lāmakapaṭipattiyoti attho. Lāmakampi hi antoti vuccati “antamidam
 bhikkhave jīvikānaṃ², koṭṭhako anto”ti evamādīsu³. Majjhimaṭṭhapaṭipadāya
 uppathabhāvena amanīyā gantabbā nātābbāti **antā**. Tato eva lāmakā.

Acelakavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Peyyālavaggavaṇṇanā

164-184. **Samanuñño**ti sammadeva katānuñño. Tenāha
“samānājjhāsaya”ti. Sesamettha uttānameva.

Iti manorathapūraṇiyā aṅguttaranikāyaṭṭhakathāya

Tikanipātavaṇṇanāya anuttānatthadīpanā samattā.

1. Ma 2. 365 piṭṭhe.

2. Saṃ 2. 76; Khu 1. 255 piṭṭhesu.

3. Khu 4. 90 piṭṭhe.

Catukkanipāta

1. Paṭhamapaṇṇāsaka

1. Bhaṇḍagāmaṇḍava

1. Anubuddhasuttādivaṇṇanā

1-2. Catukkanipātassa paṭhame ānubodho pubbabhāgiyaṃ ñāṇaṃ, paṭivedho anubodhena abhisamayo. Tattha yasmā anubodhapubbako paṭivedho anubodhena vinā na hoti. Anubodho hi ekacco paṭivedhasambaddho, tadubhayābhāvaḥhetukaṇca vaṭṭe saṃsaraṇaṃ, tasmā vuttaṃ pāḷiyaṃ “ananubodhā -pa- tumhākañcā”ti. Paṭisandhiggahaṇavasena bhavato bhavantarūpagamaṇḍavaṃ **sandhāvaṇḍavaṃ**, aparāparaṇḍavaṃ cavanūpapajjanavasena saṇcaraṇaṇḍavaṃ **saṇsaraṇanti** āha “**bhavato**”ti-ādi. Sandhāvitasāṇsaritapadāṇaṃ kammaśādhanaṇḍavaṃ sandhāyāha “**mayā ca tumhehi cā**”ti paṭhamavikappe. Dutiyavikappe pana bhāvaśādhanaṇḍavaṃ hadaye katvā “**mamañceva tumhākañcā**”ti yathārutavaseneva vuttaṃ. Dīgharajjunā baddhasakuṇaṇḍavaṃ viya rajjuhattho puriso desantaraṇḍavaṃ taṇhārajjunā baddhaṇḍavaṃ sattaśāntāṇḍavaṃ abhisāṇkhāro bhavantaṇḍavaṃ neti etāyāti **bhavanetti**. Tenāha “**bhavarajjū**”ti-ādi.

Vaṭṭadukkhassa antakaroti sakalavaṭṭadukkhassa sakasāntāṇḍavaṃ parasāntāṇḍavaṃ ca vināśakaro abhāvakaro. Buddhaḥcakkhu dhammacakkhu dibbacakkhu māṇsacakkhu samantacakkhusāṇkhātehi **pañcahi cakkhūhi cakkhumā**. Savāsaṇāṇḍavaṃ kilesāṇḍavaṃ samucchinattā sātisaṇḍavaṃ kilesapaṇinibbāṇḍavaṃ **paṇinibbuto**. Dutiyaṇḍavaṃ uttāṇḍavaṃ.

Anubuddhasuttādivaṇṇanā niṭṭhita.

3. Paṭhamakhatasuttādivaṇṇanā

3-4. Tatiye **kalinti** aparādham. **Vicinātīti** ācinoṭi pasavati. **Tena ca kalinā sukham na paṭilabhatīti** tena aparādhena sukham na vindati. Nindiyappasaṃsāya hi pasaṃsiyanindāya ca samakova vipāko. **Pasaṃsiyanindāti** ca sampannaguṇaparidhamśanavasena pavattiyā mahāsāvajjatāya kaṭukataravipākā. Nindiyappasaṃsā pana katham tāya samavipākāhi ce? Tasmim avijjamānaguṇasamāropanena attano paresaṅca micchāpaṭipattihetubhāvato pasaṃsiyena tassa sabbhāvakaṇato ca. Lokepi hi asūram sūrena samaṃ karonto gārayho hoti, pageva duppaṭipannaṃ suppaṭipannena samaṃ karontoti. **Sakena dhanenāti** attano sāpateyyena. **Appamattakova kalīti** diṭṭhadhammikattā sappatikārattā ca appamattako aparādhō. **Ayam -pa- mahantataro kali** katūpacitattā samparāyikattā appatikārattā ca.

Nirabbudoti gaṇanāviseso esoti āha “**nirabbudagaṇanāyā**”ti, sataṣaḥsaṃ nirabbudāti attho. Nirabbudaparimāṇaṃ pana vassagaṇanāya evaṃ veditabbaṃ. Yatheva hi sataṃ sataṣaḥsaṇaṃ koṭi hoti, evaṃ sataṃ satassaḥsaṇaṃ koṭiyo pakoṭi nāma hoti, sataṃ sataṣaḥsaṇaṃ pakoṭiyo koṭipakoṭi, sataṃ sataṣaḥsakoṭipakoṭiyo nahutaṃ, sataṃ sataṣaḥsanahutāni ninnahutaṃ, sataṃ sataṣaḥsaninnahutāni ekaṃ abbudaṃ, tato vīsatiḡuṇitaṃ nirabbudaṃ. **Yam ariye garahanto nirayaṃ upapajjati**ti ariye garahanto yaṃ nirabbudasaṅkhātāṃ nirayaṃ upapajjati, nirabbudoti ca pāṭiyekko nirayo natthi, avīcimhiyeva pana nirabbudagaṇanāya paccitabbaṭṭhānassetāṃ nāmaṃ. Catuttham uttānameva.

Paṭhamakhatasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Anusotasuttavaṇṇanā

5. Pañcame **anusotaṃ gacchatīti** saṃsārasotassa anukūlabhāvena gacchati. **Paccanīkapaṭipattiyāti** saṃsārasotassa paṭikūlavasena

pavattanibbidānupassanādipaṭipattiyā. **Ṭhitasabhāvoti** acalappasādādisamannāgadena ṭhitasabhāvo. Anāgāmī hi assaddhiyehi kāmarāgabyāpādehi akampaniyacittattāya tamhā lokā anāvattidhammatāya ca ṭhitasabhāvo nāma. **Oghaṃ taritvāti** kāmoghādicatubbidham oghaṃ atikkamitvā. **Paratīraṃ gatoti** nibbānapāraṃ gato. **Brāhmaṇoti** bāhitapāpatāya brāhmaṇoti saṅkhaṃ gato khīṇāsavo. Tenāha “**setṭho niddoso**”ti. **Pañcaverakammanti** pāṇātipātādipañcaduccaritaṃ. **Sahāpi dukkhena sahāpi domanassenāti** kilesapariyuṭṭhāne sati uppannena dukkhadomanassena saddhimpī. **Paripuṇṇanti** tissannaṃ sikkhānaṃ ekāyapi anūnaṃ. **Parisuddhanti** nirupakkilesaṃ. **Brahmacariyanti** setṭhacariyaṃ. Iminā vārena sotāpannasakadāgāmino kathitā. Kiṃ pana te rudantā brahmacariyaṃ carantīti? Āma, kilesarodanena rodantā caranti nāma, sīlasampanno puthujjanabhikkhu ettheva saṅgahito.

Cetovimuttinti phalasaṃvādhim. **Paññāvimuttinti** phalaññaṃ. **Chahākārehi pāragatoti** abhiññāpāragū pariññāpāragū bhāvanāpāragū pahānapāragū sacchikiriyaṃpāragū samāpattipāragūti evaṃ chahi ākārehi sabbadhammānaṃ pāraṃ pariyosanaṃ gato. Sesamettha suviññeyyameva.

Anusotasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Appassutasuttavaṇṇanā

6. Chaṭṭhe **appakaṃ suttaṃ hotīti** navaṅgasatthusāsane kiñcideva suttaṃ hoti. Tadeva navaṅgasatthusāsanaṃ dassetuṃ “**suttaṃ geyyaṃ**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha suttādīni vibhajitvā dassento “**ubhatovibhaṅganiddesaṃkhandhakaparivārā**”ti-ādimāha. Kathaṃ paṇāyaṃ vibhāgo yujjeyya. Sagāthakaṃ hi suttam geyyaṃ, niggāthakaṃ suttam veyyākaraṇaṃ. Tadubhayavinimuttañca suttam udānādivisesasaññārahitaṃ natthi, yaṃ suttāṅgaṃ siyā. **Maṅgalasuttādīnañca**¹ suttāṅgasāṅgaho na siyā gāthābhāvato dhammapadādīnaṃ

1. Khu 1. 3, 318 piṭṭhesu.

viya. Geyyaṅgasaṅgaho vā siyā sagāthakattā sagāthāvaggassa viya. Tathā Ubhatovibhaṅgādīsu sagāthakappadesānanti? Vuccate—

Suttanti sāmāññavidhi, visesavidhayo pare.

Sanimittā niruḷhattā, sahatāññena nāññato¹.

Sabbassapi hi buddhavacanassa suttanti ayaṃ **sāmāññavidhi**. Tenevāha āyasma mahākaccāno **nettiyaṃ**² “navavidhasuttantapariyettihī”ti. Ettakaṃ tassa bhagavato suttāgataṃ suttapariyāpannaṃ³ sakavāde pañca sutta satānīti⁴ evamādi ca etassa atthassa sādhaṃ. **Visesavidhayo paresanimittā**tadekadesesu geyyādayo visesavidhayo tena tena nimittena patiṭṭhitā. Tathā hi geyyassa sagāthakattaṃ tabbhāvanimittam. Lokepi hi sasilokaṃ sagāthakaṃ vā cuṇṇiyaganthaṃ “geyyan”ti vadanti, gāthāvirahe pana sati puccham katvā vissajjanabhāvo veyyākaraṇassa tabbhāvanimittam. Pucchāvissajjanaṃ hi “byākaraṇan”ti vuccati. Byākaraṇameva veyyākaraṇam. Evaṃ sante sagāthakādīnampi puccham katvā vissajjanavasena pavattānaṃ veyyākaraṇabhāvo āpajjati? Nāpajjati geyyādisaññānaṃ anokāsabhāvato, “gāthāvirahe sati”ti visesitattā ca. Tathā hi dhammapadādīsu kevalam gāthābandhesu sagāthakattepi somanassañānamayikagāthāyuttesu “vuttaṃ hetan”ti ādivacanasambandhesu abbhutadhammappaṭisaṃyuttesu ca suttavisesesu yathākkamaṃ gāthā-udāna-itivuttaka-abbhutadhammasaṃñā patiṭṭhitā, tathā satipi gāthābandhabhāve bhagavato atītāsu jātīsu cariyānubhāvappakāsakesu jātakasaṃñā, satipi pañhavissajjanabhāve sagāthakatte ca kesuci suttantesu vedassa labhāpanato vedallasāññā patiṭṭhitāti evam tena tena sāsagāthakattādinā nimittena tesu tesu suttavisesesu geyyādisaññā patiṭṭhitāti visesavidhayo suttāṅgato pare geyyādayo, yaṃ panettha geyyaṅgādinimittarahitaṃ, taṃ suttāṅgaṃ visesasaṃñāparihārena sāmāññasaṃñāya pavattanato. Nanu ca sagāthakaṃ suttam geyyam, niggāthakaṃ

1. Netti-Ṭīha 13; Dī-Ṭī 1. 32; Sārattha-Ṭī 1. 93 piṭṭhesupī.

2. Khu 10. 1 piṭṭhe.

3. Vi 2. 72, 470 piṭṭhesu.

4. Abhi-Ṭīha 1. 5, 6, 9; Abhi-Ṭīha 3. 105 piṭṭhesu.

suttaṃ veyyākaraṇanti suttaṅgaṃ na sambhavatīti codanā tadavatthāvēti? Na tadavatthā sodhitattā. Sodhitam hi pubbe “gāthāvirahe sati pucchāvissajjanabhāvo veyyākaraṇassa tabbhāvanimittan”ti.

Yañca vuttam “gāthābhāvato maṅgalasuttādīnaṃ suttaṅgasāṅgaho na siyā”ti, taṃ **na, niruḥhattā**. Niruḥho hi maṅgalasuttādīnaṃ suttabhāvo. Na hi tāni dhammapadabuddhavaṃsādayo viya gāthābhāvena paññātāni, atha kho suttabhāveneva. Teneva hi aṭṭhakathāyaṃ “suttanāmakam”ti nāmaggaṇaṃ katam. Yaṃ pana vuttam “sagāthakattā geyyaṅgasāṅgaho siyā”ti, tadapi natthi, yasmā **sahatāññena**. Saha gāthāhīti hi sagāthakaṃ. Sahabhāvo nāma atthato aññena hoti, na ca maṅgalasuttādīsu gāthāvinimutto koci suttappadeso atthi, yo “saha gāthāhī”ti vucceyya, na ca samudāyo nāma koci atthi. Yadapi vuttam “ubhatovibhaṅgādīsu sagāthakappadesanaṃ geyyaṅgasāṅgaho siyā”ti, tadapi na, aññato. Aññā eva hi tā gāthā jātakādīpariyāpannattā. Ato na tāhi ubhatovibhaṅgādīnaṃ geyyaṅgabhāvoti. Evaṃ suttādīnaṃ aṅgānaṃ aññamaññaṃ saṅkarābhāvo veditabbo. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana samantapāsādikāya vinayasaṃvaṇṇanāya **sāratthadīpaniyā**¹ amhehi pakāsito, icchantehi tatoyeva gahetabbo.

Na atthamaññāya dhammamaññāya dhammānudhammapaṭipanno hotīti aṭṭhakathaṃca pālīṇca jānitvā lokuttaradhammassa anurūpadhammaṃ pubbabhāgappaṭipadaṃ paṭipanno na hotīti evamettha sambandho veditabbo. Tenevāha “**na atthamaññāya dhammamaññāyāti aṭṭhakathaṃca pālīṇca jānitvā**² -pa- na paṭipanno hotī”ti.

Appassutasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Sobhanasuttavaṇṇanā

7. Sattame **paññāveyyattiyenāti** saccasampañivedhādīpaññāveyyattiyena. **Vinayaṃ upetāti** tadāṅgādivasena kilesānaṃ vinayaṃ upetā.

1. Sārattha-Ṭī 1. 93 piṭṭhe.

2. Ajānitvā (Ka) Abhi-Ṭītha 3. 95 piṭṭhe passitabbaṃ.

Vesārajjenā¹ sārājjarānaṃ diṭṭhivicikicchādipāpadhammānaṃ vigamanato vesārajjena, sārājjarahitenāti attho. Tepiṭakavasena bahu sutaraṃ etesanti **bahussutā**. Tameva pariyattidhammaṃ dhārenti suvaṇṇabhājane pakkhittasīhavasāṃ viya vinassantaṃ akatvā suppaguṇasuppavattibhāvena hadaye ṭhapentīti **dhammadharā**. Edisā ca attanā sutassa dhammassa ādhārabhūtā nāma hontīti āha “**sutadhammānaṃ ādhārabhūtā**”ti.

Sobhanasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Vesārajjasuttavaṇṇanā

8. Aṭṭhame byāmohavasena saraṇapariyesanaṃ sārājjanāṃ sārado, byāmohabhayaṃ. Vigato sārado etassāti visārado, tassa bhāvo **vesārajjam**. Taṃ pana ñāṇasampadaṃ pahānasampadaṃ desanāvisesasampadaṃ khemaṇca nissāya pavattaṃ catubbidhapaccavekkhaṇañāṇaṃ. Tenāha “**catūsu ṭhānesū**”ti-ādi. Usabhassa idanti **āsataṃ**, seṭṭhaṭṭhānaṃ. Sabbaññutapaṭijānanavasena abhimukhaṃ gacchanti, aṭṭha vā parisā upasaṅkamantīti **āsabhā**, pubbapuddhā. **Idaṃ panāti** buddhanaṃ ṭhānaṃ sabbaññutameva vadati. **Tiṭṭhamānovāti** avadantopi tiṭṭhamānova paṭijānāti nāmāti attho. **Upagacchatīti** anujānāti.

Aṭṭhasu parisāsūti “abhi jānāmi kho panāhaṃ sārīputta anekasataṃ khattiyaparisaṃ upasaṅkamitā -pa- brāhmaṇaparisaṃ gahapatiaparisaṃ samaṇaparisaṃ cātumahārājikaparisaṃ tāvatimsaparisaṃ māraparisaṃ brahmaṇaparisaṃ upasaṅkamitā, tatrapī mayā sannisinnapubbañceva sallapitapubbañca sākacchā ca samāpajjitapubbā. Tatra vata maṃ ‘bhayaṃ vā sārājjaṃ vā okkamissatī’ti nimittametaṃ sārīputta na samanupassāmī”ti² evaṃ vuttaparisaṃ. **Abhītanādaṃ nadatīti** parato dassitañāyayogena visārado ahanti abhītanādaṃ nadati. **Sīhanādasuttenāti** khandhavagge³ āgatena sīhanādasuttena.

“Devamanussānaṃ catucakkaṃ vattatī”ti⁴ suttasesena sappurisūpanissayādiphalasampattipavatti vuttā, purimasappurisūpanissayādi-upanissayā

1. Nissārajjenāti (Ka)

3. Sam 2. 70 piṭṭhe.

2. Ma 1. 104 piṭṭhe.

4. Am 1. 341 piṭṭhe.

pacchimasappurisūpanissayādisampattipavatti vā vuttā. Ādi-saddena tattha ca cakka-saddassa gahaṇaṃ veditabbaṃ. Vicakkasaṇṭhānā¹ asani eva **asanivicakkaṃ. Uracakkādisūti ādi-saddena āṇāsamūhādisupi cakkasaddassa pavatti veditabbā.** “Saṃghabhedanā karissāma cakkabhedanā”ti-ādīsu² hi āṇā “cakkaṃ”ti vuttā. “Devacakkaṃ asuracakkaṃ”ti-ādīsu samūhoti.

Paṭivedhaniṭṭhattā arahattamaggañāṇaṃ paṭivedhoti **“phalakkhaṇe uppannaṃ nāma”**ti vuttaṃ. Tena paṭiladdhassapi desanāñāṇassa kiccaṇipphatti parassa bujjanamattena hotīti **“aññāsikoṇḍaññaṃ sotāpatti-pa- phalakkhaṇe pavattaṃ nāma”**ti vuttaṃ. Tato paraṃ pana yāva parinibbānā desanāñāṇappavatti tasseeva pavattitassa dhammacakkassa ṭhānanti veditabbaṃ.

Dassitadhammesūti vuttadhammesu. Vacanamattameva hi tesāṃ, na pana dassanaṃ tādissasova dhammassa abhāvato. Bhagavato eva vā “ime dhammā anabhisambuddhā”ti parassa vacanavasena **dassitadhammesu.** “Dhammapaṭisambhida”ti-ādīsu³ viya **dhamma-saddo** hetupariyāyoti āha **“sahadhammenāti sahetunā”**ti. **Hetūti** ca upapattisādhanahetu veditabbo, na kāraṇaṃ, sampāpakaṃ vā. **Nimittanti** codanāya kāraṇaṃ. Tattha codako codanaṃ karotīti **kāraṇaṃ**, dhammo codanaṃ karoti etenāti **kāraṇaṃ.** Tenāha **“puggalopi”**ti-ādi. **Khemanti** kenaci appaṭibāhiyabhāvena anupaddutaṃ.

Antarāyo etesaṃ atthi, antarāye vā niyuttāti **antarāsikā.** Evaṃbhūtā pana te yasmā antarāyakaṃ nāma honti, tasmā āha **“antarāyaṃ karontīti antarāyikā”**ti. Asañcicca vītikkame nātisāvajjāti katvā vuttaṃ **“sañcicca vītikkantā”**ti. **Satta āpattikkhandhāti-ādi** nidassanamattaṃ itaresampi catunnaṃ “antarāyikā”ti vuttadhammānaṃ tabbhāve byabhicārābhāvato. **Idha pana methunadhammo adhippetoti** idaṃ aṭṭhuppattivasena vuttaṃ ariṭṭhasikkhāpadaṃ⁴ viya. Yasmā taṃ khaṇampi kāmānaṃ ādīnavaṃ disvā virato hoti ce, visesaṃ adhigacchati, na kāmesu āsatto, tasmā vuttaṃ **“methuna -pa- antarāyo hoti”**ti. Tattha yassa **kassacīti** na kevalaṃ pabbajitasseeva, atha

1. Vaṭṭasaṇṭhānādi (Ka) Di-Ṭṭha 3. 21 piṭṭhe passitabbaṃ.

2. Vi 1. 263; Vi 4. 358 piṭṭhesu.

3. Abhi 2. 307 piṭṭhe.

4. Vi 2. 175 piṭṭhe.

kho yassa kassaci. Tathā hi vuttaṃ “methunamanuyuttassa, mussatevāpi sāsanan”¹.

Tasmim̐ aniyyānikadhammeti tasmim̐ parehi parikappita-
aniyyānikadhammanimittam̐. Nimittatthe hi idam̐ kammasaṃyoge
bhummaṃ.

Upanibaddhāti viracitā. Tenāha “**abhisankhatā**”²ti. **Puthubhāvanti**
bahubhāvaṃ. **Puthūhi vā** sitāti bahūhi samaṇabrāhmaṇehi sitā upanibaddhā.

Vesārajjasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Taṇhuppādasuttavaṇṇanā

9. Navame bhavati etena ārogyanti **bhavo**, gilānapaccayo. Parivuddho
bhavo **abhavo**. Vuddhi-attho hi ayamakāro yathā “saṃvarāsaṃvaro,
phalāphalan”³ti ca. **Sappinavanītādīnīti ādi**-saddena telamadhuphāṇitādīnaṃ
gahaṇaṃ. Sappinavanītādiggahaṇaṇcettha nidassanamattam̐, sabbassapi
gilānapaccayassa saṅgaho daṭṭhabbo. **Bhavābhavoti** vā khuddako ceva
mahanto ca upapattibhavo veditabbo. Tenevāha “**sampattibhavesū**”⁴ti-ādi.
Bhavoti vā sampatti, **abhavoti** vipatti. **Bhavoti** vuddhi, **abhavoti** hāni.
Tam̐nimittaṇca taṇhā uppajjatīti vuttaṃ “**bhavābhava**hetuvā”⁵ti.

Taṇhādutiyoti taṇhāsahāyo. Taṇhā hi nirudakakantāre marīcikāya
udakasaññā viya pipāsābhibhūtaṃ tasitaṃ sattaṃ assāsadassanavasena
sahāyakiccaṃ karontī bhavādīsu anubbinnaṃ katvā paribbhamāpeti. Tathā
hi taṃ papātakaṃ acintetvā madhuggaṇhanakaluddakā viya
anekādīnavākulesu bhavesu ānisaṃsameva dassentī anattahajāle sā
paribbhamāpeti, tasmā taṇhā “purisassa dutiyā”⁶ti vuttā. Nanu ca aññepi
kilesādayo bhavanibbattipaccayāti? Saccametaṃ, na pana tathā
visesapaccayo, yathā taṇhā. Tathā hi sā kusalehi

1. Khu 1. 416 piṭṭhe Suttanipāte.

vinā akusalehi, kāmāvacarādikusalehi ca vinā rūpāvacarādikusalehi bhavanibbattiyaṃ visesapaccayo. Yato samudayasaccanti vuccatīti.

Itthabhāvaññathābhāvanti itthabhāvo ca aññathābhāvo ca itthabhāvaññathābhāvo, so etassa atthīti itthabhāvaññathābhāvo, saṃsāro, taṃ itthabhāvaññathābhavaṃ. Tattha **itthabhāvo** manussattaṃ, **aññathābhāvo** tato avasiṭṭhasattāvāsā. **Itthabhāvo** vā tesaṃ tesaṃ sattānaṃ paccuppanno attabhāvo, **aññathābhāvo** anāgatattabhāvo. Evarūpo vā aññopi attabhāvo **itthabhāvo**, na evarūpo **aññathābhāvo**. Tenevāha “**itthabhāvaññathābhāvanti ettha itthabhāvo nāma ayaṃ attabhāvo**”ti-ādi. Saṃsaraṇaṃ **saṃsāro**.

Khandhānañca paṭipāṭi, dhātu-āyatanāna ca.

Abbotcchinnam vattamānā, saṃsāroti pavuccati¹.

Tenāha “**khandhadhātu-āyatanānaṃ paṭipāṭin**”ti khandhadhātu-āyatanānaṃ hetuphalabhāvena aparāparappavattinti attho.

Evamādīnavam ñatvāti ettha etamādīnavam ñatvātipi paṭhanti, etaṃ sakalavaṭṭadukkhassa sambhavam samudayaṃ taṇhaṃ ādīnavam ñatvāti attho. Atha vā **evamādīnavam** ñatvāti etaṃ yathāvuttaṃ saṃsārānavattana-ādīnavam dosaṃ ñatvā. **Niggahaṇoti** caturūpādānasāṅkhātassa sabbassa gahaṇassa paṭinissajjanena niggahaṇo, khandhapariniḍḍhānena saṅkhārappavattito apagaccheyyāti evaṃ vā ettha attho daṭṭhabbo.

Taṇhuppādasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Yogasuttavaṇṇanā

10. Dasame **yojentīti** kammaṃ vipākena bhavādīṃ, bhavantarādīhi dukkhena sattaṃ yojenti ghaṭentīti **yogā**, kāmānaṭṭhena kāmo ca so yathāvuttenatthena yogo cāti **kāmayogo**. **Bhāyogo** nāma bhavarāgoti dassetuṃ “**rūpārūpabhavesū**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha

1. Visuddhi 2. 176; Dī-Ṭṭha 2. 86; Saṃ-Ṭṭha 2. 89; Am-Ṭṭha 1. 11; Abhi-Ṭṭha 2. 142; Suttanipāta-Ṭṭha 2. 151; Udāna-Ṭṭha 245; Itivuttaka-Ṭṭha 55 piṭṭhesupī.

paṭhamo upapattibhavesu rāgo, dutiyo kammabhavesu, tatiyo bhavadiṭṭhisahagato yathā rajjanaṭṭhena rāgo, evaṃ yujjanaṭṭhena yogoti vutto. **Catūsu saccesu aññāṇanti** idaṃ suttantanayaṃ nissāya vuttaṃ. Suttantasamvaṇṇanā hesāti, tadantogadhattā vā pubbantādīnaṃ.

Samudayanti dve samudayā khaṇikasamudayo paccayasamudayo ca. Uppādakkhaṇo khaṇikasamudayo, paccayova paccayasamudayo. Samudayate samudayanaṃ samudayo, samudeti etasmāti samudayoti evaṃ ubhinnaṃ samudayānaṃ saddatthatoṇi bhedo veditabbo. Paccayasamudayaṃ pajānantopi bhikkhu khaṇikasamudayaṃ pajānāti, khaṇikasamudayaṃ pajānantopi paccayasamudayaṃ pajānāti. Paccayato hi saṅkhārānaṃ udayaṃ passato khaṇato ca nesaṃ udayadassanaṃ sukhāṃ hoti, khaṇato ca nesaṃ udayaṃ passato pageva paccayānaṃ suggahitattā paccayato dassanaṃ sukhena ijjhati, idha pana khaṇikasamudayaṃ dassento āha “**samudayanti uppattin**”ti.

Atthaṅgamopi duvidho accantatthaṅgamo bhedatthaṅgamoti. Accantatthaṅgamo appavattinirodho, nibbānanti keci. Bhedatthaṅgamo khaṇikanirodho. Tadubhayaṃ pubbabhāge uggahaparipucchādivasena passato aññataradassanena itaradassanampi siddhameva hoti. Pubbabhāveyeva ārammaṇavasena khayato vayato sammasanādikāle bhedatthaṅgamaṃ passanto byātirekavasena anussāvādito¹ accantatthaṅgamaṃ passati, maggakkhaṇe pana ārammaṇato accantatthaṅgamaṃ passanto asammohato itarampi passati. Idha pana bhedatthaṅgamaṃ dassento āha “**atthaṅgamanti bhedan**”ti. Kāmānaṃ uppattibhedagahaṇeneva cettha yathā kāmānaṃ paṭiccasamuppannatā vibhāvitā, evaṃ kāmavattahunopīti ubhayesampi aniccatā dukkhatā anattatā ca vibhāvitāti daṭṭhabbaṃ. **Madhurabhāvanti** iminā kāmasannissitaṃ sukhāṃ somanassaṃ dasseti. “Yaṃ kho bhikkheve ime pañca kāmaguṇe paṭicca uppajjati sukhāṃ somanassaṃ, ayaṃ kāmānaṃ assādo”ti² hi vuttaṃ. **Amadhurabhāvanti** iminā pana kāmahetukaṃ dukkhaṃ domanassaṃ dasseti.

Phassāyatanānanti chadvārikassa phassassa kāraṇabhūtānaṃ cakkhādi-āyatanānaṃ. Tenāha “**cakkhādīnaṃ cakkhusamphassādikāraṇānaṃ**”ti.

1. Anusārato (Ka)

2. Ma 1. 120 piṭṭhe.

punabbhavakaraṇaṃ punobhavo uttaradalopena, mano-saddassa viya ca purimapadassa okārantatā daṭṭhabbā. Punobhavo sīlametesanti **ponobbhavikā**¹. Atha vā sīlatthena ikasaddena gamitatthattā kiriyāvācakasaddassa adassanaṃ daṭṭhabbaṃ yathā apūpabhakkhanasīlo apūpiko. Atha vā punabbhavaṃ danti, punabbhavāya saṃvattanti, punappunabbhave nibbattenti **ponobbhavikā**. “Taddhitā”²ti hi bahuvacananiddesā vicittatā vā taddhitānaṃ abhidhānalakkhaṇattā vā “punabbhavaṃ denti”³ti-ādīsupi atthesu ponobbhavikasaddasiddhi daṭṭhabbā.

Visaṃyojenti paṭipannaṃ puggalaṃ kāmāyogādito viyojenti **visaṃyogā**, asubhajjhānādīni visaṃyojanakāraṇāni. Tenāha “**visaṃyogāti visaṃyojanakāraṇāni**”⁴ti-ādi.

Yogasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Bhaṇḍagāmaṃvaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Caravagga

1. Carasuttavaṇṇanā

11. Dutiyassa paṭhame **caratoti** gacchantassa, caṅkamantassa vā. **Uppajjati kāmavitakko vāti** vatthukāmesu avītarāgatāya tādise paccaye kāmāpaṭisaṃyutto vā vitakko uppajjati ce, yadi uppajjati. **Byāpadavitakko vā vihiṃsāvitakko vāti** āghātavinaye visesena cittassa adāmitattā āghātanimitte byāpādapaṭisaṃyutto vā vitakko, leḍḍudaṇḍādīhi parahiṃsanavasena vihiṃsāpaṭisaṃyutto vā vitakko uppajjati ceti sambandho. **Taṃ ce bhikkhu adhivāseti**ti taṃ yathāvuttaṃ kāmavitakkādīni yathāpaccayaṃ attano citte uppannaṃ “itipāyaṃ vitakko pāpako, itipi akusalo, itipi sāvajjo, so ca kho attabyābādhāya saṃvattati”⁵ti-ādīnā nayena paccavekkhaṇāya abhāvato adhivāseti attano cittaṃ⁶ āropetvā vāseti. Adhivāsentoyeva ca **nappajhāti** tadaṅgādippahānavasena na paṭinissajjati. Tato eva

1. Ponobbhavikā(Ka)

2. Pāṇinī 4. 1. 76 suttam hetam.

3. Citte(?)

ca na vinodeti attano cittasantānato na nudati na nīharati. Tathā avinodanato **na byantīkaroti** na vigatantaṃ karoti. Ātāpī pahitatto yathā tesāṃ antopi nāvasissati antamaso bhaṅgamattampi, evaṃ karoti, ayaṃ pana tathā na karotīti attho. Tathābhūto pana¹ na **anabhāvaṃ gameti** anu anu abhāvaṃ na gameti. Na pajahati ce, na vinodeti ceti iti-ādinā ce-saddaṃ yojetvā attho veditabbo.

Evambhūtoti evaṃ kāmavitakkādīhi pāpavitakkehi samaṅgibhūto. **Anātāpīti** kilesānaṃ ātāpayikassa vīriyassa abhāvena anātāpī. Pāputrāsalaṅkhaṇassa ottappassa abhāvena **anottāpī. Satataṃ samitaṃ** sabbakālaṃ nirantaraṃ. **Kusīto hīnavīriyoti** kusalehi dhammehi pariḥāpayitvā akusalapakkhe kucchitaṃ sīdanato kosajjasamannāgamaena ca kusīto, sammappadhānavīriyābhāvena hīnavīriyo vīriyavirahitoti **vuccati** kathīyati. **Ṭhitassāti** gamanaṃ upacchinditvā tiṭṭhato. Sayana-iriyāpathassa visesato kosajjapakkhikattā yathā taṃsamaṅgino bhāvitattā sambhavanti, taṃ dassetuṃ “**jāgarassā**”ti vuttaṃ.

Sukkapakkhe **tañce bhikkhu nādhivāsetīti** āraddhavīriyassapi viharato² anādimati saṃsāre cirakālabhāvitattā tathārūpapaccayasamāyoge satisammosena vā kāmavitakkādi uppajjati ce, taṃ bhikkhu attano cittaṃ³ āropetvā na vāseti, abbhantare na vāsetīti attho. Anadhivāseṇto kiṃ karoti? **Pajahati** chaḍḍeti. Kiṃ kacavaraṃ viya piṭakenāti? Na, apica kho taṃ **vinodeti** nudati nīharati. Kiṃ balibaddaṃ viya patodenāti? Na, atha kho **byantīkaroti** vigatantaṃ karoti, yathā tesāṃ antopi nāvasissati antamaso bhaṅgamattampi, tathā te karoti. Kathaṃ pana te tathā karoti? **Anabhāvaṃ gameti** anu anu abhāvaṃ gameti, vikkhambhanappahānena yathā suvikkhambhitā honti, tathā ne karotīti vuttaṃ hoti.

Evambhūtoti-ādīsu evaṃ kāmavitakkādīnaṃ anadhivāseṇa suvisuddhāsayo samāno tāya ca āsayasampattiyaṃ tannimittāya ca

1. Tathābhūtova (itivuttaka-Ṭṭha 333 piṭṭhe.)

2. Āraddhavīriyassa hi vīriyavato (Ka) Itivuttaka-Ṭṭha 334 piṭṭhe passitabbaṃ.

3. Citte (?)

payogasampattiyaṃ parisuddhasīlo indriyesuguttadvāro bhojane mattaññū
 satisampajaññaṃ samannāgato jāgariyaṃ anuyutto tadaṅgādivasena
 kilesānaṃ ātāpanalakkhaṇena vīriyena samannāgatattā **ātāpī**, sabbaso
 pāputrāsena samannāgatattā **ottāpī satataṃ** rattindivaṃ **samitaṃ** niraṇṭaraṃ
 samathavipassanānuyogavasena catubbidhasammappadhānasiddhiyā
āraddhavīriyo pahitatto nibbānaṃ pati pesitacittoti **vuccati** kathīyatīti attho.

Gāthāsu **gehanissitanti** ettha gehavāsīhi apariccattattā
 gehavāsīsabhāvattā gehadhammattā vā gehaṃ vuccati vatthukāmo. Atha vā
 ge happaṭibaddhabhāvato, kilesakāmānaṃ nivāsaṭṭhānabhāvato vā gehāti
 vuccanti, taṃvatthukattā kāmavitakkādi gehanissitaṃ nāma.

Kummaggapaṭipannoti yasmā ariyamaggassa uppathabhāvato abhiijhādayo
 tadekaṭṭhadhammā ca kummaggo, tasmā kāmavitakkādibahulo
 kummaggapaṭipanno. **Mohaneyyesu mucchitoti** mohasaṃvattaniyesu
 rūpādīsu mucchito sammatto ajjhopanno. **Sambodhinti** ariyamaggañāṇaṃ.
Putṭhunti phusitum pattum **pāpo so tādiso** micchāsāṅkappagocaro puggalo
abhabbo, na kadāci taṃ pāpuṇātīti attho.

Vitakkaṃ samayitvānāti yathāvuttaṃ micchāvitakkaṃ
 paṭisaṅkhānabhāvanābalena vūpasametvā. **Vitakkūpasame ratoti**
 navannampi mahāvitakkānaṃ accantūpasamabhūte arahatte, nibbāne eva vā
 ajjhāsayena rato abhirato. **Bhabbo soti** so yathāvutto sammāpaṭipajjamāno
 puggalo pubbabhāge samathavipassanābalena sabbavitakke yathārahaṃ
 tadaṅgādivasena vūpasametvā ṭhito vipassanaṃ ussukkāpetvā
 maggapaṭipāṭiyaṃ arahattamaggañāṇasaṅkhātāṃ nibbānasaṅkhātāṃ
 anuttaraṃ **sambodhiṃ phutṭhum** adhigantum **bhabbo** arahā. Evamettha
 pālivaṇṇanā veditabbā.

Carasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Sīlasuttavaṇṇanā

12. Dutiye **sampannasīlāti** ettha tividhaṃ sampannaṃ
 paripuṇṇasamaṅgimadhuravasena. Tattha—

“Sampannam sālakedāraṃ, suvā bhuñjanti kosiya.
Paṭivedemi te brahme, na ne vāretumussahe”¹—

idaṃ **paripuṇṇasampannam** nāma. “Iminā pātimokkhasamvarena upeto hoti samupeto upāgato samupāgato upapanno sampanno samannāgato”² idaṃ **samaṅgisampannam** nāma. “Imissā bhante mahāpathaviyā heṭṭhimatalaṃ sampannam, seyyathāpi khuddamadhum anīlakaṃ, evamassādan”³ idaṃ **madhurasampannam** nāma. Idha paripuṇṇasampannavasena atthaṃ dassento “**sampannasīlāti paripuṇṇasīlā**”⁴ti āha. Samaṅgisampannavasenapi attho yujjatiyeva, tasmā **sampannasīlāti** paripuṇṇasīlā hutvātipi sīlasamaṅgino hutvātipi evamettha attho daṭṭhabbo. Tattha sīlassa anavasesasamādānena akhaṇḍādibhāvappattiyā paripuṇṇasīlā, samādānato paṭṭhāya avicchindanato sīlasamaṅgino. Samādānavato hi accantavirodhidhammānuppattiyā sīlasamaṅgitā veditabbā, cetanādīnaṃ pana sīlanalakkhaṇānaṃ dhammānaṃ pavattilakkhaṇena vattabbameva natthi.

Tattha “paripuṇṇasīlā”⁵ti iminā atthena khattadosavigamena khattapāripūrī viya sīladosavigamena sīlapāripūrī vuttā hoti. Yathā hi khattaṃ bījakhaṇḍaṃ vappakhaṇḍaṃ udakakhaṇḍaṃ ūsakhaṇḍanti catudosasamannāgataṃ aparipūraṃ hoti. Tattha **bījakhaṇḍaṃ** nāma yattha antaranārā bījāni khaṇḍāni vā pūtīni vā honti, tāni yattha patanti, tattha sassam na uṭṭheti, khattaṃ khaṇḍaṃ hoti, aparipūraṃ hotīti attho. **Vappakhaṇḍaṃ** nāma yattha akusalo bījāni vapanto antaranārā nipātetī. Evaṃ hi sabbattha sassam na uṭṭheti, khattaṃ khaṇḍaṃ hoti. **Udakakhaṇḍaṃ** nāma yattha katthaci udakaṃ atibahuṃ vā hoti, na vā hoti. Tatrāpi hi sassāni na uṭṭhenti, khattaṃ khaṇḍaṃ hoti. **Ūsakhaṇḍaṃ** nāma yattha kassako kismiñci padese naṅgalena bhūmiṃ cattāro pañca vāre kasanto atigambhīraṃ karoti, tato ūsaṃ uppajjati. Tatrāpi hi sassam na uṭṭheti, khattaṃ khaṇḍaṃ hoti, tādisañca khattaṃ na mahapphalaṃ hoti na mahānisamsaṃ. Tatrāpi bahumpi vapitvā appaṃ labhati. Imesaṃ pana catunnaṃ dosānaṃ vigamā khattaṃ paripuṇṇaṃ hoti, tādisañca khattaṃ mahapphalaṃ hoti mahānisamsaṃ. Evameva khaṇḍaṃ chiddaṃ sabalaṃ kammāsanti catudosasamannāgataṃ sīlaṃ aparipūraṃ hoti,

1. Khu 5. 276 piṭṭhe Jātake.

2. Abhi 2. 225 piṭṭhe.

3. Vi 1. 8 piṭṭhe.

tādisañca sīlaṃ na mahapphalaṃ hoti na mahānisaṃsaṃ. Imesaṃ pana catunnaṃ dosānaṃ vigamā sīlaṃ paripuṇṇaṃ hoti, tādisañca sīlaṃ mahapphalaṃ hoti mahānisaṃsaṃ.

“Sīlasamaṅgino”ti iminā panatthena sīlena samaṅgibhūtā samodhānagatā samannāgatā hutvā viharathāti idameva vuttaṃ hoti. Tattha dvīhi kāraṇehi sampannasīlatā hoti sīlavipattiyā ādīnavadassanena, sīlasampattiyā ca ānisaṃsadassanena. Tadubhayampi **visuddhimagge**¹ vitthāritaṃ. Tattha “sampannasīlati ettāvata ca kira bhagavā catupārisuddhisīlaṃ uddisitvā ‘pātimokkhasaṃvarasaṃvutā’ti iminā tattha jeṭṭhakaṣīlaṃ vitthāretvā dasseti”ti divāvihāravāsī sumatthero āha. Antevāsiko panassa tepiṭakacūḷanāgattthero āha “ubhayatthāpi pātimokkhasaṃvaro bhagavatā vutto, pātimokkhasaṃvaroyeva hi sīlaṃ, itarāni pana tīpi sīlanti vuttaṭṭhānaṃ nāma atthi”ti² vatvā taṃ ananujānanto āha “indriyasaṃvaro nāma chadvārarakkhāmattakameva, ājīvapārisuddhi dhammena samena paccayupattimattakaṃ, paccayanissitaṃ paṭiladdhapaccaye idamatthanti paccavekkhitvā paribhuñjanamattakaṃ. Nippariyāyena pātimokkhasaṃvarova sīlaṃ. Yassa so bhinno, ayaṃ chinnaśo viya puriso hatthapāde, sesāni rakkhissatīti na vattabbo. Yassa pana so arogo, ayaṃ acchinnaśo viya puriso jīvitaṃ, sesāni puna pākātikāni katvā rakkhituṃ sakkoti. Tasmā ‘sampannasīlā’ti iminā pātimokkhasaṃvaraṃ uddisitvā ‘sampannapātimokkhā’ti tasseva vevacanaṃ vatvā taṃ vitthāretvā dassento ‘pātimokkhasaṃvarasaṃvutā’ti-ādimāhā”ti.

Pātimokkhasaṃvarasīlena saṃvutāti yo naṃ pāti rakkhati, taṃ mokkheti moceti āpāyikādīhi dukkhehīti pātimokkhanti laddhanāmena sikkhāpadasīlena pihitakāyavacīdvārā. Evambhūtā ca tena upetā samannāgatā nāma hontīti āha “**upetā hutvā**”ti. **Ācārena ca gocarena ca sampannā**ti kāyikavācasika-avītikkamasāṅkhātena ācārena, navesiyagocarātādisaṅkhātena gocarena ca sampannā, sampanna-ācāragocarāti attho. **Aṇupamāṇesū**ti atiparittakesu anāpattigamanīyesu. Dukkaṭṭadubbhāsitamattesūti apare.

1. Visuddhi 1. 16 piṭṭhe.

2. Natthīti (Ka)

Dosesūti gārayhesu akusaladhammesu. **Bhayato dassanasīlāti** paramāṇumattampi vajjam sineruppanāṇaṃ viya katvā bhāyanasīlā. **Sabbasikkhākoṭṭhāsesūti** mūlapaññatti-anupaññattisabbatthapaññattipadesapaññatti-ādibhedeṣu. **Taṃ taṃ samādātabbaṃ samādāyāti** yaṃ kiñci sikkhākoṭṭhāsesu mūlapaññatti-ādibhedeṣu sikkhitabbaṃ paṭipajjitabbaṃ pūritabbaṃ kāyikaṃ vācasikaṃ vā sīlaṃ, taṃ sabbhaṃ sammā ādāya, sammadeva sakkaccaṃ sabbaso ca ādiyitvāti attho.

Udayaṃ passanto pañcavīsati lakkhaṇāni passatīti “avijjāsamudayā rūpasamudayoti paccaya-amudayaṭṭhena rūpakkhandhassa udayaṃ passati. Taṇhāsamudayā -pa-. Kammasamudayā -pa-. Āhārasamudayā rūpasamudayoti paccayasamudayaṭṭhena rūpakkhandhassa udayaṃ passati. Nibbattilakkhaṇaṃ passantopi rūpakkhandhassa udayaṃ passati. Rūpakkhandhassa udayaṃ passanto imāni pañca lakkhaṇāni passati. Tathā avijjāsamudayā vedanāsamudayoti paccayasamudayaṭṭhena vedanākkhandhassa udayaṃ passati. Taṇhāsamudayā -pa-. Kammasamudayā -pa-. Phassasamudayā vedanāsamudayoti paccayasamudayaṭṭhena vedanākkhandhassa udayaṃ passati. Nibbattilakkhaṇaṃ passantopi vedanākkhandhassa udayaṃ passati. Vedanākkhandhassa udayaṃ passanto imāni pañca lakkhaṇāni passatī”ti-ādinā nayena ekekasmim khandhe pañca pañca katvā vuttāni pañcavīsati udayalakkhaṇāni passati.

Vayaṃ passanto pañcavīsati lakkhaṇāni passatīti “avijjānirodhā rūpaniroduhoti paccayaniroduhaṭṭhena rūpakkhandhassa vayaṃ passati. Taṇhānirodhā -pa-. Kammaniroduhā -pa-. Āhānaniroduhā rūpaniroduhoti paccayaniroduhaṭṭhena rūpakkhandhassa vayaṃ passati. Vipariṇāmalakkhaṇaṃ passantopi rūpakkhandhassa vayaṃ passati. Rūpakkhandhassa vayaṃ passanto imāni pañca lakkhaṇāni passati. Avijjānirodhā -pa-. Taṇhāniroduhā -pa-. Phassaniroduhā vedanāniroduhoti paccayaniroduhaṭṭhena vedanākkhandhassa vayaṃ passati. Vipariṇāmalakkhaṇaṃ passantopi vedanākkhandhassa vayaṃ passati. Vedanākkhandhassa vayaṃ passanto imāni pañca lakkhaṇāni passatī”ti-ādinā nayena ekekasmim khandhe pañca pañca katvā vuttāni pañcavīsati vayalakkhaṇāni passati. **Pesitattoti** nibbānaṃ pati pesitacitto. **Kathayantīti** tathāvidhaṃ bhikkhuṃ buddhādayo ariyā ācikkhanti.

Yataṃ careti vāyamamāno careyya, caṅkamanādivasena gamanaṃ kappentopi “anuppannānaṃ pāpakānaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ anuppādāya chandaṃ janeti vāyamaṭṭi”¹ti-ādinā¹ nayena vuttappadhānavīriyaṃ karonto ghaṭento vāyamanto yathā akusaladhammā pahīyanti, kusalaadhammā bhāvanāpāripūriṃ gacchanti, evaṃ gamanaṃ kappeyyāti attho. Esa nayo sesesupi. **Yatamenaṃ pasārayeti** etaṃ pasāretabbaṃ hatthapādādiṃ yataṃ yatamāno yathāvuttavīriyasamaṅgi hutvā pasāreyya, sabbattha padhānaṃ jaheyyāti adhippāyo.

Idāni yathā paṭipajjanto yataṃ yatanto nāma hoti, taṃ paṭipadaṃ dassetuṃ “**uddhaṇ**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **uddhanti** upari. **Tiriyanti** parito, puratthimadisādivasena samantato disābhāgesūti attho. **Apācīnanti** heṭṭhā. **Yāvataṃ jagato gatīti** yattakā sattasaṅkhārābhedaṃ lokassa pavatti, tattha sabbatthāti attho. Ettāvataṃ anavasesatā sammāsanañāṇassa visayaṃ saṅgahetvā dasseti. **Samavekkhitāti** sammā hetunā ñāyena avekkhitā, aniccādivasena vipassitāti vuttaṃ hoti. **Dhammānanti** sattasuññānaṃ. **Khandhānanti** rūpādīnaṃ pañcannaṃ khandhānaṃ. **Udayabbayanti** udayaṇca vayaṇca. Idaṃ vuttaṃ hoti—upari tiriyaṃ adhoti tidhā saṅgahite sabbasmim loke atītādibhedabhinnānaṃ pañcupādānakkhandhasaṅkhātānaṃ sabbesaṃ rūpārūpadhammānaṃ aniccādisammasanādhigatena udayabbayañāṇena pañcavīsatiyā ākārehi udayaṃ, pañcavīsatiyā ākārehi vayaṃ samavekkhitā samanupassitā bhaveyyāti.

Cetosamathasāmīcinti cittasaṃkilesānaṃ accantavūpasamanato cetosamathasaṅkhātassa ariyamaggassa anucchavikaṃ paṭipadāñāṇadassanavisuddhiṃ. **Sikkhamānanti** paṭipajjamānaṃ bhāventaṃ ñāṇaparamparā nibbattentaṃ. **Sadāti** sabbakālaṃ rattiñceva divā ca. **Satanti** catusampajaññasamannāgatāya satiyā satokārī. Evampettha gāthāvaṇṇanā daṭṭhabbā. Sesamettha suviññeyyameva.

Sīlasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Abhi 2. 225 piṭṭhe.

3. Padhānasuttavaṇṇanā

13. Tatiye **uttamavīriyānī**ti seṭṭhavīriyāni visiṭṭhassa atthassa sādhanato. Māro dhiyyati etthāti **māradheyyaṃ**, kilesamārassa pavattiṭṭhānabhūtaṃ, taṃ tebhūmakavattanti āha “**tebhūmakavattasaṅkhātāṃ māradheyyaṃ**”ti. Jātimaraṇato jātaṃ bhayaṃ **jātimaraṇabhayaṃ**, jātimaraṇameva vā bhaya hetuto bhayanti **jātimaraṇabhayaṃ**. Tenāha “**jātiṇca maraṇaṇca -pa-bhayassā**”ti. Sesam uttānameva.

Padhānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Saṃvarasuttavaṇṇanā

14. Catutthe saṃvarādīnaṃ sādhanavasena padahati etehīti **padhānāni**. **Saṃvarantassa uppannavīriyanti** yathā abhijjhādayo na uppajjanti, evaṃ satiyā upaṭṭhāne cakkhādīnaṃ pidahane analasassa uppannavīriyaṃ. **Pajahantassāti** vinodentassa. **Uppannavīriyanti** tasseva pahānassa sādhanavasena pavattavīriyaṃ. **Bhāventassa uppannavīriyanti** etthāpi eseva nayo. **Samādhinimittanti** samādhi eva. Purimuppannasamādhi hi parato uppajjanakasamādhissa kāraṇaṃ hotīti “**samādhinimittan**”ti vuttaṃ.

Upadhivivekattāti khandhūpadhi-ādi-upadhīhi vivittattā vinissaṭṭattā. **Taṃ āgammāti** taṃ nibbānaṃ maggena adhigamahetu. Rāgādayo virajjanti etta, etenāti **virāgo**. Evaṃ **nirodhopi** daṭṭhabbo. Yasmā idha bojjhaṅgamissakavasena icchitā, tasmā “**ārammaṇavasena vā adhigantabbavasena vā**”ti vuttaṃ. Tattha **adhigantabbavasenāti** tanninnatāvasena. **Vossaggapariṇāminti** vossagavasena pariṇāmitaṃ pariccajanavasena ceva pakkhandanavasena ca pariṇāmanasīlaṃ. Tenāha “**dve vossaggā**”ti-ādi. Khandānaṃ pariccajanaṃ nāma tappaṭibaddhakilesappahānavasenāti yenākārena vipassanā kilese pajahati, tenevākārena tannimittakkhandhe ca pajahatīti vattabbataṃ arahatīhi āha “**vipassanā -pa- pariccajati**”ti. Yasmā vipassanā vuṭṭhānagāminibhāvaṃ pāpuṇantī ninnapoṇapabbhārabhāvena ekamsato nibbānaṃ pakkhandatīti vattabbataṃ labhati, maggo ca samucchadavasena

kilese khandhe ca rāgaṃ pariccajati, tasmā yathākkamaṃ vipassānāmaggānaṃ vasena **pakkhandanapariccāgavossaggā** veditabbā. **Vossaggatthāyāti** pariccāgavossaggatthāya ceva pakkhandanavossaggatthāya ca. **Pariṇamatīti** pariccajati. Taṃ pana pariṇāmanaṃ vuṭṭhānagāminibhāvappattiyā ceva ariyamaggabhāvappattiyā ca icchitanti āha “**vipassanābhāvañca maggabhāvañca pāpuṇāti**”ti. **Sesapadesūti** “dhammavicayasambojjhaṅgaṃ bhāveti”ti-ādīsu sesasambojjhaṅgakoṭṭhāsesu.

Bhaddakanti abhaddakānaṃ nīvaraṇādipāpadhammānaṃ vikkhambhanena rāgavigamanena¹ ekantahitattā dullabhattā ca bhaddakaṃ sundaraṃ. Na hi aññaṃ samādhinimittaṃ evaṃ dullabhaṃ rāgassa ujuvipaccanīkabhūtaṃ atthi. **Anurakkhatīti** ettha anurakkhanā nāma adhigatasamādhito yathā parihāni na hoti, evaṃ paṭipattisāsanatappaṭipakkhavigamanenāti āha “**sāmādhī**”ti-ādī. **Aṭṭhikasāññādikāti** aṭṭhikajjhānādikā. Saññāsīsena hijhānaṃ vadati. Sesamettha uttānameva.

Samvarasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Paññattisuttavaṇṇanā

15. Pañcame attabhāvo etesaṃ atthīti attabhāvino, tesaṃ **attabhāvīnaṃ**. Tenāha “**attabhāvavantānaṃ**”ti. **Yāva chattimsāya** indānaṃ **āyuppanānaṃ**, **tāva paṇīte kāme paribhūñjīti** mandhātūrājā kira ekadivasāṃ attano pariṇāyakaratanāṃ pucchi “atthi nukho manussalokato ramaṇīyataraṃ ṭhānaṃ”ti. Kasmā deva evaṃ bhaṇasi, kiṃ na passasi candimasūriyānaṃ ānubhāvaṃ, nanu etesaṃ ṭhānaṃ ito ramaṇīyataranti. Rājā cakkaratanāṃ purakkhatvā tattha agamāsi.

Cattāro mahārājāno “mandhātumahārājā āgato”ti sutvā “tāvamahiddhiko mahārājā na sakkā yuddhena paṭibāhitun”ti sakarajjaṃ niyyātesuṃ. So taṃ gahetvā puna pucchi “atthi nu kho ito ramaṇīyataraṃ ṭhānaṃ”ti. Athassa tāvatimsabhavanaṃ kathayimsu “tāvatimsabhavanaṃ deva ramaṇīyaṃ, tattha sakkassa devaraṇṇo ime cattāro

1. Rāgavidhamanena (Ka)

mahārājāno pārīcārikā dovārikabhūmiyaṃ tiṭṭhanti. Sakko devarājā mahiddhiko mahānubhāvo. Tassimāni upabhogaṭṭhānāniyojanasahassubbedho vejayantapāsādo, pañcayojanasatubbedhā sudhammadevasabhā, diyaḍḍhayojanasatiko vejayantaratho, tathā erāvaṇo hatthī dibbarukkhasahassappaṭimaṇḍitaṃ nandanavanam, cittalatāvanam, phārusakavanam, yojanasatubbedho pārīcchattako koviḷāro, tassa heṭṭhā saṭṭhiyojanāyāmā paññāsajojanavitthārā pañcadasajojanubbedhā jayasumanapupphavaṇṇā paṇḍukambalasilā, yassa mudutāya sakkassa nisīdato upaḍḍhakāyo anuppavisatī”ti.

Taṃ sutvā rājā tattha gandhukāmo cakkaratanam abbhukkiri, taṃ ākāse uṭṭhahi saddhim caturaṅginiyā senāya. Atha dvinnam devalokānam vemajjhato cakkaratanam otarivā pathaviyā āsanne ṭhāne aṭṭhāsi saddhim pariṇāyakaratanappamukhāya caturaṅginiyā senāya. Rājā ekakova attano ānubhāvena tāvatimsabhavanam agamāsi. Sakko “mandhātā āgato”ti sutvā tassa paccuggamanam katvā “svāgataṃ mahārāja, sakam te mahārāja, anusāsa mahārāja”ti vatvā saddhim nātakehi rajjam dve bhāge katvā ekam bhāgamadāsi. Rañño tāvatimsabhavane patiṭṭhitamattasseva manussagandhasarīranissandādimanussabhāvo vigacchi, devaloke pavattivipākadāyino aparapariyāyavedanīyassa kammassa katokāsattā sabbadā soḷasavassuddesikatāmālāmilāyanādidevabhāvo pāturahosi. Tassa sakkena saddhim paṇḍukambalasilāya nisinnassa akkhinimisanamattena nānattam paññāyati. Taṃ asallakkhentā devā sakkassa ca tassa ca nānatte muyhanti. So tattha dibbasampattim anubhavamāno tadā manussānam asaṅkheyyāyukatāya yāva chattimsa sakkā upapajjitvā cutā, tāva sakkarajjam kāretvā “kim me iminā upaḍḍharajjenā”ti atitto kāmehi tato cavitvā attano uyyāne patito manussaloke utukakkhaḷatāya vātātapena phusitagatto kālamakāsi. Tena vuttam **“devaloke pana yāva chattimsāya indānam āyuppannam, tāva paṇīte kāme paribhuñjī”**ti.

Paññattisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Sokhummasuttavaṇṇanā

16. Chaṭṭhe **sukhumalakkhaṇappaṭivijjhanakānī**ti
aniccādisukhumalakkhaṇānaṃ paṭivijjhanakāni.

Sukhumalakkhaṇapariggāhakañāṇenāti sukhumalakkhaṇapariggāhakena
ñāṇena. **Parato jānitvā**ti avasavattanena aññato jānitvā. Saṅkhārā hi “mā
bhijjimsū”ti icchitāpi bhijjanteva, tasmā te avasavattitāya pare nāma. Sā ca
nesaṃ paratā aniccadassanena pākaṭā hotīti vuttaṃ “**iminā hi padena**
aniccānupassanā kathitā”ti. Sesaṃ uttānameva.

Sokhummasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Paṭhama-agatisuttādivaṇṇanā

17-20. Sattame **chandāgatinti** ettha sandhivasena saralopoti dassento āha
“**chandena agatin**”ti. **Chandā**ti hetumhi nissakkavacananti āha “**chandena**”ti,
pemenāti attho. Chandasaddo hettha taṇhāpariyāyo, akusalacchandapariyāyo
vā. **Sesesū**ti “dosāgatiṃ gacchatī”ti-ādīsu.

Ettha ca yo “ayaṃ me mittoti vā, sandiṭṭhoti vā, ñātakoti vā, lañcam vā
pana me detī”ti chandavasena assāmikaṃ karoti, ayaṃ chandena akattabbaṃ
karoti nāma. Yo “ayaṃ me verī”ti cirakālānubaddhaveravasena vā,
taṅkhaṇuppannakodhavasena vā sāmikaṃ assāmikaṃ karoti, ayaṃ dosena
akattabbaṃ karoti nāma. Yo pana mandattā momūhattā yaṃ vā taṃ vā
ayuttaṃ akāraṇaṃ vatvā assāmikaṃ sāmikaṃ karoti, ayaṃ mohena
akattabbaṃ karoti nāma. Yo pana “ayaṃ rājavallabhoti vā visame corādike
visamāni vā, kāyaduccaritādīni samādāya vattanena visamanissito vā,
anattampi me kareyyā”ti bhīto assāmikaṃ sāmikaṃ karoti, ayaṃ bhayena
akattabbaṃ karoti nāma.

Yo pana kiñci bhājento “ayaṃ me sandiṭṭho vā sambhatto vā”ti
pemavasena atirekaṃ deti, “ayaṃ me verī”ti dosavasena ūnakaṃ

deti, yo muyhanto dinnādinnam ajānamāno kassaci ūnam, kassaci adhikam deti, “ayam imasmiṃ adīyamāne mayham anattampi kareyyā”ti bhūto kassaci atirekam deti, so catubbidhopi yathānukkamena chandāgati-ādīni gacchanto akattabbam karoti nāma.

Nihīyati tassa yasoti tassa agatigāmino kittiyasopi parivārayasopi nihīyati parihāyati. Yassati tena kittiyatīti hi yaso, kitti thutighoso. Yassati tena purecarānucarabhāvena parivārayatīti yaso, parivāro. Aṭṭhamanavamadasamāni uttānatthāneva.

Caravaggo dutiyo.

3. Uruvelavagga

1. Paṭhama-uruvelasuttavaṇṇanā

21. Tatiyassa paṭhame mahāvelā viya **mahāvelā**, vipulavālikavuñjatāya mahanto velātaṭo viyāti attho. Tenāha “**mahāvālikarāsīti attho**”ti. Uru maru sikaṭā vāluka vaṇṇu vālikāti ime saddā samānatthā, byañjanameva nānam. Tenāha “**urūti vālikā vuccatī**”ti.

Najjāti nadati saddāyatīti¹ nadī, tassā najjā, nadiyā ninnagāyāti attho. **Nerañjarāyāti** “nelañjalāyā”ti vattabbe la-kārassa ra-kāram katvā “nerañjarāyā”ti vuttam, kaddamasevālapaṇakādidosarahitasalilāyāti attho. Keci “nīlañjalāyāti vattabbe nerañjarāyā”ti vadanti. Nānameva vā etam tassā nadiyāti veditabbam. Tassā nadiyā tīre yattha bhagavā vihāsi, tam dassetuṃ “**Ajapālanigrodhe**”ti vuttam. Kasmā paṇāyam Ajapālanigrodho nāma jātoti āha “**tassā**”ti-ādi. Keci pana “yasmā tattha vede sajjhāyitum asamatthā mahallakabrāhmaṇā pākāraparikkhepayuttāni nivesanāni katvā sabbe vasiṃsu, tasmāssa ajapālanigrodhoti nāmam jātan”ti

1. Sandatīti (Sārattha-Ṭī 3. 132; Udāna-Ṭīha 25 piṭṭhesu)

vadanti. Tatrāyaṃ vacanattho—na japantīti ajapā, mantānaṃ anajjhāyakāti attho. Ajapā lanti ādiyanti nivāsaṃ etthāti **ajapālō**ti. Apare pana vadanti “yasmā majjhanhikasamaye antopaviṭṭhe aje attano chāyāya pāleti rakkhati, tasmā ‘ajapālo’ tissa nāmaṃ ruḷhan”ti. Sabbatthāpi nāmametaṃ tassa rukkhassa.

Paṭhamābhisambuddhoti paṭhamam abhisambuddho, anunāsikalopenāyaṃ niddeso. Tenevāha “**sambuddho hutvā paṭhamamevā**”ti. **Paṭhamanti** ca bhāvanapumsakaniddeso, tasmā abhisambuddho hutvā paṭhamam ajapālanigrodhe viharāmīti evamettha sambandho veditabbo. **Ayam vitakkoti** ayam “kinnu khvāham -pa-vihareyyan”ti evam pavattavitakko. Hatthī ca vānaro ca tittiro ca **hatthivānaratittirā**.

Ye vuddhamapacāyantīti jātivuddho vayovuddho guṇavuddhoti tayo vuddhā. Tesu jātisampanno **jātivuddho** nāma, vaye ṭhito **vayovuddho** nāma, guṇasampanno **guṇavuddho** nāma. Tesu guṇasampanno vayovuddho imasmiṃ ṭhāne vuddhoti adhippeto. **Apacāyantīti** jeṭṭhāpacāyikā kammena pūjenti. **Dhammassa kovidāti** jeṭṭhāpacāyanadhammassa kovidā kusalā. **Diṭṭheva dhammeti** imasmiṃyeva attabhāve. **Pāsaṃsāti** paṣaṃsārahā. **Samparāye ca suggatīti** samparetabbe imam lokam hitvā gantabbe paralokepi tesam sugatiyeva. Ayam panettha piṇḍattho—khattiyā vā hontu brāhmaṇā vā vessā vā suddā vā gahaṭṭhā vā pabbajitā vā tiracchānagatā vā, ye keci sattā jeṭṭhāpacitikammena sīlādiguṇasampannānam vayovuddhānam apacitīm karonti, te imasmiṃca attabhāve jeṭṭhāpacitikārakāti paṣaṃsam vaṇṇanam thomanam labhanti, kāyassa ca bhedaṃ sagge nibbantantīti.

Aññasminti parasmim. Attā na hotīti **añño**, paro. So panettha na yo koci adhippeto, atha kho garuṭṭhāniyo. Tenāha “**kañci garuṭṭhāne aṭṭhapetvā**”ti. Patissati garuno āṇam sampaṭicchati patisso, na patisso **appatisso**, **patissayarahito**, garupassayarahitoti attho.

Sadevaketi avayavena viggaho samudāyo samāsatto.

Sadevakaggahaṇena pañcakāma vacaradevaggahaṇaṃ pārisesañāyena itaresaṃ padantarehi saṅgahitattā. **Samārakaggahaṇena** chaṭṭhakāmāvacaradevaggahaṇaṃ paccāsattiñāyena. Tattha hi māro jāto tannivāsī ca hoti. **Sabrahmakavacanena** brahmakāyikādibrahmaggaṇaṃ paccāsattiñāyeneva. **Sassamaṇabrāhmaṇiyā pajāyāti** sāsanassa paccatthikasamaṇabrāhmaṇaggahaṇaṃ. Nidassanamattañcetaṃ apaccatthikānaṃ asamitābāhitapāpānaṃ sāmaṇabrāhmaṇānaṃ teneva vacanena gahitattā. Kāmaṃ “sadevake”ti-ādivisesanānaṃ vasena sattavisayo lokasaddoti viññāyati tulyayogavisayattā tesāṃ, “salomako sapakkhako”ti-ādīsu pana atulyayoge ayaṃ samāso labbhatīti byabhicāradassanato **pajāgahaṇanti** pajāvacanena sattalokaggahaṇaṃ.

Devabhāvasāmaññaṇa mārabrahmesu gahitesupi itarehi tesāṃ labbhamānavisesadassanattamaṃ visuṃ gahaṇanti dassento “**māro nāmā**”ti-ādimāha. Māro brahmānampi vicakkhukammāya pahotīti āha “**sabbesaṇ**”ti. **Uparīti** uparibhāge. **Brahmāti** dasasahassibrahmānaṃ sandhāyāha. Tathā cāha “**dasahi aṅgulīhī**”ti-ādi. Idha dīghanikāyādayo viya bāhirakānampi ganthanikāyo labbhatīti āha “**ekanikāyādivasenā**”ti. **Vatthuvijjādīti** ādisaddena vijjāṭṭhānāni saṅgayhanti. Yathāsakaṃ kammakileshehi pajātattā nibbattattā pajā, sattanikāyo, tassā **pajāya**. **Sadevamanussāyāti** vā iminā sammutidevaggahaṇaṃ tadavasiṭṭhamanussalokaggahaṇaṃ daṭṭhabbhaṃ.

Evam bhāgaso lokaṃ gahetvā yojanaṃ dassetvā idāni abhāgaso lokaṃ gahetvā yojanaṃ dassetuṃ “**apicetthā**”ti-ādi vuttaṃ. **Lokavasena vuttāni** “lokīyanti ettha kammaṃ kammaphalānī”ti katvā. **Pajāvasena** “hetupaccayehi pajātā”ti katvā. **Sīlasampannataranti** ettha paripuṇṇasampannatā adhippetā “sampannaṃ sālakedāraṇaṃ”ti-ādīsu¹ viya. Tenāha “**adhikataranti attho**”ti. Paripuṇṇaṃ hi adhikataranti vattuṃ arahati. **Kāraṇanti** yuttim. **Atthanti** aviparītattaṃ. **Vaḍḍhanti** ativaḍḍhinimittaṃ.

1. Khu 5. 276 piṭṭhe Jātake.

Iminā vacanenāti imasmiṃ sutte anantaraṃ vuttavacanena. Na kevalaṃ imināva, suttantarampi ānetvā paṭibāhitabboti dassento “**na me ācariyo atthi**”ti-ādimāha. Tattha **na me ācariyo atthi**ti lokuttaradhamme mayhaṃ ācariyo nāma natthi. Kiñcāpi lokiyadhammānampi yādiso lokanāthassa adhigamo, na tādiso adhigamo parūpadeso atthi. Lokuttaradhammo paṇassa lesopi natthi. **Natthi me paṭipuggalo**ti mayhaṃ sīlādīhi guṇehi paṭinidhibhūto puggalo nāma natthi. **Saranti** karaṇe etaṃ paccattavacananti āha “**sarantenā**”ti, **saranti** vā saraṇahetu cāti attho.

Yatoti bhummatthe tosaddoti āha “**yasmiṃ kāle**”ti. Rattiyo jānantīti rattaññū, attano pabbajitadivasato paṭṭhāya bahūrattiyo jānanti, cirapabbajitāti vuttaṃ hoti. Rattaññūnaṃ mahantabhāvo **rattaññūmahantaṃ**. Bhāvappadhāno esa niddeso. “Rattaññūmahattaṃ”ti vā pāṭho. Esa nayo sesesupi. Theranavamajjhimaṇaṃ vasena vipulabhāvo **vepullamahantaṃ**. Sikkhattayasāṅgahitassa sāsanaabrahmacariyassa jhānābhinnādivasena vipulabhāvo **brahmacariyamahantaṃ**. Viṣiṭṭhassa paccayaalābhassa vipulabhāvo **lābhaggaamahantaṃ**. Catubbidhena mahantenāti catubbidhena mahantabhāvena. **Mahāpajāpatiyā** dussayugadānakāleti bhagavato saṅghe gāravassa pākaṭakāladassanamattaṃ. Na hi bhagavā tato pubbe saṅghe gāravarahito vihāsi.

Paṭhama-uruvelasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Dutiya-uruvelasuttavaṇṇanā

22. Dutie **huhunkajātikenā**ti so kira diṭṭhamaṅgaliko mānavasena kodhavasena ca “huhun”ti karonto vicarati, tasmā huhunkajātikoti vuccati. “Huhukajātiko”tipi paṭhanti, tena saddhiṃ āgatāti attho. **Jarājinnā**ti jarāya khaṇḍadantapalitakesādhivāsaṃ āpāditā. **Vayovuddhā**ti aṅgapaccaṅgānaṃ vuddhimariyādappattā. **Jātimahallakā**ti upapattiyā mahallakabhāvena samannāgatā. Mahattaṃ lanti

Gaṇhantīti mahallakā, jātiyā mahallakā, na vibhavādināti jātimahallakā. **Vayo-anuppattā**ti pacchimavayaṃ sampattā, pacchimavayo nāma vassasatassa pacchimo tatiyo bhāgo. **Jiṇṇā**ti vā porāṇā, cirakālappavattakulanvayāti vuttaṃ hoti. **Vuddhā**ti sīlācārādiḡaṇavuddhiyuttā. **Mahallakā**ti vibhavamahantatāya samannāgatā. **Mahaddhanā**ti mahābhogā. **Addhagatā**ti maggappaṭipannā brāhmaṇānaṃ vatacariyādimariyādaṃ avītikamma caramānā. **Vayo-anuppattā**ti jātivuddhabhāvaṃ antimavayaṃ anuppattā. **Sutaṃ netanti** ettha sutaṃ no etanti padacchedo. **Noti** ca karaṇatthe sāmivacanaṃ. Tenāha “**amhehi sutan**”ti.

Akāleti ayuttakāle. **Asabhāvaṃ vadatī**ti yaṃ natthi, taṃ vadati. **Anatthaṃ vadatī**ti akāraṇanissitaṃ vadati. **Akāraṇanissitanti** ca nipphalanti attho. Phalaṃ hi kāraṇanissitaṃ. Akāraṇanissitatā ca tadavinābhāvato akāraṇe nissitaṃ, nipphalaṃ samphanti vuttaṃ hoti. **Avinayaṃ vadatī**ti na saṃvaravinayappaṭisaṃyuttaṃ vadati, attano suṇantassa ca na saṃvaravinayāvaḥaṃ vadatīti vuttaṃ hoti. **Na hadaye nidhetabbayuttakanti** ahitasamhitattā cittaṃ anuppavesetvā nidhetuṃ ayuttaṃ. **Kathetuṃ ayuttakālenāti** dhammaṃ kathentena yo attho yasmiṃ kāle vattabbo, tato pubbe pacchā ca tassa akālo, tasmīṃ ayuttakāle vattā. **Apadesarahitanti** suttāpadesarahitaṃ. **Sāpadesaṃ sakāraṇaṃ katvā na kathetī**ti “bhagavatā asuke sutte evaṃ vuttan”ti evaṃ sāpadesaṃ kāraṇasahitaṃ katvā na katheti.

Pariyantarahitanti paricchedarahitaṃ, suttaṃ vā jātakaṃ vā nikkhipitvā tassa anuyogaṃ upamaṃ vā vatthuṃ vā āharitvā yaṃ suttaṃ jātakaṃ vā nikkhipitaṃ, tassa sarīrabhūtaṃ kathaṃ anāmasitvā bāhirakathamēveva katheti, nikkhittaṃ nikkhittamattameva hoti, “suttaṃ nu kho katheti jātakaṃ nu kho, nāssa antaṃ vā koṭiṃ vā passāmā”ti vattabbataṃ āpajjati. Yathā vaṭarukkhasākhānaṃ gatagataṭṭhāne pāroḥā oratanti, otiṇṇotiṇṇaṭṭhāne viruḷhiṃ āpajjitvā puna vaḍḍhantiyeveva, evaṃ aḍḍhayojanampi yojanampi gacchatiyeveva. Gacchante gacchante pana mūlarukkho vinassati, anujātapārohamūlāniyeveva tiṭṭhanti, evaṃ ayampi nigrodhadhammakathiko nāma hoti, nikkhittaṃ nikkhittameva katvā passeneva pariharanto gacchati. Yo pana

bahumpibhaṇanto “etadatthamidam vuttan”ti nikkhittasuttato aññampi anuyogūpamāvatthuvasena tadupayogīnam āharitvā āharitvā jānāpetum sakkoti, tathārūpassa dhammakathikassa bahumpi kathetum vaṭṭati. **Na lokiyalokuttara-atthanissitanti** attano paresaṇca na lokiyalokuttarahitāvaham.

Pakaṭṭhānam ukkaṭṭhānam sīlādi-atthānam bodhanato sabhāvaniruttivasena ca buddhādīhi bhāsītattā pakaṭṭhānam vacanappabandhānam ālīti **pāḷi**, pariyattidhammo. Purimassa atthassa pacchimena atthena anusandhānam **anusandhi**, atthamukhena pana pālippadesānampi anusandhi hotiyeva. Svāyam anusandhi pucchānusandhi-ajjhāsayaṇusandhiyathānusandhi-ādivasena catubbidho, taṁtaṁdesanānam pana pubbāparapālivasena anusandhivasena **pubbāparavasenāti** paccekam yojetabham. **Uggahitanti** byañjanaso atthaso ca uddham uddham gahitam, pariyāpuṇanavasena ceva paripucchāvasena ca hadayena gahitanti attho. Vaṭṭadukkhanissaraṇatthikehi sotabbato **sutam**, pariyattidhammo. Tam dhāretīti **sutadharo**. Yo hi sutadharo, sutam tasmim patīṭhitam hoti suppatīṭhitam arovikam, tasmā vuttam “**sutassa ādhārabhūto**”ti. Tenāha “**yassa hī**”ti-ādi. Ekam padam ekakkharampi avinaṭṭham hutvā sannicīyatīti sannicayo, sutam sannicayo etasminti **sutasannicayo**. **Ajjhosāyāti**¹ anuppavisitvā. **Tiṭṭhatīti** na sammussati.

Pagunāti vācuggaṭā. **Niccalikanti** aviparivattam. **Saṁsanditvāti** aññehi saṁsandhitvā. **Samanuggāhitvāti** paripucchāvasena attham ogāhitvā. Pabandhassa vicchedābhāvato **gaṅgāsotasadisam**. “Bhavaṅgasotasadisam”ti vā pāṭho, akittimam sukhappavattīti² attho. Suttekaadesassa suttamattassa ca vacasā paricayo idha nādhippeto, vaggādivasena pana adhippetoti āha “**suttadasaka -pa- sajjhāyitā**”ti, “dasasuttāni gatāni, dasavaggāni gatāni”ti-ādinā sallakkhetvā vācāya sajjhāyitāti attho. Manasā anu anu pekkhitā bhāgaso nijjhāyitā cintitā **manasānupekkhitā**. **Rūpagatam viya paññāyatīti** rūpagatam viya cakkhussa vibhūtam hutvā paññāyati. **Suppaṭividdhāti** nijjaṭam niggumbam katvā suṭṭhu yāthāvato paṭividdhā.

1. Idam padam pālīyam aṭṭhakatāsaṇca na dissati.

2. Akicchimam pavattatīti (Ka) Sārattha-Ṭī 3. 39 piṭṭhe passitabham.

Adhikaṃ cetoti **abhiceto**, upacārajjhānacittāṃ. Tassa pana adhikatā pākātikakāmāvacaracittehi sundaratāya, sā paṭipakkhato suddhiyāti āha “**abhikkantaṃ visuddhaṃ cittaṃ**”ti. **Adhicittanti** samādhimāha. Sopi upacārasamādhī datṭhabbo. Vivekajaṃ pītisukhaṃ, samādhijaṃ pītisukhaṃ, apītiyaṃ kāyasukhaṃ, satipārisuddhiyaṃ ñāṇasukhanti catubbidhampi jhānasukhaṃ paṭipakkhato nikkhantataṃ upādāya nekkhammasukhanti vuccatīti āha “**nekkhammasukhaṃ vindaṭi**”ti. **Ichchicchitakkhaṇe samāpajjituṃ samatthoti** iminā tesu jhānesu samāpajjanavasībhāvamāha. **Nikāmalābhīti** pana vacanato āvajjanādhīṭṭhānapaccavekkhaṇavasiyopi vuttā evāti veditabbā. **Sukheneva paccanīkadhamme vikkhambhetvāti** etena tesāṃ jhānānaṃ sukhappaṭipadatanā khippābhīññātāṇca dasseti.

Vipulānanti vepullaṃ pāpitānaṃ jhānānaṃ. Vipulatā nāma subhāvitabhāvena ciratarappavattiyā, sā ca paricchedānurūpāva icchitabbāti “**vipulānan**”ti vatvā “**yathāparicchedena vuṭṭhātuṃ samatthoti vuttaṃ hoti**”ti-āha. Paricchedakālaṃ hi appatvāva vuṭṭhahanto akasiralābhī na hoti yāvadicchitaṃ pavattetuṃ asamatthattā. Idāni yathāvutte samāpajjanādivasībhāve byatirekavasena vibhāvetuṃ “**ekacco hī**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **lābhiyeva hotīti** idaṃ paṭiladdhamattassa jhānassa vasena vuttaṃ. **Tathāti** icchicchitakkhaṇe. **Pāripanthiketi** vasībhāvassa paccanīkadhamme. Jhānādhigamassa pana paccanīkadhammā pageva vikkhambhitā, aññathā jhānādhigamo eva na siyā. **Kicchena vikkhambhetīti** kicchena visodheti. Kāmādinavapaccavekkhaṇādīhi kāmaccchandādīnaṃ viya aññesampi samādhipāripanthikānaṃ dūrasamussāraṇaṃ idha vikkhambhanaṃ visodhanañcāti veditabbāṃ. **Nālikayantanti** kālamānanāḷikayanta māha.

Aṭṭhapitasāṅkappoti na sammāpaṇihitasāṅkappo. **Abhiññāpāragūti** sabbesaṃ lokiya lokuttaradhammānaṃ abhiññāya pāraṃ gato, sabbadhamme abhivisiṭṭhāya aggamaggapaññāya jānitvā ṭhitoti attho. **Pariññāpāragūti** pañcannaṃ khandhānaṃ pariññāya pāraṃ gato, pañcakkhandhe parijānitvā ṭhitoti attho. **Bhāvanāpāragūti** catunnaṃ maggānaṃ bhāvanāya pāraṃ gato, cattāro magge bhāvetvā ṭhitoti attho. **Pahānapāragūti** sabbakilesānaṃ pahānena pāraṃ gato, sabbakilese pajahitvā ṭhitoti

attho. **Sacchikiriyāpāragūti** nirodhasacchikiriyāya pāraṃ gato, nirodhaṃ sacchikatvā ṭhitoti attho. **Samāpattipāragūti** sabbasamāpattīnaṃ samāpajjanena pāraṃ gato, sabbā samāpattiyo samāpajjitvā ṭhitoti attho. **Brahmacariyassa kevalīti** yaṃ brahmacariyassa kevalaṃ sakalabhāvo, tena samannāgato, sakalacatumaggabrahmacariyavāsoti attho. Tenāha “**sakalabrahmacariyo**”ti, paripuṇṇamaggabrahmacariyoti attho. Sesāṃ suviññeyyameva.

Dutiya-uruvelasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Lokasuttavaṇṇanā

23. Tatiye **lokoti** lujjanapalujjanaṭṭhena loko, atthato purimasmiṃ ariyasaccadvayaṃ, idha pana dukkhaṃ ariyasaccaṃ vedītabbaṃ. Tenāha “**lokoti dukkhasaccaṃ**”ti. **Visaṃyuttoti** visaṃsaṭṭho na paṭibaddho, sabbesaṃ saṃyojanānaṃ sammadeva samucchinnattā tato vippamuttoti attho. **Lokasamudayoti** sutantanayena taṇhā, abhidhammanayena pana abhisāṅkhārehi saddhiṃ diyaḍḍhakilesasahassaṃ. **Lokanirodhoti** nibbānaṃ. **Sacchikatoti** attapaccakkho kato. **Lokanirodhagāminī paṭipadāti** sīlādikkhandhattayasaṅgaho ariyo aṭṭhaṅgiko maggo. So hi lokanirodhaṃ nibbānaṃ gacchati adhigacchati, tadatthaṃ ariyehi paṭipajjīyati cāti lokanirodhagāminī paṭipadāti vuccati.

Etthāvatā tathāni abhisambuddho yāthāvato gatoti **tathāgatoti** ayamatto dassito hoti. Cattāri hi ariyasaccāni tathāni nāma. Yathāha—

“Cattārimāni bhikkhave tathāni avitathāni anaññathāni. Katamāni cattāri? Idaṃ dukkhanti bhikkhave tathametāṃ avitathametaṃ anaññathametan”ti¹ vitthāro.

Apica tathāya gatoti **tathāgato**, **gatoti** ca avagato atīto patto paṭipannoti attho. Idaṃ vuttaṃ hoti—yasmā

1. Saṃ 3. 377; Khu 9. 293 piṭṭhesu.

bhagavā sakalalokaṃ tīraṇapariññāya tathāya aviparītāya gato
 avagato, tasmā loko tathāgatena abhisambuddhoti tathāgato.
 Lokasamudayaṃ pahānapariññāya tathāya gato atītoti tathāgato.
 Lokanirodhaṃ sacchikiriyāya tathāya gato pattoti tathāgato.
 Lokanirodhagāminim paṭipadaṃ tathaṃ aviparītaṃ gato paṭipannoti
 tathāgatoti. Evaṃ imissā pāḷiyā tathāgatabhāvadīpanavasena attho
 veditabbo.

Iti bhagavā catusaccābhisambodhavasena attano tathāgatabhāvaṃ
 pakāsetvā idāni tattha diṭṭhādi-abhisambodhavasenapi taṃ dassetuṃ “**yaṃ
 bhikkhave**”ti-ādimāha. Aṭṭhakathāyaṃ pana “catūhi saccehi attano
 buddhabhāvaṃ kathetvā”ti vuttaṃ, taṃ tathāgatasaddabuddhasaddānaṃ
 atthato ninnānākaraṇataṃ dassetuṃ vuttaṃ. Tathā ceva hi pāḷi pavattāti.
Diṭṭhanti rūpāyatanam daṭṭhabbato. Tena yaṃ diṭṭhaṃ yaṃ dissati, yaṃ
 dakkhati, yaṃ samavāye passeyya, taṃ sabbaṃ diṭṭhanteva gahitaṃ
 kālavisesassa anāmaṭṭhabhāvato yathā “duddhan”ti dasseti. **Sutanti**-ādīsupi
 eseva nayo. **Sutanti saddāyatanam** sotabbato. **Mutanti** sanissaye indriye
 nissayaṃ muñcitvā pāpuṇitvā gahetabbam. Tenāha “**patvā gahetabbato**”ti.
Viññātanti vijānitabbam. Taṃ pana diṭṭhādivinimuttaṃ viññeyyanti āha
 “**sukhadukkhādi dhammārammaṇam**”ti. **Pattanti** yathā tathā patvā
 hatthagataṃ, adhigatanti attho. Tenāha “**pariyesitvā vā अपariyesitvā vā**”ti.
Pariyesitanti pattiyaṃ atthaṃ pariyaṭṭhaṃ. Taṃ pana pattaṃ vā siyā appattaṃ
 vā, ubhayathāpi pariyesitamevāti āha “**pattaṃ vā appattaṃ vā**”ti. Dvayenapi
 dvippakāraṃpi pattaṃ dvippakāraṃpi pariyesitaṃ tena tena pakārena
 tathāgatena abhisambuddhanti dasseti. **Cittena anusañcaritanti** te pana
 apāpetvā citteneva anu anu sañcaritaṃ, viparitakkitanti attho.

Pītakanti-ādīti ādisaddena lohita-odātādisabbam rūpārammaṇabhāgaṃ
 saṅgaṇhāti. **Sumanoti** rāgavasena lobhavasena saddhādivasena vā samano.
Dummanoti byāpādavittakavasena vā vihiṃsāvitakkavasena vā dummano.
Majjhottoti aññāṇavasena ñāṇavasena vā majjhatto. Esa nayo sabbattha.
 Tattha **ādi**-saddena saṅkhasaddo, paṇavasaddho, pattagandho,
 pupphagandho, puppharaso, phalaraso, upādinnaṃ, anupādinnaṃ,

majjhattavedanā kusalakammaṃ akusalakammanti evamādināṃ saṅgho daṭṭhabbo. **Appattanti** ñāṇena asampattaṃ, aviditanti attho. Tenāha “**ñāṇena asacchikatan**”ti. **Lokena gatanti** lokena ñātaṃ. **Tatheva gatattāti** theveva ñātattā abhisambuddhattā, gatasaddena ekattaṃ buddhi-atthanti attho. Gati-atthā hi dhātavo buddhi-atthā bhavantīti akkharacintakā.

Yañca bhikkhave rattirīti tathāgato anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambujjhatīti yassaṃ ca visākhapuṇṇamāya rattiyaṃ tathā-āgatattādi-atthena tathāgato bhagavā bodhimaṇḍe aparājitapallaṅke nisinno tiṇṇaṃ mārānaṃ matthakaṃ madditvā uttaritarābhāvato anuttaraṃ sammāsambodhiṃ āsavakkhayañāṇena saddhiṃ sabbaññutaññāṇaṃ adhigacchati. **Yañca rattirīti anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbāyatīti** yassaṃ ca visākhapuṇṇamāya rattiyaṃyeva kusiṇārāyaṃ upavattane mallānaṃ sālavane yamakasālānamantare anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbāyati. **Yaṃ etasmiṃ antareti** imāsaṃ dvinnāṃ sa-upādisesa-anupādisesanibbānadhātūnaṃ majjhe pañcaccattālīsavassaparimāṇakāle paṭhamabodhiyampi majjhimabodhiyampi pacchimabodhiyampi yaṃ suttageyyādippabhedāṃ dhammaṃ **bhāsati** nidassanavasena, **lapati** uddisanavasena, **niddisati** pariniddisanavasena. **Sabbaṃ taṃ tatheva hotīti** taṃ etthantare desitaṃ sabbaṃ suttageyyādinavaṅgaṃ buddhavacanaṃ atthato byañjanato ca anūnaṃ anadhikaṃ sabbākāraparipuṇṇaṃ rāgamadanimmadanaṃ dosamadanimmadanaṃ mohamadanimmadanaṃ, natthi tattha vālaggamattampi avakkhalitaṃ, ekamuddikāya lañchitaṃ viya ekāya nāḷiyā mitaṃ viya ekatulāya tulitaṃ viya ca taṃ tatheva hoti yassatthāya bhāsitaṃ, ekanteneva tassa sādhanato, **no aññathā**, tasmā tathaṃ avitathaṃ anaññathaṃ. Etena tathāvāditāya tathāgatoti dasseti. Gada-attho ayaṃ gatasaddo dakārassa takāraṃ katvā, tasmā tathaṃ gadatīti tathāgatoti attho. Atha vā āgadanāṃ āgado, vacananti attho. Tato aviparīto āgado assāti dakārassa takāraṃ katvā tathāgatoti evamettha padasiddhi veditabbā.

Yathāvādīti ye dhamme bhagavā “ime dhammā akusalā sāvajjā viññūgarahitā samattā samādinā ahitāya dukkhāya saṃvattanti”ti paresaṃ dhammaṃ desento vadati, te dhamme ekanteneva sayāṃ pahāsi. Ye

pana dhamme bhagavā “ime dhammā kusalā anavajjā viññuppasatthā samattā samādinna hitāya sukhāya saṁvattanti”ti vadati, te dhamme ekanteneva sayam upasampajja viharati, tasmā yathāvādī bhagavā tathākārīti veditabbo. Tathā sammadeva silādi paripūraṇavasena sammāpaṭipadāyaṁ¹ yathākārī bhagavā, tatheva dhammadesanāya paresam tattha paṭiṭṭhāpanavasena **tathāvādī**. Bhagavato hi vācāya kāyo anulometi, kayassapi vācā, tasmā yathāvādī tathākārī, yathākārī tathāvādī ca hoti. Evambhūta ca yathā vācā, kāyopi tathā gato pavatto. Yathā ca kāyo, vācāpi tathā gatā pavattāti attho.

Abhibhū anabhibhūtoti upari bhavaggaṁ, heṭṭhā avīcinirayaṁ pariyaṇṭam katvā tiriyaṁ aparimāṇasu lokadhātūsu bhagavā sabbasatte abhibhavati sīlenapi samādhināpi paññāyapi vimuttiyāpi, na tassa tulā avā pamāṇaṁ vā atthi. Asamo asamasamo appaṭimo appaṭibhāgo appaṭipuggalo atulo appameyyo anuttaro dhammarājā devadevo sakkānaṁ atisakko brahmānaṁ atibrahmā, tato eva ayaṁ na kenaci abhibhūto. **Dakkhatīti** sabbaṁ passati. Visesavacanicchāyapi abhāvato anavasesavisayo dasasaddo. Tena yaṁ kiñci neyyaṁ nāma, sabbaṁ taṁ hatthatale āmalakaṁ viya passatīti dīpeti. Avīparītaṁ āsayādi-avabodhena hitūpasamhārādinā ca satte, bhāvaññatthattūpanayavasena² saṅkhāre, sabbākārena suciṇṇavasitāya samāpattiyo, cittaṅca vase vattetīti **vasavattīti** evamettha attho daṭṭhabbo.

Visaṁyuttoti catūhi yogehi visaṁyutto. Tenāha “**catunnaṁ yogānaṁ pahānena visaṁyutto**”ti. **Taṇhādiṭṭhi-upayehi virahitoti** sabbasmimpi loke taṇhādiṭṭhisāṅkhātehi upayehi virahito.

Abhibhavitvā ṭhitoti tabbisayakilesappahānena abhibhuyya atikkamitvā ṭhito. **Cattāropi ganthe ṭhitoti** sabbe abhiṇṇhākāyagandhādike sakasantānato mocetvā ṭhito. Veneyyasantāne vā attano desanāvilāsena tesam pamocanoti **sabbaganthappamocano**. **Phuṭṭha’ssa paramā santīti** assa anena khīṇāsavena

1. Sammā paṭipanno sayam (Itivuttaka-Ṭṭha 351 piṭṭhe)

2. Bhāvaññatthapananayena (Ka) Itivuttaka-Ṭṭha 351 piṭṭhe passitabbaṁ.

buddhena paramā santi nāṇaphusanena phuṭṭhāti evamettha sambandho veditabbo. Tenāha “**phuṭṭha’ssā**”ti-ādi. **Nibbāne kutoci bhayaṃ natthīti** kutoci bhayakāraṇato nibbāne bhayaṃ natthi asaṅkhatabhāvena sabbaso khemattā. Tenāha bhagavā “khemaṇca vo bhikkhave dhammaṃ desessāmi khemagāminiṇca paṭipadan”ti-ādi¹. Nibbānappattassa vā kutoci bhayaṃ natthīti **nibbānaṃ akutobhayaṃ**ti evamettha attho daṭṭhabbo, na kutoci bhayaṃ ettha etasmim adhiḡateti **akutobhayaṃ**, nibbānanti evamettha nibbacanaṇca daṭṭhabbaṃ.

Anīgho niddukkho. **Sabbakammakkhayaṃ pattoti** sabbesaṃ kammānaṃ khayaṃ pariyosānaṃ accantabhāvaṃ patto. Upadhī sammadeva khīyanti etthāti **upadhisāṅkhayo**, nibbānanti āha “**upadhisāṅkhayasāṅkhāte nibbāne**”ti. **Cakkanti** dhammacakkaṃ. **Pavattayīti** teparivaṭṭaṃ dvādasākāraṃ pavattesi. Mahantehi sīlādiguṇehi samannāgatattā **mahantaṃ**. **Vītasāradanti** catuvesārajjayogena vītasāraḡaṃ. Sesam uttānameva.

Lokasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Kālakārāmasuttavaṇṇanā

24. Catutthe **bālhaṃ kho ne pasaṃsasīti** ne samaṇe bālhaṃ katvā pasaṃsasi vaṇṇayasi. Kīdisaṃ sīlaṃ etesanti **kiṃsīlā**. Ko samācāro etesanti **kiṃsamācārā**. **Guṇamaggasaṇṭhitāti** guṇaggasaṇṭhitā. **Ma-kāro** padasandhikaro, aggaguṇe paṭiṭṭhitāti vuttaṃ hoti. **Santindriyā** santamānasā, “santaṃ tesam gataṃ ṭhitaṃ”tipi paṭhanti. **Ekakiyāti** ekakā, catūsu iriyāpathesu ekakā hutvā viharantīti adhippāyo. Tenevāha “**adutiya**”ti. **Tādisā samaṇā mamātīti** ettha **iti**-saddo ādi-attho. Tena—

“Kāyakammaṃ suci nesaṃ, vācākammaṃ anāvilaṃ.
Manokammaṃ suvisuddhaṃ, tādisā samaṇā mama.

1. Saṃ 2. 542 piṭṭhe.

Vimalā saṅkhamuttābhā, suddhā antarabāhirā.
 Puṇṇā suddhehi dhammehi, tādisā samaṇā mama.
 Lābhena unnato loko, alābhena ca onato.
 Lābhālābhena ekaṭṭhā, tādisā samaṇā mama.
 Yasena unnato loko, ayasena ca onato.
 Yasāyasena ekaṭṭhā, tādisā samaṇā mama.
 Pasaṃsāyunnato loko, nindāyapi ca onato.
 Samā nindāpasaṃsāsu, tādisā samaṇā mama.
 Sukhena unnato loko, dukkhenapi ca onato.
 Akampā sukhadukkhesu, tādisā samaṇā mamā”ti¹—

evamādiṃ saṅgaṇhāti.

“**Dūre santo**”ti-ādigāthāya ayamattho. **Santhoti** rāgādīnaṃ santatāya buddhādayo santo nāma, idha pana pubbabuddhesu katādhikārā ussannakusalamūlā bhāvitabhāvanā sattā santoti adhippetā. **Pakāsantīti** dūre ṭhitāpi buddhānaṃ nāṇapathaṃ āgacchantā pākaṭā honti. **Himavantovāti** yathā tiyojanasahassavitthato pañcayojanasatubbedho caturāsītiyā kūṭasahassemi paṭimaṇḍito himavantapabbato dūre ṭhitānampi abhimukhe ṭhito viya pakāsati, evaṃ pakāsantīti attho. **Asantettha na dissantīti** lābhagarukā vitthiṇṇaparalokā āmisacakkhukā jīvikatthāya pabbajitā bālapuggalā asanto nāma, te ettha buddhānaṃ dakkhiṇassa jāṇumaṇḍalassa santike nisinnāpi na dissanti na paññāyanti. **Rattim khittā yathā sarāti** rattim caturaṅgasamannāgate andhakāre khittā sarā viya tathārūpassa upanissayabhūtassa pubbahetuno abhāvena na paññāyanti attho.

Brahmadeyyanti seṭṭhadeyyaṃ, yathā dinnam na puna gahetabbaṃ hoti nissatṭhaṃ pariccattam, evaṃ dinnanti attho.

Diṭṭham na maññatīti ettha **diṭṭhanti** maṃsacakkhunāpi diṭṭham, dibbacakkhunāpi diṭṭham, rūpāyanassetam adhivacanam. Yam hi cakkhudvayena katadassanakiriyāsamāpanam,

1. Dhammapada-Ṭṭha 2. 292 piṭṭhe.

yaṃ cakkhudvayaṃ passati apassi passissati, samavāye passeyya, taṃ sabbaṃ kālavisesa vacanīcchāya abhāvato “diṭṭhaṃ”teva vuttaṃ yathā “duddhaṃ”ti. Tenevāha “**diṭṭhaṃ rūpāyatanaṃ**”ti. **Evarūpāni hi vacanāni** “daṭṭhabbaṃ sotabbaṃ”ti-ādini.

Lābhēpi tādi, alābhēpi tāditi yathā alābhakāle lābhassa laddhakālepi tathevāti tādiso. **Yasepi**ti yase satipi mahāparivāra-kālepi. Sesamettha uttānameva.

Kālakārāmasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Brahmācariyasuttavaṇṇanā

25. Pañcame **nayidanti** ettha **na**-iti paṭisedhe nipāto, tassa “vussati”ti iminā sambandho “na vussati”ti, **ya**-kāro padasandhikaro. **Idaṃ**-saddo “ekamidāhaṃ bhikkhave samayaṃ ukkaṭṭhāyaṃ viharāmi subhagavane sālārājamūle”ti-ādīsu¹ nipātamattaṃ, “idaṃ kho taṃ bhikkhave appamattakaṃ silamattakaṃ”ti-ādīsu² yathāvutte āsannapaccakkhe āgato.

“Idaṃ hi taṃ jetavanaṃ, isisaṃghanisevitaṃ.

Āvutthaṃ dhammarājena, pītisañjananaṃ mama”ti—

ādīsu³ vakkhamāne āsannapaccakkhe. Idhāpi vakkhamāneyeva āsannapaccakkhe daṭṭhabbo.

Brahmācariya-saddo—

“Kiṃ te vataṃ kiṃ pana brahmācariyaṃ,

Kissa suciṇṇassa ayaṃ vipāko.

Iddhī jūtī balavīriyūpapatti,

Idaṃca te nāga mahāvīmānaṃ.

Ahaṃca bhariyā ca manussaloke,

Saddhā ubho dānapatī ahumhā.

Opānabhūtaṃ me gharaṃ tadāsi,

Santappitā samaṇabrāhmaṇa ca.

1. Dī 2. 42; Ma 1. 401 piṭṭhesu.

2. Dī 1. 11 piṭṭhe.

3. Ma 3. 306; Saṃ 1. 31, 53, 54 piṭṭhesu.

Taṃ me vataṃ taṃ pana brahmacariyaṃ,
tassa suciṇṇassa ayaṃ vipāko.
Iddhī jutī balavīriyūpapatti,
idañca me vīra mahāvīmānaṃ”ti—

imasmim **punṇakajātake**¹ dāne āgato.

“Kena pāṇi kāmadaḍḍo, kena pāṇi madhussavo.
Kena te brahmacariyena, puññaṃ pāṇimhi ijjhatī”ti—

imasmim **Aṅkurapetavatthusmim**² veyyāvacce.

“Evaṃ kho taṃ bhikkhave Tittiriyaṃ nāma brahmacariyaṃ ahoṣī”ti
imasmim **tittirajātake**³ pañcasikkhāpadasāle.

“Taṃ kho pana me pañcasikha brahmacariyaṃ neva nibbidāya na
virāgāya -pa- yāvadeva brahmalokūpapattiya”ti imasmim
mahāgovindasutte⁴ brahmavihāre.

“Pare abrahmacārī bhavissanti, mayamettha brahmacārī bhavissāmā”ti
imasmim **sallekhasutte**⁵ methunaviratiyaṃ.

“Mayañca bhariyā nātikkamāma,
Amhe ca bhariyā nātikkamanti.
Aññaṃ tāhi brahmacariyaṃ carāma,
Tasmā hi amhaṃ daharā na mīyare”ti—

imasmim **mahādhammapālijātake**⁶ sadārasantose.

“Abhijānāmi kho paṇāyaṃ sārīputta caturaṅgasamannāgataṃ
brahmacariyaṃ caritā, tapassī sudaṃ homī”ti **lomahaṃsasutte**⁷ vīriye.

“Hīnena brahmacariyena, khattiye upapajjati.
Majjhimena ca devattaṃ, uttamaṃ visujjhatī”ti—

nemijātake⁸ attadamanavasena kate aṭṭhaṅgike uposathe

1. Khu 6. 304 piṭṭhe.

4. Dī 2. 201 piṭṭhe.

7. Ma 1. 110 piṭṭhe.

2. Khu 2. 156 piṭṭhe.

5. Ma 1. 51 piṭṭhe.

8. Khu 6. 185 piṭṭhe.

3. Vi 4. 311 piṭṭhe.

6. Khu 5. 214 piṭṭhe.

“Idaṃ kho pana me pañcasikha brahmacariyaṃ ekantanibbidāya virāgāya -pa- ayameva ariyo aṭṭhaṅgiko maggo”ti **mahāgovindasutte**eva¹ ariyamagge.

“Tayidaṃ brahmacariyaṃ iddhañceva phītañca vitthārikaṃ bāhujaññaṃ puthubhūtaṃ yāva devamanussehi suppakāsitaṃ”ti **pāsadikasutte**² sikkhattayasaṅgahite sakalasmim sāsane. Idhāpi ariyamagge sāsane ca vattati.

Vussatīti vusīyati, carīyatīti attho. **Janakuhanatthanti** “aho ayyo sīlavā vattasampanno appiccho santuṭṭho mahiddhiko mahānubhāvo”ti-ādinā janassa sattalokassa vimhāpanattaṃ. Keci pana “**kuhanatthanti** pāpicchassa icchāpakatassa sato sāmantaajappana-iriyāpathanissitapaccayapaṭisevanasaṅkhātena tividhena kuhanavatthunā kuhakabhāvena janassa vimhāpanatthan”ti vadanti. Idhāpi ayamevattho dassito. Tenevāha “**tīhi kuhanavatthūhi janassa kuhanatthāyā**”ti, janassa vimhāpanatthāyāti attho. **Janalāpanatthanti** “evarūpassa nāma ayyassa dinnāṃ mahapphalaṃ bhavissatī”ti pasannacittehi “kenattho, kiṃ āharīyatū”ti vadāpanatthaṃ. “Janalapanatthan”tipi paṭhanti, tassa pāpicchassa sato paccayatthaṃ parikathobhāsādivasena lapanabhāvena upalāpakabhāvena janassa lapanatthanti attho. Tenevāha “**na janalapanatthanti na janassa upalāpanatthan**”ti.

Na itivādappamokkhānisamsatthanti ettha “na lābhasakkārasilokānisamsatthan”tipi paṭhanti. Yattha yvāyaṃ “ākaṅkheyya ce bhikkhave bhikkhu ‘lābhī assaṃ cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānapaccayabhesajjaparikkhārānaṃ’ti, sīlesvevassa paripūrakārī”ti³ sīlānisamsabhāvena vutto catupaccayalābho ca, catunnaṃ paccayānaṃ sakkaccadānasaṅkhāto ādarabahumānagarukaraṇasaṅkhāto ca sakkāro, yo ca “sīlasampano bahussuto sutadharo āraddhavīriyo”ti-ādinā nayena uggacchanakathutighosasaṅkhāto siloko brahmacariyaṃ vasantānaṃ diṭṭhadhammiko ānisamsa, tadatthanti attho. Keci pana “**lābhasakkārasilokānisamsatthanti** pāpicchasseva sato lābhādigarutāya lābhasakkārasilokasaṅkhātassa ānisamsassa udayassa nipphādanatthan”ti evamatthaṃ vadanti.

1. Dī 2. 201 piṭṭhe.

2. Dī 3. 102 piṭṭhe.

3. Ma 1. 93 piṭṭhe.

Na iti maṃ jano jānātūti evaṃ brahmacariyavāse sati “sīlavā kalyāṇadhammo”ti-ādināmaṃ loko jānātu sambhāvetūti attano santaguṇavasena sambhāvanatthampi na idaṃ brahmacariyaṃ vussatīti sambandho. Keci pana “pāpicchassa sato asantaguṇasambhāvanādhippāyena ‘iti evaṃguṇoti maṃ loko jānātūti’ na idaṃ brahmacariyaṃ vussatī”ti evamettha atthaṃ vadanti. Sabbatthāpi panettha purimo purimoyeva atthavikappo sundarataro.

Atha khoti ettha **athāti** aññatthe nipāto, **khoti** avadhāraṇe. Tena kuhanādito aññadatthaṃyeva idaṃ bhikkhave brahmacariyaṃ vussatīti dasseti. Idāni taṃ payojanaṃ dassento “**samvaratthaṃ pahānatthan**”ti āha. Tattha pañcavidho samvaro pātimokkhasamvaro satisamvaro ñāṇasamvaro khantisaṃvaro vīriyasamvaroti. “Iti iminā pātimokkhasamvarena upeto hoti samupeto”ti-ādinā¹ nayena āgato ayaṃ **pātimokkhasamvaro**, sīlasamvarotipi vuccati, “rakkhati cakkhundriyaṃ, cakkhundriye samvaram āpajjati”ti² āgato ayaṃ **satisamvaro**.

“Yāni sotāni lokasmim, sati tesaṃ nivāraṇaṃ.

Sotānaṃ samvaram brūmi, paññāyete pidhīyare”ti³—

āgato ayaṃ **ñāṇasamvaro**. “Khamo hoti sītassa uṇhassā”ti-ādinā⁴ nayena āgato ayaṃ **khantisaṃvaro**.

“Uppannaṃ kāmavitakkaṃ nādhivāseti”ti-ādinā⁵ nayena āgato ayaṃ **vīriyasamvaro**.

Atthato pana pāṇātipātādīnaṃ pajahanavasena vattappaṭivattānaṃ pūraṇavasena ca pavattā cetanā ceva virati ca. Saṅkhepato sabbo kāyavacīsaṃyamo, vitthārato sattannaṃ āpattikkhandhānaṃ avītikkamo sīlasamvaro. Sati eva **satisamvaro**, satippadhānā vā kusalā khandhā. Ñāṇameva **ñāṇasamvaro**. Adhivāsanavasena adoso, adosappadhānā

1. Abhi 2. 255 piṭṭhesu. 2. Dī 1. 166; Ma 1. 238; Sam 2. 384; Am 1. 111 piṭṭhesu.

3. Khu 1. 434; Khu 8. 30; Khu 10. 13, 61 piṭṭhesu.

4. Ma 1. 13; Am 2. 432; Am 3. 342 piṭṭhesu.

5. Ma 1. 14; Am 2. 432; Am 3. 342 piṭṭhesu.

vā tathāpavattā kusalā khandhā **khantisamvaro**, paññāti eke.
 Kāmavitakkādīnaṃ abhibhavanavasena pavattaṃ vīriyameva **vīriyasamvaro**.
 Tesu paṭhamo kāyaduccaritādīsu dussīlassa samvaraṇato samvaro, duttiyo
 muṭṭhassaccassa, tatiyo aññāṇassa, catuttho akkhantiyā, pañcamo kosajjassa
 samvaraṇato pidahanato samvaroti veditabbo. Evametassa samvarassa
 atthāya **samvarattham** samvaranipphādanatthanti attho.

Tīhi pahānehīti tadaṅgavikkhambhanasamucchedasaṅkhātehi tīhi
 pahānehi. Pañcavidhappahānampi idha vattum vaṭṭatiyeva. Pañcavidham hi
 pahānaṃ tadaṅgavikkhambhanasamucchedappaṭippassaddhinissaraṇavasena.
 Tattha yaṃ dīpālokeneva tamassa paṭipakkkhabhāvato alobhādīhi
 lobhādikassa nāmarūpaparicchedādivipassanāññānehi tassa tassa anattassa
 pahānaṃ, seyyathidaṃ—pariccāgena lobhādimalassa, sīlena
 pāṇātipātādīdussīlyassa, saddhādīhi assaddhiyādikassa, nāmarūpavattānena
 sakkāyadiṭṭhiyā, paccayapariggahena ahetuvisamahetudiṭṭhīnaṃ, tasseva
 aparabhāgena kaṅkhāvitaraṇena kathamkathībhāvassa, kalāpasammasanena
 ahaṃmamāti gāhassa, maggāmaggaṇavattānena amagge maggasaññāya,
 udayadassanena ucchedadiṭṭhiyā, vayadassanena sassatadiṭṭhiyā,
 bhayadassanena sabhaye abhayasaññāya, ādīnavadassanena assādasaññāya,
 nibbidānupassanena abhiritisaññāya, muccitukamyatāññāṇena
 amuccitukamyatāya, upekkhāññāṇena anupekkhāya, anulomena
 dhammaṭṭhitiyaṃ nibbāne ca paṭilomabhāvassa, gotrabhunā
 saṅkharanimittaggāhassa pahānaṃ, etaṃ **tadaṅgappahānaṃ** nāma.

Yaṃ pana upacārappanābhedenā samādhinā pavattibhāvanivāraṇato
 ghaṭappahāreneva udakapiṭṭhe sevālassa tesam tesam
 nīvaraṇādidhammānaṃ pahānaṃ, etaṃ **vikkhambhanappahānaṃ** nāma.
 Yaṃ catunnaṃ ariyamaggānaṃ bhāvitattā taṃtaṃmaggavato attano santāne
 “diṭṭhigatānaṃ pahānāyā”¹ti-ādinā¹ nayena vuttassa samudayapakkhiyassa
 kilesagahaṇassa accantaṃ appavattibhāvena samucchindanaṃ, etaṃ
samucchedappahānaṃ nāma. Yaṃ pana phalakkhaṇe paṭippassaddhatthaṃ
 kilesānaṃ, etaṃ **paṭippassaddhippahānaṃ** nāma. Yaṃ
 sabbasaṅkhatanissaṭṭhā pahīnasabbasaṅkhatānaṃ nibbānaṃ, etaṃ
nissaraṇappahānaṃ

1. Abhi 1. 72; Abhi 2. 276 piṭṭhesu.

nāma. Tassa pañcavidhassapi tathā tathā rāgādikilesānaṃ paṭinissajjanaṭṭhena samatikkamanaṭṭhena vā pahānassa atthāya, pahānasādhanatthanti evamettha attho daṭṭhabbo.

Tattha saṃvarena kilesānaṃ cittasantāne pavesanivāraṇaṃ pahānena ca pavesanivāraṇameva samugghāto cāti vadanti. Ubhayenapi pana yathārahaṃ ubhayaṃ sampajjatīti daṭṭhabbaṃ. Sīlādiddhammā eva hi saṃvaraṇato saṃvaraṃ, pajahanato pahānanti.

Anītihanti ītiyo vuccanti upaddavā diṭṭhadhammikā samparāyikā ca. Ītiyo hantīti ītihaṃ, anu īti hanti **anītihaṃ**, sāsanabrahmacariyaṃ maggabrahmacariyaṇca. Atha vā ītihi anattthehi saddhiṃ hananti gacchanti pavattantīti ītihā, taṇhādi-upakkilesā. Natthi ettha īti hāti **anītihaṃ**. Ītihā vā yathāvuttenatthena titthiyasamayā, tappaṭipakkhato idaṃ **anītihaṃ**. “Anitihan”¹tipi¹ pāṭho, tassattho—“īti hāyan”²ti dhammesu anekamsaggāhabhāvato vicikicchā itihāṃ nāma, sammāsambuddhappaveditattā yathānusiṭṭhaṃ paṭipajjantānaṃ nikkāṅkhabhāvasādhanato ca natthi ettha itihanti **anītihaṃ**, aparapattiyanti attho. Vuttaṃ hetuṃ “paccattaṃ veditabbo viññūhi”³ti², “atakkāvacaro”³ti³ ca. Gāthābandhasukhatthaṃ pana “anīti han”³ti dīghaṃ katvā paṭhanti. Pacchimaṃ panettha atthavikappaṃ dassetuṃ “**īti haparivajjitan**”³ti-ādi vuttaṃ.

Nibbānasaṅkhātānaṃ ogadhaṃ patiṭṭhaṃ pāraṃ gacchatīti nibbānogadhagāmī, vimuttirasattā ekanteneva nibbānasampāpakoti attho, taṃ **nibbānogadhagāmināṃ** brahmacariyaṃ. **Nibbānogadhoti** vā ariyamaggo vuccati tena vinā nibbānāvagāhaṇassa asambhavato tassa ca nibbānaṃ anālambitvā appavattanato, tañcetaṃ ekantasampādanena gacchatīti **nibbānogadhagāmī**. Atha vā **nibbānogadhagāminanti** nibbānassa antogāmināṃ. Maggabrahmacariyaṃ hi nibbānaṃ ārammaṇaṃ karitvā tassa anto eva pavattatīti. Imameva ca atthavikappaṃ dassetuṃ “**nibbānassa antogāminan**”³ti-ādi vuttaṃ. **Soti** yo so samatimsa pāramiyo pūretvā sabbakilese bhañjitvā anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambuddho, so bhagavā **adesayi**

1. Anītiyanti (Ka) Itivuttaka-Ṭṭha 106 piṭṭhe passitabbaṃ.

2. Ma 2. 322, 323 piṭṭhesu.

3. Dī 2. 31, 32; Ma 1. 224; Ma 2. 291; Saṃ 1. 138; Vi 3. 5, 7, 8 piṭṭhesu.

desesi. **Mahante**hīti mahā-ātumehi uḷārajjhāsayehi. Mahantaṃ nibbānaṃ, mahante vā sīlakkhandhādike esanti gavesantīti **mahesino**, buddhādayo ariyā. Tehi **anuyāto** paṭipanno.

Yathā buddhena desitanti yathā abhiññeyyādibhāvena sammāsambuddhena mayā desitaṃ, evaṃ ye etaṃ maggabrahmacariyaṃ tadatthaṃ sāsana brahmacariyaṃ ca paṭipajjanti, te diṭṭhadhammikasamparāyika paramatthehi yathārahaṃ anusāsantassa satthu mayhaṃ sāsana kārina ovaḍappaṭikarā sakalassa vaṭṭadukkhassa antaṃ pariyaṇtaṃ appavattiṃ karissanti, dukkhassa vā antaṃ nibbānaṃ sacchikarissantīti.

Brahmacariyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Kuhasuttavaṇṇanā

26. Chaṭṭhe **kuhakā**ti sāmanta jappanādinā kuhanavattunā kuhakā, asanta guṇasambhāvanicchāya kohaññaṃ katvā paresaṃ viddhaṃsakāti attho. **Thaddhā**ti “kodhano hoti upāyāsabahuḷo, appampi vutto samāno abhisajjati kuppati byāpajjati patitthīyati”¹ti evaṃ vuttena kodhena ca, “dubbaco hoti dovacassakaraṇehi dhammehi samannāgato akkhamo appadakkhiṇaggāhī anusāsanaṃ”²ti evaṃ vuttena dovacassena ca, “jātimado gottamado lābhamado ārogyamado yobbanamado jīvitamado”³ti evaṃ vuttajātimadādibhedena mānena ca garukātabbesu garūsupi nipaccakāraṃ akatvā ayosalākaṃ gilitvā ṭhita viya anonatā hutvā vicaraṇakā. Tenāha “**kodhena cā**”^{ti}-ādi.

Upalāpakāti micchājīvasena kulasaṅgaṇhakā. **Lapā**ti paccayatthaṃ payuttavācāvasena nippesikatāvasena lapakāti attho. **Siṅgati** siṅgāraṃ. Taṃ hi kusalassa vijjhanato suṭṭhu āsevitatāya sīse parikkhittaṃ sunibbattaṃ visāṇaṃ viya thirattā ca siṅgaṃ viyāti siṅgaṃ, nāgarikabhāvasaṅkhātassa kilesasiṅgassetāṃ nāmaṃ. Siṅgarabhāvo **siṅgaratā**, siṅgarakaraṇaka-ākāro vā. Cātura bhavo **cāturatā**.

1. Am 1. 121, 122, 124 piṭṭhesu.

2. Ma 1. 133; Vi 1. 272 piṭṭhesu.

3. Abhi 2. 359 piṭṭhe.

Tathā **cāturiyaṃ**. Parikkhatabhāvo **parikkhatatā**, parikhaṇitvā ṭhapitasseva daḷhasiṅgārassetam nāmaṃ. Itaraṃ tasseva vevacanaṃ. Evaṃ sabbehi vārehi kilesasiṅgārātāva kathitā.

Uggatanaḷāti naḷasadisam tuccamānaṃ ukkhipitvā vicaraṇakā. Tenāha “**tuccamānaṃ ukkhipitvā ṭhitā**”ti. Yasmā te kuhanādiyogato na sammāpaṭipannā, tasmā “**mama santakā na hontī**”ti vuttaṃ. **Apagatāti** yadipi te mama sāsane pabbajitā, yathānusiṭṭhaṃ pana appaṭipajjanato apagatā eva imasmā dhammavinayā, ito te suvidūre ṭhitāti dasseti. Vuttaṃ hetam—

“Nabhañca dūre pathavī ca dūre,
Pāraṃ samuddassa tadāhu dūre.
Tato have dūratarāṃ vadanti,
Satañca dhammo asatañca rājā”ti¹.

Sabbattha patthaṭatāya vepullaṃ pāpuṇantīti sabbattha patthaṭabhāvena sīlādihammakkhandhapāripūriyā vepullaṃ pāpuṇanti.

Kuhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Santuṭṭhisuttavaṇṇanā

27. Sattame **niddosānīti** avajjarahitāni āgamanasuddhito kāyamaṇḍanādikilesavatthubhāvābhāvato ca. Tattha sulabhatāya pariyesanadukkhassa abhāvo dassito, appatāya pariharaṇadukkhassapi abhāvo dassito, anavajjatāya agarahitabhatāya bhikkhusārubbhāvo dassito hoti. Appatāya vā parittāsassa avatthutā, sulabhatāya gedhādīnaṃ avatthutā, anavajjatāya ādīnavadassananissaraṇapaññānaṃ atthitā dassitā hoti. Appatāya vā lābhena na somanassaṃ janayanti, alābhena na domanassaṃ janayanti, anavajjatāya vippaṭisāranimittam aññāṇupekkham na janayanti avippaṭisāravatthubhāvato.

1. Khu 6. 137, 142 piṭṭhesu.

Paṃsukūlanti saṅkārakūṭādisu yattha katthaci paṃsūnaṃ upari ʈhitattā abbhuggataṭṭhena paṃsukūlaṃ viyāti paṃsukūlaṃ, paṃsu viya kucchitabhāvaṃ ulati gacchatīti paṃsukūlanti evaṃ laddhanāmaṃ rathikādisu patitanantakāni uccinitvā katacīvaraṃ. **Rukkhamūlanti** vivekānurūpaṃ yaṃ kiñci rukkkhasamīpaṃ. **Yaṃ kiñci muttanti** yaṃ kiñci gomuttaṃ. Keci panettha “gomuttaparibhāvitaharītakakhaṇḍaṃ **pūtimuttan**”ti vadanti, “pūtibhāvena āpaṇādito vissatṭhaṃ chaḍḍitaṃ apariggahitaṃ yaṃ kiñci bhesajjaṃ **pūtimuttanti** adhippetan”ti apare.

Yato khoti paccatte nissakkavacanaṃ, yaṃ khoti vuttaṃ hoti. **Tena tuṭṭho hotīti** vuttakiriyaṃ parāmasati. **Tuṭṭhoti** santuṭṭho. **Idamassāhanti** yvāyaṃ catubbidhena yathāvuttena paccayena appena sulabhena santoso, idaṃ imassa bhikkhuno sīlasaṃvarādisu aññataraṃ ekaṃ sāmāññaṅgaṃ samaṇabhāvakāraṇanti ahaṃ vadāmi. Santuṭṭhassa hi catupārisuddhisīlaṃ paripuṇṇaṃ hoti, samathavipassanā ca bhāvanāpāripūriṃ gacchanti. Atha vā sāmāññaṃ nāma ariyamaggo, tassa saṅkhepato dve aṅgā bāhiraṃ ajjhattikanti. Tattha bāhiraṃ sappurisūpanissayo saddhammassavanaṇca. Ajjhattikaṃ pana yonisomanasikāro dhammānudhammappaṭipatti ca. Tesu yasmā yathārahaṃ dhammānudhammappaṭipattibhūtā tassa mūlabhūtā cete dhammā, yadidaṃ appicchataṃ santuṭṭhitā pavivittatā asaṃsatṭhatā āraddhavīriyatāti evamādayo, tasmā vuttaṃ “**idamassāhaṃ aññataraṃ sāmāññaṅganti vadāmi**”ti.

Senāsanamārabbhāti viharādiṃ mañcapīṭhādīṇca senāsanam nissāya. **Cīvaraṃ pānabhojananti** nivāsanādicīvaraṃ ambapānakādipānaṃ khādanīyabhojanīyādibhuñjitabbavatthuṇca ārabbhāti sambandho. **Vighātoti** vighātabhāvo, cittassa dukkhaṃ na hotīti yojanā. Ayaṃ hettha saṅkhepattho—“amukasmīṃ nāma āvāse paccayā sulabhā”ti labhitabbatṭhānagamanena vā “mayhaṃ pāpuṇāti, na tuyhan”ti vivādāpajjanena vā navakammakaraṇādivasena vā senāsanādīni pariyesantānaṃ asantuṭṭhānaṃ icchitālābhādīnā yo vighāto cittassa hoti, so tattha santuṭṭhassa na hoti. **Disā nappaṭihaññatīti** santuṭṭhiyā cātuddisabhāvena disā na paṭihanati. Vuttaṃ hettaṃ “cātuddiso appaṭigho ca hoti, santussamāno itarītareṇā”ti¹.

1. Khu 1. 286 piṭṭhe Suttanipāte.

Samaṇadhammassa anulomāti samaṇadhammassa
 samathavipassanābhāvanāya, ariyamaggasseva vā anucchavikā
 appicchatādayo. **Tuṭṭhacittassa bhikkhunoti** tuṭṭhacittena bhikkhunā.
Adhiggaḥitā hontīti paṭipakkhadhamme abhibhavitvā gahitā honti.
Antogatāti abbhantaragatā. Na **paribāhirā**ti na bāhirā katā.

Santuṭṭhisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Ariyavaṁsasuttavaṇṇanā

28. Aṭṭhame **vaṁsa**-saddo “piṭṭhivaṁsaṁ atikkamitvā nisīdatī”ti-ādīsu
 dvinnam gopānasīnam sandhānaṭṭhāne ṭhapetabbadaṇḍake āgato.

“Vaṁso visālova yathā visatto,
 Puttesu dāresu ca yā apekkhā.
 Vaṁsakkaḷīrova asajjamāno,
 Eko care khaggavisāṇakappo”ti¹—

ādīsu kaṭṭhake. “Bherisaddo mudīṅgasaddo vaṁsatālasaddo”ti-ādīsu
 tūriyavisese, veṇūtipi vuccati. “Bhinnena piṭṭhivaṁsena mato hatthī”ti-ādīsu
 hatthi-ādīnam piṭṭhivemajjhe padese. “Kulavaṁsaṁ ṭhappessāmī”ti-ādīsu²
 kulanvaye. “Vaṁsānurakkhako pavenīpālako”ti-ādīsu³ guṇānupubbiyaṁ
 guṇānam pabandhappavattiyaṁ. Idha pana
 catupaccayasantosabhāvanārāmatāsaṅkhātiguṇanam pabandhe daṭṭhabbo.
 Tassa pana vaṁsassa kulanvayaṁ guṇanvayaṇca nidassanavasena dassetuṁ
 “yathā hī”ti-ādi vuttam. Tattha **khattiyavaṁsoti** khattiyakulavaṁso. Esa
 nayo sesapadesupi. **Samaṇavaṁso** pana samaṇatanti samaṇapavenī.
Mūlagandhādīnanti ādi-saddena yathā sārāgandhādīnam saṅgaho, evamettha
 gorasādīnampi saṅgaho daṭṭhabbo, dutiyena pana **ādi**-saddena
 kāsikavatthasappimaṇḍādīnam.

Ariya-saddo amilakkhesupi manussesu pavattati, yesam
 nivasanaṭṭhānam ariyaṁ āyatananti vuccati. Yathāha “yāvatā ānanda ariyaṁ

1. Khu 1. 285; Khu 3. 9 piṭṭhesu.

2. Dī 3. 154 piṭṭhe.

3. Visuddhi 1. 95; Dhammapada-Ṭīṭha 2. 244 piṭṭhesu. Dī-Ṭī 3. 221 piṭṭhepi passitabbari.

āyatanan”ti¹. Lokiyasādhujanesupi “ye hi vo ariyā parisuddhakāyasamācārā, tesam aham aññataro”ti-ādīsu². Idha pana ye “ārakā kileschī”ti-ādinā laddhanibbacanā paṭividdha-ariyasaccā, te eva adhippetāti dassetuṃ **“ke pana te ariyā”**ti puccham katvā **“ariyā vuccanti”**ti-ādi vuttam. Tattha ye mahāpaṇidhānakappato paṭṭhāya yāvāyam kappo, etthantare uppannā sammāsambuddhā, te tāva sarūpato dassetvā tadanñepi sammāsambuddhe paccekabuddhe buddhasāvake ca saṅgahetvā anavasesato ariye dassetuṃ **“apicā”**ti-ādi vuttam. Tattha yāva sāsanaṃ antaradhāyati, tāva satthā dharati eva nāmāti imameva bhagavantam, ye cetarahi buddhasāvakā, te ca sandhāya paccuppannaggahaṇam. Tasmim tasmim kāle te te paccuppannāti ce, atītānāgataggahaṇam na kattabbam siyā.

Idāni yathā bhagavā “dhammam vo bhikkhave desessāmi ādikalyāṇam majjhakalyāṇam pariyosānakalyāṇam sāttham sabyañjanam kevalaparipuṇṇam parisuddham brahmacariyam pakāsessāmi, yadidaṃ cha chakkānī”ti **chachakkadesanāya**³ atṭhahi padehi vaṇṇam abhāsi, evam mahā-ariyavaṃsadesanāya ariyānaṃ vaṃsaṃ “cattārome bhikkhave ariyavaṃsā aggaññā rattaññā vaṃsaññā porāṇā, asaṃkiṇṇā asaṃkiṇṇapubbā na saṃkiyanti na saṃkiyissanti, appaṭikuṭṭhā samaṇehi brāhmaṇehi viññūhi”ti yehi navahi padehi vaṇṇam abhāsi, tāni tāva ānetvā thomanāvaseneva vaṇṇento **“te kho panete”**ti-ādimāha. **Aggāti jānitabbā** sabbavaṃsehi seṭṭhabhāvato seṭṭhabhāvasādhanaṃ ca. **Rattaññā cirarattāti jānitabbā**⁴ rattaññūhi buddhādīhi tehi ca tathā anaṭṭhitattā. **Vaṃsāti jānitabbāti** buddhādīnaṃ ariyānaṃ vaṃsāti jānitabbā. **Porāṇāti** purātanā. **Na adhunuppattikāti** na adhunātanā. **Avikiṇṇāti** na khittā na chaḍḍitā. Tenāha **“anapanītā”**ti. **Na apanītapubbāti** na chaḍḍitapubbā, tissannampi sikkhānaṃ paripūraṇūpāyabhāvato na pariccattapubbā. Tato eva idānapi na apanīyanti, anāgatepi na apanīyissantiyeva. Dhammasabhāvassa vijānanena **viññū**. Samitapāpā **samaṇā**

1. Dī 2. 74; Khu 1. 187 piṭṭhesu.

2. Ma 1. 20 piṭṭhe.

3. Ma 3. 327 piṭṭhe.

4. Rattaññā dīgharattam pavattāti jānitabbā (Aṭṭhakathāyam)

ceva bāhitapāpā **brāhmaṇā** ca. **Tehi appaṭīkuṭṭhā** appaṭīkkhittā. Yehi na paṭīkkositabbā, te aninditabbā. Agarahitabbā apariccajitabbatāya appaṭīkkhipitabbā hontīti.

Santuṭṭhoti ettha yathādhīppetasantosameva dassentena paccayasantosavasena santuṭṭhoti vuttaṃ, jhānavipassanādivasenapi idha bhikkhuno santuṭṭhatā hotīti. **Itarītareṇā**ti itarena itarena. Itarasaddo aniyamavacano dvikkhattuṃ vuccamāno yaṃ-kiñcisaddehi samānattho hotīti vuttaṃ “**yena kenaci**”ti. Svāyaṃ aniyamavācitāya eva yathā thūlādīnaṃ aññataravacano, evaṃ yathāladdhādīnampi aññataravacanoti. Tattha dutiyapakkhasseva idha icchitabhāvaṃ dassento “**atha kho**”ti-ādimāha. Nanu ca yathāladdhādayopi thūlādayo eva? Saccametaṃ, tathāpi atthi viseso. Yo hi yathāladdhesu thūlādīsu santoso, so yathālābhasantosova, na itaro. Na hi so paccayamattasannissayo icchito, atha kho attano kāyabalasārūppabhāvasannissayopi. Thūladukādayo tayopi cīvare labbhanti, majjhimo catupaccayasādhāraṇo, pacchimo pana cīvare senāsane ca labbhatīti daṭṭhabbaṃ. **Ime tayo santoseti** idaṃ sabbaśāṅgāhikanayena vuttaṃ. Ye hi parato gilānapaccayaṃ piṇḍapāte eva pakkhipitvā cīvare vīsati, piṇḍapāte pannarasa, senāsane pannarāsāti samapaññāsa santosā vuccanti, te sabbepi yathārahaṃ imesu eva tīsu santosesu saṅghaṃ samosaraṇaṃ gacchantīti.

Cīvaraṃ jānitabbanti “idaṃ nāma cīvaraṃ kappiyan”ti jātito cīvaraṃ jānitabbam. **Cīvarakheṭṭanti** cīvarassa uppattikkheṭṭam. **Paṃsukūlanti** paṃsukūlacīvaraṃ, paṃsukūlalakkhaṇappattaṃ cīvaraṃ jānitabbanti attho. **Cīvarasantosoti** cīvare labbhamāne sabbo santoso jānitabbo. **Cīvarappaṭisaṃyuttāni dhutaṅgāni jānitabbāni**, yāni gopento cīvarasantosena sammadeva santuṭṭho hotīti.

Khomakappāsikakoseyyakambalasāṇabhaṅgāni **khomādīni**. Tattha **khomaṃ** nāma khomasuttehi vāyitaṃ khomapaṭṭacīvaraṃ. Tathā sesānipi. **Sāṇanti** sāṇavākasuttehi katacīvaraṃ. **Bhaṅganti** pana khomasuttādīni sabbani, ekaccāni vā missetvā katacīvaraṃ. Bhaṅgampi vākamayamevāti keci. **Chāti** gaṇanaparicchedo. Yadi evaṃ ito

aññā vatthajāti natthīti? No natthi, sā pana etesaṃ anulomāti dassetuṃ “**dukūlādīni**”ti-ādi vuttaṃ. **Ādi**-saddena pattuṇṇaṃ somārapaṭṭaṃ cīnapaṭṭaṃ iddhijaṃ devadinnanti tesaṃ saṅgaho. Tattha dukūlaṃ sāssa anulomaṃ vākamayattā. Pattuṇṇadese sañjātavatthaṃ **pattuṇṇaṃ**. “Koseyyaviseso”ti hi abhidhānakose vuttaṃ. Somāradese cīnadese ca jātavatthāni **somāracīnapaṭṭāni**. Pattuṇṇādīni tīpi koseyyassa anulomāni pāṇakehi katasuttamayattā. **Iddhijaṃ** ehibhikkhūnaṃ puññiddhiyā nibbatacīvaraṃ, taṃ khomādīnaṃ aññataraṃ hotīti tesaṃ eva anulomaṃ. Devatāhi dinnacīvaraṃ **devadinnaṃ**, taṃ kapparukkhe nibbattaṃ jāliniyā devakaññāya anuruddhattherassa dinnavatthasadisāṃ, tampi khomādīnaṃyeva anulomaṃ hoti tesu aññatarabhāvato.

Imānīti antogadhāvadhāraṇavacanāṃ, imāni evāti attho. Buddhādīnaṃ paribhogayoggaṭṭāya **kappiyacīvarāni**. Idāni avadhāraṇena nivattitāni ekadesena dassetuṃ “**kusacīraṇ**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha kusatiṇehi aññehi vā tādisehi tiṇehi katacīvaraṃ **kusacīraṇ**. Akkavākādīhi vākehi katacīvaraṃ **vākacīraṇ**. Catukkoṇehi tikkoṇehi vā phalakehi katacīvaraṃ **phalakacīraṇ**. Manussānaṃ kesehi katakambalaṃ **kesakambalaṃ**. Cāmarivāla-assavālādīhi kataṃ **vālakambalaṃ**. Makacitantūhi vāyito **potthako**. **Cammanti** migacammādi yaṃ kiñci cammaṃ. Ulūkapakkhehi ganthitvā katacīvaraṃ **ulūkapakkhaṇ**. Bhujapattatacādimayaṃ **rukkhadussaṇ**, tirīṭakanti attho. Sukhumatarāhi latāhi latāvākehi vā vāyitaṃ **latādussaṇ**. Erakavākehi kataṃ **erakadussaṇ**. Tathā **kadalidussaṇ**. Sukhumehi veḷuvilīvehi kataṃ **veḷadussaṇ**. **Ādi**-saddena vakkalādīnaṃ saṅgaho. **Akappiyacīvarāni** tiṭṭhiyaddhajabhāvato.

Aṭṭhannaṃ mātikānaṃ vassenāti “sīmāya deti, katikāya deti”ti-ādinā¹ āgatānaṃ aṭṭhannaṃ cīvaruppattimātikānaṃ vasena. Cīvarānaṃ paṭilābhakkhetadassanatthaṃ hi bhagavatā “aṭṭhimā bhikkhave mātikā”ti-ādinā¹ mātikā ṭhapitā. **Mātikāti** hi mātaro cīvarappattijanikāti.

1. Vi 3. 427 piṭṭhe.

Sosānikanti susāne patitaṃ. **Pāpaṇikanti** āpaṇadvāre patitaṃ. **Rathiyanti** puññatthikehi vātapānantarena rathikāya chaḍḍitacoḷakam. **Saṅkārakūṭakanti** saṅkāraṭṭhāne chaḍḍitacoḷakam. **Sinānanti** nahānacoḷakam, yaṃ bhūtavejjeḥhi sasīsam nahāyitvā kālakaṇṇicoḷanti chaḍḍetvā gacchanti. **Titthanti** titthacoḷam, sinānatitthe chaḍḍitapilotikā. **Aggidaḍḍhanti** agginā daḍḍhappadesam. Tam hi manussā chaḍḍenti. **Gokhāyitādīni** pakaṭāneva. Tānipi hi manussā chaḍḍenti. **Dhajaṃ ussāpetvāti** nāvaṃ ārohanthehi vā yuddham pavisanthehi vā dhajayaṭṭhiṃ ussāpetvā, tattha baddham vātena **ānītaṃ** tehi chaḍḍitanti adhippāyo.

Sādakabhikkhunāti gahapaticīvarassa sādiyanabhikkhunā.
Ekamāsamattanti cīvaramāsasaññitaṃ ekamāsamattaṃ **vitakketuṃ vaṭṭati**, na tato paranti adhippāyo. Sabbassapi hi taṇhāniggahatthā sāsane paṭipattīti. **Paṃsukūliko addhamāseneva karoti** aparappaṭibaddhattā paṭilābhassa, itarassa pana parappaṭibaddhattā māsamattaṃ anuññātaṃ. **Idaṃ māsaddhamāsamattaṃ -pa- vitakkasantoso** vitakkentassa parimitakālikattā. Mahātheraṃ tattha attano sahāyaṃ icchantopi garugāravena **“gāmadvāraṃ bhante gamissāmi”** iccevāha. Theropi tassa ajjhāsayaṃ ñatvā **“ahampāvuso gamissāmi”**ti āha. “Imassa bhikkhuno vitakkassa avasaro mā hotū”ti **pañhaṃ pucchamāno gāmaṃ pāvisi**. **Uccārapalibuddhoti** uccārena pīlito. Tadā bhagavato dukkarakiriyānussaraṇamukhena tathāgate uppannassa pītisomanassavegassa balavabhāvena kilesānaṃ vikkhambhitattā **tasmimīyeva -pa- tīṇi phalāni patto**.

Kattha labhissāmīti cintanāpi lābhāsāpubbikāti tathā **“acintetvā”**ti vuttaṃ. “Sundaraṃ labhissāmi, manāpaṃ labhissāmi”ti evamādicintanāya kā nāma kathā, kathaṃ pana gantabbanti āha **“kammaṭṭhānasīseneva gamanan”**ti. Tena cīvaraṃ paṭicca kiñcipi na cintetabbamevāti dasseti. Apesalo appatirūpāyapi pariyesanāya paccayo bhaveyyāti **“pesalaṃ bhikkhuṃ gahetvā”**ti vuttaṃ. **Āhariyamānanti** susānādīsu patitaṃ vatthaṃ “ime bhikkhū paṃsukūlapariyesanaṃ caranti”ti ñatvā kenaci purisena tato āñiyamānaṃ. **Evam laddhaṃ gaṇhantassapīti** evaṃ paṭilābhasantosam akopetvā laddhaṃ gaṇhantassapi. **Attano**

pahonakamattenevāti yathāladdhānaṃ paṃsukūlānaṃ ekapaṭṭadupaṭṭānaṃ atthāya attano pahonakappamaṇeṇeva. Avadhāraṇena upari paccāsaṃ nivatteti. Gāme bhikkhāya āhiṇḍantena sapaḍānacārinā viya dvārappaṭipāṭiyā caraṇaṃ **loluppavivajjanaṃ** nāma loluppassa dūrasamussāritattā.

Yāpetunti attabhāvaṃ pavattetuṃ. **Dhovanupagenā**ti dhovanayoggena. **Paṇṇānī**ti ambajambādipaṇṇāni. **Akopetvā**ti santosaṃ akopetvā. **Pahonakanīhārenevā**ti antaravāsakādīsu yaṃ kātukāmo, tassa pahonakaniyāmeneva yathāladdhaṃ thūlasukhumādiṃ gahetvā karaṇaṃ. **Timaṇḍalappaṭicchādanamattassevā**ti nivāsanaṃ ce nābhimaṇḍalaṃ jāṇumaṇḍalaṃ, itarañce galavāṭamaṇḍalaṃ jāṇumaṇḍalanti timaṇḍalappaṭicchādanamattasseva karaṇaṃ, taṃ pana atthato tiṇṇaṃ cīvarānaṃ heṭṭhimantena vuttaparimāṇaṃyeva hoti. **Avicāretvā** na vicāretvā.

Kusibandhanakāleti maṇḍalāni yojetvā sibbanakāle. **Sattavā**reti satta sibbanavāre. Kappabindu-apadesena kassaci vikārassa akaraṇaṃ **kappasantoso**.

Sītaṭṭapaṭighātanādi atthāpattito sijjhatīti mukhyameva cīvaraparibhoge payojanaṃ dassetuṃ “**hirikopīnappaṭicchādanamattavasenā**”ti vuttaṃ. Tenāha bhagavā “yāvadeva hirikopīnappaṭicchādanatthan”ti¹. **Vaṭṭati**, na tāvatā santoso kuppatti sambhārānaṃ² dakkhiṇeyyānaṃ alābhato. **Sāraṇīyadhamme** **thatvā**ti sīlavantehi bhikkhūhi sādharmaṇabhogibhāve thatvā. **Itī**ti-ādinaṃ paṭhamasseva ariyavaṃsassa paṃsukūlikaṅgatecīvarikaṅgānaṃ tesaṅcassa paccayataṃ dassento “iti ime dhammā aññaṃaṇṇassa samuṭṭhāpakā upatthambhakā cā”ti dīpeti. Esa nayo ito paresu.

Santuṭṭho hoti **vaṇṇavādī**ti ettha catukkoṭikaṃ sambhavati. Tattha catutthoyeva pakkho vaṇṇitathomitoti tathā desanā katā. **Eko santuṭṭho** hoti, **santosassa vaṇṇaṃ na katheti** seyyathāpi thero nāḷako. **Eko na santuṭṭho** hoti, **santosassa vaṇṇaṃ katheti** seyyathāpi upanando sakyaputto. **Eko neva santuṭṭho** hoti, **na santosassa vaṇṇaṃ katheti** seyyathāpi thero

1. Ma 1. 12; Aṃ 2. 341; Khu 7. 379 piṭṭhesu.

2. Samānānaṃ (Ka)

lāḷudāyi. **Eko santuṭṭho ceva hoti, santosassa ca vaṇṇaṃ katheti** seyyathāpi theero mahākassapo.

Anesananti ayuttaṃ esanaṃ. Tenāha “**appatirūpan**”ti, sāsane ṭhitānaṃ appatirūpaṃ ayoggaṃ. **Kohaṇṇaṃ karontoti** cīvaruppadananimittaṃ paresaṃ kuhaṇaṃ vimhāpanaṃ karonto. **Uttasatīti** taṇhāsantāsena uparūpari tasati. **Paritassatīti** parito tassati. Yathā sabbe kāyavacippayogā tadatthā eva jāyanti, evaṃ sabbabhāgehi tasati. Gadhitam¹ vuccati giddho, so cettha abhiṭṭhālakkaṇaṃ adhippeto. Gadhitam etassa natthīti **agadhitoti** āha “**vigatalobhagiddho**”ti. **Mucchanti** taṇhāvasena muyhanaṃ. Tassa samussayassa adhigataṃ **anāpanno** anupagato. **Anotthato** anajjhotthato. **Apariyonaddhoti** taṇhacchadanena acchādito. **Ādīnaṃ passamānoti** diṭṭhadhammikaṃ samparāyikaṇca dosaṃ passanto. Gadhitapariabhogato nissarati etenāti nissaraṇaṃ, idamaṭṭhikā. Tam pajānātīti **nissaraṇapaṇṇo**. Tenāha “**yāvadeva -pa- jānanto**”ti.

Nevattānukkamaṇsetīti attānaṃ neva ukkaṃseti na ukkhipati na ukkaṭṭhato dahati. **Ahanti**-ādi ukkaṃsanākāradassanaṃ. **Na vambheti** na hīleti na nihīnato dahati. **Tasmiṃ cīvarasantoseti** tasmiṃ yathāvutte vīsatividhe cīvarasantose. Kāmaṇcetta vuttappakārasantosaggahaṇeṇeva cīvarahetu anesanāpajjanādipi gahitameva tasmiṃ sati tassa bhāvato, asati ca abhāvato. Vaṇṇavādītā-attukkaṃsanaparavambhaṇāni pana gahitāni na hontīti “**vaṇṇavādādīsu vā**”ti² vikappo vutto. Etta ca **dakkhoti**-ādi yesaṃ dhammānaṃ vasenassa yathāvuttasantosādī ijjhanti, taṇḍassanaṃ. Tattha **dakkhoti** iminā tesaṃ samuṭṭhāpanapaṇṇaṃ dasseti. **Analasoti** iminā paggaṇhanavīriyaṃ, **sampajānoti** iminā pārihāriyapaṇṇaṃ, **paṭissatoti** iminā tattha asammosavuttiṃ dasseti.

Piṇḍapāto jānitabboti pabhedato piṇḍapāto jānitabbo.
Piṇḍapātakkhattanti piṇḍapātassa uppattiṭṭhānaṃ. **Piṇḍapātasantoso**

1. Gadhitam (Ka)

2. Vaṇṇavādītādīsu vāti (Ka)

jānitabboti piṇḍapātasantosappabhedo jānitabbo. Idha bhesajjampi piṇḍapātagatikameva. Āharitabbato hi sappi-ādīnampi gahaṇaṃ kataṃ.

Piṇḍapātakkhattaṃ piṇḍapātassa uppattiṭṭhānaṃ khattaṃ viya khattaṃ. Uppajjati ettha, etenāti ca **uppattiṭṭhānaṃ**. Saṃghato vā hi bhikkhuno piṇḍapāto uppajjati uddisavasena vā. Tattha sakalassa saṃghassa dātabbabbhattaṃ **saṃghabbhattaṃ**. Katipaye bhikkhū uddisitvā uddesena dātabbabbhattaṃ **uddesabbhattaṃ**. Nimantetvā dātabbabbhattaṃ **nimantanāṃ**. Salākāya dātabbabbhattaṃ **salākabbhattaṃ**. Ekasmiṃ pakkhe ekadivasāṃ dātabbabbhattaṃ **pakkhikaṃ**. Uposathe uposathe dātabbatattaṃ **uposathikaṃ**. Pāṭipadadivase dātabbabbhattaṃ **pāṭipadikaṃ**. Āgantukānaṃ dātabbabbhattaṃ **āgantukabbhattaṃ**. Dhuragehe eva ṭhapetvā dātabbabbhattaṃ **dhurabbhattaṃ**. Kuṭiṃ uddissa dātabbabbhattaṃ **kuṭibhattaṃ**. Gāmaṃ vāsi-ādīhi vārena dātabbabbhattaṃ **vārabhattaṃ**. Vihāraṃ uddissa dātabbabbhattaṃ **vihārabhattaṃ**. Sesāni pākāṇeva.

Vitakketi “kattha nu kho ahaṃ ajja piṇḍāya carissāmī”ti. “**Sve kattha piṇḍāya carissāmā**”ti therena vutte “**asukagāme bhante**”ti kāmametaṃ paṭivacanadānaṃ, yena pana cittaṃ cintetvā taṃ vuttaṃ, taṃ sandhāyāha “**ettakaṃ cintetvā**”ti. **Tato paṭṭhāyāti** vitakkamālake ṭhatvā vitakkitaḥkālato paṭṭhāya. **Tato paraṃ vitakkento ariyavaṃsā cuto hotīti** idaṃ tiṇṇampi ariyavaṃsikaṇaṃ vasena gahetabbaṃ, na ekacārikasseva. Sabbopi hi ariyavaṃsiko ekavārameva vitakketuṃ labhati, na tato paraṃ. **Paribāhīro**ti ariyavaṃsikaḥbhāvato bahibhūto. Svāyaṃ vitakkasantoso kammaṭṭhānaṃmanasikārena na kuppati visujjhati ca. Ito paresupi eseva nayo. Tenevāha “**kammaṭṭhānasīseṇa gantabbaṃ**”ti. **Gahetabbamevāti** aṭṭhānappayutto **eva**-saddo. Yāpanamattameva gahetabbanti yojetabbaṃ.

Etthāti etasmiṃ puṇḍapātappaṭiggahaṇe. **Appanti** attano yāpanappamāṇatopi appaṃ gahetabbaṃ dāyakaṃsa cittaṃrādhanatthaṃ. **Pamāṇenevāti** attano pamāṇeneva appaṃ gahetabbaṃ. **Pamāṇena gahetabbanti** etta kāraṇaṃ dassetuṃ “**paṭiggahaṇasmiṃhi**”ti-ādi vuttaṃ. **Makkhetīti** viddhamseti apaneti. **Vinipāṭeti** vināseti aṭṭhānaviniyogena. **Sāsananti** satthusāsaṇaṃ anusīṭhiṃ **na karoti** na paṭipajjati. Sapadānacārinā

viya dvārapaṭipāṭiyā caraṇaṃ **loluppavivajjanasantosoti āha**
“dvārapaṭipāṭiyā gantabban”ti.

Harapetvāti adhikaṃ apānetvā. Āhāragedhato nissarati etenāti
nissaraṇaṃ. Jighacchāya paṭivinodanattamaṃ katā, kāyassa ṭhiti-
 ādipayojanaṃ pana atthāpattito āgatamevāti āha **“jighacchāya -pa- santoso**
nāma”ti. **Nidahitvā na paribhuñjitabbaṃ** tadahupīti adhippāyo. Itaratta
 pana sikkhāpadeneva vāritaṃ. **Sāraṇīyadhamme ṭhitenā**ti silavantehi
 bhikkhūhi sādharmaṇabhogibhāve ṭhitenā.

Senāsanenāti sayanena āsanena ca. Yattha yattha hi mañcādike
 vihārādike ca seti, taṃ senaṃ. Yattha yattha pīṭhādike āsati, taṃ āsanaṃ.
 Tadubhayaṃ ekato katvā **“senāsanā”**ti vuttaṃ. Tenāha **“mañco”**ti-ādi.
 Tattha **mañco** masārakādi. Tathā **pīṭhaṃ**. Mañcabhisi, pīṭhabhisīti duvidho
bhisi. **Vihāro** pākāraparicchinno sakalo āvāso, “dīghamukhapāsādo”ti keci.
Aḍḍhayogo dīghapāsādo, “ekapassacchādanakasenāsanā”ti keci. **Pāsādoti**
 caturassapāsādo, “āyatacaturassapāsādo”ti keci. **Hammiyanti**
 muṇḍacchadanapāsādo. **Guhā**ti kevalā pabbataguhā. **Leṇaṃ** dvārabandhaṃ.
Aṭṭo bahalabhittikagehaṃ, yassa gopānasiyo aggahetvā iṭṭhakāhi eva
 chadanaṃ hoti, “aṭṭalākārena karīyati”tipi vadanti. **Mālo** ekakūṭasaṅghaṭṭo
 anekakoṇo paṭissayaviseso, “vaṭṭākārena katasenāsanā”ti keci.

Piṇḍapāte vuttanayenevāti “sādako bhikkhu ‘ahaṃ kattha vasissāmī’ti
 vitakketi”ti-ādinā yathārahaṃ piṇḍapāte vuttanayeneva veditabbā. “Tato
 paraṃ vitakkento ariyavaṃsā cuto hoti paribāhiro, senāsaṇaṃ kuhiṃ
 labhissāmīti acintetvā kammaṭṭhānasīseneva gantabban”ti ca evamādi
 sabbaṃ purimanayeneva.

Kasmā pañettha paccayasantosaṃ dassentena bhagavatā
 gilānapaccayasantoso na gahitoti? Na kho pañetaṃ evaṃ daṭṭhabbanti
 dassento **“gilānapaccayo pana piṇḍapāte eva pavitṭho”**ti āha,
 āharitabbatāsāmaññenāti adhippāyo. Yadi evaṃ tatthāpi piṇḍapāte viya

vitakkasantosādayopi pannarasa santosā icchitabbāti? Noti dassento āha **“tatthā”**ti-ādi. Nanu cettha dvādaseva dhutaṅgāni viniyogaṃ gatāni, ekaṃ pana nesajjikaṅgiṃ na katthaci viniyuttanti āha **“nesajjikaṅgaṃ bhāvanārāma-ariyavaṃsaṃ bhajati”**ti. Ayaṇca attho aṭṭhakathāruḷho evāti dassento **“vuttampi cetan”**ti-ādimāha.

Pathaviṃ pattharamāno viyāti-ādi ariyavaṃsadesanāya sudukkarabhāvadassanaṃ mahāvisayattā tassā desanāya. Yasmā nayasahassapaṭimaṇḍitaṃ hoti, ariyamaggādhigamāya vitthārato pagattiyamānā desanā **cittuppādakaṇḍe** ayaṇca bhāvanārāma-ariyavaṃsakathā ariyamaggādhigamāya vitthārato pavattiyamānā eva hotīti vuttaṃ **“sahassanayapaṭimaṇḍitaṃ -pa- desanaṃ āraṭi”**ti.

Paṭipakkhavidhamanato abhimukhabhāvena ramaṇaṃ āramaṇaṃ **ārāmoti** āha **“abhiratīti attho”**ti. Byadhikaraṇānampi padānaṃ vasena bhavati bāhiratthasamāso yathā **“urasilomo kaṇṭhekāḷo”**ti āha **“bhāvanāya ārāmo assāti bhāvanārāmo”**ti. Abhiramitabbaṭṭhena vā āromo, bhavanā ārāmo assāti **bhāvanārāmoti** evampettha samāsayaṇā veditabbā. **Bhāvento ramatīti** etena bhāvanārāmasaddānaṃ kattusādhanaṃ kammadhārayasamāsataṇca dasseti. **“Pajahanto ramatī”**ti vuttattā **pahānārāmoti** etthāpi eseṇa nayo.

Kāmaṃ **“nesajjikaṅgaṃ bhāvanārāma-ariyavaṃsaṃ bhajati”**ti vuttaṃ bhāvanānayoḡassa anucchavikattā, nesajjikaṅgavasena pana nesajjikassa bhikkhuno ekaccāhi āpattīhi anāpattibhāvoti tampi saṅgaṇhanto **“terasannaṃ dhutaṅgānaṃ”**ti vatvā vinayaṃ patvā garuke ṭhātabbanti icchitattā sallekhasa apariccajanavasena paṭipatti nāma vinaye ṭhitassevāti āha **“tera-annaṃ -pa- kathitaṃ hoti”**ti. Kāmaṃ suttābhidhammapiṭakesupi tattha tattha sīlakathā āhaṭṭāyeva, yehi pana guṇehi sīlassa vodānaṃ hoti, tesu kathitesu yathā sīlakathābāhullaṃ vinayapiṭakaṃ kathikaṃ hoti, evaṃ bhāvanākathābāhullaṃ suttapiṭakaṃ abhidhammapiṭakaṇca catutthena ariyavaṃsena kathitena kathitameva hotīti vuttaṃ **“bhāvanārāmena avasesaṃ piṭakadvayaṃ kathitaṃ”**ti. So nekkhammaṃ

bhāvento ramatī”ti nekkhammapadaṃ ādim katvā tattha desanāya pavattattā sabbesampi vā samathavipassanāmaggadhammānaṃ yathāsakaṃ paṭipakkhato nikkhamanena nekkhammasaññitānaṃ tattha āgatattā so paṭho nekkhammapālīti vuccatīti āha “**nekkhammapāliya kathetabbo**”ti. Tenāha **aṭṭhakathāyaṃ**¹ “sabbepi kusalā dhammā, nekkhammanti pavuccare”ti. **Dasuttarasuttantapariyāyenā**ti dasuttarasuttantadhammena² dasuttarasuttante āgatanāyenāti vā attho. Sesapadadvayepi eseva nayo.

Sopi jāgariyaṃ anuyutto bhikkhu. **Nekkhammanti** kāmehi nikkhantabhāvato nekkhammasaññitāṃ paṭhamajjhānūpacāraṃ, so “abhiijhaṃ loke pahāyā”ti-ādinā³ āgato. Paṭhamajjhānassa pubbabhāgabhāvanā hi idhādhippetā, tasmā “abyāpādan”ti-ādīsupi evameva attho veditabbo. Sa-upāyānaṃ hi aṭṭhannaṃ samāpattīnaṃ aṭṭhārasannaṃ mahāvipassanānaṃ catunnaṃ ariyamaggānaṃca vasenettha desanā pavattātī. Tattha **abyāpādanti** mettā. **Ālokasaññanti** vibhūtaṃ katvā manasikaraṇena upaṭṭhita-ālokasañjānaṃ. **Avikkhepanti** samādhim. **Dhammavavatthānanti** kusalādidhammānaṃ yāthāvanicchayaṃ, “sapaccayanāmavavatthānan”tipi vadanti. Evaṃ kāmaccchandādinīvaraṇappahānena “abhiijhaṃ loke pahāyā”ti-ādinā³ vuttassa paṭhamajjhānassa pubbabhāgapaṭipadāya bhāvanārāmataṃ pahānārāmataṃca dassetvā idāni saha upāyena aṭṭhasamāpattīti aṭṭhārasahi ca mahāvipassanāhi taṃ dassetum “**ñāṇan**”ti-ādimāha. Nāmarūpapariggahaṇakaṃkhāvitaraṇānaṃ hi vibandhabhūtassa mohassa dūrīkaraṇena ñātapariññāya ṭhitassa aniccasaññādayo sijjhanti. Tathā jhānasamāpattīsu anabhiratinimittena pāmojjena tattha anabhiratiyā vinoditāya jhānādīnaṃ samadhigamoti samāpattivipassanaṃ arativinodana-avijjāpadālana-upāyo. Uppaṭipāṭiniddeso pana nīvaraṇasabhāvāya avijjāya heṭṭhānīvaraṇesu saṅghadassanattanti daṭṭhabbaṃ. Kiñcāpi paṭhamajjhānūpacāreyeva dukkhaṃ, catutthajjhānūpacāreyeva sukhaṃ pahīyati, atisayappahānaṃ pana sandhāyāha “**catutthajjhānaṃ sukhadukkhe**”ti.

1. Itivuttaka-Ṭṭha 331 piṭṭhe.

2. Dī 3. 227 piṭṭhe.

3. Abhi 2. 253 piṭṭhe.

Aniccassa, aniccanti ca anupassanā **aniccānupassanā**,
tebhūmakadhammānaṃ aniccataṃ gahetvā pavattāya anupassanāyetaṃ
nāmaṃ. **Niccasaññanti** saṅkhatadhammesu niccā sassatāti pavattaṃ
micchāsaññaṃ. Saññāsīsena diṭṭhicittānampi gahaṇaṃ daṭṭhabbaṃ. Esa nayo
ito paresupi. **Nibbidānupassananti** saṅkhāresu nibbindanākārena pavattaṃ
anupassanaṃ. **Nandinti** sappītikataṇhaṃ. **Virāgānupassananti**
virajjanākārena pavattaṃ anupassanaṃ. **Nirodhānupassananti** saṅkhārānaṃ
nirodhassa anupassanaṃ. “Te saṅkhārā nirujjhantiyeva, āyatim
samudayavasena na uppajjanti”ti evaṃ vā anupassanā **nirodhānupassanā**.
Tenevāha “nirodhānupassanāya nirodheti no samudeti”ti. Muccitukāmatā hi
ayaṃ balappattāti. Paṭinissajjanākārena pavattā anupassanā
paṭinissaggānupassanā. Paṭisaṅkhā santiṭṭhanā hi ayaṃ. **Ādānanti**
niccādivasena gahaṇaṃ. Santatisamūhakkiccārammaṇānaṃ vasena
ekattaggahaṇaṃ **ghanasaññā**. **Āyūhanaṃ** abhisāṅkharaṇaṃ.
Avatthāvisesāpatti **vipariṇāmo**. **Dhuvasaññanti** thirabhāvaggahaṇaṃ.

Nimittanti samūhaghanavasena, sakiccaparicchedatāya ca saṅkhārānaṃ
saviggahataṃ. **Paṇidhinti** rāgādipaṇidhiṃ. Sā panatthato taṇhāvasena
saṅkhāresu ninnatā. **Abhinivesanti** attānudiṭṭhi. Aniccadukkhādivasena
sabbadhammatīraṇaṃ **adhipaṇñādharmavipassanā**. **Sārādānābhinivesanti**
asāre sāranti gahaṇavipallāsaṃ. “Issarakuttādivasena loko samuppanno”ti
abhiniveso **sammohābhiniveso**. Keci pana “ahosiṃ nu kho
ahamatītamaddhānanti-ādinā¹ pavattasaṃsayāpatti sammohābhiniveso”ti
vadanti. Saṅkhāresu tāṇaleṇabhāvaggahaṇaṃ **ālayābhiniveso**. “Ālayaratā
ālayasammuditā”ti² ca vacanato ālayo taṇhā, sāyeva cakkhādīsu rūpādīsu ca
abhinivesavasena pavattiyā ālayābhinivesoti keci. Evaṃ ṭhitā te saṅkhārā
paṭinissajjīyanti pavattaṃ ṇāṇaṃ **paṭisaṅkhānupassanā**. Vaṭṭato vigatattā
vivattaṃ nibbānaṃ, tattha ārammaṇasaṅkhātēna anupassanena pavattiyā
vivattānupassanā gotrabhu. **Samyogā bhinivesanti** samyujjanavasena
saṅkhāresu nivesanaṃ. **Diṭṭhakatṭheti** diṭṭhiyā sahaṇātekatṭhe pahānekatṭhe
ca. **Oḷāriketi** uparimaggavajjhe

1. Ma 1. 10; Saṃ 1. 265 piṭṭhesu.

2. Dī 2. 31, 32; Ma 1. 224; Ma 2. 291; Saṃ 1. 138; Vi 3. 5, 7, 8 piṭṭhesu.

kilese apekkhitvā vuttaṃ, aññathā dassanappahātabbāpi dutiyamaggavajjhehipi oḷāritāti. **Aṇusahagateti** aṇubhūte. Idaraṃ heṭṭhimamaggavajjhe apekkhitvā vuttaṃ. **Sabbakileseti** avasiṭṭhasabbakilese. Na hi paṭhamādimaggehipi pahīnā kilesā puna pahīyantīti.

Evanti paṭisambhidāmagge¹ nekkhammapāḷiyā yojanaṃ nigametvā **dīghanikāyeti**-ādinā dasuttarapariyāyena² yojanaṃ dasseti. **Ekaṃ dhammaṃ bhāvento ramati, ekaṃ dhammaṃ pajahanto ramatīti** ca nayidaṃ dasuttarasutte² āgataniyāmena vuttaṃ, tattha pana “eko dhammo bhāvetabbo, eko dhammo pahātabbo”ti desanā āgatā. Evaṃ santepi yasmā atthato bhedo natthi, tasmā paṭisambhidāmagge¹ nekkhammapāḷiyaṃ āgatanīhāreneva “**ekaṃ dhammaṃ bhāvento ramati, ekaṃ dhammaṃ pajahanto ramatī**”ti vuttaṃ. Esa nayo sesavāresupi.

Evanti-ādinā dasuttarapariyāyena² yojanaṃ nigametvā idāni satipaṭṭhānasuttantapariyāyena³ yojanaṃ dassetuṃ “**majjhimanikāye**”ti-ādi āraddhaṃ. Kāmaṃ cettha kāyānupassanāvaseneva saṃkhipitvā yojanā katā, ekavīsatiyā pana ṭhānānaṃ vasenapi yojanā kātābbā. Idāni abhidhammaniddesapariyāyena dassetuṃ “**abhidhamme niddesapariyāyena**”ti-ādi āraddhaṃ. **Aniccatoti**-ādīsu yaṃ vattabbaṃ, taṃ **visuddhimaggasaṃvaṇṇanāsu**⁴ vuttanayena veditabbaṃ.

Ukkaṇṭhitanti adhikusalesu dhammesu pantasenāsanesu ca ukkaṇṭhādīṇca, ananuyogoti attho. Ariyavaṃsapūraṃ dhīro sīlavā bhikkhu ariyavaṃsaparipūraṇassa bhedaṃ anicchanto samāhito vipassako ca paccayaghātena aratīyā ratīyā ca sahitā abhibhavitā hotīti vuttaṃ “**aratiratisaho bhikkhave dhīro**”ti. Sesāṃ suviññeyyameva.

Ariyavaṃsasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Khu 9. 45, 104 piṭṭhesu.

2. Dī 3. 227 piṭṭhe.

3. Ma 1. 70 piṭṭhe.

4. Visuddhi 2. 247; Visuddhi-Ṭī 2. 393 piṭṭhesu.

9. Dhammapadasuttavaṇṇanā

29. Navame jhānādibhedo dhammo pajjati etenāti dhammapadam, anabhijjhāva dhammapadam **anabhijjhādhammapadam**, anabhijjhāpadhāno vā dhammakotṭhāso **anabhijjhādhammapadam**. Evaṃ sesesupi. Atthato pana **anabhijjhādhammapadam** nāma alobho vā alobhasīsenā adhigatajjhānavipassanāmaggaḥalanibbānāni vā. **Abyāpādo dhammapadam** nāma mettā vā mettāsīsenā adhigatajjhānādīni vā. **Sammāsati dhammapadam** nāma sūpaṭṭhitassati vā satisīsenā adhigatajjhānādīni vā. **Sammāsamādhidhammapadam** nāma aṭṭhasamāpatti vā aṭṭhasamāpattisīsenā adhigatajjhānavipassanā maggaḥalanibbānāni vā. Dasa asubhavasena vā adhigatajjhānādīni **anabhijjhā dhammapadam**. Catubrahmavihārasena adhigatāni **abyāpādo dhammapadam**. Dasānussati-āhārepaṭīkūlasaṇṇāvasena adhigatāni **sammāsati dhammapadam**. Dasakasiṇa-ānāpānavasena adhigatāni **sammāsamādhidhammapadam**. **Anabhijjhālūti** anabhijjhāyanasīlo. Abhipubbo jhesaddo abhijjhāyanaṭṭho. Tenevāha “**nittanho hutvā**”ti. **Pakatibhāvaṃ avijahantenāti** parisuddhabhāvaṃ sabhāvasaṅkhātā- anavajjasāṅkhātāṃ pakatibhāvaṃ avijahantena. Sāvajjadhammasamuppattiyā hi cittassa anavajjabhāvo jahito hotīti.

Dhammapadasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Paribbājakasuttavaṇṇanā

30. Dasame **abhiññātā**ti ediso ca ediso cāti abhilakkhaṇavasena ñātā. Tenāha “**ñātā pākāṭā**”ti. **Paṭisallānā vuṭṭhitoti** ettha **paṭisallānanti** tehi tehi saddhivihārika-antevāsika-upāsakādisattehi ceva rūpārammaṇādisaṅkhārehi ca paṭinivattitvā apasakkitvā sallīnaṃ nilīyanaṃ, ekībhāvo pavivekoti vuttaṃ hoti. Yo tato vuṭṭhito, so paṭisallānā vuṭṭhito nāma hoti. Bhagavā pana yasmā paṭisallānā uttamato phalasamāpattito vuṭṭhāsi, yasmā vuttaṃ “**paṭisallānā vuṭṭhitoti phalasamāpattito vuṭṭhito**”ti. **Vatthukāmesūti** rūpādisu kilesakāmassa vatthubhūtesu kāmesu. **Bahalarāganti** thiramūladummocanīyatāhi ajjhosānena bahalabhūtaṃ

kilesakāmaṃ. **Sakāraṇā**ti yehi kāraṇehi paresaṃ vāde dosaṃ dassenti, tehi kāraṇehi sakāraṇā. Na hi lakkhaṇayuttana hetunā vinā paravādesu dosaṃ dassetuṃ sakkā.

Evamādīti ettha ādisaddena “natthi hetu natthi paccayo sattānaṃ saṃkilesāyā”¹ti¹ evamādiṃ saṅgaṇhāti, tasmā **evamādivādino** evaṃ hetuppaṭikhepavādinoti attho. Ettha ca natthikadiṭṭhi vipākaṃ paṭibāhati, akiriyadiṭṭhi kammaṃ paṭibāhati, ahetukadiṭṭhi ubhayaṃ paṭibāhati. Tattha kammaṃ paṭibāhantena vipāko paṭibāhito hoti, vipākaṃ paṭibāhantenapi kammaṃ paṭibāhitaṃ. Iti sabbepe te atthato ubhayapaṭibāhakā ahetuvādā ceva akiriyavādā ca natthikavādā ca honti. **Okkantaniyamā**ti ogāḷhamicchattaniyamā. **Sajjhāyatī**ti taṃ diṭṭhidīpakamāṃ ganthaṃ uggahetvā paṭhati. **Vīmaṃsatī**ti tassa atthaṃ vicāreti. **Tassā**ti-ādi vīmaṃsanākāradassanaṃ. **Tasmīṃ ārammaṇe**ti yathāparikkappitahetupaccayābhāvādike natthi hetūti-ādinayappavattāya laddhiyā ārammaṇe. **Micchāsati santiṭṭhatī**ti “natthi hetū”ti-ādivasena anussavūpaladdhe atthe tadākāraparivitakkanehi saviggahe viya sarūpato cittassa paccupaṭṭhite cirakālaparicayena evametanti nijjhānakkhamabhāvūpagamanena nijjhānakkhantiyā tathāgahite punappunaṃ tatheva āsevantassa bahulīkarontassa micchāvitakkena samānīyamānā micchāvāyāmapatthambhikā atamsabhāvaṃ taṃsabhāvanti gaṇhantī micchāsati laddhanāmā taṃladdhisahagatā taṃhā santiṭṭhati. **Cittaṃ ekaggaṃ hotī**ti yathāvuttavitakkādipaccayaalābhena tasmīṃ ārammaṇe avaṭṭhitatāya anekaggataṃ pahāya cittaṃ ekaggaṃ appitaṃ viya hoti micchāsamādhinā. Sopi hi paccayavisesena laddhabhāvanābalo kadāci samādhānapaṭirūpakiccakaro hotiyeva paharaṇavijjhanādīsu viyāti daṭṭhabbaṃ.

Javanāni javantīti anekakkhattuṃ tenākārena pubbabhāgiyesu javanavāresu pavattesu sabbapacchime javanavāre satta javanāni javanti. **Paṭhamajavane satekiccho hoti, tathā dutiyādīsūti** dhammasabhāvadassanaṃmetam, na pana tasmīṃ khaṇe tesam satekicchabhāvāpādanam

kenaci sakkā kātuṃ. **Tatthā**ti tesu tīsu micchādassanesu. **Koci ekam dassanam okkamati**ti yassa ekasmiṃyeva abhiniveso āsevanā pavattā, so ekamyeva dassanam okkamati. Yassa dvīsu tīsupi vā abhiniveso āsevanā pavattā, so **dve tīni okkamati**. Etena yā pubbe ubhayapaṭibāhikatāmukhena pavattā atthasiddhā sabbadiṭṭhikā, sā pubbabhāgiyā, micchāniyāmokkantiyā pana yathāsakam paccayasamudāgamadiṭṭhito bhinnārammaṇānam viya visesādhigamānam ekajjham anuppattiyā abhikiṇṇā evāti dasseti. Ekasmiṃ okkantepi dvīsu tīsu okkantesupi niyatamicchādiṭṭhikova hotīti iminā tissannampi diṭṭhīnam samānaphalataṃ samānabalaṃca dasseti. Tasmā tissopi cetanā ekassa uppannā aññamaññam anubalappadāyikā honti.

Kim panesa etasmiññeva attabhāve niyato, udāhu aññasmimpīti? Etasmiññeva niyato. Akusalam hi nāmetam abalam, na kusalam viya mahābalam. Aññathā sammattaniyāmo viya accantiko siyā, āsevanavasena pana bhavantarepi tam tam diṭṭhim rocetiyeva. Tenevāha “**vaṭṭakhāṇuko nāmesa satto**”ti. Tasmā “sakiṃ nimuggo nimuggo eva bālo”ti viya vaṭṭakhāṇujotana¹, yādischi pana paccayehi ayam tam dassanam okkanto puna kadāci micchattaniyāmo tappaṭikkhepapaccaye paṭicca tato sīsukkhepanamassa na hotīti na vattabham. Tena vuttam “**yebhuyyenā**”ti. **Edisāti** “buddhānampi atekicchā”ti-ādinā vuttasadisā.

Attano nindābhayenāti “sammā diṭṭhiṃca nāma te garahantī”ti-ādinā attano upari parehi vattabbanindābhayena. **Ghaṭṭanabhayenāti** tathā paresam apasādanabhayena. Sahadhammena parena attano upari kātabbaniggaho upārambho, tato parittāso upārambhabhayam. Tam pana atthato upavādabhayam hotīti āha “**upavādabhayenā**”ti. Paṭippassaddhivasena abhiijhā vinayati etenāti **abhiijhāvinayo**, arahattaphalam. Tenāha “**abhiijhāvinayo vuccati arahattan**”ti.

Paribbājakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Uruvelavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Vaṭṭakhāṇuko nāma (?)

4. Cakkavagga

1. Cakkasuttavaṇṇanā

31. Catutthassa paṭhame **cattāri cakkānī**ti ettha cakkam nāma dārucakkaṃ ratanacakkaṃ dhammacakkaṃ iriyāpathacakkaṃ sampatticakkanti pañcavidhaṃ. Tattha “yaṃ panidaṃ samma rathakāra cakkam chahi māsehi niṭṭhitaṃ chārattūnehī”¹ti idam dārucakkaṃ. “Pitarā pavattitaṃ cakkam anuvatteti”²ti idam ratanacakkaṃ. “Mayā pavattitaṃ cakkam”³ti idam dhammacakkaṃ. “Catucakkaṃ navadvāraṃ”⁴ti idam iriyāpathacakkaṃ. “Cattārimāni bhikkheve cakkāni yehi samannāgatānaṃ devamanussānaṃ catucakkaṃ pavattati”⁵ti idam sampatticakkaṃ. Idhāpi etadeva adhippetanti āha “**cattāri sampatticakkāni vattanti**”ti. **Anucchavike deseti** puññakiriyāya sammāpaṭipattiya anurūpadese. **Sevanam** kālena kālam upasaṅkamanam. **Bhajanam** bhattivasena payirupāsanaṃ. **Attano sammā ṭhapananti** attano cittasantānassa yoniso ṭhapanam. Saddādīsu nivesananti āha “**sace**”ti-ādi. **Idameva cettha pamāṇanti** idameva pubbekatapuññatāsāṅkhātāṃ sampatticakkaṃ eva etesu sampatticakkesu pamāṇabhūtaṃ itaresaṃ kāraṇabhāvato. Tenāha “**yena hī**”ti-ādi. **So eva ca** katapuñño **puggalo attānaṃ sammā ṭhabeti** akatapuññaṃ tadabhāvato.

Cakkasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Saṅghasuttavaṇṇanā

32. Dutiye **tassa dānameva dātabbanti** pabbajitassa pabbajitaparikkhāraṃ pattacīvarādi, gihino gihiparikkhāraṃ vatthāvudhayānasayanādi dātabbanti. **Sabbanti** sabbaṃ upakāraṃ. **Makkhetvā nāseti** makkhibhāve ṭhatvā. **Telena viya makkhetīti** satadhotatelena makkheti viya. **Atthavaḍḍhanakathāti** hitāvahakathā. Kathāgahaṇaṃ cettha nidassanamattaṃ, paresaṃ hitāvaho

1. Am 1. 110 piṭṭhe.

3. Khu 1. 368; Khu 4. 381; Khu 5. 24, 132 piṭṭhesu.

5. Am 1. 341 piṭṭhe.

2. Sam 1. 192 piṭṭhe.

4. Sam 1. 15, 62 piṭṭhesu.

kāyappayogopi **atthacariyā**. Aṭṭhakathāyaṃ pana vacippayogavaseneva atthacariyā vuttā. **Samānattatā**ti sadisabhāvo, samānaṭṭhāne ṭhapanam, taṃ panassa samānaṭṭhapanam attasadisatākaraṇamukhena ekasambhogatā. Attano sukhupattiyam tassa ca dukkhupattiyam tena dukkhena attanā ekasambhogatāti āha “**samānasukhadukkhabhāvo**”ti. Sā ca samānasukhadukkhata ekato nisajjādinā pākaṭā hotīti dassento “**ekāsane**”ti-ādimāha.

Tattha jātiyā hīno bhogena adhiko dussaṅgaho totī. Na hi sakkā tena saddhim ekaparibhogo kātuṃ jātiyā hīnattā. Tassa tathā akariyamāne ca so kujjhati bhogena adhikattā, tasmā so dussaṅgaho. Bhogena hīno jātiyā adhikopi dussaṅgaho hoti. So hi “aham jātimā”ti bhogasampannena saddhim ekaparibhogam icchati, tasmim akariyamāne kujjhati. Ubhohipi hīno susaṅgaho hoti. Na hi so itarena saddhim ekaparibhogam icchati jātiyā hīnabhāvato, na akariyamāno kujjhati bhogena hīnabhāvato. Ubhohi sadisopi susaṅgahoyeva. Sadisabhāveneva itarena saha ekaparibhogassa paccāsīsāya, akaraṇe ca tassa kujjhanassa abhāvato. Bhikkhu dussīlo dussaṅgaho hoti. Na hi sakkā tena saddhim ekaparibhogam kātuṃ, akariyamāne ca kujjhati. Sīlavā pana susaṅgaho hoti. Sīlavā hi adīyamānēpi kismiñci āmise akariyamānēpi saṅgahe na kujjhati, aññaṃ attanā saddhim paribhogam akarontampi na pāpakena cittena passati pesalabhāvato. Tato eva paribhogopi anena saddhim sukaro hoti, tasmā gihi ce, ubhohi sadiso. Pabbajito ce, sīlavā puggalo. Evaṃ samānattatāya saṅgahetabbo. Tenevāha “so sace gahaṭṭhassa jātiyā pabbajitassa sīlena sadiso hoti, tassāyaṃ **samānattatā kātabbā**”ti. Sesam suviññeyyameva.

Saṅghasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Sīhasuttavaṇṇanā

33. Tatiye **sīhoti** parissayasayanato paṭipakkhahananato ca “sīho”ti laddhanāmo migādhipati. **Cattāro**ti samānepi sīhajātibhāve vaṇṇavisesādisiddhena visesena cattāro sīhā. Te idāni nāmato vaṇṇato āhārato dassetvā idhādhippetasīhaṃ nānappakārato vibhāvetum “**tiṇasīho**”ti-ādi āraddhaṃ. Tiṇabhakkho sīho **tiṇasīho** purimapade uttarapadalopena yathā “sākapatthivo”ti¹. Kāḷavaṇṇatāya **kāḷasīho**. Tathā **paṇḍusīho**. Tenāha “**kāḷagāvisadiso, paṇḍupalāsavaṇṇagāvisadiso**”ti ca. Rattakambalassa viya kesaro kesarakalomo etassa atthīti **kesarī**. Lākhāparikammakatehi viya pādapariyante hīti ca yojanā.

Kammānubhāvasiddha-adhipaccamahesakkhatāhi **sabbamigagaṇassa rājā. Suvaṇṇaguhatovāti**-ādi “sīhassa vihāro kiriyā evaṃ hoti”ti katvā vuttaṃ.

Samam patiṭṭhāpetvāti sabbabhāgehi samameva bhūmiyaṃ patiṭṭhāpetvā. **Ākaḍḍhitvāti** purato ākaḍḍhitvā. **Abhiharitvāti** abhimukhaṃ haritvā. **Saṅghātanti** vināsaṃ. Vīsatiyaṭṭhikaṃ ṭhānaṃ **usabhaṃ**.

Samasīhoti samajātiko samappabhāvo ca sīho. **Samānosmīti** desanāmattaṃ, samappabhāvatāya eva **na bhāyati. Sakkāyadiṭṭhibalavatāyāti** “ke aññe amhehi uttaritarā, atha kho mayameva mahābalā”ti evaṃ balātimānanimittāya ahaṃkārahetubhūtāya sakkāyadiṭṭhiyā balavabhāvena. **Sakkāyadiṭṭhiyā pahīnattāti** nirahaṃkāraṭṭā attasinehassa suṭṭhu samugghātattā **na bhāyati**.

Tathā tathāti sīhasadisatādinā tena tena pakārena attānaṃ kathesīti vatvā tamatthaṃ vivaritvā dassetum “**sīhoti kho**”ti-ādi vuttaṃ.

Katamahābhinihārassa lokanāthassa bodhiyā niyatabhāvappattiyā ekantabhāvī buddhabhāvoti katvā “tīsu pāsādesu

1. Pāṇinī 2. 1. 60 vāttikasuttaṃ passitabbaṃ.

nivāsakālo, magadharaṇṇo paṭiññādānakālo, pāyāsassa paribhuttakālo”ti-
ādinā abhisambodhito purimāvatthāpi sīhasadisā katvā dassitā. Bhāvinī
bhūtūpacāropi hi lokavohāro. Vijjābhāvasāmaññato dvivijjāṃ itaravijjāṃpi
ekajjhaṃ gahetvā paṭiccasamuppādasammasanato taṃ puretarasiddhaṃ viya
katvā āha “**tisso vijjā sodhetvā**”ti. Anulomapaṭilomato pavattañāṇassa
vasena “**yamakaññāmanathanenā**”ti vuttaṃ.

Tattha viharantassāti ajapālanigrodhamūle viharantassa. **Ekādasame**
divaseti sattasattāhato param ekādasame divase. **Acalapallaṅketi** isipatane
dhammacakkappavattanattamaṃ nisinnapallaṅke. Tampi hi kenaci
appaṭivattiyam dhammacakkappavattanattamaṃ nisajjāti katvā vajirāsanaṃ
viya acalapallaṅkaṃ vuccati. **Imasmim ca pana padeti** “dveme bhikkhave
antā”ti-ādinayappavatte ca imasmim saddhammakotṭhāse. **Dhammaghoso**
-pa- dasasahassilokadhātum paṭicchādesi “sabbattha ṭhitā suṇantū”ti
adhiṭṭhānena. **Soḷasahākārehīti** dukkhapariññā, samudayappahānaṃ,
nirodhasacchikiriya, maggabhāvanāti ekekasmim magge cattāri cattāri katvā
soḷasahi ākārehi.

Paṭhamena nayena abhisambodhito purimatarāvattāpi
avassambhāvitāya gahetvā sīhasadisataṃ dassetvā idāni
abhisambuddhāvattāhūsu eva sīhasadisataṃ dassetum “**aparo nayo**”ti-ādi
āraddhaṃ. **Aṭṭhahi kāraṇehīti** “tathā āgatoti tathāgato, tathā gatoti tathāgato,
tathalakkhaṇaṃ āgatoti tathāgato, tathadhamme yāthāvato abhisambuddhoti
tathāgato, tathadassitāya tathāgato, tathavāditāya tathāgato, tathākāritāya
tathāgato, abhibhavanaṭṭhena tathāgato”ti¹ evaṃ vuttehi aṭṭhahi
tathāgatasādhakehi kāraṇehi. Yadihi bhagavā bodhipallaṅke nisinnamatteva
abhisambuddho na jāto, tathāpi tāya nisajjāya nisinnova panujja sabbam
parissayaṃ abhisambuddho jāto. Tathā hi taṃ “aparājitaṭṭhapaṇaṅkaṃ”ti
vuccati, tasmā “**yāva bodhipallaṅkā vā**”ti vatvā tena aparitussanto “**yāva**
arahattamaggañāṇā vā”ti āha.

1. Dī-Ṭṭha 1. 59; Ma-Ṭṭha 1. 47; Saṃ-Ṭṭha 2. 265; Am-Ṭṭha 1. 80; Udāna-Ṭṭha 112;
Itivuttaka-Ṭṭha 111; Theragāthā-Ṭṭha 1. 42; Buddhavaṃsa-Ṭṭha 18; Mahānidāsa-
Ṭṭha 153; Paṭisaṃ-Ṭṭha 1. 190 piṭṭhesu.

Iti **sakkāyoti** ettha itisaddo nidassanattho. Tena sakkāyo sarūpato parimāṇato paricchedato ca dassitoti āha “**ayaṃ sakkāyo**”ti-ādi. “**Ayaṃ sakkāyo**”ti iminā pañcupādānakkhandhā sarūpato dassitā. “**Ettako sakkāyo**”ti iminā te parimāṇato dassitā. Tassa ca parimāṇassa ekantikabhāvaṃ dassentena “**na ito bhiyyo sakkāyo atthi**”ti vuttaṃ. **Sabhāvatoti** salakkhaṇato. **Sarasatoti** sakiccato. **Pariyantatoti** parimāṇapariyantato. **Paricchedatoti** yattake tṭhāne tassa pavattitassa paricchindanato. **parivaṭumatoti** pariyosānappavattito. **Sabbepi pañcupādānakkhandhā dassitā honti** yathāvuttena vibhāgena. **Ayaṃ sakkāyassa samudayo nāmāti** ayaṃ āhārādisakkāyassa samudayo nāma. Tenāha “**ettāvata**”ti-ādi. **Atthaṅgamoti** nirodho. “**Āhārasamudayā āhāranirodhā**”ti ca asādhāraṇameva taṃ gahetvā sesesu **ādi**-saddena saṅgaṇhāti.

Paṇṇāsasalakkhaṇapaṭimaṇḍitanti paṇṇāsa-udayavayalakkhaṇavibhūsitāṃ samudayatthaṅgamaggahaṇato. **Khīṇāsavattāti** anavasesaṃ sāvasesaṃ āsavānaṃ parikkhīṇattā. Anāgāmīnampi hi bhayaṃ cittutrāsaṃ na hotīti. **Ñāṇasaṃvego** bhayatupaṭṭhānapaññā. **Itarāsaṃ pana devatānanti** akhīṇāsavadeve sandhāya vadati. **Bhoti dhammālapanamattanti** sabhāvakathanamattaṃ.

Cakkanti satthu āṇācakkāṃ, taṃ pana dhammato āgatanti **dhammacakkāṃ**. Tattha ariyasāvakānaṃ paṭivedhadhammato āgatanti **dhammacakkāṃ**. Itaresaṃ desanādhhammato āgatanti **dhammacakkāṃ**. Duvidhepi ñāṇaṃ padhānanti ñāṇasīsena vuttaṃ “**paṭivedhaññānampi desanāññānampi**”ti. Idāni taṃ ñāṇaṃ sarūpato dassetuṃ “**paṭivedhaññānaṃ nāmā**”ti-ādi vuttaṃ. Yasmā tassa ñāṇassa paṭividdhattā bhagavā tāni saṭṭhi nayasahassāni veneyyānaṃ dassetuṃ samatto ahosi, tasmā tāni saṭṭhi nayasahassāni tena ñāṇena saddhimyeva siddhānīti katvā dassento “**saṭṭhiyā ca nayasahashehi paṭivijjhi**”ti āha. **Tiparivaṭṭanti** “idaṃ dukkhaṃ”ti ca “pariññeyyaṃ”ti ca “pariññātaṃ”ti ca evaṃ tiparivaṭṭaṃ, taṃyeva **dvādasākāraṃ**. Tanti desanāññānaṃ. **Esa** bhagavā. **Appaṭipuggaloti** paṭinidhibhūtapuggalarahito. **Ekasadisassāti** nibbikārassa.

Sīhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Aggapasādasuttavaṇṇanā

34. Catutthe **aggesu pasādāti** seṭṭhesu pasādā. **Aggā vā pasādāti** seṭṭhabhūkā pasādā. Seṭṭhavadano hettha **aggasaddo**. Purimasmiṃ atthavikappe aggasaddena buddhādiratanattayaṃ vuccati. Tesu bhagavā tāva asadisatṭhena guṇavisitṭhatṭhena asamasamaṭṭhena ca aggo. So hi mahābhinihāraṃ dasannaṃ pāramīnaṃ pavicyaṇca ādiṃ katvā bodhisambhāraguṇehi ceva buddhaguṇehi ca payojanehi ca sesajanehi asadisoti asadisatṭhenapi aggo. Ye cassa te guṇā mahākaruṇādayo, tehi sesasattānaṃ guṇehi visiṭṭhatṭhenapi sabbasattuttamatāya aggo. Ye pana purimakā sammāsambuddhā sabbasattehi asamā, tehi saddhiṃ asameva rūpakāyaguṇehi ceva dhammakāyaguṇehi ca samoti asamasamaṭṭhenapi aggo. Tato dullabhapātubhāvato acchariyamanussabhāvato bahujanahitasukhāvahato adutiya-asahāyādibhāvato ca bhagavā loka aggoti vuccati. Yathāha—

“Ekapuggalassa bhikkhave pātubhāvo dullabho lokasmiṃ. Katamassa ekapuggalassa? Tathāgatassa arahato sammāsammuddhassa. Ekapuggalo bhikkhave loka uppajjamāno uppajjati acchariyamanusso. Ekapuggalo bhikkhave loka uppajjamāno uppajjati bahujana -pa-sammāsambuddho. Ekapuggalo bhikkhave loka uppajjamāno uppajjati adutyo asahāyo appaṭimo appaṭibhāgo appaṭipuggalo asamo asamasamo dvipadānaṃ aggo. Katamo ekapuggalo? Tathāgato araham sammāsambuddho”¹.

Dhammasaṃghā aññadhammasaṃghehi asadisatṭhena visiṭṭhaguṇatāya dullabhapātubhāvādinā ca aggā. Tathā hi tesam svākkhātātādisuppaṭipannatādiguṇavisesehi aññe dhammasaṃghasadisā appataraṃ nihīnā² vā natthi, kuto seṭṭhā. Sayameva tehi visiṭṭhaguṇatāya seṭṭhā. Tathā dullabhuppāda-acchariyabhāvabahujanahitasukhāvaha-adutiyaasahāyādisabhāvā ca te. Yadaggena hi bhagavā dullabhapātubhāvo,

1. Am 1. 22 piṭṭhe.

2. Aññadhammasaṃghā sadisā appataraṇihīnā (Itivuttaka-Ṭṭha 269 piṭṭhe)

tadaggena dhammasaṁghāpīti. **Acchariyā**disupi eseva nayo. Evaṁ aggesu seṭṭhesu uttamesu pavaresu guṇavisiṭṭhesu pasādāti **aggappasādā**.

Dutiyasmiṁ panatthe yathāvuttesu aggesu buddhādīsu uppattiyā aggabhūtā pasādā **aggappasādā**. Ye pana ariyamaggena āgatā aveccappasādā, te ekanteneva aggabhūtā pasādāti **aggappasā dā**. Yathāha— “idha bhikkhave ariyasāvako buddhe aveccappasādena samannāgato hotī”ti-ādi¹. Aggavipākattāpi cete **aggappasādā**. Vuttampi cetāṁ “agge kho pana pasannānaṁ aggo vipāko”ti².

Apadā vāti-ādīsu **vāsaddo** samuccayattho, na vikappattho. Yathā “anuppanno vā kāmāsavo uppajjati, uppanno vā kāmāsavo pavaḍḍhatī”ti³ ettha anuppanno ca uppanno cāti attho, yathā ca”bhūtānaṁ vā sattānaṁ tṭhiyā sambhavesīnaṁ vā anuggahāyā”ti ettha bhūtānaṁ sambhavesīnaṁ cāti attho, yathā ca “aggito vā udakato vā mithubhedato vā”ti⁴ ettha aggito ca udakato ca mithubhedato cāti attho, evaṁ “apadā vā -pa- aggamakkhāyati”ti⁵ etthāpi apadā ca dvipadā cāti sampiṇḍanavasena attho daṭṭhabbo. Tena vuttaṁ “vāsaddo samuccayattho, na vikappattho”ti.

Rūpinoti rūpavanto. Na rūpinoti **arūpino**. **Saññinoti** saññavanto. Na saññinoti **asaññino**. “Apadā vā”ti-ādisabbapadehi kāmabhavo rūpabhavo arūpabhavo ekavokārabhavo catuvokārabhavo pañcavokārabhavo saññibhavo saññibhavo nevasaññināsaññibhavoti navavidhepi bhava sattepi anavasesato pariyādiyitvā dasseti. Ettha hi rūpiggahaṇena kāmabhavo rūpabhavo pañcavokārabhavo ekavokārabhavo ca dassito, arūpiggahaṇena arūpabhavo catuvokārabhavo ca dassito, saññibhavādayo pana sarūpeneva dassitā, apadādiggaṇena kāmabhavapañcavokārabhavasaññibhavānaṁ ekadesova dassito.

1. Saṁ 3. 348, 350 piṭṭhesu.

3. Ma 1. 9 piṭṭhe.

5. Am 1. 343; Khu 1. 254 piṭṭhesu.

2. Am 1. 343; Khu 1. 254 piṭṭhesu.

4. Dī 2. 74 piṭṭhe.

Kasmā panettha yathā adutiyasutte “dvipadānaṃ aggo”ti dvipadā eva gahitā, evaṃ dvipadaggahaṇameva akatvā apadādiggahaṇaṃ katanti? Vuccate—adutiyasutte tāva seṭṭhataravasena dvipadaggahaṇameva kataṃ. Imasmiṃ hi loke seṭṭho nāma uppajjamāno apadacatuppadabahupadesu na uppajjati, dvipadesueva uppajjati. Kataresu dvipadesu? Manussesu ceva devesu ca. Manussesu uppajjamāno sakalalokaṃ vase vattetuṃ samattho buddho hutvā uppajjati, devesu uppajjamāno dasasahassilokadhātuṃ vase vattanako mahābrahmā hutvā uppajjati, so tassa kappiyakārako vā ārāmiko vā sampajjati. Iti tatopi seṭṭhataravasenesa dvipadānaṃ aggoti tattha vuttaṃ. Idha pana anavasesapariyādānavasena evaṃ vuttaṃ “yāvataṃ bhikkhave sattā apadā vā -pa- nevasaññināsaññino vā, tathāgato tesaṃ aggamakkhāyatī”ti. Niddhāraṇe cetāṃ sāmivacanāṃ. **Ma**-kāro padasandhikaro, aggo akkhāyatīti padavibhāgo. Tenevāha “**guṇehi aggo**”ti-ādi.

Aggo vipāko hotīti agge sammāsambuddhe pasannānaṃ yo pasādo aggo seṭṭho uttamakoṭibhūto vā, tasmā tassa vipākopi aggo seṭṭho uttamakoṭibhūto ulāratamo paṇītatamo hoti. So pana pasādo duvidho lokiyalokuttarabhedato. Tesu lokiyassa tāva—

“Ye keci buddhaṃ saraṇaṃ gatāse,
Na te gamissantī apāyabhūmiṃ.
Pahāya mānusaṃ dehaṃ,
Devakāyaṃ paripūressanti¹.

Buddhoti kittayantassa, kāye bhavati yā pīti.
Vameva hi sā pīti, kasiṇenapi Jambudīpassa².

Sataṃ hatthī sataṃ assā, sataṃ assatarīrathā.
Sataṃ kaññāsahassāni, āmukkamaṇikuṇḍalā.
Ekassa padavītihārassa, kalaṃ nāgghanti soḷasim³.

1. Dī 2. 204; Saṃ 1. 25 piṭṭhesu.

2. Dī-Ṭīha 1. 54; Itivuttaka-Ṭīha 271 piṭṭhesu.

3. Vi 4. 303 piṭṭhe.

Sādhū kho devānaminda buddhaṃ saraṇagamaṇaṃ hoti, buddhaṃ saraṇagamaṇahetu kho devānaminda evamidhekacce sattā kāyassa bhedaṃ paraṃ maraṇā sugatīm saggaṃ lokaṃ upapajjanti. Te aññe deve dasahi ṭhānehi adhiggaṇhanti dibbena āyuna, dibbena vaṇṇena, dibbena sukhena, dibbena yasena, dibbena ādhipateyyena, dibbehi rūpehi, dibbehi saddehi, dibbehi gandhehi, dibbehi rasehi, dibbehi phoṭṭhabbehi”ti¹—

evamādīnaṃ suttapadānaṃ vasena pasādaphalavisesayogo veditaḥ, tasmā so apāyadukkhavinivattanena saddhīm sampattibhavesu sukhavisesadāyakova daṭṭhabbo.

Lokuttaro pana sāmāññaphalavipākadāyako vaṭṭadukkhānivattako. Sabbopi cāyaṃ pasādo paramparāya vaṭṭadukkhāṃ vinivattetiyeva. Vuttarī hetarī—

“Yasmiṃ samaye bhikkhave ariyasāvako attano saddhaṃ anussarati, nevassa tasmīṃ samaye rāgapariyuṭṭhitaṃ cittaṃ hoti, na dosapariyuṭṭhitaṃ -pa- Na mohapariyuṭṭhitaṃ cittaṃ hoti, ujugatamevassa tasmīṃ samaye cittaṃ hoti, ujugatacittassa pāmojjaṃ jāyati, pamuditassa pīti jāyati -pa- nāparaṃ itthattāyāti pajānāti”ti.

Dhammāti sabhāvadhammā. **Saṅkhatā**ti samecca sambhūya paccayehi katāti saṅkhatā, sapaccayā dhammā. Hetūhi paccayehi ca na kehici katā saṅkhatāti **asaṅkhatā**, apaccayo nibbānaṃ. Saṅkhatānaṃ pariyositabhāvena² “asaṅkhatā”ti puthuvacanaṃ. **Virāgo tesarī aggamakkhāyatī**ti tesarī saṅkhatāsaṅkhatadhammānaṃ yo virāgasāṅkhāto asaṅkhatadhammo, so sabhāveneva saṅhasukhumabhāvato santatarapaṇītatarabhāvato gambhīrādibhavato madanimmadanādibhāvato aggaṃ seṭṭhaṃ uttamaṃ pavaranti vuccati. **Yadidanti** nipāto, yo ayanti attho. **Madanimmadanoti** ādīni sabbāni nibbānavevacanāni. Tenevāha “**virāgoti-ādīni nibbānasseva nāmāni**”ti. **Rāgamadādayoti ādi**-saddena mānamadapurisamadādi

1. Saṃ 2. 467 piṭṭhe.

2. Paṭiyogibhāvena (Itivuttaka-Ṭṭha 272 piṭṭhe)

saṅgaṇhāti. **Sabbā pipāsāti** kāmapiṇṇāsādikā sabbā pipāsā. **Sabbe ālayā samugghātāṃ gacchantīti** kāmālayādikā sabbepi ālayā samugghātāṃ yanti. **Vatṭānīti** kammavaṭṭavipākavaṭṭāni. **Taṇhāti** aṭṭhasatappabhedā sabbāpi taṇhā.

Aggo vipāko hotīti etthāpi—

“Ye keci dhammaṃ saraṇaṃ gatāse -pa-.

Dhammoti kittayantassa, kāye bhapati yā pīti -pa-.¹

Sādhu kho devānaminda dhammaṃ saraṇagamaṇaṃ hoti,
dhammaṃ saraṇagamaṇaṃ hetu kho devānaminda evamidhekacce -pa-.
Dibbehi phoṭṭhabbehi”ti²—

evamādināṃ suttapadānaṃ vasena dhamme pasādassa phalavisesayogo veditabbo.

Samghā vā gaṇā vāti janasaṃmūhasaṅkhātā yāvataṃ loke saṃghā vāgaṇāvā. **Tathāgatasāvakaṃsaṃgho**ti aṭṭha-ariyapuggalasamūhasaṅkhāto diṭṭhisīlasāmaññena saṃhato tathāgataṃ sāvakaṃsaṃgho. **Aggamakkhāyatīti** attano sīlasamādhīpaññāvimutti-ādiḡuṇavisesena tesāṃ saṃghānaṃ aggo seṭṭho uttamo pavaroti vuccati. **Yadidanti** yāni imāni. **Cattāri purisayugāni** yugaḷavasena, paṭhamamaggaṭṭho paṭhamaphalaṭṭhoti idamekaṃ yugaḷaṃ, yāva catutthamaggaṭṭho catutthaphalaṭṭhoti idamekaṃ yugaḷanti evaṃ cattāri purisayugāni. **Aṭṭha purisapuggalāti** purisapuggalavasena eko paṭhamamaggaṭṭho, eko paṭhamaphalaṭṭhoti iminā nayena aṭṭha purisapuggalā. Ettha ca purisoti vā puggaloti vā ekatthāni etāni pādāni, veneyyavasena panevaṃ vuttaṃ. **Esa bhagavato sāvakaṃsaṃgho**ti yānimāni yugaḷavasena cattāri yugāni pāṭiyekkatō aṭṭha purisapuggalā, esa bhagavato sāvakaṃsaṃgho. **Āhuneyyoti**-ādīni vuttatthāneva. Idhāpi—

“Ye keci saṃghaṃ saraṇaṃ gatāse -pa-.¹

Samghoti kittayantassa, kāye bhavati yā pīti -pa-.³

1. Dī 2. 204; Saṃ 1. 25 piṭṭhesu sannissitapāli.

2. Saṃ 2. 467 piṭṭhe.

3. Dī-Ṭṭha 1. 54; Itivuttaka-Ṭṭha 271 piṭṭhesu sannissitagāthā.

Sādhū kho devānaminda saṃghaṃ saraṇagamaṇaṃ hoti, saṃghaṃ saraṇagamaṇahetu kho devānaminda -pa- dibbehi phoṭṭhabbehi”ti¹—

ādīnaṃ suttapadānaṃ vasena saṃghe pasādassa phalavisesayogo tassa aggavipākatā ca veditabbā. Tathā anuttariyapaṭilābho sattamabhavādito paṭṭhāya vaṭṭadukkkhasamucchedo anuttarasukhādhigamoti evamādi-
ulāraphalanipphādanavasena aggavipākatā veditabbā.

Gāthāsu **aggatoti** agge ratanattaye, aggabhāvato vā pasannānaṃ. **Aggaṃ dhammanti** aggasabhāvaṃ buddhasubodhiṃ dhammasudhammataṃ saṃghasuppaṭipattiṃ, ratanattayassa anaññasādhāraṇaṃ uttamasabhāvaṃ, dasabalādisvākkhātātādisuppaṭipannaṭādiguṇasabhāvaṃ vā. **Vijānatanti** vijānantānaṃ. Evaṃ sādharmaṇato aggappasādavatthum dassetvā idāni asādhāraṇato taṃ vibhāgena dassetuṃ “**agge buddhe**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **pasannānanti** aveccappasādena ca itarappasādena ca pasannānaṃ adhimuttānaṃ. **Virāgūpasameti** virāge upasame ca, sabbassa rāgassa sabbesaṃ kilesānaṃ accantavirāgahetubhūte accanta-upasamahetubhūte cāti attho. **Sukheti** vaṭṭadukkhakkhayabhāvena saṅkhārūpasamasukhabhāvena sukhe.

Aggasmim dānaṃ dadatanti agge ratanattaye dānaṃ dadantānaṃ deyyādhammaṃ pariccajantānaṃ. Tattha dhamaṇaṃ bhagavantaṃ catūhi paccayehi upaṭṭhahantā pūjentā sakkarontā, parinibbutaṃ bhagavantaṃ uddissa dhātucetiyādike upaṭṭhahantā pūjentā sakkarontā buddhe dānaṃ dadanti nāma. “Dhammaṃ pūjessāmā”ti dhammadhare puggale catūhi paccayehi upaṭṭhahantā pūjentā sakkarontā dhammaṇca ciraṭṭhitikaṃ karontā dhamme dānaṃ dadanti nāma. Tathā ariyasamghaṃ catūhi paccayehi upaṭṭhahantā pūjentā sakkarontā taṃ uddissa itarasmimpi tathā paṭipajjantā saṃghe dānaṃ dadanti nāma. **Aggaṃ puññaṃ pavaḍḍhatī** evaṃ ratanattaye pasannena cetasā ulāraṃ pariccāgaṃ ulāraṇca pūjāsakkāraṃ pavattentānaṃ divase divase aggaṃ ulāraṃ kusalaṃ upacīyati. Idāni tassa puññaṃ aggavipākatāya aggabhāvaṃ dassetuṃ “**aggaṃ āyū**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **āyūti** dibbaṃ vā mānusaṃ vā aggaṃ ulāraṃ paramaṃ āyu **pavaḍḍhati**

1. Sam 2. 468 piṭṭhe.

uparūpari brūhati. **Vaṇṇoti** rūpasampadā. **Yasoti** parivārasampadā. **Kittīti** thutighoso. **Sukhanti** kāyikaṃ cetasikaṃca sukhaṃ. **Balanti** kāyabalaṃceva ñāṇabalaṃca.

Aggassa ratanattayassa dānaṃ **dātā**. Atha vā **aggassa** deyyadhammassa dānaṃ ulāraṃ katvā tattha puññaṃ pavattetā. **Aggadhammasamāhitoti** aggena pasādadhammena dānādiddhammena ca saṃhito samannāgato acalappasādayutto, tassa vā vipākabhūtehi bahujaṇassa piyamanāpatādi dhammehi yutto. **Aggappatto pamodatīti** yattha yattha sattanikāye uppanno, tattha tattha aggabhāvaṃ seṭṭhabhāvaṃ adhigato, aggabhāvaṃ vā lokuttaramaggaphalaṃ adhigato pamodati abhiramati paritussatīti.

Aggapasādasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Vassakārasuttavaṇṇanā

35. Pañcame **ariye ñāyeti** saṃkilesato ārakattā ariye niddose parisuddhe niyyānikadhammabhāvato ñāye kāraṇeti attho. Ñāyati nicchayena kamati nibbānaṃ, taṃ vā ñāyati paṭivijjhīyati etenāti ñāyo, ariyamaggo. So eva ca sampāpakahetubhāvato kāraṇanti vuccati. Idha pana saha vipassanāya ariyamaggo adhippetoti āha “**sahavipassanake magge**”ti. Gāthāsu “**ñāyaṃ dhamman**”ti etthāpi eseṇa nayo.

Vasākārasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Doṇasuttavaṇṇanā

36. Chaṭṭhe **ukkāhi dhāriyamānāhīti** dīpikāhi dhāriyamānāhi, daṇḍadīpikāsu jāletvā dhāriyamānāsu māpitattāti vuttaṃ hoti. Taṃ hi nagaraṃ “maṅgaladivase sukhaṇe sunakkhattaṃ mā atikkamī”ti rattimpi ukkāsu dhāriyamānāsu māpitaṃ. Ukkāsu thāti **ukkatthā**, ukkāsu

vijjotayantīsu t̥hitā patit̥thitāti mūlavibhūjādipakkhepena¹ saddasiddhi veditabbā. Niruttinayena vā ukkāsu t̥hitāsu t̥hitā āsīti **ukkaṭṭhā**. Apare pana bhaṇanti “bhūmibhāgasampattiyā manussasampattiyā upakaraṇasampattiyā ca sā nagarī ukkaṭṭhaguṇayogato **ukkaṭṭhā**ti nāmaṃ labhatī”ti. **Setabyanti** tassa nagarassa nāmaṃ. Tam pana kassapadasabalassa jātanagaranti āha “atīte kassapasammāsambuddhassa jātanagaran”ti.

Vijjantarikāyāti vijjunniccharaṇakkhaṇe. **Antaratoti** hadaye. **Antarā**ti ārambhanibbattīnaṃ vemajjhe. **Antarikāyā**ti antarāḷe. Ettha ca “tadantaram ko jāneyya², etesaṃ antarā kappā gaṇanato asaṅkhyeyya³, antarantarā katham opapātetī”ti⁴ ca ādisu viya kāraṇavemajjhesu vattamānā antarāsaddā eva udāharitabbā siyūṃ, na pana cittakkaṇavivaresu vattamānā antara-antarikasaddā. Antarāsaddassa hi ayamattthuddhāroti.

Ayam panettha adhippāyo siyā—yesu antarāsaddo vattati, tesu antarasaddopi vattatīti samānatthattā antarāsaddatthe vattamāno antarasaddo udāhaṭo. Antarāsaddo eva vā “yassantarato”ti ettha gāthāsukhattham rassam katvā vuttoti daṭṭhabbam. Antarā-saddo eva pana ikasaddena padaṃ vaḍḍhetvā “antarikā”ti vuttoti evamettha udāharaṇodāharitabbānaṃ virodhābhāvo daṭṭhabbo. **Ayojyamāne upayogavacanam na pāpuṇāti** sāmivacanassa pasaṅge antarāsaddayogena upayogavacanassa icchitattā. Tenevāha “**antarāsaddena pana yuttattā upayogavacanam katan**”ti.

Sakalajambudīpe uppannam mahākalaham vūpasametvāti parinibbute bhagavati dhātūnaṃ atthāya kusiṇāranagaraṃ parivāretvā t̥hitehi sesarājūhi “amhākaṃ dhātuyo vā dentu yuddham vā”ti-ādinā kosiṇārakehi mallehi saddhim kataṃ vivādam vūpasametvā. So kira brāhmaṇo tesam vivādam sutvā “ete rājāno bhagavato parinibbutaṭṭhāne vivādam karonti, na kho panetaṃ patirūpaṃ, alaṃ iminā kalahena, vūpasameśāmi nan”ti gantvā unnate padese t̥hitvā dvebhāṇavāraparimāṇam doṇagajjitam

1. Pāṇinī 3. 2. 5 suttaṃ passitabbam.

3. Khu 4. 382 piṭṭhe.

2. Am 2. 308; Am 3. 367 piṭṭhesu.

4. Ma 2. 380 piṭṭhe.

nāma avoca. Tattha paṭhamabhāṇavāre tāva ekapadampi te na jāniṃsu. Dutiyabhāṇavārapariyosāne ca “ācariyassa viya bho saddo, ācariyassa viya bho saddo”ti sabbe niravā ahesuṃ. Jambudīpatale kira kulaghare jāto yebhuyyena tassa na-antevāsiko nāma natthi, atha kho so attano vacanaṃ sutvā nirave tuṇhībhūte veditvā puna—

“Suṇantu bhonto mama ekavācaṃ.
Amhāka buddho ahu khantivādo.
Na hi sādhu’yaṃ uttamapuggalassa,
Sarīrabhāge siyā sampahāro.

Sabbeva bhonto sahitā samaggā,
Sammodamānā karomaṭṭhabhāge.
Vitthārikā hontu disāsu thūpā,
Bahū janā cakkhumato pasannā”ti¹—

imaṃ gāthādvayaṃ vatvā taṃ kalahaṃ vūpasametvā dhātuyo aṭṭhadhā bhājetvā adāsi, taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ “**sakalajambudīpe uppannaṃ mahakalahaṃ vūpasametvā dhātuyo bhājessatī**”ti. **Lakkhaṇacakkānī**ti dvīsu pādālesu dve lakkhaṇacakkāni.

Āsavenāti kammakilesakāraṇena āsavena. Ettha hi tebhūmakañca kammaṃ, avasesā ca akusalā dhammā “āsavā”ti vuttā. **Devūpapattī**ti devesu uppatti nibbatti. Ettha ca yakkhagandhabbatāya vinimuttā sabbe devā devaggahaṇena gahitā. **Gandhabbo vā vihaṅgamo** ākāśacārī. **Ahanti** vibhattivipariṇāmena yojetabbaṃ.

Doṇasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Aparihānīyasuttavaṇṇanā

37. Sattame **nibbānasantikeyeva caratī**ti kilesanibbānassa anupādāparinibbānassa ca santikeyeva carati “na cirasseva adhigamissatī”ti

1. Dī 2. 137 piṭṭhe.

katvā. Gāthāya **appamādaratoti** samathavipassanāya appamajjane rato abhirato, appamādeneva rattindivaṃ vītināmentoti attho. **Pamādaṃ bhayato passantoti** nirayūpapatti-ādibhayahetuto pamādaṃ bhayato passanto. **Abhabbo parihānāyāti** so evarūpo samathavipassanādhammehi maggaphalehi vā parihānāya abhabbo. Samathavipassanāto hi sampattato na parihāyati, itarāni ca appattāni pāpuṇātīti.

Aparihānīyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Patilīnasuttavaṇṇanā

38. Aṭṭhame **antavā lokoti** ekapassena vaḍḍhitaṃ kaṣiṇanimittaṃ “loko”ti gātena vā takkena vā uppannadiṭṭhi. Lābhī hi jhānacakkhānā passitvā gaṇhati, itaro takkamattena. **Anantavāti** samantato vaḍḍhitaṃ appamāṇaṃ kaṣiṇanimittaṃ “loko”ti gāhena vā takkena vā uppannadiṭṭhi. **Taṃ jīvaṃ taṃ sarīraṃ** jīvo sarīraṇca ekameva vatthūti uppannadiṭṭhi. **Vissaṭṭhānīti** sakapariccajanavasena nissaṭṭhāni. **Vantānīti** idaṃ puna anādiyanabhāvadassanavasena vuttaṃ. Cattampi hi keci gaṇhanti, nayidamevanti dassanatthaṃ “**vantānī**”ti vuttaṃ. Na hi yaṃ yena vantaṃ, na so taṃ puna ādiyati. Vantampi kiñci sasantatilaggaṃ siyā, nayidamevanti dassanatthaṃ “**muttānī**”ti vuttaṃ. Tenevāha “**chinnabandhanāni katānī**”ti, santatito vinimocanavasena chinnabandhanāni katānīti attho. Muttampi kiñci muttabandhanaṃ viya phalaṃ kuhiñci tiṭṭhati, na evamidanti dassanatthaṃ “**pahīnānī**”ti vuttaṃ. Yatha kiñci dunnissaṭṭhaṃ puna ādāya sammadeva nissaṭṭhaṃ “**paṭinissaṭṭhaṃ**”ti vuccati, evaṃ vipassanāya nissaṭṭhāni ādinnasadisāni maggena pahīnāni paṭinissaṭṭhāni nāma hontīti dassanatthaṃ “**paṭinissaṭṭhānī**”ti vuttaṃ. Tenevāha “**yathā na puna cittaṃ ārohanti, evaṃ paṭinissajjitānī**”ti.

Kāmesanāti kāmānaṃ esanā, kāmasaṅkhātā vā esanā kāmesanā. Vuttaṃ hetam “tattha katamā kāmesanā? Yo kāmesu kāmacchando kāmarāgo kāmanandī kāmapipāsā kāmamucchā kāmajjhosaṇaṃ,

ayaṃ vuccati kāmesanā”¹, tasmā kāmarāgo “kāmesanā”ti veditabbo. Tenevāha “**kāmesanā -pa- anāgāmimaggena pahīnā**”ti. Bhavānaṃ esanā **bhavesanā**. Vuttampi cetāṃ “tattha katamā bhavesanā? Yo bhavesu bhavacchando -pa- bhavajjhosānaṃ, ayaṃ vuccati bhavesanā”¹, tasmā bhavesanarāgo rūpārūpabhavapatthanāti veditabbo. Tenevāha “**bhavesanā pana arahattamaggena pahīyatī**”ti.

Brahmacariyassa esanā **brahmacariyesanā**, sā ca maggabrahmacariyassa diṭṭhigatikasammatabrahmacariyassa ca gavesanavasena dvippakārāti āha “**brahmacariyaṃ esissāmī**”ti-ādi. Diṭṭhigatikasammatassa brahmacariyassa esanāpi hi brahmacariyesanāti vuccati. Vuttampi cetāṃ—

“Tattha katamā brahmacariyesanā? Sassato lokoti vā asassato lokoti vā antavā lokoti vā anantavā lokoti vā taṃ jīvaṃ taṃ sarīranti vā aññaṃ jīvaṃ aññaṃ sarīranti vā hoti tathāgato paraṃ maraṇāti vā na hoti tathāgato paraṃ maraṇāti vā hoti ca na ca hoti tathāgato paraṃ maraṇāti vā neva hoti na na hoti tathāgato paraṃ maraṇāti vā yā evarūpā diṭṭhi diṭṭhigatam diṭṭhigahanam diṭṭhikantāram diṭṭhivisūkāyikam diṭṭhivipphanditam diṭṭhisamyojanam gāho patiṭṭhāho abhiniveso parāmāso kummaggo micchāpatho micchattam titthāyatanam vipariyesaggāho, ayaṃ vuccati brahmacariyesanā”¹.

Tasmā diṭṭhigatikasammatassa brahmacariyassa esanā diṭṭhibrahmacariyesanāti veditabbā. Tenevāha “**diṭṭhibrahmacariyesanā pana sotāpattimaggeneva paṭippassambhatī**”ti. Ettāvatā ca rāgadiṭṭhiyo esanāti dassitaṃ hoti, na kevalaṇca rāgadiṭṭhiyo eva esanā, tadekaṭṭham kammampi. Vuttampi cetāṃ—

“Tattha katamā kāmesanā? Kāmarāgo tadekaṭṭham akusalam kāyakammaṃ vacīkammaṃ manokammaṃ, ayaṃ vuccati kāmesanā. Tattha katamā bhavesanā? Bhavarāgo tadekaṭṭham

1. Abhi 2. 381 piṭṭhe.

akusalaṃ kāyakammaṃ vacīkammaṃ manokammaṃ, ayaṃ vuccati bhavesanā. Tattha katamā brahmacariyesanā? Antaggāhikā diṭṭhi tadekaṭṭhaṃ akusalaṃ kāyakammaṃ vacīkammaṃ manokammaṃ, ayaṃ vuccati brahmacariyesanā”ti¹.

Navavidhamānoti “seyyassa seyyohamasmī”ti-ādinā² āgato navavidhamāno.

“Kāmesanā”ti-ādigāthāya pana **brahmacariyesanā saḥāti** brahmacariyesanāya saddhiṃ. Vibhattilopena hi ayaṃ niddeso. Karaṇatthe vā etaṃ paccattavacanāṃ. Idaṃ vuttaṃ hoti “brahmacariyesanāya saddhiṃ kāmesanā bhavesanāti tisso esanā”ti. Tāsu brahmacariyesanaṃ sarūpato dassetuṃ “**itisaccaparāmāso, diṭṭhiṭṭhānā samussayā**”ti vuttaṃ. Tassattho—iti evaṃ saccanti parāmāso **itisaccaparāmāso**. Idameva saccāṃ moghamaññanti diṭṭhiyā pavatti-ākāraṃ dasseti. Diṭṭhiyo eva sabbānatthahetubhāvato **diṭṭhiṭṭhānā**. Vittāṃ hetāṃ “micchādiṭṭhiparamāhaṃ bhikkhave vajjaṃ vadāmi”ti³. Tā eva ca uparūpari vuddhiyā mānalobhādikilesasamussayanena vaṭṭadukkhasamussayanena ca **samussayā**, “idameva saccāṃ moghamaññan”ti micchābhiniṇvisamānā sabbānatthahetukā kilesadukkhūpacayato hetubhūtā ca diṭṭhiyo brahmacariyesanāti vuttaṃ hoti. Etena pavatti-ākārato nibbattito ca brahmacariyesanā dassitāti veditabbā.

Sabbarāgapirattassāti sabbehi kāmabhavarāgehi virattassa. Tato eva taṇhākkhayasaṅkhāte nibbāne vimuttattā **taṇhākkhayavimuttino** arahato. **Esanā paṇinissatṭhāti** kāmesanā bhavesanā sabbaso nissatṭhā pahīnā. **Diṭṭhiṭṭhānā samūhatāti** brahmacariyesanāsaṅkhātā diṭṭhiṭṭhānā ca paṭhamamaggeneva samugghātītā. Evampi imissā gāthāya atthavaṇṇanā veditabbā. Sesāṃ suviññeyyameva.

Patilīnasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Abhi 2. 381 piṭṭhe.

2. Saṃ 2. 308; Abhi 1. 255; Abhi 2. 366; Khu 7. 61, 66 piṭṭhesu.

3. Am 1. 35 piṭṭhe.

9. Ujjayasuttavaṇṇanā

39. Navame **anukulayaññanti** anukulaṃ kulānukkamaṃ upādāya dātabbadānaṃ. Tenāha “**amhākaṃ -pa- kulānukavasena yajitabban**”ti. Vaṃsaparamparāya pacchā duggatapuriṣeḥi padātabbadānaṃ. Evarūpaṃ kulaṃ sīlavante uddissa nibaddhadānaṃ, tasmim kule daliddānapi na upacchindanti. Tatridaṃ vatthu—anāthapiṇḍikassa ghare pañca salākabhattasatāni dīyimsu. Dantamayasalākānaṃ pañcasatāni ahesuṃ. Atha taṃ kulaṃ anukkamena dālididiyena abhibhūtaṃ. Ekā tasmim kule dārikā ekasalākato uddhaṃ dātuṃ nāsakkhi, sāpi pacchā sātavāhanaṃ raṭṭhaṃ gantvā khalaṃ sodhetvā laddhadhaññaṃ taṃ salākaṃ adāsi. Eko thero rañño ārocesi. Rājā taṃ ānetvā aggamahesiṭṭhāne ṭhapesi, sā tato paṭṭhāya puna pañcapi salākasatāni pavattesi.

Assamedhanti-ādīsu porāṇakarājakāle kira sassamedhaṃ, purisamedhaṃ, sammāpāsaṃ, vācāpeyyanti cattāri saṅgahavatthūni ahesuṃ, yehi rājāno lokaṃ saṅgaṇhiṃsu. Tattha nipphannasassato dasamabhāgaggahaṇaṃ **sassamedhaṃ** nāma, sassasampādane medhāvitāti attho. Pahāyodhānaṃ chamāsikabhattavetanānuppadānaṃ **purisamedhaṃ** nāma, purisasaṅgaṇhane medhāvitāti attho. Daliddamanussānaṃ hatthe lekhaṃ gahetvā tīṇi vassāni vinā vaḍḍhiyā saḥassadvisahassamattadhanānuppadānaṃ **sammāpāsaṃ** nāma. Taṃ hi sammā manusse pāseti hadaye bandhitvā viya ṭhabeti, tasmā sammāpāsanti vuccati. “Tāta mātulā”ti-ādīnaṃ pana saṅhavācābhaṇaṇaṃ **vācāpeyyaṃ** nāma, peyyavajjaṃ piyavacanaṭṭi attho. Evaṃ catūhi vatthūhi saṅgahitaṃ raṭṭhaṃ iddhañceva hoti phītañca pahūta-annapānaṃ khemaṃ nirabbudaṃ, manussā mudā modanā ure putte naccantā apārutagharadvārā viharanti. Idaṃ gharadvāresu aggaḷānaṃ abhāvato **niraggaḷanti** vuccati. Ayaṃ porāṇikā pavenī. Aparabhāge pana okkākarājakāle brāhmaṇā imāni cattāri saṅgahavatthūni imaṃca raṭṭhasampattiṃ parivattentā ummūlaṃ katvā assamedhaṃ purisamedhanti-ādike pañca yañña nāma akaṃsu. Vuttaṃ hetuṃ bhagavatā **brāhmaṇadhammiyasutte**¹—

1. Khu 1. 324 piṭṭhe Suttanipāte.

“Tesam āsi vipallāso, disvāna aṇuto aṇum -pa-
Te tattha mante ganthetvā, okkākaṃ tadupāgamun”ti.

Idāni tehi parivattetvā ṭhapitamattham dassento “**assamedhan**”ti-
ādimāha. Tattha **medhantī**ti vadhenti. **Dvīhi pariyaññehī**ti mahāyaññassa
pubbabhāge pacchā ca pavattetabbehi dvīhi parivārayaññehi.
Sattanavuttipañcapasusataghātabhimsanassāti sattanavutādhikānam
pañcannaṃ pasusatānaṃ māraṇena teravassa pāpatirukānaṃ bhayāvahassa.
Tathā hi vadanti—

“Chasatāni niyujjanti, pasūnaṃ majjhime hani.
Assamedhassa yaññassa, ūnāni pasūhi tihī”ti¹.

Sammati yugacchidde pakkhipitabbadaṇḍakaṃ. **Pāsantī**ti khipanti.
Samhārimehīti sakāṭehi vahitabbehi. Pubbe kira eko rājā sammāpāsam
yajanto Sarassatinaditīre pathaviyā vivare dinne nimuggoyeva ahosi,
andhabālabrahmaṇā gatānugatigatā “ayaṃ² tassa saggagamanamaggo”ti
saññāya tattha sammāpāsayaññaṃ paṭṭhapenti. Tena vuttam “**nimuggokāsato**
pabhuṭī”ti. Ayūpo appakadivaso yāgo, sayūpo bahudivasam neyyo³
satrayāgoti. Mantapadābhisaṅkhatānaṃ sappimadhūnaṃ **vājamiti** samaññā.
Hiraññasuvaṇṇagomahimsādi **sattarasakadakkhiṇassa**.
Sāragabbhakoṭṭhāgārādīsu natthi ettha aggaḷanti **niraggaḷo**. Tattha kira yaññe
attano sāpateyyaṃ anavasesato anigūhitvā niyyātiyati.

Mahārambhāti bahupasughātakammā. Aṭṭhakathāyaṃ pana “vividhā
yattha haññare”ti vakkhamānattā “mahākiccā mahākaraṇīyā”ti paṭhamo
atthavikappo vutto, dutiyo pana atthavikappo “mahārambhāti papañcavasena
ajeḷakā”ti-ādi vuttanti adhippāyena “**apicā**”ti-ādinā āraddho. **Nirārambhā**ti
etthāpi vuttanayena attho veditabbo. Nanu ca pāṇātipātādi-akusalakammasa
appamattakampi phalaṃ nupalabbhati, tasmā tassa nipphalabhāvaṃ avatvā
“na te honti mahapphalā”ti kasmā vuttanti āha “**niravasesatthe**”ti-ādi.
Anugataṃ kulanti **anukulaṃ**, kulānugatanti attho. Ye niccabhattādiṃ
pubbapurischi paṭṭhapitaṃ aparāparaṃ anupacchindantā

1. Sam-Ṭī 1. 180 piṭṭhepi.

2. Tam (Ka) Sam-Ṭī 1. 180 piṭṭhe passitabbaṃ.

3. Sādheyyo (Sam-Ṭī 1. 180 piṭṭhe)

manussā dadanti, te anukulaṃ yajanti nāma. Tenevāha “**ye aññe anukulaṃ yajanti**”ti-ādi.

Ujjayasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Udāyisuttavaṇṇanā

40. Dasame **pāṇasamārambharahitanti** pāṇaghātarahitaṃ. **Abyābajjhaṃ sukhaṃ lokaṃ, paṇḍito upapajjatīti** kāmacchandādibyaṇḍavirahitattā abyābajjhaṃ niddukkhaṃ. Parapīlābhāve pana vattabbaṃ natthi. Jhānasamāpattivasena sukhabahulattā sukhaṃ ekantasukhaṃ brahmalokaṃ jhānapuññaṇa, itarapuññaṇa pana tadaññasampattibhavasāṅkhātāṃ sukhaṃ lokaṃ paṇḍito sappañño upeti. Sesāṃ uttānameva.

Udāyisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Cakkavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Rohitassavagga

1. Samādhibhāvanāsuttavaṇṇanā

41. Pañcamassa paṭhame **diṭṭhadhammasukhavihārāyāti** imasmim yeva attabhāve sukhavihāratthāya, nikkilesatāya nirāmisena sukheṇa viharaṇatthāyāti attho. Iminā cattāri phalasamāpattijhānāni khīṇāsavassa āsavakkhayādhigamato aparabhāge adhigatarūpārūpajjhānāni ca kathitāni. **Dibbacakkhuññānadassanappaṭilābhāyāti** dibbacakkhuññānappaṭilābhatthāya. Dibbacakkhuññaṇaṃ hi rūpagatassa dibbassa itarassa ca dassanaṭṭhena idha “ñānadassanaṇ”ti adhippetāṃ. **Ālokasaññaṇaṃ manasi karotīti** divā vā rattim vā sūriyadīpacandamaṇi-ukkāvijjulatādīnaṃ āloko divā rattinca upaladdho, yathāladdhavaseneva ālokaṃ manasi karoti citte ṭhapeti, tathā ca naṃ manasi karoti, yathāssa subhāvitālokakasiṇassa viya kasiṇāloko yathicchakaṃ yāvadicchakaṇca so āloko rattiyaṃ

1. Dī 1. 67; Dī 2. 233; Ma 1. 72 pitthesu.

hoti? Avijjāsamudayā vedanāsamudayo, kaṇhāsamudayā kammāsamudayo, phassasamudayā vedanāsamudayoti nibbatilakkhaṇaṃ passantopi vedanākkhandhassa samudayaṃ passati. Evaṃ vedanāya uppādo vidito hoti. Kathaṃ vedanāya upaṭṭhānaṃ viditaṃ hoti? Aniccato manasikaroto khayatupaṭṭhānaṃ viditaṃ hoti, dukkhato manasikaroto bhayatupaṭṭhānaṃ viditaṃ hoti, anattato manasikaroto suññatupaṭṭhānaṃ viditaṃ hoti. Evaṃ vedanāya upaṭṭhānaṃ viditaṃ hoti. Iti khayato bhayato suññato jānāti. Kathaṃ vedanāya atthaṅgamo vidiko hoti? Avijjānirodhā vedanānirodho -pa-. Evaṃ vedanāya atthaṅgamo vidito hoti. Imināpi nāyenettha attho veditaḥ.

Iti rūpanti ettha itisaddo anavasesato rūpassa sarūpanidassanattoti tassa **idaṃ rūpanti** etena sādharmaṇato sarūpanidassanamaṃha, **ettakaṃ rūpanti** etena anavasesato, **na ito paraṃ rūpaṃ atthīti** tabbinimuttassa aññassa abhāvaṃ. **Iti vedanāti**-ādīsupi ayaṃ vedanā, ettakā vedanā, ito paraṃ vedanā natthi. Ayaṃ saññā -pa-. Ime saṅkhārā -pa-. Idaṃ viññāṇaṃ, ettakaṃ viññāṇaṃ, ito paraṃ viññāṇaṃ natthīti evamattho daṭṭhabboti āha “vedanādisupī eseva nayo”ti.

Ñāṇena jānitvā paroparāni. **Paroparānīti** parāni ca oparāni ca¹. **Uttamādhamaṇīti** paratābhāvasakattābhāvādīni uttamādhamaṇī. **Calitanti** taṇhādītiṭṭhivipphanditaṃ. **Anīghoti** rāgādi-īgharahito. **Atāri** soti so evarūpo arahā jātujaraṃ atari.

Samādhībhāvanāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Pañhabyākaraṇasuttādivaṇṇanā

42-44. Dutīye **etesam pañhānanti** ekaṃsabyākaraṇādīnaṃ catunnaṃ pañhaṇaṃ. **Tasmiṃ thāne byākaraṇaṃ jānātīti** “cakkhūṃ aniccaṃ”ti puṭṭhe “aniccaṃ”ti ekaṃseneva byākātābbaṃ. “Aniccā nāma cakkhūṃ”ti puṭṭhe pana “na kevalaṃ cakkhūmeva, sotampi aniccaṃ”ti evaṃ vibhajitvā byākātābbaṃ.

1. Parāni ca orāni ca (Ka)

“Yathā cakkhum tathā sotaṃ, yathā sotaṃ tathā cakkhun”ti puṭṭhe
 “kenaṭṭhena pucchasī”ti paṭipucchitvā “dassanaṭṭhena pucchāmī”ti vutte “na
 hī”ti byākātabbāṃ. “Aniccaṭṭhena pucchāmī”ti vutte “āmā”ti byākātabbāṃ.
 “Taṃ jīvaṃ taṃ sarīraṃ”ti-ādīni puṭṭhena pana “abyākatametaraṃ
 bhagavatā”ti ṭhapetabbo, esa pañho na byākātabboti evaṃ jānātīti attho.
Atthasamāgamenāti atthassa paṭilābhena laddhabbena. Samiti sāṅgati
 samodhānanti samayo, paṭilābho. Samayo eva **abhisamayo**,
 abhimukhabhāvena vā samayo **abhisamayoti** evamettha padattho veditabbo.
 Sesāṃ suviññeyyameva. Tatiyacatutthāni uttānatthāneva.

Pañhabyākaraṇasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Rohitassasuttādivaṇṇanā

45-46. Pañcame¹ **ekokāseti** cakkavāḷassa pariyantasaññite ekasmiṃ
 okāse. **Bhumanti** “yatthā”ti idaṃ bhumnavacanaṃ. Sāmaññato vuttampi
 “so lokassa anto”ti vacanato viṣiṭṭhavisayameva hoti. “Na jāyati na mīyati”ti
 vatvā puna “na cavati na upapajjati”ti kasmā vuttanti āha “**idaṃ aparāparaṃ**
-pa- gahitaṃ”ti. **Padagamanenā**ti padasā gamanena. **Satthā saṅkhāralokassa**
antaṃ sandhāya vadati upari sabbāni pakāsetukāmo. Saṅkhāralokassa hi
 anto nibbānaṃ.

Daḷhaṃ thiraṃ dhanu etassāti daḷhadhanvā, so eva “daḷadhammā”ti
 vutto. Tenāha “**daḷhadhanū**”ti. **Uttamappamāṇaṃ** nāma saḥassathāmadhanu.
 Dhanuggaṇhanasippacittakatāya dhanuggaho, na dhanuggahaṇamattenāti āha
 “**dhanuggahoti dhanu-ācariyo**”ti. “Dhanuggaho”ti vatvā “sikkhito”ti vutte
 dhanusikkhāya sikkhitoti viññāyati. Sikkhā ca ettakena kālena sikkhantassa
 ukkaṃsagatā hotīti āha “**dvādasa vassāni dhanusippaṃ sikkhito**”ti.
Usabhappamāṇeti vīsati yaṭṭhiyo usabhaṃ, tasmim usabhappamāṇe padese.
Vālagganti vālokoṭim. **Katahatthoti** paricitahattho. **Katasarakkhepoti**
 thiralakkhe ca calalakkhe ca paresaṃ

1. Saṃ-Ṭī 1. 158 piṭṭhepi passitabbāṃ.

dassanavasena sarakkhepassa katāvī. Tenāha “**dassitasippo**”ti, “katayoggo”ti keci. Asanti etenāti **asanam**, kaṇḍo. **Tālacchādinti** tālacchāyam. Sā pana ratanamattā vidatthacaturaṅgulā.

Puratthimā samuddāti ekasmiṃ cakkavāle puratthimā samuddā. Samuddasīsena puratthimacakkavālamukhavaṭṭim vadati. **Pacchimasamuddoti** etthāpi eseva nayo. **Nippapañcatanti** adantakāritam. **Sampatteti** tādīsena javena gacchantena sampatte. **Anotatteti** etthāpi “sampatte”ti padam ānetvā sambandho, tathā “nāgalatādantakaṭṭhan”ti etthāpi. **Tadāti** yadā so lokantagavesako ahosi, tadā. **Dīghāyutakālōti** anekavassasahassāyukakālo. **Cakkavāḷalokassati** sāmāññavasena ekavacanam, cakkavāḷalokānanti attho. Imasmiṃyeva cakkavāle nibbattipubbaparicayasiddhāya nikantiyā.

Sasaññimhi samanaketi na rūpadhammamattake, atha kho pañcakkhandhasamudāyeti dasseti. **Samitapāpoti** samucchinnasamkilesadhammo. Chaṭṭham uttānameva.

Rohitassasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Suvidūrasuttavaṇṇanā

47. Sattame **suvidūra****vidūra**-saddānam samānatthānamyeva ekattha gahaṇam idha niddeso dūrāsannabhāvassa apekkhāsiddhattā idhādhippetassa dūrabhāvassa kenaci pariyāyena anāsannabhāvadassanattam katanti āha “**kenaci pariyāyena anāsannāni hutvā**”ti-ādi. Sesamettha uttānameva.

Suvidūrasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Visākhasuttavaṇṇanā

48. Aṭṭhame vākkaraṇacāturiyato vacanaguṇahetūnam pūriyā¹porī, poriyam bhavāti porī, tāya **poriyā**. Tenāha “**paripuṇṇavācāyā**”ti, akkharapadapariṇṇāya vācāyāti attho. **Apalibuddhāyāti**

pittādīhi na vibaddhāya ananubuddhitāya. **Anelagalāyāti** anelāya agalāya niddosāya agalītapadabyañjanāya ca. Therassa hi kathayato padam̐ vā byañjanam̐ vā na parihāyati. Tenāha “**anelagalāyāti niddosāya ceva agalītāya cā**”ti-ādi. Tattha **niddosāyāti** atthato cabyañjanato ca vigatadosāya. **Apatītapadabyañjanāyāti** avirahitapadabyañjanāya. Atha vā **anelagalāyāti** na elam̐ dosam̐ galatīti anelagalā. Avicchinnavācāya anelagalāya yathā dandhamanussā mukhena kheḷam̐ gaḷantena vācam̐ bhāsanti, na evarūpāya, atha kho niddosāya visadavācāyāti attho. Vivaṭṭappakāsini vācā na kadāci vivaṭṭamuttāti kavā āha “**vivaṭṭapariyāpannāyā**”ti vivaṭṭam̐ amuñcitvā pavattāyāti attho. Vivaṭṭappakāsini hi vācā vivaṭṭam̐ paricchijja āpādentī pavattati. Navalokuttaradhammo sabbadhammehi samussitaṭṭhena abbhugataṭṭhena ca dhajo nāmāti āha “**abbhugataṭṭhena**”ti-ādi. Sesamettha suviññeyyameva.

Visākhassuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Vipallāsasuttavaṇṇanā

49. Navame aniccādīni vatthūni niccanti-ādinā viparītato asantīti vipallāsā, saññāya vipallāso **saññāvipallāso**. Itaresupi tīsu eseva nayo. Evamete catunnam̐ vatthūnam̐ vasena cattāro, tesu vatthūsu saññādīnam̐ vasena dvādasa honti. Tesu aṭṭha sotāpattimaggena pahīyanti. **Asubhe subhanti** saññācittavipallāsā sakadāgāmimaggena tanukā honti, anāgāmimaggena pahīyanti. **Dukkhe sukhami** saññācittavipallāsā arahattamaggena pahīyantīti veditabbā. Sesamettha uttānameva.

Vipallāsasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Upakkilesasuttavaṇṇanā

50. Dasame **upakkiliṭṭhabhāvakaraṇenā**ti malīnabhāvakaraṇena.

Pañcavidhāya surāya catubbidhassa ca merayassāti ettha pūvasurā
 pīṭṭhasurā odanasurā kiṇṇapakkhittā sambhārasaṃyuttāti pañca surā.
 Pupphāsavo phalāsavo madhvāsavo gulāsavoti cattāro āsavā catubbidham
 merayaṃ nāma. Tattha pūve bhājane pakkhipitvā tajjaṃ udakaṃ datvā
 madditvā katā **pūvasurā**. Evaṃ sesasurāpi. **Kiṇṇā**ti pana tassā surāya bījaṃ
 vuccati. Ye surā “medakā”tipi vuccanti, te pakkhipitvā katā **kiṇṇapakkhittā**.
 Dhātaki-āsavādinānāsambhārehi saṃyojitvā **sambhārasaṃyuttā**.
 Madhukatālanāḷikerādipuppharaso ciraparivāsito **pupphāsavo**.
 Panasādiphalaraso **phalāsavo**. Muddikāraso **madhvāsavo**. Ucchuraso
gulāsavo.

Upakkilesasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Rohitassavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paṭhamapaṇṇāsako niṭṭhito.

2. Dutiyapaṇṇāsaka

(6) 1. Puññābhisandavagga

1. Paṭhamapuññābhisandasuttavaṇṇanā

51. Dutiyassa paṭhame **puññābhisandā**ti vā puññanadiyo. Avicchedena niccaṃ pavattiyamānāni hi puññāni abhisandanaṭṭhena “puññābhisandā”ti vuttā. **Aparimitanti** āḷhakagaṇanāya aparimitaṃ, yojanavasena panassa parimāṇaṃ atthi. Tathā hi heṭṭhā mahāpathaviyā upari ākāseṇa parato cakkavāḷapabbatena majjhe tattha tattha ṭhitehi dīpapabbatapariyantehi paricchinnattā yojanato sakkā pamāṇaṃ kātuṃ. **Bheravārammaṇehī**ti saviññāṇakāviññāṇakehi bheravārammaṇehi. Tathā hi taṃ mahāsarīramacchakumbhīlayakkharakkhasamahānāgadānavādīnaṃ saviññāṇakānaṃ vaḷavāmukhapātālādīnaṃ aviññāṇakānaṃ bheravārammaṇānaṃ vasena “bahubheravan”ti vuccati. Sesametta uttānameva.

Paṭhamapuññābhisandasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Dutiyapuññābhisandasuttavaṇṇanā

52. Dutie **sotāpannassa saddhā adhippetā**ti sotāpannassa maggenāgatā saddhā adhippetā.

Dutiyapuññābhisandasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Paṭhamasaṃvāsasuttādivaṇṇanā

53-54. Tatiye yathākammaṃ tā tā gatiyo aranti upagacchantīti ariyā, sattā. Ime pana kucchitā ariyāti **kadariyā**, thaddhamaccharino, thaddhena maccharena samannāgatāti attho. Thaddhamacchariyasadisāṃ hi

kucchitaṃ sabbadā nihīnaṃ natthi sabbaguṇānaṃ ādibhūtaṃ
bhogasampatti-ādisabbasampattīnaṃ mūlabhūtaṃ dānassa nisedhanato.
Tenāha **“Kadariyāti thaddhamaccharino”**ti. Ekacco hi attano vasanaṭṭhāne
bhikkhū hatthaṃ pasāretvāpi na vandati. Aññattha gato vihāraṃ pavisitvā
sakkaccaṃ vanditvā madhurappaṭisanthāraṃ karoti “kiṃ bhante amhākaṃ
vasanaṭṭhānaṃ nāgacchatha, sampanno padeso, paṭibālāhaṃ ayyānaṃ
yāgubhattādīhi upaṭṭhānaṃ kātun”ti. Bhikkhu “saddho ayaṃ upāsako”ti
yāgubhattādīhi saṅgaṇhāti. Atheko thero tassa gāmaṃ gantvā piṇḍāya carati,
so taṃ disvā aññena vā gacchati, gharaṃ vā pavisati. Sacepi
sammukhībhāvaṃ āgacchati, hatthena vanditvā “ayyassa bhikkhaṃ detha,
ahaṃ ekena kammaṇa gacchāmi”ti pakkamati. Thero sakalagāmaṃ caritvā
tucchapattova nikkhamati. Idaṃ tāva mudumacchariyaṃ nāma. Yena
adāyakopi dāyako viya paññāyati. Idha pana thaddhamacchariyaṃ
adhippetarṃ. Yena samannāgato bhikkhūsu piṇḍāya paviṭṭhesu “therā ṭhitā”ti
vutte “kiṃ mayhaṃ pādā rajjantī”ti-ādīni vatvā silāthambho viya khāṇuko
viya ca thaddho hutvā tiṭṭhati, sāmīcimpi na karoti, kuto dānaṃ. Ayamidha
adhippeto. Tena vuttaṃ **“thaddhamaccharinoti thaddhena maccharena
samannāgatāti attho”**ti. Maccharaṃ maccharaṃ macchariyanti atthato ekaṃ.

Paribhāsakāti bhikkhū gharadvāre ṭhite disvā “kiṃ tumhe kasitvā āgatā
vapitvā lāyitvā, mayaṃ attanopi na labhāma, kuto tumhākaṃ, sīghaṃ
nikkhamathā”ti-ādīhi santajjakā. **Yācakānaṃ vacanassa atthaṃ jānantī**
ettha kiñcāpi bhikkhū gharadvāre ṭhitā tuṇhī honti, atthato pana “bhikkhaṃ
dethā”ti vadanti nāma ariyāya yācanāya. Vuttaṃ hetarṃ “uddissa ariyā
tiṭṭhanti, esā ariyāna yācanā”ti¹. Tatra ye “mayaṃ pacāma, ime na pacanti,
pacamāne patvā alabhantā kuhiṃ labhissatī”ti deyyadhammaṃ
saṃvibhajanti, te vadaññū yācakānaṃ vacanassa atthaṃ jānanti nāma ñatvā
kattabbakaraṇato. Catutthaṃ uttānameva.

Paṭhamasaṃvāsasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Khu 1. 162; Khu 11. 224 piṭṭhesu.

5. Samajīvīsuttādivaṇṇanā

55-56. Pañcame **anuggaṇhanatthanti** nakulamātā nakulapitāti imesaṃ dvinnam saṅgahatthāya. Na kulassa dārakassa pitā **nakulapitā**. **Nakulamātāti** etthāpi eseṇa nayo. Sesamettha uttānameva. Chaṭṭhe natthi vattabbaṃ.

Samajīvīsuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Suppavāsāsuttādivaṇṇanā

57-60. Sattame **āyubhāgaṇṇapāṭilābhini** hotīti āyukoṭṭhāsassa paṭilābhini hoti. **Tividhalokanti** sattasaṅkhārābhājanasaṅkhātāṃ tividham lokam. **Viditam katvāti** vibhūtaṃ katvā. **Lokavidūnanti** karaṇatthe sāmivacananti āha “**buddhehi pasatthā**”ti. Aṭṭhamanavamadasamāni uttānatthāneva.

Suppavāsāsuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Puññābhisandavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

(7) 2. Pattakammavagga

1. Pattakammasuttādivaṇṇanā

61-64. Dutiyassa paṭhame ye anīṭṭhā na honti, te iṭṭhāti adhippetāti āha “**anīṭṭhapaṭikkhepena iṭṭhā**”ti. **Iṭṭhāti** ca pariyiṭṭhā vā hotu mā vā, iṭṭhārammaṇabhūtāti attho. Gavesitampi hi iṭṭhanti vuccati, taṃ idha nādhippetam. **Maneti** manasmim. **Kantāti** vā kamanīyā, kāmetabbāti attho. **Manam appāyantīti** iṭṭhabhāvena manam vaddhenti. Kammasādhano idha **bhoga-saddoti** āha “**bhogāti bhuñjitabbā**”ti-ādi. **Dhammūpaghātāṃ katvā** kusaladhammaṃ vinodetvā. Upanijjhāyīyantīti¹

1. Upanijjhāyantīti (Ka)

upajjhāyāti āha “sukhadukkhesu upanijjhāyitabbattā”¹ti, sukhadukkhesu uppannesu anussaritabbattāti attho. **Sandiṭṭhasambhattehi**ti ettha tattha tattha saṅgama diṭṭhamattā nātidaḷhamittā **sandiṭṭhā**, suṭṭhā bhattā sinehavanto daḷhamittā **sambhattā**.

Visamalobhanti balavalobham. **Sukhitalanti** sañjātasukham. **Piṇṭanti** dhātām suhitām¹. Tathābhūto pana yasmā balasampanno hoti, tasmā “**balasampannam karoti**”ti vuttam.

Sobhane kāyikavācasikakamme ratohi sūrato ukārassa dīgham katvā, tassa bhāvo **soraccam**, kāyikavācasiko avitikkamo. So pana atthato susīlabhāvoti āha “**khantisoracce nivīṭṭhāti adhvāsanaḥkantiyañca susīlatāya ca nivīṭṭhā**”ti. **Ekamattānanti** ekaṁ cittanti attho. Rāgādīnam hi pubbabhāgiyam damanādi paccekam icchitabbam, na maggakkhaṇe viya ekajjham paṭisaṅkhāmukhena pajahanato. **Ekamattānanti** vā vivekavasena ekaṁ ekākinam attānam. Tenevāha “**ekaṁ attanova attabhāvan**”ti-ādi. **Uparūpari bhūmīsūti** chakāmasaggasaṅkhātāsu uparūparikāmabhūmīsu. Kammasa phalaṁ **aggaṁ** nāma. Taṁ panettha uccagāmīti āha “**uddhamaggamassā**”ti. Suvagge niyuttā, suvaggappayojanāti vā **sovaggikā**. **Dasannam visesānanti** dibba-āyuvapaṇṇayasasukha-ādhipateyyānañceva iṭṭharūpādīnañca phalavi-asesānam. Vaṇṇaggahaṇena cettha sako attabhāvavaṇṇo gahito, rūpaggahaṇena bahiddhā rūpārammaṇam. Dutiyatatiyacatutthāni uttānatthāneva.

Pattakammasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Rūpasuttavaṇṇanā

6. Pañcame paminoti uḷāratādivisesam etenāti pamāṇam, rūpakāyo pamāṇam etassāti **rūpappamāno**. Tato eva rūpe pasannoti **rūpappasanno**. **Ghosoti** cettha thutighoso. **Lūkhanti** paccayaḷukhatā. **Dhammāti** sīlādayo guṇadhammā adhippetā. Imesam pana catunnam puggalānam nānakaraṇam pāḷiyamyeva āgatam. Vuttam hetam—

1. Sutittam (Ka)

“Katamo ca puggalo rūpappammāṇo rūpappasanno? Idhekacco puggalo ārohaṃ vā passitvā pariṇāhaṃ vā passitvā saṇṭhānaṃ vā passitvā pāripūriṃ vā passitvā tattha pamāṇaṃ gahetvā pasādaṃ janeti, ayaṃ vuccati puggalorūpappammāṇo rūpappasanto.

Katamo ca puggalo ghosappammāṇo ghosappasanno? Idhekacco puggalo paravaṇṇanāya parathomanāya parapasaṃsanāya paravaṇṇahārikāya tattha pamāṇaṃ gahetvā pasādaṃ janeti, ayaṃ vuccati puggalo ghosappammāṇo ghosappasanno.

Katamo ca puggalo lūkhappammāṇo lūkhappasanno? Idhe kacco puggalo cīvaralūkhaṃ vā passitvā pattalūkhaṃ vā passitvā senāsanalūkhaṃ vā passitvā vividhaṃ vā dukkarakārikaṃ passitvā tattha pamāṇaṃ gahetvā pasādaṃ janeti, ayaṃ vuccati puggalo lūkhappammāṇo lūkhappasanno.

Katamo ca puggalo dhammappammāṇo dhammappasanno? Idhekacco puggalo sīlaṃ vā passitvā samādhiṃ vā passitvā paññaṃ vā passitvā tattha pamāṇaṃ gahetvā pasādaṃ janeti, ayaṃ vuccati puggalo dhammappammāṇo dhammappasanno”¹.

Tattha **ārohanti** uccataṃ. Sā ca kho tasmim̐ tasmim̐ kāle pamāṇayuttā daṭṭhabbā. **Pariṇāhanti** nātikisathūlatāvasena pīṇataṃ. **Saṇṭhānanti** tesaṃ tesaṃ aṅgapaccaṅgānaṃ susaṇṭhitataṃ dīgharassavaṭṭādiyuttaṭṭhānesu tathābhāvaṃ. **Pāripūrinti** sabbesaṃ sarīrāvayavānaṃ paripuṇṇataṃ avikalataṃ. **Tattha pamāṇaṃ gahetvāti** tasmim̐ rūpe rūpasampattiyaṃ pamāṇabhāvaṃ upādāya. **Pasādaṃ janetīti** adhimokkhaṃ janeti uppādeti.

Paravaṇṇanāyāti “asuko ediso ca ediso cā”²ti parassa guṇavacanena. **Parathomanāyāti** parammukhā parassa silāghuppādakena abhiththavanena parena thutivasena, gāthādi-upanibandhanena vuttāya thomanāyāti vuttaṃ hoti. **Parapasaṃsanāyāti** parammukhā parassa guṇasaṃkittanena.

1. Abhi 3. 161 piṭṭhe.

Paravaṇṇahārikāyāti paramparavaṇṇahārikāya paramparāya parassa kittanasaddassa upasamhārena. **Tatthā**ti tasmim̐ thutighose.

Cīvaralūkhanti thūlajīṇṇabahutunnakatādicīvarassa lūkhabhāvaṃ.
Pattalūkhanti anekaganthikāhaṭatādīpattassa lūkhabhāvaṃ. **Vividhaṃ vā dukkarakārikanti** dhutaṅgādivasena pavattanānāvidhaṃ dukkaracariyaṃ.
Sīlaṃ vā passitvāti sīlapāripūrivasena visuddhaṃ kāyavacīsucaritaṃ
 ñāṇacakkhunā passitvā, jhānādi-adhigamasuddhisamādhim̐ vā
 vipassanābhiññāsāṅkhātāṃ paññaṃ vā passitvāti attho.

Evametasmim̐ catuppmāṇe lokasannivāse buddhesu appasannā mandā,
 pasannā bahukā. Rūpappamāṇassa hi buddharūpato uttari pasādāvahaṃ
 rūpaṃ nāma natthi. Ghosappamāṇassa buddhānaṃ kittighosato uttari
 pasādāvaho ghoso nāma natthi. Lūkhappamāṇassa kāsikāni vatthāni
 mahārahāni kañcanabhājanāni tiṇṇaṃ utūnaṃ anucchavike
 sabbasampattiyutte pāsādavare pahāya
 paṃsukūlacīvaraselayapattarukkhamūlādīsenāsanaśevino buddhassa
 bhagavato lūkhato uttari pasādāvahaṃ aññaṃ lūkhaṃ nāma natthi.
 Dhammappamāṇassa sadevake loke asādhāraṇasīlādiguṇassa Tathāgatassa
 sīlādiguṇato uttari pasādāvaho añño sīlādiguṇo nāma natthi. Iti bhagavā
 imaṃ catuppmāṇikaṃ lokasannivāsaṃ muṭṭhinā gahetvā viya ṭhitoti.

Pamāṇimsūti pamāṇaṃ aggahesuṃ. **Niyakajjhatte tassa guṇaṃ na jānātī**ti tassa abbhantare pavattamānaṃ sīlādiguṇaṃ na jānāti. Sesaṃ suviññeyyameva.

Rūpasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Ahirājasuttavaṇṇanā

67. Sattame **daṭṭhavisānevā**ti avadhāraṇena diṭṭhavisādayo nivatteti.
 Katṭhamukhādayo hi cattāro āsīvisā daṭṭhavisō, diṭṭhavisō, phutṭhavisō,
 vāṭavisōti paccekaṃ catubbidhā hontīti

visavegavikāravasena soḷasa vuttā, tesu daṭṭhavisānamyeva idha gahaṇam,
na itaresanti dasseti. Sesam suviññeyyameva.

Ahirājasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Devadattasuttavaṇṇanā

68. Aṭṭhame **kāle sampatteti** gabbhassa paripākagatattā vijāyanakāle
sampatte. **Potakanti** assatariyā puttaṃ. “Phalaṃ ve kadaliṃ hantī”ti-
ādigāthāya kukkujakeneva pattavaṭṭipavasavassa ucchinnattā phaluppatti
kadaliyā parābhavāya hotīti āha “**phalaṃ ve kadaliṃ hantī**”ti. **Kukkujakaṃ**
nāma kadaliyā pupphanālaṃ. Tathā phalapākapiyosānattā osadhīnaṃ
“**phalaṃ veḷum naḷaṇ**”ti vuttaṃ. Ayaṃ panettha piṇḍattho—yathā attano
phalaṃ kadaliṃveḷunaḷe vināseti, gabbho ca assatariṃ, evaṃ attano
kammabhūto sakkāro asappurisaṃ vināsetīti.

Devadattasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Padhānasuttavaṇṇanā

69. Navame padahati etehīti **padhānāni**. **Uttamavīriyāni** seṭṭhavīriyāni
visiṭṭhassa atthassa sādhanato. **Kilesānaṃ saṃvaratthāyāti** yathā
abhiṭṭhādayo na uppajjanti, evaṃ satiyā upaṭṭhānena kilesānaṃ
saṃvaraṇatthāya. **Pajahanatthāyāti** kāmavitakkādīnaṃ vinodanatthāya.
Padhānanti tasappa pajahanassa sādhanavasena pavattavīriyaṃ. **Kusalānaṃ**
dhammānaṃ brūhanatthāyāti bojjhaṅgasaṅkhātānaṃ kusalaḍḍhammānaṃ
vaḍḍhanatthāya. **Padhānanti** tasappa vaḍḍhanassa sādhanavasena
pavattavīriyaṃ.

Padhānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Adhammikasuttavaṇṇanā

70. Dasame **visamanti** bhāvanapūmsakametaṃ. Tenāha **visamā hutvā**”ti.
Asamayenāti akāle. Bhummatthe hetam karaṇavacanam.

Pakaṭṭhaṃ padhānaṃ añjasam etesanti pañjasā, añjasam pagatā paṭipannāti vā pañjasā, pakatimaggagāmino. Na pañjasā **apañjasā**, amaggappaṭipannā. Te pana yasmā maggato apagatā nāma honti, tasmā vuttaṃ “**maggato apagatā**”ti-ādi.

Gāthāsu pana evamettha sambandho veditabbo. **Gunnarā ce taramānānanti** gāvīsu mahogharā tarantīsu. **Jimharā gacchati puṅgavoti** yadi yūthapati ubhabho kuṭilā gacchati. **Sabbā tājimharā gacchantīti** sabbā tā gāvīyo kuṭilameva gacchanti. Kasmā? **Nette¹ jimharā gate sati** tassa kuṭilagatatā. So hi tāsā paccayiko upaddavaharo ca. **Evamevanti** yathā cetā, evameva yo manussesu padhānasammato, yadi so adhammacārī siyā, ye tassa anujīvino, sabbepi adhimikā honti. Sāmisampadā hi pakatisampadā sampādeti. Yasmā etadevaṃ, tasmā **sabbarā raṭṭharā dukkharā seti, rājā ce hoti adhammiko**.

Adhammikasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Pattakammavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

(8) 3. Apanṇakavagga

1. Padhānasuttādivaṇṇanā

71-72. Tatiyavaggassa paṭhame yavati tena phalaṃ missitaṃ viya hotīti **yoni**, ekantikaṃ kāraṇaṃ. **Assāti** yathāputtassa bhikkhuno. **Paripuṇṇanti** avikalaṃ anavasesaṃ. Āsave khepetūti **āsavakkhayo**, aggamaggo. Idha pana arahattaphalaṃ adhippetanti āha “**arahattatthāyā**”ti dutiyaṃ uttānameva.

Padhānasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Sappurisasuttādivaṇṇanā

73-75. Tatiye **pañhatthāya abhinītoti** pañhakaraṇatthāya abhimukham nīto. **Alambitaṃ katvāti** alambaṃ katvā, ayameva vā pāṭho, vipalambaṃ akatvāti attho. **Avajānātīti** avaññaṃ karoti, nindatīti attho. Catutthapañcame natthi vattabbaṃ.

Sappurisasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Kusinārasuttavaṇṇanā

76. Chaṭṭhe nagaraṃ pavisitukāmā uyyānato upecca vattanti gacchanti etenāti **upavattanaṃ**. Yatheva hi kalambanaditīrato¹ rājamātuviharadvārena Thūpārāmaṃ gantabbaṃ hoti, evaṃhiraññavatikāya pārimatīrato sālavanaṃ uyyānaṃ, yathā Anurādhapurassa thūpārāmo dakkhiṇapacchimadisāya, evaṃ taṃ uyyānaṃ kusinārāya dakkhiṇapacchimadisāya hoti. Yathā thūpārāmato dakkhiṇadvārena nagaraṃ pavisanamaggo pācīnamukho gantvā uttarena nivattati, evaṃ uyyānato sālapanā pācīnamukhā gantvā uttarena nivattā, tasmā taṃ “upavattanaṃ”ti vuccati. **Antareti** dvinnaṃ sālārakkhānaṃ vemajjhe. Tattha hi paññāpiyamānassa mañcassa ekā sālapanā sīsabhāge hoti, ekā pādabhāge. Tatrapi eko taruṇasālo sīsabhāgassa āsanno hoti, eko pādabhāgassa. Apica **samakasālā** nāma mūlakhandhaviṭṭapapattehi aññaṃaññaṃ saṃsibbitvā ṭhitasālātipi vadanti.

Dveḷhakanti dvīdhāgāho, anekasaggāhoti attho. **Vimatīti** saṃsayāpattīti āha “**vinicchitum asamatthata**”ti. **Taṃ vo vadāmīti** taṃ saṃsayavantaṃ bhikkhuṃ sandhāya vo tumhe vadāmīti. **Nikkaṅkhabhāvapaccakkhakaraṇanti** buddhādīsu tesāṃ bhikkhūnaṃ nikkāṅkhabhāvassa paccakkhakāriyā yāthāvato tamatthaṃ paṭivijjhivā ṭhitaṃ sabbaññutaññāṇameva. **Etthāti** etasmim atthe.

Kusinārasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Kañjappanaditīrato (Ka) Dī-Ṭṭha 2. 163 piṭṭhe passitabbaṃ.

7. Acinteyyasuttavaṇṇanā

77. Sattame **lokacintā**ti lokasannivesappaṭisaṃyuttā vīmaṃsā. Tenāha “**kena nu kho candimasūriyā**”ti-ādi. **Nāḷikerādayoti ādi**-saddena avuttānaṃ osadhitiṇavanappati-ādīnaṃ saṅgaho. **Evarūpā lokacintā**ti edisā vuttasadisā aññāpi sā lokacintā.

Acinteyyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Dakkhiṇasuttavaṇṇanā

78. Aṭṭhame **dānasaṅkhātāya dakkhiṇāyā**ti deyyadhammasaṅkhātāya dakkhiṇāya. Visuddhi nāma mahājutikatā. Sā pana mahapphalatāya veditabbāti āha “**mahapphalabhāvenā**”ti. **Visujjhatī**ti na kilissati, amalinā mahājutikā mahāvippahārā hotīti attho. **Sucidhammoti** rāgādi-asucividhamanena sucisabhāvo. **Lāmakadhammoti** hīnasabhāvo pāpakiriyāya. Akusaladhammā hi ekantanihīnā. Jūjako sīlavā kalyāṇadhammo na hoti, tassa mahābodhisattassa attano vuttadānaṃ dānapāramiyā matthakaṃ gaṇhantaṃ mahāpathavikampanasamattham jātam. Svāyaṃ dāyakaguṇoti āha “**vessantaramahārājā kathetabbo**”ti-ādi. **Uddharatī**ti bahulaṃ pāpakammavasena laddhabbavinipātato uddharati, tasmā natthi mayham kiñci cittassa aññatthattanti adhippāyo.

Petadakkhiṇanti pete uddissa dātabbadakkhiṇaṃ. **Pāpitakāleyevā**ti “idaṃ dānaṃ asukassa petassa hotū”ti taṃuddisanavasena pattiyā pāvitakāleyeva. **Assāti** petassa. **Pāpuṇī**ti phalasampattilabhāpanavasena pāpuṇi. Ayaṃ hi pete uddissa dāne dhammatā. Tadā Kosalarañño pariccāgavasena ativiya dānajjhāsayataṃ buddhappamukhassa ca saṃghassa ukkaṃsagataguṇaviṣiṭṭhataṃ sandhāyāha “**asadisadānaṃ kathetabban**”ti.

Dakkhiṇasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Vaṇijjasuttādivaṇṇanā

79-80. Navame **taṃsadisā**ti yādisā vaṇijjā payuttā ayathādhippāyā aññā vā sampajjati, tadisāvāti attho. **Chedaṃ gacchatī**ti vināsaṃ pāpuṇāti. Adhippāyato parā visiṭṭhāti **parādhippāyo**. Tenevāha “**ajjhāsayato adhikataraphalā hotī**”ti. **Cīvarādīnā paccayena vadeyyāsī**ti cīvarādipaccayahetu maṃ vadeyyāsi pattheyyāsi. Atha vā yadā cīvarādīnā paccayena attho hoti, tadā maṃ yāceyyāsīti attho. Sesaṃ suviññeyyameva. Dasamaṃ uttānameva.

Vaṇijjasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Apaṇṇakavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

(9) 4. Macalavagga

1-5. Pāṇātipātasuttādivaṇṇanā

81-86. Catutthassa paṭhamādīni uttānatthāneva. Pañcame¹ “nīce kule paccājāto”ti-ādikena appakāsabhāvena tamatīti tamo, tena tamena yuttoti **tamo** puggalo vuccati. Tathā hi taṃyogato puggalassa tabbohāro yathā “maccherayogato maccharo”ti, tasmā **tamoti** appakāsabhāvena tamo tamabhūto andhakāraṃ viya jāto, andhakārattaṃ vā pattoti attho. Vuttalakkaṇaṃ tamameva paramparato ayanam gati niṭṭhā etassati **tamaparāyaṇo**. Ubhayenapi tamaggahaṇena khandhatamo kathito, na andhakāratamo. **Khandhatamoti** ca sampattirahitā khandhappavattiyeva daṭṭhabbā. “Ucce kule paccājāto”ti-ādikena pakāsabhāvenajotetīti joti, tena jotināyuttoti-ādi sabbaṃ vuttanayena veditabbaṃ. **Itare dve**ti jotitamaparāyaṇo, jotijotiparāyaṇoti itare dve puggale.

Veṇuvettādivilīvehi peḷabhājanādikāraṇā **vilīvakāraṇā**. Migamacchādīnaṃ nisādanato **nesādā**, māgavikamacchabandhādayo. Rathesu

1. Saṃ-Ṭī 1. 194 piṭṭhepi.

cammena nahanakaraṇato¹ **rathakārā**, cammakārā. **Pu**-iti karīsassa nāmaṃ, taṃ kusenti apanentīti **pukkusā**, pupphachaḍḍakā. **Dubbaṇṇoti** vurūpo. **Okotimako**ti ārohaḥbhāvena heṭṭhimako, rassakāyoti attho. Tenāha “**lakuṇḍako**”ti. Laku viya ghaṭikā viya ḍeti pavattatīti **lakuṇḍako**, rasso. Kaṇati nimilatīti **kāṇo**. Taṃ panassa nimīlanam ekena akkhiṇā dvīhipi vāti āha “**ekacchikāṇo vā ubhayacchikāṇo vā**”ti. Kuṇanam kuṇo, hatthavekallam, so etassa atthīti **kuṇī**. **Khañjo** vuccati pādavikalo. Heṭṭhimakāyasaṅkhāto sarīrassa pakkho padeso hato assāti **pakkhahato**. Tenāha “**pīṭhasappi**”ti. Padīpe padīpane etabbaṃ netabbanti **padīpeyyam**, telakapālādi-upakaraṇam. **Vuttanti** aṭṭhakathāyam vuttam.

Āgamanavipattīti āgamanatṭhānavasena vipatti “āgamo etthā”ti katvā. **Pubbuppannapaccayavipattīti** paṭhamuppannapaccayavasena viparāvatti. Caṇḍāsādisabhāvā hissa mātāpitaro paṭhamuppannapaccayo. **Pavattapaccayavipattīti** pavatte sukhapaccayavipatti. Tādise nihīnakule uppannopi koci vibhavasampanno siyā, ayaṃ pana duggato durūpo. **Ājīvupāyavipattīti** ājīvanupāyavasena vipatti. Sukhena hi jīvikam pavattetuṃ upāyabhūtā hatthisippādayo imassa natthi, pupphachaṭṭanasilākoṭṭhanādikammaṃ pana katvā jīvikam pavatteti. Tenāha “**kasiravuttike**”ti. **Attabhāvavipattīti** upadhivipatti. **Dukkhakāraṇasamāyogoti** kāyikacetasikadukkhupattiyaṃ paccayasamodhānam. **Sukhakāraṇavipattīti** sukhapaccayaparihāni. **Upabhogavipattīti** upabhogasukhassa vināso anupaladdhi. Joti ceva jotiparāyaṇabhāvo ca **sukkapakkho**. Chaṭṭham uttānameva.

Pāṇātipātasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Puttasuttavaṇṇanā

87. Sattame **ma-kāro padasandhikaro** “aññamaññaṃ”ti-ādīsu viya. **Niccalasamaṇoti** thirasamaṇo. Abhisīñcitabboti **abhisekoti**

1. Hananakaraṇato (Saṃ-Ṭī 1. 194 piṭṭhe)

kammasādhano abhisekasaddo. Tenāha “**abhisekaṃ kātuṃ yutto**”ti.

Bākulatthero viyāti thero hi mahāyasassī, tassa puttadhītaro nattupanattakā sukhumasāṭakehi cīvarāni kāretvā rajāpetvā samugge pakkipitvā pahiṇanti. Therassa nahānakāle nahānakoṭṭhake ṭhapenti. Thero tāni nivāseti ceva pārūpati ca. Tenevetam vuttam.

Khadiravanamagge sīvalitthero viyāti satthari kira tam maggam paṭipanne devatā “amhākaṃ ayyassa sīvalittherassa sakkāraṃ karissāmā”ti cintetvā ekekayoJane vihāraṃ kāretvā ekayoJanato uddham gantum adatvā pātova utthāya dībāni yāgu-ādīni gahetvā “amhākaṃ ayyo sīvalitthero kahaṃ nisinno”ti vicaranti. Thero attano abhihaṭaṃ duddhappamukhassa bhikkhusaṃghassa dāpesi. Evaṃ satthā saparivāro tiṃsayoJanikaṃ kantāraṃ sīvalittherassa puññaphalaṃ anubhavamānova agamāsi. Tenevetam vuttam.

Aṭṭhakanāgarasutte ānandatthero viyāti aṭṭhakanāgarako kira gahapati therassa dhammadesanāya pasīditvā pañcasatagghanakaṃ vihāraṃ kāretvā adāsi. Tam sandhāyetaṃ vuttam.

Pilindavacchatthero viyāti therassa kira iddhānubhāvena pasannā manussā sappi-ādīni bahūni bhesajjāni abhihariṃsu. Pakatīyāpi ca āyasmā pilindavaccho lābhī hoti pañcannaṃ bhesajjānaṃ, laddhaṃ laddhaṃ parisāya vissajjeti. Tenetaṃ vuttam “**gilānapaccayaṃ pilindavacchatthero viyā**”ti.

Tiṇṇampi sannipātena nibbattānīti pittādīnaṃ tiṇṇampi visamānaṃ sannipātena jātāni. Atisītādibhāvena utūnaṃ pariṇāmoti āha “**atisīta-ati-unha-ututo jātānī**”ti. Purima-ututo visadiso utu utupariṇāmo, tato jātāni **utupariṇāmajāni**, visabhāga-ututo jātānīti attho. Jaṅgaladesavāsīnaṃ hi anūpadese vasantānaṃ visabhāgo va utū uppajjati, anūpadesavāsīnaṃ ca jaṅgaladeseti. Evaṃ malayasamuddatīrādivasenapi utuvisabhāgatā uppajjatiyeva. Tato jātāni utupariṇāmajāni nāma.

Attano pakaticariyānaṃ visamaṃ kāyassa parihaṇavasena
visamaparihārajāni. Tāni pana accāsana-atīṭṭhānādinaṃ veditabbānīti āha
“accāsanaatīṭṭhānādikā”ti. **Ādi**-saddena mahābhāravahaṇasudhākoṭṭana
adesakālacaraṇādīni saṅgaṇhāti. Parassa upakkamato nibbattāni
opakkamikāni, ayaṃ coroti vā pāradārikoti vā gahetvā
jaṇṇukakapparamuggarādīhi nippothana-upakkamaṃ paccayaṃ katvā
uppannānīti attho. Tenāha **“vadhābandhanādi-upakkamena nibbatānī”**ti.
Kevalanti bāhiraṃ paccayaṃ anapekkhitvā kevalaṃ, tena vināti attho.
Tenāha **“pubbekatakammavipākavaseneva jātānī”**ti.

Puttasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Saṃyojanasuttādivaṇṇanā

88-90. Aṭṭhame sotāpanno catūhi vātehi indakhīlo viya parappavādehi
akampiyo acalasaddhāya samannāgatattā sāsane laddhappatīṭṭho
samaṇamacalo nāmāti āha **“sāsane laddhappatīṭṭhattā”**ti-ādi.
Thaddhabhāvakarānaṃ kilesānaṃ sabbaso samucchinnattāti cittassa
thaddhabhāvakarānaṃ uddhambhāgiyakilesānaṃ sabbaso abhāvā
samaṇasukhumālo nāma sukhumālabhāvappattito. Navamadasamāni
suviññeyyāneva.

Saṃyojanasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Macalavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

(10) 5. Asuravagga

1. Asurasuttādivaṇṇanā

91-92. Pañcamassa paṭhamadutiyaṇi uttānatthāneva.

Asurasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Dutiyasamādhisuttavaṇṇanā

93. Tatiye **appaṭivānī**ti bhāvappadhāno niddesoti āha “**anivattanatā**”ti. “Appaṭivānī”ti vattabbe “appaṭivānī”ti vuttaṃ. Tathā hi vīriyappavāhe vattamāne antarā eva paṭigamanam nivattanam paṭivānam, tam assa atthīti paṭivānī, na paṭivānī appaṭivānī, tassa bhāvo **appaṭivānī**tā, anivattanāti attho. **Appaṭivānī**ti vā itthilīṅgavasene vāyam niddeso. Antarāyeva paṭigamanam nivattanam paṭivānī, na paṭivānī **appaṭivānī**, anivattanāti attho.

Dutiyasamādhisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Tatiyasamādhisuttavaṇṇanā

94. Catutthe **saṇṭhapetabbanti** sammadeva ṭhapetabbam. Yathā pana ṭhapitam saṇṭhapitam hoti, tam dassetum “**sannisādetabbam**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **sannisādetabbanti** samādhippaṭipakkhe kilese sannisīdāpentena cittam gocarajjhatte sannisīdāpetabbanti. **Ekodi kātabbanti** abyaggabhāvāpādanena ekaggam kātabbam. **Samādahitabbanti** abyaggabhāvāpādanena ekaggam kātabbam. **Samādahitabbanti** yathā ārammaṇe suṭṭhu appitam hoti, evam sammā sammadeva ādahitabbam, suṭṭhu āropetabbam samāhitam kātabbanti attho.

Tatiyesamādhisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Chavālātasuttādivaṇṇanā

95-96. Pañcame **chavālātanti** chavānam daḍḍhaṭṭhāne alātam. Tenevāha “**susāne alātan**”ti. **Majjhaṭṭhāne gūthamakkhanti** pamāṇena aṭṭhaṅgulamattam dvīsu ṭhānesu ādittam majjhe gūthamakkhitam. **Kaṭṭhatthanti** kaṭṭhena kātabbakiccam. Sesamettha uttānameva. Chaṭṭham uttānameva.

Chavālātasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Khippanisantisuttādivaṇṇanā

97-100. Sattame **kippanisantī**ti khippapañño. Tenāha “**kippanisāmano**”ti-ādi. **Anurūpadhammanti** lokuttarādhigamassa anucchavikasabhāvaṃ. Kalyāṇa sundarā parimaṇḍalapadabyañjanā vācā assāti **kalyāṇavāco**. Tenāha “**sundaravacano**”ti. Kalyāṇaṃ madhuraṃ vākkaraṇaṃ udāhāraghoso assāti **kalyāṇavākkaraṇo**. Guṇaparipuṇṇabhāvena pūre puṇṇabhāve bhavāti porī, tāya **poriyā**. Tenāha “**guṇaparipuṇṇāyā**”ti. Pure bhavattā poriyā nāgarikitthiyā sukhumālattanena sadisāti porī, tāya **poriyā**. “Sukhumālattanena”ti iminā tassā vācāya mudusaṇhabhāvo vutto. **Apalibuddhāyāti** pittasemhādīhi na paliveṭṭhitāya. **Adosāyāti** sandiddhivilambitādidosarahitāya. **Agalītapadamyāñjanāyāti** apatitapadabyañjanāya avirahitapadabyañjanāya. Ubhayametaṃ anelagalāyāti imasseva atthavacanāṃ. **Anelagalāyāti** hi anelāya ceva agalāya cāti attho. **Atthaṃ viññāpetuṃ samatthāyāti** ādimajjhapariyosānaṃ pākaṭaṃ katvā bhāsitatthassa viññāpanasamatthāya. Atṭhamanavamadasamāni uttānatthāneva.

Khippanisantisuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Asuravaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Dutiyapaṇṇāsako niṭṭhito.

3. Tatiyapaṇṇāsaka

(11) 1. Valāhakavagga

1-2. Valāhakasuttadvayaṇṇanā

101-2. Tatiyapaṇṇāsakassa paṭhame **gajjitā**ti thanitā. Tattha gajjitvā novassanabhāvo nāma pāpako. Manussā hi yadā devo gajjati, tadā “suvuṭṭhikā bhavissatī”ti bījāni nīharitvā vapanti. Atha deve avassante khette bījāni khetteyeva nassanti, gehe bījāni geheyeva nassantīti dubbhikkham hoti. Nogajjitvā vassanabhāvopi pāpako. Manussā hi imasmim kāle “dubbuṭṭhikā bhavissatī”ti ninnaṭṭhānesuyeva vappaṃ karonti. Atha devo vassitvā sabbabījāni mahāsamuddaṃ pāpeti, dubbhikkhameva hoti. Gajjitvā vassanabhāvo pana bhaddako. Tadā hi subhikkham hoti. Nogajjitvā novassanabhāvo ekantapāpakova. **Bhāsītā hoti no kattātī** “idāni ganthadhuraṃ pūressāmi, vāsadhuraṃ pūressāmi”ti kathetiyeva, na uddesaṃ gaṇhātī, na kammaṭṭhānaṃ bhāveti.

Kattā hoti no bhāsītātī “ganthadhuraṃ pūressāmi, vāsadhuraṃ vā”ti na bhāsati, sampatte pana kāle samattaṃ sampādeti. Iminā nayena itarepi veditabbā. Atha vā sabbaṃ panetaṃ paccayadāyakeheva kathitaṃ. Eko hi “asukadivase nāma dānaṃ dassāmi”ti saṃghaṃ nimanteti, sampatte kāle no karoti. Ayaṃ puggalo puññaṇa parihāyati, bhikkhusaṃgho pana lābhena parihāyati. Aparo saṃghaṃ animantetvā sakkāraṃ katvā “bhikkhū ānessāmi”ti na labhi, sabbe aññattha nimantitā honti ayampi puññaṇa parihāyati, saṃghopi lābhena parihāyati. Aparo paṭhamāṃ saṃghaṃ nimantetvā pacchā sakkāraṃ katvā dānaṃ deti, ayaṃ kiccakārī hoti. Aparo neva saṃghaṃ nimanteti, na dānaṃ deti, ayaṃ pāpappuggaloti veditabbo. Dutiyāṃ uttānameva.

Valāhakasuttadvayaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Kumbhasuttavaṇṇanā

103. Tatiye **rittakoti** anto ritto. **Pihitamukhoti** pidahitvā ṭhapito. **Apārutamukhoti** vivaritvā ṭhapito, upamitapuggalesu panettha antogūṇasāravirahito ca **tuccho**, bāhiraśobhanatāya **pihito** puggaloti veditabbo. Sesesupi eśeva nayo.

Kumbhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Udakarahadasuttavaṇṇanā

104. Catutthe udakarahado jaṇṇukamattepi udake sati paṇṇarasasambhinnavaṇṇattā vā bahalattā vā udakassa apaññāyamānatālo **uttāno gambhīrobhāso** nāma hotīti āha “**purāṇapaṇṇarasa -pa-gambhīrobhāso nāmā**”ti. Tiporisacatuporise pana udake sati acchattā udakassa paññāyamānatālo **gambhīro uttānobhāso** nāma hotīti āha “**acchavippasannamaṇivaṇṇa-udako uttānobhāso nāmā**”ti. Ubhayakāraṇasambhavato pana itare dve veditabbā. Puggalepi kilesussadabhāvato guṇagambhīratāya ca abhāvato guṇagambhīrānaṃ sadisehi abhikkamanādīhi yutto **uttāno gambhīrobhāso** nāma. Iminā nayena sesā veditabbā.

Udakarahadasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Ambasuttādivaṇṇanā

105-106. Pañcame **āmakam hutvā**ti anto āmaṃ hutvā. **Pakkam āmavaṇṇī**ti anto pakkam bhi āmasadisam. Tattha yathā ambe apakkabhāvo āmatā hoti, evaṃ puggalepi puthujjanatā. Yathā ca tattha pakkasadisatā pakkavaṇṇitā, evaṃ puggalepi ariyānaṃ abhikkamanādisadisatā pakkavaṇṇitāti iminā nayena sesā veditabbā. Chaṭṭham uttānameva.

Ambasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Mūsikasuttavaṇṇanā

107. Sattame **āvāṭaṃ khanatī**ti attano āsayam bilakūpaṃ khanati. **Na ca tattha vasatī**ti tattha avasitvā kismiñcideva ṭhāne vasati, evaṃ biḷārādi-amittavasam gacchati. **Vasitā no gādham kattā**ti sayam na khanati, parena kate bile vasati, evaṃ jīvitam rakkhati. Tatiyā dvepi karontī jīvitam rakkhati. Catutthī dvepi akarontī amittavasam gacchati. Imāya pana upamāya upamitesu puggalesu paṭhamo yathā sā mūsikā gādham khanati, evaṃ navaṅgaṃ satthusāsanaṃ uggaṇhāti. Yathā pana sā tattha na vasati, kismiñcideva ṭhāne vasantī amittavasam gacchati, tathā ayampi pariyattivāsena ñāṇaṃ pesetvā catusaccadhammaṃ na paṭivijjhati, lokāmisatṭhānesu vicaranto maccumārakilesamāradevaputtamārasaṅkhātānaṃ vasaṃ gacchati. Dutiyo yathā mūsikā gādham na khanati, evaṃ navaṅgaṃ satthusāsanaṃ na uggaṇhāti. Yathā pana parena khanite bile vasantī jīvitam rakkhati, evaṃ parassa katham sutvā catusaccadhammaṃ paṭivijjhitvā tiṇṇaṃ mārānaṃ vasaṃ atikkamati. Iminā nayena tatiyacatutthesupi opammasaṃsandanaṃ veditabbam.

Mūsikasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Balībaddasuttavaṇṇanā

108. Aṭṭhame balībaddo tāva yo attano gogaṇaṃ ghaṭṭeti ubbejati, paragone pana sūrato sukhasīlo hoti, ayaṃ **sagavacaṇḍo no paragavacaṇḍo** nāma. Puggalopi attano parisam ghaṭṭento vijjhanto pharuse samudācaranto, paraparīsāya pana soraccaṃ nivātavuttitaṃ āpajjanto **sagavacaṇḍo** nāmāti iminā nayena sesāpi veditabbā.

Balībaddasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Rukkhasuttavaṇṇanā

109. Navame rukkho tāva **pheggu sārāparivāro**ti vanajetṭhakarukkho sayam pheggu hoti, parivārarukkhā panassa sārā honti. Iminā

nayena sesā veditabbā. Pugglesu pana sīlasāravirahitato pheggutā,
sīlacārasamannāgadena ca sārātā veditabbā.

Rukkhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Āsīvisasuttavaṇṇanā

110. Dasame yassa visam pajjalitatinukkāya aggi viya sīgham
abhiruhitvā akkhīni gahetvā khandham gahetvā sīsam gahetvā ṭhitanti
vattabbatam āpajjati maṇisappādīnam visam viya mantam pana parivattetvā
kaṇṇavātam datvā daṇḍakena pahaṭamatte otarivā daṭṭhaṭṭhāneyeva tiṭṭhati,
ayam **āgataviso na ghoraviso** nāma. Yassa pana visam saṇikam abhiruhati,
ārulhārulhaṭṭhāne pana āsitta-udakam viya hoti udakasappādīnam viya,
dvādasavassaccayenapi kaṇṇaviddhakhandhapitṭhikādīsu paññāyati,
mantaparivattanādīsu ca kariyamānesu sīgham na otarati, ayam **ghoraviso
na āgataviso** nāma. Yassa pana visam sīgham abhiruhati, na sīgham otarati
aneḷakasappādīnam visam viya, ayam **āgataviso ca ghoraviso ca.**
Anelakasappo nāma mahā-āsīviso. Yassa visam mandam hoti,
ohāriyamānampi sukheneva otarati nīlasappadhamanisappādīnam visam
viya, ayam **neva āgataviso na ghoraviso.** **Nīlasappo** nāma sākhaṇṇo
rukkhaggādīsu vicaraṇasappo.

Āsīvisasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Valāhakavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

(12) 2. Kesivagga

1. Kesisuttādivaṇṇanā

111-117. Dutiyassa paṭhame **assadammeti** dammanayogge asse. **Sāretīti**
sikkhāpeti pavatteti. Sesamettha uttānameva. Dutiyādīni uttānatthāneva.

Kesisuttāsittādivaṇṇanā diṭṭhitā.

8. Saṁvejanīyasuttādivaṇṇanā

118-120. Aṭṭhame **saddhassā**ti buddhādīsu pasannacittassa vattasampannassa, yassa pāto vuṭṭhāya cetiyaṅgaṇavattādīni sabbavattāni katāneva paññāyanti. **Dassanīyā**ṇīti dassanārahāni. **Saṁvego** nāma sahottappaṃ ṇaṇaṃ. Abhijātiṭṭhānādīnīpi tassa uppattihetūni bhavantīti sikkhāpento āha “**saṁvegajanakānī**”ti. **Ṭhānā**ṇīti kāraṇāni, padesaṭṭhānāni vā. Navamadasamāni suviññeyyāni.

Saṁvejanīyasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Kesivaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

(13) 3. Bhayavagga

1. Attānuvādasuttavaṇṇanā

121. Tatiyassa paṭhame **attānaṃ anuvadantassa uppajjanakabhaya**nti attānaṃ anuvadantassa pāpakammīno uppajjanakabhayaṃ. **Dvattimsakammakāraṇe**¹ **paṭicca uppajjanakabhaya**nti agārikānaṃ vasena vuttaṃ, anagārikānaṃ pana vinayaadaṇḍaṃ paṭicca uppajjanakabhayaṃpi daṇḍabhayaṃteva saṅkhaṃ gacchati. Sesāṃ suviññeyyameva.

Attānuvādasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Ūmibhayasuttavaṇṇanā

122. Dutiye **kodhūpāyāsassetāṃ adhivacananti** ettha kujjhaṇaṭṭhena **kodho**, sveva cittassa kāyassa ca atippamaddanamathanuppādanehi dālha-āyāsattṭhena **upāyāso**. Anekavāraṃ pavattitvā attanā samavetaṃ sattaṃ ajjhottharivā sisāṃ ukkhipitūṃ adatvā ūmisadisatā daṭṭhabbā. Yathā hi bāhiraṃ udakaṃ otiṇṇo ūmīsu osīditvā marati,

1. Dvattimsakammakāraṇā (Aṭṭhakathāyaṃ)

evaṃ imasmiṃ sāsane kodhūpāyāse osīditvā vibbhamati, tasmā kodhūpāyāso “**ūmibhayan**”ti vutto. **Odarikattassetam̐ adhivacananti** yathā hi bāhiram̐ udakam̐ otiṇṇo kumbhīlena khādito marati, evaṃ imasmiṃ sāsane odarikattena odarikabhāvena āmisagedhena micchājīvena jīvikakappanena nāsitasīlādiguṇatāya khāditadhammasarīro vibbhamati, tasmā odarikattam̐ “**kumbhīlabhayan**”ti vuttam̐.

Anupaṭṭhitāya satiyāti kāyagatam̐ satim̐ anuṭṭhāpetvā. **Asam̐ vutehīti** apihitehi. **Pañcennetaṃ kāmaguṇānam̐ adhivacananti** yathā hi bāhiram̐ udakam̐ otiṇṇo āvaṭṭe nimujjivā marati, evaṃ imasmiṃ sāsane pabbajito pañcakāmaguṇāvaṭṭe nimujjivā vibbhamati. Kāmarāgābhībhūto hi satto ito ca etto, etto ca itoti evaṃ manāpiyarūpādivisayasāṅkhāte āvaṭṭe attānam̐ saṃsāretvā yathā tato bahibhūte nekkhamme cittampi na uppādeti, evaṃ āvaṭṭetvā byasanāpādanena kāmaguṇānam̐ āvaṭṭasadisatā daṭṭhabbā.

Anuddhamsetīti kilameti vilolati. **Rāgānuddham̐sitenāti** rāgena anuddham̐sitenā. **Mātugāmassetaṃ adhivacananti** yathā hi bāhiram̐ udakam̐ otiṇṇo caṇḍamaccham̐ āgamma laddhappahāro marati, evaṃ imasmiṃ sāsane mātugāmam̐ ārabba uppannakāmarāgo vibbhamati, tasmā mātugāmo “**susukābhayan**”ti vutto. Mātugāmo hi yonisomanasikārarahitam̐ adhīrapurisaṃ¹ itthikuttabhūtehi attano hāsabhāvavilāsehi abhibhuyya gahetvā dhīrajātikampi attano rūpādīhi sampalobhanavasena anavasesam̐ attano upakāradhamme sīlādike sampādetum̐ asamattham̐ karonto anayabyasanam̐ pāpeti.

Imāni pana cattāri bhayāni bhāyivā yathā udakam̐ anorohantassa udakam̐ nissāya udakapipāsāvinayanam̐ sarīrasuddhipariḷāhūpasamo kāya-utuggāhāpananti evamādi ānisaṃso natthi, evamevaṃ imāni cattāri bhayāni bhāyivā sāsane apabbajantassapi imam̐ sāsanam̐ nissāya saṅkhepato vaṭṭadukkhūpasamo, vitthārato pana sīlānisaṃsādivasena anekavidho ānisaṃso natthi. Yathā pana imāni cattāri bhayāni

1. Avīrapurisaṃ (Ka)

abhāyitvā udakaṃ orohantassa vuttappakāro ānisaṃso hoti, evaṃ imāni abhāyitvā sāsane pabbajantassapi vuttappakāro ānisaṃso hoti.

Mahādhammarakkhitatthero panāha “cattāri bhayāni bhāyitvā udakaṃ anotaranto sotaṃ chinditvā paratīraṃ pāpuṇitum na sakkoti, abhāyitvā otaranto sakkoti, evamevaṃ bhāyitvā sāsane apabbajantopi taṇhāsotaṃ chinditvā nibbānapāraṃ daṭṭhum na sakkoti, abhāyitvā pabbajanto sakkoti”ti.

Ūmibhayasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Paṭhamanānākaraṇasuttavaṇṇanā

123. Tatiye **brahmakāyikānaṃ devānanti** ettha brahmānaṃ kāyo samūhoti brahmakāyo, tappariyāpannatāya tattha gatāti **brahmakāyikā**.

Etāya ca sabbassapi brahmakāyassa samaññāya bhavitabbaṃ.

Ābhassarānaṃ devānanti-ādinā pana dutiyajjhānabhūmikādīnaṃ upari gahitattā gobalībaddaṇñāyena tadavasitṭhānaṃ ayaṃ samaññā, tasmā “brahmakāyikānaṃ devānaṃ”ti paṭhamajjhānabhūmikānaṃyeva gahaṇaṃ veditabbaṃ. Saha byayati gacchatīti saha byo, sahavattanako. Tassa bhāvo **sahabyatā**, sahapavattīti āha “**sahabhāvaṃ upagacchatī**”ti. **Kappo āyuppamāṇanti** ettha yadipi brahmapārisajjādīnaṃ āyuno antaraṃ atthi, ukkaṭṭhaparicchedena panetaṃ vuttanti dassento “**paṭhamajjhānaṃ atthi hīnaṃ**”ti-ādimāha.

Dve kappā āyuppamāṇanti ettha pana hīnajjhānena nibbattānaṃ vasena ayaṃ paricchedo katoti dassetuṃ “**dutiyajjhānaṃ vuttanayeneva tividhaṃ hotī**”ti-ādi āraddhaṃ. **Cattāro kappāti** ettha pana ukkaṭṭhaparicchedena catusaṭṭhi kappā vattabbāti dassento “**yaṃ heṭṭhā vuttaṃ ‘kappo dve kappā’ti, tampi āharitvā attho veditabbo**”ti āha. Kathaṃ panettha ayamattho labbhatīti āha “**kappoti ca guṇassapi nāmaṃ**”ti. Tattha **paṭhamāṃ vutto kappo**, tato ekena guṇena, ekasmiṃ vāre gaṇanāyāti attho. **Dve kappā hontīti** ekavāragaṇanāya kappassa dviguṇitattā dve mahākappo hontīti attho. **Dutiyenāti** dutiyavāragaṇanāya. **Cattāro**ti dutiyavāragaṇanāya dvīsu kappesu

dviguṇitesu cattāro mahākappo hontīti attho. **Puna te cattāro kappāti** vuttanayena dve vāre guṇetvā ye cattāro kappā dassitā, puna te cattāro kappā catugguṇā hontīti attho. Idam vuttaṃ hoti—dve vāre guṇetvā ye cattāro kappā dassitā, tesu catukkhattum guṇitesu catusaṭṭhi kappā sampajjantīti. Tathā hi cattāro ekasmiṃ vāre guṇitā aṭṭha honti, puna te aṭṭha dutiyavāre guṇitā soḷasa honti, puna te soḷasa tatiyavāre guṇitā dvattiṃsa honti, puna te dvattiṃsa catutthavāre guṇitā catusaṭṭhi honti. Tenevāha “**imehi catūhi guṇehi guṇitā ekena guṇena aṭṭha hontī**”ti-ādi. Ettha ca heṭṭhā **uposathasutte**¹—

“Yāni mānusakāni paññāsa vassāni, cātumahārājikānaṃ devānaṃ eso eko rattindivo”ti—

ādinā kāmāvacaradevānameva āyupamāṇaṃ dassitaṃ. Heṭṭhāyeva—

“Tayome bhikkhave puggalā santo samvijjamaṇā lokasmiṃ. Katame yato? Idha bhikkhave ekacco puggalo sabbaso rūpasaññānaṃ samatikkamā -pa- ākāsānañcāyatanūpagānaṃ devānaṃ saḥabyataṃ upapajjati. Ākāsānañcāyatanūpagānaṃ bhikkhave devānaṃ vīsati kappasahassāni āyupamāṇaṃ”ti²—

ādinā arūpāvacarānaṃyeva āyupamāṇaṃ vuttaṃ. Idha pana rūpāvacarānameva āyupamāṇaṃ dassitaṃ. **Vibhaṅgapāliyaṃ**³ pana “manussānaṃ kittakaṃ āyupamāṇaṃ, vassasataṃ appaṃ vā bhiyyo”ti-ādinā devamanussānañceva rūpārūpāvacarasattānañca āyupamāṇaṃ dassitaṃ.

Tattha sammāsambuddhena manussānaṃ devānañca āyuraṃ paricchindamānena catūsu apāyesu bhummadevesu ca āyuraṃ na paricchinnaṃ, taṃ kasmāti? Niraye tāva kammameva pamāṇaṃ. Yāva kammaṃ khīyati, tāva paccanti. Tathā sesa-apāyesu. Bhummadevānampi kammameva pamāṇaṃ. Tattha nibbattā hi keci sattāhamattaṃ tiṭṭhanti, keci aḍḍhamāsaṃ, kappāṃ tiṭṭhamānāpi atthiyeva. Tattha manussesu gihibhāve ṭhitāyeva sotāpannāpi honti, sakadāgāmi phalaṃ anāgāmiphalaṃ arahattampi pāpuṇanti, tesu sotāpannādayo

1. Am 1. 213 piṭṭhe.

2. Am 1. 270 piṭṭhe.

3. Abhi 2. 437 piṭṭhe.

yāvajīvaṃ tiṭṭhanti, khīṇāsavā pana parinibbāyanti vā pabbajanti vā. Kasmā? Arahattaṃ nāma seṭṭhaguṇaṃ, gihiliṅgaṃ hīnaṃ, ta hīnatāya uttamaṃ guṇaṃ dhāretuṃ na sakkoti, tasmā te parinibbātukāmā vā honti pabbajitukāmā vā. Bhummadevā pana arahattaṃ pattāpi yāvajīvaṃ tiṭṭhanti, chasu kāmāvacaresu devesu sotāpannasakadāgāmino yāvajīvaṃ tiṭṭhanti, anāgāminā rūpabhavaṃ gantuṃ vaṭṭati khīṇāsavena parinibbātuṃ. Kasmā? Nīliyanokāsassa abhāvā. Rūpāvacarārūpavacaresu sabbepi yāvajīvaṃ tiṭṭhanti, tattha rūpāvacare nibbattā sotāpannasakadāgāmino na puna idhāgacchanti, tattheva parinibbāyanti. Ete hi jhāna-anāgāmino nāma.

Aṭṭhasamāpattilābhīnaṃ pana kiṃ niyameti? Paṇaṇḍarīyānaṃ. Yadevassa paṇaṇḍarīyaṃ hoti, tena upapajjati. Sabbesu paṇaṇḍarīyesu kiṃ niyameti? Nevasaññānāsaññāyatanaṃ samāpatti. Ekamseneva hi so nevasaññānāsaññāyatane upapajjati. Navasu brahmalokesu nibbatta-ariyasāvakānaṃ tatrūpapattipi uparūpapattipi, na heṭṭhūpapattipi. Puthujjanānaṃ pana tatrūpapattipi hoti uparūpapattipi heṭṭhūpapattipi. Pañcasu suddhāvāsesu catūsu ca arūpesu ariyasāvakānaṃ tatrūpapattipi hoti uparūpapattipi. Paṭhamajjhānabhūmiyaṃ nibbatta anāgāmī nava brahmaloke sodhetvā matthake tīṭhito parinibbāti. Vehapphalaṃ, akaniṭṭhaṃ, nevasaññānāsaññāyatanaṃ ime tayo devaḥ lokā seṭṭhabhava nāma. Imesu tīsu tīṭhesu nibbatta anāgāmino neva uddhaṃ gacchanti, na adho, tattha tattheva parinibbāyanti idam pakiṇṇakaṃ veditabbaṃ.

Paṭhamanānākaṇasuttavaṇṇanā nīṭṭhitā.

4. Dutīyanānākaṇasuttādivaṇṇanā

124-6. Catutthe **te dhammeti** te “rūpagatan”ti-ādinā nayena vutte rūpādayo dhamme. **Aniccatoti** iminā nīcappaṭikkhepato tesam aniccatamāha, tato eva ca udayavayavantato vipariṇāmato tāvakālikato ca te aniccāti jotitaṃ hoti. Yaṃ hi nibbattaṃ hoti, taṃ udayavayaparicchinnaṃ. Jarāya maraṇena ca tadeva vipariṇātaṃ, ittharakkhaṇameva ca hotīti. **Dukkhatoti** iminā sukhappaṭikkhepato

tesaṃ dukkhatamāha, tato eva ca abhiṇhappaṭipīḷanato dukkhavatthuto ca te dukkhāti jotitaṃ hoti. Udayavayavantatāya hi te abhiṇhappaṭipīḷanato nirantaradukkhātāya dukkhasseva ca adhiṭṭhānabhūtā. Paccayayāpanīyatāya rogamūlatāya ca **rogato**. Dukkhatāsūlayogato kilesāsucipaggharaṇato uppādajarābhāṅgehi uddhumātaparipakkapabhinnato ca **gaṇḍato**. Piḷājananato antotudanato dunnīharaṇato ca **sallato**. Avaḍḍhi-āvahanato aghavatthuto ca **bhaghato**. Aseribhāvajanato ābādhapadaṭṭhānatāya ca **ābādhato**. Avasavattanato avidheyyatāya ca **parato**. Byādhijarāmarāṇehi palujjanīyatāya **palokato**. Sāminivāsikārakavedaka-adhiṭṭhāyakavirahato **suññato**. Attappaṭikkhepaṭṭhena **anattato**. Rūpādidhammā hi na ettha attā atthīti **anattā**. Evaṃ sayampi attā na hontīti **anattā**. Tena abyāpārato nirīhato tucchato anattāti dīpitaṃ hoti. Lakkhaṇattayameva sukhāvabodhanatthaṃ ekādasahi padehi vibhajitvā gahitanti dassetuṃ “**tatthā**”ti-ādi vuttaṃ. Pañcamachaṭṭhāni uttānatthāneva.

Dutiyanānārakaraṇasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Paṭhamatathāgata-acchariyasuttavaṇṇanā

127. Sattame vattamānasamīpe vattamāne viya voharitabbanti “**okkamati**”ti āha “**okkanto hotīti attho**”ti. Dasasahassacakkavaḷapattharaṇo samujjalabhāvena **ulāro**. **Devānubhāvanti** devānaṃ pabhānubhāvaṃ. Devānaṃ hi pabhaṃ so obhāso adhibhavati, na deve. Tenāha “**devānan**”ti-ādi. Rukkhaḡacchādinā kenaci na haññatīti **aghā**, asambādhā. Tenāha “**niccavivarā**”ti. **Asaṃvutāti** heṭṭhā upari kenaci apihitā. Tenāha “**heṭṭhāpi appatiṭṭhā**”ti. Tattha **pi**-saddena yathā heṭṭhā udakassa pidhāyikā sandhārikā pathavī natthi asaṃvutā lokantarikā, evaṃ uparipi cakkavāḷesu devavimānānaṃ abhāvato asaṃvutā appatiṭṭhāti dasseti. Andhakāro ettha atthīti **andhakārā**. **Cakkhuviññānaṃ na jāyati** ālokassa abhāvato, na cakkhuno. Tathā hi

“tenobhāseṇa aññamaññaṃ sañjānanti”ti vuttaṃ. Jambudīpe
 t̥hitamajjhanhikavelāya pubbavidehavāsīnaṃ atthaṅgamavasena upaḍḍhaṃ
 sūriyamaṇḍalaṃ paññāyati, Aparagoyānavāsīnaṃ uggamanavasena. Evaṃ
 sesadīpesupīti āha “**ekappahāreṇeva tīsu dīpesu paññāyanti**”ti. Ito aññathā
 dvīsu eva dīpesu paññāyanti. Ekekāya disāya navanavayojanasatasahasāni
 andhakāraavidhamanampi imināva nayena daṭṭhabbaṃ. **Pabhāya nappahontīti**
 attano pabhāya obhāsituṃ nātisambhuṇanti.

Yugandharapabbatamatthakasaṃmappamaṇe ākāse vicaraṇato

“**cakkavālapabbatassa vemajjhena caranti**”ti vuttaṃ.

Byāvaṭṭati khādanatthaṃ gaṇhituṃ upakkamaṇā. **Viparivattitvāti**
 vivaṭṭitvā. **Chijjivvāti** mucchāpavattiyā t̥hitaṭṭhānato mucchitvā,
 aṅgapaccaṅgachedanavasena vā **chijjivvā**. **Accantakhāreti**
 ātapasantaṭṭhānaṃ atisītabhāvaṃ sandhāya accantakhāratā vuttā siyā. Na
 hi taṃ kappasaṅgāha-udakaṃ sampattikaramahāmeghavuṭṭhaṃ
 pathavisandhāraṇaṃ kappavināsaka-udakaṃ viya khāraṃ bhavitumarahati,
 tathā sati pathavīpi vilīyeyya, tesāṃ vā pāpakammaphalena petānaṃ pakati-
 udakassa pubbakheḷabhāvāpatti viya tassa udakassa khārabhāvāpatti hotīti
 vuttaṃ “**accantakhāre udake**”ti.

Paṭhamatathāgata-acchariyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Dutiyatathāgata-acchariyasuttavaṇṇanā

128. Aṭṭhame āliyaṇti āramitabbaṭṭhena sevīyaṇtīti ālayā, pañca
 kāmagaṇā. **Āramantīti** ratīṃ vindanti kīḷanti laḷanti. Āliyaṇti vā allīyaṇtā
 abhiramaṇavasena sevanti ālayā, taṇhāvicarītāni. Tehi ālayehi ramantīti
ālayārāmā. Yatheva hi susajjitaṃ pupphaphalabharitarukkhādisampanna-
 uyyānaṃ pavīṭṭho rājā tāya sampattiyā ramati, sammudito
 āmoditappamodito hoti, na ukkaṇṭheti, sāyampi nikkhamituṃ na icchati,
 evamimehi kāmālayataṇhālayehi sattā ramanti, saṃsāravatṭe pamuditā
 anukkaṇṭhitā vasanti. Tena tesāṃ bhagavā duvidhampi ālayaṃ
 uyyānabhūmiṃ viya dassento “**ālayārāmā**”ti-ādimāha. Sesamettha
 uttānameva.

Dutiyatathāgata-acchariyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Ānanda-acchariyasuttādivaṇṇanā

129-130. Navame **paṭisanthāradhammanti** pakaticārittavasena vuttam, upagatānaṃ pana bhikkhūnaṃ bhikkhunīnaṃ pucchāvissajjanavasena ceva cittarucivasena ca yathākālaṃ dhammaṃ desetiyeva, upāsaka-upāsikānaṃ pana upanisinnakakathāvasena. Dasamaṃ uttānameva.

Ānanda-acchariyasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Bhayavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

(14) 4. Puggalavagga

1. Saṃyojanasuttavaṇṇanā

131. Catutthassa paṭhame upapattippaṭilātaṃ saṃvattanikānīti **upapattippaṭilābhiyāni**. **Bhavapaṭilā bhiyānīti** etthāpi eseṇa nayo. **Yehīti** yehi saṃyojanehi hetubhūtehi, karaṇabhūtehi vā. Nanu ca sotāpannassapi orambhāgiyāni saṃyojanāni appahīnāni, kasmā pana sakadāgāmīyeṇa idha gahitoti āha “**sakadāgāmissāti idaṃ appahīnasamyojanesu ariyesu uttamakoṭiyā gahitaṃ**”ti. Tattha **appahīnasamyojanesu**ti appahīna-orambhāgiyasamyojanesu. **Uttamakoṭiyā gahitaṃ**ti ukkaṭṭhapaṇicchedena gahitaṃ. Sakadāgāmito paraṃ hi appahīna-orambhāgiyasamyojano ariyo nāma natthi. Nanu ca sakadāgāmiṇi pahīnānīpi orambhāgiyāni saṃyojanāni atthi diṭṭhivicikicchāsīlabbataparāmāsasamyojanānaṃ pahīnattā, tasmā “orambhāgiyāni saṃyojanāni appahīnāni”ti kasmā vuttanti āha “**orambhāgiyesu ca appahīnaṃ upādāyā**”ti-ādi. Yasmā kāmarāgabyāpādasamyojanāni sakadāgāmiṇi appahīnāni, tasmā tāni appahīnāni upādāya “**orambhāgiyāni saṃyojanāni appahīnāni**”ti vuttam, na sabbesaṃ appahīnattāti adhippāto.

Saṃyojanasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Paṭibhānasuttavaṇṇanā

132. Dutiye paṭibhānaṃ vuccati ñāṇampi ñāṇassa upaṭṭhitavacanampi, taṃ idha adhippetam, atthayuttam kāraṇayuttañca paṭibhānamassāti **yuttappaṭibhāno**. Pucchānantarameva sīghaṃ byākātuṃ asamatthatāya nomuttappaṭibhānamassāti **nomuttappaṭibhāno**. Iminā nayena sesā veditabbā. Ettha pana paṭhamo kañci kālaṃ vīmaṃsitvā yuttameva pekkhati **tipiṭakacūlanāgatthero** viya. So pana pañham puṭṭho pariggahetvā yuttappattakāraṇameva katheti. Dutiyo pucchānantarameva yena vā tena vā vacanena paṭibāhati, vīmaṃsitvāpi ca yuttam na pekkhati **catunikāyikapinḍatissatthero** viya. So pana pañham puṭṭho pañhapariyosānampi nāgameti, yaṃ vā taṃ vā kathetiyeva, vacanattham panassa vīmaṃsiyamānaṃ katthaci na lagati. Tatiyo pucchāsamakārameva yuttam pekkhati, taṃkhaṇameva ca naṃ byākaroti **tipiṭakavūlābhayatthero** viya. So pana pañham puṭṭho sīghameva katheti, yuttappattakāraṇo ca hoti. Catuttho puṭṭho samāno neva yuttam pekkhati, na yena vā tena vā paṭibāhituṃ sakkoti, tibbandakāranimuggo viya hoti **lāḷudāyitthero** viya.

Paṭibhānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Ugghaṭitaññūsuttādivaṇṇanā

133-4. Tatiye **ugghaṭitaññūti** ettha ugghaṭanaṃ nāma ñāṇugghaṭanaṃ, ñāṇena ugghaṭitamatteyeva jānātīti attho. **Saha udāhaṭavelāyāti** udāhāre udāhaṭamattēyeva. **Dhammābhisamayo hotīti** catusaccadhammassa ñāṇena saddhiṃ abhisamayo. **Ayaṃ vuccatīti** ayaṃ “cattāro satipaṭṭhānā”ti-ādinā¹ nayena saṃkhittena mātikāya ṭhapiyamānāya desanānusārena ñāṇaṃ pesetvā arahattaṃ gaṇhituṃ samattho puggalo “ugghaṭitaññū”ti vuccati. Vipañcitaṃ vitthāritameva attham jānātīti **vipañcitaññū**. **Ayaṃ vuccatīti** ayaṃ saṃkhittena mātikaṃ ṭhapetvā vitthārena atthe bhājiyamāne arahattaṃ pāpuṇituṃ samattho puggalo “vipañjitaññū”ti

1. Abhi 2. 201 piṭṭhe.

vuccati. Uddesādīhi netabboti **neyyo**. **Anupubbenā dhammābhisamayoti** anukkamena arahattappatti. Byañjanapadameva paramaṃ assāti **padaparamo**. **Na tāya jātiyā dhammābhisamayo hotīti** tena attabhāvena jhānaṃ vā vipassanaṃ vā maggaṃ vā phalaṃ vā nibbattetuṃ na sakkotīti attho. Catutthaṃ uttānameva.

Ugghaṭṭitaññūsuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Sāvajjasuttādivaṇṇanā

135-8. Pañcame **sāvajjoti** sadoso. **Sāvajjena kāyakadhammanāti** sadosena pāṇātipātādinaṃ kāyakammena. Itaresupī eseṇa nayo. **Ayaṃ vuccatīti** ayaṃ puggalo tīhi dvārehi āyūhanakammassa sadosattā gūthakuṇapādibharito padeso viya “sāvajjo”ti vuccati. **Sāvajjena bahulanti** yassa sāvajjameva kāyakammaṃ bahulaṃ hoti, appaṃ anavajjaṃ, so “sāvajjena bahulaṃ kāyakammena samannāgato appaṃ anavajjena”ti vuccati. Itaresupī eseṇa nayo, ko pana evarūpo hotīti? Yo gāmadhammatāya vā nigamadhammatāya vā kadāci karahaci uposathaṃ samādiyati, silāni pūreti. **Ayaṃ vuccatīti** ayaṃ puggalo tīhi dvārehi āyūhanakammesu sāvajjasseva bahulatāya anavajjassa appatāya “vajjabahulo”ti vuccati. Yathā hi ekasmiṃ padese dubbaṇṇāni duggandhāni pupphāni rāsikatānassu, tesaṃ upari tahaṃ tahaṃ adhimuttikavassikapāṭalāni¹ patitāni bhaveyyuṃ, evarūpo ayaṃ puggalo veditabbo. Yathā pana ekasmiṃ padese adhimuttikavassikapāṭalāni rāsikatānassu, tesaṃ upari tahaṃ tahaṃ duggandhāni varapupphādīni patitāni bhaveyyuṃ. Evarūpo tatiyo puggalo veditabbo. Catuttho pana tīhi dvārehi āyūhanakammassa niddosattā ca catumadhurabharitasuvaṇṇapāti viya datṭhabbo. Chaṭṭhādīni uttānatthāneva.

Sāvajjasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Atimuttikavassikapāṭalāni (Abhi-Ṭṭha 3. 73 piṭṭhe)

9. Dhammakathikasuttādivaṇṇanā

139-140. Navame **appañca bhāsatī**ti sampattaparisāya thokameva katheti. **Asahitañcāti**¹ kathento ca pana na atthayuttam kālayuttam katheti. **Parisā cassa na kusalā hotīti** sotum nisinnaparisā cassa yuttāyuttam kāraṇākāraṇam siliṭṭhāsiliṭṭham na jānātīti attho. **Evarūpoti** ayaṃ evaṃ jātiko bāladhammakathiko evaṃjātikāya bālaparisāya dhammakathikotveva nāmaṃ labhati. Iminā nayena sabbattha attho veditabbo. Ettha ca dveyeva janā sabhāvadhammakathikā, na itare. Itare pana dhammakathikānaṃ anto pavīṭṭhattā evaṃ vuttā. Dasamaṃ uttānameva.

Dhammakathikasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Puggalavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

(15) 5. Ābhāvagga

1. Ābhāsuttādivaṇṇanā

141-146. Pañcamassa paṭhamādīni uttānatthāneva.

Ābhāsuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Dutiyakālasuttādivaṇṇanā

147-150. Sattame paramatthato avijjamānasabhāvassa kālassa bhāvanādiyogo na sambhavatīti āha “**kālāti tasmim tasmim kāle dhammassavanādivasena pavattānaṃ kusaladhammānaṃ etaṃ adhivacanaṃ**”ti. Kālasahacaritā hi kusalā dhammā idha kāla-saddena gahitā aparassa asambhavato. Aṭṭhamādīni uttānatthāneva.

Dutiyakālasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Ābhovaggaṇṇanā niṭṭhitā.

Tatīyavaṇṇāsako niṭṭhito.

1. Asahitam vāti (Ka)

4. Catutthapaṇṇāsaka

(16) 1. Indriyavagga

1. Indriyasuttādivaṇṇanā

151-155. Catutthassa paṭhamādīni uttānāneva.

Indriyasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Kappasuttādivaṇṇanā

156-158. Chaṭṭhe saṁvaṭṭanaṁ vinassanaṁ **saṁvaṭṭo**, saṁvaṭṭato uddham tathā ṭhāyī **saṁvaṭṭatṭhāyī**. Vivaṭṭanaṁ nibbattanaṁ, vaḍḍhanaṁ vā **vivaṭṭo**. “Tejosaṁvaṭṭo āposamvaṭṭo, vāyosaṁvaṭṭoti evaṁ saṁvaṭṭasīmānukkamena saṁvaṭṭesu vattabbesu tathā avatvā āposamvaṭṭo, tejosāvaṭṭo, vāyosaṁvaṭṭoti vacanaṁ saṁvaṭṭamahābhūtadesanānupubbiyā”ti keci. “Bhāvīsaṁvaṭṭānupubbiyā”ti apare. Āpena saṁvaṭṭo **āposamvaṭṭo**. **Saṁvaṭṭasīmā**ti saṁvaṭṭanamariyādā. **Saṁvaṭṭatī**ti vinassati. **Sadā**ti sabbakālaṁ tīsupi saṁvaṭṭakālesūti attho. **Ekam buddhakkhettaṁ vinassatī**ti ettha buddhakkhettaṁ nāma tividhaṁ hoti jātikkhettaṁ, āṇākkhettaṁ, visayakkhettaṁ. Tattha **jātikkhettaṁ** dasasahassacakkavālapariyantaṁ hoti, tathāgataṁ paṭisandhiggahaṇādīsu kampaṭi. **Āṇākkhettaṁ** koṭṭisatasahassacakkavālapariyantaṁ, yattha **ratanasuttaṁ**¹ **kandhaparittaṁ**² **dhajaggaparittaṁ**³ **āṭāṇāṭiyaparittaṁ**⁴ **moraparittanti**⁵ imesaṁ parittānaṁ ānubhāvo vattati. **Visayakkhettaṁ** anantāparimāṇaṁ, yaṁ “yāvata vā panākaṅkheyyā”ti⁶ vuttaṁ. Tattha yaṁ yaṁ tathāgato ākaṅkhati, taṁ taṁ jānāti. Evametesu tīsu buddhakkhettesu ekam āṇākkhettaṁ vinassati, tasmim pana vinassante jātikkhettaṁ vinaṭṭhameva hoti, vinassantaṁ ekaṭova vinassati,

1. Khu 1. 4, 312 piṭṭhesu.

2. Saṁ 1. 220 piṭṭhe.

3. Khu 5. 38 piṭṭhe Jātake.

4. Am 1. 384; Vi 4. 245; Khu 5. 53 piṭṭhesu.

5. Dī 3. 159 piṭṭhe.

6. Am 1. 229 piṭṭhe.

saṅṭhahantañca ekatova saṅṭhahati. Sesamettha **visuddhimaggasaṁvaṇṇanāsu**¹ vuttanayeneva gahetabbaṃ. Satamaṭṭhamāni uttānatthāneva.

Kappasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Bhikkhunīsuttavaṇṇanā

159. Navame **evaṃ pavattaṃ paccuppannataṇhaṃ nissāyāti** “kudāssu nāmāhampi āsavānaṃ khayā”ti-ādinā nayena anuttare vimokkhe pihaṃ uppādentassa uppannataṇhaṃ nissāya. Kathaṃ pana lokuttaradhamme ārabba āsā uppajjati? Na kho panetaṃ evaṃ daṭṭhabbaṃ, na ārammaṇakaraṇavasena tattha piha pavattati avisayattā puggalassa ca anadhigatabhāvato. Anussavūpaladdhe pana anuttaravimokkhe uddissa pihaṃ uppādentō tattha pihaṃ uppādehi nāma. **Nākaḍḍhatīti** kammaṭṭhābhāvaṃ appattatāya paṭisandhiṃ na deti. Sesaṃ suviññeyyameva.

Bhikkhunīsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Sugatavinayasuttavaṇṇanā

160. Dasame **vaḷaṇṇajentīti** sajjhāyanti ceva vācuggataṃ karontā dhārenti ca. Avigatataṇhatāya taṃ taṃ parikkhārajātaṃ bahumpi ādiyantīti bahulā, te eva **bāhulikā** yathā “venayiko”ti². Te pana yasmā paccayabahulabhāvāya yuttappayuttā nāma honti, tasmā āha “**paccayabāhullāya paṭipannā**”ti. Sithilaṃ gaṇhantīti **sāthalikā**, sikkhāya ādaragāravābhāvena sithilaṃ adalhaṃ gaṇhantīti attho. **Sithilanti** ca bhāvanapumsakaniddeso, sithila-saddena vā samānatthassa sāthalasaddassa vasena **sāthalikāti** padasiddhi veditabbā. **Avagamanatoti** adhogamanato, orambhāgiyabhāvatoti attho. **Nibbīriyāti** ujjhitussāhā tadadhigamāya ārambhampi akurumānā.

Sugatavinayasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Indriyavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Visuddhi-Ṭī 2. 50 piṭṭhe.

2. Ma 1. 193; Am 3. 20; Vi 1. 3 piṭṭhesu.

(17) 2. Paṭipadāvagga

1. Saṁkhittasuttavaṇṇanā

161. Dutiyassa paṭhame **dukkhāpaṭipadā dandhābhiññā**ti-ādīsu pāḷiyā āgatanayena attho veditabbo. Tathā hi—

“Tattha katamā dukkhāpaṭipadā dandhābhiññā paññā? Kicchena kasirena samādhim uppādentassa dandham taṁ ṭhānam abhijānantassa yā uppajjati paññā pajānanā -pa- amoho dhammavicayo sammādiṭṭhi, ayaṁ vuccati dukkhāpaṭipadā dandhābhiññā paññā. Tattha katamā dukkhāpaṭipadā khippābhiññā paññā? Kicchena kasirena samādhim uppādentassa khippam taṁ ṭhānam abhijānantassa yā uppajjati paññā pajānanā -pa- sammādiṭṭhi, ayaṁ vuccati dukkhāpaṭipadā khippābhiññā paññā. Tattha katamā sukhāpaṭipadā dandhābhiññā paññā? Akicchena akasirena samādhim uppādentassa dandham taṁ ṭhānam abhijānantassa yā uppajjati paññā pajānanā -pa- sammādiṭṭhi, ayaṁ vuccati sukhāpaṭipadā dandhābhiññā paññā. Tattha katamā sukhāpaṭipadā khippābhiññā paññā? Akicchena akasirena samādhim uppādentassa khippam taṁ ṭhānam abhijānantassa yā uppajjati paññā pajānanā -pa- sammādiṭṭhi, ayaṁ vuccati sukhāpaṭipadā khippābhiññā paññā”¹—
ayamettha pāḷi.

Tattha **kicchena kasirena samādhim uppādentassā**ti pubbabhāge āgamanakāle kicchena kasirena dukkhena sasaṅkhārena sappayogena kilese vikkhambhetvā lokuttarasamādhim uppādentassa. **Dandham taṁ ṭhānam abhijānantassā**ti vikkhambhitesu kilesesu vipassanāparivāse ciraṁ vasitvā taṁ lokuttarasamādhisaṅkhātāṁ ṭhānam dandham saṇikaṁ abhijānantassa paṭivijjhantassa, pāpuṇantassāti attho. **Ayaṁ vuccatī**ti yā esā evaṁ uppajjati, ayaṁ kilesavikkhambhanappaṭipadāya dukkhattā, vipassanāparivāsapaññāya ca dandhattā maggakāle ekacittakkhaṇe uppannāpi paññā āgamanavasena

1. Abhi 2. 344 piṭṭhe.

“**dukkhapaṭipadā dandhābhiññā nāmā**”ti vuccati. Upari tīsu padesupi iminā nayena attho veditabbo.

Samkhittasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Vitthārasuttavaṇṇanā

162. Dutīye **akatābhinivesoti** akatādhikāro. Rūpānaṃ lakkhaṇādīhi paricchinditvā gahaṇaṃ **rūpapariggaho**. Tīsu **addhāsu kilamatī**ti pubbante aparante pubbantāparanteti evaṃ tīsu padesesu kilemati. **Pañcasu ñāṇesūti** rūpapariggahādīsu pañcasu ñāṇesu. **Navasu vipassanāñāṇesūti** udayabbayādinavavipassanāñāṇesu. Sesamettha uttānameva.

Vitthārasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Asubhasuttavaṇṇanā

163. Tatiye “**yathā etaṃ, tathā idaṃ**”ti iminā **nayenā**ti etena—

“Yathā idaṃ tathā etaṃ, yathā etaṃ tathā idaṃ.

Ajjhattaṇca bahiddhā ca, kāye chandaṃ virājaye”ti¹—

imaṃ desanāyamaṃ saṅgaṇhāti. Tassattho—yathā idaṃ saviññāṇakāsubhaṃ āyu-usmāviññāṇānaṃ anapagamā carati tiṭṭhati nisīdati sayati, tathā etaṃ etarahi susāne sayitaṃ aviññāṇakampi pubbe tesāṃ dhammānaṃ anapagamā ahosi. Yathā ca etaṃ etarahi matasarīraṃ tesāṃ dhammānaṃ apagamā na carati na tiṭṭhati na nisīdati na seyyaṃ kappeti, tathā idaṃ saviññāṇakampi tesāṃ dhammānaṃ apagamā bhavissati. Yathā ca idaṃ saviññāṇakaṃ netarahi susāne mataṃ seti na uddhumātakādibhāvamupagataṃ, tathā etaṃ etarahi matasarīrampi pubbe ahosi. Yathā

1. Khu 1. 308 piṭṭhe Suttanipāte.

panetaṃ etarahi aviññāṇakāsutaṃ matakasusāne seti
uddhumātakādibhāvaṇca upagataṃ, tathā idaṃ saviññāṇakampi bhavissatīti.
Tattha **yathā idaṃ tathā etanti** attanā matasarīrassa samānabhāvaṃ karonto
bāhire dosaṃ pajahati. **Yathā etaṃ tathā idanti** matasarīrena attano
samānabhāvaṃ karonto ajjhattike rāgaṃ pajahati. Yenākārena ubhayaṃ
samaṃ karoti, taṃ sampajānanto ubhayattha mohaṃ pajahati.

Bahiddhā diṭṭhānanti bahiddhā susānādīsu diṭṭhānaṃ
uddhumātakādidasaṇṇaṃ asubhānaṃ. “**Navannaṃ pāṭikulyānaṃ vasaṇā**”ti
kasmā vuttaṃ, nanu antimajīvikābhāvato piṇḍapātassa alābhālābhesu
paritassanagedhādisamuppattito bhattassa sammadajananato
kimikulasamvaddhanatoti evamādīhipi ākārehi āhārepaṭikūlatā
paccavekkhitabbā. Vuttaṃ hetuṃ “antamidaṃ bhikkhave jīvikānaṃ yadidaṃ
piṇḍolyaṃ atipāpoyaṃ lokasmiṃ yadidaṃ piṇḍolyo vicarati pattapāṇīti¹.
Aladdhā ca piṇḍapātaṃ paritassati, laddhā ca piṇḍapātaṃ gadhito mucchito
ajjhoppanno anādīnavadassāvī anissaraṇapaṇṇo paribhuñjatīti². Bhutto ca
āhāro kassaci kadāci maraṇaṃ vā maraṇamattaṃ vā dukkhaṃ āvahatī”ti.

Kaṭukīṭakādayo³ dvattiṃsakulappabhedā kimiyo naṃ upanissāya
jīvantīti? Vuccate—antimajīvikābhāvo tāva cittasaṃkilesavisodhanatthaṃ
kammaṭṭhānābhinivesanato pageva manasi kātabbo “māhaṃ chavālātasadiso
bhaveyyan”ti. Tathā piṇḍapātassa alābhālābhesu
paritassanagedhādisamuppattinivāraṇaṃ pageva anuṭṭhātabbaṃ
suparisuddhasīlassa paṭisaṅkhānavato tadabhāvato. Bhattasammado
ane kantito paribhoge antogadhovāti veditabbo. Kimikulasamvaddhanaṃ
pana saṅgahetabbaṃ, saṅgahitameva vā “navannaṃ pāṭikulyānaṃ vasaṇā”ti
ettha niyamassa akatattā. Iminā vā nayena itaresampettha saṅgaho daṭṭhabbo
yathāsambhavamettha paṭikūlatāpaccavekkhaṇassa adhippatattā.

1. Sam 2. 76; Khu 1. 255 piṭṭhesu. 2. Am 1. 278 piṭṭhe. 3. Bhakkoṭakādayo (Ka)

Evañca katvā **visuddhimagge**¹ dasahi ākārehi paṭikūlatā veditabbā. Seyyathidaṃ—gamanato, pariyesanato, paribhogato, āsayato, nidhānato, aparipakkato, paripakkato, phalato, nissandato, sammakkhanatoti. Evaṃ dasannaṃ vasena pāṭikulyavacanenapi idha “navannaṃ”ti vacanaṃ na virujjhati, sammakkhanassa paribhogādīsu labbhamānabhāvā visuraṃ taṃ aggahetvā na vadanti. **Visuddhimagge**² pana sammakkhanaṃ paribhogādīsu labbhamānampi nissandavasena visesato paṭikūlanti dassetuṃ sabbapaccā ṭhapitā.

Ukkaṇṭhitasāññāya samannāgatoti tīsu bhavesu aruccanavasene pavattāya vipassanāpaññāya samannāgato. Nibbidānupassanā hesā saññasīsenā vuttā. Sesamettha uttānameva.

Asubhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Paṭhamakhamasuttādivaṇṇanā

164-166. Catutthe padhānakaraṇakāle sītādīni nakkhamati na sahatīti **akkhamā**. Khamati sahati abhibhavatīti **khamā**. Indriyadamaṇaṃ **damā**. “Uppannaṃ kāmavitakkaṃ nādhivāseti”ti-ādinā³ nayena vitakkasamaṇaṃ **samāti** āha “**akusalavitakkānaṃ vūpasamanapaṭipadā**”ti. Nidassanamattañcetam, sabbesampi kilesānaṃ samaṇavasena pavattā paṭipadā samā. Pañcamachaṭṭhāni uttānatthāneva.

Paṭhamakhamasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Mahāmoggallānasuttādivaṇṇanā

167-168. Sattamaṭṭhamesu **mahāmoggallānattherassāti**-ādinā Moggallānattherassa heṭṭhā tiṇṇaṃ maggānaṃ sukhapaṭipadadandhābhiññābhāvo, aragattamaggassa dukkhapaṭipadakhippābhiññābhāvo vutto, sārīputtattherassa pana heṭṭhimānaṃ tiṇṇaṃ maggānaṃ sukhapaṭipadadandhābhiññābhāvo, arahattamaggassa ca sukhapaṭipadakhippābhiññābhāvo dassito. Yaṃ pana vuttaṃ **visuddhimagge**⁴

1. Visuddhi 1. 336 piṭṭhe.

3. Ma 1. 14; Aṃ 1. 323; Aṃ 2. 342 piṭṭhesu.

2. Visuddhi 1. 341 piṭṭhe.

4. Visuddhi 2. 307 piṭṭhe.

“buddhānaṃ pana cattāropi maggā sukhapaṭipadakhippābhiññāva ahesuṃ, tathā dhammasenāpatissa. Mahāmoggallānattherassa pana paṭhamamaggo sukhapaṭipadakhippābhiñño ahosi, upari tayo

dukkhapaṭipadadandhābhiññā”ti. Yañca vuttaṃ **Aṭṭhasālīniyaṃ**¹

“tathāgatassa hi sārīputtattherassa ca cattāropi maggā sukhapaṭipadakhippābhiññāva ahesuṃ, mahāmoggallānattherassa pana paṭhamamaggo sukhapaṭipadakhippābhiñño, upari tayo dukkhapaṭipadakhippābhiññā”ti, taṃ sabbam aññamaññaṃ nānulometi, imāya pāḷiyā imāya ca aṭṭhakathāya na sameti, tasmā vīmaṃsitabbametaṃ. Taṃtaṃbhāṇakānaṃ vā matena tattha tattha tathā tathā vuttanti gahetabbaṃ.

Mahāmoggallānasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Sasaṅkhārasuttavaṇṇanā

169. Navame sasaṅkhārena dukkhena kasirena adhimattapayogaṃ katvāva kilesaparinibbānadhammoti **sasaṅkharapariniḍḍayī**. Asaṅkhārena appayogena adhimattapayogaṃ akatvāva kilesaparinibbānadhammoti **asaṅkhāraparinibbāyī**. Dhammānusārī puggalo hi āgamanamhi kilese vikkhambhento appadukkhena akasirena akilamantova vikkhambhetuṃ sakkoti, saddhānusārī puggalo pana dukkhena kasirena kilamanto hutvā vikkhambhetuṃ, tasmā dhammānusārissa pubbabhāgamaggakkhaṇe kilesacchedakaṃ ñāṇaṃ adandhaṃ tikhiṇaṃ sūraṃ hutvā vahati. Yathā nāma tikhiṇena asinā kadaliṃ chindantassa chinnaṭṭhānaṃ maṭṭhaṃ hoti, atisīghaṃ vahati, saddo na suyyati, balavavāyāmakiccaṃ na hoti, evarūpā dhammānusārino pubbabhāgabhāvanā hoti. Saddhānusārino pana pubbabhāgakkhaṇe kilesacchedakaṃ ñāṇaṃ dandhaṃ atikhiṇaṃ asūraṃ hutvā vahati. Yathā nāma kuṇṭhena asinā kadaliṃ chindantassa chinnaṭṭhānaṃ na maṭṭhaṃ hoti, atisīghaṃ na vahati, saddo suyyati, balavavāyāmakiccaṃ icchitabbaṃ hoti, evarūpā saddhānasārino pubbabhāgabhāvanā hoti. Evaṃ santepi nesaṃ kilesakkhaye nānattaṃ natthi, anavasesāva kilesā khīyanti.

Sasaṅkhārasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Abhi-Ṭṭha 1. 279 piṭṭhe.

10. Yuganaddhasuttavaṇṇanā

170. Dasame **samathapubbaṅgamaṃ vipassanaṃ bhāvetīti** idaṃ samathayānikassa vasena vuttaṃ. So hi paṭhamam upacārasamādhim vā appanāsamādhim vā uppādeti, ayaṃ samatho. So tañca taṃsampayutte ca dhamme aniccādīhi vipassati, ayaṃ vipassanā, iti paṭhamam samatho, pacchā vipassanā. Tena vuccati “samathapubbaṅgamaṃ vipassanaṃ bhāveti”ti. **Vipassanāpubbaṅgamaṃ samatham bhāvetīti** idaṃ pana vipassanāyānikassa vasena vuttaṃ. So taṃ vuttappakāraṃ samatham asampādetvā pañcupādānakkhandhe aniccādīhi vipassati. **Paṭhamo lokuttaramaggo nibbattatīti** sotāpattimaggaṃ sandhāya vadati, lokiya maggavaseneva vā imissā pāḷiyā attho veditabbo. Kathaṃ? **Maggo sañjāyati**, pubbabhāgiyo lokiya maggo uppajjati. **Āsevati** nibbidānupassanāvasena. **Bhāveti** muccitukamyatāvasena. **Bahulikaroti** paṭisaṅkhānupassanāvasena. **Āsevati** vā bhaya upaṭṭhānādiñāṇavasena. **Bhāveti** muccitukamyatādiñāṇavasena. **Bahulikaroti** vuṭṭhānagāminivipassanāvasena. **Samyojanāni pahīyanti, anusayā byantī hontīti** maggappaṭipāṭiyā pahīyanti byantī honti.

Dhammuddhaccaviggahitamānasanti obhāsādisu ariyadhammoti pavattaṃ uddhaccaṃ vikkhepo dhammuddhaccaṃ, tena dhammuddhaccena vipassanāvīthito uggamanena virūpaṃ gahitaṃ pavattiyamānaṃ dhammuddhaccaviggahitamānasaṃ. Vuttaṃ hetam—

“Dhammuddhaccaviggahitamānasaṃ hoti, aniccato manasi karoti, obhāso uppajjati, obhāso dhammoti obhāsaṃ āvajjati, tato vikkhepo uddhaccaṃ, tena uddhaccena viggahitamānaso aniccato upaṭṭhānaṃ yathābhūtaṃ nappajānāti. Dukkato -pa- anattato upaṭṭhānaṃ yathābhūtaṃ nappajānāti. Tathā aniccato manasikaroto ñāṇaṃ uppajjati -pa- pīti passaddhi sukhaṃ adhimokkha paggaho upaṭṭhānaṃ upekkhā nitanti uppajjati, nikanti dhammoti nikantiṃ āvajjati, tato vikkhepo uddhaccaṃ, tena uddhaccena viggahitamānaso aniccato upaṭṭhānaṃ

yathābhūtaṃ nappajānāti. Dukkato -pa- anattato upaṭṭhānaṃ
yathābhūtaṃ nappajānāti”ti¹.

Sesamettha uttānameva.

Yuganaddhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paṭipadāvaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

(18). 3. Sañcetanīyavagga

1. Cetanāsuttavaṇṇanā

171. Tatiyassa paṭhame **kāyasañcetanāhetū**ti kāyakammanimittaṃ, kāyikassa kammassa kaṭatvā upacitattāti attho. Esa nayo sesasañcetanādvayepi. Uddhaccasahagatacetanā pavattivipākaṃ detiyevāti “**vīsatividhā**”ti vuttaṃ. **Tathā vacīsañcetanā manosañcetanā**ti ettha kāmāvacarakusalākusalavasena vīsati cetanā labbhanti. Idaṃ tathā-saddena upasaṃharati. **Apicettha nava mahaggatacetanāpi labbhantī**ti iminā navahi rūpārūpakusalacetanāhi saddhiṃ manodvāre ekūnatimsāti tīsu dvāresu ekūnasattati cetanā hontīti dasseti. **Avijjāpaccayāvā**ti idaṃ tāpi cetanā avijjāpaccayāva hontīti dassanattāṃ vuttaṃ. Yathāvuttā hi ekūnasattati cetanā kusalāpi avijjāpaccayā honti, pageva itarā appahīnāvijjasseva uppajjanato pahīnāvijjassa anuppajjanato.

Yasmā yaṃ taṃ yathāvuttaṃ cetanābhedaṃ kāyasaṅkhārāñceva vacīsaṅkhārāñca manosaṅkhārāñca parehi anussāhito sāmampi asaṅkhārikacittana karoti, parehi kāriyamāno sasaṅkhārikacittanapi karoti, “idaṃ nāma kammaṃ karontopi tassa evarūpo nāma vipāko bhavissatī”ti evaṃ kammaṃ vipākañca jānantopi karoti, mātāpitūsu cetiyavandanādīni karontesu anukaronto dārako viya kevalaṃ kammaññeva vijānanto “imassa pana kammassa ayaṃ vipāko”ti vipākaṃ ajānantopi

1. Khu 9. 291 piṭṭhe Paṭisambhidāmagge.

karoti, tasmā taṃ dassetuṃ “**sāmaṃ vā tan**”ti-ādi vuttaṃ. **Parehi anāṇattoti** saraseneva vattamāno. **Jānantoti** anussavādivasena jānanto.

Nanu ca khīṇāsavo cetiyaṃ vandati, dhammaṃ bhaṇati, kammaṭṭhānaṃ manasi karoti, kathamassa kāyakammādayo na hontīti? Avipākattā. Khīṇāsavena hi katakammaṃ neva kusalaṃ hoti nākusalaṃ, avipākaṃ hutvā kiriyaṃmatte tiṭṭhati. Tenassa te kāyādayo na honti. Tenevāha “**khīṇāsavassa kāyena karaṇakammaṃ paññāyati**”ti-ādi. **Tanti** kusalākusalaṃ.

Khiḍḍāya padussantīti khiḍḍāpadosino, khiḍḍāpadosino eva **khiḍḍāpadosikā**. Khiḍḍāpadoso vā etesaṃ atthīti **khiḍḍāpadosikā**. Te kira puññavisesādhigatena mahantena attano sirivibhavena nakkhattaṃ kilāntā tāya sampattiyā mahantatāya “āhāraṃ paribhuñjimhā na paribhuñjimhā”tipi na jānanti. Atha ekāhārātikkamato paṭṭhāya nirantaraṃ khādantāpi pivantāpi cavantiyeva na tiṭṭhanti. Kasmā? Kammajatejassa balavatāya karajakāyassa mandatāya. Manussānaṃ hi kammajatejo mando, karajakāyo balavā. Tesāṃ tejassa mandatāya kāyassa balavatāya sattāhampi atikkamitvā uṇhodaka-acchayaṅgu-ādihi sakkā karajakāyaṃ upatthambhetuṃ, devānaṃ pana tejo balavā hoti uḷārapuññanibhattattā uḷāgarusiniddhasudhāhārajīraṇato ca. Karajaṃ mandaṃ mudusukhumālabhāvato. Te ekaṃ āhāraṃ velāṃ akkamitvāva saṇṭhāpetuṃ na sakkonti. Yathā nāma gimhānaṃ majjhanhike tattapāsāṇe ṭhapitaṃ padumaṃ vā uppalaṃ vā sāyanhasamaye ghaṭasatenapi siñciyamānaṃ pākātikaṃ na hoti vinassatiyeva, evameva pacchā nirantaraṃ khādantāpi pivantāpi cavantiyeva na tiṭṭhanti. Katame pana bhe devāti? “Ime nāmā”ti atṭhakathāya vicāraṇā natthi, “āhārūpacchedena ātape khittamālā viyā”ti vuttattā ye keci kabaḷikārāhārūpajīvino devā evaṃ karonti, te evaṃ cavantīti veditabbā. **Abhayagirivāsino** panāhu “nimmānaratiparanimmitavasavattino te devā, khiḍḍāya padussanamatteneva hete khiḍḍāpadosikāti vattā”ti. Ko panettha devānaṃ āhāro, kā āhāraṃ velāti? “Sabbesampi kāmāvacaradevānaṃ sudhā āhāro, sā heṭṭhimehi

heṭṭhimehi uparimānaṃ uparimānaṃ paṇitatanā hoti. Taṃ yathāsakaṃ divasavaseneva divase divase bhuñjanti. Keci pana badarappamāṇaṃ sudhāhāraṃ paribhuñjanti. So jivhāyaṃ ṭhapitamattoyeva yāva kesagganakhaggā kāyaṃ pharati, tesāṃyeva divasavasena sattadivasāṃ yāpanasamatthova hoti”ti vadanti.

Issāpakatattā paduṭṭhena manasā padussantīti **manopadosikā**.
Usūyavasena vā manaso padoso manopadoso, so etesaṃ atthi vināsa hetubhūto **manopadosikā**. **Akkuddho rakkhatīti** kuddhassa so kodho itarasmaṃ akkujjhante anupādāno ekavārameva uppattiyā anāsevano cāvetuṃ na sakkoti, udakantaṃ patvā aggi viya nibbāyati, tasmā akkuddho taṃ cavanato rakkhati. Ubhosu pana kuddhesu bhiyyo bhiyyo aññamaññamhi parivaḍḍhanavasena tikhiṇasamudācāro nissayadahanaraso kodho uppajjamāno hadayavatthuṃ nidahanto accantasukhumālaṃ karajakāyaṃ vināseti, tato sakalopi attabhāvo antaradhāyati. Tenāha “**ubhosu panā**”ti-ādi. Tathā cāha bhagavā “aññamaññamhi paduṭṭhacittā kilantakāya -pa- cavanī”ti¹.

Katame tena devā daṭṭhabbāti ettha **tenā**ti paccatte karaṇavacananti āha”**katame nāma te devā daṭṭhabbā**”ti. Karaṇattheyeva vā etaṃ karaṇavacananti dassento āha “**tena vā attabhāvenā**”ti sesamettha uttānameva.

Cetanāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Vibhattisuttavaṇṇanā

172. Dutīye atthappabhedassa
sallakkhaṇavibhāvanavavatthānakaraṇasamatthaṃ atthe pabhedagataṃ
ñāṇaṃ **atthapaṭisambhidā**. **Atthoti** cettha saṅkhepato hetuphalaṃ. Taṃ hi hetuvasena araṇīyaṃ gantabbaṃ pattabbaṃ, tasmā “attho”ti vuccati.
Pabhedato pana yaṃ kiñci paccayasamuppannaṃ, nibbānaṃ, bhāsitattho, vipāko, kiriyāti ime pañca dhammā “attho”ti

1. Dī 1. 19 piṭṭhe.

veditabbā, taṃ atthaṃ paccavekkhantassa tasmim atthe pabhedagataṃ ñāṇaṃ **atthapaṭisambhidā**. Tenāha “**pañcasu atthesu pabhedagataṃ ñāṇaṃ**”ti. **Ācikkhāmīti**-ādīsu ādito kathento **ācikkhati** nāma, uddisatīti attho. Tameva uddesaṃ pariyosāpento **deseti**. Yathā-uddiṭṭhamatthaṃ uddisanavasena pakārehi ñāpento **ñāpeti**. Pakārehi eva tamatthaṃ patiṭṭhāpento **paṭṭhapeti**. Yathā-uddiṭṭhaṃ paṇiniddisanavasena **vivarati**. Vivaṇaṃ **vibhajati**. Vibhatta-atthaṃ hetūdāharaṇadassanehi pākaṇaṃ karonto **ittānirī karoti**.

Tisso paṭisambhidāti dhammaniruttipaṭibhānapaṭisambhidā. Tattha **dhammapaṭisambhidā** nāma dhammappabhedassa sallakkhaṇavibhāvanavavattānākaraṇasamatthaṃ ñāṇaṃ. **Dhammoti** ca saṅkhepato paccayo. So hi yasmā taṃ taṃ vidahati pavatteti ceva pāpeti ca, tasmā “dhammo”ti vuccati. Pabhedato pana yo koci phalanibbattako hetu, ariyamaggo, bhāsitaṃ, kusalaṃ, akusalanti ime pañca dhammā “dhammo”ti veditabbā, taṃ dhammaṃ paccavekkhantassa tasmim dhamme pabhedagataṃ ñāṇaṃ **dhammapaṭisambhidā**. Niruttippabhedassa sallakkhaṇavibhāvanavavattānākaraṇasamatthaṃ niruttābhilāpe pabhedagataṃ ñāṇaṃ **niruttipaṭisambhidā**ti. Idaṃ vuttaṃ hoti—atthe ca dhamme ca yā sabhāvanirutti, taṃ sabhāvaniruttiṃ saddaṃ ārammaṇaṃ katvā paccavekkhantassa tasmim sabhāvaniruttābhilāpe pabhedagataṃ ñāṇaṃ niruttipaṭisambhidāti.

Evamayaṃ niruttipaṭisambhidā saddārammaṇā nāma jātā, na paññatti-ārammaṇā. Kasmā? Yasmā saddaṃ sutvā “ayaṃ sabhāvaniruttī”ti jānanti. Paṭisambhidāppatto hi “phasso”ti vutthe “ayaṃ sabhāvaniruttī”ti jānāti, “phassā”ti “phassan”ti vā vutte pana “ayaṃ asabhāvaniruttī”ti jānāti. Vedanādīsupi eseva nayo. Aññaṃ panesa nāmākhyāta-upasaggabyañjanasaddaṃ jānāti na jānātīti? Yadaggena saddaṃ jānitvā “ayaṃ sabhāvanirutti, ayaṃ asabhāvaniruttī”ti jānāti, tadaggena tampi jānissatīti. Taṃ pana “nayidaṃ paṭisambhidākiccaṃ”ti paṭikkhipitvā idaṃ vatthu kathitaṃ—

Tissadattatthero kira bodhimaṇḍe suvaṇṇasalākaṃ gahetvā “aṭṭhārasasu bhāsāsu katarabhāsāya kathamī”ti pavāresi. Taṃ pana tena attano uggahe ṭhatvā pavāritaṃ, na paṭisambhidāya ṭhitena. So hi

mahāpaññatāya taṃ taṃ bhāsaṃ kathāpetvā uggahetvā evaṃ pavāresi.
 “Bhāsaṃ nāma sattā uggaṇhanti”ti vatvā panettha idaṃ kathitaṃ. Mātāpitāro
 hi daharakāle kumārake mañca vā piṭṭhe vā nipajjāpetvā taṃ taṃ
 kathayamānā tāni tāni kiccāni karonti. Dārakā tesāṃ taṃ taṃ bhāsaṃ
 vavatthāpentī “iminā idaṃ vuttan”ti. Gacchante gacchante kāle sabbampi
 bhāsaṃ jānanti. Mātā damiḷī, pitā andhako. Tesāṃ jāto dārako sace
 mātukathaṃ paṭhamam suṇāti, damiḷabhāsaṃ bhāsissati. Sace pitukathaṃ
 paṭhamam suṇāti, andhakabhāsaṃ bhāsissati. Ubhinnampi pana katham
 assuṇanto māgadhabhāsaṃ bhāsissati. Yopi agāmake mahā-araññe nibbatto,
 tattha añño kathento¹ nāma natthi, sopi attano dhammatāya vacanaṃ
 samuṭṭhāpento māgadhabhāsameva bhāsissati. Niraye, tiracchānayaniyaṃ,
 pettivisaye, manussaloke, devaloketi sabbattha māgadhabhāsāva ussannā,
 sesā oṭṭakirāta-andhakayonakadamiḷabhāsādikā aṭṭhārassa bhāsā parivattanti,
 kālantarena aññathā honti ca nassanti ca.

Ayamevekā yathābhuccabrahmavohāra-ariyavohārasaṅkhātā māgabhosā
 na parivatti. Sā hi katthaci kadāci parivattantīpi na sabbattha sabbadā
 sabbathāva parivattati, kappavināsepi tiṭṭhatiyeva. Sammāsambuddhopi hi
 teṭṭhakaṃ buddhavacanaṃ tantim āropento māgadhabhāsāya eva āropesi.
 Kasmā? Evaṃ hi āharitum sukhaṃ hoti. Māgadhabhāsāya hi tantim
 āruḷhasa buddhavacanassa paṭisambhidāppattānaṃ sotapathāgamanameva
 papañco. Tena saṅghaṭṭitamatteneva nayasatena nayasahassena attho
 upaṭṭhāti. Aññāya bhāsāya tantim āruḷhakaṃ sodhetvā uggahatabbaṃ hoti,
 bahumpi uggahetvā pana puthujjanassa paṭisambhidāppatti nāma natthi,
 ariyasāvako nāpaṭisambhidāppatto nāma natthi.

Paṭibhānappabhedassa
 sallakkhaṇavibhāvanavavatthānakaraṇasamattham paṭibhāne pabhedagataṃ
 ñāṇam **paṭibhānapaṭisambhidā**. Atthadhammādivisayesu hi hīsu ñāṇesu
 “imāni ñāṇāni idamatthajotakāni”ti² evam

1. Yattha araṇṇe kathentā (Ka) Abhi-Ṭṭha 2. 371 piṭṭhe passitabbaṃ.

2. Abhi 2. 309, 310, 311 piṭṭhesu.

pavattañāṇassetam adhivacanam. Imā pana catasso paṭisambhidā dvīsu tñānesu pabhedam gacchanti, pañcahi kārāṇe hi visadā hontīti veditabbā. Katamesu dvīsu? Sekkhabhūmiyañca asekkhabhūmiyañca, tattha sārīputtattherassa Mahāmoggallānattherassa mahākassapattherassa mahākaccāyanattherassa mahākoṭṭhikattherassāti asītiyāpi mahātherānam paṭisambhidā asekkhabhūmiyam pabhedagatā. Ānandattherassa, cittassa gahapatino, dhammikassa upāsakassa, upālissa gahapatino, khujjuttarāya upāsikāyāti evamādīnam paṭisambhidā sekkhabhūmiyam pabhedagatāti imāsu dvīsu bhūmīsu pabhedam gacchanti. Pabhedo nāma maggehi adhigatānam paṭisambhidānam pabhedagamanam.

Katamehi pañcahi kārāṇehi paṭisambhidā visadā hontīti? Adhigamena, pariyattiyā, savanena, paripucchāya, pubbayogena. Tattha **adhigamo** nāma arahattam. Tam hi pattassa paṭisambhidā visadā honti. **Savanam** nāma dhammassavanam. Sakkaccam suñantassa hi paṭisambhidā visadā honti. **Paripucchā** nāma aṭṭhakathā. Uggahitapāḷiyā attham kathentassa hi paṭisambhidā visadā honti. **Pubbayogo** nāma pubbayogāvacaratā haraṇapaccāharaṇanayena parihaṭakammaṭṭhānatā. Pubbayogāvacarassa hi paṭisambhidā visadā honti.

Etesu pana pariyatti, savanam, paripucchāti imāni tīṇi pabhedasseva balavakāraṇāni, pubbayogo adhigamassa balavapaccayo. Pabhedassa hoti na hotīti? Hoti, na pana yathā adhigamassa balavapaccayo hoti, tathā pabhedassa. Pariyattisavanaparipucchā hi pubbe hontu vā mā vā, pubbayogena pana ceva etarahi ca saṅkhārasammasanam vinā paṭisambhidādhigamo nāma natthi. Ime¹ pana dvepi ekato hutvā paṭisambhidā upatthambhetvā visadā hontīti.

Vibhattisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Mahākoṭṭhikasuttādivaṇṇanā

173-4. Tatiye **phassāyatanānantī** ettha ākaraṭṭho āyatanasaddoti āha “**phassākarānan**”ti-ādi. “Suvaṇṇāyatanam rajatāyatanan”ti-ādīsu ākaropi “āyatanan”ti vutto, sañjāṭisamosaraṇādivasenapi āyatanatṭho labbhatiyeva. **Mā**-iti paṭisedhe nipāto. Svāyaṁ channaṁ phassāyatanānaṁ asesam virāgaṇirodhā atthaññaṁ cavanaṁ kiñcīti sandhāyāhāti āha “**mā bhaṇīti attho**”ti. **Pañcaphassāyatanāni niruddhānīti** cakkhādīnaṁca tattha abhāvaṁ sandhāya vadati. **Chaṭṭhassāti** manāyatanassa. Catutthe natthi vattabbaṁ.

Mahākoṭṭhikasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Upavāṇasuttādivaṇṇanā

175-6. Pañcame **vijjāyāti** dibbacakkhupubbenivāsānussati-āsavakkhayaññāṇasaṅkhātāya tivīdhāya vijjāya, aṭṭhavidhāya vā. Aṭṭhavidhāpi hi vijjā vipassanāññāṇena manomayiddhiyā ca saha abhiññā pariggahetvā vuttā. **Pannarasadhammabhedena caraṇena samannāgatoti** sīlasamvaro, indriyesu guttadvāratā, bhojane mattaññutā, jāgariyānuyogo, saddhā, hirī, ottappaṁ, bāhusaccaṁ, vīriyaṁ, sati, paññā, cattāri rūpāvacarajjhānānīti evaṁ pannarasabhedena caraṇadhammena samannāgato. Imeyeva hi pannarasa dhammā tasmā etehi carati ariyasāvako gacchati amataṁ disaṁ, tasmā “**caraṇan**”ti vuttā. Chaṭṭhe natthi vattabbaṁ.

Upavāṇasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Rāhulasuttavaṇṇanā

177. Sattame **pathavīdhātūrevesāti** duvidhāpesā thaddhaṭṭhena kakkhaḷaṭṭhena, pharusatṭhena ekalakkhaṇā pathavīdhātu evāti ajjhattikaṁ bāhirāya saddhim yojetvā dasseti. Kasmā? Bāhirāya pathavīdhātuyā acetanābhāvo pākaṭo, na ajjhattikāya, tasmā bāhirāya

saddhiṃ ekasadisā acetanāyevāti gaṇhantassa sukhapariggāhā hoti, yathā kim? Dantena goṇena saddhiṃ yojito adanto katipāhameva visukāyati vipphandati, atha na cirasseva damathanṃ upeti, evaṃ ajjhattikaṃ bāhirāya saddhiṃ ekasadisāti gaṇhantassa katipāhameva acetanabhāvena upaṭṭhāti, atha na cirenevassā acetanābhāvo pākaṭo hoti dhātumattatāya dassanato. **Netanṃ mama -pa- daṭṭhabbanti** taṃ ubhayampi “na etaṃ mama, na esohamasmi, na eso me attā”ti evaṃ yathābhūtaṃ sammappaññāya daṭṭhabbanṃ. **Yathābhūtaṃ** yathāsabhāvaṃ. Taṃ hi aniccādisabhāvaṃ, tasmā aniccaṃ dukkhamanattāti evaṃ daṭṭhabbanti attho. Yasmā “netanṃ mama, nesohamasmi, na meso attā”ti passanto neva katthaci attānaṃ passati, na taṃ parassa kiñcanabhāve upanetabbanṃ passati, na parassa attānaṃ attano kiñcanabhāve upanetabbanṃ passati, tasmā vuttaṃ “**catukotīkasuññatā nāma kathitā**”ti.

Rāhulasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Jabbālīsuttavaṇṇanā

178. Aṭṭhame **santanti** aṅgasantatāya ceva ārammaṇasantatāya ca kamaṇīyaṃ manoharaṃ¹. **Cetovimuttinti** rūpārūpāvacaraṃ cittavimuttiṃ. Tenevāha “**aṭṭhannaṃ samāpattīnaṃ aññatarāṃ samāpattin**”ti. **Lepamakkhitenāti**² lākhāmakkhitenā. **Pāripanthike asodhetvāti** kāmacchandāpāripanthike asodhetvā. Yo hi kāmādīnavapaccavekkhaṇādīhi kāmacchandaṃ na suṭṭhu vikkhambhetvā kāyappassaddhivasena duṭṭhullaṃ suppaṭippassaddhaṃ akatvā ārambhadhātumanasihārādivasena thinamiddhaṃ na suṭṭhu paṭivinodetvā samathanimittamanasikārādivasena uddhaccakukkuccaṃ na samūhataṃ katvā aññepi samādhiparipantho dhamme na suṭṭhu sodhetvā jhānaṃ samāpajjati so asodhitaṃ āsayāṃ pavīṭṭhabhamaro viya asuddhaṃ uyyānaṃ pavīṭṭharājā viya ca khippameva nikkhamati. Yo pana samādhiparipantho dhamme suṭṭhu visodhetvā jhānaṃ samāpajjati, so suvisodhitaṃ āsayāṃ pavīṭṭhabhamaro viya superisuddhaṃ uyyānaṃ pavīṭṭharājā viya ca sakalampi divasabhāgaṃ antosamāpattiyaṃyeva hoti.

1. Manorathanṃ (Ka)

2. Lesamakkhitenāti (Ka)

Āyamukhānīti naditaḷākakandarapadarādiko āgamanamaggā. Te ca kandarāyevāti āha “**catasso pavisanakandarā**”ti. **Apāyamukhānīti** apagamanamaggā. Apenti apagacchanti etehīti hi apāyā, te eva mukhānīti **apāyamukhāni**. Tāni ca udakanikkhamanacchiddānīti āha “**apavāhanacchiddāni**”ti, apāyasaṅkhātāni udakanikkhamanacchiddānīti attho. Sesam suviññeyyameva.

Jambālīsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Nibbānasuttavaṇṇanā

179. Navame **abhidhamme vuttanayenāti**—

“Katamā hānabhāginī paññā? Paṭhamassa jhānassa lābhiṃ kāmasahagatā saññāmanasikārā samudācaranti hānabhāginī paññā, tadanudhammatā sati santiṭṭhati ṭhitibhāginī paññā. Avitakkasahagatā saññāmanasikārā samudācaranti visesabhāginī paññā. Nibbidāsahagatā saññāmanasikārā samudācaranti virāgūpasañhitā nibbedhabhāginī paññā”ti—

ādinā **vibhaṅge**¹ vuttanayena evamattho veditabbo.

Tattha **paṭhamassa jhānassalābhinti** yvāyaṃ appaṇaṇassa paṭhamassa jhānassa lābhī, taṃ. **Kāmasahagatā saññāmanasikārā samudācarantīti** tato vuṭṭhitam ārammaṇavasena kāmasahagatā hutvā saññāmanasikārā samudācaranti tudanti codenti. Tassa kāmānupakkhandānaṃ saññāmanasikārānaṃ vasena sā paṭhamajjhānapaññā hāyati parihāyati, tasmā “hānabhāginī paññā”ti vuttā. **Tadanudhammatāti** tadanurūpasabhāvā. **Sati santiṭṭhatīti** idam micchāsatiṃ sandhāya vuttam, na sammāsatiṃ. Yassa hi paṭhamajjhānānurūpasabhāvā paṭhamajjhānaṃ santato paṇītato disvā asādayamānā abhinandamānā nikanti uppajjati, tassa nikantivasena paṭhamajjhānapaññā neva hāyati na vaḍḍhati, ṭhitikoṭṭhāsikā hoti. Tena vuttam “**ṭhitibhāginī paññā**”ti. **Avitakkasahagatāti** avitakkam

1. Abhi 2. 343 piṭṭhe.

dutiyaññānaṃ santato paṇīto manasikaroto ārammaṇavasena avitakkasahagatā saññāmanasikārā. **Samudācarantī**ti paṇṇato paṭhamajjhānato vuṭṭhitaṃ dutiyaññānādhigamattāya tudanti codenti, tassa upari dutiyaññānānupakkhandānaṃ saññāmanasikārānaṃ vasena sā paṭhamajjhānapaññā visesabhūtaṃ dutiyaññānassa uppattipadaṭṭhānatāya “**visesabhāginī**”ti vuttā.

Nibbidāsahagatāti tamyeva paṭhamajjhānalābhiṃ jhānato vuṭṭhitaṃ nibbidāsaṅkhātena vipassanāññānaṃ sahagatā. Vipassanāññānaṃ hi jhānaṅgabhede vattante nibbindati ukkaṇṭhati, tasmā “nibbidā”ti vuccati. **Samudācarantī**ti nibbānasacchikiriyatthāya tudanti codenti. **Virāgūpasamhitā**ti virāgasāṅkhātena nibbānena upasamhitā. Vipassanāññānaṃ hi sakkā iminā maggena virāgaṃ nibbānaṃ sacchikātunti pavattito “virāgūpasamhitā”ti vuccati. Tamsampayuttasaññāmanasikārāpi virāgūpasamhitā eva nāma, tassa tesāṃ saññāmanasikārānaṃ vasena yā paṭhamajjhānapaññā ariyamaggappaṭivedhassa padaṭṭhānatāya “**nibbedhabhāginī**”ti vuttāti.

Nibbānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Mahāpadesasuttavaṇṇanā

180. Dasame **mahā-okāseti** mahante okāse mahantāni dhammassa paṭiṭṭhāpanaṭṭhānāni. Yesu paṭiṭṭhāpito dhammo nicchīyati asandehato, kāni pana tāni? Āgamanavisitṭhāni suttotaraṇādīni. Dutiyaavikappe apadisīyantīti apadesā, mahantā apadesā etesanti **mahāpadesā**. “Sammukhā metaṃ āvuso bhagavato sutan”ti-ādīnā kenaci ābhatassa dhammoti vinicchayane kāraṇaṃ. Kiṃ pana tanti? Tassa yathābhatassa suttotaraṇādi eva. Yadi evaṃ kathāṃ cattāroti? Yasmā dhammassa dve sampadāyo¹ satthā sāvako ca. Tesu sāvakā saṃghagaṇapuggalavasena tividdhā. Evamimamhā mahāyaṃ dhammo paṭiggaṇhitoti apadisitabbānaṃ bhedenā cattāro.

1. Sampadāyāti (Ka) Netti-Ṭīṭha 80 piṭṭhe passitabbaṃ.

Tenāha **sammukhā metarū āvuso bhagavato sutan**”ti-ādi. Tathā ca vuttam **nettiyam**¹ “cattāro mahāpadesā buddhāpadeso, saṅghāpadeso, gaṇāpadeso, puggalāpadeso. Ime cattāro mahāpadesā”ti. Buddhā apadeso etassāti **buddhāpadeso**. Esa nayo sesesupi. Tenāha “**buddhādayo -pa-mahākāraṇāni**”ti.

Neva abhinanditabbanti na sampaṭicchitabbam, ganthassa sampaṭicchanaṃ nāma savananti āha “**na sotabban**”ti². **Padabyañjanānīti** padāni ca byañjanāni ca, atthapadāni byañjanapadāni cāti attho. Pajjati attho etehīti **padāni**, akkharādīni byañjanapadāni. Pajjitabbato **padāni**, saṅkāsanādīni atthapadāni. “Atthakathāyaṃ padasaṅkhātāni byañjanānīti byañjanapadāneva vuttāni”ti keci. Attham byañjentīti **byañjanāni**, byañjanapadāni. Tehi byañjitabbato **byañjanāni**, attapadānīti ubhayasaṅgahato. **Imasmim thāneti** tenābhātasuttassa imasmim padese. **Pāli vuttāti** kevalo pālīdhammo vutto. **Attho vuttoti** pālīyā attho vutto niddiṭṭho. **Anusandhi kathitoti** yathāraddhadesanāya uparidesanāya ca anusandhānam kathikam, sambandho kathito. **Pubbāparam kathitanti** pubbena param avirujjhanañceva visesatthānañca kathitam pakāsitam. Evam pālīdhammādīni sammadeva sallakkhetvā gahaṇam sādhuṇam uggahaṇanti āha “**sutthu gahetvā**”ti. **Sutte otāretabbānīti** nāṇena sutte ogāhetvā tāretabbāni. Tam pana ogāhetvā taraṇam tattha otaraṇam anuppavesanaṃ hotīti vuttam “**otaritabbāni**”ti. Samsandevā dassanam sandassananti āha “**vinaye saṃsandetabbāni**”ti.

“Kim pana tam suttam, ko vā vinayo”ti vicāraṇāyaṃ ācariyānam matibhedamukhena tamattham dassetuṃ “**ettha cā**”ti-ādi vuttam. **Vinayoti** vibhaṅgapāṭhamāha. So hi mātīkāsaññitassa suttassa atthe sucanto “suttan”ti vattabbatam arahati. Vividhanayattā viṣiṭṭhanayattā ca **vinayo**, khandhakapāṭho. **Evanti** evam suttavinayesu pariggayhamānesu vinayapiṭakampi na pariyaḍiyati parivārapālīyā asaṅgahitattā. Suttantābhīdhammapiṭakāni vā **suttam** atthasūcanādi-atthasambhavato. **Evampīti** suttantābhīdhammapiṭakāni suttam, vinayapiṭakam vinayoti evam suttavinayavibhāge vuccamānepi. **Na tāva pariyaḍiyantīti** na tāva anavasesato

1. Khu 10. 20 piṭṭhe. 2. Sampaṭicchanaṃ nāma gahaṇanti āha na gahetabbanti (Ka)

pariggayhanti. Kasmāti ceti āha “**asuttanāmakañhī**”ti-ādi. Yasmā suttanti imam nāmaṃ anāropetvā saṅgītaṃ jātakādibuddhavacenaṃ atthi, tasmā vuttanayena tīṇi piṭakāni na pariyādiyantīti. Suttanipāta-udāna-itivuttakāni dīghanikāyādayo viya suttanti nāmaṃ āropetvā asaṅgītānīti adhippāyenettha jātakādīhi saddhim tānapi gahitāni. Buddhavaṃsacariyāpiṭakānaṃ panettha aggahaṇe kāraṇaṃ maggitabbaṃ, kiṃ vā etena magganena, sabbopāyaṃ vaṇṇanānayo theravādadassanamukhena paṭikkhitto evāti.

Kim satthīti¹ asuttanāmakaṃ buddhavacanaṃ natthiyevāti dasseti. **Taṃ sabbam paṭikkhipitvāti** “suttanti vinayo”ti-ādinā vuttasaṃvaṇṇanāyaṃ “nāyamatto idhādhippeto”ti paṭisedhetvā. Vineti etena kileseti vinayo, kilesavinayanūpāyo, so eva kāraṇanti āha “**vinayo pana kāraṇaṃ**”ti.

Dhammeti pariyattidhamme. **Sarāgāyāti** sarāgababhāvāya kāmarāgabhavarāgaparibrūhanāya. **Saṃyogāyāti** bhavaśaṃyojanāya. **Sa-upādānāyāti** caturūpādānūpasamhitatāya. **Mahicchatāyāti** mahicchābhāvāya. **Asantuṭṭhiyāti** asantuṭṭhabhāvāya. **Kosajjāyati** kusītabhāvāya. **Saṅgaṇikāyāti** kilesasaṅgaṇikavihārāya. **Ācayāyāti** tividhavaṭṭācayāya². **Virāgāyāti** sakalavaṭṭato virajjanatthāya. **Viśaṃyogāyāti** kāmarāgadīhi viśaṃyujjanatthāya. **Anupādānāyāti** sabbassapi kammabhavassa aggahaṇāya. **Appicchatāyāti** paccayappicchatādivasena sabbaso icchāya apagamāya. **Santuṭṭhiyāti** dvādasavidhasantuṭṭhabhāvāya. **Vīriyārambhāyāti** kāyikassa ceva cetāsitaṃ ca vīriyassa paggaṇhanatthāya. **Vivekāyāti** pavivittabhāvāya kāmavivekāditadaṅgavivekādivivekasiddhiyā. **Apacayāyāti** sabbassapi vaṭṭassa apacayanāya, nibbānāyāti attho. Evaṃ yo pariyattidhammo uggahaṇadhāraṇaparipucchāmanasikāravasena yoniso paṭipajjantassa sarāgādibhāvaparivajjanassa kāraṇaṃ hutvā virāgādibhāvāya saṃvattati, ekaṃsato **eso dhammo, eso vinayo** sammadeva apāyādīsu apatanavasena dhāraṇato kilesānaṃ vinayanato ca. Satthu sammāsambuddhassa ovādānu rūpappavattibhāvato **etaṃ satthusāsananti** ca jāneyyāsīti attho.

1. Natthīti (Aṭṭhikathāyaṃ)

2. Ācayāyāti vaṭṭassa vaḍḍhanatthāya (Sārattha-Ṭī 3. 444 piṭṭhe)

Catusaccatthasūcanam suttanti āha “**sutteti tepītake buddhavacane**”ti. Tepītakam hi buddhavacanam saccavinimuttam natthi. Rāgādivinayakāraṇam yathā tena suttapadena pakāsanti āha “**vinayeti etasmim rāgādivinayakāraṇe**”ti. Sutte otaraṇaṇcetha tepītakabuddhavacanapariyāpannatāvaseneva veditabbam, na aññathāti āha “**suttappaṭipāṭiyā katthaci anācanta**”ti. **Challim utthapetvā**ti arogassa mahato rukkhassa tiṭṭhato upakkamena challikāya sakalikāya papaṭikāya vā utthāpanam viya arogassa sāsanadhammassa tiṭṭhato byañjanamattena tappariyāpannam viya hutvā challisadisam pubbāparaviruddhatādidosaṃ utthapetvā paridīpetvā. Tādisāni pana ekamsato gulhavessantarādipariyāpannāni hontīti āha “**gulhavessantara -pa-paññāyanti attho**”ti. **Rāgādivinayeti** rāgādivinayanatthena atadākāratāya **apaññāyamānāni chaḍḍetabbāni** cajitabbāni na gahetabbāni. **Sabbatthāti** sabbavāresu.

Mahāpadesa suttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Saṅcetaniyavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

(19) 4. Brāhmaṇavagga

1. Yodhājīvasuttavaṇṇanā

181-183. Catutthassa paṭhamādīni uttānatthāneva.

4. Abhayasuttavaṇṇanā

184. Catutthe **socati**ti citte uppannabalavasokena socati, cittasantāpena anto nijjhāyatīti attho. **Kilamatī**ti tasseva sokassa vasena kāye ca uppannadukkhena kilamati. **Paridevatī**ti sokuddehakavasena tam tam vippalapanto vācāya paridevati. **Urattālī**ti urattālam, uram tāletvāti attho. Tenāha “**uram tāletvā**”ti. **Kaṅkhāvicikicchāti**¹ ettha “ekamevidam pañcamam nīvaraṇam, kim nu kho

1. Kaṅkhā vicikicchāti (Pāḷiyam)

idan”ti ārammaṇaṃ kaṅkhanato **kaṅkhā**, “idameva varan”ti nicchetuṃ asamatthabhāvato **“vicikicchā”**ti vuccati “dhammasabhāvaṃ vicinanto kicchati, vigatā cikicchā”ti vā katvā.

Abhayasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Brāhmaṇasaccasuttavaṇṇanā

185. Pañcame **etthā**ti etasmiṃ suññatānupassanādhikāre. **Kvacī**ti katthaci ṭhāne, kāle, dhamme vā. Atha vā **kvacī**ti ajjhattaṃ bahiddhā vā. **Attano attānanti** satattānaṃ “ayaṃ kho bho brahmā mahābrāhmā -pa- vasi pitā bhūtabhabyānaṃ”ti-ādinā¹ parehi parikappitaṃ attānañca kassaci kiñcanabhūtaṃ na passatīti dassento **“kassaci”**ti-ādimāha. Tattha **parassā**ti parajāti paro purisoti vā evaṃ gahitassa. **Na ca mama kvacanī**ti ettha **mama**-saddo aṭṭhānappayuttoti āha **“mama-saddaṃ tāva ṭhapetvā”**ti. **Parassa cā**ti attano aññassa. Paro puriso nāma atthi mamatthāya ṭhito, tassa vasena mayhaṃ sabbaṃ ijjhatīti ekaccadiṭṭhigatikaparikappitavasena paraṃ attānaṃ tañca attano kiñcanabhūtaṃ na passatīti dassento **“na ca kvacani”**ti-ādimāha. Ettha ca **nāhaṃ kvacanī**ti saka-attano sabbhāvaṃ na passati. **Na kassaci kiñcanatasmi**nti saka-attano eva kassaci attaniyataṃ na passati. **Na ca mamā**ti etaṃ dvayaṃ yathārahaṃ sambandhitabbaṃ, atthi-padaṃ paccekam. **Na ca kvacani parassa attā atthī**ti parassa attano abhāvaṃ passati. **Tassa parassa attano mama kiñcanatā natthī**ti parassa attano anattaniyataṃ passati. Evaṃ ajjhattaṃ bahiddhā khandhānaṃ attattaniyasuññatāsuddhasaṅkhārapuñjatācatukoṭikasūññatāpariggaṇhanena niṭṭhahoti. Sesamettha suviññeyyameva.

Brahmaṇasaccasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Dī 1. 17 piṭṭhe.

6. Ummaggasuttavaṇṇanā

186. Chaṭṭhe **ākaḍḍhīyati**ti cittavasiko loko tattha tattha upadaḍḍhīyati. **Tesaṃyevettha gahaṇaṃ veditabbanti** ye apariññātavattukā cittasa vasam gacchanti, tesaṃyeva gahaṇaṃ. Na hi pariññātakkhandhā pahīnakilesā cittassa vasam gacchanti, cittaṃ pana attano vase vattenti. **Saha sīlenāti** cārittavārittasilena saddhim. **Pubbabhāgapāṭipadanti** dhutaṅgamādim katvā yāva gotrabhuññaṃ, tāva pavattetabbaṃ samathavipassanāsaṅkhātāṃ sammāpāṭipadaṃ. Sesam suviññeyyameva.

Ummaggasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Vassakārasuttavaṇṇanā

187. Sattame **vassakāro brāhmaṇo magadhamahāmattoti** ettha **vassakāro**ti tassa brāhmaṇassa nāmaṃ. Mahatiyā issariyamattāya samannāgato mahāmatto. **Issariyamattāyāti** ca issariyappamāṇenāti attho, issariyena ceva vitthūpakaraṇena cāri evaṃ vā ettha attho daṭṭhabbo. Upabhogūpakaraṇānipi hi loka “mattā”ti vuccanti. Magadharaṇṇo, magadharaṭṭhe vā mahāmattoti **magadhamahāmatto**. Tudisaññito gāmo nivāso etassāti **todeyyo**. Tenevāha “**tudigā mavāsikassā**”ti. Tudigā mavāsītā cassa tattha adhipatibhāvenāti daṭṭhabbā. So hi taṃ gāmaṃ soṇadaṇḍo viya campam kūḍanto viya khāṇumataṃ adhipatibhāvena ajjhāvasati. **Mahaddhano hoti** pañcacattālīsakoṭivibhavo. **Parisatīti** parisāyam, janasamūheti attho. Tenāha “**sannipatitāya parisāyā**”ti. **Abhippasannoti** ettha abhikkamanattho **abhi**-saddoti āha “**atikkammapasanno**”ti, pasādanīyaṃ ṭhanaṃ atikkamitvā appasādanīyaṭṭhāne pasannoti adhippāyo. Taṃ taṃ kiccaṃ atthaṃ passatīti atthadasā, alaṃ samatthā paṭibālā atthadasā alamatthadasā, alamatthadase atisayantīti **alamatthadasaratā**. Tenāha “**atthe passituṃ samatthā**”ti-ādi. **Neva sappusisaṃ na asappurisaṃ jānāti** sappurisaḍhammānaṃ

asappurisadhammānañca yāthāvato ajānanato. Sesamettha uttānameva.

Vassakārasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Upadasuttavaṇṇanā

188. Aṭṭhame nibbattivāsena nirayaṃ arahati, nirayasamvattaniyena vā kammunā niraye niyuttoti **nerayuko**. Avīcimhi uppajjitvā tattha āyukappasaññitaṃ antarakappaṃ tiṭṭhatīti **kappatṭho**. Nirayūpapattiṃ pariharaṇavasena tikicchitum asakkuṇeyyoti **atekiccho**. **Apariyādinnāvāti** aparikkhīṇāyeva. Sace hi eko bhikkhu kāyānupassanaṃ pucchati, añño vedanānupassanaṃ -pa- cittaṇupassanaṃ. “Iminā puṭṭhe ahaṃ pucchāmi”ti eko ekaṃ na oloketi, evaṃ santepi tesam vāro paññāyati eva, buddhānaṃ pana vāro na paññāyati. Vidatthacaturaṅgulaṃ chāyaṃ atikkamanato puretaraṃyeva bhagavā cuddasavidhena kāyānupassanaṃ, navavidhena vedanānupassanaṃ, soḷasavidhena cittaṇupassanaṃ, pañcavidhena dhammānupassanaṃ katheti. Tiṭṭhantu vā evaṃ cattāro. Sace hi aññe cattāro sammappadhānesu, aññe iddhipādesu, aññe pañcendriyesu, aññe pañcabalesu, aññe sattabojjhaṅgesu, aññe aṭṭhamaggaṅgesu pañhe puccheyyum, tampi bhagavā katheyya. Tiṭṭhantu vā ete aṭṭha. Sace aññe sattatiṃsa janā bodhipakkhiyesu pañhe puccheyyum, tampi bhagavā tāvadeva katheyya. Kasmā? Yāvata hi lokiyamahājane ekaṃ padaṃ kathente tāva ānandatthero aṭṭha padāni katheti. Ānandatthere pana ekaṃ padaṃ kathenteyeva bhagavā soḷasa padāni katheti. Kasmā? Bhagavato hi jivhā mudu, dantāvaraṇaṃ suphusitaṃ, vacanaṃ agaḷitaṃ, bhavaṅgaparivāso lahuko. Tena vuttaṃ “**apariyādinnāvassa tathāgatassa dhammadesanā, apariyādinnaṃ dhammapadabyañjanan**”ti.

Tattha **dhammadesanā**ti tantiṭṭhapanā. **Dhammapadabyañjananti** ettha **dhammoti** pāli. Pajjati attho etenāti **padaṃ**. Vākyañca padeneva saṅgahitaṃ. Atthaṃ byañjēti **byañjanaṃ**, akkharāṃ. Taṃ hi padavākyaṃ paricchiḍḍamānaṃ taṃ taṃ atthaṃ byañjēti pakāseti. Etena aparāparehi padabyañjenehi sucirampi kalam

Kathentassa tathāgatassa na kadāci tesaṃ pariyādānaṃ atthīti dasseti.
Guṇadhamāsīti guṇadhamśanasīlo. **Pagabboti** vācāpāgabbhiyena samannāgato.

Upakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Sacchikaraṇīyasuttavaṇṇanā

189. Navame **nāmakāyenā**ti sahaajātanāmakāyena. Sesametha uttānameva.

Sacchikaraṇīyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Uposathasuttavaṇṇanā

190. Dasame **tuṇhībhūtaṃ tuṇhībhūtaṃ**ti āmedītavacanaṃ byāpanicchāvasena vuttanti āha “**yato yato anuviloketi**”ti. **Anuviloketvā**ti ettha **anu**-saddopi byāpanicchāvacanamevāti anu anu viloketvāti attho, pañcapasādappaṭṭidhamāṇḍitāni akkhīni ummīletvā tato tato viloketvāti vuttaṃ hoti. **Alanti** yuttaṃ, opāyikanti attho “**alameva nibbinditun**”ti-ādīsu¹ viya. Puṭabandhanena pariharitvā asitabbaṃ **puṭosaṃ** sambalaṃ a-kārassa o-kāraṃ katvā. Tenāha “**pātheyyan**”ti. Sesamettha suviññeyyameva.

Uposathasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Brāhmaṇavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

(20) 5. Mahāvagga

1. Sotānugatasuttavaṇṇanā

191. Pañcamassa paṭhame **sotānugatānanti** pasādasotaṃ anugantvā vatānaṃ, paṇṇānaṃ vācuggatānanti attho. Evaṃbhūtā ca pasādasotaṃ

1. Dī 2. 161; Saṃ 1. 387, 388, 390 piṭṭhesu.

odihitvā nāṇasotena suṭṭhu vavatthapitā nāma hontīti āha “**pasādasotan**”ti-
ādi. Ekaccassa hi uggahitapubbavacanāṃ taṃ taṃ paguṇaṃ niccharitaṃ
suṭṭhu vavatthapitaṃ na hoti. “Asukaṃ suttaṃ vā jātakaṃ vā kathehi”ti
vutte “sajjhāyitvā saṃsanditvā samanuggāhitvā jānissāmī”ti vadanti.
Ekaccassa taṃ taṃ paguṇaṃ bhavaṅgasotasadisāṃ hoti “asukaṃ suttaṃ vā
jātakaṃ vā kathehi”ti vutte uddharitvā tameva katheti. Taṃ sandhāyetaṃ
vuttaṃ “**nāṇasotena vavatthapitānan**”ti. Itthilīṅgādīni tīpi **liṅgāni**. Nāmādīni
cattāri **padāni**. Paṭhamādayo satta **vibhattiyo**.

Vaḷaṇṇjetīti pāḷim anusandhiṃ pubbāparavasena vācuggataṃ karonto
dhāreti. **Vacasā paricitā**ti suttadasakavaggadasakapaṇṇāsadasakavasena
vācāya sajjhāyitā, “dasasuttāni gatāni, dasavaggāni gatāni”ti-ādina
sallakkhetvā vācāya sajjhāyitāti attho. Vaggādivasena hi idha vacasā
paricayo adhippeto, na pana suttekadesassa suttamattassa vacasā paricayo.
Manasā anu anu pekkhitā bhāgaso nijjhāyitā viditā **manasānupekkhitā**.
Yassa vācāya sajjhāyitaṃ buddhavacanāṃ manasā cintentassa tattha tattha
pākaṭaṃ hoti, mahādīpaṃ jāletvā ṭhitassa rūpagataṃ viya vibhūtaṃ hutvā
paññāyati. Taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. **Suppaṭividdhā**ti nijjaṭaṃ niggumbaṃ
katvā suṭṭhu yāthāvato paṭividdhā. Sesamettha suviññeyyameva.

Sotānugatasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Thānasuttavaṇṇanā

192. Dutiye **saṃvāsenā**ti sahavāsenā. **Sīlaṃ veditabbanti** “ayaṃ susīlo
vā dussīlo vā”ti saha vasantena upasaṅkamantena jānitaḥ. **Taṇha kho**
dīghena addhunā, na ittaranti taṃ ca sīlaṃ dīghena kālena veditabbaṃ, na
ittarena. Dvīhatīhañhi saṃyatakāro ca saṃvutindriyākāro ca na sakkā
dassetuṃ. **Manasi karotāti** tampi “sīlamassa pariggahessāmī”ti
manasikarontena paccavekkhanteneva sakkā jānituṃ, na itarena. **Paññavatāti**
tampi sappaññeneva paṇḍitena. Bālo hi manasikarontopi jānituṃ na sakkoti.

Saṁvohāranāti aparāparam kathanena.

“Yo hi koci manussesu, vohāraṁ upajīvati.

Evam Vāseṭṭhu jānāhi, vāṇijo so na brāhmaṇo”¹—

ettha hi byavahāro nāma. “Cattāro ariyavohārā, cattāro anariyavohārā”²
ettha cetanā. “Saṅkhā samaññā paññatti vohāro”³ ettha paññatti.

“Vohāramatena so vohareyyā”⁴ ettha kathāvohāro. Idhāpi esova adhippeto.
Ekaccassa hi sammukhākathā parammukhākathāya na sameti
parammukhākathā sammukhākathāya. Tathā purimakathā pacchimakathāya,
pacchimakathā ca purimakathāya. So kathaneneva sakkā jānitum “asuci eso
puggalo”⁵ti. Sucisīlassa pana purimaṁ pacchimena, pacchimañca purimena
sameti. Sammukhākathitaṁ parammukhākathitena sameti,
parammukhākathitañca sammukhākathitena, tasmā kathanena sakkā
sucibhāvo jānitunti pakāsento evamāha.

Thāmoti nāṇathāmo. Yassa hi nāṇathāmo natthi, so uppannesu
upaddavesu gahetabbaṁ gahaṇaṁ kattabbaṁ kiccaṁ apassanto
advārakagharaṁ pavittṭho viya carati. Tenāha “**āpadāsu bhikkhave thāmo
veditabbo**”⁶ti.

Sācacchāyāti saṅkathāya. Duppaññassa hi kathā udae geṇḍu viya
uppilavati. Paññavato kathentassa paṭibhānaṁ anantaṁ⁷ hoti.
Udakavipphanditeneva hi maccho khuddako vā mahanto vāti nāyati.

Ñātivināsoti corarogabhayādīhi nātīnaṁ vināso. Bhogānaṁ byasanaṁ
bhogabyasanaṁ, rājacorādivasena bhogavināsoti attho. Tenāha
“**dutiyapadepi ese va nayo**”⁸ti. **Pañhumaggoti** pañhagavesanaṁ, nātum
icchitassa atthassa vīmaṇsananti attho. **Atappakanti** atittikaraṭṭhena
atappakaṁ sādurasabhojanaṁ viya. **Saṇhanti** sukhumasabhāvaṁ.

Ṭhānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Ma 2. 409; Khu 1. 375 piṭṭhesu.

2. Dī 3. 193 piṭṭhe.

3. Abhi 1. 256; Khu 7. 144, 148 piṭṭhesu.

4. Saṁ 1. 14 piṭṭhe.

5. Anantaram (Saṁ-Ṭṭha 1. 138 piṭṭhe)

3. Bhaddiyasuttavaṇṇanā

193. Tatiye karaṇassa uttaraṃ kiriyaṃ karaṇuttariyaṃ, taṃ lakkhaṇaṃ etassāti **karaṇuttariyalakkhaṇo**. Sesam suviññeyyameva.

Bhaddiyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Sāmugiyasuttavaṇṇanā

194. Catutthe puggalassa pārisuddhiyā padhānabhūtāni vā aṅgāni pārisuddhipadhāniyaṅgāni. Sesamettha suviññeyyameva.

Sāmugiyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Vappasuttavaṇṇanā

195. Pañcame **pihitattāti** akusalassa pavesanadvāraṃ pidahitvā ṭhitattā. Kāyena saṃvaritabbaṃ hi apihitena dvārena pavattanakaṃ pāpadhammaṃ saṃvaritvā ṭhito **kāyena saṃvuto nāma**. **Khayavirāgenāti** accantakhayasāṅkhātena virajjanena, anuppādanirodhenāti attho. Kim vijjā pubbe uppannāti? Ubhayametaṃ na vattabbaṃ. Pahānābhisamayabhāvanābhisamayānaṃ abhinnakālattā padīpujjalanena andhakāraṃ viya vijjuppādena avijjā niruddhāva hoti, vattabbaṃ vā hetuphalattamupacāravasena. Yathā hi padīpujjalanahetuko andhakāravigamo, evaṃ vijjuppādahetuko avijjānirodho. hetuphaladhammā ca samānakālāpi pubbāparakālā viya voharīyanti yathā “cakkhuṃ ca paṭicca rūpe ca uppajjati cakkhiviññāṇaṃ”¹ paccayādānupapjanakiriyā. Cittassa kāyassa ca vihananato **vighāto**, dukkhaṃ. Paridahanato **pariḷāho**.

Niccavihārāti sabbadā pavattanakavihārā. Ṭhapetvā hi samāpattivelāṃ bhavaṅgavelāṃ khīṇāsavā iminā chaḷaṅgupekkhāvihārena sabbakālaṃ viharanti. **Cakkhunā rūpaṃ disvāti** cakkhuvīññāṇena rūpaṃ disvā. Cakkhunā rūpaṃ

1. Ma 1. 185 326; Ma 3. 328, 332, 333; Saṃ 1. 301, 302; Saṃ 2. 261; Abhi 4. 248 piṭṭhesu.

disvāti hi nissayavohārena vuttaṃ. Sasambhāarakathā hesā yathā “dhanunā vijjhatī”ti, tasmā nissayasīsena nissitassa gahaṇaṃ datṭhabbaṃ. **Rāgavasena na somanasajāto hotīti** gehasitapemavasenapi javanakkhaṇe somanassajāto na hoti maggena samucchinnattā, na **domanassajāto** pasādaññathattavasenapi. **Upekkhako majjhatto hutvā viharatīti** asamapekkhanena mohaṃ anuppādentō ñāṇupekkkhāvaseneva upekkhako viharati majjhatto. Khīṇāsavo hi itṭhepi anitṭhepi majjhattepi ārammaṇe yo asamapekkhanena samasamā ayonisogahaṇe akhīṇāsavānaṃ moho uppajjati, taṃ anuppādentō maggeneva tassa samugghātittā ñāṇupekkkhāvaseneva upekkhako viharati, ayañcassa paṭipatti sativapullapattiyā paññāvepullapattiyā cāti vuttaṃ “**satisampajaññapariggahitāyā**”ti.

Ettha ca “chasu dvāresu upekkhako viharatī”ti iminā chaḷaṅgupekkkhā kalitā, “sampajāno”ti vacanato pana cattārī ñāṇasampayuttacittāni labbhanti tehi vinā sampajānatāya asambhavato. “Satatavihārā”ti vacanato aṭṭhapi mahākiriya-cittāni labbhanti ñāṇupattipaccayarahitakālepi pavattijotano. “Arajjanto adussanto”ti vacanato hasituppādavoṭṭhabbanehi saddhiṃ dasa cittāni labbhanti. Arajjanādussanavasena pavatti hi tesampi sādharmaṇāti. Nanu cettha “upekkhako viharatī”ti chaḷaṅgupekkkhāvasena imesaṃ satatavihārānaṃ āgatattā somanassaṃ kathaṃ labbhatīti? Āsevanatoti. Kiñcāpi hi khīṇāsavo itṭhānitṭhepi ārammaṇe majjhatte viha bahulaṃ upekkhako viharati attano parisuddhappakatibhāvāvijahanato, kadāci pana tathā cetobhisaṅkhārābhāve yaṃ taṃ sabhāvato itṭhaṃ ārammaṇaṃ, tassa yāthāvato sabhāvaggahaṇavasenapi arahato cittaṃ somanassasahagataṃ hutvā pavattateva, tañca kho pubbāsevanavasena.

Kāyoti¹ pañcadvārakāyo, so anto avasānaṃ etissāti kāyantikā, taṃ **kāyantikaṃ**. Tenāha “**yāva pañcadvārakāyo pavattati, yāva pavattan**”ti. **Jīvantikanti** etthāpi eseva nayo. **Pacchā uppajjitvāti** etasmim attabhāve manodvārikavedanāto pacchā uppajjitvā tato

1. Saṃ-Ṭī 2. 93 piṭṭhepi passitabbaṃ.

paṭhamam nirujjhati, tato eva atthasiddhamattham sarūpeneva dassetum “**manodvārikavedanā paṭhamam uppajjitvā pacchā nirujjhati**”ti vuttam. Idāni tameva saṅkhepena vuttam vivaritum “**sā hī**”ti-ādimāha. Yāva tettiṃsavassāni paṭhamavayo. **Paññāsavassakāletī** paṭhamavayato yāva paññāsavassakālā, tāva. **Thitā hotīti** vaḍḍhihāniyo anupagantvā samarūpeneva thitā hoti. **Mandāti** mudukā atikhiṇā. **Tadāti** asītinavutivassakāle **vadantepi** tathāciraparicitepīti adhippāyo. **Bhaggāti** tejobhaggena bhaggā dubbaṇṇā. **Hadayakoṭhimyevāti** cakkhādivatthūsu appavattitvā tesam ādi-antakoṭibhūtam hadayavatthumyeva. **Tāvāti** yāva vedanā vattati, tāva.

Vāpiyāti mahātaḷākena. **Pañca-udakamaggasampannanti** pañcahi udakassa pavisananikkhamanamaggehi yuttam. **Tato tato vissandamānam** sabbaso puṇṇattā. **Paṭhamam deve vassanteti**-ādi upamāsaṃsandanam. **Imam vedanam sandhāyāti** imam yathāvuttam pariyosānappattam manodvārikavedanam sandhāya.

Kāyassa bhedati attabhāvassa vināsanato. **Parato agantvāti** paralokavasena agantvā. Vedanānam sītibhāvo nāma saṅkhāradarathapariḷāhābhāvo. So panāyam sabbaso appavattivasenevāti āha “**appavattanadhammāni bhavissanti**”ti.

Attabhāvam nāsetukāmassa daḷham uppannam samvegaññanam sandhāyāha “**kudālo viya paññā**”ti. Tato nibbattitajjhānasamādhim sandhāya “**piṭakam viya samādhi**”ti. Tannissāya pavattetabbavipassanārambhaññanam sandhāya “**khanitti viya vipassanā**”ti ca vuttam. Sesamettha uttānameva.

Vappasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Sālhasuttavaṇṇanā

196. Chaṭṭhe kāyadaḷhibahulataṃ tapatīti tapo, attakilamathānuyogavasena pavattam vīriyam. Tena kāyadaḷhibahulatānimittassa pāpassa jigucchanam virajjanam **tapojigucchāti** āha “**dukkarakārikasaṅkhātenā**”ti-ādi. **Tapojigucchavādāti**-ādisu tapojigucchaṃ vadanti, manasāpi tameva

sārato gahetvā vicaranti, kāyenapi tameva allīnā nānappakāraṃ
attakilamathānuyogamanuyuttā viharantīti attho.

Aparisuddhakāyasamācārāti aparisuddhena pāṇātipātādīnā kāyasamācārena samannāgatā. **Aparisuddhavadīsamācārā**ti aparisuddhena musāvādādīnā vadīsamācārena samannāgatā. **Aparisuddhamanosamācārā**ti aparisuddhena abhiijhādīnā manosamācārena samannāgatā. Kāmaṃ akusalakāyasamācāravadīsamācārappavattikālepi abhiijhādayo pavattantiyeva, tadā pana te cetanāpakkhikā vā abbohārikā vāti, manosamācāravāre eva abhiijhādivasena yojanā katā. Atha vā dvārantare pavattānaṃ pāṇātipātādīnaṃ vadīsamācārādībhāvābhāvo viya dvārantare pavattānampi abhiijhādīnaṃ kāyasamācārādībhāvo asiddho, manosamācārābhāvo eva pana siddhoti katvā manosamācāravāre eva abhiijhādayo uddhaṭṭa. Tathā hi vuttaṃ—

“Dvāre caranti kammāni, na dvārā dvārācārino.

Tasmā dvārehi kammāni, aññamaññaṃ vavattitā”¹.

Aparisuddhājīvāti aparisuddhena vejjakammadūtakammavaḍḍhiyogādīnā ekavīsati-anesanābhedenā ājīvena samannāgatā. Idañca sāsane pabbajitānaṃyeva vasena vuttaṃ, “yepi te samaṇābrāhmaṇā”²ti pana vacanato bāhirakavasena gahaṭṭhavasena ca yojanā veditabbā. Gahaṭṭhānampi hi jātīdhammakuladhammadesadhammavilomanavasena aññathāpi micchājīvo labbhateva.

Ñāṇadassanāyāti ettha **ñāṇadassananti** maggañāṇampi vuccati phalañāṇampi sabbaññutaññāṇampi paccavekkhaṇañāṇampi vipassanāñāṇampi. “Kim nu kho āvuso ñāṇadassanavisuddhattham bhagavati brahmacariyaṃ vussatī”³ti² hi ettha maggañāṇaṃ “ñāṇadassanaṃ”⁴ti vuttaṃ. “Ayamañño uttarimanussadhammo alamariyañāṇadassanaviseso adhigato phāsuvihāro”⁵ti³ ettha phalañāṇaṃ. “Bhagavatopi kho ñāṇaṃ udapādi sattāhakālakato ālāro kālāmo”⁶ti⁴ ettha sabbaññutaññāṇaṃ. “Ñāṇaṃca pana medassanaṃ udapādi, akuppā me vimutti, ayamantimā jātī”⁵ti⁵ ettha paccavekkhaṇañāṇaṃ. “Ñāṇadassanāya cittaṃ abhinīharatī”⁶ti⁶ ettha vipassanāñāṇaṃ. Idha pana

1. Abhi-Ṭṭha 1. 126 piṭṭhepi.

3. Ma 1. 268 piṭṭhe.

5. Saṃ 3. 370; Vi 3. 16; Khu 9. 331 piṭṭhesu.

2. Ma 1. 201 piṭṭhepi.

4. Vi 3. 10 piṭṭhe.

6. Dī 1. 72 piṭṭhe.

ñāṇadassanāyāti maggañāṇaṃ “ñāṇadassanaṃ”ti vuttaṃ. Tenāha
“maggañāṇasaṅkhātāya dassanāyā”ti. **Avirādhitaṃ vijjhatī**ti avirādhitaṃ
 katvā vijjhati. Sesamettha suviññeyyameva.

Sāḷhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Mallikādevīsuttavaṇṇanā

197. Sattame **appesakkhā**ti appānubhāvā. Sā pana appesakkhatā
 ādhipeyyasampattiyaṃ parivārasampattiyaṃ ca abhāvena pākaṭā hoti. Tattha
 parivārasampattiyaṃ abhāvaṃ dassento **“appaparivārā”**ti āha. **Issarā**ti
 ādhipeyyasaṃvattanakkammabalena īsanasilā. Sā panassā issaratā
 vibhavasampattipaccayā pākaṭā jātāti aḍḍhutāpariyāyabhāvena vadanto
“aḍḍhāti issarā”ti āha. Mahantaṃ dhanametissā bhūmigatañceva
 vaḷaṇṇjanakañcāti **mahaddhanā**. Idha pana vaḷaṇṇjanakeneva dhanena
 mahaddhanataṃ dassento **“vaḷaṇṇjanakadhanena mahaddhanā”**ti āha. Īsatīti
 īsā, abhibhūti attho. Mahatī īsā mahesā, suppatiṭṭhitamahesatāya pana parehi
 mahesoti akkhātābhātāya **mahesakkhā**. Yasmā pana so mahesakkhabhāvo
 ādhipeyyaparivārasampattiyaṃ viññāyati, tasmā **“mahāparivārā”**ti vuttaṃ.

Sanṭhānapāripūriyaṃ adhikaṃ rūpamassāti **abhirūpā**.

Sanṭhānapāripūriyāti ca hatthapādādisarīrāvayavānaṃ susaṇṭhitatāyāti attho.
 Avayavapāripūriyā hi samudāyapāripūrisiddhi. **Rūpanti** ca sarīraṃ
 “rūpavanteva saṅkhyāṃ gacchatī”ti-ādīsu viya. **Dassanayuttā**ti
 surūpabhāvena passitabbayuttā, dissamānā cakkhūni piyāyatīti¹
 aññakiccavikkhepaṃ hitvāpi datṭhabbāti vuttaṃ hoti. Dissamānāva
 somanassavasena cittaṃ pasādetīti **pāsādikā**. Tenāha **“dassanena
 pāsādikā”**ti. Pokkharatāti vuccati sundarabhāvo, vaṇṇassa pokkharatā
vaṇṇapokkharatā, tāya vaṇṇasampattiyaṃ attho. Porāṇā pana **pokkharanti**
 sarīraṃ vadanti, **vaṇṇaṃ** vaṇṇameva. Tesāṃ matena vaṇṇaṇca pokkharaṇca
 vaṇṇapokkharāni, tesāṃ bhāvo

1. Milāyatīti (Ka)

vaṇṇapokkharatā. Iti **paramāya vaṇṇapokkharātāyā**ti uttamaparisuddhena vaṇṇena ceva sarīrasaṇṭhānasampattiya cāti attho daṭṭhabbo. Tenevāha “**vaṇṇena ceva sarīrasaṇṭhānena cā**”ti. Tattha **vaṇṇenā**ti vaṇṇadhātuyā. Sarīraṃ nāma sannivesavisiṭṭho karacaraṇagīvāsīsādi-avayavasamudāyo, so ca saṇṭhānamukhena gayhatīti āha “**sarīrasaṇṭhānenā**”ti.

Abhisajjatiti kujjhanavaseneva kuṭilakaṇṭako viya tasmiṃ tasmiṃ samuṭṭhāne makaradanto viya¹ lagati. Yaṃ hi kodhassa uppattiṭṭhānabhūte ārammaṇe upanāhassa paccayabhūtaṃ kujjhanavasena abhisajjanaṃ, taṃ idhādhippetam, na lubbhanavasena. **Kuppati**ti-ādīsu pubbuppatti **kopo**, tato balavataro **byāpādo** laddhāsevanatāya cittassa byāpajjanato. Sātisaṃ laddhāsevanatāya tato byāpādatopi balavatarā paccatthikabhāvena thāmapatti **patitthiyanā**. **Annam pānanti**-ādīsu adīyato **annam**, khādanīyaṃ bhojanīyaṇca. Pātabyato **pānam**, yaṃkiñji pānam. Vasitabbato acchādetabbato **vattham**, nivāsanapāvuraṇam. Yanti tenāti **yānam**, chattupāhanavayhasivikādi yaṃkiñci gamanapaccayaṃ. Chattampi hi vassātapadukkhaniṇvāraṇena maggagamanasāadhananti katvā “yānan”ti vuccati. **Mālanti** yaṃkiñci sumanamālādipuppham. **Gandhanti** yaṃkiñci candanādivilepanam.

Mallikādevīsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Attantapasuttavaṇṇanā

198. Aṭṭhame āhito ahaṃmāno etthāti attā, attabhāvo. Idha pana yo paro na hoti, so attā, taṃ **attānam**. **Paranti** attato aññaṃ. **Diṭṭheti** paccakkhabhūte. **Dhammeti** upādānakkhandhadhamme. Tattha hi attā bhavati, attasaññādiṭṭhi bhavatīti attabhāvasamaññā. Tenāha “**diṭṭheva dhammeti imasmimyeva attabhāve**”ti. **Chātam vuccati tanhājighacchāhetutāya**. **Anto tapanakilesānanti** attano santāne darathapariḷāhajanana santāpanakilesānam.

1. Mamantudanto viya (Ka)

Paresaṃ hananaghātanādinā rodāpanato **luddo**. Tato vighātakabhāvena kāyacittānaṃ vidālanato **dāruṇo**. Thaddhahadayo **kakkhaḷo**. Bandhanāgāre niyutto **bandhanāgāriko**.

Khattiyābhisekenāti khattiyānaṃ kātabba-abhisekena. **Santhāgāranti** santhāravasena kataṃ agāraṃ yaññāgāraṃ. **Sappitelenā**ti sappimissena telena. Yamakasnehena hi esā tadā kāyaṃ abbhañjati. Vacchabhāvaṃ taritvā ṭhito **vacchataro**. **Parikkhepakaraṇatthāyā**ti navamālāhi saddhim dabbhehi vediyā parikkhipanatthāya. **Yaññabhūmiyanti** avasesayaññatthāne.

Dūrasamussāritamānasseva sāsane sammāpaṭipatti sambhavati, na mānājātikassāti āha “**nihatamānattā**”ti. **Ussannattāti** bahubhāvato. Bhovārogyādivatthukā madā suppahiyā honti nimittassa avaṭṭhānato, na tathā kulavijjāmadāti khattiyabrāhmaṇakulānaṃ pabbajitānampi jātivijjā nissāya mānājappanaṃ duppajahanti āha “**yebhuyyena hi -pa- mānaṃ karontī**”ti. **Vijātītāyā**ti nihīnājātītāya. **Paṭiṭṭhātum na sakkontī**ti suvisuddhaṃ katvā sīlaṃ rakkhītum na sakkonti. Sīlavasena hi sāsane paṭiṭṭhahanti. **Paṭiṭṭhātunti** vā saccappaṭivedhena lokuttarāya paṭiṭṭhāya paṭiṭṭhātum. Yebhuyyena hi upanissayasampannā sujātāyeva honti, na dujjātā.

Parisuddhanti rāgādināṃ accantameva pahānadīpanato nirupakkilesatāya sabbaso visuddhaṃ. **Saddhaṃ paṭilabhatī**ti pothajjanikasaddhāvasena saddahati. Viññujātikānaṃ hi dhammasampattiggahaṇapubbikā saddhāsiddhi¹ dhammappamāṇadhammappasannabhāvato. **Jāyampatikā**ti gharaṇipatikā. Kāmaṃ “jāyampatikā”ti vutte gharasāmikagharasāminivasena dvinnāmyeva gahaṇaṃ viññāyati, yassa pana purisassa anekā pajāpatiyo honti, tattha kiṃ vattabbanti ekāyapi saṃvāso sambādhoti dassanatthaṃ “**dve**”ti vuttaṃ. Rāgādinā sakiñcanaṭṭhena, khattavatthu-ādinā sapalibodhaṭṭhena rāgarajādīnaṃ āgamanapathabhāpi uppajjanaṭṭhānatā evāti dvepi vaṇṇanā ekatthā, byañjanaṃ nānaṃ. **Alaggaṇatthenā**ti asajjanaṭṭhena appaṭibaddhabhāvena. Evaṃ akusalakusalappavattīnaṃ ṭhānabhāvena gharāvāsapabbajjānaṃ sambādhabbhokāsataṃ dassetvā

1. Satthusiddhi (Ka)

idāni kusalappavattiyāyeva aṭṭhānaṭṭhānabhāvena tesam taṃ dassetuṃ “apicā”ti-ādi vuttaṃ.

San̄khepakathāti visuṃ visuṃ paduddhāraṃ akatvā san̄khepato atthavaṇṇanā. **Ekampi divasanti** ekadivasamattampi. **Akhaṇḍaṃ katvāti** dukkaṭamattassapi anāpajjanena akhaṇḍitaṃ katvā. **Kilesamalena amalinanti** taṇhāsamkilesādivasena asaṃkiliṭṭhaṃ katvā. **Paridahitvāti** nivāsetvā ceva pārupitvā ca. Agāravāso agāraṃ uttarapadalopena, tassa vaḍḍhi-āvahaṃ agārassa hitaṃ.

Bhogakkhandhoti bhogarāsi bhogasamudāyo. **Ābandhanaṭṭhena**ti putto nattāti-ādinaṃ pemavasena sapaṇicchedavasena bandhanaṭṭhena. Amhākameteti ñāyantīti **ñātī**, pitāmahapituputtādivasena parivattanaṭṭhena **parivaṭṭo**. Sāmaññavācīpi sikkhā-saddo ājīvasaddasannidhānato upariṃvuccamānavisesāpekkhāya ca visesaniviṭṭhova hotīti vuttaṃ “**yā bhikkhūnaṃ adhisīlasaṅkhātā sikkhā**”ti. Sikkhitabbaṭṭhena **sikkhā**, saha ājīvanti etthāti **sājīvo**. **Sikkhanabhāvenāti** sikkhāya sājīve ca sikkhanabhāvena. **Sikkhaṃ paripūrentoti** sīlasaṃvaraṃ paripūrento. **Sājīvaṇca avītikkamantoti** “nāmakāyo padakāyo niruttikāyo byañjanakāyo”ti¹ vuttaṃ sikkhāpadaṃ bhagavato ca vacanaṃ avītikkamanto hutvāti attho. Idameva ca “sikkhanan”ti vuttaṃ, tattha sājīvānaṃ avītikkamo sikkhāpāripūriyā paccayo. Tato hi yāva maggā sikkhāpārupūrī hotīti.

Anuppadātāti anubalappadātā, anuvattanavasena vā padātā. Kassa pana anuvattanaṃ padānañcāti? “Sahitānan”ti vuttattā sandhānassāti viññāyati. Tenāha “**sandhānānuppadātā**”ti. Yasmā pana anuvattanavasena sandhānassa padānaṃ ādhānaṃ ārakkhanaṃ vā daḥhakaraṇaṃ hoti, tena vuttaṃ “**dve jane samagge disvā**”ti-ādi. Āramanti etthāti **ārāmo**, ramitabbaṭṭhānaṃ. Yasmā pana ā-kārena vināpi ayamattho labbhati, tasmā vuttaṃ “**samaggarāmotipi pāli, ayamevattho**”ti.

1. Vi-Tṭha 1. 187 piṭṭhe.

Etthāti—

“Nelaṅgo setapacchādo, ekāro vattatī ratho.

Anīghaṃ passa āyantaṃ, chinnaṣotaṃ abandhanan”ti¹—

imissā gāthāya. Silaṃ hettha nelaṅganti vuttaṃ. Tenevāha “citto gahapati nelaṅganti kho bhante sīlānametaṃ adhivacanan”ti². **Sukumārāti** appharusatāya mudukā. **Purassa esāti** ettha **pura**-saddo tannivāsivācako datṭhabbo “gāmo āgato”ti-ādīsu viya. Tenevāha “**nagaravāsīnan**”ti. Mananṃ appāyati vaḍḍhetīti **manāpo**. Tena vuttaṃ “**cittavuḍḍhikarā**”ti.

Kālavādīti-ādi samphappalāpā paṭiviratassa paṭipattidassanaṃ. Atthasamhitāpi hi vācā ayuttakālappayogena atthāvahā na siyāti anattaviññāpanavācam anulometi, tasmā samphappalāpaṃ pajahantena akālavādītā pariharitabbāti vuttaṃ “**kālavādī**”ti. Kālena vadantenapi ubhayānatthasāadhanato abhūtaṃ parivajjetabbanti āha “**bhūtavādī**”ti. Bhūtañca vadantena yaṃ idhalokaparalokahitasampādakaṃ, tadeva vattabbanti dassetuṃ “**atthavādī**”ti vuttaṃ. Atthaṃ vadantenapi lokiyadhammasannissitameva avatvā lokuttaradhammasannissitaṃ katvā vattabbanti dassanatthaṃ “**dhammavādī**”ti vuttaṃ. yathā ca attho lokuttaradhammasannissito hoti, taṃ dassetuṃ “**vinayavādī**”ti vuttaṃ. Pañcannaṃ hi saṃvaravinayānaṃ pañcannañca pahānavinayānaṃ vasena vuccamāno attho nibbānādhigamanahetubhāvato lokuttaradhammasannissito hotīti. Evaṃ guṇavisesayuttova attho vuccamāno desanākosalle sati sobhati, kiccakaro ca hoti, na aññathāti dassetuṃ “**nidhānavatiṃ vācam bhāsita**”ti vuttaṃ. Idāni taṃ desanākosallaṃ vibhāvetuṃ “**kālenā**”ti-ādimāha. Pucchādivasena hi otiṇṇavācāvattusmiṃ ekaṃsādi byākaraṇavibhāgaṃ sallakkhetvā ṭhapanāhetūdāharaṇasandassanādim taṃ taṃ kālānurūpaṃ vibhāventiyā parimitaparicchinnarūpāya vipulataragambhīrodāraparamatthavittthārasaṅgāhikāya kathāya ñāṇabalānurūpaṃ pare yāthāvato dhamme patiṭṭhāpento “desanākusalo”ti vuccatīti evamettha atthayojanā veditabbā.

1. Saṃ 2. 482; Khu 1. 173; Khu 10. 202 piṭṭhesu.

2. Saṃ 2. 482 piṭṭhe.

Evam paṭipāṭiyā satta mūlasikkhāpadāni vibhajitvā abhiṃjhadippahānaṃ indriyasamvarajāgariyānuyogehi vibhāvetum tampi nīharitvā ācārasīlasseva vibhajanavasena pāli pavattāti tadatthaṃ vivaritum

“**bījagāmabhūtagāmasamārambhā**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha bījanaṃ gāmo samūho **bījagāmo**. Bhūtānaṃ jātānaṃ nibbattānaṃ rukkhagacchalatādīnaṃ samūho **bhūtagāmo**. Nanu ca rukkhādayo cittarahitatāya na jīvā, cittarahitatā ca paripphandābhāvato chinne viruhanato visadisajātibhāvato catuyoni-apariyāpannato ca veditabbā, vuddhi pana pavāṣilālavanānampi vijjatīti na tesāṃ jīvabhāve kāraṇaṃ, visayaggahaṇaṇca nesāṃ parikkappanāmattaṃ supanaṃ viya ciñcādīnaṃ, tathā dohaḷādayo, atha¹ kasmā bījagāmabhūtagāmasamārambhā paṭivirati icchitāti? Samaṇasārūppato tannivāsisattānurakkhaṇato ca. Tenevāha “jīvasaṇṇino hi moghapurisa manussā rukkhasmin”ti-ādi².

Mūlameva bījaṃ **mūlabījaṃ**, mūlaṃ bījaṃ etassātipi **mūlabījaṃ**. Sesesupi eseva nayo. **Phaḷubījanti** pabbabījaṃ. Paccayantarasamavāye sadisaphaluppattiyā visesakāraṇabhāvato viruhasamamatthe sārāphale nirulho bīja-saddo tadatthasamsiddhiyā mūlādīsupi kesuci pavattatīti mūlādito nivattanatthaṃ ekena bīja-saddena visesetvā vuttaṃ “**bījabījan**”ti “rūparūpaṃ, dukkhadukkhā”ti³ ca yathā. Kasmā panettha bījagāmabhūtagāmaṃ uddharitvā bījagāmo eva niddiṭṭhoti? Na kho panetaṃ evaṃ daṭṭhabbaṃ, nanu avocumhā “mūlameva bījaṃ mūlabījaṃ, mūlaṃ bījaṃ etassātipi mūlabījan”ti. Tattha purimena bījagāmo niddiṭṭho, dutiyena bhūtagāmo. Duvidhopesa mūlabījaṇca mūlabījaṇca mūlabījanti sāmāñṇaniddesena, ekasesanayena vā uddiṭṭhoti veditabbo. Tenevāha “**pañcavisso**”ti-ādi. **Nīlatiṇarukkhādikassā**ti allatiṇassa ceva allarukkhādikassa ca. **Ādi**-saddena osadhigacchalatādīnaṃ saṅgaho.

Ekam bhattaṃ ekabhattaṃ, taṃ assa atthīti **ekabhattiko**. So pana rattibhojanenapi⁴ siyāti tannivattanatthaṃ āha “**rattūparato**”ti. Evampi aparāṇhabhojipi siyā ekabhattikoti tannivattanatthaṃ “**virato**

1. Tattha (Sārattha-Ṭī 3. 19; Dī-Ṭī 1. 123 piṭṭhesu.)

2. Vi 2. 51 piṭṭhe.

3. Sam 2. 453 piṭṭhe.

4. Rattibhojanopi (Dī-Ṭī 1. 123 piṭṭhe)

vikālabhojanā”ti vuttaṃ. Aruṇuggamanato paṭṭhāya yāva majjhanhikā ayaṃ buddhādīnaṃ ariyānaṃ āciṇṇasamāciṇṇo bhojanassa kālo nāma, tadañño vikālo. Aṭṭhakathāyaṃ pana dutiyapadena rattibhojanassa paṭikkhittattā “atikkante majjhanhike yāva sūriyatthaṅgamanā bhojanam vikālabhojanam nāmā”ti vuttaṃ.

Dārumāsakoti ye vohāraṃ gacchantīti iti-saddena evaṃpakāre dasseti. Aññehi gāhāpane upanikkhittasādiyane ca paṭiggahaṇattho labbhatīti “**neva taṃ uggaṇhāti, na uggaḥāpeti, na upanikkhittam sādīyati**”ti vuttaṃ. Atha vā tividham paṭiggahaṇam kāyena, vācāya, manasāti. Tattha kāyena paṭiggahaṇam **uggaṇhanam**, vācāya paṭiggahaṇam **uggaḥāpaṇam**, manasā paṭiggahaṇam **sādiyananti** tividhampi paṭiggahaṇam ekajjham gahetvā paṭiggahaṇāti vuttanti āha “**neva taṃ uggaṇhāti**”ti-ādi. Esa nayo **āmakadaññapaṭiggahaṇāti**-ādīsupi. Nivārādi-upadhaññassa sāli-ādīmūladhaññantogadhattā vuttaṃ “**sattavidhassā**”ti. “Anujānāmi bhikkhave pañca vasāni bhesajjāni acchavasam macchavasam susukāvasam sūkaravasam gadrabhavasam”ti¹ vuttattā idam **odissa anuññātā** nāma. Tassa pana “kāle paṭiggahitan”ti² vuttattā paṭiggahaṇam vaṭṭati sati paccayeti āha “**aññatra odissa anuññātā**”ti.

Sāruppena vañcanam **rūpakūṭam**, patirūpena vañcanāti attho. Aṅgena attano sarīrāvayavena vañcanam **aṅgakūṭam**. Gaṇhanavasena vañcanam **gahaṇakūṭam**. Paṭicchannam katvā vañcanam **paṭicchannakūṭam**. Akkamatiṭi nippīleti, pubbabhāge akkamatiṭi sambandho. **Hadayanti** nāli-ādīmānabhājanānaṃ abbhantaram. Telādīnaṃ nāli-ādīhi minanakāle ussāpitā sikhāyeva **sikhābhedo**, tassā hāpanam. **Kecīti** sārasamāsācariyā uttaraviharavāsino ca.

Vadhoti muṭṭhippahāraśātālanādīhi himsanam, viheṭhananti attho. Viheṭhanatthopi hi **vadha**-saddo dissati “attānam vadhitvā vadhitvā rodati”ti-ādīsu³. Yathā hi apaṭiggahabhāvasāmaññe⁴ satipi pabbajitehi appaṭiggahitabbavatthuvisesabhāvasandassanattham itthikumāridāsīdāsādayo vibhāgena vuttā, evaṃ parassaharaṇabhāvato adinnādānabhāvasāmaññe

1. Vi 3. 291 piṭṭhe.

2. Vi 3. 292 piṭṭhe.

3. Vi 2. 364, 365 piṭṭhesu.

4. Paṭiggahabhāvasāmaññe (Ka) Dī-Tī 1. 124 piṭṭhe pana passitabban.

satipi tulākūṭādayo adinnādānavisesabhāvadassanattamaṃ vibhāgena vuttā, na evaṃ pāṇātipātāpariyāyassa vadhassa puna gahaṇe payojanaṃ atthi, tattha sayamaṅkāro, idha paramāṅkaro ca na sakkā vattum
 “kāyavacippayogasamuṭṭhāpikā cetanā chappayogā”¹ti¹ vacanato, tasmā yathāvutto evamettha attho yutto. Aṭṭhakathāyaṃ pana “vadhota mārāṇaṃ”ti vuttaṃ. Tampi pothanameva sandhāyāti ca sakkā viññātum mārāṇasaddassa vihimśanepi dissanato.

Cīvarapiṇḍapātānaṃ yathākkamaṃ
 kāyakucchipariharaṇamattajotanaṃ avisesato aṭṭhannaṃ parikkhārānaṃ tappayojanā sambhavatīti dassento “**te sabbepī**”ti-ādimāha. **Etepi**ti navaparikkhārikādayopi appicchā ca santuṭṭhā ca. Na hi tattakena mahicchatā asantuṭṭhitā hotīti.

Catūsu disāsu sukhaṃ viharati, tato eva sukhavihāraṭṭhānabhūtā catasso disā assa santīti **cātuddiso**. Tattha cāyaṃ satte vā saṅkhāre vā bhayena nappaṭihaññatīti **appaṭiḥho**. Dvādasavidhassa santosassa vasena santussanato **santussamāno**. **Itarītareṇā**ti uccāvacena parissayānaṃ bāhirānaṃ sīhabyagghādīnaṃ, abbhantarānaṃ kāmaccchandādīnaṃ kāyacittūpaddavānaṃ abhibhavanato **parissayānaṃ sahitā**. Bandhanabhāvakarabhayābhāvena **acchambhi**. **Eko** asahāyo. Tato eva khaggamigasīṅgasadisatāya **khaggavisāṇakappo** careyyāti attho.

Chinnapakkho asaṇjātapakkhā vā sakuṇo gantu na sakkotīti pakkhi-saddena visesetvā sakuṇo pāḷiyaṃ vuttoti āha “**pakkhayutto sakuṇo**”ti. Yassa sannidhikāraparibhogo kiñci ṭhapetabbaṃ sāpekkhāṭhapanāṇa natthi, tādiso ayaṃ bhikkhūti dassento “**ayamettha saṅkhepattho**”ti-ādimāha. Ariyanti apenti tato dosā, tehi vā ārakāti **ariyoti** āha “**ariyenāti niddosenā**”ti. **Ajjhattanti** attani. **Niddosasukhanti** nirāmisasukhaṃ kilesavajjarahitattā.

Yathāvutte sīlasamvare patitṭhitasseva indriyasamvaro icchitabbo tadadhiṭṭhānato tassa ca paripālakabhāvatoti vuttaṃ “**so iminā**

1. Di-Ṭi 1. 125 piṭṭhepi.

ariyena sīlakkhandhena samannāgato bhikkū”ti. Sesapadesūti “na nimittaggāhī hoti”ti-ādipadesu. Ayam panettha saṅkhepattho—**na nimittaggāhī**ti itthipurisanimittam vā subhanimittādikam vā kilesavatthubhūtam nimittam na gaṇhāti, diṭṭhamatteyeva saṇṭhāti. **Nānubyañjanaggāhī**ti kilesānam anu anu byañjanato pakāṭabhāvakaraṇato anubyañjananti laddhavohāram hatthapādasitahasitakathitavilokitātibhedam ākaram na gaṇhāti. Yam tattha bhūtam, tadeva gaṇhāti. **Yatvādhikaraṇamenanti**-ādimhi yaṁkāraṇā yassa cakkhundriyāsamvarassa hetu etam puggalam satikavāṭena cakkhundriyam asamvutam apihitacakkhudvāram hutvā viharantam ete abhiṇṇhādayo dhammā anvassaveyyum anuppabandheyyum. **Tassa samvarāya paṭipajjati**ti tassa cakkhundriyassa satikavāṭena pidahanatthāya paṭipajjati. Evam paṭipajjantoyeva ca “**rakkhati cakkhundriyam, cakkhundriye samvaram āpajjati**”ti vuccati. **Sotena saddam sutvāti**-ādīsopi eseva nayo. Evamidam saṅkhepato rūpādīsu kilesānubandhanimittādiggāhaparivajjanalakkhaṇam indriyasamvaram sīlam veditabbam. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana **visuddhimaggasamvaṇṇanāsu**¹ vuttanayeneva veditabbo. **Kilesehi anavasittasukhanti**-ādīsu rūpādīsu nimittādiggāhaparivajjanalakkhaṇattā indriyasamvarassa kilesehi anavasittasukhatā avikiṇṇasukhatā cassa vuttā.

Abhikkamanam **abhikkanto**, purato gamanam. Paṭikkamanam **paṭikkanto**, paccāgamanam. Tadubhayampi catūsu iriyāpathesu labbhati. Gamane tāva purato kāyam abhiharanto abhikkamati nāma, paṭinivattento paṭikkamati nāma. Thānepi thitakova kāyam purato oṇamanto abhikkamati nāma, pacchato apanāmento paṭikkamati nāma. Nisajjāyapi nisinnakova āsanassa purima-aṅgābhimukho saṁsaranto abhikkamati nāma, pacchimam aṅgappadesam paccāsaṁsaranto paṭikkamati nāma. Nipajjāyapi eseva nayo.

Sāthakasampajaññanti-ādīsu samantato pakārehi, pakattham vā savisesam jānāti sampajāno, sampajānassa bhāvo sampajaññam, tathāpavattam nānam. Dhammato vuḍḍhisāṅkhātena saha atthena vattatīti sāthakam, abhikkantādisāthakassa sampajaññam **sāthakasampajaññam**. Sappāyassa attano upakārāvahassa sampajaññam **sappāyasampajaññam**. Abhikkamādīsu

1. Visuddhi-Ṭī 1. 38 piṭṭhe.

bhikkhācāragocare, aññatthāpi pavattesu avijahitakammaṭṭhānasaṅkhāte
 gocare sampajaññaṃ **gocarasampajaññaṃ**. Abhikkamādisu
 asammuyhanameva sampajaññaṃ **asammohasampajaññaṃ**. Tattha¹
 abhikkamanacitte uppanne cittavaseneva agantvā “kinnu me ettha gatenā
 attho atthi natthi”ti atthānattham pariggahetvā atthapariggahaṇam
sāttahasampajaññaṃ. Tattha ca **atthoti**
 cetiyadassanabodhidassanasamghadassanatheradassana-
 asubhadassanādivasena dhammato vaḍḍhi. Cetiyaṃ vā bodhiṃ vā disvāpi hi
 buddhārammaṇaṃ, samghadassanena samghārammaṇaṃ pītiṃ uppādetvā
 tadeva khayavayato sammasanto arahattaṃ pāpuṇāti. There disvā tesam
 ovāde patiṭṭhāya asubhaṃ disvā tattha paṭhamajjhānaṃ uppādetvā tadeva
 khayavayato sammasanto arahattaṃ pāpuṇāti, tasmā etesaṃ dassanaṃ
 “sāttakan”ti vuttaṃ. Keci pana “āmisatopi vaḍḍhi atthoyeva taṃ nissāya
 brahmacariyānuggahāya paṭipannattā”ti vadanti.

Tasmim pana gamane sappāyāsappāyaṃ pariggahetvā
 sappāyapariggaṇhaṇaṃ **sappāyasampajaññaṃ**. Seyyathidaṃ.
 Cetiyaḍassanaṃ tāva sāttamaṃ. Sace pana cetiyassa mahāpūjāya
 dasadvādasayojanantare parisā sannipatanti, attano vibhavānurūpaṃ
 itthiyopi purisāpi alaṅkatapaṭiyattā cittaḱammarūpakāni viya saṅcaranti.
 Tatra cassa iṭṭhe ārammaṇe lobho, aniṭṭhe paṭigho, asamapekkhane moho
 uppajjati, kāyasamsaggāpattiṃ vā āpajjati, jīvitabrahmacariyānaṃ vā
 antarāyo hoti. Evaṃ taṃ ṭhānaṃ asappāyaṃ hoti, vuttappakāra-
 antarāyābhāve sappāyaṃ. Bodhidassaneṃpi eseṃ nayo. Samghadassanaṃpi
 sāttamaṃ. Sace pana antogāme mahāmaṇḍapaṃ kāretvā sabbarattim
 dhammassavanaṃ karontesu manussesu vuttappakāreneṃ janasaṇṇipāto
 ceṃ antarāyo ca hoti. Evaṃ taṃ ṭhānaṃ asappāyaṃ, antarāyābhāve
 sappāyaṃ. Mahāparisāparivārānaṃ therānaṃ dassaneṃpi eseṃ nayo.
 Asubhadassanaṃpi sāttamaṃ maggaḱhalādhigamaḱetubhāvato.
 Dantakaṭṭhatthāya sāmaṇeraṃ gaḱetvā gatadahaṃbhikkhuno vatthupettha
 kaṭṭhabbaṃ. Evaṃ sāttamaṃpi panetaṃ purisassa mātugāmāsubhaṃ
 asappāyaṃ, mātugāmaṃ ca purisāsubhaṃ. Sabhāgameṃ vā sappāyanti evaṃ
 sappāyapariggaṇhaṇaṃ sappāyasampajaññaṃ nāma.

1. Dī-Ṭṭha 1. 165; Ma-Ṭṭha 1. 258 piṭṭhesupī passitaḱbbaṃ.

Evam pariggahitasāththakasappāyassa pana aṭṭhatimsāya kammaṭṭhānesu attano cittaruciyaṃ kammaṭṭhānasaṅkhātāṃ gocaraṃ uggahetvā bhikkhācāragocare taṃ gaheṭvāva gamaṇaṃ **gocarasampajaññaṃ** nāma.

Abhikkamādīsu pana asammuyhanaṃ **asammohasampajaññaṃ**. Taṃ evaṃ veditabbaṃ—idha bhikkhu abhikkamanto vā paṭikkamanto vā yathā andhaputhujjanā abhikkamādīsu “attā abhikkamati, attanā abhikkamo nibbattito”ti vā, “ahaṃ abhikkamāmi, mayā abhikkamo nibbattito”ti vā sammuyhanti, tathā asammuyhanto “abhikkamāmī”ti citte uppajjamāne teneva cittaṇa saddhiṃ cittasamuṭṭhānā vāyodhātu viññattiṃ janayamānā uppajjati, iti cittakiriyavāyodhātuvipphārasena ayaṃ kāyasammato aṭṭhisāṅghāto abhikkamati, tasseva abhikkamato ekekapaduddharaṇe pathavīdhātu, āpodhātūti dve dhātuyo omattā honti mandā, itarā dve adhimattā honti balavatiyo. Tathā atiharaṇavīti haraṇesu. Vossajjane tejodhātu, vāyodhātūti dve dhātuyo omattā honti mandā, itarā dve adhimattā balavatiyo. Tathā sannikkhepanasannirumbhanesu. Tattha uddharaṇe pavattā rūpārūpadhammā atiharaṇaṃ na pāpuṇanti, tathā atiharaṇe pavattā vīti haraṇaṃ, vīti haraṇe pavattā vossajjanaṃ, vossajjane pavattā sannikkhepanaṃ, sannikkhepane pavattā sannirumbhanaṃ na pāpuṇanti. Tattha tattheva pabbapabbaṃ sandhisandhi odhi-odhi hutvā tatthakapāle pakkhittatilaṃ viya paṭapaṭāyanta¹ bhijjanti. Tattha ko eko abhikkamati, kassa vā ekassa abhikkamanaṃ? Paramatthato hi dhātūnaṃ yeva gamaṇaṃ, dhātūnaṃ ṭhānaṃ, dhātūnaṃ nisajjanaṃ, dhātūnaṃ sayanaṃ. Tasmiṃ tasmiṃ hi koṭṭhāse saddhiṃ rūpeṇa—

Aññaṃ uppajjate cittaṃ, aññaṃ cittaṃ nirujjhati.

Avīcimanusambandho, nadīsotova vattatīti².

Evam abhikkamādīsu asammuyhanaṃ asammohasampajaññaṃ nāmāti. **Paccayasampattinti** paccayaaparīpūriṃ. **Ime cattāro**ti sīlasaṃvaro, santoso, indriyaṃvaro, satisampajaññanti ime cattāro araṇṇavāsassa

1. Taṭapaṭāyanta (Ka) 2. Dī-Ṭṭha 1. 173; Ma-Ṭṭha 1. 265; Saṃ-Ṭṭha 3. 255 piṭṭhesupī.

sambhārā. **Vattabbataṃ āpajjati**ti “asukassa bhikkhuno araṇṇe tiracchānagatānaṃ viya vanacarakānaṃ viya ca nivāsamattameva, na araṇṇāvāsānucchavikā kāci sammāpaṭipatti”ti apavādasena vattabbataṃ, āraṇṇakehi vā tiracchānagatehi vanacarakavisabhāgajanehi vippaṭipattivasena vatthabbataṃ āpajjati. **Bheravasaddaṃ sāventi**, tāvatā apalāyantānaṃ **hatthehi sīsaṃ -pa- karonti**. Kālakasadisattā **kālakarṇaṃ**, vītikkamasaṅkhātāṃ thullavajjaṃ. Tilakasadisattā **tilakarṇaṃ**, micchāvitakkasaṅkhātāṃ aṇumattavajjaṃ. **Tanti pītiṃ**. Vibhūtabhāvena upaṭṭhānato **khayato sammasanto**.

Vivittanti janavivittaṃ. Tenāha “**suññaṃ**”ti. Taṃ pana janasaddanigghosābhāvena veditaḥṭṭhaṃ saddakaṇṭakattā jhānassāti āha “**appasaddaṃ appanigghosanti attho**”ti. **Etadevā**ti nissaddataṃyeva. **Vihāro** pākāraparicchinno sakalo āvāso. **Aḍḍhayogo** dīghapāsādo, “garuḷasaṇṭhānapāsādo”tipi vadanti. **Pāsādo** caturassapāsādo. **Hammiyaṃ** muṇḍacchadanapāsādo. **Aṭṭo** paṭirājūnaṃ paṭibāhanayoggo catuppañcabhūmako patissayaviseso. **Mālo** ekakūṭasaṅgahito anekakoṇavanto patissayaviseso. Aparo nayo—**vihāro** nāma dīghamukhapāsādo. **Aḍḍhayogo** ekapassacchadanakasenāsanāṃ. Tassa kira ekapasse bhitti uccatārā hoti, itarapasse nīcā. Etena taṃ ekapassacchadanakāṃ hoti. **Pāsādo** nāma āyatacaturassapāsādo. **Hammiyaṃ** muṇḍacchadanāṃ candhikaṅgaṇayuttaṃ. **Guhā** nāma kevalā pabbataguḥā. **Leṇaṃ** dvārabaddhaṃ pabbhāraṃ. **Maṇḍapoti** sākhāmaṇḍapo. Āvasathabhūtaṃ senāsanāṃ viharitabbatṭhena **vihārasenāsanāṃ**. Masārakādi mañcapīṭhaṃ tattha attharitabbabhisi upadhānaṅca mañcapīṭhasambandhato **mañcapīṭhasenāsanāṃ**. Cimilikādi bhūmiyaṃ santharitabbatāya **santhataśenāsanāṃ**. Abhisāṅkhatābhāvato kevalaṃ sayanassa nisajjāya ca okāśabhūtaṃ rukkhamaṇḍalādi paṭikkamitabbatṭhānaṃ **okāśasenāsanāṃ**. **Senāsanaggahaṇena gahitamevā**ti “vivittaṃ senāsanā”ti iminā senāsanaggahaṇena gahitameva sāmāññaṃjotanābhāvato.

Yadi evaṃ kasmā “araṇṇaṃ”ti vuttanti āha “**imassa paṇā**”ti-ādi. **Bhikkhunīnaṃ** vasena āgatanti idaṃ vinaye tathā āgataṃ sandhāya

vuttaṃ, **abhidhammepi**¹ pana “araññanti nikkhamitvā bahi indakhilā sabbametaṃ araññan”ti āgatameva. Tattha hi yaṃ na gāmapadesantogadham, taṃ araññanti nippariyāyavasena tathā vuttaṃ. **Dhūtaṅganiddese**² yaṃ vuttaṃ, taṃ yuttaṃ, tasmā tattha vuttanayena gahetabbanti adhippāyo. **Rukkhamūlanti** rukkkhasamīpaṃ. Vuttaṃ hetuṃ “yāvata majjhanhike kāle samantā chāyā pharati, nivāte paṇṇāni patanti, ettāvata rukkkhamūlan”ti. **Sela**-saddo avisesato pabbatapariyāyoti katvā vuttaṃ “**pabbatanti selan**”ti, na silāmayameva. Paṃsumayādiko hi tividhopi pabbato evāti. **Vivaranti** dvinnam pabbatānam mitho āsannatare t̥hitānam ovarakādisadisam vivaram. **Ekasmiṃyeva vā** pabbate. **Umaṅgasadisanti** suduṅgāsadisam³. **Manussānam anupacaraṭṭhānanti** pakatisaṅcāravasena manussehi na saṅcaritabbaṭṭhānam. **Ādi**-saddena “**vanapatthanti** vanasaṅtānametaṃ senāsanānam adhivacanam. **Vanapatthanti** bhiṃsanakānametaṃ. **Vanapatthanti** salomahaṃsānametaṃ. **Vanapatthanti** pariyaṅtānametaṃ. **Vanapatthanti** na manussūpacārānametaṃ senāsanānam adhivacanan”ti⁴ imaṃ pāḷippadesaṃ saṅgaṇhāti. **Acchannanti** kenaci chadanena antamaso rukkkhasākhāyapi na chāditaṃ. **Nikkhaḍḍhitvāti** nīharitvā. **Pabbhāraleṇasadiseti** pabbhārasadise, leṇasadise vā.

Piṇḍapātapariyesanam **piṇḍapāto** uttarapadalopenāti āha “**piṇḍapātapariyesanato paṭikkanto**”ti. **Pallaṅkanti** ettha **pari**-saddo samantatoti etasmiṃ athe, tasmā vāmoruṃ dakkhiṇoruṅca samaṃ t̥hapetvā ubho pāde aññaṃaññaṃ sambandhe katvā nisajjā pallaṅkanti āha “**samantato ūrubaddhāsanam**”ti. Ūrūnam bandhanavasena nisajjā pallaṅkam. **Ābhujitvāti** ca yathā pallaṅkavasena nisajjā hoti, evaṃ ubho pāde ābhujite samiṇjite katvā. Taṃ pana ubhinnaṃ pādānam tathāsambandhataṅkaraṇanti āha “**bandhitvā**”ti. Heṭṭhimakāyassa anujukam t̥hapanam nisajjāvacaneneva bodhitanti **ujum kāyanti** ettha **kāya**-saddo uparimakāyavisayoti āha “**uparimasarīram ujukam t̥hapetvā**”ti. Taṃ pana ujukam t̥hapanam sarūpato payojanato ca dassetuṃ “**aṭṭhārasā**”ti-ādi vuttaṃ. **Na paṇamantīti** oṇamanti. **Na paripatatīti** na vigacchati vīthiṃ na laṅgheti,

1. Abhi 2. 260 piṭṭhe.

2. Visuddhi 1. 19 piṭṭhe.

3. Suruḷhasadisam (Ka) Dī-Ṭī 1. 257; Sī-Ṭī Abhinava 2. 122 piṭṭhesu passitabbam.

4. Abhi 2. 260 piṭṭhe.

tato eva pubbenāparam visesasampattiya kammaṭṭhānam vuddhiṃ phātiṃ gacchati. **Parimukhanti** ettha **pari**-saddo abhi-saddena samānatthoti āha “**kammaṭṭhānābhimukhan**”ti, bahiddhā puthuttārammaṇato nivāretvā kammaṭṭhānamyeva purakkhatvāti attho. Samīpattho vā **pari**-saddoti dassento “**mukhasamīpe vā katvā**”ti āha. Ettha ca yathā “vivittam senāsanam bhajati”ti adinā bhāvanānurūpaṃ senāsanam dassitam, evaṃ **nisīdati**ti iminā alīnānuddhaccapakkhiyo santo iriyāpatho dassito. “Pallankam ābhujitvā”ti iminā nisajjāya dalhabhāvo. “Parimukham satim upaṭṭhapetvā”ti iminā ārammaṇapariggahūpāyo.

Parīti pariggahaṭṭho “pariṇāyikā”ti-ādīsu¹ viya. **Mukhanti niyyānaṭṭho** “suññatavimokkhamukhan”ti-ādīsu viya. Paṭipakkhato niggamanaṭṭho hi niyyānaṭṭho, tasmā **pariggahitaniyyānam satinti** sabbathā gahitāsammosam pariccattasammosam satim katvā, paramasatinepakkam upaṭṭhapetvāti attho.

Abhijjhāyati vijjhati abhikaṅkhati etāyāti **abhijjhā**, lobho. **Lujjanaṭṭhenāti** bhijjanaṭṭhena, khaṇe khaṇe bhijjanaṭṭhenāti attho. **Vikkhambhanavasenāti** ettha vikkhambhanam anuppādanam appavattanam paṭipakkhena suppahīnatā. **Pahīnattāti** ca pahīnasadisatam sandhāya vuttam jhānassa anadhiḡatattā. Tathāpi nayidam cakkhu viññāṇam viya sabhāvato vigatābhijjham, atha kho bhāvanāvasena. Tenāha “**na cakkhuviññāṇasadisena**”ti. **Eseva nayoti** yathā cakkhuviññāṇam sabhāvena vigatābhijjham abyāpannaṅca na bhāvanāya vikkhambhitattā, na evamidam. Idam pana cittam bhāvanāya parisodhitattā abyāpannam vigatathinamiddham anuddhataṃ nibbicikicchaṅcāti attho. **Purimapakatinti** parisuddhapaṇḍarasabhāva. “Yā tasmim samaye cittassa akalyatā”ti-ādina² thinassa, “yā tasmim samaye kāyassa akalyatā”ti-ādina² ca middhassa abhidhamme niddiṭṭhattā vuttam “**thinam cittagelaṇṇam middham cetasikagelaṇṇam**”ti. Satipi hi aññamaññam avippayoge cittakāyalahutādīnam viya cittacetasikānam yathākkamam taṃtamvisesassa yā tesam akalyatādīnam visesapaccayatā, ayametesam sabhāvoti daṭṭhabbam. **Ālokasaññīti** ettha atisayattavisiṭṭha-atthi-atthāvabodhakoyamīkāroti dassento āha “**rattimpi -pa- samannāgato**”ti. **Idam ubhayanti** satisampajaññamāha.

1. Abhi 1. 20 piṭṭhe.

2. Abhi 1. 233; Abhi 2. 263 piṭṭhesu.

Atikkamitvāti vikkhambhanavasena pajahitvā. Kathamidam kathamidanti pavattiyā kathamkathā, vicikicchā, sā etassa atthīti kathamkathī, na kathamkathīti **akathamkathī**, nibbikicchā.

Lakkhaṇādibhedatoti ettha **ādi**-saddena paccayaparihānappahāyakādīnampi saṅgaho daṭṭhabbo. Tepi hi pabhedato daṭṭhabbāti. **Ucchinditvā pātentī**ti ettha ucchindanam pātanañca tāsam paññānam anuppannānam uppajjitum appadānameva. Iti mahaggaṭānuttarapaññānam ekaccāya ca parittapaññāya anuppattihetubhūtā nīvaraṇadhammā itarāya ca samatthataṃ vihanantiyevāti **“paññāya dubbalīkaraṇā”**ti vuttā. **Appentoti** nigamento.

Attantapasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Taṇhāsuttādivaṇṇanā

199-200. Navame tayo bhava ajjhottharivā ṭhitam “ajjhaticassa upādāya aṭṭhārasa taṇhāvicarītānī”ti-ādinā vuttam taṃ taṃ attano koṭṭhāsabhūtam jālametissā atthīti **jālinī**. Tenāha **“tayo vā bhava”**ti-ādi. **Tattha tatthāti** tasmim tasmim bhava, ārammaṇe vā. **Apicāti**-ādinā niddesanayena visattikāpadassa attham dassento niddesapāḷiyā ekadesam dasseti **“visamūlā”**ti-ādinā. Ayam hettha **niddesapāḷi**¹—

“Visattikāti kenaṭṭhena visattikā? Visatāti visattikā. Visaṭāti visattikā. Visālāti visattikā. Visakkatīti visattikā. Visamharatīti visattikā. Visamvādikāti visattikā. Visamūlāti visattikā. Visaphalāti visattikā. Visaparibhogāti visattikā. Visālā vā pana sā taṇhā rūpe sadde gandhe rase phoṭṭhabbe kule gaṇe āvāse lābhe yase pasamsāya sukhe cīvara piṇḍapāta senāsana gilānapaccayabhesajja parikkhāre kāmādhātuyā rūpadhātuyā arūpadhātuyā kāmabhava rūpabhava arūpabhava saññibhave asaññibhave

1. Khu 7. 7; Khu 8. 76, 242 piṭṭhesu.

nevasaññināsaññibhave ekavokārabhave catuvokārabhave
pañcavokārabhave atīte anāgate paccuppanne
diṭṭhasutamutaviññātābhesu visaṭṭha vitthatāti visattikā”ti.

Tattha¹ **visaṭṭhi**ti vitthatā rūpādīsu tebhūmakadhammabyāpanavasena.
Visaṭṭhiti purimavacanameva ta-kārassa ta-kāraṃ katvā vuttaṃ. **Visālā**ti
vipulā. **Visakka**ti parisahati. Ratto hi rāgavatthunā parena tāliyamānopi
sahati, vipphandaṇaṃ vā “visakkanan”ti vadanti. **Visamharati**ti tathā tathā
kāmesu ānisaṃsaṃ dassenti vividhehi ākārehi
nekkhammābhimukhappavattito cittaṃ saṃharati saṃkhipati. Visaṃ vā
dukkhaṃ, taṃ harati upaneti attho. Aniccādiṃ niccādito gaṇhanti
visaṃvādikā hoti. Dukkhanibbattakassa kammassa hetubhāvato **visamūlā**,
visaṃ vā dukkhadukkhadibhūtā vedanā mūlaṃ etissāti **visamūlā**.
Dukkhasamudayaṭṭhā visaṃ phalaṃ etissāti **visaphalā**. Taṇhāya rūpādikassa
dukkhassa paribhogo hoti, na amatassāti sā **visaparibhogā** vuttā. Sabbattha
niruttivasena padasiddhi veditabbā. Yo panettha padhāno attho, taṃ
dassetuṃ puna “**visaṭṭha vā panā**”ti-ādi vuttaṃ.

Tantaṃ vuccati² vatthavinanattamaṃ tantavāyehi daṇḍake āsañcitvā
pasāritasuttavaṭṭi “tanīyati”ti katvā, taṃ pana suttamaṃ santānākulatāya
nidassanabhāvena ākulameva gahitanti āha “**tantamaṃ viya ākulajāto**”ti.
Saṅkhepato vuttamatthamaṃ vitthārato dassetuṃ “**yathā nāmā**”ti-ādi vuttaṃ.
Samānetunti pubbenāparaṃ samaṃ katvā ānetuṃ, avisamaṃ ujum kātunti
attho. Tantameva vā ākulaṃ tantākulaṃ, tantākulaṃ viya jāto bhūtoti
tantākulakajāto. Vinanato gulāti ittiliṅgavasena laddhanāmassa tantavāyassa
guṇṭhikaṃ nāma ākulabhāvena aggato vā mūlato vā duviññeyyameva
khalibaddhavantasuttanti āha “**gulāguṇṭhikaṃ vuccati**
pesakārakañjiyasuttan”ti. **Sakuṇikā**ti paṭapadasakuṇikā³. Sā hi
rukkhasākhāsu olambanakuṭavā hoti. Taṃ

1. Mahāniddeśa-Ṭṭha 35; Saṃ-Ṭṭi 1. 50 piṭṭhesupi passitabbaṃ.

2. Dī-Ṭṭi 2. 98; Saṃ-Ṭṭi 2. 103 piṭṭhesupi passitabbaṃ.

3. Kuṭabandhasakuṇikā (Ka), kulāvakasakuṇikā (Dī-Ṭṭi 2. 90 piṭṭhe),
vaṭṭacāṭakasakuṇikā (Saṃ-Ṭṭi 2. 104 piṭṭhe.)

hi sā kuṭavaṃ tato tato tiṇahīrādike ānetvā tathā vinati, yathā te pesakārakañjīyasuttaṃ viya aggena vā aggaṃ, mūlena vā mūlaṃ samānetuṃ vivecetūṃ vā na sakkā. Tenāha “**yathā**”ti-ādi. **Tadubhayampi** “gulāguṇṭhikan”ti vuttaṃ kañjīyasuttaṃ kulāvakañca. **Purimanayenevā**ti “evameva sattā”ti-ādinā vuttanayeneva. Kāmaṃ muñjapabbajatiṇāni yathājātānipi dīghabhāvena patitvā araññaṭṭhāne aññamaññaṃ vinandhitvā ākulabyākulāni hutvā tiṭṭhanti, tāni pana na tathā dubbiveciyāni yathā rajjubhūtānīti dassetuṃ “**yāthā tānī**”ti-ādi vuttaṃ. Sesamettha heṭṭhā vuttanameva.

Apāyāti avaḍḍhikā, sukhena, sukhahetunā vā virahitāti attho. **Sukkhassa gatibhāvatoti** āpāyikassa dukkhassa pavattiṭṭhānabhāvato. **Sukhasamussayatoti** abbhudayatato. **Vinipatitattā**ti virūpaṃ nipātattā, yathā tenattabhāvena sukkasamussayo na hoti, evaṃ nipatitakkā. **Itaroti** saṃsāro. Nanu “apāyan”ti-ādinā vuttopi saṃsāro evāti? Saccametaṃ, nirayādīnaṃ pana adhimattadukkkhabhāvadassanattamaṃ apāyādiggahaṇaṃ. Gobalībaddaṇāyenāyamatto veditabbo.

Khandhānañca paṭipāṭīti pañcannaṃ khandhānaṃ hetuphalabhāvena aparāparappavatti. **Abbocchinnam vattamānā**ti avicchedena vattamānā. **Tam sabbampī**ti tam “apāyan”ti-ādinā vuttaṃ sabbaṃ apāyadukkhañca vaṭṭadukkhañca. **Mahāsamudde vātakkhittā nāvā viyā**ti idaṃ paribbhamanaṭṭhānassa mahantadassanattamañceva paribbhamanassa anavaṭṭhitatādassanattamañca upamā. **Yante yuttagoṇo viyā**ti idaṃ pana avasībhāvadassanattamañceva duppamokkhabhāvadassanattamañcāti veditabbaṃ.

“**Samūhaggā**hoti taṇhāmānadiṭṭhīnaṃ sādharāṇaggāho”ti vadanti, “itthaṃ evaṃ saññathā”ti pana visesaṃ akatvā gahaṇaṃ samūhaggāhoti daṭṭhabbo. **Visesaṃ akatvā**ti ca anupanidhānaṃ samato asamato ca upanimānanti imaṃ vibhāgaṃ akatvāti attho. **Itthanti** hi anupanidhānaṃ kathitaṃ. **Evaṃ aññathā**ti pana samato asamato ca upanidhānaṃ. **Aññaṃ ākāra**nti parasantānagataṃ ākāraṃ.

Atthīti sadā saṁvijjatīti attho. **Sīdatī**ti nassati.

Saṁsayaparivitakkavasenati “kiṁ nu kho ahaṁ siyaṁ, na siyaṁ”ti evaṁ parivitakkavasena. **Patthanākappanavasena**ti “api nāma sādhu paṇāhaṁ siyaṁ”ti evaṁ patthanāya kappanavasena. **Suddhasīsā**ti taṇhāmānadiṭṭhīnaṁ sādharmaṇā sīsā. “Itthaṁ evaṁ aññathā”ti vuttassa visesassa anissitattā “**suddhasīsā**”ti vuttā. Tattha diṭṭhisīsehi diṭṭhiyā gahitāya tadavinābhāvinī taṇhā dassitā, catūhi sīdehi dvādasahi ca sīsamūlakehi mānadiṭṭhīhi ayameva taṇhā dassitāti āha “**evamete -pa- taṇhāvicaritadhammā veditabbā**”ti. Nanu ca mānadiṭṭhiggāhopi idhādhippeto, yato “taṇhāmānadiṭṭhivasena samūhaggāho”ti aṭṭhakathāyaṁ vuttaṁ, tasmā kathaṁ taṇhāvicaritānīti idaṁ vacanaṁ? Vuccate—diṭṭhimānesupi taṇhāvicaritānīti vacanaṁ aññamaññaṁ vippayogīnaṁ diṭṭhimānānaṁ taṇhāya avippayogānaṁ taṁmūlakattā tappadhānatāya katanti veditabbaṁ. Dasamaṁ uttānameva.

Taṇhāsuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Mahāvaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Catutthapaṇṇāsako niṭṭhito.

5. Pañcamapaṇṇāsaka

(21) 1. Sappurisavagga

1. Sikkhāpadasuttādivaṇṇanā

201-210. Pañcamassa paṭhame **asappurisoti** lāmakapuriso. Pāṇaṃ atipāṭetīti **pāṇātipātī**. Adinnaṃ ādiyatīti **adinnādāyī**. Kāmesu micchā caratīti **kāmesumicchācārī**. Musā vadatīti **musāvādī**. Surāmerayamajjapamāde tiṭṭhatīti **surāmerayamajjapamādaṭṭhāyī**. **Pāṇātipāte samādapetīti** yathā pāṇaṃ atipāṭeti, tathā naṃ tattha gahaṇaṃ gaṇhāpeti. Sesesupi eseṇa nayo. **Ayaṃ vuccatīti** ayaṃ evarūpo puggalo yasmā sayamaṅkatena ca dussīlyena samannāgato, yañca samādapitena kataṃ, tato upaḍḍhassa dāyādo, tasmā “asappurisenā asappurisataro”ti vuccati. **Sappurisoti** uttamapuriso. **Sappurimasana sappurisataroti** attanā ca katena susīlyena samannāgatattā yañca samādapito karoti, tato upaḍḍhassa dāyādattā uttamapurisenā uttamapurisataro. Ettha ca parena kataṃ dussīlyaṃ susīlyaṃ vā āṇattiyā attanā ca vacippayogena katanti āṇāpanavasena pasutapāpassa puññassa vā dāyādo “tato upaḍḍhassa dāyādo”ti vutto. Dutiyādīni uttānatthāneva.

Sikkhāpadasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Sappurisavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

211-220. Dutīyo parisāsobhanavaggo uttānatthoyeva.

(23) 3. Duccaritavaggavaṇṇanā

221-231. Tatiyassa paṭhamādīni uttānatthāneva. **Cintākavīti** ādīsu vatthu-anusandhi-ubhayameva cirena cintetvā karaṇavasena **cintākavi** veditabbo. Kiñci sutvā sutena assutaṃ anusandhetvā karaṇavasena **sutakavi**, kiñci atthaṃ upadhāretvā tassa saṅkhipanavittāraṇādivasena

atthakavi, yaṁkiñci parena kataṁ kabbāṁ nāṭakaṁ vā disvā taṁsadisameva aññaṁ attano ṭhānupattikappaṭibhānena karaṇavasena **paṭibhānakavi** veditabbo.

Duccaritavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

(24) 4. Kammavagga

1. Saṁkhittasuttavaṇṇanā

232. Catutthassa paṭhame **kāḷakanti** malīnaṁ cittassa appabhassarabhāvakaranti attho. Taṁ panettha kammaṭṭhappattameva adhippetanti āha “**dasa-akusalakammaṭṭhan**”ti. Kaṇhābhijātihetuto vā **kaṇhaṁ**. Tenāha “**kaṇhavipākaṁ**”ti. Apāyūpapatti manussesu ca dobhaggiyaṁ kaṇhavipāko, yaṁ tassa tamabhāvo vutto. **Nibbattanato**ti nibbattāpanato. **Paṇḍarakanti** odātaṁ, cittassa pabhassarabhāvakaranti attho. Sukkābhijātihetuto vā **sukkaṁ**. Tenāha “**sukkavipākaṁ**”ti. Saggūpapatti manussasobhaggiyaṁ sukkaṁ, yaṁ tassa jotibhāvo vutto. Ukkatṭhaniddesena pana “**sagge nibbattanato**”ti vuttaṁ, nibbattāpanatoti attho. **Missakakammanti** kālena kaṇhaṁ kālena sukkanti evaṁ missakavasena katakammaṁ. **Sukhadukkhavipākanti** vatvā tattha sukhadukkhānaṁ pavatti-ākāraṁ dassetuṁ “**missakakammaṁ hī**”ti-ādi vuttaṁ. Kammasa kaṇhasukkasamaññā kaṇhasukkābhijātihetutāyāti apacayagāmitāya tadubhayaviddhaṁsakassa kammakkhayakarakammasa idha suttapariyāyopi icchitoti āha “**ubhaya -pa- ayamettha attho**”ti. Tattha **ubyayavipākassāti** yathādhigatassa ubhayavipākassa. Sampattibhavaṇṇaṁ hi vipāko idha sukkaṁ sukkavipākoti adhippeto, na accantaparisuddho ariyaphalavipāko.

Saṁkhittasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Vitthārasuttavaṇṇanā

233. Dutīye **sabyābajjhanti** vā sadukkhaṃ, attanā uppādetabbena dukkhena sadukkhaṃ attho, dukkhasamvattanikanti vuttaṃ hoti. Kāyasaṅkhārādīsu kāyadvāre gahaṇādivasena copanappattā dvādasa akusalacetanā abyābajjhakāyasaṅkhāro nāma. Vacīdvāre hanusamcopenavasena vacībhedappavattikā tāyeva dvādasa vacīsaṅkhāro nāma. Ubhayacopanaṃ appatvā raho cintentassa manodvāre pavattā manosaṅkhāro nāma. Iti tīsupi dvāresu kāyaduccaritādibhedā akusalā cetanāva saṅkhārāti veditabbā. **Abhisāṅkharotīti āyūhati**, taṃ pana āyūhanaṃ paccayasamavāyasiddhito saṅkaḍḍhitvā piṇḍanaṃ viya hoti. **Sadukkhaṃ lokanti** apāyalokamāha. **Vipākaphassāti** phassasīsenā tattha vipākappavattamāha. **Vemānikapetāti** idaṃ bāhullato vuttaṃ, itaresampi vinipātikānaṃ kālēna sukhaṃ, kālēna dukkhaṃ hoti. **Tassa pahānāyāti** tassa yathāvuttassa kammaṃ anuppattidhammatāpādanāya. **Yā cetanāti** yā apacayagāminicetanā. Tenevāha “**vivaṭṭagāminī maggacetanā veditabbā**”ti.

Vitthārasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Soṇakāyanasuttādivaṇṇanā

234-240. Tatiye **purimāni bhante divasāni purimatarānī**ti ettha hiyyo divasaṃ purimaṃ nāma, tato paraṃ purimataranti āha “**atītānantaradivasato paṭṭhāyā**”ti-ādi. Iti imesu dvīsu pavattito yathākkamaṃ purimapurimatarabhāvo dassito. Evaṃ santēpi yadettha “purimataran”ti vuttaṃ, tato pabhūti yaṃ yaṃ oraṃ, taṃ taṃ purimaṃ. Yaṃ yaṃ paraṃ, taṃ taṃ purimataraṃ orapārabhāvassa viya purimatarabhāvassa ca apekkhāsiddhattā. Sesam vuttanayameva. Catuttādīni uttānatthāneva.

Soṇakāyanasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Samaṇasuttādivaṇṇanā

241-2. Dasame **sesapadesupī**ti “idha dutiyo samaṇo”ti-ādīsu sesapadesupi. Yathāhi “viviceva kāmehī”ti¹ ettha kato niyamo “vivicca akusalehī”ti etthāpi katoyeva hoti sāvadhāraṇa-atthassa icchitabbattā, evamidhāpīti. Tenāha “**dutiyādayopi hī**”ti-ādi. Sāmaññaphalādhigamavasena nippariyāyato samaṇabhāvoti tesam vasetthā cattāro samaṇā desitā. Imasmiṃ hi thāne cattāro phalaṭṭhakasamaṇāva adhippetā samitapāpasamaṇaggahaṇato. Kasmā panettha mahāparinibbāne viya maggaṭṭhā tadatthāya paṭipannāpi na gahitāti? Veneyyajjhāsayato. Tattha hi maggaḍdhigamattāya vipassanāpi ito bahiddhā natthi, kuto maggaḍḍhalānīti dassentena bhagavatā “ñāyassa dhammassa padasavattī, ito bahiddhā samaṇopi natthī”ti² vuttaṃ, idha pana niṭṭhānappattameva taṃtaṃsamaṇabhāvaṃ gaṇhantena phalaṭṭhakasamaṇāva gahitā, maggaṭṭhato phalaṭṭho savisesaṃ dakkhiṇeyyoti. Svāyamattho dvīsu suttesu desanābhedeneva paññāyatīti. **Rittāti** vivittā. **Tucchāti** nissārā paṭipannakasārābhāvato.

Pavadanti etehīti **pavādā**. Diṭṭhigatikānaṃ nānādiṭṭhidīpakasamayāti āha “**cattāro sassatavādā**”ti-ādi. Tatthacattāro **sassatavādā**ti lābhivasena tayo, takkivasena ekoti evaṃ cattāro sassatavādā. Pubbenivāsaññalābhī titthiyo mandapañño anekajāṭisatasahassamattaṃ anussarati, majjhapañño dasa samvattavivattakappāni, tikkhapañño cattālīsa samvattavivattakappāni, na tato paraṃ. So evaṃ anussaranto “sassato attā ca loko cā”ti ativadati, takkī pana takkapaṭipāyāhataṃ vīmaṇnucaritaṃ sayampaṭibhānaṃ “sassato attā ca loko cā”ti abhivadati. Tena vuttaṃ “lābhivasena tayo, takkivasena ekoti evaṃ cattāro sassatavādā”ti.

1. Dī 1. 69; Ma 1. 214, 231, 239; Saṃ 1. 412; Aṃ 1. 441; Aṃ 2. 21 piṭṭhādīsu.

2. Dī 2. 125 piṭṭhe.

Sattesu saṅkhāresu ca ekaccaṃ sassatanti pavatto vādo
ekaccasassatavādo. So pana
brahmakāyikakhiḍḍāpadosikamanopadosikattabhāvato cavitvā idhāgatānaṃ
tak kino ca uppajjanavasena catubbidhoti āha “**cattāro ekaccasassatavādā**”ti.

Cattāro antānantikāti ettha amati gacchati ettha vosānanti anto,
mariyādā. Tappaṭisedhena ananto. Anto ca ananto ca antānanto
sāmaññaṃ middesena, ekasesena vā “nāmarūpapaccayā saḷāyatanan”ti-ādisu¹
viya. Antānantasahacarito vādo antānanto yathā “kuntā carantī”ti.
Antānantasannissayo vā yathā “mañcā ghosantī”ti. So etesaṃ atthīti
antānantikā. “Antavā attā ca loko ca, anantavā attā ca loko ca, antavā ca
anantavā ca attā ca loko ca, nevantavā nānantavā”ti evaṃ pavattavādā
cattāro. Avaḍḍhitakasiṇassa taṃ kasiṇaṃ attāti ca lokoti ca gaṇhantassa
vasena paṭhamo vutto, dutiyo vaḍḍhitakasiṇassa vasena vutto, tatiyo tiriyaṃ
vaḍḍhetvā uddhamadho avaḍḍhitakasiṇassa, catuttho takkivasena vutto.
Ettha ca yuttaṃ tāva purimānaṃ tiṇṇaṃ vādānaṃ antañca anantañca
antānantañca ārabha pavattavādattā antānantikattaṃ, pacchimassa pana
tadubhayanisedhanavasena pavattavādattā kathamantānantikattanti?
Tadubhayappaṭisedhanavasena pavattavādattā eva.
Antānantikappaṭisedhavādopi hi antānantavisayo eva taṃ ārabha pavattattā.

Na maratīti amarā, kā sā? “Evantipi me no”ti-ādinā² nayena
pariyantarahitā diṭṭhigatikassa diṭṭhi ceva vācā ca. Vividho khepoti
vikkhepo, amarāya diṭṭhiyā, vācāya vā vikkhepoti amarāvikkhepo, so etassa
atthīti **amarāvikkhepiko**. Atha vā amarā nāma macchajāti, sā
ummujjanādivasena udake sandhāvamānā gāhaṃ na gacchati, evamevaṃ
ayampi vādo ito cito ca sandhāvati, gāhaṃ na upagacchatīti
amarāvikkhepoti vuccati, so etesaṃ atthīti **amarāvikkhepikā**. Svāyaṃ vādo
musāvādānuyogachandarāgabhaya mohabhāvahetukatāya catudhā pavattoti
āha “**cattāro amarāvikkhepikā**”ti.

1. Ma 3. 109; Khu 1. 77 piṭṭhesu.

2. Dī 1. 24 piṭṭhe.

Adhicca yaticchakaṃ yaṃ kiñci kāraṇaṃ kassaci buddhipubbaṃ vā vinā samuppannoti attalokasaññitānaṃ khandhānaṃ adhicca pavatti-ākārārammaṇaṃ dassanaṃ tadākārasannissayena pavattito tadākārasahacaritatāya ca “adhiccasamuppannaṃ”ti vuccati yathā “mañcā ghosanti”, “kuntā caranti”ti ca. Taṃ etesaṃ atthīti **adhiccasamuppannikā**. Lābhivasena takkivasena ca “**dve adhiccasamuppannikā**”ti vuttaṃ.

Saññīti pavatto vādo saññivādo, so etesaṃ atthīti **saññivādā**. Rūpicatukkaṃ ekantasukhacatutthanti imesaṃ catunnaṃ catukkānaṃ vasena **soḷasa saññivādā**. Imesuyeva purimānaṃ dvinnāṃ catukkānaṃ vasena **aṭṭhasaññivādā**, **aṭṭha nevasaññināsaññivādā** veditabbā. Kevalaṃ hi tattha “saññī attā”ti gaṇhantānaṃ tā diṭṭhiyo, idha asaññīti ca nevasaññināsaññīti ca.

Satta ucchedavādāti manussattabhāve kāmāvacaradevattabhāve rūpāvacarattabhāve catubbidhārūpattabhāve ca ṭhatvā sattassa ucchedapaññāpanavasena satta ucchedavādā.

Pañca diṭṭhadhammanibbānavādāti pañcakāmaguṇa-upabhogavasena catubbidharūpajjhānasukhaparibhogavasena ca diṭṭhadhamme nibbūtipaññāpanavādā. **Diṭṭhadhammoti** paccakkhadhammo vuccati, tattha tattha paṭiladdhattabhāvassetāṃ adhivacanaṃ. Diṭṭhadhamme nibbānaṃ diṭṭhadhammanibbānaṃ, imasmiṃyeva attabhāve dukkhavūpasamanti attho. Taṃ vadantīti **diṭṭhadhamanibbānavādā**.

Ñāyati kamati paṭivijjhatīti ñāyo, so eva nibbānasampāpakahetutāya dhammoti āha “**ñāyassa dhammassā**”ti. **Ito bahiddhā samaṇopi natthīti**-ādīsu kasmā panete aññattha natthīti? Akkhettaṭṭhāya. Yathā hi na āragge sāsapo tiṭṭhati, na udakapiṭṭhe aggi balati, na piṭṭhipāsāṇe bijāni viruhanti, evamevaṃ bāhiresu tiṭṭhāhatanesu na ime samaṇā uppajjanti, imasmiṃyeva sāsane uppajjanti. Kasmā? Sukkhettaṭṭhāya. Sā pana nesaṃ akkhettaṭṭhā ca ariyamaggassa abhāvato bhāvato ca veditabbā. Tenāha bhagavā—

“Yasmiṃ kho Subhadda dhammavinaye ariyo aṭṭhaṅgiko maggo na upalabbhati, samaṇopi tattha na upalabbhati, dutiyopi

tattha samaṇo na upalabbhati, tatiyopi tattha samaṇo na upalabbhati, catutthopi tattha samaṇo na upalabbhati. Yasmim ca kho Subhadda dhammavinaye ariyo aṭṭhaṅgiko maggo upalabbhati, samaṇopi tattha upalabbhati, dutiyopi tattha, tatiyopi tattha, catutthopi tattha samaṇo upalabbhati. Imasmim kho Subhadda dhammavinaye ariyo aṭṭhaṅgiko maggo upalabbhati, idheva subhadda samaṇo, idha dutiyo samaṇo, idha tatiyo samaṇo, idha catuttho samaṇo, suññā parappavādā samaṇebhi aññehi”ti¹.

Ariyamaggassa ca abhāvo bhāvo ca superisuddhassa sīlassa superisuddhāya samathavipassanābhāvanāya abhāvato bhāvato ca veditabbo. Tadubhayañca durakkhātasvākkhātabhāvaHetukaṃ. So ca asammāsambuddhappaveditattā. Yasmā titthāyatanaṃ akkhettaṃ, sāsanaṃ khettaṃ, tasmā yathā surattahatthapādo bhāsurakesarabhāro siho migarājā na susāne vā saṅkārakūṭe vā paṭivasati, tiyojanasahassavitthataṃ pana Himavantaṃ ajjhogāhetvā maṇiguhāyameva vasati, yathā ca chaddanto nāgarājā na gocariyahatthi kulādīsu navase kulesu uppajjati, yathā ca valāhako assarājā na gadrabhakule vā ghoṭakakule vā uppajjati, sindhutīre pana sindhavakuleyeva uppajjati, yathā ca sabbakāmadadaṃ manoharaṃ maṇirātanaṃ na saṅkārakūṭe vā paṃsupabbatādīsu vā uppajjati, vipulapabbatabbhantareyeva uppajjati, yathā ca timirapiṅgalo maccharājā na khuddakapokkharāṇīsu uppajjati, caturāsītiyojanasahassagambhīre mahāsamuddeyeva uppajjati, yathā ca diyaḍḍhayojanasatiko suvaṇṇarājā na gāmadvāre eraṇḍavanādīsu paṭivasati, mahāsamuddaṃ pana ajjhogāhetvā simbalidahavaneyeva paṭivasati, yathā ca dhataratṭho suvaṇṇaḥmaṃso na gāmadvāre āvāṭakādīsu paṭivasati, navutisatasahassaparivāro pana hutvā cittakūṭeyeva paṭivasati, yathā ca catuddīpissaro cakkavattirājā na nīcakule uppajjati, asambhinna-jātiyakhattiyakuleyeva pana uppajjati, evamevaṃ imesu samaṇesu ekasamaṇopi na aññattha titthāyatane uppajjati, ariyamaggaparikkhate pana buddhasāsane

1. Dī 2. 124 piṭṭhe.

yeve uppajjati. Tenāha bhagavā “idheva bhikkhave samaṇo -pa- suññā parappavādā samaṇebhi aññehī”ti¹. Ekādasame natthi vattabbam.

Samaṇasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Kammavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

(25) 5. Āpattibhayavagga

1. Saṃghabhedakasuttavaṇṇanā

243. Pañcamassa paṭhame **vivādādhikaraṇādisūti** vivādādhikaraṇam anuvādādhikaraṇam āpattādhikaraṇam kiccādhikaraṇanti imesu catūsu. Tattha dhammoti vā adhammoti vā aṭṭhārasahi vatthūhi vivadantānam bhikkhūnam yo vivādo, idam **vivādādhikaraṇam** nāma. Sīlavipattiyā vā ācaradiṭṭhi-ājīvavipattiyā vā anuvadantānam yo anuvādo upavadanā ceva codanā ca, idam **anuvādādhikaraṇam** nāma. Mātikāya āgatā pañca, vibhaṅge dveti sattapi āpattikkhandhā, idam **āpattādhikaraṇam** nāma. Saṃghassa apalokaṇādīnam catunnam kammānam karaṇam idam **kiccādhikaraṇam** nāma. Sesamettha uttānameva.

Saṃghabhedakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Āvattibhayasuttādivaṇṇanā

244-5. Dutiye bhassati niratthakabhāvena khipīyatīti bhasmam, chārikā. Tassa puṭam bhaṇḍikā **bhasmapuṭam**. Tenāha “**bhasmapuṭanti chārikābhaṇḍikan**”ti. Tatiyam uttānatthameva.

Āpattibhayasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Ma 1. 92; Am 1. 560 piṭṭhesu.

4. Seyyāsuttādivaṇṇanā

246-9. Catutthe **petāti** peccabhāvaṃ gatā. Te pana yasmā idha katakālakiriya kālana katajīvitucchedā honti, tasmā vuttaṃ “**kālakatā vuccanti**”ti, matāti attho. Atha vā peccabhavaṃ gatā, petūpapattivāsena nibbattiṃ upagatāti attho. Tenāha “**atha vā petavisaye nibbattā petā nāmā**”ti. **Ekena passena sayitum na sakkonti** dukkhupattito.

Tejussadattāti iminā sīhassa abhīrukabhāvaṃ dasseti. Bhīrukā sesamigā attano āsayam pavisitvā santāsapubbakaṃ yathā tathā sayanti, sīho pana abhīruko sabhāvato satokārī bhikkhu viya satim upaṭṭhapetvā sayati. Tenāha “**dve purimapāde**”ti-ādi. Dakkhiṇe purimapāde vāmassa purimapādassa ṭhapanavasena **dve purimapāde ekasmiṃ ṭhāne ṭhapatvā. Pacchimapāde** vuttanayeneva idhāpi ekasmiṃ ṭhāne ṭhapanam veditabbaṃ, **ṭhitokāsasallakkhaṇam** abhīrukavaseneva. **Sīsam pana ukkhipitvāti**-ādinā vuttasīhakiriya anutrastappabujjhanā viya abhīrubhāvasiddhadhammatāvasenevāti veditabbā. **Sīhavijambhanaṃ** ativelam ekākāre ṭhapitānaṃ sarīrāvayavānaṃ gamanādikiriyaṃ su yogyabhāvāpādanattham. **Tikkhattum sīhanādanadanam** appesakkhamigarājehi parittāsapariharaṇattham.

Ayam vuccati bhikkhave tathā gataseyyāti iminā catutthajjhānaseyyā Tathāgataseyyā nāmāti dasseti. Seti abyāvaṭabhāvena pavattati etthāti seyyā, catutthajjhānameva seyyā **catutthajjhānaseyyā**. Kim pana taṃ catutthajjhānanti? Ānāpānacatutthajjhānaṃ. Tattha hi ṭhatvā vipassanaṃ vadḍhetvā bhagavā anukkamena aggamaggaṃ adhigantvā tathāgato jātoti. Tayidaṃ padaṭṭhānaṃ nāma na seyyā, tathāpi yasmā “catutthajjhānasamanantarā bhagavā parinibbāyī”ti **mahāparinibbāne**¹ āgataṃ, tasmā lokiyacatutthajjhānasamāpatti eva tathāgataseyyāti keci. Evaṃ sati parinibbānakālikāva Tathāgataseyyā āpajjati, na ca bhagavā lokiyacatutthajjhānasamāpajjanabahulo vihāsi. Aggaphalavasena

1. Dī 2. 128 piṭṭhe.

pavattaṃ panettha catutthajjhānaṃ veditabbaṃ. Tattha yathā sattānaṃ niddūpagamalakkhaṇā seyyā bhavaṅgacittavasena hoti, sā pana nesam paṭhamajāṭisamanvayā yebhuyyavuttikā, evaṃ bhagavato ariyajāṭisamanvayaṃ yebhuyyavuttikaṃ aggaphalabhūtaṃ catutthajjhānaṃ tathāgataseyyāti veditabbaṃ. Pañcamādīni uttānatthāni.

Seyyāsuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Paṭhamavohārasuttavaṇṇanā

250-253. Aṭṭhame **anariyānanti** asādhūnaṃ nihīnānaṃ. **Vohārāti** saṃvohārā abhilāpā vā, “diṭṭhaṃ mayā”ti evaṃvāditā. Ettha ca taṃtaṃsamuttāhāpakacetanāvasena attho veditabbo. Navamādīsu natthi pattabbaṃ.

Paṭhamavohārasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Āpattibhayavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Pañcamapaṇṇāsako niṭṭhito.

(26) 6. Abhiññāvagga

1. Abhiññāsuttādivaṇṇanā

254-256. Chaṭṭhassa paṭhame paccanīkasamanato **samatho**, samādhīti āha “**cittekaggatā**”ti. Aniccādinā vividhenākārena dassanato **vipassanā**, saṅkhārapariggāhakañāṇaṃ. Tenāha “**saṅkhārapariggahavipassanāññāna**”ti.

Dutiye anariyehi pariyesitabbattā anariyānaṃ pariyesanāti **anariyapariyesanā**. Sayam lāmakatāya anariyānaṃ pariyesanāti vā **anariyapariyesanā**. **Jarāsabhāvanti** jīraṇapakatikaṃ. Tatiyaṃ uttānameva.

Abhiññāsuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Mālukyaputtasuttādivaṇṇanā

257-263. Catutthe **apasādetī**ti niggaṇhāti. **Ussādetī**ti paggaṇhāti.
 Apasādanākāraṃ ussādanākāraṇca vibhāvetum “**kathan**”ti-ādi āradham.
 Pañcamādīni uttānāneva. Sesam suviññeyyameva.

Mālukyaputtasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Abhiññāvaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Iti manorathapūraṇiyā aṅguttaranikāyaṭṭhakathāya
 Catukkanipātavaṇṇanāya anuttānatthadīpanā samattā.

Dutiyo bhāgo niṭṭhito.

Aṅguttaraṭṭikāya dutiyabhāge

Saṁvaṇṇitapadānaṁ anukkamaṇikā

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]		[A]	
Akatavedī	28	Ajjataṁ	25
Akaṭhamkathī	382	Ajjavaṁ	59
Akaniṭṭhagāmī	189	Ajjhattaṁ	375
Akaniṭṭhā	32	Ajjhattasaṁyojano	32
Akasiraṁ	158	Ajjhopanno	209
Akampiyaṭṭhena	9	Añjalikaraṇīyo	195
Akāraṇavacchalo	56	Aññāṇaṁ	23
Akutobhayaṁ	253	Aṭṭakārakena	140
Akkamati	374	Aṭṭhānaṁ	22
Akkhamā	342	Aṇḍakā	61
Akkharappabhedā	131	Ataccharaṁ	171
Akkhitto	131	Atappā	32
Agalītapadabyañjanāya	321	Atipātikāni	192
Agārikapucchā	14	Atippago	184
Aggato	290	Atiyātuṁ	39
Aggappasādā	286	Attadamaṇaṁ	123
Aghato	331	Attapariccajanaṁ	21
Aghassa	17	Attabhāvīnaṁ	239
Accantaṁ	118	Attasanniyyātaṇaṁ	21
Accantakkhayo	41	Attādhipeyyaṁ	120
Accantaniṭṭho	218	Attānaṁ	369
Accantayogakkhemī	218	Atthaṁ	244
Accayo	191	Atthaṅgamo	284
Acchannaṁ	380	Atthapaṭisambhidā	347
Ajapālo	243	Atthavase	66
Ajinacammehi	158	Atthavaso	27, 122

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]		[A]	
Atthasādhikā	101	Anīhatadosaṃ	198
Adinnādāyī	386	Anukulaṃ	298
Adosāya	321	Anukulayaññaṃ	297
Addhā	167	Anucchavikaṃ	90
Adhamuttame	95	Anucchaviko	195
Adhammarāgatā	128	Anuddayā	93
Adhammikā	44	Anuddhamseti	327
Adhigaṇhanti	23	Anupagamañādivasena	22
Adhicittaṃ	198	Anupacāraṭṭhānaṃ	27
Adhiccasaṃuppannikā	391	Anupavajjo	144
Adhiṭṭhahanti	117	Anupāto	129
Adhippayāso	206	Anuppadātā	371
Adhivatthā	118	Anuyogavattaṃ	115
Adhivāsanakhanti	60	Anurūpadhammaṃ	321
Adhisīlaṃ	185	Anuvijjitvā	116
Anagāriyaṃ	3	Anusaññātum	39
Ananupavisitvā	58	Anusocati	3
Anabhāvaṃ	232	Anussarati	43
Anabhiṃjhadhammapadaṃ	277	Anussaritum	102
Anayo	171	Anussavo	166
Anariyapariyesanā	395	Anejamasokaṃ	18
Analaso	90	Anesanaṃ	270
Anavakāso	22	Anottappaṃ	5
Anavakkhitto	131	Anottāpī	232
Anātāpī	232	Anosakkaṇā	4
Anādīnavadassāvī	209	Antarakappe	107
Anāso	79	Antarato	292
Anitihaṃ	260	Antarahitā	115
Anīgho	99, 253	Antarā	292
Anītihaṃ	260	Antarāyikā	227

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]		[A]	
Antarikāya	292	Appaṭivānitā	4, 320
Antā	220	Appaṭivāno	46
Antānantikā	390	Appanā	96
Antogatā	264	Appamāṇasubhā	32
Antojanasmiṃ	83	Appamāṇābhā	31
Antonijjhānaṃ	5	Appamādarato	294
Antopūti	80	Appameyyo	205
Andhakaraṇo	180	Appasamārambho	139
Andhakārā	331	Appento	382
Annam	369	Appesakkhā	368
Apañjasā	313	Abbhavalāhakā	30
Apaṭṭhapanam	54	Abbhutamanussā	45
Apaṇṇakatā	84	Abyāpādam	274
Apatanasabhāvo	187	Abhavo	228
Apadānasobhanī	76	Abhikkantataro	15
Apanāmeti	169	Abhikkantena	15
Aparapariyāyavedanīyam	101	Abhikkanto	376
Aparādho	191	Abhiceto	248
Aparisesam	181	Abhiijhā	381
Apalibuddhāya	303, 321	Abhiijhāvinayo	279
Apasādeti	396	Abhiññātā	277
Apācīnam	237	Abhiññāpāram	129
Apāyamukhāni	353	Abhiññāpāragū	248
Apāyā	384	Abhibhosmi	120
Apārutamukho	323	Abhinivittṭho	44
Apilāpanalakkaṇo	65	Abhinivesam	275
Appaggho	196	Abhinīharati	135
Appaṭikūlam	18	Abhirūpe	15
Appaṭigho	375	Abhilāso	32
Appaṭivānapadhānam	4	Abhisāṅkhāro	83

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]		[A]	
Abhisajjati	369	Asantuṭṭhitā	64
Abhisamayo	302	Asappurisabhūmi	28
Abhūtaṃ	171	Asappuriso	386
Amakkhetvā	156	Asampajānā	40
Amaccā	117, 182	Asallīnaṃ	120
Amarāvikkhepiko	390	Asāraddho	120
Amātāputtikāni	149	Asucīhi	80
Ambilikāphalaṃ	45	Aseṭṭhacariyaṃ	176
Ayasūlāni	2	Assaddho	25
Araññavanapatthāni	27	Assādo	202
Arahā	22	Ahitā	19
Arānaṃ	153	Ahiraṃ	5
Ariyo	192	Ahosikammaṃ	101
Arīnaṃ	153		
Aru	92	[Ā]	
Arukūpamacitto	92	Ākaḍḍhīyati	359
Allīyitabbo	93	Ākāśacetiyaṃ	116
Avakujjapañño	96	Ākiṇṇāni	96
Avajānāti	314	Āgantukabhattaṃ	271
Avassayaṃ	92	Āgamanīyapaṭipadā	4
Avassayanaṭṭhena	127	Āgāmī	37
Avikkhepaṃ	274	Āghātento	46
Avikkhepo	48	Āciṇṇamanussā	45
Avinipātadhammo	187	Ājīvupāyavipatti	317
Aviruḷhidhammo	109	Āṇāpetvā	125
Avihā	32	Ādānaṃ	275
Aveccappasādo	182	Āpāyikā	203
Asaṃvutehi	327	Ābandhanaṃ	145
Asanaṃ	303	Ābandhanaṭṭhena	371
Asanivicakkaṃ	227	Ābādhikaṃ	116

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ā]		[U]	
Ābādho	143	Ukkaṭṭhā	291, 292
Ābhassarā	31	Ukkaṇṭhitaṃ	276
Āyamukhāni	353	Ukkhaliparipuñchanam	196
Ārakattā	153	Uggaṇhanam	374
Āramanti	332	Uggahāpaṇam	374
Ārāmo	371	Uggahitaṃ	247
Āropento	115	Uggilitum	29
Ālayārāmā	332	Ugghaṭitaññū	334
Ālayo	32	Ugghāṭetvā	88
Ālimpeyya	201	Ugghāṭeyya	16
Ālokasaññaṃ	299	Uccā	178
Āvaṭṭanimāyaṃ	162	Ucchedavādā	391
Āvaraṇam	83	Ujjhāyanti	184
Āvaraṇīyā	87	Uṇhavalāhakā	29
Āsaṃso	79	Utukkhānam	52
Āsabham	226	Utunī	148
Āsavakkhayo	87	Utupariṇāmajāni	318
Āsavavināsanato	135	Utuvaṣṣam	29
Āhutaṃ	97	Uttamādhamaṇi	301
Āhuneyyā	29	Uttasati	270
Āhuneyyo	195	Uttānīkaroti	217
Āḷaviyaṃ	110	Udāhaṭavelāya	334
[I]		Uddesabhataṃ	271
Iṭṭhā	308	Uddhamasoto	189
Iddhiyā	15	Uddhambhāgiyāni	33
Isipatana	83	Uddhammāni	44
Issarā	368	Uddhumātassa	92
		Upagacchati	226
		Upagaccheyya	22
		Upaṭṭhātu	170

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[U]		[U - Ū]	
Upaṇṇātaṃ	28	Ubhatobyūḷhaṃ	55
Upatthambhakam	103	Ummādam	78
Upaddavo	75	Urattāḷim	357
Upadhāreti	201	Ulūkapakkham	267
Upadhivipatti	106	Ussādeti	396
Upadhivivekattā	238	Uḷāro	331
Upadhisāṅkhayo	253	Uḷumpo	150
Upadhisampatti	106	Ūrubalī	115
Upadhisukham	47		
Upanibaddhā	228	[E]	
Upapajjavedaniyaṃ	101	Ekakiyā	253
Upapattipaṭilābhiyāni	333	Ekabījī	189
Upapīlakam	103	Ekabhattiko	373
Uparimukham	16	Ekāgāriko	220
Upalāpakā	261	Ekāhavāro	220
Upavattanam	314	Ekāhikam	220
Upasaggo	75	Ekībhāvaṃ	13
Upasaṅkamati	13	Ekodibhāvo	199
Upahacca	189	Eṇeyyakakammakāraṇam	2
Upahatattā	58	Erakavattakammakāraṇam	1
Upāyāso	5		
Upāsanato	24	[O]	
Upāsitaḅbo	93	Okoṭimako	79, 317
Uposathikam	271	Okkanti	147
Uposatho	172	Opakkamikā	143
Uppatanākārapattam	119	Opakkamikāni	319
Uppattiṭṭhānam	271	Opaneyyikam	128
Uppādo	124	Opapātiko	188
Uppilāvitabhāvattham	119	Obhāsakaraṇam	133
Ubbatṭetvā	28	Orambhāgiyāni	33

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[O]		[Ka]	
Oropitadhurā	41	Kāṇo	79, 317
Ovādo	52	Kābyaṃ	42
Osakkitvā	109	Kāmavitakko	199
Osāretvā	162	Kāmayogo	229
Otāretvā	118	Kāmesanā	294
Ohitasoto	169	Kāmesumicchācārī	386
[Ka]		Kāyaṅgaṃ	162
Kakkasā	61	Kāyantikaṃ	365
Kakkhaḷena	215	Kāyasakkhī	43
Kakkhaḷo	370	Kāyasakkhīhi	32
Kaṅkhāya	43	Kāyasuci	207
Kacchu	90	Kāraṇaṃ	227
Kaṭṭhatthaṃ	320	Kāraṇikā	2
Katasarakkhepo	302	Kārānaṃ	19
Katahattho	302	Kālavipatti	106
Kattabbakiccaṃ	118	Kālasampatti	106
Kathikasaṇṭhiti	155	Kāḷakaṃ	387
Kadariyā	306	Kimladdhiko	29
Kantā	308	Kimvādī	29
Kappaṭṭho	360	Kimśamācārā	253
Kammaṃ	91	Kimśilā	253
Kammavipākajā	143	Kiñcāpi	27
Kammavibhatti	101	Kiṇṇapakkhittā	305
Karaṇuttariyalakkhaṇo	364	Kitti	291
Kalahajātā	40	Kimakkhāyī	29
Kalyāṇavākkaraṇo	321	Kukkuccāyati	53
Kalyāṇavāco	321	Kuṭibhattaṃ	271
Kasambujāto	80	Kuṇī	79, 317
Kahāpaṇikaṃ	2	Kuṇḍakaṃ	192
		Kuppati	92

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ka]		[Kha]	
Kummaggo	16	Khiḍḍāpadosikā	346
Kuraṇḍakabandhanam	171	Khipitakam	90
Kulajetṭhakam	125	Khippanisanti	321
Kullo	150	Khīṇākāro	87
Kusacīram	267	Khīrodakībhūtā	41
Kusubbhā	194	Khuddakanadiyo	195
Kuhakā	261	Khobhayamānā	110
Kuhanattham	257	[Ga]	
Keṭubham	131	Gajjitā	322
Kerāṭikā	157	Gativipatti	106
Kevalī	129	Gatisampatti	106
Kesakambalam	267	Ganthitā	43
Kesamuttiyā	165	Gandham	369
Kesarī	282	Gandhajātām	78
Koṭṭenti	2	Gandhabbo	148
Kotūhalamaṅgaliko	25	Gabbhāvakkantivaṭṭasmiṃ	146
Kodhasāmantā	61	Gambhīravattanī	162
Kolaṃkolo	189	Gambhīrā	42
Kosajjāya	356	Garukam	102
[Kha]		Gahaṇī	130
Khañjo	79, 317	Gāmantaṃ	27
Khatattā	58	Gijjhakūṭe	160
Khandhatamo	316	Guṇadhamīsī	361
Khandhaparipāko	5	Gundāvane	38
Khamanīyam	13	Gūthubhāṇī	94
Khamā	342	Gelaññaṃ	181
Khayavirāgena	28, 364	Gehavetanam	162
Khāraparissāvane	94	Gottavasena	151
Khārāpatacchikam	2	Gopanam	123
		Gopāyati	120

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Gha]

Ghananivāsataṃ 128

Ghātetvā 103

[Ca]

Cakkaṃ 81, 253

Caṇḍikatassa 93

Cammaṃ 267

Cariyakāle 118

Calitaṃ 301

Cātuddiso 375

Cātumahārājikā 31

Cāpallena 40, 205

Cārikā 151

Cīvaralūkhaṃ 311

Cetanārāsiraṃ 91

[Cha]

Chavālātaṃ 320

Chātakasunakhehi 2

Chijjivā 332

Chinnamūlake 2

[Ja]

Janakaṃ 103

Jambonadaṃ 158

Jarājinaṃ 127

Jarājinaṃ 38

Jarāsabhāvaṃ 395

Jālinī 382

Jāti 4

Padānukkamo

Piṭṭhaṅko

[Ja]

Jātikkhayo 137

Jātimaraṇabhayaṃ 238

Jātimahallakā 127

Jātimahallake 38

Jātiyo 129

Jāpetuṃ 198

Jiṇṇaṃ 115

Jiyappahārasaddo 119

Jivitasāya 55

Jeṭṭhakasīlaṃ 34

Jotimālikaṃ 1

[Jha - Ña]

Jhānaphassaṃ 43

Ñāṇajavaṃ 201

Ñāṇathāmena 89

Ñāṇadassanaṃ 63

Ñāṇena 99

Ñātivaseṇa 21

Ñātivināso 363

Ñāti 182, 371

Ñāye 291

Ñāyo 182

[Tha]

Thāpanaṃ 280

Thāpenti 8

Thānaṃ 168

Thānāni 326

Thānehi 23

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ta]		[Tha]	
Tamsamaṅgī	20	Thūpassa	45
Taṇhāgedhena	209	Thero	39
Taṇhādutiyo	228	[Da]	
Tathājātiko	98	Dakkhiṇeyyo	29, 195
Tadahu	172	Dakkho	90
Tanubhāvā	187	Damā	342
Tantākulakajāto	383	Daratham	111
Tapanīyā	3	Dassanīyāni	326
Tapanti	3	Dānaṃ	58
Tapojigucchā	366	Dāruṇo	370
Tapparāyaṇatā	21	Diṭṭham	254
Tappasādataggarutāhi	19	Diṭṭhadhammanibbānavādā	391
Tamaparāyaṇo	316	Diṭṭhadhammavedanīyaṃ	101
Tammayatāya	121	Diṭṭhadhammasukhavihāraṃ	27
Tavatimsā	31, 178	Diṭṭhadhammikā	68, 86
Tiṇapupphakajaro	90	Diṭṭhantaṃ	43
Titto	56	Diṭṭhijukammaṃ	20, 21
Tittham	268	Diṭṭhipaḷāso	46
Titthiyā	142	Diṭṭhippatto	44
Tibbānaṃ	125	Diṭṭhivisuddhi	62
Tiracchānayonigabbho	147	Diṭṭhisampadā	62
Tiriyam	237	Diṭṭhisampanno	22
Tucchā	389	Diṭṭhisīlasaṃghātena	18
Tuccho	323	Diṭṭhekatṭhe	275
Tuṭṭho	263	Diyyanakavasena	58
Tusitā	31, 179	Divātṭhānaṃ	88
Todeyyo	359	Dukkaṭakammakārī	76
[Tha]		Dukkhaḍḍhikā	66
Thaddhā	261	Dukkhasamudayo	135
Tharusippaṃ	97		

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Da]		[Dha]	
Dukkhānaṃ	125	Dhammavavatthānaṃ	274
Duggandhakathaṃ	94	Dhammiko	81
Duggahitehi	39	Dhammo	73
Duccintitacintī	76	Dhitisampannaṃ	137
Duṭṭhāruko	92	Dhīro	39
Duttappayā	57	Dhurabhattaṃ	271
Dunnikkhattaṃ	26	Dhuvaparibhogāni	29
Duppajahattā	55	[Na]	
Dubbaṇṇo	79, 196	Nakulapitā	308
Dubbiniṭtaparisā	216	Najjā	242
Dubbhāsitabhāsī	76	Naṭṭhalābhasakkārā	160
Dummaṅkūnaṃ	66	Nayaggāhena	84
Durāsadā	130	Naḷo	40
Dullabhā	55	Nāgariyo	103
Dussassaṃ	129	Nānākaraṇaṃ	83
Dussīlo	25, 80	Nāḷikayantaṃ	248
Devūpapatti	293	Nikkhattadhanena	89
Devā	147	Nikkhattadhurā	193
Dovacassatā	49	Niggilituṃ	29
Doso	170	Nighaṇḍu	131
Dvaṅgulakappo	214	Niccalikaṃ	247
Dvāresu	115	Niccelo	219
Dvīhavāro	220	Nicchāto	167
Dvemātikādharā	89	Nittejataṃ	163
Dvelhakaṃ	314	Nidānaṃ	48
[Dha]		Niddukkho	118
Dhammacakkaṃ	284	Ninhātapāpako	207
Dhammasā	18	Nipatanti	89
Dhammadharā	226	Nippakkhalanaṭṭhena	44
Dhammarājā	81	Nippapañcataṃ	303

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Na]		[Pa]	
Nippītikam	47	Paggāho	48
Nimantanam	271	Paccayavaṭṭa	146
Nimittam	48	Paccayo	48
Nimittāni	124	Pacceti	25
Nimmathetvā	122	Pacchindati	28
Nimmalam	120	Pajahati	232
Nimmānarati	179	Pañhummaggo	363
Nimmānaratino	31	Paññācakkhu	95
Niyyātum	39	Paññādhurena	44
Nirayagabbho	147	Paṭikuṭṭho	25
Nirayapālā	112	Paṭikkanto	376
Nīliyanatṭhena	127	Paṭiggaṇhātu	192
Nivāso	137	Paṭighātāya	87
Nissaraṇapaññāya	43	Paṭicarati	168
Nekkham	157	Paṭicchāpetvā	173
Negamā	83	Paṭijagganam	123
Netabbo	26	Paṭijagganena	90
Netā	169	Paṭijāgaronti	117
Neyyo	335	Paṭinissatṭhā	296
Nerayiko	360	Paṭipakkhavasena	95
Nesādā	79, 316	Paṭibhāga-upamā	91
[Pa]		Paṭibhātu	170
Paṃsukūlam	263	Paṭivedesi	18
Pakkhandanti	55	Paṭisaṃvedī	122
Pakkhahato	79	Paṭisaṅkhānabalam	9
Pakkhikam	271	Paṭisaṅkhānupassanā	275
Pagabbo	361	Paṭisallānam	277
Paguṇam	18	Paṭṭhānagāthāya	122
Paguṇā	247	Paṇidhim	275
		Paṇipāto	21

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Pa]		[Pa]	
Paṇḍarakaṁ	387	Pariṇamantaṁ	11
Paṇḍitapaññattāni	123	Pariṇāhaṁ	310
Paṇḍito	90	Paritassati	270
Patibāhitaṁ	107	Parittaṁ	116
Pattakkhandho	163	Parittasubhā	32
Pattalūkhaṁ	311	Parittābhā	31
Patthanā	32	Paridevo	5
Pattheyyāsi	163	Paripakko	38
Padam	26	Paripācanaṁ	145
Padako	132	Paripuṇṇaṁ	156
Padaparamo	335	Paripuṇṇā	85
Padarā	194	Pariyantarahitaṁ	246
Padāni	355	Pariyāyanti	150
Padīpeyyaṁ	79, 317	Pariyesati	25
Paduṭṭhacitto	22	Parivaṭṭo	371
Padumaṁ	118	Parisati	359
Padhānāni	238	Paroparāni	301
Panthadūhanacoro	129	Palālapīṭhakaṁ	2
Pamādena	139	Palālavaṭṭim	2
Payirupāsaṇaṁ	17	Palāso	65
Payogavipatti	106	Palighaparivattikaṁ	2
Payogasampatti	106	Pallaṅke	119
Paranimmitavasavattī	179	Pavaḍḍhati	290
Parādhippāyo	316	Pavattinī	123
Parāyaṇaṁ	17	Pavādā	389
Parikkhayaṇa	188	Pasannakāraṁ	17
Pariññaṁ	211	Pasannānaṁ	290
Pariññāpāragū	248	Pasavanti	86
Pariṇataṁ	11	Pahaṭamattaṁ	198
Pariṇamati	239	Pahānapāragū	248

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Pa]		[Pa]	
Pahāya	24	Piṇḍapātakkhetaṃ	271
Pahārasāadhanatthaṃ	1	Pitā	22
Paheṇakasakkāro	206	Pitāmahayugo	103
Pahoti	168	Piyacakkhūni	194
Pākatindriyā	40	Pihitattā	364
Pāṭipadikaṃ	271	Pihitamukho	323
Pāṭiyekkaṃ	97	Pīṇitaṃ	309
Pāṭihāriyaṃ	139	Pīṭimanassa	194
Pāṭihāriyapakkho	118	Pukkusā	79, 317
Pāṇātipātī	386	Puggalanimittaṃ	98
Pāṇātipāto	175	Puññakammaṃ	121
Pātimokkhaṃ	35	Puññakkhettaṃ	196
Pātimokkho	35	Puññābhisandā	306
Pānaṃ	369	Putosaṃ	361
Pāpaṇikaṃ	268	Pupphabhāṇī	94
Pāpadhammo	80	Pubbakāraṃ	25
Pāpamittatā	49	Pūvasurā	305
Pāragū	129	Pekkhāpenti	44
Pāripanthike	248	Petadakkhiṇaṃ	315
Pāripanthiko	129	Pettivisayo	147
Pāripūrim	310	Pesalānaṃ	67
Pārisajjā	117	Potthako	267
Pārisuddhipadhāniyaṅgāni	364	Ponobhavikā	231
Pāsamsā	139	Poriyā	303, 321
Pāsanti	298	Porī	61
Pāsādikā	368	[Pha]	
Pāhutaṃ	97	Phalakacīraṃ	267
Pāhuneyyo	195	Phalitāya	172
Pāli	247	Phāsukaṃ	90
Pāliyā	26	Phuṭṭhuṃ	233

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ba]		[Bha]	
Bandhanāgāriko	370	Bhagavaṃnettikā	169
Balaṃ	291	Bhagavaṃpaṭisaraṇā	170
Bahalarāgaṃ	277	Bhagavaṃmūlakā	169
Bahalānaṃ	125	Bhaggā	366
Bahiddhāsaṃyojano	32	Bhajanāṃ	17, 280
Bahussutā	226	Bhaṇḍanaajātā	194
Bahū	116	Bhadrena	38
Baḷisamaṃsikaṃ	2	Bhantacitto	205
Bālanimittāni	76	Bhayaṃ	7
Bāhubalī	115	Bhayadassī	37
Bāhulikā	193	Bhavaditṭhi	49
Bilaṅgathālikāṃ	1	Bhavanetti	221
Bijagāmo	373	Bhavābhavo	228
Buddhā	45	Bhavesanā	295
Buddhāpadeso	355	Bhavo	228
Bodhisatto	202	Bhasmapuṭaṃ	393
Byañjanaṃ	26	Bhājanaṃ	127
Byañjanāni	355	Bhārahāro	191
Byākaraṇaṃ	132	Bhāvanāpāragū	248
Byādhitaṃ	116	Bhāvanābalaṃ	9
Byāpajjati	92	Bhikkhugaṇanā	52
Byāpādo	199	Bhuttaṭṭātarāsā	167
Byāvaṭā	332	Bhūtagāmo	373
Brahmakāyikā	328	Bhūmi	38
Brahmacariyesanā	295	Bheraṇḍakaṃyeva	165
Brahmacariyogadham	138	Bhogakkhandho	371
Brahmadeyyaṃ	254	Bhogabyasaṇaṃ	363
Brahmapārisajjā	31	[Ma]	
Brahmapurohitā	31	Māṃsavaṇijjā	25
Brahmavihārā	160	Magadhamahāmatto	359

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ma]		[Ma]	
Macchariyaṃ	65	Mānābhisamayā	99
Majjavaṇijjā	25	Māradheyyaṃ	238
Matakabhattaṃ	138	Mālaṃ	369
Madhubhāṇī	94	Micchāññaṇaṃ	23
Madhurakathaṃ	95	Mukhakharā	40
Madhurāyaṃ	38	Mukharo	205
Manasānupekkhitā	247	Mucchitā	43
Manasikāraḥkusalatā	50	Mucchito	209
Manāpā	95	Muṭṭhassaccaṃ	64
Manāpo	372	Muṭṭhihatthapādake	179
Manussā	147	Muddāgaṇaṇā	97
Manopadosikā	347	Musāvādī	386
Manopavicārā	145	Mūlagandho	183
Mandā	366	Mūlabījaṃ	373
Masāṇāni	192	Mūlavatthuko	183
Mahaddhanā	368	Mecakavaṇṇassa	121
Mahantaṃ	253	Mettacittatā	83, 176
Mahākhallāṭasīsaraṃ	115	Mettācakkhūhi	41
Mahāpadesā	354	Medhanti	298
Mahāpurisehi	123	Moghajijjṇo	38
Mahābrahmā	31	Moneyyāni	207
Mahārambhā	298	Moho	170
Mahāvīpakaṃ	129	[Ya]	
Mahāvelā	242	Yaso	291
Mahesakkhā	368	Yācayogo	121
Mahesino	261	Yānaṃ	369
Mātā	22	Yāmā	31, 179
Mātucchā	8	Yuttappaṭibhāno	334
Mātulānī	8	Yogā	229
Mānaṃ	38	Yodhājīvo	216

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ya - Ra]		[La]	
Yoni	85, 313	Lapā	261
Rakkhanti	8	Lapitalāpano	138
Rattaññumahantaṁ	245	Lāmakadhammo	315
Rattapaṭena	116	Lujjanaṭṭhena	381
Rattiṭṭhānaṁ	88	Luddo	370
Rathakārā	79, 317	Lūkhaṁ	309
Rathiyaṁ	268	Lokacintā	315
Rāgavirāgo	18	Lokanirodho	249
Rāgānuddhamisitena	327	Lokavajjasena	170
Rāhumukhakammakāraṇaṁ	1	Lokāyataṁ	132
Rittako	323	Lokuttarā	42
Rittassādo	214	Lobhaṁ	110
Rittā	389	Lobho	170
Rukkhadussaṁ	267	[Va]	
Rukkhamaṇaṁ	263	Vacanaṁ	94
Ruccati	90	Vajjesu	37
Rūpakūṭaṁ	374	Vaṭṭasukhaṁ	47
Rūpanimittaṁ	98	Vaḍḍhiṁ	244
Rūpapariggaho	340	Vaṇṇapokkharatā	368
Rūpappasanno	309	Vaṇṇena	15
Rūpārammaṇaṁ	47	Vaṇṇo	213
Rūpino	286	Vatthaṁ	369
Rogo	143	Vadhena	171
[La]		Vadho	374
Lakuṇḍako	79, 317	Vanapatthaṁ	380
Lagati	92	Vantamalo	39
Lajjavaṁ	60	Vayo	124, 133
Lajjā	7	Vayovuddhā	127
Laddhakaṁ	180	Vayovuddhe	38
Laddhokāsā	129	Varapurisaṇaṁ	138

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Va]		[Va]	
Vasavattī devatā	31	Vinipatitattā	384
Vasippattaṃ	137	Vinetā	169
Vassasatajīvī	28	Vinodeti	232
Vassasatāyuto	28	Vipañcitaññū	334
Vaḷaṇṇanakavasena	89	Vipatti	25
Vaḷaṇṇenti	338	Viparivattitvā	332
Vākacīraṃ	267	Vipassanā	62
Vācaṅgaṃ	162	Vipulaphalā	32
Vādino	130	Vipulalābhī	158
Vāpiyā	366	Vibbhantacittā	40
Vālakambalaṃ	267	Vibhavadiṭṭhi	49
Vālaggaṃ	302	Vimati	314
Vālarūpāni	158	Virajjhanapañhaṃ	29
Vikiṇṇavācā	40	Virāgūpasañhitā	354
Vikiṇṇavāco	205	Virāgo	238
Vikkāyikabhaṇḍaṃ	89	Virocamānā	184
Vigatadaratho	194	Vilīvakārakā	79, 316
Vigatamacchariyamalaṃ	121	Vivaṭchi	40
Viggāhikakathaṃ	163	Vivaṭṭasukhaṃ	47
Vighāto	180, 263	Vivaṭṭānupassanā	275
Vicitra-akkharā	42	Vivaṭṭo	337
Vicinantānaṃ	184	Vivādamūlabhūtā	86
Vicināti	222	Vivādāpannā	194
Vijjantarikāya	292	Vividhasassānaṃ	129
Vijjābhāgiyā	28	Vivekanissitaṃ	10
Vitthambhanaṃ	145	Visaṃyogā	231
Viddhe	193	Visaṃyogāya	356
Vidhavaputte	75	Visakkati	383
Vinayo	73	Visatā	383
Vinaḷikata	87	Visatā	383

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Va]		[Sa]	
Visaphalā	383	Samvaṭṭo	337
Visamalobhaṃ	309	Samvāsena	362
Visamūlā	383	Samvidahanapaññāya	96
Visamo	185	Samsandati	215
Visavaṇijjā	25	Samsayo	23
Visālā	383	Samsaraṇaṃ	221
Visiṭṭhadhuro	89	Samsārappavattiyā	101
Vissatṭhasatino	40	Samhato	18
Vihatakilesa	19	Sa-upādānāya	356
Vihāraggena	25	Sakasāvā	84
Vihārabhattaṃ	271	Sakuṇikā	383
Vuṭṭhānakusalatā	59	Sagaṇḍā	84
Vutthavāso	118	Sankhataṃ	124
Vuddhikarāṇi	90	Sankhamuṇḍakammakāraṇaṃ	1
Vussati	257	Sankhāro	48
Vedanīyaṃ	110	Saṅgaṇikāya	356
Veramaṇiyo	24	Saṅghātaṃ	282
Vesārajjaṃ	226	Sacchikato	249
Vesārajjena	226	Sacchikiriyāpāragū	249
Vehapphalā	32	Sajālāni	119
Vosito	137	Sajjeyya	201
[Sa]		Sañjātavalim	115
Samkasāyissanti	9	Saññivādā	391
Samkilesaṃ	47	Saññūḷhā	213
Samghabhattaṃ	271	Saññojaniyā	4
Samghabhogassa	54	Saṇhaṃ	363
Samyogāya	356	Saṇhavācatā	61
Samvaṭṭatṭhāyī	337	Satataṃ	181
Samvaṭṭati	337	Satantikaṃ	92
		Sattakkhattuparamā	189

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]		[Sa]	
Sattavaṇijjā	25	Samā	342
Sattasuññaṃ	42	Samādahitabbaṃ	320
Satthavaṇijjā	24	Samādānaṃ	185
Saddantare	119	Samāpattikusalatā	59
Saddhassa	326	Samāpattipāragū	249
Saddhāmūlikā	20	Samudācaranti	354
Saddhāyikā	177	Samūhatā	296
Saddhāvimutto	43	Sampajjamāne	129
Saddho	57	Samparāyikā	68
Santatāya	99	Sampahaṭṭhaṃ	158
Santāsaṃ	19	Sampāpakaṃ	135
Santindriyā	253	Sambodhiṃ	233
Santhāgāraṃ	370	Sambodhiparāyaṇo	187
Sandiṭṭhiko	128	Sambhavo	117
Sandhārenti	8	Sambhārasaṃyuttā	305
Sandhiyati	215	Sammaṃ	298
Sannitodakaṃ	165	Sammata	130
Sannivāsaṃ	46	Sammodanīyaṃ	14
Sappaccayaṃ	211	Sammoditaṃ	13
Sappāṭihāriyaṃ	211	Sayanaṃ	178
Sappāyasampajaññaṃ	376	Saraṇaṃ	17
Sappitelena	370	Saraṇagamaṇaṃ	20
Sappītikaṃ	47	Saraṇagamaṇāni	18
Sappuriso	386	Sarasabhedo	87
Sabyābajjhaṃ	91, 388	Sarāgāya	356
Sabrahmakāni	97	Sarīrasaṇṭhānena	369
Samattakārī	186	Sarīrasambhavānaṃ	125
Samatho	62	Salākabhattaṃ	271
Samanuñño	220	Savanaṃ	92
Samasīho	282	Savanti	86

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]		[Sa]	
Sassusasurapakkhikā	182	Sukumārā	95
Sahatantikā	174	Sukkaṃ	387
Sahadhammiko	129	Sukkapakkhe	109
Sahabyatā	205, 328	Sukkasappaṭibhāgā	95
Sahassathāmaṃ	119	Sukhaṃ	291
Sahassabhaṇḍikā	2	Sukhappaṭisaṃvedī	167
Sahāyā	94	Sugandhakathaṃ	94
Sākacchāya	363	Sucidhammo	315
Sākhalyaṃ	60	Sucimitto	94
Sākhā	194	Sutadharo	247
Sājīvo	371	Sutasannicayo	247
Sāṇāni	192	Sudassā	32
Sāthakasampajaññaṃ	376	Sudassī	32
Sāthalikā	41, 193	Suddhakoseyyaṃ	158
Sāmaññaṃ	203	Suddhasīsā	385
Sāmaññaṭṭhaṃ	203	Sundaraṃ	157
Sārabhāvaṃ	144	Suparikammakataṃ	158
Sārādāni	101	Suppaṭividdhā	247
Sāreti	325	Subbaco	49
Sālohitā	182	Subhakiṇṇā	32
Sāvajjo	24, 335	Subhā	31
Sikkhāpadāni	191	Sumanapupphakumbhena	117
Siṅgaṃ	261	Sumbhakapattadhare	80
Sinānaṃ	268	Surāpānameva	220
Silācetiyaṭṭhānaṃ	122	Suvinītaparisā	216
Sissabhāvūpagamaṃ	21	Seṭṭhaṃ	94
Sītibhūto	167	Seyyo	96
Sīdati	385	Sevanaṃ	17, 280
Sīlavisuddhi	62	Socabyaṃ	61
Sīlasampadā	62	Sotānugātānaṃ	361

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]		[Ha]	
Soppena	139	Halāhalaṃ	32
Soraccaṃ	60, 309	Hāyati	94
Sosānikaṃ	268	Himsati	19
[Ha]		Hitāni	90
Haṃsavaṭṭakacchannena	181	Hite	19
Hatattā	153	Huhuṅkajātikena	245
Hatthapajjotikaṃ	1	Hetu	48
Hadayalohitaṃ	28	Hemantiko	119
Harantā	126		